

.....

Ali Pylkkänen

TALONPOJAN VAINIOLTA SOTILAAN RUOKAPÖYTÄÄN

BIBLIOTHECA HISTORICA 17

Ali Pylkkänen

Talonpojan vainiolta sotilaan ruokapöytään

Tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilaille ja heidän
perheillensä Suomessa 1636-1654

Kansikuva: Sotakollegion vuoden 1644 sotaväen päätilikirjan kansileima, joka esittää oikeuden jumalataria (KrA, Krigskollegium Militiekontoret: Huvudbok 1644 – kuva: Bertil Olofsson)

© Ali Pylkkänen

ISSN 1238-3503

ISBN 951-710-048-5

Hakapaino Oy

Helsinki 1996

■ Sisällys

SISÄLLYS

SAATTEEKSI	8	
I	SOTAVÄEN VAKINAINEN YLLÄPITO	
	TULEE AJANKOHTAISEKSI	11
1.	Ruotsin nousu suurvallaksi	11
2.	Suomi Ruotsin osana suurvaltaa rakentamassa	13
3.	Kansallinen sotaväki ja sen ylläpito-ongelma	14
4.	Vanhempi jakolaitos kotimaisen sotaväen palkkajärjestelmänä ennen vuotta 1636	16
II	TUTKIMUSTEHTÄVÄ	19
1.	Vanhempi jakolaitos (det äldre indelningsverket) kameraalisena järjestelmänä: tutkimuskriteerit ja alkuperäislähteistö	19
2.	Jakolaitoksen (indelningsverket) tutkimustilanne pähkinänkuoressa	23
3.	Ongelmanasettelu ja metodi	24
4.	Jalka- ja ratsuväen palkkatilatyypit	27
III	KAIKKI MAA OLI 'IKUISIKSI AJOIKSI' KIRJOILLE PANTAVA...	30
1.	Vanhemman jakolaitoksen ensimmäinen sotilasmaakirjakodifointi	31
2.	Vuoden 1636 sotilasmaakirjajaon toteuttajat	32
3.	Vuosien 1638-39 tilajako	34
4.	Hämeen jalkaväkirykmentin päällystön vapaatilajako vuonna 1639	35
5.	Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystön vapaatilajako vuonna 1639	37
6.	Sotaväelle jaettujen tilojen maanluonnot	38
7.	Palkkatiloja 'ikuisiksi ajoiksi'	40
8.	Syyt vapaatilojen katoamiseen sotilasmaakirjoista	44
9.	Säilyttivätkö ratsutilat asemansa? Kohti kontrolloitua palkkatilojen aluejärjestelmää	47 51

IV.	SOTAVÄEN YLLÄPITO JA PALKKAUS	53
1.	Verotusjärjestelmä 1600-luvun alkupuoliskolla	53
2.	Verohelpotukset osana sotilaiden palkkaa	55
2.1.	Sotaväelle jacttujen tilojen koko ja verotusarvo	55
2.2.	Verohuojennukset	63
3.	Rekrytointi osana vanhempaa veropalkkajärjestelmää	68
4.	Veropalkkahallinto	70
5.	Organisaatio-ongelmia	75
6.	Jalka- ja ratsuväen sotilaiden palkat	77
7.	Hevoset palkkaperusteena: kysymys 'paperihevosista' ja menosäännön ulkopuolisista sotilaspalvelijoista	82
8.	Käytännön palkkapolitiikka	88
9.	Palkkojen toimittaminen	93
10.	Raha- ja luontaistalouden astevaihtelu	98
11.	Rahana vai leipänä – mikä oli edullista? Monimutkainen veropalkkajärjestelmä	101 103
V.	SOTAVÄEN PALKKATILAJÄRJESTELMÄN HAASTEET	108
1.	Läänityslaitos	108
1.1.	Läänitykset ja lahjoitukset veropalkkajärjestelmän ricsana	108
1.2.	Reduktiopaine kasvaa	110
1.3.	Läänityslaitoksessa oli myös etunsa	114
2.	Tilojen veronmaksukyvyttömyys	115
2.1.	Autiotilatappiot ja autioitumisen syyt	115
2.2.	Ongelman ratkaisuyritys: autiotiloja sotamiehille	119
2.3.	Ratsu- ja jalkaväen palkkatilojen väenottovelvollisuus Yhteiskunnallisten ristiriitojen peilautuminen vanhemmassa jakolaitoksessa	122 127
VI.	SODANRAHOITUKSEN KOKONAIS- JÄRJESTELMÄ	129
1.	Sodan rahoitus	129
2.	Varuskuntana ja kentällä toimivan joukon palkkaus	133
3.	Kruunun palkkarästit – saiko sotaväki palkkansa?	136
4.	Miksi palkat rästyivät?	143
5.	Vastatoimenpiteitä haittojen minimoimiseksi Sotilaat luotonantajina – sotaväen sijoitusalueen väestö kärsijänä	145 147
VII.	SOTAVÄEN HUOLTOAPU	148
1.	Sotaraihnaisista huolehtiminen	148
2.	Avustukset sotilaiden leskille ja perheille	151
3.	Ylimääräiset upseerit	156
4.	Kotikapteenit, -majurit ja värvärit Alkeellinen 'sosiaalisen turvan' järjestelmä	159 160

VIII.	RAUHAN AJAN JAKOLAITOS	162
1.	Rauhan ajan ongelma: miten pitää mahdollisimman edullisesti yllä miesmäärältään riittävä sotaväki?	162
2.	Ratkaisuna jakolaitoksen uudistaminen	164
2.1.	Hämeen jalkaväkipäällystön palkkatilajärjestelmä	166
2.2.	Hämeen-Uudenmaan ratsuväen jakolaitos	168
2.3.	Muutokset palkkatilojen koossa vuosina 1639 ja 1651 – esimiesarvon vaikutus palkkatilan kokoon	171
2.4.	Jalkaväen jakolaitoksen suuri harppaus: tilajako sotamiehille	176
2.5.	Sotamiestilojen jako Suomessa vuonna 1651	178
2.6.	Jaettiin eri komppanioille tiloja samoista kylistä?	186
3.	Oliko sotamiehistä maanviljelijöiksi?	189
4.	Muita autio- ja sotamiestilojen käyttöön liittyneitä ongelmia	192
5.	Jäikö Pohjanmaa ilman nihtitiloja?	194
6.	Ensimmäinen talonkatselmus – Porin rykmentin nihtitilojen jatkuvuus vuosina 1651-54	196
7.	Palkkatilajärjestelmän jatkuvuus vuosina 1651-54 Portaan, Rautalammin ja Sysmän pitäjissä	200
	”Ootti aikaa parempaa, vaan sota syttyikin”	202
IX.	JAKOLAITOS JA YHTEISKUNNAT	204
1.	Oliko vanhempi jakolaitos ainutlaatuinen ruotsalainen järjestelmä?	205
1.1.	Veropalkkajärjestelmä historiallisena ilmiönä	205
1.2.	’Aikansa ruotsalainen järjestelmä’?	207
2.	Vanhemman veropalkkajärjestelmän yhteiskunnalliset vaikutukset	210
3.	Vanhempi jakolaitos ja yhteiskunnan sosiaalinen differentoituminen	215
	Agraarisen yhteiskunnan varallisuudenjakojärjestelmä	218
X.	KÖYHÄN VALTAKUNNAN RATKAISU	219
	LÄHTEET	229
	LIITTEET	240
	Liite 1. Jalka- ja ratsuväen päällystöjärjestelmä 1640-luvulla	240
	Liite 2. Palkkatilojen aluejako	242
	Liite 3. Palkkatilojen koko ja sotilasarvo	247
	Liite 4. Esimiesten omien vapaatilojen koko sotilasarvoittain	251
	Liite 5. Päällystön vapaa- ja etuustilojen jakautuminen komppanioittain talon veroluvun perusteella vuosina 1639 ja 1651	253
	Liite 6. Palkkatilajärjestelmän jatkuvuuden selvittäminen: metodi	255
	Liite 7. Palkat ja arvoaste vuosina 1639-1651	257
	Liite 8. Kentällä ja varuskunnissa olleen kotimaisen jalka- ja ratsuväen kuukausipalkat vuonna 1644	262
	Liite 9. Terminologiaa – mikä vanhempi jakolaitos (det äldre indelningsverket) oli?	264
	HENKILÖHAKEMISTO	274
	SUMMARY	277

■ Saatteeksi

Elämässä kaikki muuttuu koko ajan, silti monet asiat säilyvät samankaltaisina ajasta toiseen. Historiantutkimuksen yksi tavoite on tehdä elämän muutos ja jatkuvuus ymmärrettäväksi sekä auttaa ihmistä löytämään ja paikantamaan minuutensa suuressa, alati muuttuvassa maailmassa. Jos joku tässä prosessissa huomaa oman pienuutensa, se on juuri historiantutkija: hän jää usein osittain vastausta vaille elämästä laatimiensa kysymysten edessä. Samaan aikaan tutkija voi saada useita vastauksia toisiin häntä askarruttaneisiin ongelmiin tai muihin ilmiöihin, joita hän ei ehkä tiennyt edes olleen. Hän ehkä huomaa, että menneisyys puhuu hänelle lähteitten kautta aivan toisin kuin hän itse oli kuvitellut. Historiantutkijan on osattava olla hiljaa, kuunneltava itseään ja kirjattava ylös, mitä tunteuksia ja huomioita lähteet herättävät. Historiantutkija on näin tehnyt hypyn ajassa taaksepäin ja alkanut rekonstruoida menneisyydestä sitä kuvaa, joka hänelle on syntynyt alkuperäislähteiden, aiemman tutkimuksen, keskusteluiden ja opetuksen kautta. Sanat, joita hän muotoilee näyttöpöytäälle ja paperille, alkavat elää. Sanat lauseenosina muovaavat käsitystä historiasta ja niiden eri vivahteiden merkitys korostuu.

Kuitenkaan mennyttä elämää ei voida täysin tavoittaa. Historiantutkimusta voi leikkillisesti verrata vaikkapa 'riistavellin keittoon': Suurin osa lähteistöistä on sideaincistoa aivan kuten keitossa liemi ja suurus. Kuitenkaan keitto ei ole keitto ilman niitä. Seassa porisee sattumia, joiden määrä on paljolti kiinni siitä kuinka onnekas, ahkera ja taitava tai armoitettu 'metsästäjä' tutkija on ollut. Historiantutkimuksessa 'sattumien' löytäminen edellyttää usein, aivan kuten keitossakin, kauhan koukaisua aina astian pohjaa myöten, menemistä pintaa syvennemmälle lähdeainciston tarkastelussa. Mikäli tietojenmetsästäjä tuntee 'maastonsa' kuin kokki keittonsa, ei kysymys ole enää pelkistä sattumista vaan lihan määrätietoisesti etsimisestä 'luiden ympärille'. Ennen tarjoilua kaikki ainekset on sekoitettava ja maustettava hyvin. Pöytä on katettava kulinaarisesti, jotta jokaiselle antimeen kiinni käyvälle tarjoutuisi mahdollisuus kokea miellyttäviä elämyksiä. Arvoisat lukijat: pöytä on katettu! Täydellistä totuutta metsästäväälle muistutan, että kuten riista keitossakaan ei ole enää elävä, ei mennyttäkään voi tavoittaa muuten kuin antamalla sen tähteiden elää meissä. Se, mitä siitä scuraa, on elämää, historian jatkoa — ja ainakin allekirjoittaneelle se on jännittävää!

"Talonpojan vainiolta sotilaan ruokapöytään" on tutkimus siitä, kuinka Ruotsin 1600-luvun suurvaltapolitiikan toteuttamisen kannalta tärkeän kansallisen sotaväen ylläpito ja palkkaus järjestettiin. Ruotsi-Suomen luontais-

taloudellisissa olosuhteissa palkat ja rekrytointikorvaukset olivat hyvin pitkälle sidoksissa talonpojilta saataviin verotuloihin. Tällä taas oli omat vaikutuksensa valtakunnan veropolitiikkaan ja kameraalihallintoon. Verotus kosketti tavalla tai toisella jokaista lähimmäistä ja siten koko yhteiskuntaa.

”Talonpojan vainiolta sotilaan ruokapöytään” on pitkä matka: minulta siihen kului aikaa puolentusinaa vuotta. Omasta ravinnostani olen työn kuluessa pysynyt pitämään joltisenkin hyvän huolen, mistä kiitos tukijoilleni:

- * Emil Aaltosen Säätiö 1990 ja 1992
- * Turun yliopiston oikeusneuvos F.O. Liliuksen stipendirahasto 1990, 1991 ja 1992
- * Alfred Kordelinin Säätiö 1990
- * Suomen Kulttuurirahaston Pohjois-Karjalan rahaston Eliel ja Ina Engelbergin rahasto 1992
- * Svenska Institutet 1992-1993
- * Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto 1995 ja 1996
- * Suomen Akatemia 1994-1996

”Talonpojan vainiolta sotilaan ruokapöytään” on aihe, jonka rehellinen Kuopijon mies, nykyinen professoriliiton piällysmies ja työnohjaajani Jussi T. Lappalainen uskoi kisällilleen. Kiitoksena esitän parren runosta, jolla muistin Jussia hänen kierrettyään kuusikymmentä kertaa auringon ympäri: ”Opettajana ja professorina hyvin vastuusi kannat, pidät sanasi, kannustat, vaadit ja tuet – ohjaat hyvin ja kelpo neuvoja annat”. Väitöskirjani toinen esitarkastaja FT Nils Erik Villstrand sai hyvin pureksituilla ja asiantuntevilla kommentteillaan minut jo lisensoititutkimukseni tarkastustilaisuudessa miettimään työni suuntaamista eräin osin uudelleen. Uskon, että suunnantarkistus on ollut työlleni eduksi. *Med din dugliga kritik har du givit mig mycket att tänka på när det gäller några enstaka men centrala problem – Tack! Med varma tankar tänker jag idag också min forskningskollega Peter Danielsson i Växjö.*

Jos ei talonpojan vainiolta, niin ainakin sotilaan ruokapöytään vei tieni vuosiksi 1992-93, jolloin olin vierastutkijana ja stipendiaattina Ruotsin sotakorkeakoulun Sotahistorian osastossa. *Åt min andra handledare, docent Gunnar Artéus vill jag säga: Det har varit en glädje att möta dig. Detsamma gäller alla mina kolleger i militärhögskolans Militärhistoriska avdelning (MHS/MHA). Åt er alla ovannämnda: Med ett slags vapenbroderskap i mitt hjärta anmäler jag, att det har varit 'un honneur' att vandra på samma 'krigshistoriska stigar' med er. Monista 'jutuillani' vaivaamistani keskustelukumppaneista erityis-maininnan ansaitsevat FT Kimmo Ikonen, FL Jaakko Lehtovirta ja edesmennyt FL Matleena Tornberg. Kiitän lämpimästi myös työtovereitani Turun yliopiston Historian laitoksessa, tutkijasesimänaarilaisia ja aina avuliasta Tukholman Krigsarkivetin henkilökuntaa muidenkaan arkistojen ja kirjastojen vaivaa nähneitä työntekijöitä unohtamatta. Käännösavusta kiitän Marja-Liisa Jurvasta ja Suomen Historiallista Scuraa siitä, että se on ottanut tutkimukseni julkaisusarjaansa. Jouhevasta toimitusyhteistyöstä kiitän Rauno Endénia ja Ilkka Teerijokea.*

Antoisista vapaa-ajan hetkistä, joista olen saanut voimaa monesti pitkäksi venähtäneisiin työpäiviin, kiitän 'Henkiveljiäni' — he tunnistavat kyllä itsensä, metsästäjiä, erä- ja muita ystäviäni. Kiitos teille sukulaisille ja läheisilleni, jotka olette muistaneet minua sormet yhteen liittämällä — apua on tullut! Kotoa saadut elämänohjeet ja eväät ovat korvaamattomia: kiitos isä-Are ja äiti-Kaija, sisareni Sari ja Netta. Läheisimmän kiitokseni osoitan vaimolleni Anja Katariinalle, joka parhaillaan kantaa rakkautemme hedelmää! Yläkerran Herraa unohtamatta.

Turun Ryssänmäellä Aleksis Kiven ja suomalaisen kirjallisuuden päivänä 1996

Ali Pylkkänen

■ I Sotaväen vakinainen ylläpito tulee ajankohtaiseksi

1. Ruotsin nousu suurvallaksi

Lyypekin johtaman Hansaliiton otteen höltyminen Itämerellä ja saksalaisen Kalpaveljesten ritarikunnan heikkeneminen uskonpuhdistuksen yhteydessä merkitsivät käännetekevää vaihetta Pohjois-Euroopan historiassa. Paitsi että Tanskan ja Ruotsin valtataistelu kiristyi, olivat Venäjä, Puola, Tanska ja Ruotsi kaikki kiinnostuneita täyttämään syntyneen valtatyhjiön. Venäjä hyökkäsi Liivinmaalle vuonna 1558 ja Tanska kiristi samoihin aikoihin saartorengastaan Ruotsin ympärillä lunastamalla Saarenmaan haltuunsa Liivinmaan aatelistolta. Puolan tunkeuduttua etelän suunnasta Baltiaan tuli myös Ruotsille kiire saaliin-jaolle.

Vaikka Eerik XIV onnistui jo vuonna 1561 taivuttamaan Tallinnan ja eräät virolaiset maakunnat Ruotsin alaisuuteen tekemällä suojeleussopimuksen aatelin kanssa, konkretisoitui Ruotsin suurvalta-ajatus – ”dominium maris Baltici” – käytännön politiikaksi aikaisintaan Kustaa II Aadolfin ja lopullisesti vasta Kaarle X Kustaan aikana.¹

Ruotsi oli aina 1610-luvulle asti liian heikko noustakseen Itämeren mahtiteki-jäksi. Tanska sulki vuonna 1613 Ruotsin pääsyn valtamerille jo toista kertaa valtaamalla Ruotsin ainoan Pohjanmeren sataman Älvsborgin. Jos Tanskan kuningas Kristian IV oli ajatellut Ruotsin pelaamista pois sotänäyttämöiltä asettamalla Ruotsin maksettavaksi Knäredin rauhassa valtaiset miljoonan riikintalarin lunnaat, hän erehtyi. Kuparin, raudan ja tervan, joita Ruotsilla oli runsaasti, kysynnän kasvu 1600-luvun alussa rohkaisi ulkomaisia sijoittajia tulemaan maahan. Korkeasuhdanne saavutti Ruotsin, jolloin sillä oli mahdollista saada myös luottoja ulkomailta. Esimerkiksi vuosina 1616-18 Ruotsi sai Hollannista lainaa, jonka turvin se pystyi maksamaan noin kolmanneksen Älvsborgin lunnaista ja ylipäänsä selviytymään niistä.²

Sisällissodan heikentämää Venäjää vastaan käydyt sodat tuottivat menestystä: Ruotsi sulki Stolbovan rauhassa vuonna 1617 Venäjältä pääsyn Itämerelle ja

1 Vrt. Böhme 1994, 181-182; Fries 1883, 1-2; Kerkkonen 1945, 12-13, 16; Kerkkonen 1947, 152; Keränen 1987, 138.

2 Vrt. Weibull 1933, 9, 11-12; Åström 1980, 296-297; Böhme 1994, 182-183; Mäntylä 1987, 186-187.

sai samalla haltuunsa koko Suomenlahden. Ruotsista tuli Itämerenpiirin suurvalta samaan aikaan kun Tanskan merkitys merivaltana hiipui. Kiista Ruotsin kruunusta ja Itämerenmaista johti Ruotsin sotiin Puolaa vastaan. Ruotsi sai Puolalta haltuunsa Väinä- ja Veiksel-joen suut ja Brandenburgilta Itä-Preussin jokisuut sekä niiden kaupan valvonnan. Kun itsenäisenä säilyneen Danzigin kaupungin kanssa tehtiin vielä sopimus, että Ruotsi sai kantaa sen kaupasta 3,5 prosentin tullin, Ruotsi takasi kuudeksi vuodeksi (1629-1635) itselleen Itämeren kaikkien satamien hallinnan Suomenlahdelta Wismariin.³

Ruotsin kannalta taistelussa Itämeren herruudesta oli kysymys arvokkaista Itä-Euroopan markkinoista ja tullituloista meri- ja maateiden, satamien ja jokisuiden haltuunottamisen kautta. Näin heikennettiin vihollisen taloudellisia mahdollisuuksia jatkaa sotaa ja parannettiin omia puolustusmahdollisuuksia. Itämeren ja Pohjanmeren rannikolle vuonna 1627 tunkeutuneiden keisarillisten joukkojen muodostama uhka Ruotsin Itämeren omistuksille, ja pelko katolisen kirkon levittäytymisestä takaisin Pohjolaan helpottivat Kustaa II Aadolfin ja Ruotsin hallituksen päätöstä osallistua kolmikymmenvuotiseen sotaan.⁴

Vaikka Ruotsin voimapolitiikka ei riittänyt muuttamaan Itämerta ruotsalaiseksi 'sisämaajärveksi', Ruotsista kehittyi viidessäkymmenessä vuodessa Kustaa II Aadolfin valtaannoususta naapureidensa pelkäämä ja kunnioittama suurvalta ja Itämeren taloudellinen mahti. Menestystä helpotti se, että Kustaa II Aadolf ja Axel Oxenstierna onnistuivat yhdistämään erimieliset säädetyhteistyöhön suurvaltapolitiikkansa taakse. Kuningas ja kansleri uudistivat samalla sotalaitosta, hallintoa, koulutusta ja talouselämää.⁵ Omien luonnonvarojen lisäksi tarvittiin ulkomaista rahoitusta.⁶

Venäjän sisäinen epävakaumus, Puolan heikkous, Saksan poliittinen ja uskonnollinen hajanaisuus, Tanskan sisäinen hajaannus ja ulkopoliittinen cristyminen sekä läntisten merivaltojen pyrkimykset voimatasapainon säilyttämiseen Itämerellä loivat otolliset olosuhteet Ruotsin esiinmarssille. Ruotsin lopullinen nousu eurooppalaiseksi suurvallaksi liittyi läheisesti Itävallan ja Espanjan Habsburgien, Ranskan Bourbonien, Saksan keisarin ja säätyjen sekä uskontopuolueiden valtataisteluun, jota käytiin Reiniltä Böömiin ja Pohjois-Italiasta Itämerelle ulottuneella sotänäyttämöllä. Suurvalta-asema oli Ruotsille monessa suhteessa palkinto suotuisasta liittolaisasemasta Ranskan kanssa.⁷

3 Vrt. Saloheimo 1990, 24; Böhme 1994, 177-179; Mäntylä 1987, 195.

4 Kan 1983, 83-85; Ks. m. Weibull 1933, 18-20; Andersen 1942, 79, 92-93; Vrt. Lindegren 1985, 314-316, 331 - muista teorioista, kuten että aateli hyötyi jatkuvista sodista ja että kuninkaan henkilökohtaisista tuloista juuri tullitulot olivat tärkeimpiä; Böhme 1994, 181-183: Böhme kritisoi marxilaista tulkintaa aateliston merkityksestä Ruotsin ekspansioon selittäjänä, mutta ei näe Ruotsin laajentumista yksinomaan puolustus- tai taloudellisena kysymyksenä; Nilsson 1994, 121, 123.

5 Vrt. Göransson 1990, 87; Männikkö 1981, 27; Böhme 1994, 217; Weibull 1933, 18; Jutikkala 1977, 77: Sadan vuoden jaksolla 1561-1661 Ruotsi-Suomella oli vain kymmenkunta täyden rauhan vuotta, joten yhteiskunnan kaikkien alojen oli sopeutuminen sotatalouteen ja sen päämääriin; Roberts 1979, 1-3; Jansson 1993, 89; Nilsson 1994, 120-121.

6 Åström 1980, 295-304, 309, 312-313; Jokipii 1990, 43-46.

7 Vrt. Männikkö 1981, 25-26; Böhme 1994, 217; Wijkander 1866, 106-107; Kan 1983, 83-85; Saloheimo 1990, 24-25.

2. Suomi Ruotsin osana suurvaltaa rakentamassa

”Ruotsin valta tällä aikakaudella oli kukkuroillaan. Mitä Suuri Kustaa Aatolppi oli alottanut ja viisas Oxenstjerna jatkanut, Itämeren saattamista Ruotsinmaan järveksi, sen uljas X:s Kaarle Kustavi jo oli täyttämässänsä, koska tuima Tuoni hänen kädestään vaivutti voittoisan miekan. Mutta niinkin oli Ruotsi saanut sijan Europan mahtavimpien valtain neuvokunnassa; kuulunsa oli kaikunut ympäri maailman, loistonsa huikaisutti sekä omaan että ulkolaistenkin silmät, niin etteivät nähneet kuinka heiluvalla pohjalla tämä suuruus seiso.”

Näin mahtipontisesti tiivistä kirjailija ja kirjallisuudentutkija Julius Krohn vuonna 1862 ilmestyneessä väitöskirjassaan tuntuksa Ruotsin suurvaltapolitiikasta, ja viittasi heti perään, osin Daniel Jusleniusta lainaten, suomalaisten osuuteen suurvallan rakentamisessa:

”Suomellakin..., oli ollut runsas osansa. Tuhansittain oli sen poikia viety Ruotsin tappelutanterille vertansa vuodattamaan, viimeisen leipäpalasen ja pohjimmaisena äyrinsä se usein oli antanut Ruotsin sotajoukkojen varustamiseen.” – ... ”mitä urhotöitä tehnevätkin, se ulkolaisten tietoon tulee Ruotsalaisten nimellä, kun Ruotsi on koko valtakunnan nimi”.⁸

Tekstinäytteistä käyvät ilmi ”vanhemman jakolaitoksen” eli sotaväen vanhemman veropalkkajärjestelmän (det äldre indelningsverket) ja sotaväen rekrytointijärjestelmän keskeisimmät elementit: 1) kotimaisen sotaväen ylläpito luontais- ja rahatalouden sekajärjestelmän avulla ja 2) väenotot sekä 3) niiden taakse kätkeytyneet suurvallan ’näkyvätön’ horjuvuus.

Kirjallisuudentutkijan sanoilla on katetta: Suomen väkiluku oli 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla noin 350 000 - 450 000 ja koko Ruotsin noin 1,3 - 1,5 miljoonaa henkilöä. Noin 95 % väestöstä asui maaseudulla ja sai toimeentulonsa pääosin maataloudesta ja sen sivuelinkeinoista. 1620-luvulta lähtien Ruotsin valtakunnalla oli jatkuvasti aseissa 40 000 - 50 000 kansalaista. Suomalaisen osuus rekryteistä vaihteli noin 25 ja 40 prosentin välillä.⁹ Suomalaisen ratsuväen osuus lähenteli kolmikymmenvuotisen sodan aikana enimmillään jopa lähes puolta Ruotsin kotimaisesta ratsuväestä.¹⁰

Suomalaisia osallistui Saksan sotaan pelkästään vuosina 1638-1649 Jussi T. Lappalaisen laskelmien mukaan noin 20 000 miestä, joista ratsumiehiä oli noin 6 000 ja jalkaväen sotilaita noin 14 000. Yli puolet ratsuväen ja runsas kaksi kolmannesta jalkaväen palvelukerroista Saksassa päättyi miehen jäämi-

8 Krohn 1862, 53-54, 56: Krohn viittaa osin Jusleniuksen v. 1703 ilmestyneeseen *Vindiciae Fennorum*'iin.

9 Vrt. Pulma 1994, 21; Åström 1986, 145; Åström 1980, 296, 320: 1600-luvulla Suomesta pidettiin 70 v:n ajan jatkuvasti n. 10 000 miestä aseissa; Sundquist 1931, 48-49; Lappalainen 1987b, 70; Kennedy 1989, 64; Böhme 1994, 202, 204.

10 Åström 1986, 143.

seen sille tielleen. Lisäksi Baltian varuskunnissa ja Ruotsin suunnalla (Tanskan sota) palveli samaan aikaan toiset 20 000 miestä, mutta poistunta jäi näillä ilmansuunnilla keskimäärin vähäisemmäksi kuin Saksan sotanäyttämöllä.¹¹ Suomalaisten kokonaistappiot sinä aikana, jolloin Ruotsi osallistui kolmikymmenvuotiseen sotaan, on arvioitu jopa 40 000 mieheksi.¹² Todellinen tappioluku ei voine olla aivan näin suuri.¹³ Joka tapauksessa monet kotimaahan palanneista kantoivat eurooppalaisen sodan haavoja ruumissaan ja sielussaan.

Pelkästään edellä kuvailtujen miesmäärien jatkuva ylläpito edellytti säännöllistä rykmenttijärjestelmää, alituisia väenottoja ja valtavia varoja kotimaisen sotaväen varustamisen, huollon ja palkkauksen järjestämiseksi. Monella soturilla oli myös mukanaan tai kotimaassa perhe, jonka luokse mies joskus palasi tai jäi palaamatta. Kuka tuli raajarikkona tai sokkana, kuka muuten vain vanhentuneena ja uutta kokeneena.

3. Kansallinen sotaväki ja sen ylläpito-ongelma

Kansallisen sotaväen 'varhaismodernin' esiintymisen Ruotsissa 1600-luvulla selittää osittain se, ettei Ruotsi ollut niin varhaisessa vaiheessa kuin muut Euroopan kansat siirtynyt palkka-armeijoiden käyttöön. Kansalliset joukot olivat pienempinä muodostelmina tunnettuja muuallakin Euroopassa ennen valtiomuodostumista.¹⁴

Kotimaisen, etupäässä talonpoikaisen, sotaväen säilyttämisen ja jakolaitoksen vakiinnuttamisen taustalla olivat myös Ruotsin kokemukset Tanskan sodan (1611-1613) ajalta, jolloin Ruotsin kansalliset joukot – suomalaisia ei tässä sodassa voitu käyttää laajamittaisesti Venäjän sekasortoisen tilanteen takia – osoittivat useita kertoja poikkeuksellista kuntoa ja kehityskelpoisuutta taisteluissa Tanskan palkkajoukkoja vastaan. Kustaa II Aadolf ja hänen suomalainen sotapäällikkönsä Jesper Matinpoika (Kruus) päättelivät, että Ruotsi voisi ennen pitkää lyödä Tanskan uudistamalla sotaväen organisaationsa ja kouluttamalla kotimaisen miehistön taistelukelpoiseksi avoimelle taistelukentälle manner-eurooppalaiseen tapaan.¹⁵

Vaikka kotimainen ratsu- ja varsinkin jalkaväki muodostivat kolmikymmenvuotisen sodan aikana Ruotsin pääarmeijalle lähinnä reservin,¹⁶ kansallisen sotaväen ylläpito oli välttämätöntä luotettavuus- ja kustannussyistä. Yksin-

11 Lappalainen 1986, 140-141; Ks. aihepiiristä m. Pylkkänen 1991, 23-24, 34-37.

12 Åström 1980, 320; Virrankoski 1982, 119; Kuhlman-Keskinen 1996, 64; Jutikkala 1934, 111.

13 Ks. Lappalainen 1986, 141; Kysymys olisi syytä selvittää kartoittamalla vuosien 1630-38 Suomen joukkojen siirrot.

14 Vrt. Wijkander 1866, 141, 253-256: Maatalousyhteiskunnissa tilapäiset talonpoikaissotajoukot ylläpitivät periaatteessa itse itsensä, mutta hallitsijoiden perustaessa 'pysyvät' joukkonsa niiden palkkaus sidottiin rahan puutteessa luonnollisesti maahan ja sen verotuottoihin.

15 Vrt. Generalstaben I 1936, 317; Pohjolan-Pirhonen 1960, 545.

16 Wijkander 1866, 103, 129, 143; Ks. m. Jokipii 1990, 41; Ericson 1983, 33-34; Howard 1976, 58.

omaista palkka-armeijaan turvautumista ei valtion talous olisi kestänyt, ja maan turvallisuuden uskomisen ulkomaisten palkkasoturien varaan olisi ollut uskalliasta yksistään palkanmaksuvaikeuksien vuoksi.¹⁷

Ruotsalaista suuruuden rakennelmaa uhkasi kaiken aikaa luhistuminen sisältä päin. Ruotsin omat väestölliset ja taloudelliset voimavarat eivät antaneet suurvallalle riittävää perustaa: se näkyi hyvin niissä vaikeuksissa, joita sotaväen ylläpito sodan ja rauhan aikana sille jatkuvasti aiheutti. Ruotsi oli suuruutensakin aikana todella köyhä maa.¹⁸ Siksi on syytä tutkia, kuinka nämä sisäiset vaikeudet onnistuttiin voittamaan. Ilman sisäistä ryhtiä ja henkeä olisivat Ruotsin suuruuden päivät olleet pian lasketut. Epäilemättä ulkovallat myös kaiken aikaa punnitsivat Ruotsin sotaväen voimaa ja kykyä päättäessään omasta toiminnastaan Itämeren suunnalla.¹⁹

Suurvaltatosien kotimaisen rahoitusongelman ratkaisemiseksi oli laadittava strategia siitä, kuinka kyetä turvaamaan sotaväen ylläpito maassa, jonka suurvalta-asema ja toiminta Euroopan markkinoilla edellyttivät rahataloutta, mutta jonka kansantalous ja voimavarat perustuivat luontaistalouteen. Kaupunkien pienuuden ja teollisen toiminnan vähälukuisuuden vuoksi markkinoista ei voinut muodostua suuria.

Ratkaisuna oli sitoa kotimaisen sotaväen rahoitus maa- ja ylimääräisiin veroihin. Tämä niin sanottu ”vanhemman jakolaitoksen” eli vanhemman veropalkkajärjestelmän vakiinnuttaminen on yhdistettävissä 1620-luvun Ruotsin taloudellisesti muusta Euroopasta eriytyneeseen kehityskulkuun: Ruotsi oli talonpoikaisyhteiskunta, jonka tuotantorakenne ja verotus olivat vahvasti sidoksissa maan tuottoon ilman merkittäviä uusia tavara- ja rahamarkkinoita.²⁰ Järjestelmän etuna oli omavaraisuus: sotaväen ylläpito ei ollut riippuvainen yksinomaisesti valtakunnan käteiskassasta tai ulkomaisesta rahoituksesta – ainakaan niin kauan kun joukko pidettiin oman valtakunnan rajojen sisällä.²¹ Mikään uusi ratkaisu kotimaisen sotaväen ylläpidon ja palkkauksen sitominen maahan ei kuitenkaan ollut.

17 Esim. RAP IV, 310-311: 9.7.1650; Vrt. SRP I/1624, 9: Kotimaisen sotaväen halpuutta verrattuna ulkomaiseen korostettiin myös joulukuussa 1624 Kustaa II Aadolfin ja valtaneuvoston suunnitelmassa: ”armee skulle vara aff luter Svenskt folk och så skulle besoldningen löpa mycket mindre.”; Esim. J. Banerlin komennossa v. 1635 olleista ulkomaisista palkkasotureista 10 000 oli jättänyt hänet ilmeisesti liittyäkseen Saksin vaaliruhtinaan joukkoihin: Braunerhjelm 1913, 32.

18 Vrt. Wijkander 1866, 102; Männikkö 1981, 27.

19 Vrt. Ericson 1983, 19; Vastaavasti ruotsalaiset seurasivat naapurimaiden sotaväkeä - ks. esim. Keep 1985, 82: maininta ruotsalaisesta asiamiehestä Philip von Krusenstjernasta, joka kiinnitti v. 1651 huomiota Venäjän sotaväen vain 14-15 vuotiaisiin rekrytteihin; Krusenstjerna astui Ruotsin palvelukseen v. 1648 oltuaan sitä ennen mm. Holstein-Gottorpin herttua Fredrik III:n asiamiehenä Moskovassa: Nordisk Familjebok (12) 1930, 194-195.

20 Vrt. Jutikkala 1966, 124; Åström 1980, 299, 313; Österberg 1992, 84; Kerkkonen 1945, 232; Wijkander 1866, 255; Villstrand 1992, 21.

21 Wijkander 1866, 257.

4. Vanhempi jakolaitos kotimaisen sotaväen palkkajärjestelmänä ennen vuotta 1636

Ruotsin sotaväen vanhemman jakolaitoksen juuret palkkajärjestelmänä voidaan johtaa viimeistään keskiajalta.²² Esikuvana saattoi olla laivamiesten pidossa viikinkiajoista alkaen ajoittain käytetty tapa palkita sotilaspalvelus tilojen verovapauksin ja -helputuksin tai myöntämällä sotilaille asuintiloja.²³

Joka tapauksessa Maunu Ladonlukko oli myöntänyt jo vuonna 1279 verovapauden (frälse) niille, jotka varustivat itsensä kuninkaan ratsuväkeen. Näin syntyi maallinen rälssi eli verovapaa yhteiskuntaluokka, joka vähitellen kehittyi perinnölliseksi aatelistoksi. Aatelisto eriytyi vähitellen omaksi säädykseen, eikä siihen päässyt enää nousemaan pelkästään ratsukon varustamalla. Vuodesta 1536 alkaen oli kruunun täytynyt ottaa ratsuväkeä myös muun väestön joukosta. Aluksi ratsumiehet saivat rahapalkan, mutta 1560-luvulla ratsukon varustaneille talonpojille myönnettiin verovapauksia tiloiltansa. Kruununtiloja myös jaettiin verovapaiksi asuintiloiksi ratsumiehille. Verovapauksien myöntäminen lisääntyi erityisesti 1590-luvulla.²⁴

Lars Ericsonin (1995) yleisesityksen mukaan (jalkaväen) vanhempi jakolaitos juontaa alkunsa Kustaa Vaasan ajoilta. Kansallisen sotaväen perustamisen lisäksi kuningas esitti jakolaitoksen kannalta keskeisen periaatteen, että päällystölle ja sotilaille jaettaisiin palkaksi tiloja, torppia ja pienet maatilkut.²⁵ Tietoa Kustaa Vaasan suunnitelmasta jakaa upseeritiloja ja sotilastorppia tai sen mahdollisesta toteuttamisesta en ole kuitenkaan onnistunut vahvistamaan.

And. Fryxellin (1852) mukaan Kustaa Vaasan tarkoitus oli perustaa eräänlaisia karjakartanoita tai hevossiittoloita, joita käytettäisiin joukkojen – erityisesti ratsuväen – ylläpitoon ja majoittamiseen. Sopivia näihin tarkoituksiin olivat autiotilat ja kuninkaan kirkolta ja papistolta takavarikoimat tilat. Voidaankin sanoa, että vanhemman jakolaitoksen siemenenä oli hengellisen rälssin maaomaisuuden peruuttaminen kun taas nuoremman jakolaitoksen toteuttamisen mahdollisti aatelin maaomaisuuteen kohdistunut reduktio.²⁶ Ymmärtääkseni kysymys ei ollut vielä persoonakohtaisesta tilajaosta, vaan sotaväen majoittamisesta tiettyjen sille yhteisesti osoitettujen tilojen ympärille eli linnaleiriin. Kuka tietää, vaikka sotilaita olisi majoitettu jo autiutiloillemkin?

Jalkaväessä nihtien (sotamiesten) omille tiloille myönnettiin joka tapauksessa Eerik XIV:n toimesta vuonna 1561 verovapaus vuotuisista ja ylimääräisistä veroista sotaretken ajaksi. Rauhan tultua usimmat sotamiehet kotiutettiin.

22 Holm 1929, 88; Livijn 1835, 13-14, 20.

23 Vrt. Wijkander 1866, 7-9, 18, 21-23, 51, 88; Fryxell 1852, 67; Ks. m. Havia (TuYHL) 1981, 148-150.

24 Vrt. Lappalainen 1989b, 135-136; Artéus 1986, 119; Frosterus 1765, 259-261, 315-318 (mm. rälssin periytymisestä); Livijn 1835, 15-16, 19-20, 22-23; Braunerhjelm 1912, 5-6, 13; Wijkander 1866, 30-34, 63-64, 83; Backlund 1993, 16; Tawaststjerna 1901, 82.

25 Ericson 1995, 14.

26 Fryxell 1852, 68-69.

Nihtien tiloille alettiin pian tämän jälkeen myöntää verohelpotuksia ylimääräisistä veroista rauhan aikana sillä ehdolla, että nihdeksi lupautuneet astuisivat tarvittaessa sotapalvelukseen. Suuri osa sai tyytyä edelleen vain linnaleirimajoitukseen ja pieneen vuotuisen rahakorvaukseen.²⁷ Sotaväelle jaetuille tiloille myönnettiin vähitellen muitakin etuja kuin verohelpotuksia: esimerkiksi ratsutilat ja sotilaiden asuintilat vapautettiin väenotoista.²⁸

Isäntien ollessa sotimassa tilat jäivät huonolle hoidolle, minkä vuoksi sellaiset talonpojat, joilla ei ollut apumiehiä, vapautettiin vuonna 1577 palvelusvelvollisuudesta. Uplannissa ja Itä-Göötanmaalla yleistyivät samaan aikaan taloluvun mukaiset väenotot. Vuonna 1591 taloluvun mukaisia väenottoja suositeltiin käytettäväksi koko maassa siten, että 20 tilaa (rajaseuduilla 30 tilaa) asettaisi aina yhden nihdin. Tilojen tuli aseistaa ja vaatettaa nihti, minkä jälkeen kuningas ja kruunu huolehtisivat hänestä. Sotaväki majoitettiin kotimaassa linnaleiriin ja sille maksettiin vuosipalkka kahdessa erässä Valpurin- ja Mikkelinmessun aikoihin. Kentälle vietäessä nihdit saivat lisäksi kuukausipalkan.²⁹

Ylimmille jalkaväen upseereille jaettiin kruunutiloja verovapaiksi asuintiloiksi jo Eerik XIV:n ajoista lähtien. Osalle sotaväen päällystystä jaettiin lisäksi tilojen veroja läänitysten ja lahjoitusten muodossa – siis eräänlainen veropalkkajärjestelmä tämäkin – niin ikään jo Eerik XIV:n ja Juhanan aikana. Tilojen verojen osoittaminen läänityksinä upseereiden, myös alempien, palkkaukseen lisääntyi erityisesti Juhanan aikana, jolloin käteiset rahavarat eivät enää riittäneet sotaväen tarpeisiin. Tiloja ja niiden veroja sen sijaan oli saatavilla.³⁰ Mitään kestäväää ja säännöllistä järjestelmää ei saatu aikaan. Esimerkiksi päällystölle jaetut tilat annettiin usein henkilökohtaisina läänityksinä ilman, että niitä olisi sidottu pysyvästi tiettyihin virkoihin.

Käänteentekevä oli Kaarle IX:n 8.1.1602 julkaisema palkka-asetus, jossa asuin- tai vapaatila sisällytettiin osaksi upseerin viran tai tehtävän palkkaetuja. Siirtyminen kasvavassa määrin palkkauksessa tilojen veroihin saattoi olla seurausta siitä, että käteiset rahavarat opposivat värvättyjen joukkojen ylläpitämiseen. Verovapaus vahvistettiin edelleen myös ratsutiloille. Niille jalkaväen nihdeille, joilla ei ollut tiloja, tuli vuosien 1602 ja 1604 ohjeiden mukaan maksaa korvaus kymmenysviljavarosta.

Vuosien 1609-1611 palkkajärjestelyissä tiloja ja niiden veroja luvattiin jälleen myös sotamiehille. Tilajaon tarkoituksena oli poistaa mielivaltaisuuksia aiheuttaneen linnaleirin ongelmat sitomalla sotaväen palkkaus säännöllisellä tavalla maasta saataviin verotuloihin. Suomessa nihtien tiloille luvattiin vapaus vuotuisista ja ylimääräisistä veroista. Kaarle IX:n vuoden 1611 palkkaohjeessa jalkaväen upseeriston tilajako ulotettiin koskemaan kaikkia päällystövirkoja aina ylimmästä esimiehestä alimpaan.

27 Wijkander 1866, 69-70, 84-86; Fredenberg 1883, 13, 20; Frosterus 1765, 41; Holm 1929, 50; Livijn 1835, 18-19, 22; Tawaststjerna 1901, 86.

28 Livijn 1835, 24, 48.

29 Fredenberg 1883, 14-16, 19; Taloluvun mukaisissa väenotoissa kaksi torppaa tuli laskea aina yhdeksi tilaksi.

30 Vrt. Nilsson 1989, 48-53, 60, 145-153; Artéus 1986, 118-119.

Myös Kustaa II Aadolfin perusajatuksena oli järjestää sotaväen ylläpito jakamalla ratsumiehille, nihdeille ja päällystölle tiloja ja niiden veroja. Tilajaon lisäksi päällystölle tuli järjestää viljaylläpito kirkkokymmenyksistä. Ratsuväen tilajako toteutui monin osin vielä kuninkaan eläessä, mutta nihdeille tiloja jaettiin ainoastaan joissakin maakunnissa. Suuri osa nihdeistä joutui tyytymään tilajaon sijasta tynnyrilliseen kirkkokymmenysviljiaan. Toiset sotamiehet taas nauttivat ylläpitoa (hemkall) talonpoikain luona. Talonpojalle myönnettiin verohelpotus muista veroista siltä osin kuin hän suoritti veronsa eli ulostekonsa sotamiehille. Sotilaiden läänityksiltään saamat verotulot vähennettiin heidän palkastansa. Jakolaitosta ei pyrkimyksistä huolimatta onnistuttu kuitenkaan saattamaan pysyväksi kannalle.³¹

Kustaa II Aadolf määräsi vuonna 1626, että kunkin rykmentin ja komppanian tuli saada väkensä ja ylläpitonsa määrätystä maakunnasta ja kihlakunnasta, mutta sotavuodet estivät toistaiseksi järjestelmän täydellisen toteuttamisen. Miehisten jäädessä palaamatta sotaretkiltä ja kunnollisen kirjanpidon puuttuessa sotaväen käytössä olleet tilat vaihtuivat jatkuvasti ilman, että mitään säännöllistä tilakantaa olisi onnistuttu sotaväen käytössä säilyttämään. Lisäksi sotilaiden huolimattomuus tilojen hoidossa ja tärveltyneiden tilojen luvaton vaihto toisiin sekä kruunun lahjoituspolitiikka olivat syynä siihen, että sotaväelle määrättyjä tiloja poistui jatkuvasti sen käytöstä. Vuoden 1634 hallitusmuoto, jolla pyrittiin vakiinnuttamaan sotalaitos Kustaa II Aadolfin luomalle perustalle, edellytti määrättyjen tilojen jakamista pysyvästi määrätuille rykmenteille.³²

-
- 31 Vrt. Wijkander 1866, 83-84, 87-89, 120, 129, 165; Nilsson 1989, 47-50, 60, 99, 104, 110, 116, 119, 134-135, 145-153; Viljanti 1935, 35-39; Fredenberg 1883, 20-21, 25, 37; Ågren 1922, 4-5, ks. m. viite 4 s. 4; Tersmeden 1979, 49 + viite 1; Jutikkala (HAik) 1945, 72; Päällystön tilajaosta Pohjanmaalla 1610- ja 1620-luvulla ks. Luukko 1945, 463-464 ja Virrankoski 1973, 636; Ericson 1987, 102; Frosterus 1765, 45; Holm 1929, 50, 60, 88-89; Livijn 1835, 29-41; Hamilton 1846, 105, 143-145, 184-185; Braunerhjelm 1912, 25, 32-33; Roos 1933, 5-13.
- 32 Viljanti 1935, 38-39, 56-57; Ågren 1922, 5; Tersmeden 1979, 49; Wijkander 1866, 123; Roos 1933, 11, 13-14.

■ II Tutkimustehtävä

1. Vanhempi jakolaitos (det äldre indelningsverket) kameraaliseen järjestelmänä: tutkimuskriteerit ja alkuperäislähteistö

Tavaillisessa ensikerran huulillaan sanaa ”jakolaitos” moni historiaan jollakin tavalla perehtynyt lukija kaivaa muistinsa lokeroista esiin – aivan oikein – nimen Kaarle XI (1655—1697). Tämä on luonnollista, koska nimitys ”indelningsverket” on peräisin hänen hallitsija-ajaltansa 1680-luvulta.¹

*Itse jakotoimituksessa oli alun perin kysymys lähinnä tilojen ja niiden verojen osoittamisesta palkoiksi kruunun siviili- ja sotilasvirkojen haltijoille sekä korvaukseksi ratsukkojen varustajille. Jakolaitos oli siten ennen kaikkea kameraalinen eli julkistaloudellinen veropalkkajärjestelmä.*² Myöhemmin sotamiesten vakinainen ylläpito eli ruotujakolaitos on usein yhdistetty varsinaiseen jakolaitokseen, mutta tällaista menettelyä voidaan pitää kyseenalaisena.³

Harvempi tietää tai muistaa, että järjestelmän juuret ja esimuodot olivat valmiina jo ennen Kaarle XI:tä. Alan tutkijoilla on tavallisimmin tapana kutsua Kaarle XI ajan ”indelningsverketiä” nuoremaksi jakolaitokseksi (det yngre indelningsverket) tai ruotujakolaitokseksi kun taas sitä edeltänyttä järjestelmää on nimetty vanhemmaksi jakolaitokseksi (det äldre indelningsverket).⁴

Mitään todellista ”vanhemman jakolaitoksen” nimellä tunnettua veropalkkalaitosta ei aikalaisille ollut olemassa. Koska sitä kuitenkin tutkimuksessa yleisesti käytetään,⁵ ja jotta voitaisiin mahdollisimman objektiivisesti määritellä ja sopia siitä, mitä vanhemmaksi jakolaitokseksi myöhemmin nimetyllä ilmiöllä tarkoitetaan, olen liitteessä 9 selvittänyt ”indelningsverket”-termin aiempaa käyttöä. Tämä on välttämätöntä, jotta emme kriitikittömästi siirtäisi Kaarle XI:n aikana perustetulle ”indelningsverketille” annettuja moninaisia merkityksiä koskemaan vanhempia aikoja. Tutkimukseni yhdeksi tavoitteeksi on selvästikin otettava pyrkimys määritellä, mitä kaikkea vanhempi jakolaitos oli veropalkkajärjestelmänä.

1 Ågren 1922, 1-2 + viitteet; Viljanti 1935, 12-13.

2 Vrt. Viljanti 1935, 13; Ågren 1922, 1-2; Backlund 1993, 16, 20, 25; Kuvaja & Rantanen 1994, 285; Livijn 1835, 2; Danielsson (avhandlingspromemoria) 1992, 16-19; Ks. jakolaitoksesta palkkajärjestelmänä m. Lagerroth 1927 ja Lagerroth 1928, 74-107.

3 Ks. Ågren 1922, 1-2 + viitteet: ”Indelta knekten” förekommer dock åtminstone hos Lagerbring, Sammandrag af Swea rikets historia, I, s. 92 (1778); Holm 1935, 17; Viljanti 1935, 13.

4 Ågren 1922, 1-2 + viitteet: Sotaväen jakolaitoksen lisäksi oli olemassa myös siviilivirkojen ja laivaston jakolaitos; Viljanti 1935, 12-13; Kuvaja & Rantanen 1994b, 289-290.

5 Ågren 1922, 4 (viite 2): Termiä ”det äldre indelningsverket” käytti ainakin jo Fryxell 1852, 67.

Liitteessä 9 esitetyn perusteella vanhempaa jakolaitosta voidaan tutkia kameraalisena veropalkkajärjestelmänä ainakin seuraavien kriteerien mukaan:

1. Jos vanhempi jakolaitos oli epäsäännöllinen ja kestämaton veropalkkajärjestelmä, niin on oletettava, että siinä tapahtui ajan myötä muutoksia – jolloin jakolaitos-käsitteen on olettava ajan mukana. On tutkittava mitä sotaväen jakolaitos oli minäkin aikana kullakin alueella suhteessa *perusideaansa*, että jokaiselle viralle ja tehtävälle pyrittiin osoittamaan palkkalähteeksi määrätyt tilat ja niiden verot.⁶ Lisäksi jakolaitokseen voidaan vielä sisällyttää pyrkimys järjestää viranhaltijalle asuintila tai virkatalo.⁷

2. Rekrytointi voidaan näiden ehtojen mukaisesti sisällyttää osaksi vanhempaa jakolaitosta veropalkkajärjestelmänä vain, mikäli sotilaaksi otettu sai palkkansa hänet asettaneelta tilalta sille myönnettyä verohelpotusta tai -vapautta vastaan.⁸

3. Rajauschtoina on otettava huomioon, että jakolaitos oli periaatteessa maakirjojen mukainen järjestelmä, ja että viranhaltija ei saanut periä muulta kuin omalta tilaltaan tai hänelle osoitetulta asuintilalta veroja ilman kruunun viranomaisten välitystä.⁹ Kriteeriä, että jakolaitos oli maakirjojen mukainen järjestelmä, ei ymmärtääkseni tule käsittää liian kirjaimellisesti vanhemman jakolaitoksen ja sotilasmaakirjojen osalta, koska viimeksi mainituilla alun perin vain vahvistettiin jo olemassa olleen järjestelmän senhetkinen tila.¹⁰ Vanhemmaksi jakolaitokseksi nimitettyä sotaväen veropalkkajärjestelmää on siis mahdollista tarkastella myös kruunun muun kameraalisen lähdeaineiston vertailun perusteella. Tällaisia ovat rykmenttien tilit ja tositteet, valtakunnan ja sotaväen menosäännöt, maakirjat, sotaväen palkkausta ja ylläpitoa koskeva kirjeenvaihto, lait ja asetukset.

Sotaväen vanhempi jakolaitos oli raha- ja luontaistalouteen perustuva kameraalinen veropalkkajärjestelmä, jonka tutkiminen käy parhaiten rykmenttien ja läänintileihin kuuluvista sotilasmaakirjoista ja tilikirjoista. Huolimatta siitä, että asiakirjojen säilytystilat olivat alkuaikoina surkeat, lähdetilanne on jakolaitoksen tutkimiseksi melko hyvä.¹¹

6 Vrt. Lappalainen 1987, 58; Backlund 1993, 16; Ågren 1922, 2; Roos 1933, 2, 5-6, 18-19; Viljanti 1935, 13; Saloheimo 1990, 79; Matinelli 1976b, 67; Ruotujakolaitoksen osalta ks. Niemelä 1990, 31, 116-122; Lagerroth 1928, 74; Laajasti ottaen vanhempi jakolaitos oli sotaväen talouden sitomista tilojen veroihin; Myös tanskalaisessa tutkimuksessa jakolaitoksen perusidea on määritelty tilojen ja niiden verojen osoittamiseksi korvaukseksi palveluksesta: Lind 1994, 42.

7 Vrt. Lagerroth 1927, 44; Roos 1933, 2, 49-51; Livijn 1835, 2; Matinelli 1976b, 67.

8 Ratsuväen miehistön rekrytoiminnin pohjana oli vanhastaan yhdelle talolle myönnetty verovapaus, jota vastaan se sitoutui varustamaan ja hankkimaan ratsumiehen: Niemelä 1995, 211; Viljanti 1935, 13.

9 Vrt. Niemelä 1995, 209-210; Kuisma 1991, 373; Svenska Akademiens Ordbok (SAO): Indelningsvärk, indela; Ks. m. Backlund 1993, 20.

10 Vrt. Roos 1933, 11.

11 KrA, KrKR 27.11.1635: Till Claes Fleming. Esim. sotaväen palkkamenosäännön perustana olleita rullia säilytettiin kamarikollegiossa vielä v:n 1635 lopulla paljaalla lattialla. Sotakollegio vaati järjestämään asianmukaiset säilytystilat ja hyllyt; Rullien säilymisen kohdalla tilanne on synkin, mutta aina ei ollut kysymys siitä, etteivätkö ne olisi säilyneet. Puutteellisuus saattoi myös olla seurausta siitä, etteivät kaikki joukko-osastot – syystä tai toisesta – toimittaneet rullia säännönmukaisesti sotakollegiolle; Syynä siihen, että sotalaitosta koskeva lähdemateriaali on hyvin puutteellista vuosilta 1649-50 on, ettei valtakunnassa pidetty tällöin muun hallinto- ja tilimateriaalin laatimisen kannalta tärkeitä kattavia joukkojen katselmuksia: SRA, RReg 13.1.1651: Kongl. Majtitz Nädige Resolution: 1 § ja KrA, KBR I: Stockholm 13.1.1651: 1 §.

Sotilasmaakirjat mahdollistavat esimerkiksi sotaväen käytössä olleiden tilojen veroarvossa tapahtuneiden muutosten selvittämisen tai sen tarkistamisen, saivatko korkea-arvoisimmat esimiehet veroarvoltaan suurimmat tilat palkkatiloikseen. Niistä voi myös selvittää, miltä alueilta päällystö sai palkkatilansa. Samalla tavalla kuin maakirja oli voudille luettelo kannettavista veroista,¹² sotilasmaakirja oli rykmentin- tai provinsiaalikirjurille väline, jonka perusteella hän saattoi vaatia sotaväelle kuuluvat verot voudilta.

Rykmenttien tilit ja palkkojen maksu suunniteltiin ja toimitettiin *vahvuusluetteloiden eli rullien* perusteella,¹³ joten niiden käyttö ja tuntemus on välttämätöntä. Rullia tarvitaan myös selvitetessä ratsu- ja jalkaväen miehistön täydennysalucita. Rullat ja sotilasmaakirjat ovat ajankohtaisuonteisia asiakirjoja sotaväen vahvuudesta ja palkkatilajärjestelmän kehityksestä. Rullien tiedot olivat kuitenkin osittain vanhentuneita jo saapuessaan sotakollegioon. Reaaliaikaisen tiedon puute häytti oletettavasti sotilasmaakirjojen palkkaosoitusten kohdentamista oikeaan osoitteeseen. Rullien ja sotilasmaakirjojen kohdalla on toisinaan olemassa vaara, että ne kuvastavat joiltakin osin vain 'järjestelmää paperilla'.

Ongelmallista on, että sotilasmaakirjoistakaan ei täysin selviä, mitkä maksuosoituksista toteutuivat ja mitkä eivät. Osa tästä todellisuudesta on tavoitettavissa *sotakollegion reistratuurin eli lähetettyjen kirjeiden kopiokirjan* kautta. Sotakollegion vastauksissa asianomaisille tai toimeksiantokirjeissä muille viranomaisille nimittäin toistetaan usein osa valituksesta tai esille nousseesta asiasta. Sotakollegion kirjeet paljastavat osittain sen, mitä maakirjat jättävät kertomatta: toimitettiinkö palkat sotaväelle vain paperilla vai myös käytännössä?

Sotilasmaakirjojen silmin havaittava epäluotettavuus näiltä osin on historian-tutkijalle myös rikkaus, koska juuri sen kautta tutkija pääsee kohtaamaan jotakin, joka 1600-luvun palkkajärjestelyissä oli kruunulle ja sen alaisille oletettavasti täyttä totta: epävarmuus järjestelyjen toteutumisesta. Kruunun viranomaiset pystyivät tosin jälkikäteen eliminoimaan osan palkkaepäselvyyksistä vertaamalla sotilasmaakirjan tietoja tapaus tapaukselta edellisiin sotilasmaakirjoihin, läänintilien maakirjoihin ja rykmenttien vahvuusluetteloihin.¹⁴

Tutkimuksen normatiivisen perustan muodostavat erinäiset *ohjeet ja määräykset*, jotka ovat pääosin löydettävissä sotakollegion reistratuurasta, pöytäkirjoista, kuninkaallisista ohjeista ja kirjelmistä, hallituksen ja maaherrojen kirjelmistä. *Kuninkaalliset ohjeet ja säännökset* ovat etupäässä normeja siitä, kuinka asiat tuli ratkaista. Ilman 'empiiristä' – aikaisempaan tutkimukseen,

-
- 12 Styffe 1852, 144: Kongl. Majtz. Memorial för Ståthållarne om uppbörsverket. Dat. Stockholm d. 6 April 1620.
 - 13 Esim. KrA, KrKR 6.10.1653: Till Erich Andersson. Suomesta ei ollut saatu mitään rullia sitten v:n 1651 päätöksen. Sotakollegio vaati sotakamreeria toimittamaan rullat, että palkkalistat voitaisiin laatia oikein ja että palkat voitaisiin maksaa.
 - 14 KrA, Indelningsverk och jordeböcker 1648. Vol. 114: Nylands och Tavastehus läns kavalleriregemente: V:n 1648 sotilasmaakirjan lopussa ilmoitetaan, että maakirjan oikeellisuus on tarkistettu vertaamalla sitä v:n 1648 rulliin ja v:n 1647 sotilasmaakirjaan; KrA, Indelningsverk och jordeböcker 1648. Vol 117: Wjborgz lähn. Viipurin läänin "Krigs Jordebok" tarkastettiin vertaamalla sitä "emot Landz Jordeböckerne och dess skatter".

kruunun ja alamaisten kommunikaation seurantaan ja ajankohtaisluonteisiin lähteisiin perustuvaa – tutkimusotetta niiden varaan rakennettu historian-tutkimus kertoisi kuitenkin vain kuinka järjestelmä toimi paperilla.

Sotakollegion reistratuura on siinä mielessä informatiivisempi kuin pelkät kuninkaalliset ohjeet ja säännökset, että reistratuurassa käsitellään säännöksiä lähinnä esiintyneitä ongelmia vasten: sotakollegion kirjeistä on löydettävissä menettelytapaohteita ja vastauksia vanhemman jakolaitoksen hallinnollisten ja palkka- sekä aluejärjestelmäongelmien ratkaisemiseksi. Ne peilaavat siten yhteiskunnan 'jakolaitokseen' kohdistamia vaatimuksia.

Myös lähdetilanne on näiltä osin hyvä: esimerkiksi vuosien 1631-1654 sotakollegion reistratuurasarjasta puuttuvat vain vuosien 1632 ja 1634 lähteneet kirjeet. Reistratuura on siten arvokas lähde arvioitaessa vanhempaa veropalkkajärjestelmää ja sen ongelmia sotakollegion näkökulmasta. Tutkijan silmiin piirtyy sen kautta myös osakuva muiden hallinnonalojen tuumailuista, osin talonpoikien ja rykmenttien sotilaiden sekä heidän leskiperheidensä synkistäkin tunnelmista.

Koska reistratuura oli ikään kuin juoksevien asioiden kirja, sen lähdearvo on – tietyn varauksin – luotettava. Jokainen ongelmiensa kanssa pungertanut valituskirjeen laatija, joka ei rahvaan valituksen kysymyksessä ollut tavallisesti ollut suinkaan talonpoika itse,¹⁵ yritti tietysti saada aikaan sotakollegion silmissä mahdollisimman edullisen vaikutelman asiansa merkittävyydestä. Vastauskirjeissään sotakollegio vastaavasti pyrki pesemään kätensä puhtaiksi monista ongelmista, jolloin liioittelutakaan ei voitu aina välttyä. Käytettäessä reistratuuraa lähteenä on varottava näkemästä historiaa liiaksi keskushallinnon silmin, normien ja asetusten valossa, jotka saattoivat olla kaukana arkipäivän käytännöstä.¹⁶ Ennen kaikkea reistratuura on avain sisälle sotalaitokseen, sen tarpeisiin ja vaatimuksiin.

Sotatalouden tarkastelun kannalta ovat ohittamaton lähdesarja *valtakunnan päätilit* (rikshuvudböcker) eli meno- ja tulosääntö (staten) ja niihin liittyvät tilierittelyt (journaler). Samoin on todettava *sotaväen päätilikirjoista* (militiehuvudböcker), jotka muodostivat sotaväen menosäännön (militiestaten). Valtion tulo- ja menosääntö on osin puutteellinen lähdesarja, koska osa tileistä on päättämättä tai niitä ei ole säilynyt. Valtion velkojen ja saatavien osalta tämä aukko on osittain paikattavissa säilyneiden vuosien edellis- tai seuraavaa vuotta koskevilla tiedoilla.¹⁷

Sotaväen päätilikirjoista ovat käytettävissä Ruotsin sota-arkistossa (KrA) säilytettävät ja sotakollegion aikoinaan vakinaisesta sotamenosäännöstä laatimat kirjoiksi sidotut jäljenteet.¹⁸ Niiden käyttöarvoa heikentää mahdollisten kopiointivirheiden lisäksi sama ongelma kuin valtakunnan meno- ja tuloarvionkin osalta: epävarmuus maksuosoitusten toteutumisesta.

15 Katajala 1994, 66.

16 Vrt. Österberg 1992, 86-87.

17 Valtakunnan vuosien 1633-54 päätileistä puuttuvat vuosien 1643, 1645, 1648-52 ja 1654 tilit.

18 Esim. vuosien 1648-51 sotaväen päätilien kopiointityö oli keskeneräinen vielä v:n 1653 alussa: KrA, KrKR 8.2.1653; Till CammarCollegium; Ks. m. Militiehuvudbok 1641 (sisäkansi).

2. Jakolaitoksen (indelningsverket) tutkimustilanne pähkinänkuoressa

Ensimmäiset ”indelningsverketiä” 1700- ja 1800-luvulla käsitelleet teokset kirjoitettiin lähinnä käsikirjoiksi silmällä pitäen niitä, jotka joutuivat vihkiytymään ammattinsa puolesta ’jakolaitoksen saloihin’. Keskeisinä teemoina olivat sotaväen palkkaukseen liittyvät kameralaiset kysymykset ja niitä koskeva lainsäädäntö tai tilastolliset esitykset. Pääasiassa niissä käsitellään kuitenkin nuorempaa jakolaitosta.¹⁹ Käsikirjatyyppisten esitysten rinnalle laadittiin 1800-luvulla historiallisia tutkimuksia sotaväen ylläpidosta ja palkkauksesta jakolaitoksen, osaksi myös vanhemman, näkökulmasta.²⁰

Nuorempaa jakolaitosta suoranaisesti käsittelevät ja väitöskirjoina ilmestyneet historiantutkimukset tulivat niin sanotusti muotiin vasta pari kolme vuosikymmentä ”indelningsverketin” hajottamisen (Ruotsissa 1901) jälkeen. Tutkijat loivat tällöin katsauksia – muutamat varsin laajojakin – myös vanhempaan veropalkkajärjestelmään, mutta yhtään varsinaista väitöskirjatasoista perustutkimusta ei vanhemmasta jakolaitoksesta ilmestynyt.²¹

Ruotsissa on lisäksi ilmestynyt koko joukko rykmentinhistorioita, joissa sivutaan vanhemman jakolaitoksen aikaista palkkajärjestelmää. Leimallista näille – varsinkin vanhemmille – rykmentinhistorioille on, että ne on usein kirjoittanut joku rykmentissä palvellut upseeri. Pääosa niistä on ilmestynyt 1920- ja 1930-luvulla, jolloin oli kulunut kolme vuosisataa useimpien rykmenttien perustamisesta.²² Samaan aikaan tutkittiin myös jakolaitoksen purkamista.²³ Edelleen ilmestyi seuraavina vuosikymmeninä joitakin teoksia ja artikkeleita, joissa kiinnitettiin esimerkiksi huomiota veropalkkalaitoksen hallinnolliseen puoleen, rakuunalaitokseen tai kysymykseen autiotilojen osoittamisesta sotamiehille.²⁴

Myöhemmin 1960- ja 1970-luvulla kysymystä vanhemmasta jakolaitoksesta on sivuttu etenkin läänityspolitiikan, lahjoitusten ja sotatalouden tutkimisen yhteydessä.²⁵ Näiden seurauksena virisi uusi kiinnostus vanhemman jakolaitoksen perusteellisemmäksi selvittämiseksi,²⁶ ja vihdoin 1980-luvulla alettiin kartoittaa vanhemman jakolaitoksen tutkimusproblematiikkaa.²⁷ Samanaikaisesti on syvennetty tutkimuksia päällystön veropalkkajärjestelmän yhteyksistä varhempaan läänitys- ja lahjoituspolitiikkaan sekä selvitetty Ruotsin suurvaltaajan rekrytointimenetelmiä.²⁸ Uutta tuulta otti näihin aikoihin myös nuoremman

19 Esim. Frosterus 1765-1770; Styffe 1852 (lähdejulkaisu); Grill (1855-1857) 1978 (faksimile); Thurgren 1858; Kirjallisuuskatsauksessa on osin tukeuduttu ruotsalaisen Peter Danielssonin selvitykseen jakolaitosta sivuavasta kirjallisuudesta: Danielsson (avhandlingspromemoria) 1992.

20 Esim. Livijn 1835; Fryxell 1852; Wijkander 1866; Fredenberg 1883.

21 Ågren 1922; Roos 1933; Viljanti 1935 ja 1940.

22 Esim. Braunerhjelm 1912-1913; Belfrage 1934; Holm 1929-1935.

23 Lagerroth 1927.

24 Steckzén 1930; Grotenfelt 1940; Viljanti 1945; Jutikkala 1945; Jutikkala 1957.

25 Esim. Nilsson 1968; Nordlund 1974.

26 Ks. Tersmeden 1979.

27 Lappalainen 1987; Lappalainen 1989b.

28 Nilsson 1989; Ågren 1989.

ja ruotujakolaitoksen tarkastelu mikrotasolla esimerkiksi ruotusotamiehen, rykmentinkirjurin, paikallishistorian tai laajemmin talous- ja sosiaalishistoriallisesta näkökulmasta.²⁹

Vanhemman jakolaitoksen perustutkimuksen puuttuminen on näkynyt usein suoranaisena epä tietoisuutena sotaväen palkkausjärjestelmästä useissa maakunta- ja paikallishistorian teoksissa tai luonnollisena vaikenemisena tarkemman tutkimuksen puuttuessa. Tämä koskee myös Ruotsia.³⁰ Tutkimukselle on siis tarvetta. Yliopistollisia opinnäyte- ja harjoitustöitä vanhemmasta jakolaitoksesta alkoi valmistua Ruotsissa ja Suomessa vihdoin 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa.³¹ Käsillä oleva tutkimus on ensimmäinen väitöskirja vanhemmasta jakolaitoksesta.

3. Ongelmanasettelu ja metodi

Mitä tutkittavaa jakolaitoksessa sitten on? Ensinnäkin on todettava, ettei laajoja perustutkimuksia ole aiheesta tehty. Toiseksi arkistojen järjestämisen ja luetteloinnin ansiosta on arkistoista todennäköisesti löydettävissä paljon sellaista aineistoa, jota ei aiemmin tiedetty olevan saatavilla. Kolmanneksi historiatieteen parissa on tiedostettu tarve selvittää nuoremman jakolaitoksen esihistoria: Erityisesti professori Jussi T. Lappalainen (1987) on kartoittanut sitä ongelmakenttää, mikä vanhemman jakolaitoksen osalta vielä kaippaa selvittämistä. Se on helpottanut myös tämän tutkimuksen käynnistämistä ja suuntaamista.

Tutkimukseni pääongelmiksi ovat työn aikana hahmottuneet:

1. Mitä kaikkea vanhempi jakolaitos oli sotaväen veropalkkajärjestelmänä, ja mitkä olivat sen yhteiskunnalliset vaikutukset?
2. Miten epävakaa tai säännöllinen sotaväen palkkatilajärjestelmä oli – miksi? Mitä uhkakuvia vanhemmalla jakolaitoksella oli?
3. Miten kotimainen sotaväki sai palkkansa tai saiko se palkkansa?
4. Keillä kaikilla oli oikeus sotilaiden palkkaan?
5. Mikä oli vanhemman jakolaitoksen osuus kotimaisen sotaväen palkkauksen ja ylläpidon kokonaisjärjestelyissä?
6. Oliko vanhempi jakolaitos ainutlaatuinen 'ruotsalainen järjestelmä'?

Pääongelmien ratkaiseminen edellyttää oletettavasti useiden lisäkysymysten tekoa ja aiempaa tutkimusta mietittyään jääneiden kysymysten selvittämistä,

29 Gäfvert & Söderberg 1982; Danielsson (uppsatsseminarium) 1988; Ericson 1983, 1987 ja 1995; Backlund 1993; Niemelä 1990.

30 Danielsson (Pre-PM 14.1.1992) 1992b, 10-11; Joitakin myönteisiä yrityksiä vanhemman jakolaitoksen selvittämiseksi paikallis- ja maakuntahistorioissa on toki viime aikoina jo tehty: esim. Kuvaja ja Rantanen 1994; Korkiakangas 1996.

31 Esim. Torkkeli (TuYHL) 1989; Danielsson (avhandlingspromemoria) 1992; Danielsson (Pre-PM) 1992b; Pylkkänen (TuYHL) 1994; Pylkkänen 1995b.

jotka puen yksityiskohtaisempien 'kysymyspattereiden' muotoon kunkin pääluvun alkuun. Osa kysymyksistä on luonnollisesti kokonaan uusia, alkuperäislähde- ja kirjallisuustyöskentelyn yhteydessä syntyneitä, osa taas tutkijaseminaarin tai muissa keskusteluissa esille nousseita.

Tutkimukseni alkuperäinen tarkoitus oli selvittää päällystön palkkaus ja ylläpito Hämeen jalkaväki- ja Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin osalta. Käytännössä olen päätenyt tutkimaan sotaväen vanhempaa jakolaitosta Suomessa. Peruste tähän ratkaisuun on se, ettei vanhempi jakolaitos ole ilmiönä riittävästi ymmärrettävissä, mikäli tutkimus tehtäisiin Hämeen ja Uudenmaan kahden rykmentin upseeristoa koskevien vähäisten lähdemainintojen perusteella. Perustutkimusten puute on sitä paitsi edellyttänyt, jotta asetetut ja lähteistöstä tai sen osittaisesta niukkuudesta kumpuavat ongelmat voitaisiin ratkaista, tarkastelun laajentamista koskemaan myös miehistöä ja muita rykmenttejä.

Lähdeaineistoon perehtymisen aikana on kuitenkin käynyt ilmi, että vanhemman jakolaitoksen tutkiminen systemaattisesti Suomen kaikkien rykmenttien³² osalta muodostuisi liian raskaaksi, koska lähes kaikki työ jouduttaisiin tekemään perustutkimuksena. Työekonomisesti olen päätenyt ratkaisuun, että käytän päämateriaalina pro gradu -tutkimusta ja lisensiaattitutkimusta varten keräämäni aineistoa Hämeen jalkaväki- ja Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentistä. Palkkatilajärjestelmää koskevat systemaattiset perustutkimukset kohdistetaan nimenomaan näihin kahteen rykmenttiin, mutta samalla pidetään silmät avoinna muiden rykmenttien osalta. Menetelmänä on siis kohdistaa keskeisin osa 'kysymyspattereiden systemaattisesta tulituksesta' yhden jalkaväki- ja yhden ratsurykmentin palkkajärjestelmän selvittämiseen sekä täydentää sitä kohdistetulla 'pistetulella' muiden rykmenttien osalta.

Miltei koskemattomassa tutkimuskentässä tällainen rajallisinkin resurssien suoritettu tarkastelu voi nostaa tietämyksemme vanhemmasta jakolaitoksesta uudelle tasolle. Raottamalla menneisyyden ja nykyisyyden välistä verhoa toivotaan voitavan avata uusia näköaloja tuleville erityistutkimuksille, ja että tutkimus voisi toimia herätteenä uusille kysymyksille ja tieteelliselle keskustelulle.

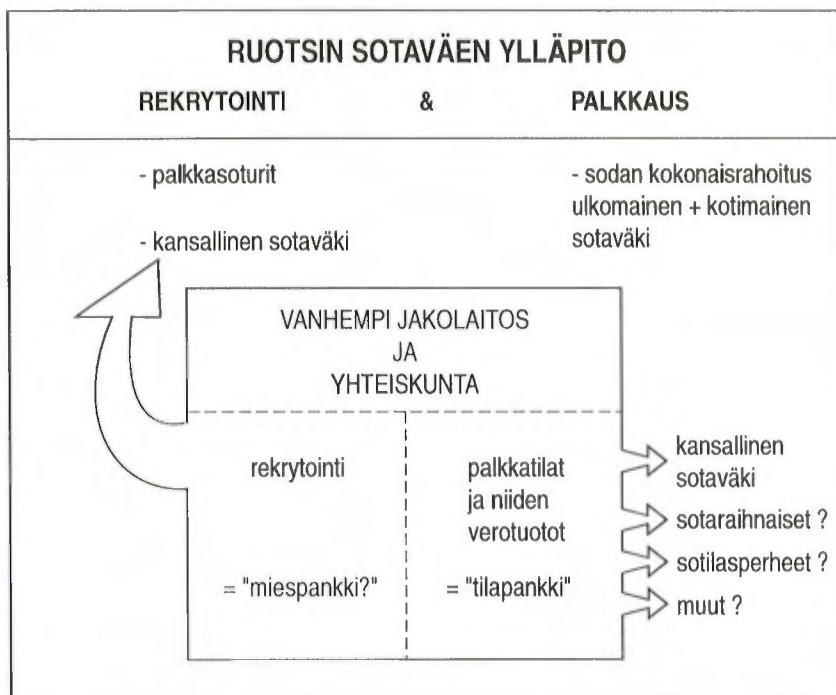
Seuraavaksi on ratkaistava esitystapakysymys: rajoittaako tarkastelu systeemitasolle eli yhden järjestelmän selvittämiseen vai onko ongelmanasettelun tehtävänä pidettävä ilmiön ankkuroimista osaksi laajempaa kokonaisuutta. Etuna systeemitason tutkimuksessa on se, että tutkimuskohde ja lähteistö ovat selkeästi rajattavissa. Ongelmana on se, että järjestelmän kuvaus jää helposti irralliseksi kokonaisuudesta, jolloin syntyy perspektiiviharha järjestelmän yhteiskunnallisesta merkityksestä.

32 KrA, rullor 1636-1654: Suomessa oli, mikäli Pohjanmaa luetaan mukaan, yhdeksän jalkaväkirykmenttiä ja yksi skvadrona sekä kolme ratsurykmenttiä: *Jalkaväki* muodostui Turun (TurJv), Porin (PorJv), Hämeen (HämJv), Uudenmaan läntisestä (UmLJv) ja itäisestä (UmItJv), Viipurin läntisestä (ViipLJv) ja itäisestä (ViipItJv), Savon (SavJv) ja Pohjanmaan (PohJv) rykmenteistä ja Viipurin skvadronasta (ViipSkv). *Ratsuväki* muodostui Turun ja Porin (TurPorRv), Hämeen ja Uudenmaan (HämUmRv) ja Viipurin ja Savon (ViipSavRv) ratsurykmenteistä. Lisäksi Pohjanmaalla oli v. 1636 yksi ratsukonppania (PohRv) ja Suomeen perustettiin rakuunarykmentti v. 1644.

Pyrkimys tämän vaaran ehkäisemiseen on yksi syy valita laajempi tarkastelu-
näkökulma. Toinen painava peruste laaja-alaisemman tutkimusotteen valintaan
on se, etteivät aikalaiset voineet ajatella ”vanhempaa jakolaitosta” erityisenä
'laitoksena', koska sellaista ei ollut olemassa. Ennemmin kuin laitoksena,
sotaväen palkkauksen ja ylläpidon sitominen maahan pitäisi ymmärtää vero-
tukseen liittyvänä ilmiönä, jolla oli runsaasti kosketuksia ympäröivään yhteis-
kuntaan.

Laaja-alaisen tutkimusotteen suurimpana etuna on se, että tutkija on tällöin
ikään kuin pakotettu jäsentämään tutkimuskohdettaan avarammin silmin, jolloin
ilmiö ja sen yhteiskunnalliset vaikutussuhteet ovat paremmin havaittavissa.
Käytännössä tämä tarkoittaa pyrkimystä nähdä vanhempi jakolaitos kokonais-
valtaisesti osana sotataloutta, korostamatta tai väheksymättä sen roolia yhteis-
kunnallisena edunjakojärjestelmänä. Kaavioon 1 olen yrittänyt pohtia, mitä
kaikkea tässä yhteydessä tulisi tutkia.

KAAVIO 1. Miten tutkia sotaväen vanhempaa jakolaitosta?

Moniulotteisen tutkimusotteen vaarana on se, että tutkimusnäkökulma pirstoituu liiaksi, jos tutkija eksyy aiheensa sivupoluille runsaamman lähdeaineiston loputtomalta tuntuvavassa 'viidakossa'. Viimeksi mainitun ongelman minimoiseksi olen päättänyt laaja-alaisen tutkimusnäkökulman rinnalla eräänlaisiin "case study" -tutkimuksiin.

Työekonomisista syistä tässä ei ole mahdollista selvittää sotilasperheiden toimeentuloa ja sosiaalista asemaa kokonaisuudessaan, vaan vain niiltä osin kuin kysymys on relevantti vanhemman jakolaitoksen mukaisen jakotoimituksen kannalta. Pääsääntöisesti myös Ruotsin käyttämien ulkomaisten palkkasotureiden palkkajärjestelyt on rajattava tutkimuskohteen ulkopuolelle. Laivaston laivamiesten jakolaitos ja siviilijakolaitos on niin ikään jätetty tutkimuksen ulkopuolelle.

Vaikka määräjakoislaitoksen kiinteä alku voidaan sijoittaa 1620-luvun rykmenttijärjestelmän organisoimisen rinnalla suoritettuun tilojen verojen osoittamiseen palkoiksi sotaväen tietyille viroille,³³ veropalkkalaitoksen systemaattinen maakirjoihin pohjautuva perustutkimus aloitetaan Hämeen vanhemman jakolaitoksen ensimmäisestä tunnetusta sotilasmaakirjakodifioinnista vuodesta 1639. Jakolaitoksen varhemmista vaiheista voitaisiin ehkä muodostaa käsitys voutintilien maakirjojen perusteella, mutta se olisi jo toisen perustutkimuksen aihe. Tarkastelua jatketaan järjestelmällisesti jakolaitoksen ensimmäiseen uudistamiseen vuonna 1651. Lisäksi pyritään selvittämään, missä määrin uudistukset kyettiin toteuttamaan ennen uutta, vuodesta 1655 alkanutta sotajaksoa.

Vastaukset pääkysymyksiin ja mahdolliset jakolaitoksen uudelleenarvioinnit esitetään loppuluvussa X, jonka lisäksi kunkin pääluvun lopussa annetaan lyhyet vastaukset päälukujen alussa esitettyihin yksityiskohtaisempiin kysymyksiin. Näiden molempien pääkohdat kootaan englanninkieliseksi referaatiksi työn loppuun.

4. Jalka- ja ratsuväen palkkatilatyypit

Kameraalisesti tarkasteltuna tilat voidaan jakaa paitsi maanluonnon mukaan vero-, kruunun- ja rälssitiloihin, myös sen perusteella mihin eri tarkoituksiin tiloja käytettiin.³⁴ Palkkatiloja oli useamman laatuista kuten palkan suoritus-tapojakin. Jalka- ja ratsuväen palkkatilatyypit voidaan luokitella alustavien tutkimusten perusteella seuraavasti:³⁵

33 Almquist 1917, 56-57; Jokipii 1956, 22; Nilsson 1990, 137: Läänitysten osittainen peruutus kruunulle oli erityisesti Suomessa edellytys tilojen ja niiden verojen osoittamiselle sotaväen palkkoihin.

34 Backlund 1993, 28-33.

35 Vrt. VA 6998; VA 7002: Ylimääräiset tilat etenkin s:t 240, 243-249 ja miehistön tilat s:t 293-396; VA 7003, 545-584 (Erit. s:t 562, 573, 578 ja 584 Itä-Suomen nihtien vapaatilat); KrA, KrKR 25.11.1650: Rakuunatilat; Lappalainen 1987, 60-61; Roos 1933, 24 viite 2 (hemkall), 30 (beställningshemman), 27 ja 33 sekä 36 (rakuunat), 35: 1660- ja 1670-luvuilla ratsuväen tiloista käytettiin pääasiassa termejä "hästehemman" ja "fördelshemman", ja termiä "frihemman" käytettiin lähinnä jalkaväen esimiesten palkkatiloista.

1) VAPAATILAT/RATSUTILAT (FRIHEMMAN³⁶/HÄSTHEMMAN³⁷):

Ratsuväen vapaa-/ratsutilat olivat tiloja miehistön ja päällystön ratsukkojen ja esimiesten hevosten varustamiseksi. Vapaatiloilta maksettiin päällystölle 30 talarin vuosittainen ratsukorvaus kustakin arvoaseman ja sotaväen menosäännön mukaisesta hevosesta. Ratsutilallinen nautti tilaltaan 30 talarin verovapauden ratsukon varustamista vastaan.

Jalkaväessä vapaatilat olivat esimiesten vuosipalkkatiloja. Viipurin ja Savonlinnan läänissä sotamiehille jaettuina autiotiloja kutsuttiin myös nihtien vapaatiloiksi (knechternas frihemman). Osa ko. nihtien vapaatiloista näyttäisi olleen sellaisia, joita sotamiehet asuivat ja viljelivät itse. Osa autiotiloista oli ehkä talonpoikien asumia, joilta sotamiehet saivat veroja palkoiksi autiovuosien päätyttyä. Ilmeisesti sotilailla oli oikeus majoittua näillekin tiloille.

Jalka- ja ratsuväen esimiesten vapaatilat olivat sotaväelle veronsa maksavia talonpoikaistiloja tai esimiesten omia tiloja. Joissakin yhteyksissä on ollut tarpeen eritellä omat vapaatilat kaikista vapaatiloista (*vapaatila/oma vapaatila*).

2) ETUUSTILAT (FÖRDELSHEMMAN):

Etuustilat olivat *ratsuväen päällystön vuosipalkkatiloja*.

3) YLIMÄÄRÄISET PALKKATILAT (BESTÄLLNINGSHEMMAN):

Ylimääräisiltä palkkatiloilta maksettiin lisäpalkkaa upseereille ns. *esikuntatehtävistä* ja varsinaisen esikuntahenkilöstön (stabs- eller regements-officerares) palkat.

Tutkimuksessani olen lukenut tähän ryhmään myös ratsuväen esimiesten vuosipalkkojen täyttämiseen varatut ylimääräiset tilat (*till fördels upfyllande*), koska termi ”beställningshemman” ei ollut vielä vakiintunut.³⁸

4) JAKOTILAT (TILLDELNINGSHEMMAN):

Jakotila esiintyy lähteissä *yleisnimityksenä* erilaisille tilatyypeille, mutta sitä käytettiin myös ahtaammassa merkityksessä: Ratsu- tai hevostila ei aina kyennyt yksin varustamaan ratsua tai ratsukkoa, jolloin sille saatettiin osoittaa muiden tilojen (jakotila) veroja ratsunpidosta aiheutuneiden kustan-

36 Nimitys vapaatila tulee todennäköisesti siitä, että ratsu-, nihti- tai upseerin virkatila vapautettiin (frikalla) tietyistä veroista korvauksena palveluksesta: vrt. Frosterus 1765, 55.

37 KrA, KrKR 23.1.1650: Till Pehr Brahe: Termi ”hästegårdar”.

38 Vrt. VA 7002, 240-243, 392-, 462-, 480- (crit. s. 240: ”Desse föllande hemman ähre förordnade Öfverstens Hendrich Horns Regemente till fördeels upfyllande, säsom och Regimentets Qvartermestarens bestelningh samt hvad Leutenamnden och Münsterskrifwaren Under Adelen Russtienst fehler”); VA 7003, 593; KrA, KrKR 4.12.1654: Till Rijkz- och Cammar Rådih; Ilmeisesti termiä ”beställningshemman” on käytetty aikaisintaan v:n 1663 pääkatselemusohjeissa tarkoitamaan yksiselitteisesti esikuntahenkilöstölle varattuja ylimääräisiä palkkatiloja: vrt. Roos 1933, 30.

nusten peittämiseen. Jakotila-nimitystä saatettiin joskus käyttää myös samassa merkityksessä kuin vapaatila. Jakotilat olivat siis *ratsuväen vapaatilojen aputiloja tai ratsu-/hevostiloja*.

Jalkaväessä jakotiloilla tarkoitettiin *sotamiestiloja*, joihin sotamiehiä mahdutettiin kolmikymmenvuotisen sodan jälkeen. Sotamiehet nauttivat osan näiden tilojen veroista palkkana ja saattoivat itsekin viljellä niitä. Osa sotamiehille jaetuista jakotiloista oli asumattomia autiotiloja ja osa ilmeisesti talonpoikien asumia tiloja (vrt. autio- ja ylläpito- sekä nihtien vapaatilat).

5) AUTIOTILAT (ÖDESHEMMAN) JA YLLÄPITOTILAT (HEMKALLSHEMMAN):

Jalkaväen miehistölle jaettiin kolmikymmenvuotisen sodan jälkeen *sotamiestiloiksi* myös autiotiloja ja ns. ylläpilotiloja aivan kuten jakotilojakin. Nimitysten ”jakotila, autiotila ja ylläpilotila” raja oli aikalaisten kielenkäytössä hyvin häilyvä. ”Hemkall”-tiloilta sotamiehet näyttäsivät saaneen asunnon, ylläpidon ja palkan. Osa autiotiloista ja jakotiloista oli vaille talonpoikaisia asujia, jolloin sotamiehet viljelivät niitä itse, mutta osa tiloista saattoi olla talonpoikien viljelyksessä.

Autiotiloja jaettiin *rakuuna-aselajin* perustamisen jälkeen myös rakuunoiden *palvelustiloiksi*.

Autiotilan saattoi myös saada *ratsutilaksi* ratsukon varustamista vastaan.

Laivaston miehistöllä oli myös käytössään ”hemkall”-tiloja.

6) SOTILASPALKKATILA/PALKKATILA (KRIGSHEMMAN):

Sotilaspalkkatila/palkkatila on *yleisnimitys* kaikille tilatyypeille. Edellä esitetyn terminologian käyttö ei ole alkuperäislähteissä aina täysin johdonmukaista.³⁹

39 Esim. läänintileissä ratsu-/hevostiloista käytettiin termiä vapaatila (frihemman), mutta toisinaan myös nimeä jakotila (tilldelningshemman), vaikka kysymyksessä olivat samat tilat: Vrt. VA 6998, 2-; VA 7916, 332-; Rykmenttien tileissä ratsu-/hevostilat ovat vapaatiloja: KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-52.

■ III Kaikki maa oli 'ikuisiksi ajoiksi' kirjoille pantava ...

Vuoden 1634 hallitusmuodossa päätettiin rykmenttien maakunnittainen aluejako ja edellytettiin määrättyjen tilojen jakamista pysyvästi rykmenteille, mutta uudistusta ei saatu aikaiseksi ennen vuotta 1636. Kruunun sotalaitosta koskevissa selvityksissä oli tällä välin herännyt epäilyksiä, että osa lääninkirjanpitäjistä ja rykmenttien kirjureista syyllistyi jatkuvasti sotaväelle varattujen varojen kavallukseen. Lisäksi osa sotaväen käytössä olleista tiloista oli päästetty leväperäisesti rappeutumaan – mahdollisesti toivossa saada uusia ja parempia tiloja. Tilojen poistuminen sotalaitoksen käytöstä teki järjestelmästä epävakaan ja vaikeasti hallittavan.

Vuoden 1636 pääkatselmuksen ja rykmenttijaon vakinaistamisen yhteydessä sotaväen taloudenpito päätettiin saattaa luotettavammalle pohjalle ja helpommin kontrolloitavaksi. Sotaväen tilojen verotuoista ja viljaylläpidosta tuli siksi laatia erilliset sotilasmaakirjat. Katselmuksessa kirjattavan jaon tuli olla pysyvä: kukaan ei saanut luopua kerran saamastaan palkkatilasta tai vaihtaa sitä toiseen. Nämä Ruotsissa 1636 laaditut sotilasmaakirjat muodostavat ensimmäisen jälkipolville säilyneen yhtenäisen selvityksen siitä veropalkkajärjestelmästä, josta tässä tutkimuksessa käytämme nimitystä ”vanhempi jakolaitos”.

Tässä luvussa keskitymme seuraaviin ongelmiin:

- 1) Ulottuiko Ruotsin vuoden 1636 sotilasmaakirjajako Suomeen? Milloin ensimmäiset sotilasmaakirjat suomalaisen sotaväen tilajaosta laadittiin – ketkä vastasivat siitä?
- 2) Toteutettiinko rykmenttien tilajako selkeästi rykmenttien aluejärjestelmän mukaisesti? Olivatko päällystön palkkatilat samoissa kihlakunnissa ja pitäjissä miehistön rekrytointialueiden kanssa?
- 3) Millaisia tiloja sotaväelle jaettiin ja mikä oli niiden maanluonto? Mitä merkitystä oli sillä, jaettiin sotaväelle kruunun- vai perintötiloja?
- 4) Oliko vanhemmalla jakolaitoksella jatkuvuutta? Säilyivätkö tilat rykmenttien käytössä – entä tiettyjen virkojen käytössä?

1. Vanhemman jakolaitoksen ensimmäinen sotilasmaakirja-kodifointi

Aikaisemman tutkimuksen mukaan Ruotsissa vuonna 1636 suoritetulle sotilasmaakirjajaoalle ei tiettävästi ollut täyttä samanaikaista vastaavuutta Suomessa. Karjalan ja Savon sotilasmaakirjajako vuonna 1638, jota 1639 seurasi jako Hämeen ja Uudenmaan lääneissä, on esitetty Suomen ensimmäiseksi sotilasmaakirjajaoiksi. Suomessa tosin suunniteltiin tilajakoä sotaväelle vuonna 1635 Turun hovioikeuden presidentti Jöns Kurckin ja kenttäsihteeri Abraham Steenssonin johdolla. Hämeessä jopa laadittiin vuosina 1636-37 rykmentittäiset tilaluettelot kolmesta Hämeen-Uudenmaan rykmentistä ja yhdestä skvadroomasta. Lähdeaineiston puuttuessa on esitetty, ettei jako olisi ulottunut Hämettä laajemmalle.¹

Tutkimukseni osoittavat, että sotaväelle jaettu tiloja viettiin sotilasmaakirjoihin Suomessa jokseenkin samanaikaisesti Ruotsin kanssa. Vuoden 1636 pääkatselmusohjeessa katselmusherroja ja rykmenttien katselmuskirjureita käskettiin laatimaan luettelot sotaväen tiloista ja veroista. Lääninkirjanpitäjien oli laadittava kyseisten luetteloiden perusteella maakirjat sotakollegiolle ja laskukamarille.²

Ensimmäiset sotilasmaakirjat laadittiin Turun ja Porin läänissä, Karjalassa ja Savossa sekä Nils Erik Villstrandin mukaan myös Pohjanmaalla tilivuodelle 1636.³ Hämeen rykmenttien 1636-37 tilaluettelot (tai oikeammin maakirjat) ja Turun läänin tilivuotta 1636 koskevat sotilasmaakirjat vahvistivat allekirjoituksillaan Turussa 31.3. ja 2.4.1637 maaherra Bror Andersson (Rålamb) ja kamreeri Johan Eriksson.⁴

Alexander Gordonin ja Reinholt Wrangelin Karjalan sekä Casper Ermisin Savon rykmenteissä tilajako toteutettiin koko päällystölle piipareista everstiin ja rykmenttien 'esikunnille'. Turun ja Porin läänissä vuoden 1636 tilajako koski eversti Ture Bielken ratsurykmentin seitsemän komppanian ratsupäällystää ja miehistää, Reinholt Metstaken Porin ja Anders Koskullin Turun jalkaväkirykmentin päällystää. Tilajako ei ollut täydellinen, vaan osa päällystöstä sai palkkansa joko osittain tai täysin rahana.

1 Vrt. Roos 1933, 3, 11, 14-17; Ågren 1922, 5-6; Wijkander 1866, 121-122, 131 (viite 2); Viljanti 1935, 39; Viljanti 1945, 277; Kuvaja & Rantanen 1994, 285; KrA, KrKR 30.4.1636; KrKR 12.5.1636: Pääkatselmusohjeet; SRA, M 919: Staten till 1622 åhrs Toug. 1.6.1622: Esim. palkkauksesta ennen sotilasmaakirjojen mukaista erittelyä; Ks. m. Braunerhjelm 1913, 13-14.

2 KrA, KrKR 12.5.1636: Instruction 1 §.

3 KrA, Regementsräkenskaper II. B. Provinsialräkenskaper Finland: Krigsstatens jordebok på infanteriofficernes frihemman och thesz renta. Uthi Carelen pro anno 1637; Åbo lähns Jordebok pro Anno 1636. Krigzfolcket; Nils Erik Villstrandin kirjoittajalle 14.2.1994 lisensiaatin-tutkimukseni tarkastustilaisuudessa antama Pohjanmaata koskeva tieto, jonka olen tarkistanut hänen ilmoittamastaan lähteestä: KrA, Indelningsverket och jordeböcker. Vol. 117: Österbottens regemente 1636.

4 KrA, RRPB 1636: Åbo lähns jordebok. Krigzfolcket; VA 7886: Läänintilit, Hämeen ja Uudenmaan läänin sotilasmaakirja 1636-37.

Hendrich Burtin Hämeen jalkaväkirykmentissä vapaatilat jaettiin vuonna 1636 lähes kaikille esimiehille, mutta tilojen verot eivät yksin riittäneet palkkoihin vaan osa korvattiin rahassa. Sama koski Uudenmaan läntisen jalkaväkirykmentin viittä maakirjoihin vietyä komppaniaa ja saman alueen itäistä jalkaväkirykmenttiä ottamatta lukuun eversti Johan Bergin komppaniaa, jonka päällystö sai palkkansa voudilta rahassa. Myös Hämeen-Uudenmaan ratsuväen tilajako vahvistettiin sotilasmaakirjoin.⁵

Pohjanmaalla jaettiin tilat Hans Kyhlen jalkaväkirykmentille ja Johan Printzin ratsukomppanian päällystölle ja michistölle. Huomionarvoista on, että ratsukojen varustajat saivat nauttia 30 talarin ratsutilavapautensa täysimääräisenä: jos jonkin tilan verotuotto ei yltänyt 30 talariin, varustajille korvattiin puuttuva osa rahana.⁶

2. Vuoden 1636 sotilasmaakirjajaon toteuttajat

On mahdollista, että vuoden 1636 maakirjoja alettiin laatia kesällä katselmuksen yhteydessä tai vasta kevään 1637 aikana, sillä kirjanpidollinen palkkavuosi ulottui aina juhannuksesta seuraavaan juhannukseen.⁷ Edellä on käynyt ilmi, että jaon vahvistajina olivat ainakin Turun läänin maaherra Bror Andersson Rålamb ja turunmaalainen maakamreeri Johan Eriksson. Valmisteluvaiheessa taustalla saattoivat olla myös Turun hovioikeuden presidentti Jöns Kurck ja kenttäsihteeri Abraham Steensson.

Käytännön tasolla maakirjojen laatiminen kuului katselmuskomissaarille, maaherralle, lääninkirjanpitäjälle ja katselmuksen sekä rykmentinkirjurille.⁸ Lisäksi voutien oli yhdessä rykmentinkirjureiden kanssa tarkastettava tilajako.⁹ Oliko kamarineuvos Johan Berndesillä, joka oli Bror Anderssonin ja Hämeen maaherra Arvid Hornin kanssa pitämässä katselmusta Suomessa kesällä 1636,

5 KrA, Regementsräkenskaper II. B. Provinsialräkenskaper Finland: Krigsstatens jordebok på infanteriofficernes frihemman och thesz renta. Uthi Carelen pro anno 1637. Rykmentin ”esikunnalla” tarkoitetaan tässä yhteydessä nimikkeen ”regements officeraren” -alaisia viranhaltijoita; KrA, Regementsräkenskaper II. B. Åbo lähns Jordebok pro Anno 1636, 1638, 1639, 1641. Krigzfolcket. Turun läänistä laadittiin sotilasmaakirjat myös vuosilta 1638-39 ja 1641; VA 7886: Läänintilit, Hämeen ja Uudenmaan sotilasmaakirja 1636-37.

6 KrA, Indelningsverket och jordeböcker. Vol. 117: Österbottens regemente 1636.

7 KrA, KBR I: 18.3.1637; KrKP 10.8.1650.

8 Vrt. Steckzén 1930, 220; Mahdollisesti sormensa olivat pelissä myös kamariviskaali Antti Äimällä ja sotaviskaali Jochim Liebsdorffilla; Heikinheimo 1955, 195 (Fleming), Luukko 1967, 270-271 (Äimä ja Brahe) ja Steckzén 1930, 66 (Steensson ja Liebsdorff); Roos 1933, 11, 13-16: Abraham Steenssonilla oli kokemusta sotaväen tilajaoista Suomessa jo v:sta 1626, jolloin ratsumestari ja jalkaväelle jaettiin tiloja rykmenttiorganisaation uudistukseen liittyen; KrA, KrKR 4.4. ja 4.5. 1636: Abraham Steensson palasi Tukholmaan keväällä 1636, mutta tilajajaon valmisteluvaiheessa hänkin saattoi olla mukana; Viipurin ja Savonlinnan läänin maaherrana oli ensin Åke Eriksson Oxenstierna ja v:sta 1637 alkaen Erik Carlsson Gyllenstierna. Pohjanmaan maaherra oli Melkior Wernstedt: Sisäasiainministeriö 1985, 161 ja Lehtinen 1961, 372-373.

9 KrA, RRPB 1636: Åbo läns jordebok 1636. Krigsfolket. TurPorRv:n vuosipalkat maksettiin rahassa (fördelspenningar).

sormensa pelissä Suomen sotaväen tilajärjestelyissä, ei ole tietoa. Hän oli kyllä hyvin taitava sotaverotuksen asiantuntija, joten häntä on pidettävä yhtenä mahdollisuutena.¹⁰

Osaratkaisu kysymykseen löytyy sotakollegion reistratuurasta, Turun läänin sotilasmaakirjasta ja Hämeen ja Uudenmaan rykmenttien 'tilaluetteloista': sotaväen tilajaon käytännön toteuttamisesta vastasi sotakollegion puolesta Pohjanmaalla ja Hämeessä näiden läänien sekä Turun läänin rykmenttien pääkirjuri Per Gustafsson (m. Lundeberg¹¹). Hän sai käyttöönsä vuosien 1634-36 sotaväen rullat ja muut tarvittavat asiakirjat maaliskuussa 1636 Suomesta Ruotsiin sotakamreeriksi siirtyneeltä suomalaisten rykmenttien pääkirjuri Abraham Steenssonilta¹² ja Suomen sotaviskaali Jochim Liebsdorffilta sekä presidentti Jöns Kurckilta.

Per Gustafsson matkusti tammikuun lopulla tai helmikuun alussa 1637 kahden kyytihevosen vetämänä Tukholmasta Pohjois-Ruotsiin ottamaan selvää kamreeri Per Erssonilta, kuinka Länsi- ja Itä-Norrlannin kolmen jalkaväkirykmentin palkkaus ja ylläpito oli järjestetty. Siihen, että jakolaitosoppia etsittiin Norrlannista, saattoi vaikuttaa se että siellä kuten Suomessakaan ei juuri ollut kruununtiloja, vaan maa kuului miltei yksinomaan perintötalonpojille.

Norrlannissa ei ilmeisesti ollut vielä laadittu sotilasmaakirjoja, mutta siellä oli vanhastaan jaettu nihdeille "hemkall"-tiloja. Näitä tiloja asuivat talonpojat, jotka olivat velvolliset pitämään yllä eli majoittamaan ja muonittamaan sotamiehiä. Matkan jälkeen Per Gustafssonin oli kiiruhdettava Suomeen järjestämään uudelleen sotaväen palkkaus ja viljaylläpito sekä laatimaan maakirjat sotaväen tilajaosta jokaisessa linnaläänissä. Per Gustafsson sai palkata avukseen tilapäiseksi kirjuriksi taitavan nuoren henkilön.

Per Gustafsson laati yhteistyössä voutien kanssa Hämeen ja Uudenmaan rykmenttien vuoden 1636 tilaluettelot (ahnordnings rullor) eli sotilasmaakirjat. Karjalan osalta sotaväen tilajaon valmistelu annettiin sotaviskaali Jochim Liebsdorffille. On tuntematonta, kuka vastasi sotaväen puolesta sotilasmaakirjojen laatimisesta Turun läänissä, mutta mahdollisesti se oli Per Gustafsson. Syksyllä 1637 Per Gustafsson oli joka tapauksessa jo Tukholmassa tekemässä selkoa siitä, kuinka sotaväen saatavat oli Suomessa järjestetty.¹³

10 Vrt. KrA, KrKR 1.7.1636: Till Cammerådth Johan Berendes; Nordisk familjebok 3/1925, 73; Blomstedt 1960, 108; Arvid Hornista; Ks. m. KrA, rullor 1636:12, 36-44; J. Berendes jatkoivat katselmusten pitoa Hämeessä vielä tammikuussa 1637.

11 Ks. Roos 1933, 16 (viite 3): Per Gustafsson (m. Lundeberg) oli 1620-luvun lopulla sotilaskamraalisissa veronkantotehtävissä Länsi-Göötanmaalla ja siirtyi 1629 Tukholman laskukamariin. Hän sai 1630 tehtäväkseen siirtää sotaväen kirjanpidon (vahvuusluettelot) kamarikollegiosta uuteen sotakollegioon, jonne hänet pestattiin kirjuriksi. V. 1637 Per Gustafsson siirrettiin Suomeen provinsiaalikirjuriksi ja hän hoiti tehtävää vielä 1650-luvulla.).

12 Vrt. A. Steenssonista: KrA, KrKR 26.3.1636: Till Generall Feldthärren om den Finske recreun; Kleberg 1930, 51-52, 56.

13 Vrt. KrA, KrKR 3.2.1637: "Peter Gustaffsons Memorial och beställning på Gen:ll Rege:tz skrifwäre Embete"; KrKR 26.1.1637: "Pass för Peer Göstafsson"; KrKR 16.9.1637: "Pass för Gen:ll skrifvaren Peer Gustaffson"; KrKR 3.2.1637: "Till Fiscalen Jochim Lipztorp anlangende dhen Carelske Militien"; KrA, Regementsräkenskaper: Åbo lähns Jordebok pro Anno 1636. Krizgfolcket; VA 7886: Läänintilit, Hämeen ja Uudenmaan läänin sotaväen tilaluettelot 1636:

Syyskuussa 1637 Per Gustafsson sai valtakirjan, jonka mukaan hänen oli huolehdittava jatkossakin siitä, että Pohjanmaan, Turun ja Hämeen läänien rullat, sotilasmaakirjat ja selvitykset sotaväen viljaylläpidosta ja vuosipalkoista toimitettaisiin ajallaan sotakollegiolle. Hänen oli myös oltava sotaväen puolesta yhteydessä näistä asioista maakirjan laatijoihin ja vouteihin. Rykmentin- ja komppaniankirjurit velvoitettiin toimittamaan tarvittavat selvitykset rykmenttien pääkirjurille.¹⁴

3. Vuosien 1638-39 tilajako

Suomessa oli vuosina 1638-39 tarpeen toteuttaa uusi tilajako sotaväelle, sillä aiemmat jaot olivat jääneet keskeneräisiksi. Sotilasmaakirjajako uskottiin kenraalikuvernööriksi Suomeen nimitetylle Per Brahelle. Tosiasiallisen vastuun sai Hämeessä ja Karjalassa Brahen kiireiden vuoksi sotaneuvos Henrik Fleming yhdessä maaherrojen, lääninkirjanpitäjien ja rykmenttien pääkirjureiden kanssa. Fleming oli toiminut aiemmin Suomessa käskynhaltijana ja rykmentinkomentajana. Apunaan hänellä oli Per Gustafsson. Flemingin maaliskuussa 1638 saamat ohjeet perustuivat vuoden 1636 pääkatselmusohjeisiin.

Turun läänissä vastaava tehtävä uskottiin maaherra Melker Falkenbergille. Aiemmin on vallinnut epätietoisuus siitä, laadittiinko sotilasmaakirjat myös Turun läänissä vuonna 1638.¹⁵ Vastaus on myönteinen: sotilasmaakirjat toimitettiin ratsu- ja jalkaväen tiloista ja ne ovat huomattavasti täydellisemmät kuin vuoden 1636 sotilasmaakirjat, sillä niissä luetellaan yksityiskohtaisesti tilojen veroluvut ja maanluonnnot.

Turun ja Porin jalkaväkirykmenttien päällystön vuoden 1638 tilajako oli siinä mielessä täydellinen, että jokaiselle esimiehelle jaettiin vuosipalkkaa varten vapaatila. Vuoden 1638 jaossa rykmenttien vapaatilojen määrä kasvoi Turun ja Porin läänissä vuoden 1636 jakoon verrattuna seuraavasti:¹⁶

-
- 13 Maaherra A. Hornin tuli käskeä vouteja yhteistyöhön Per Gustafssonin kanssa; Norrlannin sotilasmaakirjoista: Ågren 1922, 5 (viite 3) ja 6 (viite 3) sekä KrA, KBR I: 25.9.1652: Norrlantia lukuunottamatta sotaväen tilajaosta oli laadittu maakirjat; Norrlannin maanluonnoista ks. Lindegren 1980, 16; Ågren 1922, 7-8 viite 6: Norrlannissa oli jaettu hemkall-tiloja jo 1620-luvulla.
 - 14 KrA, KrKR 7.9.1637: Fullmacht; Ks. m. KrKR 7.7.1638: 4 §: Ohjeet TurJv:n rykmentin-kirjurille Erich Carstenson Swingille pitää kirjaa tilojen veroista ja talonpojista.
 - 15 Vrt. KrA, KrKR 21.3.1638: Valtakirja H. Flemingille; KrKR 12.5.1636: Instruction; Roos 1933, 16-17: Turun läänin v:n 1638 sotilasmaakirjajaosta, s. 16 (viite 3) Per Gustafssonista; Ks. m. Lappalainen 1987, 60.
 - 16 KrA, Regementsräkenskaper -1723. II.B. Åbo- och Björneborgz län 1636-1640: Åbo lähns jordebok 1636 och 1638. Krigzfolket. Laskelmasta puuttuvat rykmenttien esikuntien vapaatilat. Ratsupäällystön vapaatilojen määrä vähentyi 147:stä 123:een, mutta ratsumiehillä tiloja oli aiempaa enemmän.

Rykmentti	Tiloja v. 1636	Tiloja v. 1638
TurPorRv	814	906
PorJv	69	111
TurJv	78	94
Yhteensä:	961	1111

Rykmenttien pääkirjureiden eli myöhempien provinsiaalikirjureiden oli laadittava alueelliset miesluettelot sotäväestä siten, että tietyt komppanijat koottaisiin ja täydennettäisiin määrättyjen kihlakuntien ja pitäjien miehistä. Upseereiden ja miehistön tilat oli lisäksi jaettava samoista kihlakunnista ja pitäjistä, joista komppania sai väkensä.¹⁷ Viimemainittua vastaan soti joissakin tapauksissa se ohje, että sotilaiden (so. myös esimiesten) tuli saada palkka asuinläänistään.¹⁸

Oli toivottavaa, että esimiehet olisivat rauhan aikana olleet miestensä keskellä. Mikäli mahdollista, palkka oli maksettava sotilaiden omilta tiloilta, joille myönnettäisiin veropalkkaa vastaava verohelpotus. Viran ollessa täytämättä kruunu pidatti verotuoton muuhun käyttöön. Ratsuväen tilat oli säilytettävä jakamattomina ja niiden oli annettava varustaa niin kauan kuin ne pystyivät. Jos jonkin tilan verotuotot ylittivät ratsukon varustamisesta säädetyn verohelpotuksen, yli jääneet verot oli luovutettava kruunulle.

Henrik Fleming sai tehtäväkseen selvittää päällystölle ja miehistölle, että palvelusta varten jaetut tilat tulisivat aina pysymään kyseisten virkojen käytössä. Hallitsijalla oli kuitenkin oikeus luovuttaa sotaväen palkkatila pois erikoisesta syystä, mutta maaherran oli tällöin osoitettava rykmentin käyttöön vähintään yhtä hyvä tila.¹⁹ Ohjeista kuvastuu selvä pyrkimys samantapaiseen kiinteään veropalkkajärjestelmään, jonka Kaarle XI myöhemmin toteutti.

4. Hämeen jalkaväkirykmentin päällystön vapaatilajako vuonna 1639

Tilojen vieni sotilasmaakirjoihin vuosina 1638-39 koski Suomessa ainoastaan päällystön ja ratsumiesten tiloja, mutta ei jalkaväen miehistöä. Tiloja ei ollut riittävästi, joten osa ratsupäällystöstä sai tyytyä osittaiseen tai puhtaaseen rahapalkkaan. Jalkaväessä, missä palkat olivat pienempiä, tilajako oli miltei täydellinen.²⁰

17 Vrt. KrA, KrKR 21.3.1638: Ohjeet H. Flemingille; KrKR 12.7.1641 ja 26.8.1641; Frosterus 1765, 57; Steckzén 1930, 223-224; Wijkander 1866, 131-132; Holm 1929, 85-86.

18 KrA, KrKR 6.6.1643: Till Rijckz och Cammarrådhi, angående Provincialskrifvarnas ifrån Finlandh här inlagda postulata.

19 Vrt. KrA, KrKR 30.4.1636: ... om Gen:ll Munstring (koski myös Suomea); KrKR 5.10.1643: Instruction; KrKR 16.9.1651: HämUmRv:n majoitusmestarin asuminen erillään rykmentistä; KrKR 21.3.1638: Ohjeet; KrA, KrKR 22.11.1645: Till A. Horn; Lappalainen 1989b, 140; Roos 1933, 11, 13-14, 63 (viite 1); Ågren 1922, 4-5, 30 ja 57.

20 VA 6998; Viljanti 1935, 39-40; Roos 1933, 18; Ks. m. KrA, Regementsräkenskaper II.B: RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 200 ja Provinsialböcker Karelén: Viborg - Nyslotts län 1637-41:

Hämeen jalkaväkirykmentin tilat olivat vuosipalkkoihin varattuja vapaatiloja. Vapaatiloja jaettiin yleensä yksi tai kaksi esimiestä kohti, jotta palkkaa vastannut verosumma olisi saatu kokoon. Kokonaisia vapaatiloja ei jaettu palkkalähteeksi kaikille, koska osa päällystöstä nautti siksi pientä palkkaa, että heille riittivät yhteiset vapaatilat. Palkat korvattiin rahana ja luontaistuotteina sekä omien tilojen verovapauksina. Vapaatiloja oli käytössä 139, joista 11 oli päällystön omia. Hämeen jalkaväen 153 esimiehestä siis vain 7,2 prosentilla oli vuonna 1639 käytössään oma vapaatila.²¹

139 vapaatilasta 137 (98,6 %) sijaitsi Hollolan kihlakunnan alueella (liite 2a). Tilajaon kihlakunnittaisen täydellisyyden rikkoivat ainoastaan kahden esimiehen omat vapaatilat Kirkkonummella ja Karjaalla. Kaiken lisäksi kunkin komppanian palkkatilat keskittyivät parhaimmissa tapauksissa kaikki tiettyyn pitäjään ja huonoimmassakin tapauksessa 75 % tiloista oli yhdessä ja samassa pitäjässä. Tilajako noudatti miltei täydellisesti hallintopitäjäjakoa, ja mikä tärkeintä, jokaiselle komppanialle oli osoitettu ensisijainen palkkapitäjä. Jakolaitos oli osana sotaväen aluejärjestelmää Hämeen jalkaväen osalta yllättävän valmis.²²

Hämeen jalkaväkirykmentin kahdeksan komppanian päällystön vuoden 1639 vapaatilajaon vertailu vuosien 1636-38 miehistöalueisiin osoitti, että seitsemässä komppaniassa kahdeksasta esimiehet saivat vapaatilansa pääosin samoista pitäjistä, joista heidän komppanioidensa miehet tulivat. Kun vähennämme rykmentin 139 vapaatilasta esikunnalle jaetut 17 tilaa, oli peräti 101 jäljelle jääneistä 122 vapaatilasta esimiesten omien komppanioiden miehistöalueilla. Kaikkiaan 135 rykmentin 139 vapaatilasta oli samoissa pitäjissä, joista rykmentti sai miehistönsä.²³

Hämeen jalkaväkirykmentin esimiesten tilajako noudatti siis hyvin tarkkaan komppanioiden miehistöaluejakoa. Jakolaitoksen toimeenpanijat onnistuivat kunnialla tehtävässään nivoa miehistö- ja palkka-alueet yhtenäisen aluejärjestelmän pohjalle. Sen sijaan on mahdollista ja jopa todennäköistä, että järjestelmä sekottui vuoden 1639 jakoa seuranneen sotajakson aikana.

Esim. 6. ja 23.3.1641, 22. ja 27.1.1642. Siihen, ettei 1638-39 jako jäänyt pelkäksi kaavailuksi paperille, viittaisi ainakin se että Karjalan ja Hämeen rykmenttien edustajat vahvistivat v:nä 1641-42 allekirjoituksillansa esimiesten todella saaneen palkkansa menosäännön ja sotilasmaakirjojen osoittamalla tavalla.

- 21 VA 6998; Vrt. Roos 1933, 18, 20 ja 26-27: Roos on saanut oman vapaatilan 6,9 %:lle esimiehistä, koska hän on virheellisesti olettanut virkojen lukumäärän vastanneen esimiesten lukumäärää. Syntynyt virhe on tosin marginaalinen.
- 22 VA 6998: Järjestelmän kauneutta ei riittänyt pilaamaan edes se, että toisen ja kahdeksannen komppanian palkkatilojen suurimmat keskittymät osuivat molemmilla Sysmän pitäjään, samoin kuin kolmannen ja neljännen komppanian Uuteenkylään. Pienen kosmeettisen särön kuvaan aiheuttivat esikuntahenkilöstön vapaatilat, jotka olivat hajallaan neljän pitäjän alueella.
- 23 Vrt. KrA, rullor 1636-38:16; VA 6998; liite 2a tämä työ ja Pyökkänen (TuYHL) 1994, liite 6 sekä Pyökkänen (TuYHL) 1989, liite 3: Laskelmat on tehty liitteen 2a (tämä työ) vakioidun komppaniajärjestyksen mukaan vertaamalla vapaatilojen määriä liitteen 6 (Pyökkänen - TuYHL 1994) miehistöntäydennysalueisiin. Sääksmäen kihlakunnasta koottu Jacob Bergin (myöhempi Claus Poitzin) seitsemäs komppania oli ainut, jonka esimiesten palkkatiloista yksikään ei sijainnut kyseisen komppanian miehistöalueilla. Ko. komppanian esimiesten 14 vapaatilasta 13 oli Asikkalassa ja 1 Kirkkonummella. Lisensiaatin tutkielmassani tämä kohta on virheellinen, koska olin epähuomiossa käyttänyt lähteistä saatavia tietoja sellaisinaan muuttamatta niitä ensin jo pro gradu -työssäni vakioidun komppaniajärjestyksen (Pyökkänen - TuYHL 1989, liite 3) mukaiseksi, mikä vasta mahdollistaa vertailun.

Asuivatko esimiehet samoilla alueilla, joilta heidän komppanioidensa sotamiehet koottiin? Kysymykseen on vaikea vastata muiden kuin päällystön omien vapaatilojen osalta, sillä osa sotilasmaakirjoihin viedyistä tiloista oli esimiehille vain palkkalähteitä ilman, että he olisivat asuneet tiloja. Hämeen jalkaväen esimiesten 11 omasta vapaatilasta eli mahdollisesta asuintilasta kahdeksan oli vuonna 1639 samoissa pitäjissä, joista kunkin esimiehen oman komppanian miehet otettiin vuosina 1636-38.²⁴

5. Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystön vapaatilajako vuonna 1639

Hämeen-Uudenmaan ratsuväessä oli vuonna 1639 87 esimiestä, joille oli jaettu ratsukkojen ja ylimääräisten hevosten ylläpitoon 114 vapaatilaa – vain kolme enemmän kuin vuoden 1636 jaossa. Mitä korkeammassa esimiesarvossa mies palveli, sitä tavallisemmin hänellä oli käytössään useamman vapaatilan verotuotot. Vapaatiloista 50 oli esimiesten omia ja ne jakaantuivat 46 esimiehen kesken, eli 53 prosentilla esimiehistä oli oma vapaatila.

Rykmentin 100 päällystöviran ratsukorvauksista perustui puhtaaseen rahanpalkkaan 28 kappaletta. Kun otamme vielä huomioon esimiesten todellisen lukumäärän 87 ja muistamme, että osa miehistä hoiti samaa virkaa useammassa komppaniassa, niin jäljelle jäi 16 esimiestä jotka saivat ratsukorvauksensa puhtaasti rahana. Muut saivat palkkansa rahana ja vapaatilojen veroina sekä omien vapaatilojen verohelpotuksina. Vuosipalkat ja rykmentinupseereille esikuntatehtävistä kuuluvat ylimääräiset palkat maksettiin rahassa – tiloja näihin tarkoituksiin ei vielä jaettu.²⁵

Ratsurykmentin kahdeksasta komppaniasta neljällä oli päällystön ratsujen varustamisalucena kullakin yksi ja tietty kihlakunta (liite 2c). Lopuissa neljässä komppaniassa keskittyi kolmessa vähintään puolet esimiesten vapaatiloista tiettyyn kihlakuntaan, mitä olen pitänyt selkeän palkka-aluejärjestelmän kriteerinä. Ratsupäällystön vapaa- eli ratu- ja hevostilajako ei muodostanut yhtä selvää aluejärjestelmää kuin Hämeen jalkaväessä, jossa vapaatilojen aluejärjestelmä oli pitäjätasollakin keskimäärin selkeämpi kuin Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystöllä kihlakuntatasolla.²⁶

24 Vrt. VA 6998: HämJv:n 1639 sotilasmaakirja; KrA, rullor 1636-38:16: Kolmesta upseerin omasta tilasta ainoastaan luutnantti Arfnd Erichssonin tila oli hänen oman komppaniansa miehistön täydennysalueella, mutta kahdeksasta aliuupseeriston jäsenten omista tiloista seitsemän oli kunkin esimiehen oman komppanian miehistön täydennyspitäjässä.

25 VA 6998; VA 7886: Läänintilit, Hämeen ja Uudenmaan sotilasmaakirja 1636; Vrt. Roos 1933, 18-20, 24: Roosin mukaan HämUmRv:n 100 esimiehestä 72:lla oli käytössä vapaatiloja. Oma vapaatila oli kaikkiaan 46 esimiehellä. Omia vapaatiloja oli, mikäli otamme kaikki Roosin laskemat 100 esimiestä mukaan, 46 %:lla päällystöstä. Esimiesten lukumääriä laskiessaan Roos ei kuitenkaan huomannut, että osa päällystöstä (papit ja parturit) esiintyy maakirjassa useamman kuin yhden komppanian kirjoilla.

26 Vrt. Liite 2a: HämJv:n vapaatiloista keskimäärin vain 15 % oli muualla kuin kullekin komppanialle varatussa pitäjässä.

Keskeisin selitys ratsuväen esimiesten vapaatilojen sijaintiin muualla kuin komppanian päällystön varsinaisella vapaatila-alueella olivat esimiesten omat ratsutilat. Ratsukomppanioiden käyttöön jaettujen ensisijaisten vapaatila-alueiden (kihlakuntien) ulkopuolella oli 23 vapaatilaa, joista 17 oli esimiesten omia tai lähisukulaisten vapaatiloja.²⁷ Esimerkiksi lääninrajan toisella puolella Turun ja Porin läänissä Perniön Lintilässä oli huikeat 49 vuotta palvelleen muonittaja (m. luutnantti) Yrjö Sipinpojan koti.²⁸

Ratsupäällystön vapaatilojen painopiste oli viidessä komppaniassa kahdeksasta samoissa pitäjissä miehistön ratsutilojen kanssa. Lukumääräisesti tämä tiesi sitä, että esimiesten 114 vapaatilasta 60 oli samoissa pitäjissä heidän omien komppanioidensa miehistön ratsutilojen kanssa. Turun läänin Perniössä ollutta yhtä ratsutilaa lukuunottamatta kaikki vapaatilat olivat kuitenkin pitäjissä, joista jokin rykmentin komppanioista sai ratsukkoja.²⁹ Ratsuesimiesten 50 omasta vapaatilasta eli potentiaalisista asuintiloista 23 oli samoissa pitäjissä esimiesten omien komppanioiden ratsutilojen kanssa.³⁰ Moni esimiehistä asui kotimaassa ollessaan muualla kuin komppaniansa miehistöalueella.

6. Sotaväelle jaettujen tilojen maanluonnot

Maanomistus jaettiin maanluontojen mukaisesti perintö-, kruunun- ja rälssi-tiloihin. Valtaosa Suomen tiloista oli 1600-luvun alussa perintö- eli verotiloja, joihin talonpojalla oli käyttöoikeus (dominium utile), mutta kruunulla verotusoikeus (dominium directum). Maakirjojen perusteella valtaosa sotaväelle Suomesta jaetuista tiloista on tulkittavissa perintötiloiksi.

Kruunun hallintaan joutunutta tilaa kutsuttiin kruununtilaksi, mutta 1600-luvun alkupuoliskolla tällaiset tilat olivat Suomessa melko harvinaisia. Valtiolla oli kruununtilaan käyttöoikeus ja verotusoikeus eli yhteensä täysi omistusoikeus (dominium plenum). Mikäli perintötilallisen verot jäivät suorittamatta kolmelta vuodelta, hän menetti perintö- eli sukuoikeutensa ja tilasta tuli kruunun omaisuutta. Suurvalta-ajan kovien verojen ja rasitusten myötä perintöoikeuden menettäminen kävi hyvin tavalliseksi.

27 Vrt. VA 6998, 2-: Tiloista 14 oli esimiesten omia, yksi isän, yksi vaimon ja yksi appiukon vapaatila; Liite 2c.

28 VA 6998, 2; Lintilässä asunut Yrjö Sipinpoika astui riviin v. 1626, oli muonittajana HämUmRv:ssä v:sta 1636, korpraali v. 1640, ylennettiin kornetiksi v. 1649 ja luutnantiksi v. 1658 sekä erosi palveluksesta korkean iän vuoksi v. 1675. Aviossa Gertrud Händersdotterin kanssa; Vrt. KrA, rullor 1636:12, 42; 1641:14, 1; 1649:8, 23; Personregister, rullor -1700; Aejmelaeus 1924, 172-173.

29 Vrt. VA 6998.

30 VA 6998: Sotilasmaakirja 1639. Ratsu-upseereille kuului omista tiloista 15, joista viisi oli samoissa pitäjissä upseereiden omien komppanioiden miehistön ratsutilojen kanssa. Ali-upseeriston 35 omasta tilasta 18 oli heidän omien komppanioidensa miehistöalueilla. Lisäksi esimiehillä oli hevostiloina kahdeksan sukulaisten (isän, vaimon tai appivanhempien) omistamaa vapaatilaa, joista viisi oli samoissa pitäjissä esimiesten omien komppanioiden miehistön ratsutilojen kanssa.

Rälssitilat olivat haltijansa täyttä perinnöllistä omaisuutta, jota maavero ei koskenut. Kruunu tai aateli saattoivat antaa omistamansa tilat vuokratiloiksi talonpoikien hallintaan. Talonpoika oli tällöin joko kruununtalallinen tai rälssilampuoti, jonka omistaja saattoi tiukan paikan tullen karkottaa maatilalta, jos tarvitsi tilan muuhun käyttöön. Kristiina-kuningattaren aikana suuri osa Suomen pinta-alasta läänitettiin aatelille, jolloin läänitysalueen perintötilojen verotusoikeus siirtyi aateliselle maanherralle, mutta kruununtilaan aatelismies sai täyden omistusoikeuden. Läänitykseen liitetystä perintötilasta tuli perintörälssitila ja kruununtalasta rälssilampuotitila. Perintörälssitilaa asuvan talonpojan nautintaoikeus piti lain mukaan olla turvattu, mutta käytännössä se saattoi joutua läänitysalueella vaaraan, jos läänityksenhaltija tarvitsi tilaa asumakartanon eli säterin perustamiseen tai laajentamiseen.³¹

Kruununtilojen jakamisesta Suomen sotaväelle ei tässä tutkitulla ajanjaksolla ole juuri tietoja. Turun läänin ratsuettelosta vuodelta 1644 ja jalkaväen maakirjoista vuodelta 1651 on kuitenkin löydettävissä kruununtiloja.³² Samoin Turun läänin – aiemmin tietämättömissä olleissa – vuoden 1638 sotilasmaakirjoissa on mainittu erikseen sotaväelle jaettujen tilojen maanluonto. Turun ja Porin ratsuväen seitsemän komppanian päällystölle jaettiin 123 tilaa, joista ainakin kuusi oli kruununtiloja. Michistön 783 ratsutilasta 30 oli kruununtiloja. Kruununtiloja saattoi olla enemmänkin, sillä tilojen maanluontoja ei eritelty Carl Bäckin komppanian osalta.

Rykmentille ratsutiloiksi jaettujen kruununtilojen veromäärät olivat yllättävän korkeita. Tyyppiarvoltaan ne olivat yli 35 talarin tiloja ja mediaani osui luokkaan 30-34 talaria. Kruununtilat olivat veromääriltään huomattavasti suurempia kuin rykmentille vuonna 1636 kirjatut tilat; viimeksi mainittujen tyyppiarvo ja mediaani osuivat veroluokkaan 20-24 talaria.

Anders Koskullin Turun jalkaväkirykmentin päällystölle osoitettiin samana vuonna 94 tilaa, joista ainoastaan kolme oli kruununtiloja. Reinhold Metstaken Porin jalkaväen esimiesten 111 tilaa olivat ilmeisesti kaikki perintötiloja.³³

Maanluontokysymys oli ajankohtainen mietittäessä esimiesten asuttamista: talonpoikainen perintötila oli ongelmallisempi kuin kruununtila, koska perintötilalla talonpoika oli laillisesti talon isäntä. Upseeri oli vain tilan verojen nauttija, ilman oikeutta puuttua tilan hallintaan. Kruununtilalla tätä ongelmaa ei ollut, koska se voitiin antaa upseerille nimenomaan asumista varten. Kruununtilat olivat siksi erittäin keskeisessä asemassa jakolaitossuunnitelmissa.³⁴

31 Vrt. Jutikkala 1958, 144-145, 150-151; Virrankoski 1985, 140-141; Roos 1933, 63 (viite 1).

32 Vrt. VA 7001, 5 ja VA 6999, 25-; TurPorRv:n ”Crono och Praebende hemman” ja erittely Paraisten pitäjän kruununtalonpojista; VA 7002, 131, 135; TurJv:n sotamiesten kruununtiloista; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1644, 208; HämUmRv:n ratsumies Johan Jacobssonilla oli kruununtila Turun läänin Kaarinan pitäjässä.

33 KrA, Regementsräkenskaper -1723. II.B. Åbo- och Björneborgz län 1636-1640: Åbo lähns jordebok 1636 och 1638. Krigsfolket: V. 1638 TurPorRv:lle oli jaettu 5 kruununtilaa Raision, 7 Naantalain, 2 Liedon, 3 Kaarinan, 4 Piikkiön, 1 Vehmaan, 5 Marttilan, 1 Paimion, 1 Perniön, 4 Sauvon ja 3 Halikon/Uskelan pitäjistä.

34 Vrt. Roos 1933, 49, 57 ja Ågren 1922, 55-56, 62-63; Ks. m. Nilsson 1989, 151-152.

Vuosien 1651-52 sotilasmaakirjajaon vahvistamisen jälkeen sotakollegio antoi 28.2.1653 katselmuskomissaareille ohjeet tarkistaa, miten moni sotaväelle jactuista perintötiloista oli muita kuin sotilaiden omia tiloja eli tiloja joihin sotilaita ei ollut lupaa asuttaa.³⁵ Viimemainittu saattaisi viitata siihen, että sotamiehille kolmikymmenvuotisen sodan jälkeen jaetut tilat olivat kruunulle siirtyneitä asumattomia autiotiloja tai talonpoikien asumia kruununtiloja.

Hämeen jalkaväki- ja Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin esimiehillä ei sotilasmaakirjojen mukaan näy olleen kruununtiloja vuosina 1639-1651.³⁶ Kruununtilojen puuttuminen Hämeessä saattaa olla osittain näennäistä, koska Hämeen maakirjoissa ei ennen vuotta 1687 tehdä eroa perintö- ja kruununtilojen välillä. Siten esimerkiksi sotamiehille kolmikymmenvuotisen sodan jälkeen jaetut tilat saattoivat käsittääkseni olla kruununtiloja. Maanluontojen luotettava tilastollinen selvittäminen on Hämeessä näiltä ajoilta mahdotonta. Viimeistään 1620-luvulta kruununtiloiksi olivat periaatteessa muuttuneet kaikki sellaiset autiotilat, joiden verorästejä uudet asukkaat eivät olleet kyenneet maksamaan.³⁷

Kruununtilojen puute ei ymmärtääkseni tuottanut suuria ongelmia, sillä ratsu-miehet saattoivat kotimaassa ollessaan asua isäntiensä luona tai kotitiloillansa. Jalkaväen sotamiehellä oli kotimaassa käydessään, ottamatta lukuun irtolaisena sotaväen kirjoihin otettuja miehiä, ehkä asuinpaikka talossa, jonka puolesta hän palveli. Laajamittainen sotamiesten asuttamistarve oli sitä paitsi edessä vasta sodan päättyessä, mutta siihen kysymykseen palaamme myöhemmin. On vaikea arvioida, missä määrin esimiehet asuivat heille jaettuja tiloja tai omia vapaa- tai läänitystilojaan kolmikymmenvuotisen sodan päätyttyä. Ne, joilla oli oma tila, asuivat varmaan siinä ja nauttivat vapaatilaltaan pelkän palkan. Osa upseereista asui ehkä myös kaupungeissa.³⁸

7. Palkkatiloja 'ikuisiksi ajoiksi'

Päätellen siitä, että sotakollegio joutui tämän tästä vetoamaan maaherroihin sotaväelle jaettujen tilojen säilyttämisestä koskemattomina kuninkaallisten ohjeiden mukaisesti,³⁹ kilpailu tilojen verotusoikeudesta oli jatkuvaa. Oliko sotaväen palkkatilajärjestelmällä jatkuvuutta?

35 KrA, KrKR 28.2.1653: Bij Memorial för Munstrings Commissarier.

36 VA 6998; VA 7002-7003; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-52; Ks. m. Jutikkala 1958, 151.

37 Jutikkala 1957, 120, 131; Ks. m. Roos 1933, 57: Vielä 1680-luvulla suuri osa talonpoikien tiloista oli Suomessa perintötiloja.

38 Roos 1933, 49-50 (ks. m. viitteet 1 ja 3), 51: Pysyvää puustellijakoa ei Suomessa voitu vielä toteuttaa, koska kruununtiloja ei ollut riittävästi.

39 Vrt. KrA, KrKR 6.11.1640; KrKR 28.11.1640; KrKR 14.11.1644; KrKR 18.11.1645: Palkkatilojen koskemattomuuteen viitattiin mm. 7.2.1639 Strängnäsän ja 16.5.1639 Jönköpingin päätöksissä (5 §), Nyköpingin 26.2.1640 (1 §) ja Tukholman päätöksissä 31.1.1643 (4 §); KrKR 16.3., 18.8. ja 1.10.1648; KBR I: 31.1.1650; Ågren 1922, 5-6: Sotaväen menosäännön alaisten tilojen koskemattomuudesta oli periaatepäätös jo 1620-luvulta.

Asetelmassa on kuvattu Hämeen jalkaväen ja Hämeen-Uudenmaan ratsuväen esimiesten vuoden 1639 vapaatilojen säilyminen rykmentin palkkalähteinä aina vuoteen 1651 asti. Vuosilta 1649-50 tietoja ei ole saatavissa. Tarkastelumene-
telmä on selitetty liitteessä 6. Minimimäärään on luettu tilat, jotka varmasti
olivat samoja kuin 1639 ja maksimiin on laskettu mukaan epävarmat tapaukset
kuten tilojen mahdolliset omistajanvaihdokset isältä pojalle ja veljesten kes-
ken.⁴⁰

Jalka- ja ratsuväen esimiehille vuonna 1639 osoitetuista vapaatiloista poistui
rykmenttien kirjoilta yli neljännes ensimmäisen vuoden aikana ja yli puolet
jalkaväen sekä lähes kolme viidennestä ratsuväen tiloista Tanskan sodan
päättymiseen (1645) mennessä. Kolmikymmenvuotisen sodan päättyessä
ratsuväen vapaatiloista oli jäljellä kolmannes ja jalkaväen osalta hieman
enemmän (37-40 %).

*HämUmRv:n ja HämJv:n esimiesten vuoden 1639 vapaatilojen säilyminen
päällystön palkkalähteinä 1639-1651*

Vuosi	1639	1640	1641	1642	1643	1644	1645	1646	1647	1648	1651
HämUmRvR											
Min.	114	83	65	59	58	52	47	44	43	38	27
Max.	114	83	66	61	59	53	48	45	44	41	31
HämJv											
Min.	139	103	100	99	82	74	60	52	52	51	46
Max.	139	104	101	101	85	76	66	57	56	56	53

Vuoden 1651 jakolaitosuudistuksen seurauksena Hämeen-Uudenmaan ratsu-
väen esimiesten vapaatilojen määrä kasvoi vuoden 1639 114:stä peräti 284:ään.
Aiemmin rahassa maksetut vuosipalkat korvattiin 260 etuustilan verotuotoilla.
Palkkauksen maahan sidotussa perustassa tapahtunut muutos oli suorastaan
radikaali: kaikista Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystön vuoden 1651 tiloista
vain noin 5 % oli samoja kuin vuonna 1639, vaikka likimain neljännes viimeksi
mainittuna vuonna jaetuista tiloista oli yhä käytössä.

Tietyille viroille vuonna 1639 varattujen palkkatilojen uudelleenjärjestelyissä
ei tilojen pysyvyydelle saman viran käytössä annettu ennakkosuunnitelmista
huolimatta paljonkaan painoa. Korkeintaan yhdeksän tilaa pysyi täsmällcen
saman viran palkkalähteenä kun taas loput vuonna 1639 rykmentillä olleista
palkkatiloista oli sodan kestäessä sijoitettu uudelleen viralta toiselle – osa mo-
neenkin kertaan. Yhdeksästä samalla viralla pysyneestä tilasta neljä oli esi-
miehen omia vapaatiloja tai esimiesten vanhempien tiloja. Tällä oli merkitystä,
koska oman vapaatilan verovapaudet säilyivät isäntänsä käytössä virkatehtävien

40 Sotilasmaakirjat 1639-1651: Varauksena on esitettävä, että osa vapaatiloista saattoi siirtyä
kokonaan uudelle omistajalle ja vaihtaa nimeä, jolloin tilan jatkuvuuden toteaminen rykmentin
palkkalähteenä on työlästä.

muuttuessa, eivätkä jääneet alkuperäisen viran palkkalähteeksi. Periaatteessa vain viisi Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystön vapaatilaa säilytti siis alkuperäisen asemansa tietyn viran ratsukorvaustilana.⁴¹

Hämeen jalkaväkirykmentin päällystöllä oli palkkalähteenä 139 vapaatilaa vuonna 1639 ja 157 vapaatilaa vuonna 1651. Kolmannes vuoden 1651 palkkatiloista oli samoja kuin 1639.⁴² Vapaatilojen pysyminen yhdellä ja samalla viralla ei ollut tavallista Hämeen jalkaväessäkään: ainoastaan kuudelta vapaatilalta maksettiin palkkaa samojen komppanioiden samoille viroille vuosina 1639 ja 1651. Tällaisia harvinaisuuksia sotilasmaakirjoissa olivat muitten muassa Hollolan kihlakunnan ja Uudenkylän pitäjän Matti Jaakonpojan ja Knuutti Klemetinpojan tilat Ruuhijärvellä. Näistäkin jälkimmäinen oli välillä muutaman vuoden kahden muun viran palkkatilana, mutta Matti Jaakonpojan tila oli kaiken aikaa saman viran käytössä.⁴³

Hämeen jalkaväen everstilutnantti Detlof Siwersillä (m. Kuhlefeldt) oli todennäköisesti vuonna 1651 käytössään samat palkkatilat kuin majurin tehtäviä hoitaessaan vuonna 1639. On huomattava etteivät nämä tilat olleet koskaan edellisen everstilutnantin viranhaltijan Wilhelm Leyssin palkkatiloina, vaan ne seurasivat Kuhlefeldtia majurin virasta everstilutnantin virkaan. Ne kyllä pysyivät komppanianpäällikön palkkalähteinä, mutta eivät yhden ja saman viran käytössä.⁴⁴ Samalla tavalla säilyi Hämeen jalkaväen vänrikki Sven Staffanssonin palkkalähteenä vuonna 1641 ollut vapaatila hänen käytössään luutnantiksi ylentämisen (1644) jälkeenkin – aina hänen kuolemaansa asti tammikuussa 1645 – vaikka kysymyksessä ei ollut hänen oma tilansa.⁴⁵

Eversti Siwersin ja luutnantti Staffanssonin tapauksista on pääteltävissä, että joissakin tapauksissa vapaatiloja annettiin henkilökohtaisiksi virka-asemasta riippumattomiksi palkkalähteiksi: ne eivät kuitenkaan olleet varsinaisesti upseerien omia tiloja, vaan periaatteessa palvelusajan kestäviä 'palkkaläänityksiä'.⁴⁶ Virkamiesten läänityksinä saamien tilojen verot oli vuoden 1636

41 284 vapaatilaa ja 260 etuustilaa eli 544 sotilaspalkkatilaa. (27 x 100) : 544 = 5,0 %; VA 7002, 166-; VA 6998.

42 VA 7002, 166-, 256-; VA 6998, 2-, 53-.

43 Vuosien 1639-1651 sotilasmaakirjat; VA 6998, 57-; VA 7002, 257-; V. 1639 molempien tilojen verot oli annettu majuri D. Siwersin komppanian luutnantti Olavi Klauunpojan leskelle armovuosikäytännön mukaisesti. Vuosina 1640-1644 ne olivat luutnantti M. Jostssonilla, jonka jälkeen Knuutti Klemetinpojan tila toimi välillä vääpelin ja vänrikin palkkatilana. V. 1651 molemmat tilat olivat alkuperäisessä tehtävässään, tällä kertaa luutnantti Märten Winterin palkkalähteinä; Ks. m. Pylkkänen (TuYHL) 1989, 152-153 (Liite 3).

44 V. 1639 majuri Siwersin palkkatilat olivat Uudenkylän pitäjän Tennilän talonpoikien Martti Lassenpojan ja Reko Yrjöpojan viljelyksessä. 12 vuotta myöhemmin isäntinä oli ilmeisesti heidän jälkikasvuun, sillä tilat kuuluivat saman kylän Niilo Martinpojalle ja Tapani Rekonpojalle; VA 6998, 57-; VA 7002, 257-; Eversti Wilhelm Leyssin palkkatilana oli Sysmän joutsjärveläisen Antti Mikonpojan tila; VA 6998, 56.

45 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641-1645; Vrt. KrA, rullor 1641:13, 1644:20, 239, 1645:20, 121: Detlof Siwersin komppania, jossa S. Staffansson palveli, oli helmikuussa 1645 Demminin varuskunnassa Etu-Pommerissa.

46 Käsite palkkaläänitys on ongelmallinen, koska kaikki tilat on merkitty sotilasmaakirjoissa joko omiksi tiloiksi tai muiksi palkkatiloiksi ilman, että jokin tila olisi mainittu henkilökohtaiseksi virasta riippumattomaksi palkkaläänitykseksi - vaikka osa tiloista selvästi pysyi yhden ja saman viranhaltijan käytössä virka-asemasta riippumatta.

palkkasäännön mukaan vähennettävä heidän vuosipalkoistaan.⁴⁷

Holhoajahallitus valitteli puolenkymmentä vuotta myöhemmin, että monet palkkaläänityksen saaneet upseerit ja sotamiehet käyttivät asemaansa väärin vetäytymällä heti läänityskirjeen saatuaan pois palveluksesta, vaikka heidän kuului nauttia kyseinen läänitys vain palvelusajalta. Asiantila vaadittiin korjattavaksi vuoden 1641 pääkatselmuksessa.⁴⁸ Läänitykset haluttiin selvästi ymmärtää elinikäisiksi huolimatta siitä, että ne oli myönnetty palvelusta vastaan. Sotakollegiossa puusteltiinkin monta kertaa päätä viranhaltijoiden aneossa kruunulta palvelustiloilleen täyttä tai rajoitettua perintöoikeutta. Viimeksi mainitulla tarkoitettiin tässä yhteydessä tilan säilymistä soturin lesken elinikäisenä nautintana. Koska palkkatiloista alkoi olla pula, sotakollegio kielsi vuonna 1646 laskukamaria luovuttamasta jatkossa yhtään tilaa pois sotaväen käytöstä.⁴⁹

Helpommin sanottu kuin tehty. Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsuväen luutnantti Simon Persson Ruuth oli saanut heinäkuussa 1645 Sääksmäen pitäjän Voipaalan kylästä yhden tilan lahjoituksen, joka oli voimassa niin kauan kuin hän antaisi käyttää itseään kruunun tehtävissä. Kuningatar oli antanut tilan palkkioksi pitkästä ja uskollisesta palveluksesta sen jälkeen kun Ruuth oli haavoittunut yhdestä laukauksesta. Ruuth yritti vuonna 1651 ilmeisesti vakiinnuttaa saamansa tilan omakseen varustamalla tilalta ratsukon. Seuraavana vuonna kuningatar antoi hänelle toisen tilan samasta kylästä niin, että nämä kaksi tilaa muodostivat yhdessä 24 äyriä maan Norrköpingin päätöksen mukaisilla rälssiehdoilla.⁵⁰ Viimemainittu tarkoitti sitä, että lahjoitus kulki perintönä saajan miespuolisille perillisille. Ellei tällaisia ollut, ne palasivat kruunulle. Teoriassa lahjoituksille oli haettava aina uuden hallitsijan vahvistus, mutta tämä jäi puhtaaksi muodollisuudeksi.⁵¹

Luutnantti Ruuth oli huolissaan, että joku saattaisi myöhemmin vaatia kyseisiä tiloja pois häneltä, koska tilat olivat edelleen sotaväen menosäännön alla. Epävarmuutta tilan omistuksesta varmaan lisäsi, että ensimmäinen lahjoitus oli annettu alun perin vain palvelusajaksi. Kysymys saattoi olla myös siitä, että Ruuth halusi varmistaa Norrköpingin lahjoitusehdot koskemaan molempia tiloja. Perillisiä Simon Ruuthilla oli yhdessä Maria Nöthebomin kanssa kolme poikaa ja neljä tyttöä. Sotakollegio vahvisti, että Ruuth saisi pitää saamansa Voipaalan tilat ratsutilavapauden alla ja väenottojen ulkopuolella. Ruuth näyttäisi vähitellen saaneen haltuunsa koko Voipaalan (ilmeisesti koko kymmentilaisen kylän), josta suuri osa oli jo aiemmin ollut hänen isänsä hallussa.⁵²

47 Frosterus 1765, 51; Wijkander 1866, 165-166: Kiinteitä virkataloja eli puustelleja ei siis vielä ollut jaettu; Fredenberg 1883, 26; Livijn 1835, 36-37 ja Wijkander 1866, 129: Vastaava säännös oli annettu jo v. 1612.

48 KrA, KBR I: 31.3.1641: 24 §.

49 KrA, KBR I: Stockholm 16.4.1646. 5 §; Ks. m. Nilsson 1968, 423-425: Nilsson tuntee 1620-luvulta tapauksia, joissa vanhemmat upseerit saivat erottuaan pitää osan saamistaan palkkatiloista. Samoin lesket saivat toisinaan pitää miestensä palkkatilat.

50 KrA, KrKR 8.7.1653: Öppet bref.

51 Mäntylä 1987, 210.

52 Vrt. KrA, KrKR 8.7.1653: Öppet bref; Suomen asutus 1560-luvulla. Kyläluettelo. Helsinki 1973, 130; Bergholm 1901, 1137: Simon Ruuth sai v. 1649 haltuunsa osan Voipaalan kylästä velipuoliensa kanssa tekemällään perintösopimuksella, jossa hän myönsi heille oikeuden Rapolaan. Ratsumestariksi edennyt Simon Ruuth sai 7.3.1674 Voipaalan vapaatilakseen Norrköpingin ehdoilla.

Virkaan sidottujen palkkaläänitysten ehdoissa oli joustoa. Vanhan ja ansioituneen, Suomen eläkkeelle jääneen sotakamreeri Abraham Steensson (Engel-flychtin) anossa klinikäistä omistusoikeutta palvelusajaksi saamilleen lahjoitustiloille, jotka yhä kuuluivat sotaväen menosäännön alle, sotakollegio suostui anomukseen hänen pitkän palveluksensa ja muiden syiden vuoksi. Kuningatar lupasi, että sotakamreeri saisi säilyttää tilat lopun elämäänsä.⁵³ Lahjoitus nähtiin paitsi palkkausmuotona, myös keinona turvata palkansaajan vanhuudenpäivät (eräänlainen eläketurva). Tiettyjen tilojen osoittaminen määrättyjen virkojen pysyviksi palkkalähteiksi ei siis toteutunut edellä mainituissa tapauksissa, vaan alun perin virkaa varten myönnettyjä tiloja luovutettiin yhä henkilökohtaisiksi lahjoituksiksi.

Sitä paitsi monet tiloista, jotka pysyivät rykmentin käytössä, olivat eri vuosina eri virkojen palkkalähteinä. Esimerkiksi Pauli Tuomaanpojan tila oli vuonna 1639 Hämeen jalkaväen korpraali Lasse Sipinpojan, vuosina 1641-44 vääpeli Martti Heikinpojan ja vuonna 1645 vänrikki Lars Slotten palkkalähteenä. Vääpeli Martti Heikinpoika sai vuonna 1645 palkkaansa varten kaksi uutta tilaa vänrikille menettämiensä Pauli Tuomaanpojan verojen sijaan.⁵⁴ Simo Klemetinpojan tilalta sai vuonna 1639 palkkansa korpraali Yrjö Sipinpoika, vuonna 1641 korpraali Tuomas Yrjönpoika ja vuonna 1642 Tuomas Jussinpoika – vaikka korpraali Yrjö Sipinpoika hoiti kaiken aikaa samaa virkaa.⁵⁵

Samalla tavalla vaihtelivat myös päällystön ratsujen varustamiseen varattujen vapaatilojen verot eri vuosina eri viranhaltijoiden kesken. Esimerkiksi Mats Mårtenssonin vapaatila Sipoon hallintopitäjän Norrsön kylästä oli varattu ratsunvarustamiskustannuksiin aluksi muonittaja Pekka Maununpojalle ja myöhemmin kirjuri Antti Jaakonpojalle, vaikka muonittaja Pekka Maununpoika oli yhä palveluksessa. Sittenmin tilan verot annettiin ratsumestari Jacob Anderssonin käyttöön.⁵⁶

Lesken armovuosipalkkaa ei aina maksettu hänen miehensä entiseltä palkkatilalta, vaan surevalle voitiin osoittaa jonkin muun tilan verot.⁵⁷

8. Syyt vapaatilojen katoamiseen sotilasmaakirjoista

Yksi syy tilajaon järkkymiseen oli se, että sotaväen menosäännön alaisuuteen kirjattuja tiloja läänitettiin, lahjoitettiin, myytiin tai luovutettiin muilla verukkeilla pois sotalaitoksen käytöstä huolimatta asiaa koskevista kuninkaallisista ja hallituksen nimenomaisista kielloista.⁵⁸ Esimerkiksi Lammin pitäjän Tomma-

53 KrA, KrKR 16.9.1653: Öpet bref.

54 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1639, 1641-1644 ja 1645, 132.

55 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1639, 1641 ja 1642, 97.

56 VA 6998; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1643, 95-96 ja 1644, 91 sekä 1647, 133. "Nersio" (Norrsö).

57 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1642 ja 1643, 128; Korpraali Pekka Sipinpojan leski.

58 KrA, KrKR 14.11.1644: Några puncter; KBR II: 19.7.1654: 2 §; Vrt. m. Ågren 1922, 80.

lasta kotoisin ollut Jaakko Knuutinpoika luovutti veronsa vuosina 1639-40 Hämeen jalkaväen kersantti Pentti Arvidinpojalle, mutta tila poistui sotaväen käytöstä vuonna 1641 kun se pantattiin rouva Margareta Finckelle.⁵⁹ Hämeen jalkaväen pääkirjuri Per Gustafssonin palkkatilat Hollolan pitäjän Niinikosken kylästä poistuiivat sotilasmaakirjoista kun Arvid Forbus osti vuonna 1640 koko kylän rälssimaikseen.⁶⁰

Hämeen-Uudenmaan ratsuväelle osoitettu Simo Lassenpojan hevostila luovutettiin vuonna 1642 Alexander Gordonin rälssitilaksi.⁶¹ Hevostiloilla ei siis näyttäisi olleen ratsutilan kaltaista suojaa läänityksiä vastaan,⁶² jos ei tämä suoja ollut välttämättä täydellinen ratsutilojenkaan osalta. Sotaväen tiloja annettiin elinikäisiksi läänityksiksi upseereille, sotaleskille ja siviilivirkojen haltijoille.⁶³

Porsaanreiän tilojen 'karkaamiselle' sotaväen käytöstä tarjosi myös tilan ja sen verojen osoittaminen esimiehen kuoltua tämän leskelle armovuosipalkaksi. Jos mies oli naimaton ja vailla lähisukulaisia, säästö osoitettiin kruunulle, jolloin uusi viranhoitaja saattoi saada palkkatilakseen aivan toisen tilan kuin edeltäjä. Sotakollegio kyllä teroitti kolmikymmenvuotisen sodan jatkuessa Hämeen maaherra Arvid Hornille, että rivistä poistuneiden upseereiden palkkatilojen tuli aina siirtyä virassa seuraajalle, ellei edellisen viranhaltijan leski ollut saanut Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa (HKM:n) erikoista kirjettä tilan säilyttämiseksi itsellään tai ellei HKM ollut lahjoittanut tilaa jollekin muulle. Ohjeissa ei kuitenkaan suoraan sanottu, että tila olisi tullut tämän jälkeen palauttaa takaisin sotaväelle, vaan asia ilmaistiin ympärilyöremmin: ”palautettava jälleen kruunun käyttöön”.⁶⁴ Osa sotaväen tiloista siirtyikin jo Kristiina-kuningattaren aikana voutien, nimismiesten ja muiden kruunun palvelijoiden palkkatiloiksi.⁶⁵

Omat vapaatilat rikkoivat jakolaitoksen vakautta, koska tällaisen tilan tuotot seurasivat esimiestä aina ylentämisen tai siirron yhteydessä ja katosivat rykmentin kirjanpidosta esimiehen poistuttua, jolloin kruunun oli hankittava

59 VA 6998, 58-; VA (mf. LT 1146) 7911, 8; VA (mf. LT 1146) 7915, 62; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-1651.

60 VA 6998, 63; VA (mf. LT 1145) 7903, 28; VA (mf. LT 1146) 7915, 73; Jutikkala 1958, 152: Kenraali Arvid Forbusilla oli Itä-Uudellamaalla ja Kaakkois-Hämeessä sijainneilla lahjoitusmaillaan 84 tilaa. Kenraali Forbus ja talonpojat joutuivat myöhemmin ilmiritoihin kenraalin halutessa nostaa omavaltaisesti talonpoikien veroja. Käräjillä todettiin, että ilman sukuoikeutta jääneiden talonpoikien oli tyydyttävä siihen sopimukseen, jonka heidän herransa ja isäntänsä oli heille asettanut. Sukuoikeuden säilyttäneet talonpojat saattoivat sen sijaan pitäytyä v:n 1652 valtiopäiväpäätöksen mukaiseen verotukselliseen asemaan (maakirjan mukaiseen verotukseen - A.P.).

61 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1642, 55.

62 Vrt. ratsukon varustamisen eduista: Lappalainen 1989b, 137.

63 VA 7002, 87-: Luettelo Varsinais-Suomen rykmenteiltä pois läänitetystä tiloista v:ita 1651. KrA, KrKR 1639, kirje N:o 14: Instruction; KrKR 22.11.1645: Lesken kyseessä ollen; KrKR 11.12.1645: Kysymys lahjoituksesta; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 45, 65, 1642, 104-105 ja 1643, 132 sekä 1644, 138, 140: Leski, sotakollegio ja kamari; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641 ja 1642, 65, 96: ”Ingen i tiensten... Deputaten Cronan behollen i Hemmans Rânttan och Fördell”; SKA, Registratur 3.10.1649: Till Per Brahe: Kuningatar lahjoitti ratsumestari Nils Thomassonin leskelle Elin Jacobsdotterille Kulsialan pitäjän Laitikkalan kylästä Heikki Pertinpojan ja Pietari Niilonpojan tilat.

65 KrA, KBR II: Stockholm 19.7.1654: 2 §.

menetetyn tilalle uusi vapaatila. Oman vapaatilan omistaneen esimiehen siirryttyä uuteen tehtävään oli uuden viran vanha vapaatila mahdollisesti luovutettava toisiin käyttötarkoituksiin. Omien vapaatilojen vähentyminen oli rykmentin palkkatilajärjestelyjen kannalta varmastikin helpotus, ainakin jos omat vapaatilat voitiin korvata uusilla vapaatiloilla.⁶⁶

Yksi syy jakolaitoksen horjumiselle oli liian korkea verotusaste ja siitä tai muista syistä (esim. talonpojan kuolema tai terveyden menetys) seurannut tilojen autioituminen. Tilojen verotus perustui vanhoihin äyrihlukuihin, jotka eivät välttämättä vastanneet tilan todellista tuottoa. Asiantilan korjaaminen olisi vaatinut tarkistusta ja uutta verollepanoa. Autioituminen oli syynä esimerkiksi Hämeen jalkaväen luutnantti Claus Poitzin vuosina 1639-40 palkkalähteenä olleen hauholaisen Klemetti Pentinpojan tilan poistumiseen sotaväen käytöstä.⁶⁷

Tila poistui jalkaväen käytöstä, jos palkkatilan isäntä sai luvan varustaa ratsukon. Esimerkiksi Asikkalan pitäjän urajärveläinen Knut Matinpoika, joka oli aiemmin luovuttanut veronsa palkaksi jalkaväen sotilaille, varusti ratsukon vuonna 1641, jolloin kruunu antoi hänelle saman kylän Tuomas Knuutinpojan autiotilan aputilaksi. Tuomas Knuutinpoika oli maksanut tilaltaan vielä vuonna 1639 kolmen Hämeen jalkaväen rumpalin palkat, mutta seuraavana vuonna tila oli jäänyt autioksi.⁶⁸

Koska lääninkirjanpitäjät ja provinsiaalikirjurit totuttivat yhdessä voutien kanssa palkkatilojen ja niiden verojen jaon vuosittain uudelleen kamarikollegion antaman menosäännön puitteissa, esimiehet eivät voineet tietää aina etukäteen pysyisikö palkkalähde samana kuin menneenä vuonna.⁶⁹ Palkkalähteiden vaihtumisen syynä saattoivat olla myös esimiesten keskenään sopimat tilojen vaihdot.⁷⁰

Kruunun kannalta oli ehkä samantekevää kuka sai palkkansa miltäkin tilalta, koska rästytyvä osa palkkaa jäi joka tapauksessa kruunun maksettavaksi. Palkansaajan kannalta ei sen sijaan ollut sama miltä tilalta hän sai palkkansa, jos palkat todella osoitettiin viranhaltijoille suoraan palkkatiloilta, eikä kruunu kyennyt hyvittämään rästytyntä osaa. Silloinhan samassa arvossa palveleet olisivat saaneet erilaista palkkaa palkkatilan veronmaksukyvyyn mukaan. Kotimaassa olleiden sotilaiden osalta järjestelmä saattoi toimiakin näin, mutta

66 Roos 1933, 14, 20.

67 Vrt. VA 6998, 53-; VA (mf. LT 1145) 7903, 1-; VA (mf. LT 1146) 7911, 1-; VA (mf. LT 1146) 7915, 45; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-1651: Yleensä sotilasmaakirjaan ei merkitty, miten ja minne palkkatilat poistuivat sotalaitoksen käytöstä, vaan ne on etsittävä yksittäin vertailemalla sotilasmaakirjoja läänintilien maakirjoihin; Ågren 1922, 80; Frosterus 1765, 120.

68 VA 6998, 59-; VA (mf. LT 1146) 7911, 27; VA (mf. LT 1146) 7915, 103; Ks. m. HämJv:n kolmen korpraalin palkoista huolehtineen viljelijä Yrjö Niilonpojan siirtyminen ratsutilalliseksi: KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 132, 1642, 100 ja 1643, 131; Viljanti 1940, 86: Jalkaväen sotamiestiloja luovutettiin ratsuväen aputiloksi 1680-luvullakin, tosin ehdolla että rykmentit saisivat korvaukseksi yhtä hyviä tiloja. Ehto jäi usein täyttämättä; Ks. lisää autiotiloista aputiloina: VA 6998, 7- ja KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1646, 143; muonittaja Jacob Grimmin ja kornetti Jacob Markussonin vapaatilat ja 1646, 163, 173: Ratsumestari Jacob Andersson ja Fredrich Jochimsson.

69 Vrt. KrA, KrKR 29.8.1644 ja 3.1.1645: Till Rikz och Cammerådth.

70 Vrt. Ågren 1922, 9 (m. viite 5).

kenttäarmeijan tai varuskuntajoukkojen kohdalla tällainen menettely olisi uskokseni johtanut kapinointiin.

Pitäisinkin todennäköisempänä, että palkat jaettiin sotilaille veroaitoista siten että rästit jakaantuivat tietyssä suhteessa kaikkien kärsittäviksi. Kollektiivisten ratkaisujen puolesta kertoo sekin, että huonoina satovuosina upseereille maksettiin yleisesti vain puoli palkkaa tms.. Näin meneteltiin ehkä siksi, että alemman päällystön ja miehistön toimeentulo olisi voitu turvata.⁷¹

Etuustilojen verojen osoittaminen aiemmin käteisellä maksettujen vuosipalkkojen sijaan ei aiheuttanut juuri muutoksia Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystön vuoden 1639 vapaatilajakoon. Ainoastaan yksi kyseisen vuoden vapaatiloista siirrettiin vuonna 1651 ratsuväen vuosipalkka- eli etuustilaksi.⁷²

Tiloja saattoi myös siirtyä tykkänään uusille omistajille tai ne saattoivat esiintyä entisen isännän kuoltua uuden isännän nimellä, jolloin jatkuvuuden toteaminen käy vaikeammaksi. Esimerkiksi ratsumestari Mathias Roosin kuoltua vuonna 1644 poistui rykmentin kirjoilta myös kaksi hänen omaa vapaatilaansa. Seuraavana vuonna maakirjoista löytyi Roosin komppaniasta yksi tila täsmälleen samoilla veroluviilla samasta Anjanpellon kylästä kuin Roosilla oli ollut. Kyseinen tila oli kirjuri Gabriel Pertinpojan oma tila, jonka hän oli ehkä saanut jotenkin (esim. kaupan kautta) haltuunsa ratsumestarin kuoltua. Arvausta saman tilan siirtymisestä rykmentin toiselle viranhaltijalle tukee tilan verolukujen ja sijainnin lisäksi, että ratsumestarin hengessä ollessa Gabriel-kirjuri nautti vain rahapalkkaa.⁷³

9. Säilyttivätkö ratsutilat asemansa?

Jotkut Suomessa 1630-luvun lopulla maakirjoihin kirjatusta ratsutiloista olivat niin pieniä, että on syytä epäillä osan niistä menettäneen varsin pian ratsutila-asemansa.⁷⁴ Maakirjoista löytyy lisäksi joitakin ratsumiehiä, jotka ratsastivat rahasta.⁷⁵ Hämeessä ja Uudellamaalla miehistön ratsutiloiksi oli kelpuutettu jopa joitakin 3-5 talarin tiloja, joiden isännät uhkasivat sanoa varattomuutensa vuoksi ratsutilasopimuksensa irti, mikäli heille ei jaettaisi lisäksi autiotiloja.⁷⁶

71 Vrt. KrA, KrKR 19.8.1645: Till Riks och Cammer Rådhi; KrKR 1.2.1649: Kongl: Krigs Collegij förklaringsh; Ågren 1922, 8.

72 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1647 ja 1651: Kornetti Mats Thomassonin vapaatila Janakkalasta.

73 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1644, 112 ja 1645, 112; HämUmRv:n majurin palkkalähteenä ollut Jaakko Sipinpojan tila katosi maakirjoista 1642, mutta samasta kylästä oli v:sta 1643 alkaen yksi tila täsmälleen samoilla veroluviilla muonittaja Niilo Erkinpojan palkkalähteenä: KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1642, 55; 1643, 76; 1644, 112; 1645, 112; Samoin HämUmRv:n luutnantin palkkalähteenä ollut Sipi Eskonpojan tila poistettiin sotilasmaakirjoista v. 1640, mutta mahdollisesti sama tila oli - verolukujen ja kylän nimen perusteella - myöhemmin Klemetti Jaakonpojan viljelyksessä: VA 6998; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640 ja 1641, 64 sekä 1642.

74 Vrt. Lappalainen 1989b, 147-148, 151.

75 Esim. VA 7886: Läänintilit, Hämeen ja Uudenmaan sotilasmaakirja 1636-37.

76 KrA, KrKR 6.3.1641: Att mentionera: 10 §.

Lisensiaattitutkimusta varten tekemiäni pistokokeiden perusteella voidaan olettaa, että miehien ratsutilat säilyivät ratsulaitoksen käytössä paremmin kuin ratsupäällystön ratsukorvaus- tai hevostilat. Asian varmistamiseksi olen selvittänyt Hollolan pitäjän vuoden 1639 ratsutilojen myöhemmät vaiheet.

Tulokseksi tuli, että Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin miehien ratsutilojen jatkuvuus oli huomattavasti kestävämmällä kannalla kuin päällystön ratsukorvaus- ja hevostilat. Esimerkiksi Hollolan pitäjän vuonna 1639 ratsukon varustajina toimineista 48 ratsutilallisesta 43 varusti ratsukkoa yhä vuosina 1640 ja 1641, 40 vuonna 1645 ja 38 kolme vuotta myöhemmin.⁷⁷ Miehien ratsutilojen säilyminen paremmin ratsuväen jakolaitoksen käytössä voi selittyä osittain sillä, etteivät kaikki ratsupäällystön vapaatilat nauttineet 30 talarin verovapautta toisin kuin ratsutilat. Osa ratsuesimiesten vapaatiloista oli nimittäin normaalisti veroa maksavia 'vapaatiloja' eli hevostiloja, joiden verot ohjattiin kruunun muiden tarpeiden sijasta ratsuväen jakolaitokselle esimiesten ylimääräisten ratsujen hankkimista ja ylläpitoa varten.⁷⁸

Kerran ratsukon varustanut ratsutilallinen sai sitä paitsi usein varustaa uudelleen, vaikka ei olisi tilapäisesti pystynyt varustamaan ratsukkoa.⁷⁹ Mikäli ratsutalonpoika ei jonakin vuonna pitänyt ratsukkoa kruunun palveluksessa, esimerkiksi tilan köyhtymisen vuoksi, hän joutui periaatteessa maksamaan välivuodelta asianomaisen vuoden veronsa kruunulle. Ratsutalon asema ei ollut vielä samalla tavalla pysyvä kuin nuoremmassa jakolaitoksessa.⁸⁰

Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin käytöstä poistuneista hollolalaisista ratsutiloista voidaan mainita, että Tenhiälän kylän Pertti Jussinpojan ja Kaunkorven kylän Esko Erkinpojan ratsumiehet pakenivat heti ensimmäisenä palvelusvuotenaan, mutta ensin mainittu pystyi asettamaan uuden ratsukon vuonna 1641. Etolan kylästä omalta tilalta ratsastanut Matti Ekonpoika puolestaan kaatui Skarenbergissä vuonna 1639.⁸¹ Kastarin kylästä itsensä varustaneen Jussi Pertinpojan 18 verotalarin tila köyhtyi ja lopulta autioitui niin, että hänet poistettiin katselmuksessa ratsuväen vahvuudesta. Sama tila luovutettiin vuonna 1646 Suomen sotilashospitaalille käyttöön ja vuonna 1651 tila läänitettiin Jacob Forbesille. Läänityksen päätyttyä kyseisen tilan verot määrättiin palautettavaksi sotaväelle.⁸²

Jarvalan kylän Tapani Erkinpoika menetti ratsutilavapautensa 25 verotalarin arvoisen tilansa köyhyttyä ja autioituttua. Vuonna 1647 tila oli jaettu 12

77 Vrt. VA 6998: Läänintilit, Hämeen-Uudenmaan ratsuväen 1639 sotilasmaakirja; SAY: Hollolan pitäjä; KrA, rullor 1639-45; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641-1648; Pykkänen (TuYHL) 1994, 115.

78 Miehien ratsutilojen jatkuvuudesta on saatavissa enemmän tietoa kuin päällystön vapaatiloista, koska joissakin rullissa ja etenkin pääkatselmusrullissa vahvistettiin miehien osalta kulloisetkin ratsutilat; Ks. m. Saloheimo 1990, 57: Esim. ratsukon varustamisen jatkuvuudesta Savossa.

79 KrA, KrKR 23.9.1636: Öpen Zedel. Esim. ratsukonvarustaja Lars Markusson Porvoon Kroknäsistä; Ks. m. Lappalainen 1975, 52-53.

80 Vrt. Lappalainen 1989b, 138; Ågren 1922, 39; Saloheimo 1990, 56.

81 VA 6998: Sotilasmaakirja 1639; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640, 25 ja 1641, 57; KrA, rullor 1640:10, 10.

82 VA 6998: Sotilasmaakirja 1639; SAY: Hollolan pitäjä, 76; KrA, rullor 1641:13, 14.

jalkaväen nihdille, mutta tila oli puolittain autio vielä vuonna 1650. Onkin epävarmaa, ovatko vuoden 1647 maakirjan sotamiestaloja koskevat merkinnät kyseiseltä vuodelta vai vasta seuraavilta vuosilta. Vuoden 1651 sotilasmaakirjauudistuksen yhteydessä sama tila määrättiin joka tapauksessa sotamiesten asuintilaksi.⁸³ Lahtelainen Sipi Yrjönpoika piti yllä ratsukkoa Hämeen-Uudenmaan ratsuväessä aina vuoteen 1648 saakka, jolloin hänet määrättiin kuningattaren henkirykmentin ratsukon varustajaksi.⁸⁴

Mitään selvää näyttöä siitä, että ratsulaitoksen käytöstä poistuneet tilat olisivat olleet verotusarvoltaan kaikkein pienimpiä, ei esimerkkitapausten perusteella ole löydettävissä, mutta kysymyksen selvittäminen olisi perustutkimuksen arvoinen. Tilojen poistumisen taustalla näyttäisivät olleen monisäikeisemmät syyt kuin pelkkä tilojen varallisuus.

Keskeisenä syynä miehien ratsutalojen nopeaan vaihtumiseen 1600-luvun alkupuoliskolla oli ollut, että oikeus ratsumiehen pitämiseen annettiin talonpojalle mies- eikä talokohtaisesti, jolloin ratsutilaoikeus poistui miehen mukana.⁸⁵ Kolmikymmenvuotisen sodan aikana ratsutalojen verovapausanomuksissa vedottiin sitä vastoin yhä useammin esimerkiksi sisarusten kesken jaetun tilan oikeuteen varustaa yhteinen ratsukko, koska tila oli vanhastaan varustanut vain yhden ratsukon. Vanhojen ratsutilojen kohdalla kruunu yleensä suostui tähän määrääjäksi, mutta edellytti jatkossa molempien isäntien varustavan ratsukon.⁸⁶

Ratsutilalaitos osoitti samaan aikaan ensimmäisiä vakiintumisen merkkejä,⁸⁷ mikä oli käsittäkseni seurausta tilojen kirjaamisesta 'pysyvästi' sotaväen käyttöön. Sotilasmaakirjojen mukaisen järjestelmän hedelmät alkoivat vähitellen tulla näkyviin: esimerkiksi ratsulaitos kehittyi kohti myöhempää rusthollijärjestelmää, jossa oikeus ratsukon varustamiseen oli sidottu isännän henkilön sijasta taloon, jolloin leski tai lapset saattoivat varustajan kuoltua jatkaa ratsukon varustamista.⁸⁸ Leskillä tämä oikeus oli ollut jo ainakin 19.2.1639 alkaen.⁸⁹ Ilmeisesti tällöin vain vahvistettiin vanha käytäntö, sillä ainakin Västgötan rykmentin ratsumiesten lesket olivat saaneet varustaa ratsukoita kymmenkunta vuotta aiemminkin.⁹⁰

83 Vrt. VA 6998: Sotilasmaakirja 1639; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640, 25 ja 1641, 56; VA, SAY: Hollolan pitäjä, 42; Jutikkala ja Viljanti (HAik) 1945, 74, 276, 278, 369.

84 VA 6998: Sotilasmaakirja 1639; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640, 26; 1641, 57; 1645, 104; 1648, 104; Katsottu m. VA, SAY: Hollolan pitäjä, 10.

85 Vrt. Fagerlund 1991, 11; Tersmeden 1979, 49; Läntinen 1984, 66.

86 Vrt. KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 210, 214; KrA, KrKR 2.8.1650.

87 Läntinen 1984, 66-67; Ågren 1989, 143, 146; Ks. m. Lappalainen 1975, 52-53: Vielä Kaarle X Kustaan aikana ratsutilalaitoksen ei silti voi sanoa olleen pysyvällä kannalla; Fagerlund 1991, 38 (m. viite 6), 39, 41.

88 Esim. ratsutilaoikeuksien säilymisestä ratsukon varustajan vaimolla ja lapsilla: KrA, KrKR 10.7.1652: Kirkkonummen kirkkoherra Abraham Olai Hermeinen ja uuden Helsingin porvari Hindrich Fredrichsson (kirjeet N:o 131-133); KrKR 19.7.1652: HämUmRv:n muonittaja Erich Thomasson; KrKR 27.7.1652: Ratsutilallinen Christoffer Jacobsson; KrKR 25.4.1653: Suur-Lohjan pastori Swen Forchilli, luutnantti Hans Erichsson, Espoon kirkkoherra Märten, sotakamreeri Erich Andersson, Raaseporin läänin käskynhaltija Isak Olofsson, Hämeen ja Uudenmaan läänin kirjanpitäjä Anders Markusson; KrKR 5.6.1643: Hans Kyhle. Nilla Joosepintytär Pohjanmaalta; KrA, KrKR 13.12.1643: Det Kongl. Krigs Collegij förklaring.

89 Livijn 1835, 54 ja Wijkander 1866, 124: Viittaavat kuninkaalliseen muistioon 19.2.1639: 2 §.

90 Vrt. Belfrage 1934, 25, 106-107.

Vaikka ratsutilat näyttäisivät pääsääntöisesti säilyttäneen asemansa 1640-luvulla, sodissa katosi silti paljon ratsumiehiä ja hevosia. Ratsuväki menetti suuren määrän ratsukkoja heti 1640-luvun alkuvuosien taisteluissa ja viholliskoketuksissa Saksassa. On tutkimatta, miten moni ratsukonvarustaja pystyi asettamaan uuden ratsukon, mutta monet näyttävät – ilmeisesti ratsutila-asemansa säilyttääkseen – asettaneen ratsumieheksi kokemattomia renkejä suoraan auran varresta. Tämä ei ollut sotakollegion mieleen, etenkin kun renkien sanottiin laiminlyövänsä hevostensa ja varusteidensa hoidon, jotta he pääsisivät luistamaan pian takaisin kotimaahan uuden ratsun noutamisen varjolla.⁹¹ Holhoojahallitus ehdotti, että ratsunsa tahallisesti tärvellyttä miestä ei tulisiakaan päästää kotimaahan, vaan siirtää jalkaväkeen muskettimieheksi.⁹²

Maakirja- ja vahvuusluettelotietojen mukaan poistui Hollolan pitäjistä vuonna 1639 asetetuista 48 ratsukosta kaatumisen, karkuruuden, ratsumiehen vaihtumisen tai muun syyn vuoksi noin puolet jo ensimmäisen palvelusvuoden aikana. Suurin osa tiloista pystyi silti säilyttämään ratsutila-asemansa.⁹³

Vuoden 1651 pääkatselmusohjeissa katselmuskomissaareja käskettiin tiedottamaan ratsukkonsa Saksassa menettäneille ratsutilallisille – joita oli paljon – että nämä saisivat säilyttää ratsutila-asemansa jatkossakin, mikäli varustavat uuden ratsukon. Jos joku vanhoista ratsutalonpojista ei halunnut tai kyennyt varustamaan, mahdollisuus oli annettava uusille varustajille.⁹⁴

Tilojen uusjako ei sujunut aina aivan ongelmitta, sillä esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsuväessä 1630-luvulla palvelleen ratsumestari Niilo Lassenpojan Vihdin Vanhakylän ratsutila oli 1650-luvun alussa annettu korpraali Hans Reddin palkkatilaksi, vaikka Niilo Lassenpojan oma poika palveli ratsukorpraalina kyseisen tilan puolesta. Sotakollegio määräsi katselmusherroja palauttamaan seuraavassa katselmuksessa tilan takaisin omistajansa käyttöön.⁹⁵ Jatkossakin kaikki sotaväen tiloja koskeneet valitukset ja epäselvyydet tilojen vaihtojen, lahjoitusten ja verotuksen suhteen oli määrä jättää selvitettäväksi pääkatselmuksessa.⁹⁶

91 KrA, KrKR 19.6.1643: Kirje koskee mm. HämUmRv:ä

92 Braunerhjelm 1913, 26: Braunerhjelm viittaa hallituksen 16.3.1643 kirjeen 18 §:ään. Kirje lähetettiin Suomen ja Ruotsin katselmuskomissaareille.

93 VA 6998: Sotilasmaakirja 1639; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-48; KrA, rullor 1639:11, 1640:10 ja 1641:13 ja 14; Maakirjojen mukaan ensimmäisen vuoden aikana vaihtui ratsumiehistä 24 eli puolet, mutta rullien mukaan 22 tai muutama vähemmän riippuen nimien tulkinnasta (samannimisiä tai samoja ratsumiehiä saattoi esiintyä eri varustajien palveluksessa: esim. ratsumies Heikki Jaakonpoika ratsasti 1639 Etolan kylän Simo Heikinpojan ja myöhemmin Jaako Heikinpojan tilan puolesta); Ks. KrA, rullor 1641:13, 11; Esim. 1639 Utulan kylästä ratsumiehenä ollut isäntä Pentti Lassenpoika varusti puolestaan sijaisen, jolloin rulliin kirjattu ratsumies vaihtui.

94 SRA, RReg 21.1.1651: Fullmacht... och... Instruction: 15 §; Ratsumenetykset saattoivat olla suuria myöhemminkin: Esim. Västmanlannista neljältä ratsutilalta ratsukkoja varustanut P.S. Printz väitti menettäneensä Kaarle X Kustaan sodissa (1654-1660) 23 ratsua. Lisäksi osa hänen varustamistaan ratsumiehistä oli hankkinut omilla varoillaan monia uusia hevosia menettämiesä tilalle: Braunerhjelm 1913, 28-29.

95 KrA, KrKR 23.6.1652: Öpsett bref: Niilo Lassenpoika oli saanut varustamisoikeuden 18.8.1640; KrA, rullor 1634:10, 12-14 ja 1636:12, 11-13; Ks. m. KrKR 1.7.1652: Till Per Gustafsson.

96 Esim. Hämeestä ja Uudeltamaalta tulleista valituksista: KrA, KrKR 2. ja 9.3.1653: Till Fiscalen Jochim von Liebstorff.

Kohti kontrolloitua palkkatilojen aluejärjestelmää

Tutkimuksessa aiemmin vallalla ollut käsitys, että sotaväen tilajaon kirjaaminen helpommin kontrolloitavaksi sotilasmaakirjojen mukaiseksi veropalkkajärjestelmäksi olisi suoritettu valtakunnan itäisessä puoliskossa vasta muutama vuosi Ruotsin vuoden 1636 toimituksen jälkeen, osoittautui vääräksi. Sotaväen palkkatilajaon merkitseminen erillisiin sotilasmaakirjoihin koski Suomessakin tili-vuotta 1636.

Ainakin Hämeessä ja Pohjanmaalla jaon käytännön toteutuksesta vastasi sotaväen puolesta Hämeen, Turun ja Pohjanmaan rykmenttien pääkirjuri Per Gustafsson (m. Lundeborg) yhteistyössä katselmuskomissaarien, rykmentin- ja komppaniankirjureiden, maaherrojen, voutien ja lääninkirjanpitäjien kanssa. Turun ja Hämeen läänien jakotoimituksen vahvistivat allekirjoituksillaan työn valvojina toimineet Turun läänin maaherra Bror Andersson Rålamb ja maakamreeri Johan Eriksson. Karjalassa sotaväen tilajaon valmistelu uskottiin sota-viskaali Jochim Liebsdorffille.

”Case study” -tutkimuksella selvitin, että esimiesten vapaatilat olivat seitsemässä Hämeen jalkaväkirykmentin kahdeksasta komppaniasta vuonna 1639 pääosin heidän omien komppanioidensa rekrytointipitäjissä. Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmetissä palkkatilajakoa ei vielä onnistuttu toteuttamaan aivan yhtä selkeän aluejärjestelmän kannalle: ratsupäällystön vapaatilojen painopiste oli vastaavasti viidessä komppaniassa kahdeksasta samoissa pitäjissä miehistön ratsutilojen kanssa. Upseeriston vapaatilat pyrittiin selvästikin osoittamaan heidän omien komppanioidensa rekrytointialueilta.

Valtaosa Suomessa sotaväelle jaetuista vapaatiloista näyttäisi olleen perintötiloja, joilta upseerit saivat nauttia vain heille osoitetut verot. Kruununtiloja voitiin sen sijaan jakaa sotilaille myös asumista varten. Kruununtilojen vähäisyys ei ollut kolmikymmenvuotisen sodan aikana mikään suuri ongelma, koska pääosa sotaväestä oli poissa Suomesta. Ratsumiehet saattoivat asua lomalla ollessaan isäntiensä luona tai kotitiloillaan ja nihdit – ottamatta lukuun irtolaisia – ruotuisäntiensä hoteissa ja perheensä tai sukulaistensa luona.

Pyrkimys säilyttää sotaväen tietyille viroille osoitettujen määrättyjen vapaatilojen verot pysyvästi näiden virkojen käytössä ei yleensä toteutunut ainakaan Hämeen jalkaväkipäällystön ja Hämeen-Uudenmaan ratsuesimiesten osalta. Ensin mainitulle rykmentille vuonna 1639 merkityistä päällystön vapaatiloista 37–40 % ja jälkimmäiselle vastaavasti osoitetuista tiloista 33–36 % säilyi kuitenkin rykmenttien käytössä kolmikymmenvuotisen sodan loppuun. Syynä päällystön vapaatilojen runsaaseen poistumiseen rykmenttien virkojen käytöstä voidaan mainita muitten muassa läänitys- ja lahjoituspolitiikka, sotaväelle jaettujen tilojen osoittaminen kruunun muihin tarpeisiin, tilojen autioituminen ja esimiesten omien vapaatilojen poistuminen rykmenttien käytöstä esimiesten poistuessa.

Ratsutilat säilyttivät asemansa jakolaitoksessa huomattavasti paremmin kuin päällystön vapaatilat. Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentille Hollolan pitäjästä vuonna 1639 jaetuista tiloista jopa 79 % oli rykmentin ratsu-

tiloina vielä kolmikymmenvuotisen sodan päättyessä. Ratsutilalaitos osoitti näihin aikoihin ensimmäisiä vakiintumisen merkkejä, vaikka ratsutilalla ei ollut vielä virallista maanluonnon asemaa toisin kuin nuoremman jakolaitoksen aikana. Selityksenä ratsutilojen vakiintumiseen oli kruunun pitkämielisyyden varustamisvaikeuksiin joutuneita kohtaan, ja ratsutilallisten verotuksellinen suosituimmuusasema vanhemmassa jakolaitoksessa. Jatkossa olisi tutkittava, oliko ratsukon varustaminen jopa keino vaurastua.

■ IV Sotaväen ylläpito ja palkkaus

Tässä luvussa selvitämme ne perusteet ja käytännön toimenpiteet, joiden mukaisesti sotaväen ylläpito ja palkkaus järjestettiin. Mitään varsinaisia 'palkka-ohjesääntöjä', joissa olisi selvitetty sotaväen palkkausjärjestelyjä muuten kuin palkkasummien ja -parseleiden osalta, ei ollut.¹ Tutkittavia kysymyksiä ovat:

- 1) Mitä mahdollisuuksia verotus antoi palkkauksen järjestämiselle?
- 2) Millaisia tiloja sotaväelle jaettiin?
- 3) Mitä veroja ja verohelpotuksia sotaväelle osoitettiin palkkoiksi?
- 4) Olivatko upseeriston vahvuusluetteloihin ja tileihin kirjatut ylimääräiset hevoset vain eräänlainen palkan peruste eli olivatko ne pelkästään tilinpidollisia 'hevosia paperilla', vai varustivatko esimiehet todella nämä hevoset?
- 5) Missä määrin sotilaiden rekrytointi perustui verovapauksiin tai helpotuksiin – oliko rekrytointi osa veropalkkajärjestelmää?
- 6) Kuinka veropalkkahallinto organisoitiin?
- 7) Miten palkkaus järjestettiin käytännössä?
- 8) Oliko sotilailla sota-aikana oikeusturvaa palkka-asioissa?

1. Verotusjärjestelmä 1600-luvun alkupuoliskolla

Muutokset Ruotsi-Suomen sotilaspoliittisessa asemassa ja hyökkäävä ulkopolitiikka – varsinkin Kustaa II Aadolfin käynnistämä sotaretki Preussiin ja Saksaan – edellyttivät valtakunnan taloudellisten voimavarojen mobilisointia ja finanssipolitiikan uudistamista. Verotusjärjestelmän ytimen muodostivat vanhat maaverot (vakinainen eli vuotuinen vero) ja tilapäiset eli ylimääräiset verot.² Useita eri veroja yhdistettiin 1620-luvulla yhdeksi vakinaiseksi veroksi (ordinarie räntan). Siihen laskettiin kaikki maakirjaan merkityt verot (jorboksränta), jotka kannettiin erilaisin perustein eri lääneissä. Tärkein vakinaisista veroista oli vuotuinen vero (årliga räntan). Vähitellen vakinaisiin veroihin sisällytettiin myös ylimääräisiä veroja (extraordinarie räntor), joihin voidaan

1 Vrt. Styffe 1852, esipuhe.

2 Vrt. Åström 1980, 301; Kerkkonen 1945, 4, 37, 41.

lukea manttaalin mukaan tilapäistarkoituksiin lasketut manttaaliverot (gärd) ja epävarmat verot (ovissa räntor).³

Ylimääräisiin veroihin luettiin esimerkiksi vuonna 1612 kannettu sota- tai maaretkenvero, joka perittiin rahana ja ruokatarvikkeina sotaretken kustannusten peittämiseksi. Uusista tai uudistetuista veroista ensimmäisenä alettiin kantaa vuonna 1620 karja- ja kylvörahoja, vuonna 1622 rakennus- ja linna-apua. Talviajo- ja rakennusapu oli vanha manttaalin mukaan kannettu vero, joka perustui talonpoikien velvollisuuteen rakentaa ja pitää yllä kuninkaan kartanoita ja linnoja. Rakennusapu käsitti rakennustavaroita, joiden kuljettaminen tapahtui yleensä talvisaikaan ja siitä johtui nimi talviajot. Tämä vero muuttui rahaveroksi 1620-luvulla.

Vuonna 1625 otettiin käyttöön kaikkia 15-63 vuotiaita koskenut myllytulli, joka muutettiin vuonna 1634 kaikkia 12-63 vuotiaita koskevaksi henkirahaksi. Vuonna 1642 uudestaan säädettyä kyytirahaa oli kannettu rahassa jo edellisen vuosisadan lopulla. Kyytirahan saattoi korvata virkamiehiä kyyditsemällä. Epävarmoin veroihin luettava salpietariapu muutettiin vuonna 1634 rahamaksuksi. Vuodesta 1652 lähtien myös kruunun ylimääräisiltä päivätöiltä pystyi välttymään maksamalla päivätyökorvauksen.

Vuotuinen maakirjavero kannettiin eri seuduilla erilaisten perusteiden mukaan ja suurimmaksi osaksi luontaistuotteina. Maaveroihin pohjautuva valtiontalous ei yksin riittänyt täyttämään sota-ajan tarpeita. Käteistä rahaa palkkojen maksamista ja sodankäyntiä varten saatiin etupäässä ylimääräisten verojen kautta.⁴ Erittäin raskas vero oli vuonna 1630 määrätty 'kutsunta-apu' eli väenottoraha, jonka tuotolla oli määrä palkata ulkomaista sotaväkeä.⁵ Ruoturaha taas oli osa nihdin ylläpitoa, joka kerättiin ruodun jäseniltä.⁶

Varoja kerätessään kruunu otti mallia Euroopasta: Saksassa ja Hollannissa spontaanisti tapahtunut jako tapuli- ja maakaupunkeihin vietiin keinotekoisesti läpi Ruotsi-Suomessa. Kaupunkien sisämaan tulliporveille tuoduista tavaroista kannettiin, ilmeisesti alankomaisen esikuvan mukaan, pikkutullia vuodesta 1622 alkaen. Se oli huomattava tapaus Ruotsin verohistoriassa, sillä pikkutulli eli maatulli oli, ottamatta lukuun meritullia, ensimmäinen välillinen kulutusvero valtakunnassa. Sen täydennyksenä hyväksyttiin samanaikaisesti aksiisit ja leivinuunirahat, joten verotus kohdistui entistä enemmän kauppaan. Toisen huomattavan kulutusveron, myllytullin säätäminen osoitti, että kruunu pyrki määrätietoisesti suosimaan välillistä verotusta. Kustaa II Aadolfin aikana

3 Vrt. Kerkkonen 1947, 161.

4 Jokipii 1956, 164-165; Vrt. Åström 1980, 301: Henkirahasta vapautettuja olivat mm. vaivaiset, irtolaiset, aateli ja sotaväki; Wijkander 1866, 172-174; Kerkkonen 1945, 101, 131, 221, 232; Kerkkonen 1947, 143: Maaverosta, s. 161: Muita ylimääräisiä veroja olivat mm. pikkusota-apu eli turkisvero, ruisapu, riksiapu, ruoturahat ja kruunausapu jne. avut. Maaretken vero taas oli peräisin v:lta 1568, s. 164: Talvi-ajot ja rakennusapu, s. 166: Kyytirahaverot, s. 199: Henkiraha; Ks. m. Lundqvist 1966, 381.

5 Kerkkonen 1947, 167: Kunkin ruotuun kirjatun oli maksettava kutsunta-apuna kolme panna viljaa tai kolme tynnyriä tervaa tai kolme leiviskää voita tai maksamalla manttaalia kohden kolme riikintalaria eli riksiä; Korkiakangas 1996, 74-75.

6 Kerkkonen 1947, 167-168.

tullitulot asetettiin valtion tulo- ja menosäännössä vanhan luontaisveron edelle. Sodat oli rahoitettava ja silloin tarvittiin käteisvaroja. Valtakunnan varsinainen tulonlähde pyrittiin kehittämään suuresta meritullista.

Aikakauden merkantilismille ominainen kaupunkien perustamispolitiikka oli pitkälti seurausta siitä, että kaupan verottaminen kävi helpommin päinsä kaupungeissa kuin maaseudulla. Juuri kaupungeista valtio sai sitä paitsi verotulot rahana, mutta maaseudulta useimmin luontaistuotteina. Veroparseleita oli tosin alettu jo 1620-luvulla realisoida rahaksi kruunun tavarakohtaisesti vahvistamin kruununhinnoin. Uudistus helpotti kirjanpitolaskelmia ja taloussuunnittelua sekä teki valtionaloudesta liikkuvamman, vaikka verovilja kerättiin yhä säilytettäväksi kruunun viljavarastoihin. Varastointi oli välttämätöntä katovuosia ja sodankäynnin tarpeita ajatellen.⁷

Kaupunkien kontribuutiot kerättiin vuodesta 1624 alkaen pestatun meriväki-kompanian ylläpitoon, mutta myöhemmin ne osoitettiin yleisemmin sotalaitoksen käyttöön ja kruunun muihin tarpeisiin. Karjavero, pikkutulli ja myllytulli osoitettiin nimenomaan sotalaitoksen hyväksi ja meritullistakin suuri osa kului sotilaallisiin tarkoituksiin.⁸ Valtion rahakirstun pohjatonta vajetta tulli- ja aksiiisitulot tai maaverojen vuokraaminen yksityisille eivät poistaneet kuin hetkellisesti.⁹ Kotimaisen sotaväen palkkajärjestelmän verotuksellinen perusta pyrittiin tässä tilanteessa varmistamaan osoittamalla tietyille viroille pysyvästi tiettyjen tilojen verot.

2. Verohelpotukset osana sotilaiden palkkaa

2.1. Sotaväelle jaettujen tilojen koko ja verotusarvo

Erään ohjeen mukaan sotilasmaakirjoihin vietävän tilan tuli olla kooltaan vähintään kokotila eli tila, jonka kylvö oli 6 1/4 tynnyriä viljaa.¹⁰ Käytännössä jalka- ja ratsuväen päällystön tai ratsumichistön vapaatilat eivät olleet läheskään aina kokotiloja. Taulukossa 1 on jalkaväen päällystön vuoden 1636 vapaatilat ryhmitetty eri luokkiin talon veromäärän mukaan.

Jalkaväessä veromääriltään suurimmat tilat jaettiin Uudenmaan läntisen jalkaväkirykmentin (UmlJv) viiden kompanian esimiehille: tyyppi-arvo ja mediaani osuivat luokkaan 10-14 talaria. Samaan sarjaan kuuluivat Turun

7 Vrt. Almquist 1917, 148; Åström 1980, 302; Jokipii 1991, 77-78; Kerkkonen 1945, 29, 35, 163, 165, 192, 201, 218, 221-222: Välillisten verojen etu oli se, etteivät ne langenneet yksistään minkään säädyn maksettavaksi, vaan kaikkien oli osallistuttava niihin. Ne olivat käteviä myös siksi, että verotus saattoi tapahtua miltei huomaamattomasti. Aksiiseja oli maksettava leivinuunien lisäksi juomien valmistuksesta ja myynnistä, elukoiden teurastuksesta, lihanmyynnistä ja kaupustelusta; Kirjanpidosta ks. m. Nilsson 1990, 14-15.

8 Kerkkonen 1945, 131, 135-136, 144-145, 153, 218 ja 272.

9 Jokipii 1956, 34; Almquist 1917, 143-144 ja 150.

10 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 205: Jo Maunu Ladonlukon aikana vaadittiin kokotilalta 6 tynnyrin kylvöä; Vrt. Jutikkala 1958, 104; Jutikkala 1957, 218, 220.

jalkaväen (TurJv) esimiehille osoitetut tilat, jotka olivat tyyppillisimmillään alle 10 tai alle 15 talarin tiloja mediaanin osuessa veroluokkaan 10-14 talaria. Hämeen (HämJv), Uudenmaan itäisen (UmItJv) Pohjanmaan (PohJv), Savon (SavJv), Viipurin itäisen (ViipItJv) ja läntisen (ViipLJv) ja Porin jalkaväkirykmenttien (PorJv) päällystölle vuonna 1636 osoitetut tilat olivat sen sijaan sekä tyyppiarvoltaan että mediaanin mukaan luokiteltuna etupäässä alle 10 talarin tiloja.

TAULUKKO 1. Jalkaväen päällystön vapaatilojen koko vuonna 1636

Aika ja Rykmentti	Tilan veroluokka							Yht.
	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	
1636 HämJv	71	34	11	2	-	-	-	118
1636 UmLJv	23	24	15	1	-	-	-	63
1636 UmItJv	61	29	15	2	-	-	-	107
1636 PohJv	91	5	34	-	-	-	-	130
1636 SavJv	187	16	-	-	1	-	-	204
1636 ViipItJv	118	26	10	1	-	-	-	155
1636 ViipLJv	142	16	7	2	-	-	-	167
1636 PorJv	40	19	8	2	-	-	-	69
1636 TurJv	25	25	18	10	-	-	-	78
Yhteensä:	758	194	118	20	1	-	-	1091

Huomautus: Luokat on muodostettu ottamalla huomioon vain verojen talarimäärät ilman äyrejä ja penninkejä.

Lähteet: KrA, RRPB 1636-1640: Åbo- och Björneborgs län. Jordebok pro anno 1636. Krigsfolket: PorJv (Ev. Reinholt Metstake) ja TurJv (Ev. Anders Koskull); RRPB 1637: Karelén: ViipLJv (Ev. Alexander Gordon), ViipItJv (Ev. Reinholt Wrangel) ja SavJv (Ev. Casper Ermis); KrA, Indelningsverk och jordeböcker. Vol. 117: Österbottens Jordebok pro anno 1636. Krigsfolket: PohJv (Ev. Hans Kyle); VA 7886: Läänintilit, Hämeen ja Uudenmaan sotilasmaakirjat 1636-37.

Viipurin läntisen ja Pohjanmaan jalkaväkirykmentin päällystölle jaettiin runsaasti halottuja ($\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$, jne.) tiloja, mutta muiden rykmenttien esimiehet olivat saaneet palkkalähteikseen yleensä kokotilojen veroja. Viipurin läntisen ja Pohjanmaan rykmentin osalta on tehtävä vielä se varaus, että niille jaettujen tilojen veromäärät eivät välttämättä paljasta tilan varsinaista veroarvoa, vaan vain sen pitäjittäin kiinteän veromäärän, joka tietyn kokoiselta tilalta osoitettiin sotilaiden palkkaukseen.¹¹

11 Kokotilalta jaettiin sotaväelle esim. 8:11:5 tal. vakinainen + 7:8:22 tal. ylimääräiset verot sekä jakorahoja. $\frac{3}{4}$ tilalta jaettiin vastaavasti 6:8:10 + 5:14:16 tal. sekä jakorahoja ja $\frac{1}{2}$ tilalta vastaavasti 4:5:14 + 3:20:11 tal. sekä jakorahoja. Vakinaisen veron ja rahakorvauksen summissa esiintyi hienoista vaihtelua pitäjittäin.

Mitään suurempaa tarvetta veroarvoltaan isompien tilojen jakoon jalkaväkipäällystölle ei ollut, sillä jalkaväen osalta säädettiin vuonna 1636, että majurin, majoitusmestarin ja kapteenin oman tilan verohelpotus kruunun muista veroista sai olla korkeintaan 16 talaria, luutnantin ja vänrikin 10, rykmentinsaarnaajan, kirjurin, profossin ja parturin 8, vääpelin, kersantin ja katselmuskirjurin 6, lippumiehen, muonittajan ja varusmestarin puolitilan 5, korpraalin neljännes-tilan 4 ja rumpalin neljänneksen 3 talaria.

Mikäli esimies sai palkkansa muulta kuin omalta tilaltaan, kysymyksessä ei ollut verohelpotus, vaan veronsiirto, mikä talonpojan tuli suorittaa asianomaisen viran palkaksi. Jos tilan verotuotto oli säädettyä virkapalkkaa suurempi, ylimenevä osa oli pidätettävä perimällä osa viljaylläpidosta kruunun muihin tarkoituksiin.¹² Upseereiden palkkalähteiksi osoitettiin usein monien tilojen veroja, ja veropalkasta puuttuva osa korvattiin rahassa. Tämä kertoo siitä, että kruunu oli alun perin yliarvioinut yksittäisten tilojen veronmaksukyvyyn.¹³

Ratsuväen päällystön vuosipalkkoihin myönnettiin Suomessa käteisen rahan sijasta etuustilojen veroja Pohjanmaalla (majuri Printzin komppania) jo vuonna 1636, Turun läänissä vuonna 1650 ja Hämeen-Uudenmaan sekä Viipurin-Savonlinnan läänissä vuoden 1651 jakolaitosuudistuksessa.¹⁴ Ratsuväen vuosipalkkojen sitominen rahan sijasta maahan oli ollut sallittua Suomessa vuodesta 1642 alkaen, mutta Ruotsissa jo aiemmin.¹⁵ Pohjanmaalla vuonna 1636 jaetut etuustilat olivat ehkä eräänlaista kokeilua tai sitten siellä noudatettiin 'Ruotsin mallia'.

Rykmentinupseerit saivat lisäksi esikuntatehtävistään erillisen palkan, mitä varten otettiin käyttöön ylimääräisten palkkatilojen verot. Vuosi- ja ylimääräisten palkkojen lisäksi maksettiin ratsuväessä kullekin esimiehelle 30 talarin korvaus joko rahana tai vapaatilojen veroina ratsukkoa tai ratsua kohti. Esimiesten omille vapaatiloille myönnettiin vastaava verohelpotus ja vanhoille ratsutiloille jopa verovapaus koko tilan osalta.

Ratsuväen komppanianpäälliköillä eversteistä ratsumestareihin oli kullakin neljä hevosta, jolloin komppanianpäälliköt saivat 120 talarin edestä vapaatilojen veroja. Luutnanteilla ja korneteilla hevosia oli kolme, korpraaleilla ja muonittajilla kaksi ja kaikilla muilla ratsumiehet mukaanlukien yksi.¹⁶ Kysymykseen siitä, oliko esimiehillä todella kaikki nämä hevoset, palaamme myöhemmin.

Taulukossa 2 on ratsuväen esimiesten vuoden 1636 vapaatilat ryhmitetty eri luokkiin talon veromäärän mukaan.

12 Vrt. Roos 1933, 10-12; Frosterus 1765, 51; SRA, M 919: Militiastaten 1650.

13 KrA, KrKR 11.12.1645: Resolution: 8 §; V:n 1636 sotilasmaakirjat.

14 KrA, Indelningsverk och jordeböcker. Vol. 117: Österbottens jordebok pro anno 1636. Krigsfolket. Etuustiloja PohRv:ssä jaettiin majurin lisäksi luutnantille ja vänrikille; KrA, Regementsräkenskaper (-1723) III.B. Åbo län 1650-1652. Jordebok 1650. 161: "Fördeelshefman... för Öfwersten... Kurckz Regemente, som dem inrymtes medh 1650 åhr ränta"; VA 7002: HämUmRv:n ja ViipSavRv:n v:n 1651 sotilasmaakirjat.

15 KrA, KBR I: Stockholm 19.4.1642: 54 §.

16 Vrt. KrA, rullor 1644:15, 1-; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1644, 162, 182-185; Roos 1933, 11.

TAULUKKO 2. Ratsuväen päällystön vapaatilojen koko vuonna 1636

Aika ja Rykmentti	?	Tilan veroluokka							Yht.
		-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	
HämUmRv	2	2	11	26	30	20	10	10	111
PohRv	-	6	3	14	-	-	-	-	23
TurPorRv	-	1	5	37	52	30	14	8	147

Huomautus: Luokat on muodostettu ottamalla huomioon verojen talarimäärät ilman äyreyä ja penninkejä. Viipurin ja Savon ratsuväen vuoden 1636 sotilasmaakirjoja ei ole löytenyt.

Lähteet: KrA, RRPB 1636-1640: Åbo- och Björneborgs län. Jordebok pro anno 1636. Krigsfolket: TurPorRv; KrA, Indelningsverk och jordeböcker. Vol. 117: Österbottens Jordebok pro anno 1636. Krigsfolket: PohRv; VA 7886: Läänintilit, Hämeen ja Uudenmaan sotilasmaakirjat 1636-37.

Pohjanmaan ratsukomppanian (PohRv) päällystölle osoitetut tilat (9 halottua tilaa ja 14 kokotilaa) olivat veromääriltään pieniä, ja esimiesten ratsukorvauksesta puuttuva osa korvattiin rahassa. Näyttäisi siltä, että Pohjanmaalla sotilasmaakirjaan ei välttämättä viety tilalle arvioitua veroarvoa, vaan vain se pitäjittäin määritelty kiinteä osa koko- tai halottujen tilojen verosta, jonka tuli päätyä sotaväelle. Turun ja Porin (TurPorRv) sekä Hämeen ja Uudenmaan ratsurykmenttien (HämUmRv) päällystölle jaettujen tilojen veromäärät sen sijaan vastaavat käsittääkseni tiloille arvioituja 'todellisia' veroarvoja. Rykmenttien esimiehille jaetut vapaatilat olivat tyypillisimmillään (myös mediaani) 20-24 talarin tiloja.

Kaikki maakirjoihin ratsupäällystön vapaatiloiksi kirjatut tilat eivät olleet 30 talarin¹⁷ verovapauteen oikeutettuja ratsutiloja, vaan osa oli pelkästään hevostiloja, joilta maksettiin verot ratsupäällystön hevosten ylläpitämiseksi.¹⁸ Myös ratsuesimies saattoi varustaa ratsukon omalta tilaltaan, jolloin hän sai oman tilansa ratsutilaksi. Varustaminen oli edullista, koska ratsukon varustaja saattoi alle 30 talarin ratsutilalla hankkia 30 talarin verohelpotuksen. Periaatteessa ratsukon varustaja saattoi saada tällöin paitsi tilansa verovapaaksi, myös rahakorvauksen kruunulta siltä osin kuin 30 talarin veroetu jäi saavuttamatta.¹⁹

17 Aiemmin ratsumies oli saanut 10 talarin vuosipalkan ja 4½ talarin vaatekorvauksen tai 6 alnaria vaatekangasta ja rehu korvauksen. Vuosipalkka voitiin maksaa tilojen verohelpotuksina tai rahassa. V:n 1614 palkkasäännössä ratsumieheltä poistettiin vuosipalkka ja vaatekorvaus. Vastedes ratsumiehelle annettiin ainoastaan 30 talarin korvaus ratsukon varustamisesta. Samalla jokainen ratsumies velvoitettiin itse vastaamaan vaatetuksestaan: Vrt. Braunerhjelm 1912, 33-35 (ks. m. s:t 22-28 palkkavaihteluista) ja Braunerhjelm 1913, 15.

18 Vrt. KrA, KBR I: Örebro 19.2.1939: 4 §; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-52; VA 6998.

19 Vrt. VA 6998, 2-; VA 7002, 166-; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-52; KrKR 18.11.1647; KrKR 9.2.1649; SRA, M 919: Militia Staten A: 1638: HämUmRv:n 38 410 talarin palkoista jäi rästiin tai maksettiin puhtaana rahana 7 718 talaria, koska osa tiloista oli alle 30 talarin tiloja; M 919: Militia Staten 1650: Kenraalikuvernöörin käskettiin etsiä varat ratsuväen tiloilta puuttumaan jääneiden saatavien täyttämiseksi; Frosterus 1765, 52; Jokipii 1960, 77; Ågren 1922, 18-19.

Ratsukon varustajan vapaatilan tuli olla periaatteessa niin vahva, että se kykenisi selviytymään varustamisen aiheuttamista noin 30 talarin kustannuksista. Jos ratsutila ei kyennyt varustamaan ratsukkoa yksin, sille voitiin jakaa tarpeellinen määrä jako- eli aputilojen veroja. Käytännössä aputiloiksi saatiin sota-aikana veronmaksukyvyttömiä autiutiloja, joiden peltoja viljelemällä ratsukon varustaja saattoi saada pientä hyvikettä uhrauksistaan. Vanhemman jakolaitoksen järjestämisen yhteydessä vuonna 1636 ohjetta tiukennettiin: jos ratsukon varustaja ei saanut 30 talaria ratsutilaltaan, hänen oli joko tyydyttävä syntyneeseen tilanteeseen ja tultava toimeen omillaan tai itse hankittava toinen tila palkkansa ja varustautumisensa turvaamiseksi.²⁰

Taulukossa 3 on ratsukon varustajien ratsutilat vuosina 1636 ja 1638/39 ryhmitetty eri luokkiin talon veromäärän mukaan. Taulukossa kiinnittää huomiota ennen kaikkea Pohjanmaan majuri Johan Printzin komppanian ratsutiloille merkityt vähäiset verot. Tästä ei voi ilman muuta tehdä sitä päätelmää, että Pohjanmaalla varustajina olisivat olleet köyhemmät tilat. Näyttää nimittäin siltä, että Pohjanmaalla kullekin tilalle osoitettiin korvaukseksi ratsukon varustamisesta pitäjittäin hieman vaihteleva kiinteä verohelpotus tilan koon mukaan. Sotilasmaakirjasta laskettavissa oleva verosumma ei kerro tällöin tilan varsinaista verotusarvoa vaan sen, oliko kysymys kokotiloista vai ½, ¼, jne. halotuista tiloista. Esimerkiksi Lapuan, Laihian ja Mustasaaren pitäjissä kokotilan ratsutilakorvaus maksettiin vuonna 1636 seuraavasti:

Pitäjä	vakainainen vero	ylimääräinen vero	jakoraha	yhteensä talaria
Lapua	8:16:10	7:8:22	14:6:16	= n. 30 tal.
Laihia	8:29:14	7:8:22	13:25:12	= n. 30 tal.
Mustasaari	8:26:19	7:8:22	13:28:5	= n. 30 tal.

Ratsukon varustaneelle puolitulalle myönnetty verohelpotus oli puolet yllämainituista verosummista, neljänneksen tilan vastaavasti neljännes jne. Ratsutilalta puuttumaan jäänyt osuus korvattiin rahassa. Pohjanmaan ratsukomppanian kokotilat sijoittuivat siten veroluokkaan 15-19 talaria ja halotut tilat luokkaan alle 10 talaria.²¹

20 Vrt. Ågren 1922, 18-19; Wijkander 1866, 123; Heino 1987, 354-355; Lappalainen 1989b, 138; Autiutilojen viljelyksestä ratsutilojen rinnalla ks. m. KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 206 ja 212.

21 KrA, Indelningsverk och jordeböcker. Vol. 117: Österbottens jordebok pro anno 1636. Krigsfolket.

TAULUKKO 3. Ratsumiehistön ratsutilojen koko Suomessa 1636 ja 1638/1639

Aika ja rykmentti	Tilan veroluokka								Yht.
	? -09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-		
1636 HämUmRv	16	51	205	196	168	107	60	94	897
1639 HämUmRv	-	90	203	207	193	138	102	132	1065
1636 PohRv	-	63	-	75	-	-	-	-	138
1636 TurPorRv	13	13	74	154	208	86	50	63	661
1638 ViipSavRv	-	36	144	161	110	181	65	131	828

Huomautus: Luokat on muodostettu ottamalla huomioon vain verojen talarimäärät ilman äyrejä ja penninkejä.

Lähteet: Vrt. KrA, Regementsräkenskaper (-1723). II.B. Provinsialräkenskaper Finland: Åbo läns jordebok pro anno 1636. Krigsfolket; Indelningsverk och jordeböcker. Vol. 117: Österbottens jordebok pro anno 1636; VA 7886: Läänintilit, Hämeen ja Uudenmaan sotilasmaakirja 1636-37; Lappalainen 1989b, 147, 151.

Varustajatiloina oli hyvin kirjava joukko veromääriltään eri kokoisia tiloja. Turun ratsutalonpoikien tilat olivat vuonna 1636 kuitenkin tyypillisimmillään 20-24 ja Hämeen ja Uudenmaan ratsutilat 10-14 talarin tiloja. Hämeen-Uudenmaan ratsuväen ratsutilojen määrä kasvoi 168:lla vuoteen 1639 tultaessa. Tilojen tyyppiarvo oli 15-19 talaria, mutta Viipurin ja Savonlinnan rykmentissä vuonna 1638 peräti 25-29 talaria. Kaikissa kolmessa rykmentissä ratsutilojen mediaani osui sen sijaan luokkaan 20-24 talaria ottamatta lukuun Hämeen ja Uudenmaan ratsurykmentin vuoden 1636 tiloja, joiden mediaani oli luokassa 15-19 talaria.

Edellä todetusta ei ilman muuta voi tehdä sitä päätelmää, että Itä-Suomessa ratsukon varustajina olisi ollut vauraampia taloja, koska verotus oli erilaista: Kun eri puolilla maata kannettiin eri parseleita, niin niiden verohintojen erot vaikuttivat veron raha-arvoon. Länsi-Suomessa ratsukon tuottama verovapaus vastasi suunnilleen summaa, jonka täyden veroyksikön eli kokoveron talo joutui vuosittain maksamaan kruunulle vakainaista veroa rahana ja erilaisina luontais-parseleina. Sen sijaan esimerkiksi Viipurin läänissä kokoveron omistajat koettivat vapauttaa yhdellä ratsukolla jopa 60-75 talarin tilansa, mutta maaherra piti kiinni 30 talarin kattosummasta ratsukkoa kohti. On helppo yhtyä Jussi T. Lappalaisen (1989) toteamukseen: ”Niin kauan kuin Suomen verotuksen historia on kootusti kirjoittamatta, tällaisia vertailuja on vaikea tehdä”.²²

Sotilasmaakirjat eivät aina kuvasta palkkatilan todellista veroarvoa, sillä niistä puuttuvat ne ylimääräiset etuisuudet, joita tilalla saattoi olla: metsät,

22 Vrt. taulukko 3 ja Lappalainen 1989b, 138, 147; Poikkeustapauksia löytyy Länsi-Suomestakin: esim. Turun läänin ratsuväkeen v. 1636 yhden ratsukon varustanut satakuntalainen Heikki Jaakonpoika Lempäälän Viialan kylästä sai HKM:n kirjeellä luvan nauttia kolmen ja puolen manttaalain tilaltaan koko 72 talarin veron: KrA, Regementsräkenskaper (-1723). II.B. Provinsialräkenskaper Finland: Åbo läns jordebok pro anno 1636. Krigsfolket.

niityt, karjalaitumet, kalavedet, kiinteistöjen kunto ja muut omistajalleen rahan arvoiset omistukset.²³

Kruunulla oli tarkoitus turvata ratsulaitoksen tulevaisuus vuonna 1639 jakamalla puolitalta ratsukon varustaville toinen puolitala. Kruunu siis hyväksyi jälleen jako- eli aputilat ratsutilojen rinnalle, mikäli ratsutila ei muodostanut kokonaista mantaalia. Kysymys oli siis eräänlaisesta augmenttiliasäännöksestä.²⁴ Menettelyn ongelmana oli nähdäkseni se, että sen varjolla saatettiin hyväksyä alun perin kelvottomia tiloja ratsutiloiksi. Aputilojen jakaminen ei ollut kovin yleistä Suomessa kolmikymmenvuotisen sodan aikana, sillä täällä ratsumiehet ja esimiehet saivat – jos saivat²⁵ – puuttuvan osuuden tavallisemmin apuveroina (giärdh). Sen, joka piti ratsukkoa puolitalta, kuului saada toinen puoli palkastaan apuveroina ja sen, jolla oli neljännestila, tuli saada kolme neljäsosaa apuveroina.²⁶

Käytännössä ratsukon varustajat ja ratsuesimiehet saivat useimmiten tyytyä siihen veroon, minkä sattuivat tiloiltaan saamaan.²⁷ Poikkeuksena olivat edellä mainitut Johan Printzin komppanian ratsukon varustajat ja ratsuesimiehet, jotka todella näyttäisivät saaneen vuonna 1636 täydet 30 talaria, vaikka tilan verotuotto ei siihen olisi yltänytkään. Tähdessumma maksettiin rahassa.²⁸ Lisätilojen jakaminen ratsuväen esimiehille toteutui Suomessa kuitenkin viimeistään vuoden 1651 jakolaitosuudistuksessa. Kokonaan ongelma ei poistunut päällystönkään osalta, ja ratsumiehet saivat pääsääntöisesti tyytyä yhteen tilaan ratsukkoa kohti ilman, että aputiloja olisi jaettu.²⁹

Joskus ratsukon varustajat saivat pitää tilansa koko vakinaisen veron, mutta tavallisimmin he saivat tiloilleen 30 talarin verohelpotuksen huolimatta siitä, mikä oli tilan arvioitu veroarvo. Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsuväen palvelukseen vuonna 1641 tullut katselmuskirjuri Heikki Simonpoika joutui maksamaan omalta 42 talarin ja 8 äyrin ratsutilaltaan veroa kruunulle 12 talaria ja 8 äyriä. Koko rykmentin osalta pidätettiin ratsutiloilta, joiden verot kohosivat yli 30 talarin, kruunulle 1 727 talarin vero.³⁰

23 Ågren 1922, 19 (viite 6), 20-21.

24 KrA, KBR I: Örebro 19.2.1639: 1 §; Ågren 1922, 19; Livijn 1835, 47.

25 KrA, KBR I: Stockholm 19.4.1642: Hallitus ei suostunut takaamaan, että ½ tai ¼ tilan puolesta varustaville myönnettäisiin muita veroja.

26 Vrt. VA 7002; KrA, KrKR 9.2.1649; Ks. m. Korkiakangas 1996, 38: Aputalot (augmentti) tunnettiin jo vanhemman jakolaitoksen aikana.

27 Vrt. KrA, Indelningsverk och jordeböcker. Vol. 114: Nylands och Tavastehus läns kavalleriregemente, s. 9-11; KrKR 2.6.1643: Swar Uppå Provincialsskrifwarnas Uthi Tavastehus: 3 §; KrKR 13.12.1645: Krigz Collegij Förklaringh: 17 §; KrKP 8.11.1650: Rytternes besvär af Biörneborgz och Tafwastehus lähn; KBR II: s. 9 (1650-517): Vastauksia rahvaan valituksiin Suomesta: 5 ja 9 §.

28 KrA, Indelningsverk och jordeböcker. Vol. 117: Österbottens jordebok pro anno 1636. Krigsfolket.

29 VA 7002: Vn 1651 sotilasmaakirjat; KrA, KBR II: Hans Kongl. Mtz. 19.7.1654: 6 §: Osa ratsutiloista oli yhä puolitaloja, joilta varustajat eivät saaneet niin suurta ratsuvapautta kuin heille olisi kuulunut.

30 KrA, Indelningsverk och jordeböcker 1641. Vol. 114: Nylands och Tavastehus läns kavalleriregemente, s. 9-10. Ks. m. muonittaja Jussi Heikinpoika ja s:t 1-87; KrA, rullor 1639-1641, crit. 1641:13.

Ainoastaan, mikäli ratsukon varustaja oli vanhastaan nauttinut yli 30 talarin veron yhdeksi ja samalta manttaalilta ratsukkoa kohti, hän sai pitää ylimääräisen verotuoton myös jatkossa.³¹ Yli 30 talarin kohoavaa verohelpotusta ei HKM:n 4.6.1643 tekemän päätöksen jälkeen sallittu muille kuin kyseistä vapautta aiemmin nauttineiden perillisille. Mikäli tila siirtyi uudelle omistajalle, yli 30 talarin kohoava verotuotto oli maksettava kruunulle.

Yli manttaalin (kokotila) nousevaa tilanosaa ei sen sijaan saanut pitää yhden ja saman ratsuvapauden alla. Katselmuskomissaarin oli huolehdittava, että ylimääräiset manttaaliosuudet erotettaisiin ratsutilavapauksien piiristä. Epäkohta ei poistunut välittömästi, koska sääntö koski vain uusia varustajia.³² Kolmikymmenvuotisen sodan päätyttyä sotakollegio kielsi uudet sopimukset: kun vanhat ratsumiehet eroaisivat palveluksesta, vapauttaisi yksi ratsukko vain yhden tilan – mutta vanhoja tilayhtymiä ei ryhdytty purkamaan.³³

Manttaaliosuuksien erottaminen merkitsi sitä, että yli 30 verotalarin ratsutila saattoi toimia samanaikaisesti myös jalkaväen palkkatilana tai luovuttaa osan verostaan kruunun muihin tarpeisiin. Kruunu päätti myös tilan ylimääräisten verojen kohtalosta. Esimerkiksi Erich Jacobsson Helsingin pitäjän Nackbölestä oli pitänyt vuodesta 1638 alkaen ratsukkoa saaden korvaukseksi tilansa vuotuisen veron, mutta joutui luovuttamaan ylimääräiset verot tilaltaan kapteeni Thönne Hindrichssonille.³⁴ Vanhojen ratsutilojen oikeuksia pyrittiin silti jatkosakin kunnioittamaan.³⁵

Tilan koolla ei ollut aluksi juuri merkitystä määrättäessä tietyt tilat väenotto-ruoduiksi. Vuoden 1653 väenotosta alkaen kokonainen ja puolikas tila laskettiin kuitenkin yhdeksi ruotuyksiköksi, mutta pienemmät tilat – esimerkiksi neljäsosaveron tila – muodostivat kukin puoli ruotuyksikköä. Tämä oli helpotus pienille taloille, mutta myös laajemminkin, koska ruotujen määrä vähentyi. Viimeksi mainittu toisaalta kasvatti painetta lisätä väenottojen määrää sota-aikana, koska ruotujen luovuttamien nihtien määrä jäi aiempaa vähäisemmäksi.³⁶ Myöhemmin (luku V.2.3) tarkastelemme, olivatko sotaväelle jaetut tilat vapaat väenotoista, vai koskettiko tämä sääntö myös niitä.

31 KrA, KrKR 16.8.1644: Esim. v:sta 1621 varustanut ratsumies Pertti Mikonpoika Perniöstä; KrKR 25.4.1653: För Probstens i Store Lojjo Swen Forchilli; KrKR 10.8.1642: Knut Lilliehöök (HämUmRv:n ratsumestarina aiemmin palvellut David Sigfredsson. Ks. m. KrA, rullor 1636:12, 48-50); KrKR 25.4.1653: För Leutenanten Hans Erichsson; KrKR 25.4.1653: För Kyrckioherden i Esbo H. Märten.

32 Vrt. KrA, KrKR 13.12.1643: Krigs Collegij förklaring: 7 §; KrKR 30.5.1646 ja 3.7.1649; KBR I: Stockholm 4.6.1643: 4 §.

33 Vrt. Lappalainen 1989b, 138; KrA, KrKR 2.8.1650: Janakkalan Mathias Laurentij; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 219-220: Sysmän Jussi Simonpoika.

34 KrA, KrKR 3.9.1650: Öppet bref för Erich Jacobsson; Selitys sille, että v:sta 1638 hallinnassa ollutta ratsutilaa verotettiin 30 talarin ylittävältä verotuotolta voi löytyä siitä että v:n 1643 päätös koski eräissä tapauksissa myös vanhempia ratsutiloja; KrA, KBR I: Stockholm 4.6.1643: 4 §: Niiden, jotka olivat "äskettäin" ilman katselmusherran lupaa omineet maata yhden ratsupalveluksen alle enemmän kuin manttaalin, tuli luopua kaikesta (verovapaudesta), mikä oli yli ohjeiden tai manttaalin.

35 KrA, KrKR 27.7.1652: Esim. Saarioisten Sillantaan ja Sääksmäen Liuttulan tiloilta yhden ratsukon Karjalan ratsurykmenttiin varustanut Christoffer Jacobsson.

36 Vrt. Villstrand 1992, 118 ja Lappalainen 1975, 25-26.

Espoolaisen Härkölän ratsutilan isäntä Jaakko Sipinpoika näyttäisi tosin saaneen vuodelta 1641 rehuveron lisäksi vapautuksen salpietariavusta, vaikka tilan puolesta ratsasti palvelija Tuomas Heikinpoika.⁴⁴ Upseereiden ratsu- ja hevostilat olivat vapaat rakennus- ja salpietariverosta.⁴⁵

Sotamiesten viljelemästä tilasta ei maksettu maaveroa, vaan tilan tuotto varattiin heidän palkkansa.⁴⁶ Sota-avuksi myönnetystä vilja- eli riikintalari- tai kuudenmarkkan verosta nauttivat vapautusta kaikki sotaväkeen kuuluvat palkkatiloiltaan ottamatta lukuun ratsuväen vuosipalkkatiloja ja upseereille jaettuja läänitustiloja.⁴⁷ Hämeen ja Uudenmaan läänin jalkaväen upseerit tosin valittivat, että he eivät olleet saaneet nauttia tiloiltaan vuosien 1643-45 ja 1647-48 vilja-apua, vaan kruunu oli perinyt sen. Maaherra Ernst Johan Creutz sai tehtäväkseen tarkistaa asian todenmukaisuuden ja maksattaa vilja-avun sellaisille upseereille, jotka eivät olleet saaneet pitää sitä. Sotamiehille vilja-apu oli toimitettu kantamalla se rahvaalta. Tämä viittaa ehkä siihen, että Hämeessä sotamiehille ei ollut jaettu sotamiestiloja vielä kolmikymmenvuotisen sodan aikana.⁴⁸

Ratsutilat ja päällystön hevostilat sekä miehistön jakotilat olivat vapaita päivätöistä, kestitys- ja kyytivelvollisuudesta,⁴⁹ toisin kuin päällystön vuosipalkka- ja jakotilat. Viimeksi mainittujen oli myös osallistuttava vuotuis- ja ylimääräisiin veroihin niiltä osin, mitä tilojen verotuotoista mahdollisesti jäi yli kun upseereiden palkat oli suoritettu, aivan kuten muidenkin läänittämättömien tilojen.

Sotaväen jakotiloilta (tilldelningshemman) oli voutaille suoritettava karja- ja henkivero,⁵⁰ kirkkokymmenykset, laamannin- ja tuomarinvero sekä mahdolliset HKM:n matkoista aiheutuvat kyyditys- ja kestitysvelvollisuudet.⁵¹

Vuonna 1641 vapaus henkirahasta myönnettiin jalkaväen avioituneille sotamiehille, mutta karjaverohelpotus sotamiehille ja heidän vaimoillensa.

44 KrA, Indelningsverk och jordeböcker 1641. Vol. 114: Nylands och Tavastehus läns kavallerireg., s. 13.

45 KrA, KrKR 10.3.1649: Till Rytthemstaren Peer Jonsson.

46 Jutikkala 1945, 72.

47 KrA, KBR I: Nyköping 26.2.1640; KBR I: Stockholm 16.4.1646: Ym. verot tuli kaikkien säätyjen suorittaa; KBR II: 1.7.1655: Vahvistettiin 26.2.1640 päätöksen voimassaolo; KrKR 3.9.1646; KrKR 28.8.1650; Vrt. Sarvas 1985, 44: Riikintalari oli kuusi markkaa (48 äyriä); Ks. ”riksi- ja ritaristonavusta” m. Kerkkonen 1947, 166.

48 KrA, KrKR 19.7.1654: Till Ernst Johan Creutz; Ks. m. KrKR 26.7.1654: Kongl. Krigs Collegij Resolution: 2 §.

49 Vrt. KrA, KrKR 23.12.1646; KrKR 25.10.1647: Kestitys- ja kuljetusvapaus ei koskenut HKM:n matkoja; KrKR 26.7.1654: Kongl. Krigs Collegij Resolution (viittaus kuningattaren päätöksen 25.9.1652); KBR II: s. 9: Jos ratsumies ei omistanut tilaa, vaan nautti tilalta pelkästään veron, ei talonpoika ollut vapaa kyyditysverosta vaan joutui maksamaan sen ratsumiehelle; KrKR 27.11.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaring: 10 §: Poikkeuksena edellä sanottuun on todettava, että ratsutalonpoikien oli osallistuttava kyytivelvollisuuteen siltä osin kuin tila ylitti yhden manntaalin.

50 SRP III/1633, 285-286 ja Kerkkonen 1945, 230: V:n 1634 henkiveroa säädettäessä verovelvolliset jaettiin kahteen ryhmään: köyhät talonpojat, nihdit ja heidän veroisensa maksoivat henkiveroa 12, mutta aateli, papit, nimismiehet ja muut 16 hopeäyriä vuodessa.

51 Vrt. KrA, KBR I: Nyköpings päätös 26.2.1640: 2 §; KBR I: Stockholm 4.6.1643: 2 §: v:n 1642 valtiopäivillä säädetyt myönntyivät maksamaan karjaveron sijasta kahden talarin hopeaveron jokaiselta kokotilalta; KrKR 31.3.1647: Krigz Collegij Resolution; Ks. kaupunkien karjaverosta: Kerkkonen 1945, 154, 162; Vrt. 1680-luku: Roos 1933, 58, 97; Wijkander 1866, 173: karjaverosta.

Kolmikymmenvuotisen sodan aikana henki- ja karjaverovapautuksen arvo mää- räytyi ainakin osaksi sen mukaan, oliko sotamies kotimaassa vai komennuksella 'kentällä'. Esimerkiksi vuosina 1646-1647 Hämeen jalkaväen kotimaassa olleen miehistön vapautuksen arvo oli 1 talari ja 21½ äyriä, mutta kentällä ainoastaan 21½ äyriä. Sotamiehet vaimoineen olivat vuonna 1647 vapaat henkiverosta sekä karjaverosta yhdeltä lehmältä ja kahdelta lampaalta. Rälssittömät upseerit joutuivat ainakin vuonna 1649 suorittamaan asuintiloiltaan henkirahan itsestään, vaimostaan ja lapsistaan (12 vuotta täyttäneistä) sekä karjaveron aivan kuten heidän palkkatilojensa talonpojatkin. Rälssiin kuuluvat upseerit olivat näistä vapaat.⁵² Aatelittomat sotapäällystön jäsenet saivat vuoden 1652 valtiopäivillä vapauden henkiverosta oman persoonansa osalta.⁵³

Sotamiesten ja heidän vaimojensa vapaus henkirahasta ja karjaverosta koski vuodesta 1650 alkaen ainoastaan sellaisia nihtejä, joille ei ollut jaettu sotamies- tiloja.⁵⁴ Autiotilan vapausvuosina kyseenomaisia veroja ei ilmeisesti kannettu.⁵⁵ Sotilaiden vaimoilta vaadittiin selvästikin jälleen henkiveron maksamista, sillä ratsumiehet ja nihdit kieltäytyivät 1650-luvun alussa joissakin maakunnissa maksamasta henkirahaa vaimoistaan. Kuningatar antoi 25.2.1653 päätöksen, että henkiverovapaus koski ratsumiehiä ja nihtejä, mutta ei heidän vaimojensa, lapsiansa ja palvelusväkeänsä eikä upseereita. Vielä heinäkuussa 1653 informoi sotakollegio kuitenkin sotaviskaali Jochim von Liebsdorffia siten, että nihdit vaimoineen olivat vapaita henkirahojen suorittamisesta.

Sotakollegio joutui lähettämään uudet ohjeet henkiveron suorittamisesta kun kuningattaren helmikuussa 1653 antama päätös vahvistettiin vuoden 1654 valtiopäivillä. Muutosvastarinta oli kuitenkin siksi voimakasta, että sotakolle- giossa katsottiin tarpeelliseksi lähettää heinäkuussa 1654 päätös henkiveron maksamisesta kaikkien everstien nähtäväksi.⁵⁶ Päätös purettiin ilmeisesti aikai-

-
- 52 Vrt. KrA, Regementsräkenskaper II.B. Provinsialräkenskaper Finland 1646-1648: v:n 1646 maakirja s. 222 ja v:n 1647 maakirja s. 213; KrKR 9.2.1649: Resolution Uppå samptlige Officerenas, af Åbo och Biörneborgs läns: 4 §; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 156: Esim. V:n 1641 maakirjojen mukaan Hämeen kolmen jalkaväkirykmentin kotimaassa olleet 821 miestä ja 506 uutta alokasta nauttivat kukin manttaali- ja karjaverohelpotusta 1 talarin 5 äyriin ja 12 penningin edestä. Kentällä olleet 2 047 soturia saivat kukin vain 21 äyriin ja 12 penningin verohelpotuksen manttaali- ja karjaverosta; KrA, MHB 1641: 134, 147 ja 151: Häme-Uudemaan kolmen jalkaväkirykmentin miehistöllä oli verovapauksia reilun 2 309 talarin arvosta; Markkanen etc. 1976, 46; Luukko 1945, 430-431.
- 53 Vrt. Korkiakangas 1996, 72, 94-95; Toisin kuin esim. Suomen taloushistorian yleisesityksestä saattaisi ymmärtää, ei koko sotaväki ollut siis vapautettu henkirahan maksamisesta: Vrt. Åström 1980, 301; Ks. m. SRP III/1633, 60 ja Kerkkonen 1945, 229: Valtaneuvosto epäili jo 1.3.1633, olisiko oikein vaatia henkiveroa sota-aikana ratsumiehiltä ja nihdeiltä, mikäli myllytulli muutettaisiin manttaali- eli henkiveroksi.
- 54 KrA, KrKR 28.8.1650: Kongl. Krigs Collegij resolution och förklaring: 4 §; KrKR 30.5.1644, 123: H:K:M:tz hafwer nådigst tillåtet hwar gemeen knecht medh sin hustru adt wara frj för mantalspenningerne"; KrKR 21.3.1638: Katselmusohjeet H. Flemingille: 21 §; Vrt. Wijkander 1866, 132; Frosterus 1765, 51.
- 55 Vrt. KrA, KrKR 21.2.1653: Till Jochim von Liebstop om knechternes i Finlandh besvär.
- 56 Vrt. KrA, KrKR 14.7.1653: Jochim von Liebstop; KrKR 30.6.1654: Kungl. Krigs Collegij Resolution och förklaringh: 19 §; KrKR 31.7.1654: Till Per Ribbing (viittaus HKM:n päätökseen 25.2.1653: 17 §); KrKR 31.7.1654: Till alle Öfversterne; Ks. m. KrKR 22.8.1654: Kungl. Krigs Collegij Resolution: 4 §; Henkirahasta vapautettuja olivat alle 12 vuotiaat lapset ja yli 63 vuotiaat vanhuksat; Kerkkonen 1947, 199.

sintaan vuonna 1667, jolloin holhoojahallitus esitti Suomen jalkaväen sotamiehille vuonna 1652 jaettujen autiotilojen jakamista Suomessa muodostettavien kahden rakuunarykmentin miehistölle. Jalkaväen miehistön ja heidän vaimojensa toimeentuloa helpotettiin myöntämällä heille vapaus henkirahasta ja karjaverosta.⁵⁷

Sotamiestiloja asuvien ja viljelevien sotamiesten ei tarvinnut osallistua sotaväen marssikustannuksiin tai kyyditysrasiin. Nihtitalonpojan, joka vain maksoi veronsa sotamiehille, oli sen sijaan osallistuttava sotaväen marssirasitukseen aivan kuten muunkin rahvaan.⁵⁸

Päällystö nautti vapautta kruunajaisverosta asuintiloiltaan. Esimies, jolla oli useampia ratsuja, sai nauttia kruunajaisveron yhdeltä hevos- tai ratsutilalta, mutta muilta hevosten ylläpitoon jaetuilta tiloilta se oli suoritettava. Vapaita kruunajaisverosta olivat myös ne kruunun palvelijat, joille oli myönnetty 'eläkkeeksi' asuintila. Kruunajaisveroa välttyivät maksamasta myös aatelissäätyn hyväksytyjen säterit ja rajapiiritilat. Upseereiden läänitystiloilta (ei asuintiloilta), vuosipalkka- ja jakotiloilta sekä miehistön ratsutiloilta ja jalkaväen sotamiestiloilta kruunajaisvero oli suoritettava.⁵⁹ Heinäkuussa 1652 sotakollegio tulkitse kuningattaren 13.3.1650 antamaa kruunajaisvero-ohjetta niin, että jokainen jalka- ja ratsuväen upseeri oli vapaa kruunajaisverosta yhdeltä tilalta palvelusta vastaan, mutta muilta tiloilta kruunajaisapu oli suoritettava huolimatta siitä kuuluiko upseeri rälssiin vai ei.⁶⁰

Vanhat, palveluksesta vapautetut taisteluihin osallistuneet ratsumiehet saivat kiitokseksi palveluksistaan säilyttää ratsutilaoikeutensa ja nauttia vapautusta salpietari- ja rakennusavusta, päivätöistä, kuljetuksista ja kyydityksistä sekä kestityksistä, mikäli tilan ratsupalvelusta jatkoi poika tai vävy. Jos tilan puolesta ratsasti palkattu mies, edellä mainitut verot oli suoritettava. Karja- ja henkiveroihin, kirkkokymmenyksiin, laamannin- ja tuomarinveroihin sekä mahdollisiin kuninkaallisten kyydityksiin ja kestitykseen vanhat ratsumiehetkin veloitettiin osallistumaan.⁶¹

Sotamiestiloille asutetut suomalaiset nihdit valittivat, että heiltä perittiin laamannin- ja tuomarinveroa, vaikka niin ei olisi kuulunut tehdä. Sotamiehet olivat sotakollegion mukaan oikeassa, sillä kuningatar oli päättänyt, ettei sotamiesten tarvinnut suorittaa laamannin- ja tuomarinveroa autioiltaan niin kauan

57 KrA, KBR II: 17.9.1667: Kongl. Majtzt Resolution och förklaring... omgående Militiens i Finlandh redresserande; Karjalassa näyttäisi toimineen 1660-luvun lopulla kaksi rakuunarykmenttiä: vrt. Lehtinen 1961, 375 ja Mankell 1870, 232 (Viipurin rakuunarykmentti - alun perin Fabian Berndesin, mikä Lehtiseltä on jäänyt pois Suomen rykmenttien luettelosta); V. 1693 sotamiehet ja rakuunat olivat vapautettuja henkirahasta, mutta vapaus ei koskenut heidän vaimojansa: Niemelä 1990, 126.

58 Vrt. KrA, KrKR 13.9.1654: Till Landzhöfdingen Lorentz Creutz. Mut. mut. Ernst Creutz.

59 Vrt. KrA, KBR I: Stockholm 13.3.1650; KBR II: 24.4.1650; KrKR 28.8.1650; KrKR 22.8.1654: Kungl. Krigs Collegij Resolution: 5 §.

60 KrA, KrKR 17.7.1652: Öppet breff för officererne i Finlandh.

61 KrA, KBR I: Örebro 19.2.1639; Vrt. sotaväen tilojen vapaus kyyditysrahasta oli siis vanhempaa perua kuin Roosin esittämältä 1650-luvulta: Roos 1933, 99 (viite 1); Livijn 1835, 54.

kuin autiotilavapaus oli voimassa.⁶² Kaarle X Kustaa vahvisti pian virkaanastumisenensa jälkeen saman säännöksen.⁶³

Ulkomaisen sotaväen palkkaukseen kannettu 'kutsunta-apu' eli väenottoraha oli ruoduille erittäin raskas vero, joka tuotti esimerkiksi kolmikymmenvuotisen sodan viimeisenä vuonna 154 911 talaria. Ruoturaha kannettiin puolestaan ruoduilta kotimaisten nihtien ylläpitoa varten.⁶⁴ Väenotto- ja ruoturahan upseerit saivat nauttia kaikilta palkkatiloiltaan, aivan kuten jalka- ja ratsuväen miehistökin.⁶⁵ Ruoturahoja suurempi kulu olivat 1630-luvun lopulla ruoduilta kerätyt aserahat, jotka tekivät Suomen ja Pohjanmaan 10 645 ruodun osalta vuosina 1638-1640 yhteensä 23 950 talaria. Kukin ruotu suoritti siis vuosittain 3/4 - talarin eli 24 äyrin vuosimaksun.⁶⁶

Valtiopäivistä sotaväki ei selvinnyt ilman kustannuksia: esimerkiksi vuoden 1647 päätöksen mukaan oli ratsumiesten ja ratsutalonpoikien maksettava upseereille 12 äyriä hopearahaa aivan kuten rahvas maksoi omille valtiopäiväedustajilleen.⁶⁷

Talonpoikaisyyhteisön verotuksellista (ja siten myös sosiaalista) eriytymistä tapahtui paitsi rälssille, sotalaitokselle ja kruunun muihin tarkoituksiin varattujen tilojen osalta, myös sotilaspalkkatilojen kesken sen mukaan, mihin tehtävään mikin tila oli jakolaitoksessa varattu.⁶⁸ Säilyneiden lähteiden valossa edellä kuvattu veropalkkajärjestelmä oli vaikeaselkoinen ja monimutkainen. Esiintyneistä ongelmista päätellen se oli sitä myös aikalaisille.⁶⁹

Sotaväen tilojen verovapaudet voidaan karkeasti pelkistää seuraavasti:

Ratsutilojen verovapaudet:

- 30 talarin vapautus maaverosta tai vanhat ratsutilat koko maaveron osalta
- ajoittain mahdollisuus autiotilojen verovapaaseen viljelyyn ratsutilan aputiloina
- vapautus niistä ylimääräisistä veroista, joita ei ollut määrätty sotakuluihin
- vapaus ruisapu- ja rehuverosta
- vapaus rakennus- ja salpietariverosta, jos tilan puolesta ratsasti isäntä, poika tai vävy
- vapaus päivätöistä
- osa ratsutiloista oli vapautettu kestitys- ja kyytivelvollisuudesta

62 KrA, KrKR 21.2.1653: Till Jochim von Liebstop om knechternes i Finlandh beswär; Vrt. Styffe 1852, 30; Jokaisen talonpojan piti vanhastaan (esim. v:n 1602 ohje) maksaa laamannivero.

63 KrA, KrKR 10.8.1654: Till Cammereraren Erich Andersson.

64 Kerkkonen 1947, 167.

65 Vrt. KrA, KBR I: 13.3.1650; KrKR 28.8.1650: Krigs Collegij resolution och förklaring; KBR II: s.9 (1650-51?): 8 §; Wijkander 1866, 160-161.

66 KrA, Militiehuvudbok 1643, 2, 81.

67 KrA, KBR II: s. 9 (lähde ilm. vuodelta 1650-51): Myöhemmin säädettiin, että ratsumiesten ja -talonpoikien tuli maksaa kahdeksan äyriä herrainpäivärahaa upseereilleen ja neljä äyriä talonpoikien edustajille; Vrt. Wijkander 1866, 110; Ks. herrainpäivärahojen tarkoituksesta m. Renvall 1962, 162; Valtiopäivämiesten matkakorvauksista: Korhonen 1939, 24.

68 Vrt. m. Backlund 1993, 15.

69 Ks. m. Ågren 1989, 153-155.

Ratsupäällystön vapaatilojen verovapaudet:

- esimiehet saivat ratsutiloiltaan normaalit ratsutilan verovapaudet
- vapaus rakennus- ja salpietariverosta
- vapaus päivätöistä
- vapaatilat olivat osin vapaita kestitys- ja kyytivelvollisuudesta
- kukin esimies oli vapautettu kruunajaisverosta yhdeltä hevos- tai ratsutilalta

Jalkaväen esimiesten vapaatilojen verovapaudet:

- esimiesten omat vapaatilat olivat vapautettu maaverosta esimiehen vuosipalkkasumman osalta

Ratsupäällystön etuustilojen verovapaudet:

-

Sotamiestilojen verovapaudet:

- sotamiestiloja viljelevät nihdit olivat vapautettu maaverosta, sotaväen marssikustannuksista ja kyyditysrasituksista
- vapaus kestitys- ja kyytivelvollisuudesta
- vapaus päivätöistä
- vapaus laamannin- ja tuomarinverosta autiotilojen vapausvuosilta

Päällystön asuintilojen verovapaudet:

- vapaus kruunajaisverosta

Ratsuväen 'eläketilat':

- vapaus kruunajaisverosta
- vapaus kestitys- ja kyytivelvollisuudesta, päivätöistä, rakennus- ja salpietariavusta, jos tilan puolesta jatkoi poika tai vävy.

Yllä esitetty tilojen verovapauksien luettelo ei ole suinkaan täydellinen, mutta siitä on selvästi nähtävissä ratsutilojen verotuksellinen suosituimmuusasema. Siitä ei esimerkiksi käy ilmi, saivatko jalkaväen esimiehet pitää asuintilojensa väen vapaana päivätöistä. Sen sijaan kaikki sotilaat näyttäisivät saaneen periä vilja-avun palkkatiloiltaan ottamatta lukuun ratsuväen etuustiloja ja upseereiden läänitystiloja. Kysymys henki- ja karjaverovapauksista on hieman sekava. Nämä ja monet muut kysymykset vaativat vielä lisätutkimuksia. Jatkossa olisi kiinnitettävä huomiota myös siihen, millä tavoin ratsutilallisen, viljelijän ja ratsumiehen verotuksellinen asema poikkesivat toisistaan, jos nämä kaikki olivat eri henkilöitä.

3. Rekrytointi osana vanhempaa veropalkkajärjestelmää

Jos pidämme sotaväen vanhemman jakolaitoksen peruskriteerinä tilojen ja niiden verojen osoittamista sotilaille korvauksena palveluksesta, niin rekrytointi täytti tämän ehdon vain, mikäli rekrytointikorvauksena jaettiin tiloja ja niiden veroja.

Suomalaisten ratsumiesten palveluksestaan saamat verovapauden lajit voidaan ehkä jo 1600-luvun alussa luokitella pääsääntöisesti kolmella tavalla: Ensinnäkin kruunu antoi palveluksessa olleille ratsumiehille korvaukseksi tiloja ja niiden veroja ratsupalveluksen jatkamista vastaan. Toiseksi kruunu vapautti veroista talonpojat, jotka itse ratsastivat tai hankkivat sijaisen. Kolmanneksi vihdoin eräille tiloille annettiin verovapaus (ei siis enää pelkästään isännälle vaan myös tilalle), koska niiden haltija suoritti ratsupalveluvollisuuttaan. On kyseenalaista, meneteltiinkö vielä 1600-luvun alussa viimeksi mainitulla tavalla.⁷⁰

Kurt Ågren (1989) on selvittänyt, että tarkasteltaessa ratsuväen rekrytointia on otettava huomioon kruunun lisäksi kolme eri osapuolta, joilla saattoi olla taloudellisia vaateita liittyen ratsukon varustamiseen. Osapuolet olivat: ratsumies, ratsutilallinen ja ratsutilan viljelijä. Ääritilanteissa yhdelle ja samalle persoonalle saattoivat osua kaikki nämä roolit tai sitten jokainen näistä oli eri henkilö.

Mikäli viljelijä, ratsumies ja ratsutilallinen oli yksi ja sama henkilö, ratsukon varustamista koskeva taloudellinen ristiriita saattoi periaatteessa syntyä ainoastaan hänen ja kruunun välille. Mikäli viljelijä ja ratsutilallinen oli sama henkilö, mutta ratsumies joku muu, niin kiistaa saattoi syntyä ratsumiehen palkasta. Jos ratsumies, ratsutilallinen ja tilan viljelijä olivat kaikki eri henkilöitä, niin taloudellista etua koskevia kiistoja saattoi syntyä ratsutilallisen ja ratsumiehen välille ratsumiehen palkasta sekä ratsutilallisen ja tilan viljelijän välille ratsutilan tuotosta. Kun ratsumies ja ratsutilallinen oli sama henkilö, mutta tilaa viljeli joku muu, niin taloudelliset eturistiriidat koskivat oletettavasti lähinnä ratsutilan tuoton jakoa.⁷¹

Maaratsuväen miehistö rekrytoitiin vanhastaan niin, että ratsukon varustamiseen halukkaat vero- ja kruununtilat saivat korvaukseksi 30 hopeatalarin verohelpotuksen. Vuonna 1644 perustetun Suomen rakuunarykmentin rekrytointi perustui aivan samanlaiseen jakojärjestelmään kuin ratsuväenkin, mutta erotuksena oli se, että rakuunatilan omistaja sai vain 15 talarin verohuojenuksen. Rakuunatilat olivat usein pien- tai autiotiloja. Autiotiloja asutettiin rakuunavärvärien toimesta esimerkiksi Savossa sillä ehdolla, että asukas suoritti talostaan rakuunapalvelusta.⁷²

70 Vrt. Fagerlund 1991, 38 (m. viite 6), 39; Korkiakangas 1996, 38.

71 Vrt. Ågren 1989, 138, 144-145, 153-155; Mielenkiintoinen tilanne on varmaan syntynyt myös, mikäli ratsumies asettui sodasta palattuaan tilan viljelijän asumalle ratsutilalle, jonka omistaja oli joku kolmas - A.P.

72 Rakuunoiden rekrytointimenetelmät tunnetaan tosin vain pääpiirteittäin. Esim. on epäselvää missä määrin rakuunoita värvättiin palvelukseen rahasta, ja milloin rakuunavärväyksellä tarkoitettiin vain talon mahdollisuutta ilmoittautua värväriille, minkä jälkeen se kirjattiin sotilasmaakirjaan verohelpotusta nauttivaksi rakuunatilaksi. Osa rakuunatiloista oli joka tapauksessa autoita; Vrt. Lappalainen 1975, 51-52, 175: Liitteeseen III kootut tiedot ratsu- ja rakuunarykmenttien miesten sosiaalisesta asemasta varustajatalossaan osoittavat, että suuri osa rakuunoista pidettiin yllä tiloilta aivan kuten ratsuväkikin ilman että olisi ollut kysymys varsinaisesta värväyksestä; Grotenfelt 1940, 5-9: Esim. F. Berndesin rakuunarykmentille oli v. 1652 jaettu 1 278 tilaa; Frosterus 1765, 105-108: Rakuuna -nimitys tulee ilmeisesti göötiläisestä sanasta "iragen" (kantaa); Hamilton 1846, 208-209: Syynä rakuuna-asetelajin perustamiseen oli ilmeisesti tarve siirtää jalkaväkeä nopeasti seudulta toiselle; Ks. rakuunoista

Värvätyt rekrytoitiin rahalla pestaamalla, joten he eivät täytä vanhemmalle jakolaitokselle asetettua rekryointikriteeriä. Ratsukon varustajat sen sijaan saivat tilalleen verohelpotuksen, jolloin palvelukseen tulo oli vastine veron alennuksesta. Ratsumiehistö (ml. rakuuna-aselaji) rekryointi suoritettiin siis pääosin vanhemman veropalkkalaitoksen hengessä. Sama koski tietysti upseereita, jotka olivat nousseet tehtäviinsä miehistöstä ratsutilan isännän asemassa, ja jotka palvelivat oman ratsutilansa verohelpotusta vastaan. Sen sijaan ratsutilojen ja niiden jakaminen palveluksessa jo olleille ratsumiehille tai upseereille ei ollut rekryointikorvaus, vaan kysymyksessä oli palkkactu.

Jalkaväen upseeristo oli värvättyä ja väenottojen kautta koottua. Esimerkiksi jalkaväen korpraalit otettiin miltei poikkeuksetta väenottojen kautta tulleesta miehistöstä.⁷³ Nihtien mies- tai taloluvun mukaan suoritettujen väenotot olivat tavallaan yksi verotuksen muoto⁷⁴ ilman, että heidät asettaneille tiloille olisi myönnetty verohelpotuksia. Entä miten oli jalkaväen sijaisjärjestelmän laita; so. tapaukset, joissa talon isäntä palkkasi puolestaan nihdiksi sijaisen? Taloluvun mukaisten väenottojen myötä yleistynyt sijaisten palkkaaminen nihdiksi talon puolesta ei poikennut ratsuväen vastaavasta sijaisjärjestelmästä muuten kuin siinä, että nihdille maksettiin hänet asettaneen talon puolesta vakituisen vuosipalkan sijasta kertakorvaus (pestiraha).⁷⁵ Kuitenkaan ei tällaista jalkamiehen asettanutta tilaa voida laskea varsinaisen jakolaitoksen piiriin, koska nihdin varustanut talonpoika tai ruotu ei saanut mitään verohelpotusta toisin kuin ratsukon varustanut ratsutalonpoika.⁷⁶

4. Veropalkkahallinto

Ennen vuotta 1636 kuului joukko-osastojen tilikirjanpito yksinomaan lääninhallinnolle. Vuotuiset tilit päätti lääninkirjanpitäjä rykmenttien pääkirjureiden ja rykmentinkirjureiden avustuksella.⁷⁷ Rykmenttien pääkirjureiden virat oli perustettu vuonna 1631, ja heidän tehtävänsä oli huolehtia kotimaisen sotaväen hallinnosta, koska rykmentinkirjurit seurasivat rykmenttejään kentälle ja varuskuntiin.⁷⁸

Vuoden 1628 ohje velvoitti lääninkirjanpitäjän toimittamaan vuosittain toukuussa verokamarille selvityksen sotaväen saatavista. Hänen oli myös huolehdittava, että kamari sai rykmenttien vahvuusluettelot ja tiedot sotaväen käytössä

m. Thurgren 1858, 20-21; Saloheimo 1990, 25, 58, 60; Vrt. Viljanti 1935, 103: Osa rakuunoille jaetuista autiotiloista oli vain palkkatiloja ilman, että niistä olisi koskaan muodostunut varsinaisia rekryointitiloja; Rakuunatilojen koosta ks. m. VA 7002, 494-: F. Berendes draguner pro A: 1651.

73 Holm 1929, 82; Pylkkänen 1991, 15.

74 Vrt. Böhme 1994, 202-203.

75 Vrt. Luukko 1945, 442; Viljanti 1935, 23; Virrankoski 1973, 621-623.

76 Vrt. Viljanti 1935, 13.

77 Steckzén 1930, 138.

78 Gäfvert och Söderberg 1982, 202-203.

töön.⁸⁰ Sotakollegiolla ei ollut oikeutta antaa maksuosoituksia 'ohi laskukamarin'.⁸¹

Jakolaitoksen perusteista vastasivat siis sotakollegio ja kamarikollegio. Pääkatselmuskomissaari valvoi hallituksen tai kuninkaan ja valtaneuvoston valtuuttamana pääkatselmuksissa molempien kollegioiden etua, ja että järjestelmä toimi sovittulla tavalla. Hän saattoi vielä antaa erityisohjeita lääninhallituksille ja Suomen sotakonttorille. Pääkatselmuksissa tarkastettiin muun muassa ratsutilojen asema ja upseerinviroille osoitetut verot.⁸²

Sotakollegio otti vuonna 1636 valvoakseen sotaväen veronkannon, jolloin pääasiallinen vastuu lankesi rykmenttien pääkirjureille. Uudistuksen yhteydessä vaadittiin kaikkia rykmentinkirjureita vannomaan kirjallinen vala⁸³ sotakollegiolle everstin läsnäollessa. Uudesta tehtäväjaoista aiheutui runsaasti arvovalta-kiistoja lääninkirjanpitäjien ja rykmenttien pääkirjureiden välille. Sotakollegiolla ei ollut aiempaa kokemusta verohallinnosta, joten tilinpidossa oli alkuvuosina paljon ongelmia. Lisävaikeuksia seurasi siitä, ettei kamarikollegio katsonut suopeasti sotakollegion laajentumista sotaväen taloushallinnon keskusorganisaatioksi.⁸⁴

Lääninkirjanpitäjät vastasivat edelleen alueensa verotuksesta ja verojen ohjaamisesta. Maakirjojen esityön tekivät voudit pitämällä vuotuisia tarkistuksia ja kartoittamalla kannettavissa olevat verohyödykkeet. Näin voitiin ajoissa suunnitella verotavaroiden varastointi, kuljetus ja jakelu. Veronkannossa oli apuna voutimiehiä ja pitäjän- tai kihlakunnankirjuri, jonka tuli huolehtia rahvaan oikeusturvasta veroja kannettaessa. Läänin muonavarastoihin kertyvistä veroparaseleista vastasi liikemiehtaitoinen raha- ja muonavarainhoitaja, jonka tehtävänä oli realisoida luontaistuotteina suoritettavat verot. Kihlakunnanvoudit toimitivat rykmenttien palkkasaatavat rykmentinkirjurille ja nämä edelleen kompanioiden tai sotilaiden valtuutetuille. Hämeen läänin muonavarasto oli käytännön syistä Helsingissä.⁸⁵

Sotakollegio muutti vuonna 1640 rykmenttien pääkirjureiden virat provinssiaalikirjureiden eli maakuntakirjureiden viroiksi,⁸⁶ ja lähetti heidän sekä rykmentinkirjureiden esimieheksi Suomeen sotakamreeri Abraham Steenssonin. Hänestä tuli Suomeen samanaikaisesti perustetun sotakollegion sivukonttorin – jota myöhemmin alettiin kutsua sotakonttoriksi – ensimmäinen johtaja. Kamreerin tuli kontrolloida, että rykmenttien vahvuusluettelot eli rullat täsmä-

80 Vrt. Steckzén 1930, 53-54, 87, 91; Lappalainen 1975, 13; Roos 1933, 3; Wijkander 1866, 177; Tersmeden 1979, 9.

81 Stiernman 1729, 895-896: V:n 1634 hallitusmuoto: 10 §; Cronenberg 1995, 14.

82 Vrt. Lappalainen 1975, 12, 76-78.

83 KrA, KrKR 20.8.1636: Till Öfwersterna.

84 Vrt. Steckzén 1930, 138, 221-222, 224-227; VA 6998; KrA, KrKR 24.12.1636: Fullmacht (Per Gustafsson).

85 Vrt. Sotilasmaakirjat 1639-51; KrA, KrKR 29.8.1644: Voudin tärkeä merkitys; KrKR 20.4.1642: Till Provinciaalskrifwaren i Åbo lähn; Lääninkirjanpitäjistä: Lehtinen 1961, 134 ja Lappalainen 1975, 13-15; Luukko 1967, 53, 268-270, 275-276, 281, 286; Per Brahen aikana Turun linnassa toimi kenraalikuvernöörin virasto, joka jakaantui kansliaan, lasku- eli tili-kamariin ja verokamariin; Almquist 1917, 118, 119 (viite 1), 137; Steckzén 1930, 142-143; Pitäjänkjurista: Styffe 1852, 175-177.

86 Mahdollisesti uudella nimityksellä haluttiin korostaa rykmenttien pääkirjureiden tasa-vertaisuutta lääninkirjanpitäjien kanssa – A.P.

sivät väenottoluetteloihin ja että sotaväki sai palkkansa menosäännön mukaisesti.⁸⁷

Sotakamreerin lisäksi sotaväen palkkatilojen järjestelyä valvoi sotaviskaali Jochim von Liebsdorff. Palkkajärjestelyihin puuttuivat ajoittain myös Suomessa toimineet komissaarit. Liebsdorffin tehtävä oli ennen kaikkea valvoa, ettei väenottojen ja sotaväen menosäännön järjestelyissä tapahtunut laittomuuksia. Arvovaltakiistat ja päällekkäiset tehtävät tulehduttivat sotakamreerin ja sotaviskaalin välit, eivätkä ainakaan helpottaneet palkkahallinnon ongelmien ratkaisemista.⁸⁸

Sotaväen vuosittainen menosääntö ja rykmenttien palkkalistat laadittiin rykmenttien vahvuusluetteloiden perusteella.⁸⁹ Ilman rullia sotakollegio ei voinut laatia palkkalistoja provinsiaalikirjуреille,⁹⁰ jotka tarvitsivat ne voidakseen vaatia sotaväelle kuuluvat saatavat.⁹¹ Komppanioiden katselmuskirjurit laativat kustakin komppaniasta rullat, jotka rykmentinkirjurit kokosivat rykmentin vahvuuskirjoiksi toimitettavaksi edelleen sotakollegiolle. Rykmentinkirjурeiden oli lisäksi vuosittain tammikuussa selvitettävä tilikauden aikana rykmenttien vahvuudessa tapahtuneet muutokset oman maakuntansa provinsiaalikirjурille, jotta tämä saattoi huhtikuussa esittää omat laskelmansa sotakollegiolle. Rullien tarkistamisen yhteydessä sotakollegio laati ehdotuksen sotaväen seuraavan vuoden menosäännöstä, ja jätti sen kamarikollegiolle vietäväksi valtakunnan menosääntöön.

Lääninkirjanpitäjät laativat rykmenteille maakirjat viroille varatuista tiloista ja niiden veroista. Provinsiaalikirjурin tehtävä oli seurata, että upseerit ja michistö saivat palkkansa maakirjoissa ilmoitetulla tavalla. Rykmentinkirjурeiden oli siksi laadittava selvitys provinsiaalikirjурille siitä, saivatko kentällä tai varuskunnissa olevat komppaniat palkkansa rahana, vaatteina tai muonana. Provinsiaalikirjурin oli ilmoitettava virheistä sotakollegiolle, mutta maakirjaa hän ei saanut muuttaa. Täyttämättä jääneen viran palkka oli varattava kruunulle.⁹² Provinsiaalikirjuri ei missään tapauksessa saanut luovuttaa säästöjä lääninkirjanpitäjälle, vaan hänen oli huolehdittava niistä kunnes sotakollegio antaisi maksumääräyksen.⁹³ Menosäännöstä säästyneillä varoilla ei saanut ilman eri määräystä maksaa vanhoja rästejä.⁹⁴

87 Vrt. KrA, KrKR 21.4.1638: Till Per Gustafsson; KrKR 28.11.1640; KrKR 5.10.1643: Instruction; Steckzén 1930, 66, 141-142, 225; Gäfvert & Söderberg 1982, 202-203; Lappalainen 1972, 60; Roos 1933, 16; viite 3.

88 Vrt. KrA, KrKR 20.4.1642: Till Provincialskrifwaren i Åbo lähn; KrKR 28.4.1642: Instruction för Fiscalen Jochim Libstorp; Vrt. Steckzén 1930, 66, 73, 145; J. Liebsdorff oli nimitetty Suomeen sota-aikeudenviskaaliksi v. 1635; Kleberg 1930, 63.

89 KrA, KrKR 19.7.1638: Till Abraham Steensson; KrKR 1.10.1648: Till Gen.maj. och Gouv: Erich Steenbock.

90 KrA, KrKR 1639: kirje N:o 14: Instruction; KrKR 1.10.1648: Till Erich Steenbock; KrKR 20.8.1636: Till Öfwersterma; Vrt. Steckzén 1930, 91.

91 KrA, KrKR Januari 1652 (kirje 7): Till G.A. Leijonhufvud.

92 Vrt. KrA, KrKR 30.4.1640 ja 6.11.1640; KrKR 7.7.1641; KrKR 18.2.1642; KrKR 18.7.1642; KrKR 24.11.1642: Till Cammareraren Abraham Steensson; KrKR 5.10.1643: Instruction: 6 §. Rykmentinkirjурin oli toimitettava rullat provinsiaalikirjурille ja sotakollegiolle; KrKR 21.11.1648: Fulmacht för E. Mårtensson; KrKR 12.4.1649: Till alla Provincialskrifware; Steckzén 1930, 137, 225.

93 KrA, KrKR 20.10.1640; Steckzén 1930, 142-143, 223-224.

94 KrA, KrKR 5.10.1643: Instruction; Steckzén 1930, 142-143.

Ennen kuin sotakollegio saattoi ylipäänsä antaa maksumääräyksen sotaväen vuotuisista saatavista, sen oli saatava kamarikollegion sotalaitokselle erikseen vahvistama menosääntö.⁹⁵ Sotakollegio lähetti menosäännön Suomen sotakamreerille, jonka tuli toimittaa se provinsiaalikirjureille. Näiden oli vaadittava menosäännön mukaiset maksuosoitukset maaherroilta, joiden oli kontrolloitava, ettei sotaväki saanut saataviaan ennen kuin rykmentin- ja katselmuskirjurit olivat laatineet rullat ja muut tarvittavat asiakirjat.

Maaherran luovutettua kamarikollegion maksumääräyksen provinsiaalikirjurille voitiin sotaväen saatavat velkoa voudeilta lääninkirjanpitäjän toimittaman jaon mukaisesti, ja maksaa palkat rykmentinkirjureiden, sotilaiden tai näiden valtuutettujen kuittausta vastaan. Tilijäljenteet oli säilytettävä ja esitettävä sotakollegiolle.⁹⁶ Sotilaat tai heidän omaisensa tekivät palkka-asioita koskevat valituksensa sotakollegiolle, joka asian käsittelyään esitti ratkaisuchdotuksen kamarikollegiolle.⁹⁷

Sotakollegion kirjanpitäjä vei sotaväen päätilikirjaan kaikki sotakollegion menosääntöä koskevat tiedot. Hänen oli samalla tarkistettava provinsiaalikirjureiden antamat kirjat ja tehtävä niihin tarvittavat huomautukset virheiden oikaisemiseksi.⁹⁸ Sotakollegio ei voinut päättää vuosittaista päätilikirjaansa (militichuvudboken) ennen kuin se oli saanut kaikki tarvittavat selvitykset provinsiaalikirjureilta. Sotaväen päätilikirjan viivästymisestä seurasi puolestaan valtakunnan päätilikirjan myöhästyminen.⁹⁹

Tilit päätettiin toisinaan vasta vuosien perästä jälkeempään. Sotakollegio esimerkiksi esitti vuosien 1648 ja 1649 sotaväen vakinaisen menosäännön kamarikollegiolle vasta clokuussa 1654, koska provinsiaalikirjurit eivät olleet toimittaneet ajoissa laskelmiaan sotakollegiolle. Turun provinsiaalikirjuri Christian Stöök toimitti laskelmansa 16.10.1652, mutta Per Gustafsson Hämeestä ja Märten Jönsson Viipurista vasta 11.6.1653. Sotakollegion työtä hidasti näinä aikoina myös se, että kollegion materiaali oli Tukholmassa raivoavan taudin vuoksi hajallaan Gripsholmissa, Tukholmassa ja Upsalassa. Sotakollegion toimipaikka oli samasta syystä siirretty toistaiseksi Upsalaan.¹⁰⁰

95 KrA, KrKR 3.1.1645: Till Rikz och Cammerådih.

96 Vrt. KrA, KrKR 19.8.1636: Till Landzhöfdingarne i Finlandh; KrKR 4.2.1643: Till A. Steensson; KrKR 7.9. ja 21.12.1649: Till A. S.; KrKR 29.8.1644: Till Rikz och Cammer Rådih; KrKR 25.11.1639: Till Peer Giöstafsson; KrKR 4.1.1649: Till Rijkz och CammeRådih; KrKR 21.11.1648: Fulmacht; KrKR 12.4.1649: Till alla Provincialskrifware; Steckzén 1930, 226; Maaherran asemasta: Styffe 1852, 193-194: Instruction den 8.1.1635.

97 Esim. KrA, KrKR 29.8.1644, 11.8.1646, 13.10. ja 19.11.1649.

98 KrA, KrKR 3.3.1643: Öppen Zedel.

99 Vrt. KrA, KrKR 23.1.1646: Till A. Steensson; KrKR 14.6.1650: Till Peer Brahe; Steckzén 1930, 139.

100 KrA, MHB 1649: Sotaväen päätilit kuittasi Tukholmassa 11.8.1654 Bartold Pedhernesson; Ks. m. KrKR 8.7.1652: Till provincialskrifwaren Christian Stöök (kirje N:o 127): Turun läänistä myös vuoden 1650-1651 tilit olivat vielä toimittamatta.

5. Organisaatio-ongelmia

Huolimatta 1630-luvun lopun ja 1640-luvun alun uusista järjestelyistä osoitautui toimivan yhteistyön saaminen niin kamari- ja sotakollegion kuin läänikirjanpitäjien ja provinsiaalikirjureiden välille vaikeaksi koko kolmikymmenvuotisen sodan ajan. Sotakollegio pyysi lopulta itselleen täyttä järjestelyoikeutta sotaväen menosäännön alla olleisiin veroihin, mutta hallitus ei hyväksynyt ajatusta, koska se oli hallitusmuodon vastainen.¹⁰¹ Vielä 1640-luvun alussa ei vallinnut täyttä selvyyttä myöskään siitä, kuuluiko veronkanto sotaväelle jactuilta tiloilta provinsiaali- ja rykmentikirjureille vai voudeille.¹⁰² Valta- ja kamarineuvos ilmaisi vuonna 1643 kantanaan, ettei sotaväen verojen kanto kuulunut provinsiaalikirjureille, vaan voudeille.¹⁰³

Suomen sotakamreerin yhdeksi tehtäväksi oli alun perin suunniteltu provinsiaalikirjureiden laskelmien tarkistamista ja tilien päättämistä. Sotakollegio luopui ajatuksesta sotakamreerin muutenkin valtaisan työtaakan vuoksi, ja käski provinsiaalikirjureita lähettämään tilityksensä edelleen sotakollegiolle.¹⁰⁴ Käytännössä sotakamreeri saattoi ainoastaan tehdä huomautuksia provinsiaali- ja rykmentikirjureiden toiminnasta. Todellinen valta jäi toistaiseksi sotakollegion Tukholman konttorille. Suomen sotakamreerin virka kuitenkin vahvistettiin ja toimenkuvaa tarkistettiin vuonna 1648.

Suomen retuperällä jo jonkin aikaa olleita asioita oli samana keväänä määrätty hoitamaan kuningattaren uskottu Per Brahe, joka nimitettiin aikaisemman kokemuksensa (1637-40) vuoksi uudestaan Suomen kenraalikuvernööriksi. Sotakamreerin tuli toimia Suomen kenraalikuvernöörin apuna sekä katsoa, että jalka- ja ratsuväki saivat oikein ja lyhentämättöminä menosäännön mukaiset saata- vansa. Sotakamreerin oli valvottava ja provinsiaalikirjureiden huolehdittava kruunulle kuuluvista säästöistä: niitä kertyi sotilaiden erotessa, kaatuessa, karatessa, kadotessa, kuollessa ja kun sotilaita ylennettiin tai siirrettiin toisiin tehtäviin.¹⁰⁵

Sotakamreeri Abraham Stecnsson päätti omavaltaisesti laatia vuonna 1649 Suomen rykmenttien tilit, ja esti provinsiaalikirjureita matkustamasta kirjoi- nensa Tukholmaan. Motiivina saattoi olla provinsiaalikirjureiden tarpeetto-

101 Vrt. KrA, KrKR 22.3.1641: Till Richs och Cammerrådih; KrKR 29.8.1644: Angående Provincialskrifvarnas i Finland besvär; KrKR 13.11.1648: Till Rijksdrätzet; Steckzén 1930, 227.

102 Lappalainen 1987, 63; Veronkantomiehinä saattoi mahdollisesti olla myös nimismiehiä, sillä ruotsalainen "länsman" tarkoittaa alunperin miestä, jolla oli oikeus kantaa vrot läänitykseltä: Ks. Frosterus 1765, 25.

103 Wijkander 1866, 170-171; Myöhemmin, 1680-luvulla rykmentikirjurit kantoivat sotamiesten ylläpitoon varattujen tilojen verot ja jakoivat ne sotamiehille: Viljanti 1940, 77, 80.

104 KrA, KrKR 2.6.1643: Swar Uppå Provincialsskrifvarnas: 4 §; Steckzén 1930, 141-142, 145: Sotakamreerin tehtäväalue käsitti Suomen ja Karjalan lisäksi Eestin-, Liivin- ja Inkerinmaan; Vrt. Roos 1933, 14 viitteessä 1: Roos käyttää v:n 1642 Suomen sotakamreerin toimistosta nimeä "det finska militiekontoret" (Kysymys ei ollut vielä itsenäisestä Suomen sotakonttorista, vaan sotakollegion sivukonttorista, sillä tiliasiat hoidettiin yhä keskitetyksi sotakollegiossa - A.P.).

105 KrA, KrKR 28.8.1648: Fullmacht; KrKR 21.11.1648: Fullmacht för E. M; Vrt. Steckzén 1930, 141-142 ja Styffe 1852, 225, 228: Kungl. Instructionen för... Per Brahe, dat. 9.5.1648.

muuden osoittaminen ja oman virka-aseman turvaaminen. Kirjeessään Per Brahelle sotakollegio pyysi kenraalikuvernööriä huolehtimaan, että sotakamreeri antaisi provinsiaalikirjureiden toimittaa kirjanpitonsa Tukholman laskukamarille pääkirjojen laatimista varten. Sotakollegion mukaan laskukamari joutuisi joka tapauksessa viemään Suomen tililaskelmat uudelleen koko valtakunnan päätilikirjaan, joten kamreeri tekisi turhaa työtä ja kamarikollegion työ lykkääntyisi vuodelle.¹⁰⁶ Sotakollegiolla ei selvästikään ollut vielä aikomusta perustaa Suomeen itsenäistä sotakonttoria, vaan se säilyi eräänlaisena sivukonttorina.

Kamreeri Abraham Steensson teki seuraavana vuonna ehdotuksen provinsiaalikirjureiden virkojen lakkauttamiseksi, ja Suomen rykmenttien tilien keskittämiseksi hänen itsensä ja yhden kirjurin hoidettavaksi, mutta hän ei saanut sotakollegion hyväksyntää toimilleen.¹⁰⁷ Sotakamreerin menettelystä on pääteltävissä, että jonkinlainen tarve Suomen sotaväen asioiden hoitamiseen Suomesta käsin oli ehkä olemassa. Tämä ei olisikaan ihme, sillä sotamiesten palattua kolmikymmenvuotisesta sodasta kotimaakuntiinsa juoksevia asioita oli varmasti niin paljon, ettei asioiden pompottelu edestakaisin meren yli tuntunut välttämättä kovin järkevältä.

Kaiken lisäksi provinsiaalikirjureiden matkat sotakollegioon maksoivat niin paljon, ettei ollut kohtuullista vaatia heitä suorittamaan niitä omista varoistaan. Sotakollegio anoi helmikuussa 1651 kamarikollegiolta varoja provinsiaalikirjureiden matkakulujen korvaamiseksi samanlaisen matkarahakorvausjärjestelmän puitteissa kuin mihin kaikki siviilimenosäännön (landstaten) alaiset virkamiehet olivat oikeutetut: että jokainen virkamatka, lyhyt tai pitkä, korvattaisiin.¹⁰⁸

Gustaf Adolf Lewenhauptin (Leijonhufvud) nimittäminen Suomen sotaväen ylipäälliköksi huhtikuussa 1651 kuvastaa nähdäkseni tarvetta siirtää osa sotasasioiden hoidosta Suomeen. Lewenhaupt antoi jo samana vuonna säännön Suomen ratsuväen järjestyksestä ja ylläpidosta.¹⁰⁹ Suomen sotakamreeri Abraham Steensson Engelflycht sai vuonna 1652 laatiakseen palkkalistat, jonka jälkeen ne oli lähetettävä sotakollegion vahvistettavaksi. Sotakollegio toimittaisi ne allekirjoitettavaksi Suomen sotaväen kenraali Lewenhauptille, jonka tuli jakaa ne provinsiaalikirjureille.¹¹⁰ Asian alistaminen Suomen sotaväen ylipäällikölle ennen jatkotoimenpiteitä ennakoiki ehkä Suomen sotaväkeä koskevien asioiden siirtämistä vähitellen Suomessa hoidettavaksi.

Sotakollegio laati kuitenkin vielä vuonna 1652 Suomen sotamenoisäännön. Ruotsin ja Suomen sotaväen taloudenpito eriytettiin toisistaan vuonna 1653/

106 KrA, KrKR 3.7.1649: Till Peer Brahe; Steckzén 1930, 142, 146-147; Lappalainen 1975, 15.

107 KrA, KrKP 22.11.1650.

108 KrA, KrKR 1.2.1651: Till Rijkz- och Cammer Råd.

109 Vrt. Kleberg 1930, 9: G.A. Lewenhaupt nimitettiin 25.4.1651 kenraaliksi Suomen ratsu- ja jalkaväelle; Ks. m. KrA, KrKR 15.9.1651: Lewenhaupt Suomen katselmusherrana; Regementsräkenskaper -1723. III.B. Åbo län 1650-1652: 1651, 641: General öfwer Finska Militien G.A. Leijonhufvud; Lappalainen 1975, 64; Iso Tietosanakirja VII 1934, 1111; Heikinheimo 1955, 454: Lewenhaupt kuoli Raudun pappilassa 29.11.1656.

110 KrA, KrKR Januari 1652 (kirje 7): Till G.A. Leijonhufvud.

verohelpotuksen ratsukon varustamista vastaan, minkä lisäksi ratsumies sai kentällä ollessaan kruunulta 4 talarin kuukausittaisen ratsukorvauksen ja tynnyrin kauraa tai rehua sekä yhden kuorman heiniä ratsulleen. Jalkaväen sotamiehelle kuului kotimaassa vuosipalkkana 1½ talaria, mutta kentällä tai varuskunnassa ollessaan sotamies sai kruunulta päivittäistä ylläpitoa varten lisäksi 2¼ talarin kuukausipalkan.¹¹⁸

Yleensä nihdin asetti ja palkkasi taloluvun mukaisten väenottojen aikana joku ruodun tilallisista, mutta köyhempien talojen kyseessä ollen koko ruotu.¹¹⁹ Hallituksen taholta sotamiehet vaimoineen nauttivat vain vähäisiä etuja: vapauden henkiverosta ja karjaverosta yhdeltä lehmältä ja kahdelta lampaalta.¹²⁰

Hankkiessaan talon puolesta sijaisen nihdiksi isännän tai ruodun oli maksettava tälle kertakaikkinen palkka eli pestiraha, jonka suuruus vaihteli esimerkiksi Etelä-Pohjanmaalla vuosisadan puolivälissä 60-90 kuparitalariin. Pestisumma saattoi tapauksesta riippuen olla huomattavasti suurempikin.¹²¹ Sijaiseksi eli palkkasotamieheksi ryhtymisestä tuli pestisummien noustessa köyhille mökinpojille varteenotettava elinkeino. Yritteliäimmille ala tarjosi mahdollisuuden nousujohtoiseen uraan ja sosiaalisen statuksen kohottamiseen.¹²²

Ratsumies oli kotimaassa ollessaan isäntänsä leivillä ja majoituksessa, mutta velvollinen itse huolehtimaan hevosesta ja varusteista.¹²³ Ratsutilallisen puolesta ratsastanut palvelija tai sukulainen sai varustajaltaan tavallisesti 15-16 kuparitalarin vuosikorvauksen eli viidenneksen tai kuudenneksen ratsutilan nauttimasta verovapaudesta.¹²⁴ Huomattavasti korkeampiakin palkkoja toki maksettiin.¹²⁵ Suomen vuoden 1651 päätöksessä sijaisratsastajan palkka määriteltiin rauhan ajalta 20:ksi ja sodan ajalta 30 kuparitalariksi vuodessa. Edellinen summa vastasi 8 ja jälkimmäinen 12 hopeatalaria. Palkkalaisen asema määriteltiin erityisellä soini palvelijasäännöllä.¹²⁶

Jalka- ja ratsumiehistön palkkoja vertailtaessa on muistettava, että ratsukon varustaminen aiheutti tuntuvia kustannuksia. Suomessa ilmeni kolmikymmenvuotisen sodan aikana silti suurta halukkuutta ratsukkojen varustamiseen. Verohelpotukset olivat yksi, mutteivat välttämättä tärkein, halukkuuden kiihotin. Ratsun varustamisesta oli nimittäin monia etuja: 1) Ratsun varustanutta taloa ei voinut läänittää (ilman ratsutila-aseman purkamista – A.P.), koska ratsutilana siitä ei olisi ollut mitään verotuksellista hyötyä lahjoituksen saajalle. 2) Varustamalla miehen ja ratsun tila säästy, ainakin periaatteessa, jalkaväen

118 SRA, M 919: Till 1644 Ordinantien: Jalkamiehen vuosipalkka oli 1 talari ja 16 äyriä; Häusen II/1894-1898, 410: Esim. Käkisalmen varuskuntakomppanian kuukausipalkoista v:ltä 1640. Sotamiehet saivat 2¼ talarin kuukausipalkan lisäksi 3 talaria vuosittaista vaaterahaa (commis); Nihdit saivat 1/8 tiloilta reilun 2 talarin korvauksen: Ågren 1989, 146.

119 Vrt. Luukko 1945, 421; Fredenberg 1883, 50-51.

120 Luukko 1945, 430-431.

121 Luukko 1945, 421-423; Lappalainen 1975, 35-36: Myös pelkkä riikintalari oli yleinen pestiraha, jonka vastaanottaminen isännältä tai värvärliltä merkitsi sotaväkeen pestautumista, ja irtipääsy vaati käräjöintiä; Ks. m. Saloheimo 1990, 53.

122 Virrankoski 1973, 626; Ks. m. Lappalainen 1975, 33.

123 Vrt. Wijkander 1866, 126.

124 Luukko 1945, 442.

125 Kuisma 1990, 343.

126 Lappalainen 1975, 63-64; Ks. rahan arvosta Lagerqvist & Nathorst-Böös 1993, 70: Yksi hopeatalari vastasi v:na 1643-1665 noin 2½ kuparitalaria.

väenotoilta (vrt. luku V.2.3. – poikkeukset). 3) Ratsupalvelusvelvoitteen täyttämällä tilan saattoi varmistaa itselleen. 4) Verovapaus oli merkittävä taloudellinen helpotus, edellyttäen että ”ratsumies onnistui muutaman vuoden pitämään itsensä poissa luotien, kuulien ja jalkaväen piikkien tieltä”.¹²⁷

Jalkaväen päällystön palkat maksettiin vapaatilojen verotuottoina, rahana, kymmenensviljana, jakamalla tietty määrä muonaa ja vaatteita tai kangasta.¹²⁸ Ratsuesimichet saivat jokaisesta virkansa mukaisesta hevosesta noin 30 talarin korvauksen ja sen päälle vuosipalkan.¹²⁹ Ratsuväki oli jalkaväkeä arvostetumpi palveluspaikka, mikä näkyi parempina palkkoina. Jalkaväen esimichet saivat arvosta riippuen noin 35-65 % vähemmän vuosipalkkaa kuin ratsuesimichet. Esimerkiksi vuonna 1645 ratsuväen komppanianpäälliköiden vuosipalkat olivat 240 talaria, mutta jalkaväen komppanianpäälliköillä 97 talaria. Siinä missä jalkaväen muonittaja sai 18 talaria sai ratsuväen muonittaja 30 talaria. Ratsuväen palkkoihin verrattuna suhteellisesti eniten hävisivät jalkaväen upseerit, mutta heidän palkkansa olivat toisaalta monin verroin paremmat kuin aliupseereilla ja alemmalla päällystöllä. Poikkeuksen palkkahaitarissa muodostivat eräät esikuntahenkilöstön virat: jalkaväen papit, parturit ja profossit saivat enemmän palkkaa kuin virkaveljensä ratsuväessä (liite 7).

Jotta lukija pääsisi jyvälle kuinka jalkaväen vuosipalkat laskettiin, olen koonnut esimerkin Hämeen jalkaväkirykmentin vuosien 1638 ja 1650 vuosipalkoista. Esimerkistä käy ilmi mikä osa palkasta oli kullakin esimiehellä vakinaista verotuloa, mikä viljaylläpitoa ja mikä ylimääräistä verotuloa:

Häm.JvR:n yhden komppanian palkat vuosina 1638 ja 1650.¹³⁰

Esimiehille säädetty vuotuinen verotulo ja viljaylläpito:

Lkm.	Arvo	Tilaluku	Vakin.vero	Tynn.	Summa tal.
1	Kapteeni	1,00	16	32	88,00
2	Ltn.+Vänr.	2,00	20	24	74,00
2	Vääp.+Kers.	2,00	12	10	34,16
1	Kats.kirjuri	1,00	6	5	17,08
3	Lippumies				
	Varusmestari				
	Muonittaja	1,50	15	12	42,00
6	Korpraalia	1,50	24	18	64,16
3	Soittajaa	0,75	9	6	22,16
18	YHTEENSÄ	9,75	102	107	341,56

127 Vrt. Lappalainen 1989b, 136-138; Ks. m. KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 217-218: Vrt. päätökset 2.8.1641 ja 2.7.1642: Porvoon pitäjän Matti Erkinpoika oli v:na 1628-41 varustanut ainakin kolme ratsukkoa.

128 Vrt. KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-52; Wijkander 1866, 164-165, 178-179; Tersmeden 1979, 29: Muona-annos voitiin korvata rahana; Fredenberg 1883, 25; Frosterus 1765, 51 ja Holm 1929, 87-88: V. 1635 kuului upseereille 8-12 alnaria hienoa englantilaista kangasta ja aliupseereille 5-6 alnaria hieman vaatimattomampaa englantilaista kangasta.

129 Vrt. KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-1641; VA 6998; liite 7; Roos 1933, 8-10; Tersmeden 1979, 49.

130 SRA, M 919: Militiastaten 1638 ja 1650.

+ *Esimiehille lisäksi kuulunut ylimääräinen verotulo*: Jokainen viranhaltija sai nauttia salpietariapuverona 9: 20 3/5 talaria¹³¹ jokaiselta täydeltä manttaalilta. Jokaisessa komppaniassa oli esimiesviroille varattu 9,75 manttaalia, josta esimiehet kirjurista kapteeniin saivat nauttia kokotilan (täyden manttaalin) mukaisen ylimääräisen veron, lippumies, varusmestari ja muonittaja puolitilan ja korpraalit sekä soittajat neljännestilan ylimääräisen veron.

= *Jalkaväen esimiehen vuosipalkka*: = säädetty vuotuinen verotulo + kirkkokymmenyksistä¹³² säädetty viljaylläpito + säädetyn veromanttaalin mukainen ylimääräinen verotulo. Eli kapteenin vuosipalkka oli 16 tal. vakinaista veroa + 32 tynnyriä viljaa (a³ noin 2,25 tal.) + 9: 20 3/5 tal. ylimääräistä salpietariveroa = 97 talaria. Luutnantin vuosipalkka oli vastaavasti 46 talaria, kuten myös vänrikin. HämJv:n esimiesten vuosipalkat ja niiden kehitys vuosina 1639-1651 on nähtävissä liitteestä 7. Siitä käyvät ilmi myös rykmentinupscereiden ylimääräiset palkat.

Paperilla palkkaus hoidettiin kuten yllä on esitetty, mutta käytännössä rahan, verotuotteiden ja viljaylläpidon keskinäiset osuudet vaihtelivat vuodesta toiseen riippuen sadoista, ja siitä, millä keinoin talonpoika parhaiten suoritui verorasituksestaan. Palkkojen rästytyminen sotki pahoin paperilla olleet suunnitelmat.¹³³ Maakirjoissa palkat osoitettiin yleensä tarkasti tietyiltä viljelijöiltä tietyille esimiehille, mutta maaherra saattoi määrätä voudin maksamaan jopa kokonaisen jalkaväkikomppanian esimiesten palkat haltuunsa kertyneistä parseleista ja rahavaroista ilman sen tarkempaa erittelyä, mistä palkkoihin käytettävät verot oli haalittu.¹³⁴

Vuosien 1638 ja 1650 palkkaesimerkin perusteella voidaan arvioida, että viljaylläpidon teoreettinen arvo jalkaväen esimiesten kokonaispalkasta oli 43-74 %. Viljan suhteellinen osuus oli korkein upscereilla (59-74 %). Alempi päällystö sai noin puolet vuosipalkastaan viljana ja aliupscerit sekä kirjurit 43 %. Sen selvittäminen kuinka suuren osuuden luontaistuotteet käytännössä muodostivat palkasta on mahdotonta, koska vakinaisesta verosta koostuva palkka saatettiin suorittaa tapauskohtaisesti rahana ja/tai parseleina sekä viljaylläpito rahassa. Periaatteessa vakinaisessa verossa oli kysymys käteisestä eli siitä summasta, mikä esimiehen tuli saada talonpojalta veroparseleiden rahaksi realisoinnin jälkeen.

Pääosa suomalaisen ratsuväen esimiehistä sai vuosipalkkansa kruunun suoritamana rahakorvauksena aina vuoteen 1651 asti, vaikka sen sai vuodesta 1636 alkaen (ainakin Ruotsissa) maksaa myös tilojen veroina. Ratsuväen jakolaitoksessa nähtiin siis tärkeämmäksi toteuttaa ratsukkojen ja päällystön ylimääräisten hevosten ylläpitokustannusten korvaaminen tilojen veroina ennen vuosipalkkojen sitomista maahan.¹³⁵ Ratsukkojen osalta syy oli käytännöllinen, sillä

131 SRA, M 919: V. 1638 ylim. veron osuus oli 8:3:14 2/5 tal.

132 Holm 1929, 88: Kymmenysvilja jaettiin tavallisesti kirkon aitoista vuodenvaihteen seutuvilla.

133 Vrt. SRA M 919: Militiastaten 1650; KrA, KrKP 10.7.1650.

134 Vrt. KrA. RRPB (Tav.-Nyl. län) 1646, 192; Lappalainen 1986, 130; Mankell 1870, 530.

135 Roos 1933, 11-12 ja viite 1 s. 12.

korvaus ratsukon varustamisesta eli verovapaus jäi suoraan ratsutilalle. Ratsuväen kokonaispalkkaus on nähtävissä liitteestä 7.

Ratsuväen vuosipalkat säilyivät vuosina 1639-1651, ottamatta lukuun trumpettistien ja profossien palkkoja, samoina. Profossien 30 talarin palkka puolitettiin vuonna 1648 ja näin kertynyt 15 talarin säästö jaettiin kussakin komppaniassa kahden trumpettistin kesken. Toimenpide nähtiin välttämättömäksi sotilassoiton tason kohottamiseksi.¹³⁶ Kuningatar määräsi kuitenkin vuonna 1650, että kotimaisen ratsuväen trumpettistien määrä oli vähennettävä puoleen: jokaiseen komppaniaan kuului vastedes vain yksi trumpettisti kahden sijasta. Everstit ja ratsumestarit saivat omaan korvaansa luottaen tai yhdessä kenttätrumpettistin kanssa ratkaista, ketkä trumpetteista taisivat parhaiten soittaa privilegeioiden mukaisesti. Kehnojen oli lähdettävä, ja jäljelle jääneet ammattitaitoiset tai uudet trumpettistit saivat nauttia palkan molemmista viroista.¹³⁷

Trumpettistien palkka nostettiin vuonna 1651 peräti 60 talariin eli kruunu ilmiselvästi panosti trumpettisoittajien laatuun ja henkeä luovaan sekä sotajoukon mahtia osoittavaan signaalisoittoon. Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsuväessä musiikin tarjonta rikastui muutenkin, sillä rykmentti sai samana vuonna patarumpalin. Rumpujen 'paukut' muodostivat jatkossa kumean basson trumpettien kirkkaan ja läpätunkevan äänen rinnalle. Patarumpalin palkka oli peräti 120 talaria.

Rykmenttien eversteille ja everstiluutnanteille maksetut ylimääräiset palkat (beställningar) olivat jalka- ja ratsuväessä samansuuruiset: eversteille 1500 ja everstiluutnanteille 750 talaria. Ratsuväessä ylimääräisiä palkkoja nauttivat myös majurit 240, majoitusmestarit 160 ja rykmentinkirjurit 80 talaria.¹³⁸ Myös jalkaväen majurit ja majoitusmestarit saivat komppanioidensa päällikkövirkojen lisäksi ylimääräisen komppanianpäällikön palkkaa vastanneen rahasumman (97 talaria) esikuntatehtävistään (liite 7).

Rankiasteikossa kapteenia/ratsumestaria ylemmän majoitusmestarin virka irrotettiin vuonna 1650 komppanianpäällikön tehtävistä, ja majoitusmestarin virka-arvo laski samalla kapteenin/ratsumestarin ja luutnantin väliin. Kun majoitusmestarit olivat aiemmin nauttineet palkkaa sekä komppanianpäällikön että majoitusmestarin velvollisuuksista, he saivat tästedes palkan vain majoitusmestarin tehtävistä.¹³⁹ Hämeen-Uudenmaan ratsuväessä ja ilmeisesti eräissä muissakin ratsurykmenteissä majoitusmestarin virka oli erotettu komppanianpäällikön tehtävistä jo vuonna 1648.¹⁴⁰

Yhtenä syynä tehtävien eriyttämiseen esitettiin, että majoitusmestareilla oli niin paljon ylimääräisiä asioita huolehdittavanaan, etteivät he ennättäneet samalla tavalla kuin muut hoitamaan komppanianpäällikön tehtäviään. Paitsi

136 KrA, KrKR 29.3.1647: Krigz Collegij Resolution; Liite 7.

137 Vrt. KrA, KrKR 9.11.1650: Attestation; KrA rullor 1641:13, 2-; 1647:11, 10-40; 1651:7, 1-27.

138 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1647, 212-213.

139 KrA, KrKR 12. ja 13.2.1650: Viittaavat HKM:n Tukholmassa 31.1.1650 päätökseen; KrKR 23.2, 11.5 ja 22.6.1650; Ks. HämJv:n osalta m. KrKP 11. ja 17.5.1650.

140 KrA, KrKR 12.6.1648: Fullmacht (ks. HämUmRv:n majoitusmestarin osalta m. KrKR 3.3.1648).

että viranhoidon laskettiin tehostuvan, majoitusmestarin virkojen eriyttämisellä oli tarkoitus vähentää työttömyyttä jakamalla virat ylimääräisten eli virattomien upseereiden käyttöön siten, että aiemmin majoitusmestareina toimineet saisivat pitää kompanianpäällikön virkansa.¹⁴¹

Upseerinvirkojen palkkaus arvostettiin korkealle koko yhteiskunnankin kannalta katsottuna. Vänrakit ja kornetit¹⁴² kilpailivat yleisessä arvostuksessa lääninsihteerien ja -kamreerien kanssa. Kapteenit rinnastettiin palkkauksessa jotakuinkin kollegioiden asessoreihin ja majurit ohittivat hovioikeuden asessorit. Everstiluutnanttien saatavat jäivät hieman jälkeen hovioikeuden neuvosten palkoista, mutta everstin ja kenraalimajurin palkka rinnastettiin maaherran palkkaan. Kun päällystövirkoja oli vielä tarjolla moninverroin runsaammin kuin vastaavia siviilivirkoja, sotilasura tarjosi rälssittömällekin väestönosalle oivan tien sosiaalisen aseman kohentamisen.¹⁴³ Alemmasta päällystöstä jalkaväen korpraalien 13 talarin palkka lähenteli nimismiesten 15 talarin palkkaa ja ratsuväen korpraali¹⁴⁴ ajoi 40 talarin palkallaan ohi postimestarista, joka sai 30 talaria eli saman verran kuin ratsuväen saarnaaja, profossi, parturi tai muonittaja.¹⁴⁵

7. Hevoset palkkaperusteena: kysymys 'paperihevosista' ja menosäännön ulkopuolisista sotilaspalvelijoista

Ratsuväen miehistöllä oli vuosien 1602/1603 valtiopäiväpäätöksen mukaan oltava kentälle vietäessä aina yksi kuormastohevonon kahta ratsukkoa kohti. Ratsumiesten oli siksi hankittava jokaista (ylimääräistä) ratsua kohti aseistettu täysikasvuinen renki, joka huolehti hevosesta ja seurasi ratsuväkeä muun kuormaston mukana. Kruunu korvasi kuormastohevosien ja rengin ylläpidon maksamalla heistä kaksi talaria kuussa tai viisi talaria rahaa ja kuusi alnaria kangasta vuodessa. Kuormaston kokoa yritettiin supistaa Kustaa II Aadolfin aikana siten, että kolmea ratsumiestä kohti olisi ollut aina yksi kuormastohevonon ja renki. Upseereilla oli lisäksi omia kuormastohevosia ja renkejä.¹⁴⁶

Mitä tulee kolmikymmenvuotisen sodan ajan maaratsuväkeen, niin rullissa mainitaan ainoastaan yksi hevonen ratsumiestä kohti. Käsite ratsukko oli siis

141 KrA, KrKP 22.1 ja 4.2.1650: Tienstlösa officererna; KrKP 20.6.1650; KBR I: 31.1.1650: 12 §; KrKR 12.2.1650.

142 Vänrakit ja kornetit ovat molemmat saaneet nimityksensä siitä, että heille uskottiin kompanioidensa lipun kantaminen. - Fännika, fana (ruots.) < Fahne (saks.) ja cornette (ransk.) tarkoittavat lippua. Vrt. cornet (ransk.) pieni torvi, vaskipuhallin; Ks. m. Belfrage 1934, 27; Braunerhjelm 1913, 11; Ratsuväessä vänrakki-nimitys vaihdettiin kornettiin ennen vuotta 1621.

143 Vrt. Inkinen 1953, 210-211; Carlsson 1973, 82; Wirilander 1950, 157; Aatelittomien mahdollisuudesta edetä sotilasuralla ks. Pylkkänen 1991, 27-31; Liite 7: Esim. ratsuväen everstin vuosi- ja ylimääräinen palkka (ilman ratsukorvauksia) tekivät yhteensä 1 740 talaria; SKA, Rikshuvudbok 1653, 394; Maaherra Ernst J. Creutzin palkka oli 1 740 talaria.

144 Ratsuväen korpraaleita nimitettiin ennen vuotta 1621 majoitusmestareiksi (kvartermästare); Braunerhjelm 1913, 11 - huomaa ero rykmentin majoitusmestariin.

145 Liite 7: Todellisuudessa ratsuväen palkkaedut olivat esitettyä hieman paremmat, koska ratsukorvauksia ei ole tässä yhteydessä luettu mukaan; SKA, Rikshuvudbok 1653, 394.

146 Vrt. Livijn 1835, 15, 25-27 ja Braunerhjelm 1912, 6, 11, 23-24, 36; Wijkander 1866, 63, 84.

vakiintunut, ainakin kirjanpidollisesti, pitämään sisällään ratsumiehen ja hevosen varusteineen. Tämä on myös luettavissa eräistä kirjeistä rivien välistä. Tällainen on esimerkiksi maininta, että moni talonpoika pyrki vielä katselmuksen jälkeenkin vilpillisesti vaihtamaan kelvollisen sotaratsunsa ennen taistelukuuntälle lähettämistä heikompikuntoiseen. Samoin yritti sotahommiin kyllästynyt ratsuisäntä toisinaan lähettää sijalleen nuoremman ja kokemattomamman poikansa tai jopa ratsastustaidottoman renkinsä.¹⁴⁷ Myös vuoden 1638 katselmuksiohjeet ovat näiltä osin selkeät. Niissä korostettiin, ettei ratsumiehillä saanut olla kuin yksi hevonen tilaa kohti. Velvollisuudesta pitää renkiratsastajaa tai kuormastohevosta ei mainita mitään.¹⁴⁸

Asia ei ole kuitenkaan aivan näin selvä. Sotakollegion kirjeenvaihdosta tapaa nimittäin aina silloin tällöin mainintoja maaratsuväen kuormastohevosista, joita ei mainita rykmenttien vahvuusluetteloissa tai tileissä. Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsuväen skvadroonan siirtyessä kesällä 1644 Suomesta Ruotsiin everstiluutnantti Christoffer Burmeisterin tuli huolehtia, että sillä olisi mukanaan hyviä kuormastohevosia, vaikka niiden kuljettamista varten pitäisi ottaa 1-3 alusta enemmän komppaniaa kohti.¹⁴⁹ Näihin aikoihin näytettäisiin tyydytyn siihen, että joka toisella Suomesta Saksaan lähtevällä Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin ratsumiehellä oli kuormastohevonen (trottzklippare).¹⁵⁰ Tämä tieto sopii hyvin yhteen vuoden 1602 valtiopäiväpäätöksen kanssa.

Valittaessa vuonna 1648 ratsumiehiä kuningattaren henkikomppaniaan edellytettiin, että jokainen valittu ratsumies toisi tullessaan ratsuhevosensa, varusteet, vahvan kuormastorengin ja hyvän kuormastohevosen. Ohjeet miesten rekrytoinnista kuningattaren drabantteihin lähetettiin seitsemälle Ruotsi-Suomen ratsurykmentille, muun muassa Hämeen-Uudenmaan ratsuväelle. Jokaisesta komppaniasta oli valittava kahdeksan hyvää ratsumiestä, jotka eivät saaneet olla upscereiden ja vielä vähemmän ratsutalonpoikien omia poikia tai sukulaisia, vaan hyviä ja taitavia tavallisia ratsumiehiä. Heidän piti olla Tukholmassa 1.5.1648 mennessä.¹⁵¹

Erityisen paljastava on eräs sotakollegion kenraalimajuri Johan Wrangelille lähettämä kirje. Wrangel sai 7.7.1654, kuninkaan ilmoittamista erityisistä syistä, käskyn kieltää ottamasta mukaan kuormastohevosia. Normaalisti uloskomennetuilla rykmenteillä tai komppanioilla oli nimittäin marsseilla mukanaan tietty määrä kuormastohevosia.¹⁵² Kuormastohevoset olivat tarpeellisia ja suorastaan

147 KrA, KrKR 25.6.1644: Till her Jöns Kurck, Fiscalen Joahim Liepstop.

148 Vrt. KrA, KrKR 21.3.1638: Katselmuksiohjeet 4 §; Vrt. SRA M 919: Militia Staten 1638 mainitsee miehistöllä 102 ratsua; SRA M 919: Till 1644 Ordinantien: V. 1644 komppaniassa oli 102 miehistön ratsua ja 23 päällystön. Kun komppaniat saivat kolmannen korpraalin, muuttui suhde niin että komppaniassa oli 100 miestä ratsuineen ja 14 esimiestä + 25 ratsua eli yhteensä 125 ratsua.

149 KrA, KrKR 5.6.1644: Till Öfwerste Leutenanten Christopher Burmeister, Major Carl Beck (Turun rykmentti); KrKR 6.6.1644: Till Jöns Kurck; KrKR 16.8.1644: Till Rikz och Cammar Rådih om Medicamentz: Sekä Burmeisterin että Beckin skvadroonat määrättiin edelleen Tanskaan.

150 KrA, KrKR 22.3.1642: Till Henrich Nöding; KrKR 24.4.1646: V:n 1646 laivauksen yhteydessä joka toisen HämUmRv:n ratsumiehen tuli ottaa mukaan hyvä kuormastohevonen Saksaan.

151 KrA, KrKR 24. ja 29.2. sekä 1.3.1648.

152 KrA, KrKR 7.7.1654: Till Johan Wrangel; Ks. kuormastohevosista m. Belfrage 1934, 26.

välttämättömiä, sillä niiden avulla voitiin huolehtia siitä, että ratsuväellä olisi aina mukana riittävästi muonaa, rehua ja varusteita. Braunerhjelman arvion mukaan ruotsalaisella ratsurykmentillä oli perässään 1600-luvun puolivaiheilla yli 400 rengin ja kuormastohevosien joukko.¹⁵³

Esittämäni perusteella on kallistuttava sille kannalle, että ratsumiehillä oli yhteisiä kuormastohevosia ja mahdollisesti renkejä niitä hoitamassa. Ehkäpä aina kaksi tai kolme ratsumiestä muodostivat säännöllisen yö- tai telttakunnan, jolla oli yhteinen kuormastohevon ja renki. Ainakin vastaava tapa, jossa neljä/viisi ratsutilallista – neljä/viisi ratsumiestä muodostivat telttakunnan – varustivat yhden yhteisen kuormastohevosien ja rengin, joka hoiti hevosen ja kuormaston pakkaamisen, tunnetaan nuoremman jakolaitoksen ajalta.¹⁵⁴ Mistäpä muualta malli olisi tullut kuin elävästä elämästä!

Michistöllä saattoi olla myös ylimääräisiä kuormasto- tai varahevosia ja renkejä niitä hoitamassa. Toisaalta sotaväen kuormastolla oli määrätty koko, eikä sen paisumista ylipitkäksi kolonnaksi katsottu käsittääkseen välttämättä sormien läpi, rehustusvaikeuksienkaan vuoksi. Vaikeampi oli varmaan säännöstellä sotaväkeä seuraavan epävirallisen kuormaston kokoonpanoa, jossa saattoi kulkea mukana muun muassa esimiesten ja michistön yksityisomaisuutta sekä perheenjäseniä.¹⁵⁵ Mielenkiintoista olisi tietää, miltä tilimomentilta kaikkien kuormastohevosien ylläpito järjestettiin. Esimerkiksi vuoden 1622 sotaretkellä kuningas itse sanoi järjestävänsä kuormaston palkkauksen.¹⁵⁶

Toinen mielenkiintoinen kysymys on, oliko *päällystöllä* todella ylimääräisiä hevosia kuten vahvuusluetteloista ja tileistä on luettavissa, vai oliko kysymys vain palkkalaskennallisesta kirjanpidosta eli hevosista 'paperilla'.¹⁵⁷ Ainakin esimiehillä oli hyvä syy varustaa ylimääräiset ratsunsa, sillä he saivat 30 talarin verovapauden kustakin menosäännön mukaisesta ratsusta: neljä hevosta omistaneelle ratsumestarille kuului siten neljän vapaatilan verovapaus (4 x 30 talaria), luutnantille ja vänrikeille kolmen, korpraaleille ja muonittajille kahden, kirjureille yhden jne. Periaatteessa esimiehet saivat niin monta 'vapaa-' eli hevosilaa, että säädetyn ratsumäärän mukainen korvaus tuli täytettyä. Jos 'vapaatilojen' verot eivät riittäneet, vouti toimitti puuttuvan osan rahana.

153 Vrt. Braunerhjelm 1912, 11, 23; Braunerhjelm 1913, 29; Kuormastohevosia saattoi olla jopa 500-600, mikäli kahta ratsukkoa kohti oli aina yksi kuormastohevon, ja jos päällystöllä oli vielä omat kuormastohevosensa. Braunerhjelm (1913) on laskenut yhden kuormastohevosien aina kolmea ratsukkoa kohti.

154 Vrt. Ericson 1995, 38; Korkiakangas 1996, 99; Ruotsin sotaväki käytti leiriytymiseen myös teltoja ainakin jo 1620-luvulla, ehkä aiemminkin: ks. Korhonen 1939, 308; Nuoremman jakolaitoksen aikana telvat kuuluivat ratsutilallisten varustamisvelvollisuuteen: Backlund 1993, 98.

155 Kuormastoista enemmän: Tersmeden 1979, 17; Vahvuusrullista ja palkkalistoista kuormastoväkeä ei löydä, mutta jos kukin esimies elätti ja maksoi heidän palkkansa omista varoistaan, heitä ei ehkä ollut tarpeen kirjata niihin. Toisaalta luulisi, että tällaisen palvelusväen olemassaolosta olisi veronkierron estämiseksi vaadittu maininnat joissakin asiakirjoissa; Jalkaväen vahvuusluetteloista sen sijaan tapaa silloin tällöin merkinnän (upseerinpalveljoista?)/katselmusrengiestä (munsterdrengeior), joita oli tavallisesti 4 komppaniassa: vrt. KrA, rullor 1639:11, 78; 1641:24, 39, 71; Luukko 1945, 493; Upseerinpalvelijat (munsterd:).

156 Korhonen 1939, 308-309.

157 Esim. KrA, rullor 1644:15, 1-; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1644, 162, 182-185.

Puhtaasti paperihevosista ja palkkauksesta ei missään nimessä ollut kysymys, koska sotilasmaakirjoissa mainitaan toisinaan esimiesten todella varustaneen kysieiset hevoset. Ratsujen määrän ollessa ajoittain vajaanlukuinen saivat esimiehet tilapäisesti korvauksen pelkistä paperihevosista. Pitkittämällä hevosen hankintaa poistuneen tilalle esimies saattoi ehkä nauttia hieman ylimääräistä tuloa, joten ratsukorvauksen lyhytaikaiselle väärinkäytölle oli olemassa jonkinlainen mahdollisuus. Toisaalta rykmentinkirjurit olivat valantehneitä ja rykmentinkomentajan nimitysvallasta riippumattomia virkamiehiä,¹⁵⁸ joiden päätä ei varmaan käännetty aivan helposti vilpille suosiolliseksi.

Ratsujen todellisen lukumäärän selvittäminen komppanioissa ei ole kuitenkaan aivan yksinkertainen juttu. Esimerkiksi vahvuusrullien ja maakirjojen mukaan ratsukomppanian papille ja parturille kuului kummallekin vain yksi hevonen. Kun sama pappi ja parturi toimivat useamman komppanian viranhoitajina, on vaikea tietää, oliko heillä yksi hevonen joka komppaniassa niin kuin vahvuusluetteloista voi päätellä. Useiden hevosten olemassaoloon viittaa kuitenkin se, että papille ja partureille maksettiin korvaus hevosen ylläpidosta jokaisesta komppaniasta, missä hän hoiti virkaansa. Toisaalta kysymys saattoi olla yhtä hyvin hevosta paperilla, jolloin korvaus olisikin maksettu vain viranhoitajasta.¹⁵⁹

Yksittäiset esimerkitapaukset kuitenkin osoittavat, että kysymys ei ollut pelkistä paperihevosista. Esimerkiksi parturimestari Johan eversti Isak Axelsson Silversparren Uplannin rykmentistä todellakin piti yllä kahta ratsua varustaneen.¹⁶⁰ Samoin mainitaan maakirjoissa kaksi rahasta ratsastavaa Turun ratsuväen korpraalia, joista toinen sai normaalin 60 talarin ratsukorvauksen kahdesta hevosesta, mutta toinen vain 30 talaria, koska piti vain yhtä hevosta.¹⁶¹ Että luutnanteilla todella oli kolme hevosta, käy ilmi luutnanttien Johan Haldonin ja Israel Olofssonin tapauksista. Molempien ylläpito ja palkkaosatavat pidätettiin sota-aikeuden päätöksellä toistaiseksi, mutta ratsukorvaus luvattiin suorittaa, koska kumpikaan ei muuten pystyisi huolehtimaan kolmesta ratsustaan.¹⁶²

Päällystön ylimääräisten hevosten tarpeellisuutta tukee myös se, että ollakseen toimintakykyinen ratsurykmentti tarvitsi pysyvän hevostakan, mikä oli mahdollista vain pitämällä reservihevosia. Ylimääräisten hevosten olemassaolo upseereilla tunnetaan myös ulkomaisista rykmenteistä, esimerkiksi katolisen keisarin armeijasta.¹⁶³ Ruotsin vuoden 1634 hallitusmuoto edellytti ratsukannan kohottamista siten, että komppaniassa olisi 25 päällystö- ja 125 miehistöratsua.¹⁶⁴ Myös vuoden 1638 katselmusohjeiden mukaan oli jokaisen komppanian

158 KrA, KrKR 12.5.1636: Instruction: 11 §.

159 Vrt. KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 74-84, 180; 1647, 94-, 104, 212; 1648, 69; Rullor 1647:11, 13-; VA 7001, 16; Lappalainen 1972, 302-303.

160 KrA, KrKR 6.11.1635: Öpet zedell; Tarkistettu: Rullor 1635:3, 5v-: Parturimestari Johan toimi everstin ja everstiluutnantin komppanioiden parturina.

161 VA 7001, 16.

162 KrA, KrKR 9.12.1635: Till Landzhöfdingen Ture Sparre.

163 Langer 1981, 96-97, 158-159.

164 Braunerhjelm 1913, 11: V:n 1621 ohjeen mukaan komppaniassa oli 23 päällystön ratsua ja 102 miehistöratsukkoa.

ratsumäärä nostettava 125:stä 150:een. Näistä 25 ratsukkoa oli pidettävä koti-
maassa reservinä rykmentin saadessa komennuksen muualle.¹⁶⁵ Näiden 25 rat-
sukon (tai rykmentissä 200:n) lisäksi jokaisella komppanialla oli 11:n
(rykmentillä 88:n) päällystöhevosen reservi.¹⁶⁶

Kuka sitten hoiti ja kuljetti reservihevoset? Tuskinpa esimerkiksi eversti tai
luutnantti vaivautui itse huolehtimaan useammasta kuin yhdestä ratsusta, sillä
ratsumieskään ei hoitanut kuin alla olleen ratsunsa. Se olisi ollut vastoin upsee-
reiden sosiaalista asemaa. Jonkun muun oli siis hoidettava ylimääräiset hevoset.
Korpraalien tehtävä oli valvoa hevosten hoitoa ja kengityssepät puuhailivat
jatkuvasti hevosten kimpussa. Toisaalta korpraalitkin olivat ratsuväessä siksi
isoja herroja, ja heille kuului niin paljon muitakin tehtäviä, että hekään eivät
varmaan ennättäneet ylimääräisten hevosten hoitoon. Kengitysseppä sen sijaan
olisi ollut sopiva päätoiminen ammattimies tehtävään, sikäli kuin hän hevosten
kengittämiseltä sellaiseen ennätti. Ehkäpä he tulivat, kuten kuormaston valvon-
nasta vastanneet profossitkin, ylimääräisten hevosten kanssa kenttäarmeijaa
seuranneissa monenkirjavissa jälkijoukoissa.¹⁶⁷

Toinen vaihtoehto oli, että ylimääräisten hevosten haltijoilla oli rykmenttiin
varsinaisesti kuulumatonta omaa palvelusväkeä, omia poikia tai renkejä kuor-
maston mukana. Tällaiseen mahdollisuuteen viittaavat käsittääkseni Tanja
Bergrothin Turun ja Porin ratsuväen vuoden 1640 katselmusrullista osoittamat
maininnat. Esimerkiksi korpraali Jussi Matinpojan toinen ratsu ja (sitä ratsas-
tava) mies eivät menneet katselmuksessa läpi, vaan korpraalin tuli hankkia
parempi mies ja ratsu. Ratsumestari Johan Christerssonin neljästä ratsusta yhdel-
tä puuttui ratsastaja ja korpraali Hannu Heikinpojalla oli kaksi ratsua, mutta
toiselta hevoselta puuttui ratsastaja.¹⁶⁸

Kaikesta päättäen nämä ylimääräisten hevosten ratsastajat eli upseereiden
henkilökohtaiset palvelijat – jos heitä todella oli – olivat aseistettuja, koska
esimiesten oli varustettava jokaista ratsua kohti aina pistoolipari. Ratsumestarilla
oli siten neljä ratsua ja kahdeksan pistoolia, luutnantilla ja kornetilla molemmilla
kolme ratsua ja kuusi pistoolia, korpraalilla kaksi ratsua ja neljä pistoolia jnc.
Esimiesten varustukseen kuului jokaista ratsua kohti myös miekka, mutta taval-
lista oli, että miekkoja vaadittiin yksi vähemmän kuin esimiehellä oli ratsuja.

165 Vrt. KrA, KrKR 21.3.1638 ja Frosterus 1765, 52-53; Ainakin Kaarle X Kustaan aikana ko. 25
ratsukon reservijärjestelmä oli käytössä: Braunerhjelm 1913, 27-28; V. 1658 ratsukomppanian
vahvuudeksi säädettiin jälleen 125 ratsukkoa: Wijkander 1866, 128.

166 KrA, rullor 1644:15, 1-; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1644, 162, 182-185: Esim. everstin komppanian
tilien kirjavahvuudessa oli 14 esimiehellä 25 ratsua, ja lisäksi komppaniassa oli 125 ratsumiestä,
joilla kullakin oli yksi hevonen. Komppaniassa oli siis alun perin, ennen karkaamisia ja
taisteluita 139 miestä ja 150 hevosta, joista 11 oli päällystön reservihevosia; KrKR 22.2.1641:
Till Harald Stake: Ratsukomppaniaan kuului 150 hevosta.

167 Pylkkänen 1989, 34-35; Langer 1981, 96-97: Manner-Euroopassa sotaväen marssiosastoja
seurasi kuormastossa sotilaiden perheiden lisäksi kenttäkauppiaita, palvelusväkeä, maksullisia
naisia, mustalaisia, viihdyttäjiä, rampautuneita sotureita, vieraitten rykmenttien karkulaisia,
myöhäisfeodaalisen ajan liikaväestöä (irtolaiset) ja kaupustelevia juutalaisia sekä ihmisiä, joista
sota oli tehnyt juurettomia. Useimmat heistä elivät sotilaiden tarpeista ja elämänhalusta tai
rosvoamalla taistelun jälkeen sen mitä sotilaiden ryöstelyltä jäi tähteeksi; Tersmeden 1979,
17.

168 KrA, rullor 1640-41:10, 7, 13 ja 18: Katselmusluettelo päivättiin Turun linnassa 14.7.1640.

Siten yksi mahdollisista palvelijoista oli usein varustettu pelkästään pistoolilla.¹⁶⁹ Outoa on, ettei upseereiden mahdollisista henkilökohtaisista palvelijoista tapaa mainintoja juuri mistään lähteistä. Selitys voi olla siinä, että esimiesten itse oli ehkä kustannettava heidät kustakin ratsusta saamaansa 30 talarin korvausta vastaan.

Useisiin hevosiin upseereilla viittaa sekin, että sotaviskaali Jochim Liebsdorffia käskettiin kaikella arvovallallaan kieltämään Suomen upseereita asettamasta hevosiin rykmentin ratsutalonpoikien hoidettavaksi, koska nämä muuten köyhtyvät.¹⁷⁰ Jotkut ratsuesimiehet palveliioineen käyttivät kotimaassa ollessaan virka-asemaansa väärin ottamalla ratsutalonpoikien varustamia hevosia yksityisasioidensa hoitoon. Katselmuksessa samat esimiehet syyttivät talonpoikia hevosten huonosta hoidosta, vaikka olivat itse juoksuttaneet ne näännyksiin.¹⁷¹

Kruunu uhlasi hevosten ylläpitoon yllättävän paljon varoja, mikä sekin kertoo jotakin ylimääräisten ratsujen tarpeellisuudesta ja toimii lisäargumenttina niiden olemassaolosta: kentällä ja varuskunnissa ratsupäällystölle maksettiin hevostaitaisen 30 talarin ratsukorvauksen, rehun ja heinien lisäksi kuukausittain 4½ talarin korvaus kustakin hevosesta. Rykmentinupseerit saivat vielä erityisen kuukausikorvauksen esikuntatehtävistään ja ratsujen ylläpidosta (med sin hästars förbättr.).¹⁷²

Lisätodiste upseereiden ylimääräisten hevosten olemassaolosta on se, että kun kenraalimajuri Johan Wrangelia määrättiin 16.6.1654 varustamaan Saksaan ratsukomppania, niin sen vahvuuteen tuli kuulua 160 miehistön ratsukkoa ja 25 päällystön hevosta. Miehistön ratsukoiden normaalia suurempi määrä selittyi sillä, että jokaisesta komppaniasta koottiin 20 miestä kysäiseen komppaniaan.¹⁷³ Päällystön ratsujen lukumäärä vastaa juuri yhden komppanian 14 esimiehen ratsujen normaalivahvuutta.¹⁷⁴

Upseereiden ylimääräisten hevosten puolesta todistavat myös nuorempaa jakolaitosta koskevat tiedot. Eräässä kuninkaallisessa kirjjeessä vuodelta 1683 todettiin, että elleivät upseerit pitäneet heille säädettyä määrää ratsuja, niin näihin tarkoituksiin jaetut hevostilojen verotuotot oli poistettava.¹⁷⁵ Vuosien 1688-89 ohjeiden mukaan upseereilla tuli kentällä ollessaan olla kuormaston mukana yhtä monta renkiä, kuin heille oli menosäännössä määrätty ylimääräisiä

169 Ks. esim. KrA, rullor 1640-41:10, 7, 13, 18 ja 1641:14, 1-; Ratsuväessä jokaisen ratsumiehen varustukseen kuului kaksi pistoolia: Lappalainen 1975, 51.

170 KrA, KrKR 1.2.1649: Kongl. Krigs Collegij förklarings; KrKP 1.8.1650; Ainoaa hevostaan upseereilla tuskin oli tarvetta työntää talonpoikien huostaan, vaan juuri ylimääräiset hevoset - A.P.; KrKR 23.2.1650: Till Pehr Brahe: Majoitusmestareille kehoitettiin jakamaan vähäisen palkkansa lisäksi kruunutiloja, joilla he voisivat oleskella ja pitää hevosiaan; Ks. m. Belfrage 1934, 25: "Det förekom även, att rytmästarna läto sina hästar gå på fodring mellan ryttarna, vilket tillämpades ännu så sent som 1669 (Västgöta kavalleri).

171 KrA, KBR II: (1650-51?).

172 SRA, M 919: Till 1644 Ordinantien... Swänske landz Ryttares Mänatz löning när dhe ähra i fällth och gvarnizon.

173 KrA, KrKR 16.6.1654: Ordre till Gen.maioren Johan Wrangel.

174 Esim. KrA, rullor 1641:14, 2 ja 31.

175 Wijkander 1866, 280.

hevosia (redchästars).¹⁷⁶ Vuonna 1690 säädettiin edelleen, että upseerit saivat rauhan aikana pitää yhden hevosen vähemmän kuin mihin he menosäännön mukaan olivat velvollisia ilman, että heille kuuluva ratsukorvausta pienennettäisiin. Viimeistään tällöin upseereilla oli siis ainakin yksi 'paperihevonen', minkä varjolla upseerit saivat epäsuoran palkanlisän.¹⁷⁷

Yksi vähälle selvitykselle jäänyt kysymys on se, miten *jalkaväen* kuormastohevosten ylläpito oli järjestetty.¹⁷⁸ Jalkaväen upseereilla mahdollisesti olleista hevosista saattoivat huolehtia heidän henkilökohtaiset palvelijansa. Heistä, sen paremmin kuin jalkaväen upseereiden mahdollisista ratsuista, emme tapaa jälkiä sotaväen vahvuusluetteloista tai tileistä. Käräjäasioiden yhteydessä sen sijaan mainitaan toisinaan osapuoliksi jokin siviili, upseeri ja hänen palvelijansa.¹⁷⁹ Oliko näissä tapauksissa kysymys sotilaspalvelijoista vai esimerkiksi upseereiden tilojen rengeistä, jää tässä selvittämättä.

8. Käytännön palkkapolitiikka

Palkkavuosi oli juhannuksesta seuraavaan juhannukseen,¹⁸⁰ mutta vuosipalkat oli määrä toimittaa miehille kunkin tilivuoden syksynä.¹⁸¹ Se oli varmastikin seurausta sadonkorjuu- ja teurastusajoista. Verotus oli kuitenkin jatkuvasti käynnissä oleva prosessi: lähtökohtana pidettiin maakirjoissa tiloille ilmoitettua verosummaa, josta vähennettiin tilojen kuukausittain vuotuisesta verosta maksamat lyhennykset. Kamarikollegio oli vielä 1630-luvulla vaatinut läänin-kirjanpitäjiltä kuukausittaisia selvityksiä tilitapahtumista käskytetleineen ja maksukuitteineen. Ylimääräisten verojen osalta tilitys tehtiin kerran vuodessa tilivuoden lopussa.¹⁸²

Myöhemmin vuosi jaettiin verotuksellisesti neljään jaksoon niin, että kunakin kautena kannettiin tietyt veroparselit. Ensimmäinen verotusjakso ulottui juhannuksesta Laurinmessuun, jolloin kannettiin varsinaisten rahaverojen lisäksi voipuverot, päivätyökorvaukset ja verot karjasta, lampaista, siipikarjasta sekä

176 SRA, M 906: Stockholm 30.3.1688: Kungl. Mtz. swar till CammarCollegium ja Tågordningh, Stockholm 5.2.1689; Ks. m. Frosterus 1765, 182; Esim. korpraalit olivat kuitenkin rauhan aikana vapautettu pitämästä renkiä ja kuormastohevosta.

177 Ågren 1922, 54; Frosterus 1765, 182.

178 Esim. v:n 1617 ohjeen mukaan tuli jokaista jalkaväen nihtiä kohden olla jälkijoukoissa yksi kuormastohevonen. Muutamaa vuotta aiemmin edellytettiin vain yhtä kuormastohevosta viittä nihtiä kohti. Kuormastohevosten avulla joukko oli huollon suhteen huomattavasti omavaraisempi, koska se pystyi kuljettamaan mukanaan enemmän elintarvikkeita ym. päivittäistarvikkeita: vrt. Holm 1929, 93.

179 Esim. VA 7953, 144: Hollolan kihlakunnan sakkoluettelo: kapt. Måns Månsson ja hänen palvelijansa; Luukko 1945, 465; Tersmeden 1979, 17.

180 KrA, KBR I: 18.3.1637; KrKP 10.8.1650; KrKR 9.9.1647: HämUmRv:n majuri Johan Henriksson Jägerhornin lesken armo vuosipalkka; SKA, Rikshuvudbok 1634, 203; Ks. m. Styffe 1852, 177 (HKM:n ohje 27.7.1624) ja 249-250 (Per Brahen ohje veronkannosta 29.4.1650); Korhonen 1939, 130.

181 KrA, KrKR 11.3.1642: Till Richz och Cammerråd.

182 Styffe 1852, 398-399: Kamarikollegion ohje veronkannosta 1.3.1631: 2 ja 3 §; Yksi keino verorästien perimiseen oli odottaa ruohon kasvamista ja teurastaa parhaassa lihakunnossaan ollut karja laidunajan mentyä: KrA, AmKBB 1638:85, 105.

kirjattiin lyhennykset. Laurin- ja Tuomaanpäivän välistä jaksoa kutsuttiin Mikkelinmessuksi, jolloin kannettiin vuotuiset viljaverot eli vakinaiset verot, vilja-
apuverot, auto- ja kymmenysverot sekä kalastusta koskevat verot. Kolmas
jakso ulottui Tuomaanpäivästä helmikuun loppuun, jolloin vaadittiin suoritetta-
vaksi heinä- ja olkirahat, talviajot sekä kaikki muu mitä kruunun piti talven
aikana saaman. Verovuoden neljäs kausi jatkui maaliskuun alusta juhannukseen.
Verovelvollisten tuli tällöin suorittaa kaikki ne rästit, jotka edellisiltä jaksoilta
olivat ehkä jääneet maksamatta. Se oli helpommin sanottu kuin tehty.

Voutien oli pidettävä erillistä kirjaa rästeistä, etteivät ne sekoittuisi seuraavan
vuoden tileihin. Voutien tuli sopia veronkannosta pitäjittäin, puolipitäjittäin,
neljänneskunnittain ja booleittain niin, että paikalliset olosuhteet voitiin ottaa
huomioon. Samalla oli sovittava ylimääräisten verojen kuten henki- ja karja-
veron, kyyditysvelvollisuuden ja muiden myönnytysverojen suorittamisesta.¹⁸³

Toinen asia oli, kantoivatko voudit veron vuotuisikierron mukaisesti tai miten
he onnistuivat veronkannossa. Kenraalikuvernööri painosti vuonna 1650 vouteja
ahkeruuteen ankarilla säännöillä: mikäli verojen rästytyminen oli kiinni voudista
esimerkiksi siksi, ettei tämä ollut kantanut oikeita veroja oikeaan aikaan,
vouti saisi korvata puuttuvan osuuden omasta palkastaan. Brahe vaati vouteja
laatimaan maaherralle ja lääninkirjanpitäjälle selvityksen kantamistaan veroista
jokaisen verojakson lopussa. Lääninkirjanpitäjän tuli laatia läänittäinen yhteen-
veto voutien tilityksistä neljännesvuosittain ja toimittaa se Turun verokamarille.
Näin siellä pysyttäisiin ajantasalla veronkannon suhteen ja saataisiin väliaika-
tietoja muun muassa sotaväkeä koskevien maksumääräysten toteutumisesta.¹⁸⁴

Kruunu varasi itselleen aikaa maksusuorituksiin ja varoja avautuneiden virko-
jen palkanhoitoon siten, että nihdeille ei maksettu ensimmäiseltä palvelus-
vuodelta palkkaa.¹⁸⁵ Myöskään päällystöön noussut ratsumies tai nihti ei saanut
ensimmäisenä vuonna esimichelle kuuluvaa vuosipalkkaa,¹⁸⁶ vaan ainoastaan
michistöpalkkansa tai puolet esimichelle kuuluvasta palkasta. Ratsutalonpoika
sai lisäksi korvauksen ratsukon ylläpidosta.

Jos avoimena olleeseen virkaan valittu mies oli rykmentin palveluksessa
ennestään, hän sai ylennettäessä nauttia ensimmäisenä viranhoitovuotenaan
ainoastaan edellisen virkansa palkan. Kruunu säästi avoimiksi tulleiden virkojen
ensimmäisen vuoden palkkatähteen itselleen. Täyttämättä jääneen viran palkka
saatettiin joissakin tapauksissa ohjata myös toiseen rykmentiin.

Sotaväessä noudatettiin kolmikymmenvuotisen sodan aikana käytäntöä, että
jos edellinen viranhaltija oli kuollut aviottomana, kruunu piti puolet palkkatu-
loista ja antoi toisen puolen uudelle viranhaltijalle. Jos virka jäi toistaiseksi
täyttämättä, kruunu piti koko palkan. Jos edelliseltä viranhaltijalta jäi leski,
seuraaja ei saanut ensimmäisenä vuonna uuden virkansa mukaista palkkaa

183 Styffe 1852, 249-251: Per Brahen ohje veronkannosta 29.4.1650 ja s. 177: HKM:n ohje
27.7.1624; Saloheimo 1990, 45, 408.

184 Vrt. Styffe 1852, 250-252: Per Brahen ohje veronkannosta 29.4.1650.

185 Vrt. KrA, KrKR 10.3.1654: Krigs. Collegij Resolution; 6 §; Ks. m. Juvelius 1927, 134: 1500-
luvulla uudet nihdit eivät saaneet palkkaa, ennenkuin olivat olleet mukana sodassa.

186 KrA, KrKR 19.8.1647: Till Abraham Steensson.

lainkaan, vaan leski sai kaiken. Pennitöntä ei uuteen virkaan siirtyneen miehen palvelus ollut tällöinkään, vaan ylennyksen saanut nautti siirtymäkauden ajalta palkkaa edelliseltä vakanssiltaan.

Uuden viran mukaisen palkan saamiseksi virkaa hoitavalla piti olla sotakollegion myöntämä viranhoitoon oikeuttava valtakirja tai muutoin hän sai tyytyä entiseen palkkaansa. Kruunun kirjanpitäjät olivat tarkkoja: he eivät esimerkiksi suostuneet toimittamaan parturinkisällien palkkoja rykmentille, ellei kisällien nimiä ollut asianmukaisesti palkkalistojen kautta saatettu rahakirstunhaltijoille tiedoksi.¹⁸⁷

Tarkoitukseltaan tilapäiseksi luonnehdittavassa alistuksessa sotilas sai edelleen palkkansa perusyksikkönsä (oman alkuperäisen komppanian) kautta. Pysyväksi tarkoitetun siirron myötä palkkaus siirrettiin miehen saaneen komppanian hoidettavaksi. Siirtyessään toisessa komppaniassa avautuneeseen uuteen virkaan mies sai ensimmäisenä vuonna vanhan virkansa mukaisen palkan aiemman komppaniansa varoista.¹⁸⁸

Tapauksessa jossa mies siirtyi kokonaan toiseen rykmenttiin, hän sai palkkansa periaatteessa samoista lähteistä kuin viran aiempikin haltija, ellei jommalla kummalla sitten ollut omaa vapaatilaa. Jos entisen viranhaltijan leski nautti armovuosipalkkaa, virkaan nimetty sai palkkansa edelleen tilapäisesti aiemman rykmenttinsä varoista.¹⁸⁹ Ehdoksi siirtymiselleen Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentistä Karjalan ratsurykmentin majuriksi asetti ratsumestari Erich Persson (m. Pistolhielm), että hän saisi säilyttää Hämeen-Uudenmaan rykmentin aikaiset ratsu- ja hevostilansa Sääksmäen kihlakunnan Saarioisten pitäjistä. Tärkeämpää kuin ylennys hänelle oli siis turvata taloudellinen asemansa.¹⁹⁰ Kruunu tuli Erich Perssonia vastaan antamalla hänen pitää osan aikaisemmista palkkatiloistaan.¹⁹¹ Tapaus osoittaa, että palkkatilat eivät pyrkimyksistä huoli-

187 Vrt. KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 183-192; 1643, 173-174; 1644, 215; 1645, 170; 1646, 232, 236; Esim. HämJv:n täyttämättä olleen papinviran palkka osoitettiin sotakollegion päätöksellä UmltJv:n pappi Johan Frisuikselle; RRPB 1648, 186-188, 201; 1651, 249-, 279; Jalkaväen miehistöstä päällystöön nousseille kokeneille sotureille annettiin ilmeisesti puolet päällystövirkansa mukaisesta palkasta. Sen sijaan näyttäisi, että uusille, vasta miehistöön saapuneille ja sieltä esimiestehtäviin välittömästi nostetuille tulokkaille ei esimiespalkkaa maksettu ensimmäiseltä vuodelta; KrKP 12.9.1650; KBR I: Stockholm 31.3.1641; KrKR 3.11.1645; HämUmRv:n ratsumestariksi luutnantista ylennetyn Jost Qwantin tuli saada ensimmäiseltä ratsumestarivuodeltaan luutnantin palkka - samoin Arfvid Hendrichssonin: KrA, KrKR 18.6.1649; Till Per Gustafsson ja KrA rullor 1647:11, 13, 52; Ks. m. KrKR 30.10.1647: HämUmRv:n ratsumestari Erich Peerssonin palkka.

188 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1643, 180.

189 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1644, 4, 295: Esim. kun HämJv:n luutnantti Peter Semidt ylennettiin v. 1644 Itä-Göötan rykmentin kapteeniksi, hän sai kapteenin lesken armovuoden ajan palkan HämJv:stä; RRPB 1644, 8, 14: UmltJv:n komentaja Lydert Hendrichsson peri v. 1644 vanhoja, osin v:ita 1635 olleita palkkarästejään aiemmista rykmenteistään. HämUmRv:stä aatelislippuceeseen siirtyneelle everstiluutnantti Henrik Nödingille maksettiin vanhat rästit HämUmRv:n tileistä; Ks. m. KrA, KrKR 31.3.1643: H. Nöding; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1645, 172.

190 KrA, KrKP 22.1.1650 ja KrKR 23.1.1650: Till Pehr Brahe; KrKP 15. ja 17.6. sekä 1.7.1650.

191 Toinen palkkatiloista oli Simo Simonpojan tila Kulsialan Monaalasta. Se oli ollut v:na 1638-45 ratsumestari Johan Henderssonin ja v. 1646 kirjuri Erich Thomassonin palkkatilana ennen siirtymistään Erich Perssonille. Toinen, Olli Matinpojan, tila Saarioisten Järviön kylästä oli kaiken aikaa ollut Erich Perssonin palkkatilana: Vrt. KrA, KrKP 8.10.1650; KrA, rullor 1649:8, 20; 1649:17, 116; Personregister, rullor -1700; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-52: HämUmRv:n sotilasmaakirjat.

matta olleet vielä vakiintuneet puhtaasti yhden ja saman viran käyttöön, vaan seurasivat toisinaan viranhaltijan persoonaa.

Kun Hämeen jalkaväen luutnantti Eskill Larsson Trälod siirtyi vuonna 1646 luutnantiksi uusille voittomaille Jämtlannin rykmenttiin, hän sai suunsa maakeaksi lohesta ja leivän päälle niin runsaasti hersyvää voita, että saattoi hymyillä suupielet venyneinä aina korviinsa asti, sillä kyseiset elintarvikkeet olivat hänelle osa virkapalkkaa.¹⁹² Palkkaparselit poikkesivat valtakunnan eri osissa seudulle ominaisten elinkeinojen mukaan.¹⁹³

Ongelmallisemmaksi palkan järjestäminen muuttui, mikäli esimies tuli jostakin värvätyistä rykmentistä tai kotimaisten maarykmenttien ulkopuolelta, koska tällöin hän ei saanut mitään korvausta edellisestä virastaan uuteen tehtävään siirtyessään. Esimerkiksi saksalaisen värvätyn rykmentin komentajuudesta Westfalenin rauhanteon jälkeen eronnut eversti Bernt Mellin, joka nimitettiin Hämeen jalkaväen komentajaksi eversti Hans Ridderin kuoltua maaliskuussa 1652, ei saanut edeltäjänsä palkkalähteitä käyttöönsä ensimmäisenä viranhoitovuotenaan, koska edesmenneen everstin palkka luovutettiin leskelle armovuosi-saatavaksi. Sotakollegio vaati siksi kamarikollegiota etsimään jostakin varat eversti Mellinin palkkaan.¹⁹⁴

Joissakin tapauksissa tehtiin henkilökohtaisia palkkaratkaisuja. Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsuväessä korpraaliksi edenneelle Darfned Reedille kuului palkkalistojen perusteella vuonna 1641 vain muonittajan vuosipalkka, mutta koska hän oli ansioitunut, hänelle annettiin korpraalin palkka. Solidaarisuutta palkkapolitiikkaan löytyi myös rykmenttien sisältä: mikäli jollekin kompanialle jäi palkaksi toimitetuista veroista ylimääräisiä varoja, ne saatettiin käyttää rykmentin päätöksen mukaisesti täyttämään toisen komppanian kassan vajetta. Parempi ollakin solidaarinen, sillä jos rahat eivät jääneet rykmenttiin, ne kelpasivat kyllä kruunun pohjattomaan kassaan.¹⁹⁵

Jos sotamies katosi tai sairastui kesken sotaretken, hänen palkkansa annettiin omaisille tai takavarikoitiin kruunulle kunnes asia saatiin selvitettyksi.¹⁹⁶ Myös jäädessään vihollisen vangiksi mies sai vapauduttuaan vankeusaikana menettämänsä palkan, mikäli pystyi osoittamaan olleensa vankina.¹⁹⁷ On tuntematonta,

192 Vrt. KrA, rullor 1641:23, 35 ja 1648:10, 16-18; Personregister, rullor -1700; KrKR 5.11.1650: Öppne zedel... angående lieutenanten Eskil Trälodz; Carlsson & Rosen 1962, 512.

193 Lappalainen 1991b, 27.

194 Vrt. KrA, KrKR 24. ja 27.7.1652: kirjeet N:o 180 ja 187; Ks. m. Carpelan 1958, 722-723.

195 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 54: Sotilasmaakirjoissa oli erillinen sarake poikkeusmenettelyä varten: ”Specification på dhe bref och beskedh hvar efter dhen öfriga Rättan bestås”; RRPB 1641, 94: ”Blifver altså öfver emedt debet 131 (dal.) 14 (ör) 1 23/40 (phenning.) som afräcknes der Regementet beslutes i der andre Comp: som fattas.”; Rullor 1641:14, 11: D. Reed/HämUmRv.

196 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1648, 218: sairastuminen; KrKR 25.11.1636: Öpen Zedel: Sotilas pidettiin rullissa kunnes hänen kohtalonsa selvisi.

197 KrA, KBR I: Nyköping 26.2.1640: 6 §; KrKR 17.6.1643: Till Rijkz och Cammar Råd; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1644, 262-265; 1647, 310-312; 1648, 216: Koska rykmentit eivät aina toimitaneet vahvuusrullia sotakollegiolle, asian todistaminen saattoi osoittautua hankalaksi. Kruunu pyrki oikeudenmukaisuuteen suorittamalla asiasta kuulusteluja ja tutkimuksia. Rykmenttien toimittamien vahvuusrullien perusteella tileihin tehtiin merkintöjä vangiksi joutuneista, jotta vapautuneen miehen mahdollisten palkkavaatimusten oikeutus olisi nopeasti selvitetävissä; KrKR 4.6.1647: Öppet bref; KrKR 13.5.1647: HämUmRv:n korpraali Nils Jacobsson Reit osti itsensä vapaaksi keisarillisten vankeudesta, ja hänelle luvattiin v:lta 1643-1645 pidätetty palkka.

oliko kysymys vanhasta ruotsalaisesta tavasta vai omaksuttiinko se jostakin muualta. Esimerkiksi Espanjan Alankomaiden sotaväki maksoi vuodesta 1609 alkaen palkkaa jäsenilleen myös näiden vankeusajalta.¹⁹⁸

Sotavankeudesta palanneelle sotilaille pyrittiin järjestämään paikka entisessä rykmentissään, ettei hän jäisi kotimaahan palatessaan heitteille ja ilman toimeentuloa.¹⁹⁹ Esimerkiksi muonittaja Akseli Arvidinpoika, joka oli palvellut 14 vuotta Torsten Stålhandsken ratsurykmentissä, jäi vuoden 1642 Leipzigin taistelussa vihollisen käsiin ja vietiin vankina Prahaan. Hän istui vankina kaksi vuotta ennen kuin pystyi vapautumaan. Akseli saapui Tukholmaan talvella 1645 'miltei alastomana', jolloin sotakollegio pyysi kamarikollegiota järjestämään hänelle vaatteita, varusteita, ylläpidon ja kuukausipalkan, jotta Akseli voisi palata takaisin rykmenttiinsä.²⁰⁰

Lisäesimerkkinä kruunun halusta pitää huolta kelpo miehistään voidaan mainita Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin kornetti Jöran Henriksson Hufvudsköldin tapaus. Hän sai 13.10.1643 Neu-Kirchenissä päämajaansa pitäneeltä kenraali Torsten Stålhandskelta sairaspassin ja saapui joulukuussa Suomeen toipumaan sairaudestaan. Hänen ei ilmeisesti arveltu enää palaavan virkaan, koska kornetin paikka luovutettiin Lennart Pastellille ja Hufvudsköld jäi ilman tointa. Tervehdyttyään syksyllä 1645 Hufvudsköld halusi kuitenkin palata entiseen virkaansa, mutta se ei käynyt päinsä. Sotakollegio suositteli tällöin Hufvudsköldin ylentämistä jollekin vapaalle luutnantin paikalle. Sellainen löytyi kaikkein onneksi vielä omasta rykmentistä.²⁰¹

Ratsumiehen jäädessä vangiksi tai kadotessa ratsukon varustaja sai säilyttää ratsutilan verohuojennuksen ainakin parin vuoden ajan. Upseereiden, sota- ja ratsumiesten palkka juoksi niin kauan kun miestä ei merkitty vahvuusrulliin kuolleeksi.²⁰² Jonkinlaisena nyrkkisääntönä voidaan pitää, että ratsutilallisen oli asetettava kolmen vuoden kuluessa uusi ratsukko menetetyin tilalle, jos mieli säilyttää ratsutilaoikeutensa. Ratsutalonpoika säästy väliajalla veroilta, mikäli hän varusti uuden ratsukon heti sotakollegion vaatiessa.²⁰³ Jos joku ratsumies halusi jäädä kotiin ja säilyttää tilansa, hänen tuli maksaa vuosittain 30 talaria vouldille, että tämä saattoi hankkia sijalle uuden ratsukon.²⁰⁴

198 Vrt. Parker 1988, 73.

199 Vrt. Reko Klemetinpoika: KrA, KrKR 29.6. ja 27.7.1636.

200 KrA, KrKR 17.4.1645: Till Rijkz och CammarRåd.

201 Vrt. KrA, KrKR 12.11.1645: Till Munstringcommissarieme; RRPB 1645, 7; 1646, 228; Rullor 1647:11, 36, 61; Finsk Militiebok 1656:7, 460; Ks. m. Elgenstierna (1925-1936) III, 696: Luutnantti Hufvudsköld erosi sairauden vuoksi 28.10.1655. Hän oli loukkaantunut vaikeasti Saksan ja Puolan sodissa, mutta eli aina 6.12.1678 saakka. Hänet haudattiin 21.9.1679 Sauvon kirkkoon, jossa on myös hänen vaakunansa.

202 KrA, KrKR 13.11.1645: Till Abraham Steensson: HämUmRv:n kornetti Jöran Henriksson (Hufvudsköld) sai säilyttää ratsutilansa verohelpotukset v:lta 1643-1645, vaikka hänen varustamansa ratsukko joutui vangiksi Leipzigin v:n 1642 taistelussa, eikä miehestä ollut kuulunut sen jälkeen mitään. Jöran Henriksson lähetti keväällä 1645 uuden ratsukon Suomesta Tanskaan menneen komppanian mukana.

203 Vrt. KrA, KrKR 16.11.1643: Till Presidenten Il:r Jöns Kurck; KrKR 4.6.1647: Öppet bref för h. Anna Christoffersdotter.

204 Livijn 1835, 26-27; Ks. m. Frosterus 1765, 49-51.

Sotavangiksi joutuneen ratsumiehen perhe saattoi silti joutua taistelemaan oikeudestaan säilyttää ratsutila hallussaan. Näin kävi Porvoosta kaksi ratsukkoa Hämeen-Uudenmaan ratsuväkeen vuonna 1638 varustaneen ratsumiehen Anders Erikssonin vaimolle Anna Svendsdotterille. Hän jäi joksikin aikaa puille paljaille kun Anders jäi Saksassa samana vuonna vihollisen vangiksi ja toisen ratsun selässä taistellut palvelija kaatui.

Väster-Karlebyn tilan, jonka puolesta palvelija oli kaatunut, holhoojahallitus antoi Annan anopille elinikäiseksi nautinnaksi. Virvikin tilan puolesta kiirehti ratsukon varustamaan Annan lankomies, laivakapteeni Johan Simonsson Rijs, jolloin Annalla ei ollut käytettävissään miehensä ratsutilaa. Aikansa kiisteltyään Anna teki asiasta valituksen sotakollegiolle, joka vaati tilan säilyttämistä Anders Erikssonin poissa ollessa Annan nimissä. Johan Simonssonin, jos hän mieli varustaa, tuli etsiä itselleen toinen ratsutila. Mikäli Anders ei palaisi, Annan tuli varustaa uusi ratsukko.²⁰⁵

Sotakollegio ilmoitti vuonna 1647 Suomen sotakamreerille, että esimiehet menettivät palveluksesta crotessaan kyseisen vuoden palkkansa, mikäli eivät olleet ennättäneet palvella yli puolta palkkavuodesta.²⁰⁶ Pian palattiin kuitenkin vuoden 1637 säädöksen linjoille, minkä mukaan juhannuksen ja elokuun välillä virastaan poistunut sai nauttia palkan vuoden loppuun eli puolen vuoden palkan. Syys-toukokuussa eronnut sai nähtävästi periä palkan koko palkkavuodelta juhannuksesta juhannukseen. Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsuväen luutnantti Jöran Henriksson Hufvudsköld, joka croisi sairastumisen vuoksi lokakuussa 1655, sai palkan myös vuoden 1656 ensimmäiseltä puoliskolta.²⁰⁷

9. Palkkojen toimittaminen

Kun niinkin mahtava kruunun instanssi kuin sotakollegio osoitti vielä 1640-luvulla velkojilleen epävarmoja vekselisaatavia, voi vain kysyä millä tolalla valtakunnan raha- ja palkkapolitiikka oikein oli. Herrat sotakollegiossa nimittivät vekseleitä itsekin ”aprillisetleiksi” (tai huhtikuun seteleiksi). Aprillisetelillä tarkoitettiin sotakollegiolle osoitettuja vekseleitä, jotka luovutettiin sotakollegiosta rahojaan velkoville. Tällaisen saaja joutui juoksemaan pitkin kaupunkia perimässä sotakollegion saatavia porvareilta itselleen. Vuoden 1643 lopulla sotakollegion reistratuuraan kirjattiin vihdoin ylevä päätös, että menosäännön mukaiset saatavat maksettaisiin velkojille vastedes vekseliä vastaan sotakollegion omasta kassasta ja aprillisetelien käytöstä luovuttaisiin.²⁰⁸

205 KrA, KrKR 5.10.1643: Öppet bref för H: Anna Swänsdotter.

206 KrA, KrKR 19.8.1647: Till Abraham Steensson.

207 Vrt. KrA, Finsk militiebok 1656:7, 460; Elgenstierna (1925-1936) III, 696; KrA, KBR I: 18.3.1637: Kirje koskee leskien armovuosioikeuksia, mutta selvästikin näin meneteltiin myös eronneiden sotilaiden kohdalla; Tämä ”vanha määräys” vahvistettiin uudestaan 22.11.1680: Fredenberg 1883, 28.

208 KrA, KrKR 23.12.1643: April Zedlar.

'Aprillaamisen käsite' on siis tunnettu ainakin muutamaa vuosikymmentä aikaisemmin kuin miltä ajalta ovat ensimmäiset kirjalliset tietomme aprillipilojen harrastamisesta Ruotsissa.²⁰⁹ 'Aprillasiko' sotakollegio sotaväkeäkin, vai saivatko soturit palkkansa?

Päällystön vuosipalkkoihin varatut tilojen verot koottiin, ottamatta lukuun esimiesten omien tilojen tai sotilaille jaettujen asuintilojen veroja, rannikolla sijaitseviin lääninvarastoihin tai sisämaassa pitäjien ja kihlakuntien veroaitoihin. Vanhempi jakolaitos käsitti siis paitsi tilojen jakamisen sotaväelle, myös maksumääräysten osoittamisen tietyille tiloille. Maksumääräysten osoittaminen (anordning) erosi varsinaisesta jakotoimituksesta (indelning) siinä, että se osittain edellytti keskushallinnon veronkannollisia toimenpiteitä aina läänitasolle asti. Veroaitoihin palkkatiloilta kannetut verot oli varattava menosäännön ja maakirjanpitäjän velkojen osoituskirjan (maakirja) mukaisesti kruunun muiden tarpeiden sijasta sotaväen käyttöön. Sotaväen kannalta oli ongelmallista, että viljaylläpito jaettiin vilja-aitoista usein muiden kruunun virkamiesten kuin sotilaiden syötäväksi.²¹⁰

Mikäli sotaväellä olisi ollut omat vartioidut veroaittansa, kyseisenlaista ongelmaa tuskin olisi esiintynyt. Että vilja olisi riittänyt sotaväelle, verohallinnon virkamiehille tähdenneettiin, ettei kruunun muiden palvelijoiden palkkoja pitäisi maksaa viljana, vaan rahana kuten menosäännössä oli säädetty. Jos sotaväelle määrätyt ruis ja ohra loppuivat kesken, puuttuva osa oli toimitettava vehnänä, kaurana, herneinä tai muina parseleina.²¹¹

Sotilaille kotimaasta osoitettua vuosipalkkaa tuskin lähdettiin rahtaamaan kokonaisuudessaan meren yli, sillä kotiin jääneiden omaisten oli myös elettävä jollakin. Näin myös tapahtui, sillä osan päällystön saatavista kuittasivat rykmentin- tai provinsiaalikirjurilta esimiesten kotimaassa olleet omaiset tai siviilivaltuutetut. Toisinaan taas varuskuntina olleista komppanioista lähetettiin upseeri tai aliupseeri penäämään ja vastaanottamaan Suomesta komppanioidensa palkkasaatavia.²¹² Kapteeni Anders Munck halusi ehkä varmistaa, etteivät hänen alaiensa palkat joutuisi väärin tarkoituksiin, koska hän kannatutti palkkavaluutetuksi uskomallaan muonittajalla useiden esimiesten vapaatilojen verot talteen omalle Hirsjärven tilalleen.

Omaisten kuittaamista sotaväen saatavista voidaan mainita esimerkkeinä Hämeen-Uudenmaan ratsuväen kornetti Zacharias Botvedssonin (m. Blylod)

209 Viikuna 1984, 102-104: Ensimmäiset kirjalliset tiedot aprillipilojen harrastamisesta löytyvät Ruotsista v:lta 1677 ja Keski-Euroopasta v:lta 1631; tapa sinänsä lienee paljonkin vanhempi. Yksi aprillipilojen keskeinen piirre on juuri ollut 'uhrin' juoksuttaminen paikasta toiseen; Termin "aprilliseteli" käyttö sotakollegion reistratuurassa osoittaa jonkun joka tapauksessa aprillammeen ruotsalaisia viimeistään kolmikymmenvuotisen sodan aikana!

210 Vrt. KrA, KrKR 5.11.1647: Till Rijkz och Cammer Rådih; KBR I: Stockholm 11.7.1651: 4 §; Halila 1985, 49; Backlund 1993, 19.

211 KrA, KBR I: Stockholm 11.7.1651: 4 §.

212 Krigz Artielar 1642, CXIV: Yksikään ratsumestari tai kapteeni ei kuitenkaan saanut poistua palkka-asioiden vuoksi palveluspaikastaan ilman marskin lupaa; KrA, KrKR 14.9.1647: Till Landzhöfdingen Hans Drake: Sotakollegio salli, että kustakin komppaniasta lähetettäisiin yksi aliupseeri Suomeen vaatimaan palkkasaatavia; Nordlund 1974, 400: Aliupseereita lähetettiin usein vaatimaan komppanioiden saatavia kapteeneidensa puolesta.

vaimo, joka kuittasi miehensä vuoden 1644 vapaatilatuoton 22.1.1645, ja korpraali Mats Perssonin vaimo, joka haki miehensä saatavat 25.1.1645 Helsingin muona- ja veroaitasta. Rästiin jääneen korvauksen saaminen kruunulta saattoi kestää vuosia. Kornetti Jeremias Anderssonin leski sai esimerkiksi 26.3.1645 Holsteinissa kaatuneen miehensä ratsukorvauksen vasta kolme vuotta myöhemmin. Vaimot piirsivät saamistaan palkoista usein vakuudeksi miehensä puumerkin.

Samalla tavalla myös Hämeen jalkaväkirykmentin esimiesten siviilivaltuutetut saivat periä osan näiden saatavista rykmentin ollessa poissa maasta. Normaalisti vouti luovutti ne veroaitasta kuittausta vastaan provinsiaali- tai rykmentinkirjurille, jotka puolestaan ottivat kuittauksen palkan vastaanottajalta.²¹³

Jan Lindegren (1980) on törmännyt samaan ilmiöön vuosia 1620-1640 koskevassa tutkimuksessaan. Hänen mukaansa on kyseenalaista, saivatko sotilaiden omaiset tai siviilivaltuutetut muissa väenotoin kootuissa rykmenteissä kuin Hämeen jalkaväkirykmentissä periä päämiestensä saatavia näiden ollessa ulkomailla. Hän tosin myöntää tämän olleen mahdollista, vaikka vastaavia tietoja ei muista jalkaväkirykmenteistä ole löytynyt.²¹⁴ Roland Nordlundin (1974) arvelun mukaan tapaus, jossa Hämeen jalkaväen esimiesten vaimot kuittasivat vuonna 1637 miestensä saatavia, voi sen sijaan näyttää osviittaa yleisemmästäkin menettelystä.²¹⁵ Olen yhtä mieltä Nordlundin kanssa. Esimerkiksi vuonna 1641 ainakin Uudenmaan itäisen ja vuosina 1646-48 Uudenmaan läntisen rykmentin miesten omaiset ja valtuutetut perivät rykmentin- tai provinsiaalikirjurilta sotilaiden saatavia.²¹⁶

Tällaista tulkintaa tukee myös se, että ruotsalaisten William Philipin ja Salomon von Sackenin rykmenttien aviottomien upseereiden ja sotamiesten kotimainen viljalläpito pyrittiin muuttamaan rahaksi rykmenttien ollessa varuskuntina vuonna 1654. Näin pyrittiin ehkäisemään se vahinko, mikä aiheutui kun vilja jäi seisomaan ja tärvelymään pitäjän- tai kirkonmaka-siineihin, koska ketään ei ollut vaatimassa viljaa aviottomien sotilaiden puolesta. Sotakollegio näki parhaaksi, että rykmentinkirjurit myisivät kyseisen viljan ja säilyttäisivät rahat kunnes michet tulevat takaisin kotimaahan. Upseereille kuuluvaa viljaa rykmentinkirjurit eivät kuitenkaan saaneet myydä ennen kuin

213 KrA, Indelningsverk och jordeböcker 1648: Tafvastehuus lähn: Maakirjan lopussa on luettelo (HämUmRv), jossa ilmoitetaan ketkä kuittasivat miehensä tai valtuuttajansa saatavia kruunulta; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 193-196 ja 1646, 251- (HämUmRv), 270-274 (HämJv); KrA, Regementsräkenskaper -1723. Supplement. Vol. 60.a: Tavastehus läns infanteri 1637-1640: Vaimot ja valtuutetut kuittasivat esimiesten saatavia kotimaassa. Anders Munckin valtuutettu on mainittu v:n 1640 kohdalla; Vrt. Jeremias Anderssonin kuolintieto: KrA, rullor 1645:13, 104.

214 Lindegren 1980, 207-208 + viitteet 66-67 (viittaa mm. Nordlund 1974).

215 Nordlund 1974, 399-400.

216 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 193-196 (HämJv), 197-202 (UmltJv); 1646, 251- (HämUmRv), 264- (UmltJv), 270- (HämJv) ja 283- (UmlJv).

olivat tiedustelleet, halusivatko nämä myydä viljansa markkinahintaan vai tahtoivatko nämä ottaa riskin ja itse kantaa vastuun siitä jos vilja pilaantuisi.²¹⁷

Pääosa kenttä- ja varuskuntajoukkojen vuosipalkoista maksettiin käsittääkseen mahdollisuuksien mukaan rahana ja ruoka-ainekset ostettiin etupäässä itse paikalta. Sijoitusalueelta saadun kuukausipalkan voi sen sijaan ajatella varsin hyvin muodostuneen, ainakin varuskunnissa olleiden sotamiesten osalta, osaksi elintarvikkeista. Myös kotimaassa tuotettuja ruokatarvikkeita laivattiin jossakin määrin meren yli. Sotakollegiosta kirjoitettiin esimerkiksi heinäkuun lopulla 1636 kamarikollegioon, että vuodenaika on jälleen sellainen että on ajateltava merenrantavaruskuntien täydentämistä elintarvikkeilla, ruudilla, lyijyllä ja kirjanpitovälineillä. Saksassa olleiden joukkojen miehistötäydennys Suomesta ja Ruotsista oli jäänyt myöhäiseksi, joten kamarineuvosta pyydettiin kiirehtimään laivojen palauttamista, jotta makasiinien puutteet voitaisiin korjata hyvissä ajoin ennen talvea.²¹⁸

Varuskuntajoukoille vietävät talonpoikien verot kuljetettiin rekikeleillä hevoskyyteinä ja kesäaikaan venepelillä päivätöiden muodossa rannikon laivauspaikkoihin. Kuljetus voitiin antaa vaihtoehtoisesti voudin tehtäväksi maksamalla tälle rahtivero. Talonpojat saattoivat kuljettaa veronsa maakunnan hallintokaupungin veroaitaan myös omatoimisesti. Ainakin vielä 1630-luvulla hämäläisen rahvaan jopa edellytettiin, veronkannon byrokratisoitumisesta huolimatta, vievän veronsa läänin muona- ja veroaitaan. Lammilaiset kieltäytyivät vuonna 1636 kuljetusvelvollisuudesta ja ”jättivät kihlakunnantuomarinveron tielle”. Veroaitan kirjurin oli helpompi pitää kirjansa ajan tasalla, jos tavarat toimitettiin pitäjistä koottuina erinä ja määräpäivinä kuin että talonpojat olisivat ajaneet tavarakuormineen pihaan milloin sattui. Verotavaroitten kuljettamiseksi yli Itämeren kruunun oli joko vuokrattava laivoja tai maksettava talonpoikaispurjehtijoille rahat.²¹⁹

Vuonna 1646 annettiin kuninkaallinen ohje, jonka mukaan niissä varuskunnissa, joissa sotilaat olivat saaneet kuukausipalkkansa viljana, tuli tästedes jakaa leipää, suolaa, ryynejä ja herneitä – jotka olivat aina olleet käytännöllisiä linnakkeissa. Vilja tuli myydä muualle ja antaa sotilaille rahakorvaus.²²⁰ Tiedä

217 KrA, KrKR 3.11.1654: Krigs Collegij Resolution: 6 §; William Philip oli Västmanlannin jalkaväkirykmentin komentaja: KrA, rullor 1649:17, 175- ja 1656:6-7 ja 10; Salomon von Osten genant Sacken oli Itä-Göötanmaan jalkaväkirykmentin komentaja: KrA, rullor 1647:18, 265- ja 1656:10, 1-; Ks. m. Luukko 1945, 470: Kaarle herttua oli luvannut jo 1600-luvun alussa pohjalaissotureiden vaimoille viljaa, jotta nämä olisivat tulleet paremmin toimeen miesten ollessa sotaretkellä.

218 KrA, KrKR 26.7.1636: Till Rijkez Cammerådhi; Vrt. Ekholm 1971, 187-188, 198-200, 221; Kerkkonen 1945, 115: Vielä 1620-luvulla Baltian varuskunnille toimitettiin muonaa myös kotimaasta, ainakin Viipurista Narvaan; Luukko 1945, 464: Pohjalaisista muodostetun Lauri Niilonpojan lippukunnan katselmuskirjuri Sven Tuomaanpoika nouti lippukunnan v:n 1608 palkat kotimaakunnasta Narvaan.

219 Vrt. Jokipii 1956, 353, 359-361, 373; Halila 1985, 49; Lappalainen 1986, 136-137, 149; Blomstedt 1960, 95.

220 KrA, KBR I: Stockholm 27.8.1646: 3 §; Ks. m. Luukko 1957, 461-463: Hernettä viljeltiin Hämeessäkin yllättävän paljon jo 1500-luvulla. Esim. 1630-luvulla Hämeen hernevaltaisimmista pitäjissä saatiin hernettä syksyisin aittoihin n. 2 tynnyriä taloa kohti. Tämä tarkoitti sitä, että keskikokoinen perhe saattoi halutessaan syödä näissä pitäjissä hernerokkaa joka toisena päivänä.

vaikka nykyisen sotaväen maineikas ruoka, hernerokka, olisi porissut jo silloisissa sotaväen kattiloissa! Vilja oli kuitenkin jatkossakin yksi varuskuntien peruselintarvikkeista. Esimerkiksi osa Riian varuskunnan viljasta ostettiin ja laivattiin sinne Virosta. Kuljetus sai tapahtua tullivapaasti, koska kysymyksessä oli kruunun varusväen hyväksi tapahtuva toimitus.²²¹

Verotavaroita realisoitiin myymällä ne jo kotimaassa etenkin katovuosina ja parhaina satovuosina, koska katovuosina niistä sai hyvän hinnan ja hyvinä satovuosina menekkiä ei ollut odotettavissa muualla sen paremmin. Tavaramääräyksissä hallitsevina artikkeleina olivat vilja-, karja- ja kalastustuotteet.

Käytetyin tapa toimittaa varat kenttäarmeijalle ja Pommerissa olleille varuskuntajoukoille olivat vekselit. Vekseliliikenne oli huomattavasti vaivattomampaa ja nopeampaa kuin raskaiden ja tilaa vievien rahojen riskialtis (mm. merionnettomuudet) kuljettaminen. Vekselien käyttö tarjosi sitä paitsi merkittäviä luottomahdollisuuksia, koska rahojen tai tavaroiden toimittaminen maksusaajalle saattoi kestää kuukausia. Vekseliikenteen solmukohtia olivat Hampuri ja ennen kaikkea Amsterdam.²²²

Keskushallinnon vahvaa otetta vanhemman jakolaitoksen palkkajärjestelyihin kuvaa se, että vouti keräsi useimmiten vuotuisen veron sotaväelle osoitetuilta palkkatiloilta ja toimitti sen sitten veroaittaan. Sotilaiden täytyi usein kallein kustannuksin matkustaa vaatimaan saataviaan pitäjien veroaitoista tai läänin keskusvarastosta. Monen matka oli niin pitkä, että heidän oli kalliin kuljetuksen välttääksensä myytävä veroparselit puolesta hinnasta voudille tai provinsiaalikirjurille. Yksittäisen sotilaan ei varmaan kannattanut lähteä myymään viljaansa markkinoille kuljetuksen ja varastoinnin kalleuden vuoksi.

Asiaan oli puututtu myös 19.4.1642 ja 31.1.1643 annetuin kuninkaallisin päätöksin, joiden mukaan kotimaassa olevan suomalaisen sotaväen saatavat oli maksettava suoraan sotilaiden asuinpaikoilla ilman, että veroja olisi ensin toimitettu kaukaisiin veroaitoihin.²²³ Siviilivirkojen jakolaitoksessa esimerkiksi papit itse kantoivat osan palkoistaan heille jactuilta tiloilta samalla kun kiersivät pitäjässä toimittamassa kasteita, ripityksiä ja muita toimituksia.²²⁴

Sotaväen ollessa kotimaassa järjestelmä toimi ehkä niin, että palkat osoitettiin sotilaiden asuintiloilta suoraan, ilman välikäsiä, viranhaltijoille. Näin ei menetetty muiden palkkatilojen verojen osalta. Arvo Viljannin (1935) käsitys, että ”jakolaitos laajemmassa mielessä on suoranainen vastakohta keskitetylle valtiolaitokselle, sillä valtion tarpeiden finansiointi tapahtuu jakolaitoksen avulla ilman valtion viranomaisten välitystä”, ei siis päde täysin sellaisenaan vanhempaan jakolaitokseen.²²⁵

221 Vrt. SKA, Registratur 28.6.1649: Till Grefwe Erich Oxenstierna.

222 Jokipii 1956, 182-187; Lappalainen 1975, 104; Nilsson 1990, 188.

223 KrA, KrKR 2.6.1643: Swar Uppå Provincialsskrifwarnas Uthi Tawastehus: 1 §; KrKR 14.8.1646: Recommendations skref; KrKR 6.6.1643: Riks- och Cammerråd (s. 168).

224 Saloheimo 1990, 479, 483; Kenraalikuvernööri Brahe tosin kielsi v. 1644 papistoa ”visiteeraamasta” pitäjäläisiään ja kehotti rahvasta toimittamaan ulostekonsa pappilaan sakon uhalla.

225 Vrt. Viljanti 1935, 12.

Käytännössä verosaatavia ei siis jaettu, varsinkaan sotaväen ollessa kentällä, aina suoraan viranhaltijoille: muut kuin sotilaiden asuintilojen verot kerättiin ensin veroaittoihin, joista ne jaettiin asianosaisille. Tämä oli varmaan välttämätöntä, koska huonoina vuosina varat pystyttiin näin tasaamaan paremmin kuin jos jokaisen toimeentulo olisi ollut pelkästään viralle nimetyt tilan verotuoton varassa.²²⁶ Sotaväen vanhoihin tapoihin kuului, että sotapalveluksessa kaikkia (samassa arvoasteessa olevia – A.P.) kohdeltiin ylläpidon suhteen tasavertaisesti.²²⁷

Per Brahe esimerkiksi ilmoitti maaliskuussa 1649 jakaneensa Suomen rykmenttien edellisvuoden menosäännön vajauksen vuoksi ratsuväen upseereille vain puolet vuosi- ja ylimääräisistä palkoista, jotta aliupseerit saivat koko palkan. Jalkaväessä täysi palkka maksettiin lähes kaikissa rykmenteissä kaikille muille kuin eversteille ja everstiluuhtanteille, jotka saivat ylimääräisistä esikuntapalkoistaan vain puolet.²²⁸

10. Raha- ja luontaistalouden astevaihtelu

Vuoden 1639 sotilasmaakirjojen mukaan kaikki Hämeen kolmen jalkaväkirykmentin esimiehet saivat vuosipalkkansa rahan sijasta vapaatilojen veroina, ja vastaava päällystön palkkojen maahan sitominen oli miltei valmis myös Karjalassa. Ratsupäällystön vuosipalkat maksettiin sen sijaan edelleen puhtaana rahana, eikä jalkaväen miehistölle ollut vielä jaettu tiloja. Myös osa ratsumiehistöstä ja päällystöstä varusti ratsun yhä osittain tai pelkästään rahakorvausta vastaan.²²⁹ Ratsupäällystön ratsukorvausten ja ratsu- ja jalkaväen esimiesten vuosipalkkojen luontais- ja rahatalouden mukaisten maksusuoritusten keskinäinen vaihtelu on kuvattu taulukoissa 4 ja 5.

226 KrA, Regementsräkenskaper H.B. Provinsialräkenskaper Finland: 1646-1648 Tavastehus-Nylands län. Per Gustavsson, s. 251-257 ja 270-274: HämJv:n palkkasaatavat kerättiin Helsingin keskusvarastoon, mutta HämUmRv:n palkat kunkin komppanian osalta sen kihlakunnan veroaitaan, missä ko. komppanian palkkatilat olivat; Osan rykmentistä ollessa kotimaassa kaikkia esimiesten palkkasaatavia ei ehkä lähdetty rahtaamaan Helsinkiin saakka, vaan kotona olleet perivät todennäköisesti muut kuin asuintilojensa saatavat kihlakunnan tai pitäjän veroaitasta.

227 Vrt. Artéus 1986, 53: Viittaus sotapäällystön postulaattiin Upsalan valtiopäivillä 1607.

228 KrA, KrKBB 1649:75-76, Per Brahe 31.3.1649: TurJv ja PorJv sen sijaan saivat ko. läänin v:n 1648 huonon viljasadon vuoksi vain puolet ylläpidostaan, eikä ollut varmaa, voitaisiinko heille enempää maksaakaan ainakaan v:n 1649 aikana.

229 Vrt. VA 6998; Roos 1933, 18-20; Ks. m. KrA, KrKR 18.10.1641: Till Landzhöfdingen Reinholdt Metstake: Esim. porvoollainen ratsumies Hannu Yrjönpoika valitti v. 1641, ettei tullut toimeen 30 talarin rahakorvauksella, vaan vaati itselleen tilaa ratsukon varustamista varten.

TAULUKKO 4. Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystön vapaa- ja etuustilojen määrä ja rahassa ratsukorvauksen saavien esimiesten määrä vuosina 1639-51

Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentti

Vuosi	Palkkatilojen määrä			Rahaan perustuva ratsukorvaus			
	Vt.	OVt.	Et.	Yht.	Puhdas Osa	Yht.	
1639	64	50	-	114	28	17	45
1640	50	52	-	102	22	21	43
1641	40	59	-	99	30	26	56
1642	45	56	-	101	35	28	63
1643	46	55	-	101	31	35	66
1644	41	53	-	94	33	34	67
1645	44	52	-	96	27	34	61
1646	46	47	-	93	37	34	71
1647	45	44	-	89	38	31	69
1648	100	43	-	143	23	23	46
1649
1650
1651	252	32	260	544	-	-	-

TAULUKKO 5. Hämeen jalkaväkipäällystön vapaatilojen määrä ja rahanpalkkaan perustuvien virkojen määrä vuosina 1639-51

Hämeen jalkaväkirykmentti

Vuosi	Palkkatilojen määrä			Rahaan perustuva vuosipalkka		
	Vt.	OVt.	Yht.	Puhdas Osa	Yht.	
1639	128	11	139	-	-	-
1640	106	9	115	-	-	-
1641	150	13	163	-	-	-
1642	147	12	159	9	-	9
1643	107	8	115	21	-	21
1644	130	4	134	17	-	17
1645	160	3	163	5	-	5
1646	152	2	154	2	-	2
1647	151	1	152	2	-	2
1648	154	1	155	2	-	2
1649
1650
1651	157	-	157	-	-	-

Taulukkojen 4 ja 5 lyhenteiden selitykset: Vt. = muu kuin esimiehen oma vapaatila; OVt. = esimiehen oma vapaatila; Et. = etuustila; Yht. = Yhteensä.

Taulukkojen 4 ja 5 lähteet: Ratsuväki: VA 6998; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640, 3-; 1641, 34-, 74-; 1642, 2-; 1643, 33-; 1644, 40-; 1645, 37-; 1646, 101-, 131-; 1647, 94-; 1648, 69-; 1649-50; 1651; Jalkaväki: VA 6998; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640, 95-; 1641, 129-; 1642, 96-; 1643, 127-; 1644, 136-; 1645, 131-; 1646, 195-; 1647, 190-; 1648,151-; 1649-50; 1651.

Taulukoista 4 ja 5 on karkeasti nähtävissä, missä määrin rykmenttien virkapalkat oli sidottu luontaisalouteen eli tilojen veroihin tai puhtaaseen rahatalouteen. Sen sijaan niistä ei ilmene, kuinka suuri osa sotaväen palkoista koostui luontais-tuotteista tai rahasta, koska osa veroparseleista voitiin ennen toimittamista reali-soida rahaksi.²³⁰

Ratsuväen osalta taulukosta 4 voi tehdä sen ehkä yllättävänkin huomion, että ottamatta lukuun vuotta 1639 esimiehet ratsastivat vuoteen 1647 asti yleisimmin omien tilojensa verovapauksien puolesta. Ratsukorvaus maksettiin vero-tuottojen sijasta yhä useammin rahassa vuodesta 1641 aina vuoteen 1647. Se kuvastaa palkkatilajärjestelmän epävakaisuutta. Kun ratsukorvaus maksettiin vuonna 1640 joko täysin tai osittain rahana 43 tapauksessa, vastaava lukumäärä oli seuraavana vuonna 56 ja vuonna 1646 peräti 71. Rahana ratsukorvauksensa saaneiden esimiesten osuus laski vasta vuonna 1648 samalle kymmenluvulle kuin vuosikymmenen alussa. Mistä tilapäinen siirtyminen kohti rahakorvausta aiheutui? Oliko tilojen autoitumisella ja läänityslaitosjärjestelyillä osuutta tapahtumien kulkuun? Oliko kysymys ratsu- ja hevostilojen riittämättömydestä vai jostakin aivan muusta?

Tilojen riittämättömydestä ei ollut kysymys, sillä rykmentille jaettiin vuonna 1648 huomattava määrä uusia vapaatiloja. Sitä vastoin kysymys saattoi olla tilojen heikkoudesta. Ratsukorvauksen sitomisella kasvavassa määrin maahan saatettiin varautua ratsuväen kotiuttamiseen kolmikymmenvuotisesta sodasta, vaikkakin esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsuväki kotiutettiin Suomeen vasta elokuussa 1649.²³¹ Vuonna 1651 päällystön ratsupalvelus sidottiin jota-kuinkin täydellisesti maahan.

Ennen vuoden 1651 etuustilajakoa Hämeen-Uudenmaan ratsuväen esimiehet saivat vuosipalkkansa puhtaana rahakorvauksena. Uudistuksen myötä ratsupäällystöstä ja samalla koko sotaväen upseeristosta tuli yhä selvemmin yksi suurimista veronsaajaryhmistä.²³²

230 Taulukot 4 ja 5 eivät ole täysin informatiivisia siinä mielessä, että osa maahan sidotuista palkoista saatettiin korvata kruunun maksusuorituksin ilman että sitä olisi tilakohtaisesti ilmaistu maakirjoissa. Voudit jakoivat esim. v. 1640 muutamia talareita ”jakorahoja” komppaniaa kohti, jotta vapaatilojen veroista puuttumaan jäänyt osuus esimiesten palkoista olisi voitu hyvittää. Voutien jakorahoja ei ole merkitty tauluihin kyseisen vuoden kohdalle, koska niitä ei maakirjoissakaan yksilöity minkään tietyn tilan saataviksi. Toisaalta kysymys oli niin vähäisistä summista, ettei niillä ollut olennaista merkitystä.

231 Kotiuttamisesta ks. Lappalainen 1986, 151.

232 Vrt. Saloheimo 1990, 35, 44-45; SKA, Rikshuvudbok 1653, 23-26, 157, 343, 394; Esim. v. 1653 sotaväelle ja sotakollegiolle osoitettiin 1 112 336 tal., amiraliteetille 206 332 tal., ja siviilimenosääntöön 135 939 talaria. Hämeen ja Uudenmaan läänissä siviilimenosääntöön osoitettiin 6 752 tal., ja sotaväelle 67 836 talaria eli kymmenkertainen määrä (HämJv sai 7 854, UmlJv 8 885, UmlJv 9 354 ja HämUmRv 41 743 talaria).

Hämeen jalkaväen osalta taulukossa 5 huomio kiinnittyy vapaatilojen runsaaseen määrälliseen vaihteluun eri vuosina. Vaihtelu oli osittain seurausta siitä, että rykmentin komppaniamäärä muunteli eri vuosina kahdeksasta kymmeneen. Jalkaväen upseereiden omien vapaatilojen käyttäminen vuosipalkkatiloina vähentyi selvästi vuoden 1643 jälkeen, ja lopulta ne poistuivat kokonaan. Yhdeksi syyksi voidaan ajatella pyrkimystä jakaa päällystön vapaatilat lähempää oman komppanian aluetta.

Jalkaväen esimiesten vuosipalkat maksettiin joko puhtaana käteispalkkana tai vapaatilojen veroina. Vuoden 1639 sotilasmaakirjojen mukainen palkkojen täydellinen sitominen tilojen veroihin jatkui vuoden 1641 loppuun, mutta seuraavina vuosina järjestelmä taantui osan vapaatiloista poistuttua syystä tai toisesta rykmentin käytöstä. Käteissuorituksiin siirtyminen on selitettävissä osittain myös sillä, että osa oman vapaatilan omistaneista sotilaista poistui palveluksesta, jolloin uudelle viranhaltijalle oli maksettava rahapalkkaa kunnes menetetyt tilat sijalle löydettiin toinen.

Käteissuoritukset vähentyivät vuoden 1644 jälkeen, mutta vasta vuonna 1651 pystyttiin jokaiselle viranhaltijalle osoittamaan jälleen palkkalähteeksi jonkin tilan verot. Käteispalkkauksen lisääntyminen oli mitä ilmeisemmin sota-ajan ratkaisu, josta pyrittiin heti olojen rauhoituttua eroon. Mitä eroa itse asiassa oli palkansaajan, kruunun tai talonpojan kannalta, palvelivatko tai ratsastivatko esimiehet 'maahan sidottuina' vai "för redo peningar"? Oliko edullisempaa saada palkka rahakorvauksena vai tilojen veroina?

11. Rahana vai leipänä – mikä oli edullista?

Palkan maksu vaihteli ajoittain ja alueittain niin paljon, ettei Tukholmassa toiminut sotakollegio pysynyt aina täysin selvillä mitä ja miten kellekin oli maksettu. Niinpä se pysyikin katselmuksissa selvittämään, mitä sotaväki sai palkkaseen ja milloin – nauttivatko viranhaltijat tilojensa verot parseleina, jotka heille oli kirjattu, vai saivatko he palkkansa rahana.²³³

Sotamiehen, joka eli kädestä suuhun, oli turvallisinta saada palkkansa viljana: rahat sotilas saattoi aina tuhlata, mutta leipävilja meni varmimmin suuhun ja miehet pysyivät taistelukuntoisina. Asia ei kuitenkaan ollut aina näin yksinkertainen. Esimerkiksi kotimaista viljaylläpitoa ei voitu aina toimittaa, etenkin sisämaan pitäjistä, meren yli sotaväelle. Upseereiden, joilla oli mahdollisuus saada luottoa ja jotka pystyivät järjestämään toimeentulonsa myös muutoin, kannalta kysymys ei ollut itsestään selvä.

Rahavarain niukkuuden vuoksi myös puhtaiden rahapalkkojen toimittaminen oli häiriöaltista. Ei ole ihme, että esimiehet jopa anoivat läänityksiä ja lahjoituksia rahapalkan sijasta. Läänitysten haltijoina he saattoivat kantaa saatavansa talonpojilta muodossa tai toisessa ilman, että jäivät huonoinakaan vuosina aivan

233 KrA, KrKR 1639: Kirje N:o 14: Instruction.

tyhjin taskuin.²³⁴ Sotaväen ylläpidon sitomisessa rauhan aikana enenevässä määrin maahan ei ollut kysymys pelkästään siitä, että se oli varmin keino sotaväen saatavien järjestämiseksi. Se oli käsittääkseni myös tietoista politiikkaa autiotilojen asuttamiseksi ja saattamiseksi viljelyyn. Palkan sitomisessa vakinaisiin veroihin oli etuna sekin, ettei niihin tarvinnut erikseen hakea vuosittain säätyjen myöntymystä. Vanhemman jakolaitoksen aikainen läänitys- ja lahjoituspolitiikka oli toisaalta jyrkästi ristiriidassa sen kanssa, että sotaväen tuli saada ylläpitonsa maaveroista. Läänitys- ja lahjoituspolitiikalla kruunu saattoi tosin tilapäisesti keventää rahavelkojaan ja rälssikaupoilla se saattoi hankkia lisää käteisvaroja.²³⁵

Luonnollisesti myös suhdanteilla oli merkityksensä: huonoina satovuosina sotaväelle oli edullista saada palkka viljana, mutta parempina vuosina, jolloin viljan hinta oli alhaisempi, saattoi rahapalkka olla edullisempi. Toisaalta sotaväki jäi heikkoina satovuosina ensimmäisten joukossa ilman täysimääräistä viljaylläpitoa, joten esimiehet eivät välttämättä hyötynneet korkeammista viljan hinnoista. Katovuosina kun viljan markkinahinta oli korkea, kruunulle oli edullista maksaa sotaväen viljaylläpito rahassa ja myydä verovilja vapaille markkinoille.²³⁶

Luontaisverotavaroiden kruununarvo vastasi hyödykkeen hintaa noin vuonna 1620 ja kun rahan arvo pitkin 1600-lukua laski, olivat veroparseleiden todelliset hinnat korkeammat kuin niiden kruununarvot. Tämä oli varmasti yksi syy vaatia palkka luontaistuotteina, mutta samalla talonpojille riittävä peruste pyrkiä maksamaan veronsa rahana.²³⁷ Myöhemmin, vuonna 1685 säädettiin, että mikäli talonpojan toimittamien verotuotteiden markkinahinta oli kruununarvoa korkeampi, palkannauttija sai pitää voiton. Päinvastaisessa tapauksessa palkannauttijan oli tyydyttävä kruununarvoa heikompaan markkinahintaan.²³⁸ On tuntematonta, oliko kysymys vain vallinneen tavan vahvistamisesta vai uudesta käytännöstä.

Myös tilan sijainnilla oli merkitystä sille, kannattiko esimiehen vaatia saatavansa tilojen veroparseleina vai puhtaana rahana.²³⁹ Esimerkiksi jos upseerin oma kotitila oli rykmentin palkkatila-alueen ulkopuolella, joutui esimies, hänen

234 Vrt. KrA, KrKR 24.11.1648: Till Rijkzdrätzet och General Gouverneuren: Suomalaiset ratsu-upseerit valittivat saavansa rahan sijasta viljaa; KrA, RRPB 1649, 319-320: Esim. HämJv:n komentaja, eversti Hans Ridder luopui edellisvuoden palkkasaatavistaan v. 1650 saamaansa donaatiota vastaan; SRP XIV, 18-19: Valtaneuvoston kokous 29.1.1650; Nilsson 1989, 145, 151; Nilsson 1990, 115.

235 Vrt. Torstendahl 1979, 256; Lagerroth 1932, 11.

236 Vrt. SKA, Registratur 28.6.1649: Till Grefwe Erich Oxenstierna; SRP XIV, 18; KrA, KrKP 19.2.1650: HämJv:n upseereille maksettiin vastoin tahtoa viljaylläpidon sijasta 5 tal. 8 äyriä kuparirahaa viljatynnyrillä.

237 Jokipii 1953, 119.

238 Ågren 1922, 85-86.

239 Esim. KrA, KrKR 12.2.1648: TurJv:n kapteeniluutnantti Andrea Paul sai aiemmalle ratsutilalleen Hämeen läänin Haaviston kylästä lahjoitusmaa- oikeudet, ja hänelle myönnettiin samalla lupa ottaa toinen tila ratsukon varustamiseen. Kapteeniluutnantti ilmoitti kuitenkin varustavansa ratsukon mieluummin rahakorvausta vastaan, koska Haaviston kylän lähettyvillä ei ollut vapaana yhtään tilaa. Sotakollegio pyysi katselmuskomissaaria maksamaan Andrea Paulille hänen Saksassa olevasta ratsukostaan 30 talaria, ja poistamaan rullista lahjoitustilan oikeudet saaneen ratsutilan.

vaimonsa tai joku edusmies hakemaan palkaksi myönnetyt verotuotot pitkien matkojen takaa kalliin kustannuksin.²⁴⁰

Valinnan vaihtoehdot supistuivat kolmikymmenvuotisen sodan loppua kohden, koska kruunu 'pyrki' eroon puhtaista rahapalkoista: päätökseen vaikutti paitsi niukkuus rahasta, myös tarve yhtenäistää sotaväen palkkaus.²⁴¹

Miten suuri osuus sotaväen palkoista todellisuudessa maksettiin rahana tai viljana on vaikea laskea. On kuitenkin esitetty arvioita, että esimerkiksi vuoden 1640 vaiheilla noin kaksi kolmannesta kolmikymmenvuotiseen sotaan osallistuneiden useimpien palkkasoturijoukkojenkin palkoista olisi suoritettu luontaistuotteina ja tavarina.²⁴²

Monimutkainen veropalkkajärjestelmä

Vanhat maaverot yhdessä maakirjoihin vietyjen ylimääräisten verojen kanssa muodostivat kotimaisen sotaväen veropalkkajärjestelmän ytimen, mutta 'Saksan sodan' pitkittyessä sitä oli jatkuvasti täydennettävä käteisillä rahasuorituksilla. Rauhan palattua sotaväen palkkaus ja ylläpito pyrittiin sitomaan entistäkin tiukemmin maahan jakamalla sotilaille uusia tiloja ja niiden veroja, jotta kruunun käteiset rahavarat eivät täysin hupenisi.

Monet sotaväen verotukseen ja veropalkkaukseen liittyvät kysymykset kaipaivat selvästi vielä jatkotutkimuksia, sillä kaikkia eri verojen maksuvelvollisuuksien vuosittaisia vaihteluita ja mahdollisia alueellisia käytäntöjä ei tässä ole voitu systemaattisesti kartoittaa. Oloissa, joissa tiedonkulku eri verotusalueiden ja veronkantajien välillä oli hidasta, verotuskäytännöt muuttuivat vaihtelevalla nopeudella.

Sotaväen suhde verotuksen eri muotoihin vuosina 1636-54 voidaan pelkistää seuraavasti:

* *Henki- ja karjavero*: Sotamiehet olivat vapautettuja henkirahan maksamisesta ja karjaverosta yhden lehmän ja kahden lampaan osalta. Vuodesta 1650 alkaen vapautus koski ainoastaan sellaisia nihtejä, joille ei ollut jaettu sotamiestiloja. Vapautus koski ajoittain myös sotamiesten vaimoja vuoteen 1654 asti. Sotamiesten vaimot vapautettiin henkiveron maksamisesta uudelleen vuonna 1667. Ratsutilallisia karja- ja henkiverovapaus ei koskenut vuoden

240 KrA, KrKR 9.9.1650: Esim. UmltJv:n saarnaaja Elias Marci Hammiuksella oli palkkatila Pohjanmaalla, mutta hän pyysi asuin- ja palkkatilaa rykmenttinsä lähettyviltä Hämeestä, koska palkkojen periminen Pohjanmaalta kävi kalliiksi; KrKR 6.10.1646: Norrlannin palkka- ja miehistöaluejärjestelyn yhteydessä sotakollegio kehotti kamarikollegiota katsomaan, että upseereiden palkat järjestettäisiin samoista lääneistä, joissa heidän perheensä asuivat.

241 KrA, KrKR 13.11.1648: Till Per Brahe: Läänin- ja provinsiaalikirjurit saivat moitteita sotakollegiolta, koska kaikille sotaväen virkamiehille ei ollut jaettu, varsinkaan Karjalan ja Wiipurin läänissä, palkkatiloja; KrKR 24.11.1648: Till Rijkzdrätzetin: Suomen ratsuväen palkat käskettiin maksaa Ruotsin tapaan puhtaana rahana tai tilojen veroina.

242 Parker 1988, 67; Ks. m. Wijkander 1866, 169.

1638 jälkeen. Myös ratsumiehet joutuivat vuonna 1640 maksamaan henkirahan, mutta heidät vapautettiin henkirahasta viimeistään vuonna 1653. Rälssittömät upseerit joutuivat ainakin vuonna 1649 suorittamaan asuintiloiltaan henkirahan itsestään, vaimostaan ja 12 vuotta täyttäneistä lapsistaan aivan kuten heidän palkkatilojensa talonpojat. Rälssiupseereita henkiraha ei koskenut. Aatelittomat esimiehet vapautettiin henkiverosta oman persoonansa osalta vuonna 1652, mutta kuningatar perui päätöksen jo seuraavana vuonna.

* *Kesti- ja kyytivelvollisuus*: Ratsutilat ja päällystön hevostilat sekä sotamiehille jaetut tilat olivat vapaita kesti- ja kyytivelvollisuudesta toisin kuin päällystön vuosipalkka- ja jakotilat. Tosin löytyy myös tietoja, että ratsutilalliset joutuivat – mahdollisesti silloin kun tilan puolesta ratsasti joku muu kuin tilallinen tai hänen sukulaisensa – osallistumaan kyytirasituksiin. Viimemainittua tukee se, että vanhat palveluksesta vapautetut ratsumiehet saivat vapautuksen kuljetuksista ja kestityksistä vain, mikäli tilan ratsupalvelusta jatkoi poika tai vävy. Kuninkaan matkoista aiheutuvat kyyti- ja kestirasitukset koskivat kaikkia sotaväelle jaettuja tiloja.

* *Kruunajaisvero*: Päällystö oli vapaa kruunajaisverosta asuintiloiltaan ja yhdeltä ratsutilalta esimiestä kohti. Vapaita kruunajaisverosta olivat myös ne kruununpalvelijat, joille oli myönnetty vanhuuden turvaksi asuintila. Verolta välttyivät myös aatelissäätyn hyväksytyjen säterit ja rajapiiritilat. Upseereiden läänitystiloilta (ei asuintiloilta), etuus- ja jakotiloilta sekä miehistön ratsu- ja sotamiestiloilta kruunajaisvero oli suoritettava. Vuonna 1652 kruunajaisveroa ohjetta tulkittiin siten, että jokainen upseeri oli vapaa kruunajaisverosta yhdeltä tilalta palvelusta vastaan, mutta muilta tiloilta kruunajaisapu oli suoritettava huolimatta siitä kuuluiko upseeri rälssiin vai ei.

* *Kutsunta-apu eli väenottoraha*: Ruoduilta kannettiin kutsunta-apuveroa ulkomaisen sotaväen palkkakustannuksia varten. Sotilaat saivat nauttia väenottorahan palkkatiloiltaan.

* *Kymmenysvero*: Sotaväelle tai sen alaisille tiloille ei myönnetty eri vapauksia, vaan kaikkien tuli suorittaa kymmenysvero.

* *Laamannin- ja tuomarinvero*: Ei helpotuksia sotaväen osalta ottamatta lukuun sotamiehille jaettujen autiotilojen vapaavuosia.

* *Maavero*: Jalkaväen esimiesten omat vapaatilat olivat vapaat maaverosta kyseisen esimiehen vuosipalkkaa vastanneen summan ja ratsucsimiesten omat vapaatilat ratsukon kustannusten osalta. Muut sotilasmaakirjoihin kirjatut vapaa-, jako- ja ylimääräisten tilojen isännät suorittivat maaveronsa sotaväelle. Ratsuväelle 1651/52 jaettujen etuustilojen viljelijät luovuttivat veronsa ratsupäällystön vuosipalkkoihin. Ratsutilat saivat 30 talarin verovapauden korvaukseksi ratsukon varustamisesta ja vanhat ratsutilat jopa koko tilan veron osalta. Sotamiesten viljelemät sotamiestilat olivat vapaat maaveron suorittamisesta. Talonpojan, joka asui sotamiehille jaettua tilaa, oli luovutettava maaveronsa sotamiehille.

* *Päivätyöt*: Ratsutilat, päällystön hevostilat ja miehistön jakotilat olivat vapaita päivätyöistä, mutta päällystön vuosipalkka- ja jakotiloilta ne tuli suorittaa. Vanhat palveluksesta vapautetut ratsumiehet saivat vapautuksen päivätyöistä

mikäli tilan ratsupalvelusta jatkoi poika tai vävy.

* *Rakenmusapu*: Vapaita tästä verosta olivat ainakin ratsupäällösten vapaatilat. Vanhoja palveluksesta vapautettuja ratsumiehiä ja ilmeisesti myös ratsutilallisia vapaus koski, jos tilan puolesta ratsasti isäntä, poika tai vävy.

* *Ruisapu- ja rehuvero*: Ruisapu- ja rehuverovapaus koski ratsutiloja.

* *Ruotujen aserahat*: Kukin ruotu suoritti vuosittain 24 äyrin aserahan.

* *Ruoturahat*: Ruodut suorittivat ruoturahan nihtien ylläpitämiseksi. Sotilaat saivat nauttia ruoturahan kaikilta palkkutiloiltaan.

* *Salpietarivero*: Ratsutila sai vapauden salpietariverosta vain, mikäli tilan puolesta ratsasti isäntä, poika tai vävy. Vanhat palveluksesta vapautetut ratsumiehet saivat vapautuksen salpietariavusta, mikäli tilan ratsupalvelusta jatkoi poika tai vävy. Salpietariverosta vapaita olivat myös ratsupäällösten vapaatilat.

* *Sotaväen marssikustannukset*: Sotamiestiloja asuvien sotamiesten ei tarvinnut osallistua sotaväen marssikustannuksiin tai kyydityksiin. Nihtitalonpoikaa, joka luovutti veronsa tilalla asuville sotamiehille, vapautus ei koskenut.

* *Valtiopäivävero*: sotilaiden tuli osallistua tiloiltaan upseereiden valtiopäiväkustannuksiin 12 äyrillä hopearahaa.

* *Vilja- eli riikintalari- tai kuuden markan apu*: Sotaväelle jaetuilta tiloilta tuli suorittaa ratsuväen etuustiloja ja upseereiden läänitystiloja lukuunottamatta sotilaille vilja-apuvero. Etuus- ja läänitystilojen vilja-apuveron peri kruunu. Toisin kuin kaikki säädetyt sotaväki oli vapaa tästä verosta.

Jalkaväen esimiesten vuosipalkka- eli vapaatilat olivat vuonna 1636 tavallisimmin veroarvoltaan alle 10 talarin tiloja. Tilan koolla ei jalkaväessä ollut suurempaa merkitystä, koska tiloja ja niiden veroja voitiin tarvittaessa osoittaa kullekin esimiehelle niin monta, että hänen vuosipalkkasummansa täyttyi. Jos palkka kuitenkin jäi vajaaksi, kruunu pyrki korvaamaan puuttuvan osan käteismaksuun.

Ratsupäällösten vuosipalkka- eli etuustiloja ei jaettu ennen vuosia 1650-51, ottamatta lukuun Pohjanmaan ratsukomppanialle vuonna 1636 jaettuja etuustiloja, vaan vuosipalkat maksettiin käteisellä.

Ratsuväen vapaatiloilta ratsukon varustajat ja esimiehet saivat ratsukko- ja hevostorvauksena periaatteessa 30 talarin verohelpotuksen kutakin heille säädettyä ratsukkoa tai ratsua kohti. Useimmiten tilojen viralliset verotuotot jäivät kuitenkin säädettyä ratsukorvaussummaa alhaisemmiksi ilman, että ratsupäällöstyö tai ratsumiehet olisivat saaneet varustamisestaan täyttä korvausta. Eri asia on, vastasiko maakirjoihin merkitty tilan arvioitu veroarvo tilan todellista veroarvoa enää muutaman verovapausvuoden jälkeen. Vanhat ratsutilat, jotka olivat alun perin saaneet nauttia tilan koko vakinaisen veron korvauksena ratsukon varustamisesta, säilyttivät tämän edun sukuoikeutenaan myös jatkossa. Mikäli 'vanha ratsutila' siirtyi perillisten ulkopuoliseen omistukseen, niin yli 30 talarin verohelpotusta ei sallittu enää vuoden 1643 jälkeen.

Ratsuväen palkat olivat selvästi jalkaväkeä korkeammat. On tosin muistettava, että ratsukon varustaminen aiheutti tuntuja kustannuksia. Ratsutilojen voi joka tapauksessa sanoa olleen eräänlaisessa suosituimmisasetuksessa jakolaitoksessa niiden nauttimien verohelpotusten ja muiden etujen vuoksi.

Ratsuväen vahvuusluetteloissa ilmoitettiin se määrä hevosia, mikä kruunun oli otettava huomioon tilaussaan. Ratsuesimiehet olivat oikeutettuja virka-asemansa mukaiseen ratsukorvaukseen ja myös velvollisia pitämään yllä asemansa mukaisen määrän ratsuja. Käytännössä ratsukanta ei tietenkään voinut pysyä kaiken aikaa vakiona – tässä mielessä kysymys oli ajoittain tilinpidollisista 'paperihevosista'. Käsitellyn aineiston valossa ei voida sulkea pois sitä mahdollisuutta, etteikö esimiehillä olisi voinut olla mukanaan ylimääräisten hevostensa lisäksi myös renkejä kuormastohevosineen. Yksittäisten esimerkitapausten perusteella tämä on jopa todennäköistä, varsinkin kun myös joka toisella tai joka kolmannelle ratsumiehelle (telttakunnittain) näyttäisi olleen maasta ulos vietäessä mukanaan kuormastohevosia ja ehkä myös kuormastorenkejä.

Ratsuja oli komppanioissa hetkittäin ehkä jopa enemmän kuin vahvuusluetteloista tai tiloista käy ilmi, koska kuolleilta sotureilta jääneitä ratsuja ei merkitty luetteloihin, sillä kukaan ei saanut niistä korvausta. Mahdollisuuksien mukaan tällainen ratsu palautettiin ehkä varustajalle, mutta ratsua ei viety välijajalla kirjanpitoon. Toisaalta ratsutappiot olivat sotaretkillä siksi raskaat, että komppanioissa oli varmaan pikemminkin pulaa kuin ylitarjontaa ratsuista.

Pääsääntöisesti ainoastaan ratsumiehistön ja rakuunoiden rekrytointi voidaan nähdä osana vanhempaa veropalkkajärjestelmää, koska ratsukon varustaja sai korvauksena varustamisesta ratsutilalleen verohelpotuksen. Sama koski lisäksi niitä ratsuesimiehiä, jotka olivat kohonneet asemaansa miehistöstä, ja jotka edelleen palvelivat oman ratsutilansa verovapauden puolesta. Jalkaväen rekrytointia ei voida lukea vanhemman jakolaitoksen alaisuuteen, koska sitä ei korvattu verohelpotuksin vaan se oli itsessään eräänlainen 'miesvero'.

Sotaväen tilikirjanpidon ja veropalkkahallinnon valvonta siirtyivät vuonna 1636 lääninhallinnolta sotakollegion vastuulle. Muutos ei ollut ongelmaton, vaan sitä sävyttivät paitsi hallinnolliset ristiriidat, myös toimihenkilöiden keskinäinen valtakamppailu. Sotakollegio laati esitykset sotaväen palkkatarpeista ja kamarikollegio vastasi verojen järjestelystä sotaväen käyttöön. Sotakollegiolla ei ollut oikeutta antaa maksuosoituksia ilman kamarikollegion hyväksyntää. Sotaväen veropalkkahallinnon pääpiirteet on nähtävissä kaaviosta 2 (luku IV.4.).

Kruunu varasi itselleen aikaa käytännön palkkajärjestelyihin siten, että niille ei maksettu palkkaa ensimmäiseltä vuodelta. Myöskään ratsukon varustajat eivät saaneet ratsukon rulliin ilmoittautumisvuodelta täyttä verohelpotusta, vaan vain ruis- ja rehuverovapauden. Ylennettäessä sotilaat nauttivat tavallissimmin uudessa virassaan ensimmäisenä vuonna vanhan virka-asemansa mukaisen palkan tai puolet edeltäjänsä palkasta. Tämä mahdollisti niin sanotun armovuosikorvauksen maksamisen edellisen viranhaltijan leskelle tai, jos viranhaltija oli avioton, palkan osittaisen säästämisen kruunun muihin tarkoituksiin.

Vihollisen vangiksi joutunut tai taistelukentällä sairastunut ja kadonnut mies ei menettänyt oikeutta palkkaansa, vaan miehen palattua asia tutkittiin ja rästytyneet palkat korvattiin. Ratsukon kadotessa tai ratsumiehen jäädessä vangiksi varustaja sai säilyttää ratsutilan verohuojennuksen parin kolmen

vuoden ajan, jos lupasi varustaa uuden ratsukon heti vaadittaessa. Sotilaan erossa juhannuksen ja elokuun välisenä aikana – palkkavuosi oli juhannuksesta juhannukseen – hän sai nauttia puolen vuoden palkan (kalenterivuoden loppuun). Syyskuussa tai sen jälkeen eron saanut sotilas sai nähtävästi periä koko palkkavuoden palkan.

Sotaväen ollessa poissa Suomesta sen veropalkat kannettiin tavallisesti rannikolla olleisiin lääninvarastoihin, joista ne sitten mahdollisuuksien mukaan laivattiin tai toimitettiin raha- tai vekselisuorituksina saajilleen. Saatavien viipyessä rykmentit lähettivät usein komppanioista edusmiehiä vaatimaan myöhässä olleita palkkoja. Osan palkoista perivät ja kuittasivat voudeilta tai rykmenttien ja provinsiaalikirjureilta (rykmenttien pääkirjurit) sotilaiden kotimaassa olleet palkkavaltuutetut tai omaiset.

Sotaväen ollessa kotimaassa ilmeisesti ainoastaan sotilaiden asuintilojen verotuotot osoitettiin suoraan, ilman välikäsiä, sotilaille. Muiden palkkatilojen verot kannettiin normaalin veronkannon yhteydessä pitäjien ja kihlakuntien veroaittoihin, joista ne olivat noudettavissa. Tässä mielessä vanhempi jakolaitos ei ollut suoranainen vastakohta keskitetylle valtiolaitokselle.

Sotamiehen oli turvallisinta saada palkkansa viljana, jolloin ravinto oli taattu. Upseereiden, jotka saattoivat järjestää toimeentulonsa suuremman varallisuutensa turvin, kannalta asia ei ollut näin yksinkertainen. Siihen, kannattiko upseerin vaatia palkkansa rahana tai leipänä, vaikuttivat muun muassa taloudelliset suhdanteet, satonäkymät ja markkinahinnat sekä palkkatilojen maantieteellinen sijainti (kuljetuskustannukset). Luontaistuotteet näyttäisivät kolmikymmenvuotisen sodan olosuhteissa näytelleen kotimaisen sotaväen – jopa palkkasoturiarmeijoidenkin – palkkauksessa ja ylläpidossa huomattavaa osaa.

■ V Sotaväen palkkatilajärjestelmän haasteet

Suurvalta-ajan verotuksen suunnitteluun kytkeytyi kaksi huomattavaa ilmiötä, joihin vanhemman jakolaitoksen toteutustapa ja mahdollisuudet olivat sidotut. Ensinnäkin maan veronkantokyky oli rajallinen, mistä oli osoituksena tilojen veronmaksukyvyttömyys eli autoituminen. Toiseksi oli otettava huomioon täsmentynyt feodaalinen käsitys eri maanluontojen omistusoikeudesta. Rälssimaan haltijat saivat vero- ja väenottohelputuksia, joita perintö- ja kruununlallillisilla ei ollut. Kun kruunu jakoi tiloja läänityksinä ja lahjoituksina, niin kruunun maaverotulot supistuivat.

Kustaa II Aadolf, holhoojahallitus ja Kristiina näkivät siitä huolimatta tarpeelliseksi palkita läänityksin ja lahjoituksin suosikkejaan, aatelista, sotapäälliköitä, virkamiehiä ja muita, joille katsoivat valtakunnan olevan kiitollisuudenvelassa. Vakinaisten verotulojen väheneminen autoitumisen, verohuojennusten ja lahjoitusten myötä kasvatti kuitenkin painetta uusien suostuntaverojen säätämiseen.¹ Keskeisiä tutkittavia kysymyksiä ovat:

- 1) Mitä seurauksia läänitys- ja lahjoituspolitiikasta oli vanhemmalle veropalkkalaitokselle – entä päinvastoin?
- 2) Miksi ei luovuttu ristiriitaisesta menettelystä luovuttaa maaveroja pois kruunulta, samaan aikaan kun virkamiesten palkat pyrittiin sitomaan entistä enemmän tilojen veroihin?
- 3) Missä määrin tilojen veronmaksukyvyttömyys oli ongelma sotaväen ylläpidolle – oliko autiutiloille sijaa vanhemmassa jakolaitoksessa?
- 4) Olivatko väenotot uhka palkkatilajärjestelmälle?

1. Läänityslaitos

1.1. Läänitykset ja lahjoitukset veropalkkajärjestelmän ricsana

Kustaa II Aadolfin kuoleman jälkeen läänitykset tulivat harvinaisemmiksi, mutta lahjoitusten ja rälssikauppojen määrä kasvoi huikkeasti.² Tilojen lahjoittaminen rajoitti kruunun käytettävissä olevien tilojen ja verojen määrää. Kruunun vakinaiset verotulot vuonna 1653 olivat 2 233 472 talaria, mistä yksistään ehdol-

1 Vrt. Lappalainen, 1991, 170; Lappalainen 1987b, 65-66, 74-76; Kerkkonen 1947, 172; Jutikkala 1958, 115-117, 120.

2 Jutikkala 1958, 141.

lisena luovutettujen perinnöllisten lahjoitustilojen lyhennykset söivät 700 311 talaria. Rälssikauppojen kautta oli kruunun käytöstä poistunut lisäksi 268 801 talarin verot ja perinnöllisten ilman chtoja pois luovutettujen lahjoitusten arvioitu veroarvo oli 174 245 talaria. Lisäksi oli vielä paljon muita lyhennyksiä, joten kruunun pelivara vakinaisten verotulojen käytön suhteen oli pieni.³

Turun ja Porin läänissä maksoi aatelille veronsa vuonna 1654 67 %, Hämeen ja Uudenmaan läänissä 60 %, Viipurin ja Savonlinnan läänissä 44 %, Pohjanmaalla 93 % ja Ahvenanmaalla 1 % manttaaleista sekä Käkisalmen läänissä 96 % maasta. Kruunun menettämät verotulot eivät kuitenkaan olleet aivan näin korkeat, sillä lahjoitetuiltakin tiloilta vähäinen osa veroista tuli kruunulle.⁴

Sotaväen asuin- ja palkkatilojen luovuttaminen pois rälssikauppojen, vaihdon ja läänitysten vuoksi järkytti myös sotilaiden ja heidän perheidensä elämää. Pahimmassa tapauksessa vaimo ja lapset oli hädetty pois tilalta miehen ollessa sotaretkellä. Ei ollut mieltä ylentävää palata kotimaahan rikkiammuttuna, väsyneenä tai sairaana, varsinkaan jos sotilas sai palattuun kuulla, ettei hänellä enää ollut kotia missä vahvistua tai virkistyä.⁵ Melkein yhtä harmittavalta tuntui, jos upseeri joutui luopumaan asuinkelpoiseksi suurin kustannuksin kunnostamastaan palkkatilasta.⁶

Jotkut upseerit taas käyttivät lahjoituspolitiikkaa häikäilemättömästi hyväkseen vetäytymällä pian lahjoituksen saatuaan pois sotaväen palveluksesta, jotta voisivat asettua taloksi uuteen kotiinsa. Menettely ei ollut kruunun mieleen, sillä upseereiden lahjoitustilat oli tarkoitettu palvelustiloiksi.⁷ Aatelistonkaan ei voi sanoa olleen mitenkään halukas pitämään yllä ratsuväen aatelislippuetta. Sotakollegio huomautti elokuussa 1648 Suomen aatelislippueen komentajalle Henrik Nödingille, että aatelin ratsupalvelusvelvollisuuden tulisi lisääntyä, koska rälssimaat lisääntyivät päivittäin.⁸ Haluttomuuteen varustaa ratsumiehiä vaikutti se, että aatelismies ei enää menettänyt aatelisarvoaan, vaikka hän ei itse suorittanut ratsupalvelusta. Lisäksi kun aatelismiehistä noin kolmannes oli sotaväen palveluksessa, niin lisävaatimukset koettiin ehkä kohtuuttomiksi.⁹

Nimitettäessä Christoffer Burmeister everstiluutnantiksi Hämeen-Uudenmaan ratsuväkeen hänelle osoitettiin palkkalähteiksi aiemman viranhaltijan Henrik Nödingin tilat.¹⁰ Tilojen luovuttamisesta ei tullut mitään, koska holhoojahallitus lahjoitti osan tiloista Nödingille kiitoksena pitkästä palveluksesta. Osan tiloista

3 SKA, Rikshuvudbok 1653, 24-25.

4 Jutikkala 1958, 141.

5 KrA, KrKR 18.11.1645: Till Rickz och Camme Råd: Sotakollegio totesi lakonisesti, että ”sellaisen päivän jälkeen ei kukaan halua enää olla sotilas”, ja vaati sotilaiden tilojen säilyttämistä koskemattomina; KrKR 11.7.1646: Mm. HämUmRv:n ratsumestari Jost Qwant yritti häätää hankkimaltaan läänitykseltä aiemman pälkänäläisen ratsunvarustajan Heikki Arvidinpojan lesken; Ks. m. Wijkander 1866, 123.

6 Vrt. KrA, KrKR 25.11.1650: Krigs Collegij Resolution: Vastaus Fabian Berndesin rakuuna-upseereiden valitukseen.

7 Sondén 1883, 172; Ks. m. Wijkander 1866, 90.

8 KrA, KrKR 14.8.1648: Krigz Collegij förklaringsh.

9 Vrt. Lappalainen 1975, 47-48.

10 H. Nöding sai kommentaakseen ritariston ja aateliston ratsuväen: vrt. KrA, KrKR 16.7.1642; KrKR 31.3.1643.

viimeksi mainittu osti rälssimaikseen. Burmeisterin oli odotettava, että hänelle löydettäisiin palkkatilat muualta.¹¹

Sotakollegiolla ei ollut rälssikauppojen, läänityspolitiikan ja tilojen vaihtamisen vuoksi koskaan varmuutta siitä, saiko sotaväki palkkansa sille jaetuilta tiloilta vai ei.¹² Sotakollegion kirjeenvaihdosta voi päätellä huolestumisen harjoitettua läänityspolitiikkaa kohtaan kasvaneen sitä suuremmaksi, mitä lähempänä sotaväen kotiuttaminen kolmikymmenvuotisesta sodasta oli.¹³ Mahdollisesti se osa rälssiä, joka ei ollut sotapalveluksessa, aavisteli rälssimaiden ostamisen vaikeutuvan rauhan myötä, ja yritti kaikin keinoin hankkia lisää maita ennen kuin palkkionnälkäiset soturit¹⁴ palaisivat sotatehtävistä vaatimaan 'omaa osuuttaan'.

Monet ratsutilalliset pelkäsivät kolmikymmenvuotisen sodan päätyttyä menettävänsä ratsutilavapautensa aatelin rälssikauppojen myötä, ja toivat huolensa julki sotakollegiolle.¹⁵ Joitakin ratsutiloja läänitettiin, vaikka niiden kuului olla vapaita niin kauan kuin talonpoika jaksoi pitää yllä ratsukkoa.¹⁶ Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin ratsutilana ollut Claes Jacobssonin tila Kirkkonummen Hindersbyssä joutui rälssin alle. Sen sai haltuunsa kuuluisa sodanrahoittaja Johan Adler Salvius.¹⁷

Edes rykmenttien komentajat eivät olleet, korkeasta asemastaan huolimatta, täysin suojattuja läänityspolitiikkaa vastaan. Hämeen-Uudenmaan ratsuväen eversti Henrik Horn menetti Saksassa olonsa aikana palveluksestaan aiemmin nauttimansa tilat läänityksiksi, joten hän jäi ilman asianmukaisia verotuottoja. Sotakollegio kehotti Per Brahea järjestämään tilat takaisin everstille, ja huolehtimaan rästitalkkojen maksamisesta.¹⁸

1.2. Reduktiopaine kasvaa

Kun kuninkaallisissa ja hallituksen päätöksissä nimenomaan korostettiin sotaväelle jaettujen tilojen koskemattomuutta, niin kuka oli vastuussa tilojen luovuttamisesta pois sen käytöstä? Sotakollegio yritti pestä kätensä asiasta kirjoittamalla kamarikollegiolle, että pääosa rälssikaupoista ja läänityksistä oli tapah-

11 KrA, KrKR 13.7.1643: Till Landzhöfdingen J. C. Ugglä.

12 Vrt. KrA, KrKR 13.11.1648; KrKR 13.1.1649.

13 Esim. KrA, KrKR 18.1., 9.2. ja 13.9.1649.

14 Vrt. Jokipii 1990, 49-50; Saloheimo 1990, 82-83.

15 KrA, KrKP 1.8.1650: Samptlige Ritternes besvär i Finland.

16 Jutikkala 1957, 273-274, 292-294.

17 KrA, Indelningsverk och jordeböcker 1641. Vol. 114: Nylands och Tavastehus läns kavalleriregemente, s. 13; Osa Hindersbyn kylästä oli päättynyt hovikansleri Salviuksen hallintaan jo 1630-luvulla: Fleege 1901, 32; Ks. m. KrA, KrKR 3.7.1654: Remissional: Esim. Asikkalan Niinikosken kylän ratsutalonpoika Sigfrid Brusiusson.

18 KrA, KrKR 13.9.1649; Vrt. Regementsräkenskaper II.B. Provinsialräkenskaper Finland: 1646-1648 Tavastehus-Nylands län, s. 69: v:n 1648 maakirja ja s. 101: v:n 1646 maakirjat sekä VA 7002, 166-: H. Horn näyttäisi saaneen 18:sta v:n 1648 vapaatilastaan takaisin omaan käyttöönsä kahdeksan v. 1651.

tunut sen tietämättä.¹⁹ Hallitus vakuutti vuonna 1639 olevansa tietämätön sotaväen tilojen luovuttamisesta rälssille, ja antoi alustavan lupauksen tilojen palauttamisesta sotaväelle, mikäli tutkimukset osoittaisivat valitusten pitävän paikkansa.²⁰ Sotilaspalkkatilojen myynti rälssille aiheutti niin paljon rauhatto-
muutta sotaväen keskuudessa, että hallitus antoi 26.2.1640 rajoitetun reduktio-
päätöksen:²¹

”Heti kun luettelo rälssille luvottomasti myydyistä ratsutiloista valmistuu, tällaiset tilat on palautettava sotaväelle maksamalla myyntihinta takaisin ostajalle. Muutkin sotaväelle kuuluneet tilat on palautettava, ellei niitä ole jo korvattu”.

Ilmeisesti reduktiota ei pantu toimeen kuin yksittäistapauksissa. Puhtaita papereita läänityskysymyksessä ei voi antaa sotakollegiollekaan, sillä se itsekin antoi sopivan tilaisuuden tullen suostumuksensa eräiden sotaväen tilojen rälssikaupoille. Ehtona oli se, että viranhaltija saisi vastaavan tilan jostakin muualta.²²

Kolmikymmenvuotisen sodan lähetessä loppuaan sotakollegio kehotti Per Brahea teroittamaan Suomen maaherroille, että mikäli joku vaatisi itselleen sotaväen tiloja kuningattaren läänityskirje kädessään, maaherrojen oli kieltäydyttävä ja näytettävä vuorostaan kuningattaren 5.12.1646 kaikille maaherroille lähettämää kirjettä. Siinä kiellettiin sotaväen tilojen luovuttaminen.²³ Sotakollegio ilmoitti helmikuussa 1649 sotaviskaali Jochim Liebsdorffille, että se oli kirjoittanut – useisiin hallitsijan päätöksiin vedoten – Suomen kenraalikuvernöörille, ja vaatinut myytyjen, läänitettyjen ja lahjoitettujen tilojen palauttamista sotaväelle. Seuraavassa katselmuksessa oli lisäksi määrättävä pysyvästi sotaväen palkkatiloiksi ne tilat, joista kamarikollegio ja sotakollegio olivat päässeet yksimielisyyteen.²⁴

Kuningattaren tuhlaileva lahjoituspolitiikka sai osakseen yhä äänekkäämpää kritiikkiä myös valtiopäivillä. Kolmen aatelittoman säädyn reduktiovaatimukset²⁵ saivat tavallaan lisäpontta sotakollegion reduktiovaatimuksista. Vuoden 1650 valtiopäivien jälkeen Kristiina näki valtakunnan taloudellisen tilan niin synkäksi, että hän tunnusti laajamittaisen reduktion tarpeen. Lahjoitusten antajana kuningatar itse ei varmaan halunnut olla reduktion toteuttaja. Viimeksi mainittu seikka saattoi vaikuttaa kuningattaren päätökseen luopua kruunusta.

19 KrA, KrKR 18.11.1645: Viittaukset Strängnäsän 7.2.1639, Jönköpingin 16.5.1639 ja Nyköpingin 26.2.1640 sekä Tukholman 31.1.1643 HKM:n päätöksiin sotilaspalkkatilojen koskemattomuudesta; KBR I: Stockholm 5.12.1646: Christina.

20 KrA, KBR I: Strängnäs 7.2.1639: 5 §; Ks. m. Livijn 1835, 50.

21 KrA, KBR I: Nyköping 26.2.1640: 1 §; Livijn 1835, 50-51: Suunnilleen samansisältöiset päätökset annettiin 31.1.1643 ja 12.4.1646.

22 Esim. KrA, KrKR 28.11.1645: Öppen Zedel för Mathias Soop.

23 KrA, KrKR 18.8.1648: Till Per Brahe.

24 KrA, KrKR 1.2.1649: Kongl: Krigs Collegij förklaring.

25 Ks. enemmän rahvaan ja rälssittömien reduktiovaatimuksista: Nilsson 1964, 91-92; Nilsson 1994, 131, 144-149; Backlund 1993, 22: Rälssittömien reduktiovaatimukset olivat olleet esillä aina v:n 1634 valtiopäivistä alkaen.

Sitä taustaa vasten, että kuningatar tunsi valtion heikon tilanteen ja lahjoituspolitiikkansa seuraukset, hänen entistä häpeilemättömämpää tuhlailuansa vuoden 1650 jälkeen on vaikea ymmärtää.²⁶ Toisaalta Kristiinalla oli tarve palkita sotilaiden ja virkamiesten lojaalius komeilla titteleillä ja pienehköillä läänityksillä: kuningatar oli nimittäin tinkinyt upseeriston sotakorvausvaatimuksista edistääkseen rauhansopimuksen toteutumista.²⁷

Sotakollegio ilmoitti elokuussa 1650 Turun läänin provinsiaalikirjuri Christian Stöökille, että ne sotaväen tilat, jotka upseerit olivat perusteettomasti menettäneet, palautettaisiin takaisin. Esimerkiksi eräät sotamarsalkka Kustaa Hornin läänitystilat oli vietävä upseereiden vuosipalkkatiloiksi niiden autio- ja kelvottomien tilojen sijasta, jotka upseerille oli jo määrätty.²⁸ Tilojen palautus sotaväelle liittyi mahdollisesti Kustaa Hornille seuraavana vuonna lahjoitetun Porin kreivikunnan perustamiseen, ja Hornin aiempien läänitysten osittaiseen vaihtoon Porin suurläänitystä vastaan.²⁹

Osa läänitetyistä tiloista palasi sotalaitoksen käytettäväksi läänitysajan päätyttyä tai läänityksenhaltijan kuoltua. Esimerkiksi ratsumies Erkki Jaakonpoika sai eräälle kapteenille läänitetyn tilansa takaisin ratsutilaksi kapteenin kuoltua.³⁰ Suurläänitysten eli kreivi- ja vapaaherrakuntien palautumista kruunun haltuun hidasti, että Kustaa II Aadolf myönsi suurläänityksille periytymisoikeuten vaikuttavia varranta oikeuksia (simultanea investitura) siltä varalta, että kreivi- ja vapaaherrakuntien suvut sammuisivat. Tällaisia perimisoikeuksia (expektansrätt) myönnettiin joillekin pienemmillekin läänityksille.³¹

Vuosien 1651-52 sotilasmaakirjat osoittavat, että sotakollegio yhdessä kamarikollegion kanssa valmisteli jonkinasteista reduktiota. Sen vahvistavat 20. ja 25.9.1652 julkaistut kuninkaalliset plakaatit, joiden mukaan rälssille myydyt ja lahjoitetut sotaväen tilat oli palautettava. Tämä rajoitettu reduktio näkyi jossain määrin jopa toteutetun.³²

Kun sotilasmaakirjajako lopullisesti vahvistettiin 12.2.1653, niin sotakollegio suostui vielä viime vaiheessa luopumaan sotaväelle Suomesta jaetuista 19 etuustilasta, jotka sijaittivat Erik Gyllenstiernan kuningattarelta 20.8.1652 allodiaalirälssiksi saamissa kylissä. Sen sijaan näissä lahjoitetuissa kylissä olleita

26 Gustafsson 1887, 43-44; Ks. m. Tersmeden 1979, 53; Nilsson 1994, 148.

27 Jokipii 1990, 50; Luukko 1967, 431; Nilsson 1994, 147.

28 KrA, KrKP 20.7.1650 ja KrKR 14.8.1650: Resolution och förklaring; Tietoja Kustaa Hornin maaomistuksista Suomessa löytyy mm. W.G. Laguksen tutkimuksesta "Undersökningar om finska adelns gods och ätter. Helsingfors 1860, ks. rekisteri s. 589.

29 Vrt. KrA, KrKR 14.8.1650: Resolution och förklaring; Jokipii 1953, 105-106; Jokipii 1956, 53, 56; Mikäli esittämäni oletamus pitää paikkansa, kuningatar olisi tosiasiaa tehnyt päätöksen Porin antamisesta suurläänitykseksi Kustaa Hornille jo v. 1650, eikä vasta 26.3.1651 kuten läänituskirjeeseen on merkitty. Jokipiin mukaan lahjoituspäätös tehtiin vähintään kolme viikkoa ennen mainittua lahjoituspäivämäärää, koska kuningatar halusi välttää ylhäisaatelisten arvovalta kiihkeitä päivämäärällä useita lahjoituksia samalle päivämäärälle.

30 KrA, KrKP 27.8.1650.

31 Jokipii 1956, 62-63: Seurauksena veljille, lähimmille sukulaisille tai uusille suvulle myönnettyistä varranta oikeuksista lykkääntyi viiden suomalaisen suurläänityksen (mm. Pori) palauttaminen kruunulle.

32 Vrt. VA 7002, 218-, 240-, 243-, 250-; KrA, KBR I: 25.9.1652; Wijkander 1866, 124; Ägren 1922, 8, 55; Livijn 1835, 52.

ratsutiloja ja upseerien hevosutiloja sotakollegio ei suostunut Gyllenstiernalle luovuttamaan.³³ Sotakollegio kävi siis kaikesta huolimatta hiljaista taistelua sotaväen tilajakoa muuttavaa lahjoituspolitiikkaa vastaan.

Sotakollegion 21.2.1653 antaman ohjeen mukaan oli se, joka oli saanut läänityksenä sotaväelle kuuluvan tilan, velvollinen varustamaan sieltä, mikäli halusi säilyttää tilan käytössään.³⁴ Sotakollegion vastarinta tiivistyi muutenkin näinä aikoina. Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsuväen trumpetisti Torkillin valitettua, että Hämeen jalkaväen kapteeni Brix Böning oli antanut lahjoittaa itselleen hänen vuosipalkkatilansa (Pickala) luovuttaen korvaukseksi yhden autiotilan (Tafwastböle?), sotakollegio totesi kapteenin menetelleen vastoin kuninkaallisia päätöksiä. Kollegion mukaan kapteenin oli palautettava trumpetistille hänen alkuperäinen palkkatilansa veroineen siksi aikaa, kunnes kapteeni saattaisi autiotilan viljelykseen ja rakentaisi sinne tarvittavat rakennukset.³⁵

Samalla tavalla sotakollegio määräsi Uudenmaan läntisen jalkaväkirykmentin everstiluutnantti Hans Willigmanin palauttamaan lahjoituksena saamansa Hämeen-Uudenmaan ratsuväen ratsumestari Jost von Qwantin Tuuloksen Säynäjärvellä sijaitsevan jakotilan ratsumestarille, koska Willigmanin von Qwantille luovuttama korvaava tila Tuuloksen Torvoilasta ei ollut maksukykyinen. Viimeksi mainittu oli osittain seurausta siitä, että Willigman oli kantanut Säynäjäjärven tilan verojen lisäksi verot ratsumestarille luovuttamastaan Torvoilasta. Paradoksaalista oli se, että Willigman sai lahjoituksensa kuningattarelta, mutta samanaikaisesti myös sotakollegio saattoi vedota kuningattaren antamiin ohjeisiin. Sotakollegio kiersi ongelman niin, että Willigman voisi pitää lahjoituksen kunnostettuaan ensin Torvoilan sellaiseen kuntoon, että ratsumestari saisi sieltä vastaavan korvauksen kuin Säynäjäjärven tilaltaan.³⁶

Kuningatar päätti 25.9.1653, etteivät sen jälkeen tehtävät sotilaspalkkatilojen verojen lahjoitukset tai kaupat astu voimaan, vaan kauppasummat on palautettava ostajille ja tilat on luovutettava takaisin sotaväelle. Sotaväki ei saanut vaatia takaisin ennen kyseistä päivämäärää sovittuja elinikäisiä lahjoituksia, mutta tilat oli osoitettava lahjoitusajan päätyttyä vakinaisen sotamenosäännön alle.

Sotaväeltä pois lahjoitettujen tilojen ylimääräiset verot – joita olivat ylimääräinen sota-apu, kirkkokymmenykset, rakennus- ja salpietariapu, kyytiraha jne. – tuli väliajallakin maksaa sotaväelle.³⁷ Sotilasmaakirjoihin kirjatut lahjoi-

33 VA 7002, 638.

34 Frosterus 1765, 55.

35 KrA, KrKR 25.2.1653: Öppet bref för Trumpeteren Torkill; Rullor 1651:7, 35 ja 1654:4, 1015; Brix Böning; Mahdollisesti kysymys oli Siuntion Pikkalasta; Sotakollegion kanta perustui kuningattaren 23.8.1651 päätökseen; ks. Frosterus 1765, 319.

36 KrA, KrKR 5.3.1653: Öppet bref för Rytmästaren Jost von Qwanten; Ks. m. KrKR 8.3.1653: Till J. von Liebstorff.

37 KrA, KrKR 11.7.1654: Resolution upå Öfwersten Johan von Witinghofs föredragne punter; Ks. m. Frosterus 1765, 319; Kielto sotaväen tilojen läänittämisestä ja kauppaamisesta oli annettu kuninkaallisella plakaatilla jo 30.9.1652. Sen jälkeen tapahtuneet kaupat ja lahjoitukset olivat laittomia; Nilsson 1990, 140-141: Jo Kaarle IX:n aikana läänityksenhaltijan tuli yleensä suorittaa ylimääräiset verot kruunulle, mutta myöhemmin palkkaläänityksenhaltija sai usein kantaa myös ylimääräiset verot. Ne vähennettiin tällöin hänen palkastansa.

tus- ja läänitystilat, jotka palautuisivat sotaväelle vasta myöhemmin, eivät olleet siis pelkkiä 'paperitiloja', vaan niiden oli suoritettava ylimääräiset veronsa sotaväelle jo ennen lahjoitus- tai läänityskauden päättymistä.

Koko joukko sotaväen menettämiä tiloja oli vuonna 1654 edelleen korvaamatta. Sotakollegion herrat kävivät syksyllä kamarikollegiossa vaatimassa menetettyjen tilojen korvaamista uusilla, mutta turhaan. Sotakollegio kirjoitti sotaviskaali Jochim Liebsdorffille, joka uurasti jatkuvasti löytääkseen lisää luovutettuja tiloja, joiden sijalle sotaväki ei ollut saanut korvaavia tiloja, että sotakollegio vaatii jatkossakin tiloja takaisin sotaväelle.³⁸

Läänityslaitos vaikutti sotaväen saattamista säännölliselle kannalle. Jotta sotaväen ylläpidosta olisi voitu rauhan aikana huolehtia kotimaisin varoin, maaveroja olisi pitänyt olla runsaasti saatavilla. Keino ongelman ratkaisemiseksi oli hallitsijan, sotaväen ja kaikkien säätyjen tiedossa: maareduktio. Kristiinalta puuttui kuitenkin halu tai rohkeus kajota aatelin privilegioihin. Toisaalta on muistettava, että Kristiina joka tapauksessa järjesti seuraajalleen mahdollisuuden perua hänen lahjoituksensa. Kaarle X Kustaan hallitsijakaudella ongelma siirtyi – ”neljänneksen peruutuksesta” huolimatta – sodan vuoksi eteenpäin, eikä holhoojahallituksellakaan riittänyt myöhemmin tahtoa täysimittaisen reduktion toteuttamiseen.³⁹

1.3. Läänityslaitoksessa oli myös etunsa

Finanssiteknisesti jakolaitoksen syntytausta voidaan johtaa läänityslaitoksesta. Kehityksestä on osoituksena vähittäinen siirtyminen varsinaisista läänityksistä palkkaläänityksiin ja edelleen kohti persoonasta riippumatonta virkapalkkausta. Viimeksi mainitussa tapauksessa viranhaltijalla ei ollut jäljellä läänityksenhaltijalle kuuluvaa verotusoikeutta tilaan, vaan ainoastaan oikeus kruunun osoittamaan palkkatuloon.⁴⁰ Jakolaitoksen pyrkimys oli vakiinnuttaa jo keski-ajalla noudatettu valtiontalouden periaate ”määrätyt tulot määrättyihin menoihin” virkakohtaiseksi luontaistaloudelliseksi palkkajärjestelmäksi.⁴¹

Kotimaan läänityspolitiikkaa arvosteltaessa on syytä ottaa huomioon se, että valtaosa läänitys- ja lahjoitustuloista oli saajansa virkapalkkaa. Vain harvalla oli niin suuret läänitykset, että ne ylittivät hänen virka- asemansa normaalin

38 Vrt. KrA, KrKR 27.11.1654: Till Jochim Liebsdorff: 6 §; KrKR 29.11.1654: Till Landzhöfdingen Johan Rosenhane, Ernest Creutz: Maaherroille annettiin määräys käskää läänin- kirjanpitäjät erittelemään kaikki elinaikaista vapautta nauttivat rykmenteille osoitetut tilat, koska edellisissä sotilasmaakirjoissa ne oli lueteltu yhtenä könttänä. Samoin oli ilmennyt epäselvyyttä muiden tilojen jaossa. Nämä puutteet oli korjattava seuraavia sotilasmaakirjoja laadittaessa.

39 Vrt. Lindegren 1985, 332; Jokipii 1990, 50-51; Mäntylä 1987, 209, 212-213, 221; Ks. m. Heikinheimo 1955, 196: Askaisten Louhisaaressa syntynyt Herman Fleming kannatti läänitysten peruutuksia jo v:n 1650 valtiopäivillä.

40 Nilsson 1968, 423-425; Nilsson 1989, 47-, 119-, 134-135; Nordlund 1974, 373; Lagerroth 1932, 10-11; Holm 1929, 92; Livijn 1835, 13-14, 20; Wijkander 1866, 9, 14, 18, 254; Ks. m. Mäntylä 1987, 233; Jokipii 1956, 22.

41 Vrt. Viljanti 1935, 294.

palkan. Tässäkin mielessä läänityslaitos oli eräänlainen edeltäjä myöhemmälle määräjakoislaitokselle, jota ei ole yleensä kritisoitu tuhlauksesta. On pääosin selvittämättä, missä määrin kruunun luotonantajat saivat perityksi kruunulle lainaamansa varat tai ostamansa rälssimaan kauppahinnan läänitys- tai lahjoitusmailtaan. Esimerkiksi vuonna 1653 kruunu sai rälssikaupoilla käteistä rahaa käyttöönsä huomattavat 655 336 talaria. Menetetyt maaveron tuotot vaativat kruunulta korvaavia finanssipoliittisia toimenpiteitä.

Luontaistalouden oloissa läänityslaitos oli varsin tarkoituksenmukainen järjestelmä, jonka avulla syrjäseutujenkin luontaisuurituksina maksettujen verojen tuotto voitiin käyttää tehokkaasti kruunun kannalta tärkeiden päämäärien hyväksi.⁴² Luontaituotteiden jakelu valtion ja sotaväen tarpeisiin oli vaikea tehtävä valtakunnan rajojen sisälläkin, saatikka näiden varojen kuljetaminen meren toisella puolella olevalle sotaväelle. Juuri tämä seikka pakotti kruunun turvautumaan vielä 1600-luvullakin varainhankinnassaan ja palkitsemispolitiikassaan läänityksiin, ja toisaalta vanhemman jakolaitoksen vakiinnuttamiseen kotimaassa olevien sotilaiden ja heidän perheidensä toimeentulon turvaamiseksi.⁴³

2. Tilojen veronmaksukyvyttömyys

2.1. Autiotilatappiot ja autioitumisen syyt

Autiolla tarkoitetaan tilaa, joka ei kyennyt maksamaan veroa. Autiotila ei siis ollut välttämättä asumaton eli kylmä tila. Autioituminen yleistyi 1570- ja 1580-luvulla ja saavutti huippunsa ilmeisesti aivan 1600-luvun alussa. Laajamittaista veronmaksukyvyttömyyttä synnyttivät sodat, sisäiset levottomuudet, väenotot, verotaakan kasvu, katovuodet, hallinnollinen ja ehkä jopa voutien mielivalta. Enimmät tilat olivat autioina vain lyhyen aikaa, kenties muutaman vuoden. Suomen pahimmin autioituneita alueita olivat maamme länsi- ja lounaisosien vauraimmat peltoalueet. Kaskan kylväjät tai tervanpolttajat selvisivät usein paremmin verorästeistään kuin hallanarkaan peltoon sidotut talonpojat.⁴⁴

42 Vrt. Jokipii 1956, 21-22; Jokipii 1990, 50-51 ja Nilsson 1990, 194; Esim. Kaarle X Kustalle suurlainoja antanut M.A. Leijonsköld ja kolmikymmenvuotisen sodan suurrahoittaja J.A. Salvius eivät ehtineet saada takaisin kruunulle antamia luottoja; Ks. m. Nilsson 1989, 150, 153; Lahjoitukset olivat myös keino pitää upseerit, etenkin ulkomaiset, Ruotsin palveluksessa; Rälssikaupoista: Kerkkonen 1947, 177.

43 Vrt. Korhonen 1939, 76-77; Jokipii 1956, 182-187.

44 Jokipii 1956, 199, 208: Autioitumisilmion arveltuina huippuvuosina 1603-1604 n. 30 % kaikista Etelä-Pohjanmaan taloista oli autiona; Jutikkala 1958, 115-117: Koko Suomessa, Käkisalmen läänin lukuunottamatta, laskettiin 1610-luvun lopulla tiloista noin 13 % autioiksi; Mäkelä 1979, 173, 177-178, 199: 1500-luvun lopulla autioitumista seurasi myös linna-leirirasituksesta ja sotaväen marsseista tiettyjen seutujen halki. Autioitumiseen vaikuttaneet maantieteelliset tekijät olivat: maanteiden sijainti, ilmastolliset tekijät ja verotuksen epätasaisuus.

Vuonna 1634 tilanne oli muuttunut siten, että Suomen autiotilatappioista noin kolme viidesosaa tuli Viipurin ja Savonlinnan läänistä, vajaa neljännes Turun ja Porin läänistä ja loput 17 prosenttia Hämeen ja Uudenmaan läänistä. Kaksi kolmasosaa koko Ruotsin autiotilatappioista osui näiden kolmen suomalaismaakunnan alueelle.⁴⁵

Clas Theodor Odhner (1865) esitti, ettei verotus ollut suurin syy autioitumiseen, vaan sellaisia olivat väenotot ja kyydityslaitos. Nils Erik Villstrandin (1992) mukaan tilojen autioituminen oli ennen kaikkea seurausta väenotoista.⁴⁶ Toisaalta on pidettävä mielessä, etteivät kaikki sotaan viedyt olisi välttämättä olleet kovin aktiivisia maanviljelijöitä rauhallisissakaan oloissa, vaan sotaväkeen otettujen joukkoon mahtui talonpoikien lisäksi monenlaista ainesta luontaisista seikkailijoista maanteitä pitkin vaeltaviin irtolaispoikiin.⁴⁷ Sotaväenottojen haitallisuutta maatalouden tuottavuudelle ei siis voida johtaa kaavamaisesti laskemalla jokainen sotaan viety mies pois maatalouden tuotantokapasiteetista.

Suomen maatalous oli kärsinyt suurta vahinkoa varsinkin ennen taloluvun mukaiseen väenottoon siirtymistä, koska työkykyiset miehet pakoilivat miesluvun perusteella suoritettuja väenottoja ja jättivät tilat viljelemättä.⁴⁸ Sodan pakoilua eivät taloluvun mukaiset väenototkaan riittäneet lopettamaan.⁴⁹ Viljelemättä jääneiden tilojen määrä kuitenkin väheni kolmikymmenvuotisen sodan loppua kohti, mutta autiotiloja oli yhä runsaasti. Suomalaisyyntyinen Johan Berndes arveli valtaneuvoston kokouksessa, selvästikin liioitellen, että kolmannes Suomea oli sodan takia autiona. Hallituspiireissä epäiltiin kuitenkin, että monia autioiksi merkittyjä tiloja viljeltiin jatkuvasti maksamatta niistä veroa.⁵⁰

Monet sotaväelle jaetuista tiloista autioituivat 1640-luvulla, koska talonpojat pakenivat niiltä. Muita autioitumisen syitä olivat huonot satovuodet, tulipalot ja muut onnettomuudet sekä sotaväelle jaettujen tilojen viljelijöiden vieminen sotamicheksi, jolloin sotaväki jäi ilman korvausta.⁵¹

Vanhemman jakolaitoksen tilajaon kestättömyys oli osaksi seurausta liian kireästä verotuksesta ja lahjoitusmaapolitiikasta. Jakolaitoskomissaareilla oli mahdollisuus ehkäistä tilojen autioitumista keventämällä tilojen verotusta ja jopa antamalla tiloille vapaavuosia. He eivät voineet kuitenkaan tehdä sitä suuressa määrin, koska mistään ei ollut saatavissa riittävästi korvaavia tiloja ilman reduktion toteuttamista.⁵²

45 SKA, Rikshuvudbok 1634, 409, 411: Ruotsin autiotilojen ja tulipalossa tuhoutuneiden tilojen tappiot olivat v. 1634 247 711 talaria, joista 164 253 oli Suomesta (ilman Ahvenan- ja Pohjanmaata).

46 Odhner 1865, 384; Villstrand 1992, 55, 70; Ks. m. Ågren 1922, 96.

47 Keskustelu väitöskirjaansa valmistelewan Matleena Tornbergin kanssa 17.6.1993; KrA, KIBR I: 25.9.1652: 8 §: "Laiskureista", jotka välttelevät väenottoja ja autiotilojen viljelyksen ottoa.

48 Luukko 1967, 400.

49 Esim. KrA, rullor 1647-48:13, 132-: Luettelo karanneista nihdeistä.

50 Luukko 1967, 400; Ks. m. Jutikkala 1958, 117.

51 KrA, KrKR 2.6.1643: Swar Uppå Provincialsskrifvarnas Uthi Tawastehus: 2 §; KrKR 6.6.1643: Till Rijkz och Cammerådhi; Ks. m. KrKR 1.2.1649: Kongl: Krigs Collegij förklaringsh.

52 Roos 1933, 27, 41-42 (viite 4), 45.

Kolmikymmenvuotista sotaa varten kannetut verot eivät kuitenkaan välttämättä olleet niin keskeinen syy tilojen veronmaksukyvyttömyyteen kuin historiallisessa kirjallisuudessa yleensä on arveltu. Samoin voidaan sanoa myös Kaarle X Kustaan Venäjän-sodan osalta. On tähdennettävä sitä, ettei verojen osoittaminen sotaväelle sinänsä lisännyt verorasitusta tai tilojen autioitumista: talonpojat eivät maksaneet sotaväelle sen enempää veroa kuin olivat aiemmin maksaneet voudin kautta kruunulle. On eri asia, että verotusta jouduttiin kiristämään sodan vuoksi.

Aikakauden verorasituksen kasvu näyttäisi liittyneen enemminkin kotimaan virkakoneiston suureen laajennukseen ja parantamiseen. Autioitumisen taustalla on nähtävissä myös ilmaston huononemisesta ja ”pikku jääkaudesta” seurannut satotason lasku.⁵³ Vuonna 1638 kruunun Suomea⁵⁴ koskevan menosäännön vakinaisten verojen summa oli 596 939 talaria. Autiotilojen tai muuten (tulipalot) veronmaksukykynsä menettäneiden tilojen lyhennykset haukkasivat 168 907 talaria eli 28 % menosäännön vakinaisista veroista.⁵⁵

Asiantilan vakavuus käy ilmi myös vuosien 1646-1647 valtakunnan pääkirjoista. Vuonna 1646 Ruotsin autiotilojen ’veroarvo’ oli 196 063 talaria, mistä kannettiin (autioveroina⁵⁶) 12 402 talaria. Kruunun autiotiloilta kärsimä verotappio oli siis 183 661 talaria. Taulusta 1 on nähtävissä, että Suomen (Pohjan- ja Ahvenanmaa mukaan lukien) autiotilasaatavat olivat 148 901 talaria, joista kruunu sai 7 181 talaria. Kruunu menetti siis Suomen autiotiloilta 141 720 talaria, mikä oli Ruotsin autiotilojen veromenetyksistä 77 % (ilman Ahvenan- ja Pohjanmaata 138 275 talaria eli 75 %).

Vuonna 1647 Ruotsin kruunulla oli autiotilasaatavia 180 959 talaria, joista saatiin kannettua 9 825 talaria. Koko Ruotsin autiotilatappio oli siten 171 134 talaria. Suomen osuus Ruotsin autiotilojen veroarvosta oli 145 199 talaria, joista saatiin kannettua 6 516 talaria. Suomen osuus Ruotsin autiotilojen verotappiosta oli siis 138 683 talaria eli 81 % (ilman Ahvenan- ja Pohjanmaata 129 104 eli 75 %).

53 Vrt. Jokipii 1990, 41-42; Lappalainen 1972, 275-277; Tornberg 1989, 69; Åström 1980, 304; Vrt. 1500-luvun osalta: Mäkelä 1979, 185-197.

54 Turun ja Porin, Hämeen ja Uudenmaan sekä Viipurin ja Savonlinnan läänit.

55 Tigerstedt 1849-1850, 45, 49; V:n 1638 Suomen menosääntö perustuu ”Ur Acta Miscellanea samlade af Palmsköld”.

56 Autioilta kannettiin oma veronsa kylvön perusteella; Saloheimo 1990, 119.

TAULU 1. *Kruunun autiotilasaatavat Suomesta ja niiltä saadut talarimäärät vuosina 1646-1647.*

Lääni	Saatavat v. 1646	Saatiin v. 1646	Saatavat v. 1647	Saatiin v. 1647
HämUud	13 802	1 008	15 207	910
TurPor	20 074	2 398	17 927	1 579
ViipSav	111 111	3 306	101 603	3 144
Pohjanmaa	3 661	441	10 202	854
Ahvenanmaa	253	28	260	29
Yhteensä:	148 901	7 181	145 199	6 516

Lähteet: SKA, Rikshuvudböcker 1646, 77 ja 1647, 57.

Taulussa 1 esitetyt tiedot vahvistavat sen käsityksen, että autiotiloja oli eniten siellä, missä väenottoja eniten pakoiltiin: Viipurin ja Savonlinnan lääneissä.⁵⁷ On siten yhdyttävä Odhnerin ja Villstrandin edellä mainittuun käsitykseen väenottojen merkityksestä tilojen autioitumiseen. Sotaan joutumisen pelko oli merkittävä syy karkuruuteen ja tilojen autioitumiseen. Esimerkiksi rauhan vuonna 1653 kruunun autiotilatappiot jäivät huomattavasti alhaisemmiksi kuin kuluncina sotavuosina. Autiotiloilta jäi saamatta koko maassa 47 043 verotalaria, joista 36 641 talaria eli 78 % Suomesta.⁵⁸

Kun koko Ruotsin autiotilatappiot muodostivat vuonna 1634 arviolta 12 prosenttia ja vuosina 1646-1647 suunnilleen kahdeksan prosenttia kruunun vakinaisen veron vähennyksistä, autiotilatappioiden vähennys oli vuonna 1653 enää kaksi prosenttia valtakunnan vakinaisista veroista. Hämeen ja Uudenmaan läänissä autiotilojen aiheuttamat poistot vakinaisista veroista olivat samana vuonna vain vajaan prosentin luokkaa.⁵⁹ Konkreettisesti autiotilojen vähentyminen käy ilmi siitä, että Hämeen ja Uudenmaan läänin autiotilatappiot olivat

- v. 1634 yhteensä 26 868 talaria,
- v. 1647 yhteensä 14 297 talaria ja
- v. 1653 yhteensä 1 293 talaria.⁶⁰

57 Karkuruutta on havainnollisesti käsitelty väitöskirjassaan Nils Erik Villstrand 1992, 209-215, 247-256.

58 SKA, Rikshuvudbok 1653, 530.

59 Vrt. SKA, Rikshuvudbok 1634, 1-, 409: Ruotsin autiotilatappiot olivat 247 711 talaria; 1646, 1, 77; 1647, 57; 1653, 24-25, 611-612: Vakinaisen veron tuotto v. 1653 oli 2 233 472 talaria; V:n 1634 osalta kysymys on sikäli arviosta, että kruunun vakinaisten verojen on oletettu olleen tällöinkin noin 2 miljoonaa talaria: vrt. Kerkkonen 1947, 171: Vakinaisen veron tuotto oli v:nä 1635-48 melko tasaisesti 2 miljoonan talarin vaiheilla.

60 SKA, Rikshuvudbok 1634, 411; 1647, 57; 1653, 612.

Autiotilatappioiden vähentyminen 1630-luvun alkuvuosien jälkeen voi olla osittain seurausta siitä, että kotimaisten verojen osoittaminen sotaväen tarkoitukseen väheni tällöin rajusti. Säästyneet varat käytettiin ilmeisesti osittain kotimaisen hallintokoneiston laajentamiseen.⁶¹ Siirryttäessä 1640-luvulta 1650-luvulle autiotilamenetysten (osin kosmeettisen) vähentymisen keskeisinä syinä olivat mahdollisesti sota- ja väenottorasiitusten keventyminen, autiotilojen kirjaaminen sotaväen saataviksi, autiotilojen lahjoitukset ja rälssiksi myynti.⁶² Vuoden 1653 sato oli keskimääräistä parempi, mikä osaltaan ehkäisi autoitumista.⁶³

2.2. Ongelman ratkaisuyritys: autiotiloja sotamiehille

Kuten upseeriston myös sotamiesten palkkaus oli tarkoitus sitoa maahan, koska linnalcirikäytäntö koettiin mielivaltaiseksi.⁶⁴

Osa, varsinkin itärajan tuntumassa asuneista, talonpojista oli aiemmissa sodissa puolustanut kotimaata nihteinä. He olivat saaneet verohelpotuksia tiloilleen palkaksi siitä, että he olisivat jatkossa valmiit palvelukseen.⁶⁵ Itä-Suomessa oli vielä Kustaa II Aadolfin aikana käytössä sotamiehille jaettu 1/8 talon suuruisia verovapaita tiloja, mutta ne jäivät pois käytöstä kun niidit palvelivat yhä kauempina kotoaan. Sotamiehille jaetut asuintilat joutuivat sitä paitsi huonoon valoon, koska useat sotamiehet 'imivät kuiviin' ja hylkäsivät ne.⁶⁶ Kustaa II Aadolf käski vuonna 1624 maaherroja ja käskynhaltijoita pysyttyymään selvillä lääneissään olevista sotaväen tiloista ja niissä tapahtuvista muutoksista.⁶⁷ Sotilasmaakirjoille oli siis olemassa selvä tarve, vaikka sitä ei vielä ääneen lausuttukaan.

Sotien siirtyessä meren taakse etelään isäntiä säästettiin väenotoilta. Kruunu pyrki väenotto-ohjeillaan varmistamaan, että uusiin eurooppalaisiin sotiin lähetetyt miehet olisivat tilallisten poikia, veljiä, palvelijoita, renkejä ja palkkalaisia tai irtolaisia, joilla ei ollut viljeltävänä omia tiloja.⁶⁸ Tämä selittää hyvin pitkälle sen, miksi sotamiestiloista ei löydy merkintöjä tältä ajalta Suomea koskevista sotilasmaakirjoista. Sotamiestilajako oli samasta syystä ajankohdainen vasta miesten palatessa kotimaahan joko kesken sotaretken tai sen päätyttyä.⁶⁹

61 Lundkvist 1966, 384-385; Kerkkonen 1947, 153-155, 157; Pylkkänen 1995, 84.

62 Autiotilat olivat ongelma yhä 1660-luvun puolivälissä. Hallitus pyysi ehdotuksia siitä, kuinka autiotilat saataisiin viljelykseen ja tuottaviksi mm. Suomen kenraalikuvernööriltä Herman Flemingiltä: Ks. Styffe 1852, 262; Kongl. Instruction..., dat. 22.6.1665.

63 Vrt. KrA, KrKR 21.1.1654; KrKR 1.2.1654; KrKR 9.2.1654 ja KrKR 27.2.1654.

64 Jutikkala 1945, 72.

65 Vrt. Styffe 1852, 29-30; Viljanti 1935, 38; Luukko 1945, 463.

66 Korhonen 1939, 75; Roos 1933, 24: viite 2; Viljanti 1935, 38-40; Ågren 1922, 5.

67 Vrt. Styffe 1852, 184; Ordnings hwar effter Chronones Ränthor upbåres: 25 §: Dat. Stockholms Slott d. 27.7.1624.

68 Väenotoista ks. Lappalainen 1987b, 65, 80-81.

69 Vrt. Viljanti 1935, 39-40; Ks. m. KrA, KrKR 1633: Sen sijaan sotakollegion v:n 1633 reistratuurassa on päiväämätön viittaus väenotto-ohjeeseen, jossa mainitaan sotamiehille suoritettusta palkkatilajakoista. Kirjejäljennöksestä ei käy ilmi, koskiko miehistön tilajako vain joitakin tiettyjä maakuntia Ruotsissa tai myös Suomea.

Ruotsissa laadittiin vuonna 1644 erillinen ohje jalkaväen tilajaosta: sotamiehille kuului 1/8 tila ja sieltä palkkana yksi talari vakinaista veroa.⁷⁰ Eino Jutikkala (1945) on esittänyt, että Suomessakin jaettiin sotamiestiloja jo kolmikymmenvuotisen sodan aikana: Hämeen maakirjoihin on vuodesta 1647 alkaen merkitty sotamiesten viljelemät tilat. Arvo Viljanti (1945) on puolestaan arvellut, ettei sotamiestiloja olisi jaettu Suomessa näin varhain, etenkin koska Suomen sotaväki oli yleensä Saksassa ja Itämeren varuskunnissa. Viljantin mukaan vuoden 1647 sotamiestiloja koskeneet maakirjamerkinnot näyttäisivät laaditun aikaisintaan vuonna 1650 tai vasta vuosina 1650-51 jakolaitossuunnitelmien seurauksena.⁷¹

Mitään varmaa todistetta Suomen sotamiestilajaosta ei kolmikymmenvuotisen sodan ajalta ole löytynyt. Hämeen ja Viipurin rykmentinkirjureille annettiin tosin vuonna 1643 määräys selvittää yhdessä lääninkirjanpitäjien ja voutien kanssa nihtien ylläpito ja jako.⁷² On epäselvää, tarkoittaako maininta yhteistyöstä lääninkirjanpitäjien ja voutien kanssa aietta osoittaa veroja ja viljaa sotamiehille tietyiltä tiloilta, vai tarvittiinko lääninkirjanpitäjä mukaan pelkästään miehien aluejaon suunnitteluun. Voudin läsnäolo liittyi varmaan verovarojen järjestämiseen sotaväelle.

Seuraavana vuonna sotakollegio joka tapauksessa kehotti Turun hovioikeuden presidenttiä ja katselmusherroja suosittelemaan vammautuneiden ja kotiutettujen sotilaiden palkkaamista kotimaassa olevien komppanioiden esimiestehtäviin poistuneiden tilalle, ja jakamaan heille asuintilat kotiseudultaan.⁷³ On eri asia, kuinka moni pääsi nauttimaan tällaisista eduista.

Sotakollegion reistratuurin 30.5.1644 päivätty kirje sen sijaan paljastaa, että Turun läänin jalkaväen miehistöllä oli käytössään autiotiloja:

”såsom och dher dhe (sotamiehet) effter högstbe:te H:K:M:tz nådige tillåtelse hafve upbrukat någon ringa ödes Jordh, och den besådt, så blifwer dem sådant aff Upbördz männen, Uthan någon äthskilnad ifrån tagit, sig befahrandes, att mehrbe:te Upbördzman, skole nu Uthi deras frånwahrhu sigh understå, deras fattiga hustrus, argare än tillförende att tractera..., såsom och der dhe (sotamiehet ja heidän vaimonsa) ett stycke ödeslandh till en fiärdingh eller något upbrukade och sådde, skulle dhe sådant obhindrat och omolesterat må niuta och behålla”....

Sotamiehet valittivat, että voudit estivät autiotilojen viljelyn. Maaherra sai sotakollegiolta ohjeen lähettää veronkantomiehet asialle vasta, jos jollakin sotamiehistä oli käytössään enemmän autiomaata kuin kuninkaallisissa ohjeissa sallittiin. Sotamiesten tuli tällöinkin luopua vain ylimääräisestä maastaan, jolloin sotamiehet palvelisivat kruunua paljon mieluummin kuin jos kaikki

70 SRA, M 919: Till 1644 Ordinantien: Esimiesten kirjureista ylöspäin tuli saada asuttavakseen kokotiloja.

71 Vrt. Jutikkalan ja Viljantin asiasta käymä väittely: Historiallinen Aikauskirja 1945, 72-79, 274-281, 368-370.

72 KrA, KrKR 1.6.1643: Fullmacht.

73 KrA, KrKR 11.10.1644: Till Presidenten Jöns Kurck.

vietäisiin.⁷⁴ Autiotiloja käytettiin sotamiestiloina siis Suomessakin jossain määrin viimeistään vuonna 1644. Tosin 30.5. 1644 päivätyssä kirjeessä kerrottiin autiotilojen käytöstä olemassaolevana ilmiönä, joten ne saattoivat olla viljelyksessä ainakin jo edellisellä satokaudella.⁷⁵

Oli luontevaa, että sotamiehiä ja heidän perheitään sijoitettiin autiotiloille, joita kukaan ei asunut tai veronmaksuun kykenemättömien talonpoikien tiluksille.⁷⁶ On kuitenkin ihmeteltävä, ettei maakirjoista ole tavattu merkintöjä sotamiestiloista tältä ajalta. Sotamiestilojen näkymättömyys maakirjoissa selittyy ehkä sillä, että maakirjoihin vietiin vain maininta autiotila, koska käytännössä maaverosta,⁷⁷ karja- ja henkiverosta vapaata sotamiesperhettä, joka viljeli vain neljännessä, kahdeksas- tai jotakin osaa autiotilasta,⁷⁸ ei ehkä aluksi nähty veroteknisesti tarpeelliseksi merkitä verotusasiakirjoihin. Näin ollen autiotilat olisivat voineet jo jonkin aikaa olla kotimaassa olleiden sotamiesten käytössä ilman, että niitä olisi merkitty maakirjoihin.⁷⁹

Jos autiotila oli kuitenkin jo tällöin osa sotamiehen palkkaa, on ihmecellistä, ettei sitä kirjattu palkkaluetteloihin.⁸⁰ Ehkä kysymys ei ollutkaan vielä varsinaisesta sotamiestilojen jaosta, vaan sotamiesten spontaanisti tekemästä autioiden asuttamisesta. Kruunun kannalta kysymys olisi siis ollut osin kontrolloimattomasta siirtymävaiheesta, jolloin palkkalistojen laatijat eivät vielä ainakaan virallisesti tienneet tästä sotamiesten 'omavaltaisesta' ylimääräisestä palkanlisästä. Menettely olisi siis paljastunut vasta kun veronkantomiehet puuttuivat 'luvattomiin' autiotilojen asuttajiin, ja kun sotamiehet alkoivat valittaa veronkantajien toiminnasta.

Sotamiehet olivat ehkä 'kentällä' kuulleet HKM:n luvasta asua autiotiloja, eivätkä he siis maaherran ja veronkantomiesten hämmästykseksi olleetkaan luvattomalla asialla. Kovin laajamittaista autiotilojen 'jako' sotamiehille ei varmaan vielä ollut, koska pääosa sotaväestä oli edelleen Itämeren eteläpuolella. Osalle sotaväkeä sotamiestilojen jakaminen oli saattanut tulla ajankohtaiseksi kuitenkin jo sodan aikana sotilaiden ollessa lomalla kotimaassa.⁸¹

74 KrA, KrKR 30.5.1644 (s. 123): "Öppet bref för dhe gemene knechter i Åbo län att niuta efter H.K:M:tz nådige Resolution frijheet för boskapz och Mantalspenningarne, såsom och den Ödesjordh dhe kunnas uptagii hafwa".

75 Sotamiesten autiotiloja oli tuskin otettu käyttöön vasta v:n 1644 keväänä, koska kirje mainitsee niiltä vaaditun myös karjaveroa eli niillä oli ehkä jo jonkinmoinen karjakantakin.

76 Vrt. Jutikkala 1945, 73; Luukko 1967, 400.

77 Vrt. Luukko 1967, 401; Jutikkala 1945, 72.

78 Sotamiestilojen koosta vrt. KrA, KrKR 30.5.1644; Luukko 1945, 464; Luukko 1967, 401; Viljanti 1935, 40.

79 Vrt. Sotamiestiloina käytettyjen autiotilojen näkymättömyydestä maakirjoissa: KrA, KrKR 20.1.1649: Swar Uppå Amiralitetz Collegij: Sotakollegion syytösten mukaan amiralteetti oli ulottanut laivamiehenpidon yli alkuperäisten laivamiespitäjien ja ottanut autiotiloja viljelyyn jo kolmikymmenvuotisen sodan aikana. Laivamiestilojen määrä lisääntyi tällöin ilman, että muutos näkyi maakirjoissa. Sotaväen tilat olivat sotakollegion mukaan siksi kaiken aikaa vähentyneet; V:n 1636 Ruotsia koskeissa päätökselmsohjeissa tosin käskettiin merkitsemään myös jalkaväen niille jaetut 1/8 tilat maakirjoihin: KrKR 12.5.1636: 7 §.

80 Vrt. Jutikkala 1945, 74: Sotamiestilojen olisi periaatteessa tullut näkyä maakirjoissa, koska merkinnän oli tarkoitus toimia veronlyhennyksen oikeuttavana tositteena.

81 Ks. joukkojen sijoituksista ja siirroista: Mankell 1870, 110, 119-120; Lappalainen 1986, 145-; Jutikkala 1958, 113.

Suuressa määrin tarve jakaa tiloja suomalaisille sotamiehille tuli vasta kolmikymmenvuotisen sodan päätyttyä, jolloin hallitus hyväksyi kenraalikuvernööri Per Brahen vaatimuksen 1/8 autiotilojen jakamisesta ainakin sodassa vammautuneille sotaveteraaneille ja sotavanhuksille.⁸² Siihen, että osalle sotamiehistä oli jaettu tiloja jo ennen kolmikymmenvuotisen sodan päättymistä, saattaa viitata sotakollegion tasan viisi viikkoa Westfalenin rauhansopimuksen jälkeen Karjalan uudelle provinsiaalikirjurille antamien ohjeiden sisältö:

”Och i den Landzorth, der som dhe gemehne knechter inge Ottendels hemman eller hemkall hafwa... , der dhe hafwa hemman, skall han i lijka måtto hafwa kyrckioherdens bewijs om knechter sielf besitter och brukar det åttondeels hemman honom påfördt är, eller tager derföre peningar”.⁸³

Tietenkin saattoi olla niin, että ohjeissa vain varauduttiin tulevaan. Sotamies-tilojen jakaminen oli samaan aikaan joka tapauksessa käynnissä Ruotsissa Närken ja Värmlannin sotamiehille.⁸⁴ Tiloja oli jaettu sotamiehille myös Skoonessa vuoden 1648 katselmuksessa.⁸⁵

2.3. Ratsu- ja jalkaväen palkkatilojen väenottovelvollisuus

Nautivatko sotaväen tilat vapautta väenotoista vai uhkasiko väenotoista aiheutuva autoituminen niitäkin? Väenottouhkaan viittaa eräs kuninkaallinen, ilmeisesti Savon ja Viipurin alueen rahvaan valituksia 1650-luvun alussa kosketellut, kirje:⁸⁶

Valittavat ratsumiehet ja rakuunat, että heitä on jo kaksi vuotta pidetty väenottojen alla, vaikka he aiempien kuninkaiden aikana olivat niistä vapaita.”

Rakuunoiden osalta viittaus aikaisempiin kuninkaisiin ei voinut täysin pitää paikkaansa, koska se aselajina vahvistettiin Suomessa vasta 1644.⁸⁷ Valituksessa joka tapauksessa vedottiin ratsuväen vanhaan vapauteen väenotoista, mutta kunnioitettiinko tätä vapautta kolmikymmenvuotisen sodan aikana tai sen jälkeen? Sodan alkuaikoina katsottiin ratsumiestalonpojan vapauttavan ainoastaan itsensä jalkaväen väenotoista. ’Ratsumiestalonpoika’ vietiin ruotuluet-

82 Vrt. KrA, KrKBB 28.8.1649: Per Brahen kirje Turun linnasta; Nordmann 1904, 177 (viite 1).

83 KrA, KrKR 21.11.1648: Fulmacht för Ernest Mårtensson: 7 §.

84 KrA, KrKR 21.11.1648: Till Rijkz och Cammer Råd: Närken sotamiehistä puuttui vielä tila (knechtehemman) 250 nihdiltä, joille määrättiin annettavaksi joko sotamiestilat tai 1/8 tilan veron mukainen määrä viljaa; KrKR 18.6.1649: Recommendation: Närkestä puuttui sotamiestila yhä 204 sotilailta.

85 KrA, KrKR 26.10.1650: Öppet bref för krigsfolcket i gemene.

86 KrA, KBR II: 11 §: Vastauksia rahvaan valituksiin.

87 Vrt. Lappalainen 1987b, 77.

teloihin ja siitä kirjoitettiin sotaväkeen joka kymmenes mies aivan kuten muistakin taloista.⁸⁸

Ratsutilojen väenottovelvollisuus oli kuitenkin pitkään epäselvä. Vuoden 1638 katselmusohjeissa mainittiin, että jokainen ratsuisäntä ja upseeri sai nauttia väenotoista vapaana vain yhden rengin, mutta sen yli menevän miesavun oli osallistuttava väenottoihin ja ruodutukseen aivan kuten muidenkin perintö- ja kruununtalonpoikien. Vuoden 1639 lisäohjeissa väenottokomissaareille korostettiin sitä, että ratsuisännät, jalkaväen miehistö ja laivamiehet, joilla ei ollut omaa poikaa tai vävyä päivittäisenä työapuna, saivat pitää vapaana ruodutuksesta ja väenotoista yhden rengin. Jalka- ja ratsuväen rälssittömät upseerit saivat puolestaan pitää kaksi laillista renkiä ruodutuksen ja väenottojen ulkopuolella, mutta kaikki sen yli menevät renkit olivat niihin velvollisia.

Ainakin periaatteessa ratsuväen 'vapaatilat' (so. hevostilat), olivat normaaliin tapaan jalkaväen väenottojen alaisia, koska ne eivät olleet ratsutiloja. Sama koski etuus- ja ylimääräisiä tiloja.⁸⁹ Kaikesta huolimatta sotakollegio tulkitsti väenottovapauden koskevan ajoittain sekä upseereiden ratsu- että hevostiloja.⁹⁰ Kun jalka- ja ratsuväen palvelusvelvollisuus liittyi 1640-luvulta lähtien tilaan, vapautui periaatteessa koko ratsutilan väki sotaväenotosta.⁹¹ Vuoden 1642 valtiopäiväpäätöksen ja väenotto-ohjeiden mukaisesti kaikki jalka- ja ratsuväen (asuin-)⁹² tilat olivat täysin vapaita ruodutuksesta ja väenotoista.⁹³ Monet ratsuja vuonna 1644 perustetut rakuunatilat käyttivät tätä vapautta väärin alkamalla suojella väenoton uhkaamia miehiä aatelien tapaan työväkenään.

Kruunun edustajat vaativat yhä miehiä väenottojen alle sellaisilta sotaväen tiloilta, joita ratsu- tai esimiehet itse eivät asuneet. Vuoden 1648 väenotto-ohjeissa tarkennettiin jälleen, että ratsukkoa kohti väenotosta oli vapaa vain yksi tila ja enintään yksi poika ja renki.⁹⁴ On huomattava, että Kristiina-kuningattaren antamien määräysten ja väenotto-ohjeiden mukaan kaikki ratsutilat eivät kuuluneet automaattisesti väenottovapauden piiriin.⁹⁵ Niinpä ratsutilat eivät olleet vielä 1640-luvulla täysin suojattuja ruodutukselta ja jalkaväenotoilta. Esimerkiksi Turun läänissä noudatettiin vuonna 1643 ohjetta, jonka mukaan

88 Jutikkala 1957, 229; Kustaa II Aadolf oli antanut v. 1627 yleisen ohjeen säästää ratsutiloja väenotoista, jotta niille jäisi tarpeeksi työvoimaa. Tiloilta ilmeisesti kuitenkin kertyi 'ylimääräisiä miehiä', joita sitten vaadittiin ruodutettavaksi väenottoja varten: Korkiakangas 1996, 44.

89 KrA, KrKR 21.3.1638: Katselmusohjeiden 21 §; KBR I: Strängnäs 6.2.1639: Lisäohje väenottokomissaareille (Bij Instruction); KBR I: Strängnäs 7.2.1639. 8 §.

90 KrA, KrKR 10.3.1649: Till Ryttmestaren Peer Jonsson Gyllenswärds at niuta den frijheet på sine fyra hästgårdar efter Kongl. Resolution.

91 Vrt. Jutikkala 1958, 112; Lappalainen 1975, 31.

92 Ilmeisesti kysymys oli asuintiloista, sillä on vaikea nähdä muuta perustetta, jonka vuoksi jalkaväen upseeriston muut palkkatilat olisi voitu vapauttaa väenotoista.

93 KrA, KrKR 25.10.1647: Till Landshöfdingen Claes Stiernschöld; KrKR 28.8.1650: Krigs Collegij resolution och förklaring: Vapaa- ja jakotilat olivat vapaita väenotoista; Jutikkala 1957, 230; Vrt. Jutikkala 1958, 112; Korkiakangas 1996, 37 (viite 33).

94 Lappalainen 1987b, 77; KrA, KrKR 25. ja 26.10.1647: Jalka- ja ratsuväestä kantautui yhä valituksia sotakollegioon, etteivät kaikki sotaväen tilat nauttineet vapautta väenotoista. Sotakollegio vaati maaherroja (mm. Viipurin läänin) toimimaan HKM:n v:n 1642 valtiopäiväpäätöksen ja väenotto-ohjeiden mukaisesti.

95 Lappalainen 1975, 31.

sellaisen ratsutilallisen, jolla oli enemmän kuin yksi tila tai manttaali yhden ratsukon alla, oli osallistettava väenottoihin.

Uskelan ja Perniön yli yhden manttaalin ratsutiloilta muodostettiin neljä kymmentaloista ruotua, jotka kukin asettivat yhden nihdin jalkaväkeen. Sama toistui Halikossa, Paimiossa, Marttilassa ja Liedossa, joissa oli yhteensä 41 sellaista ratsutilaa, jotka olivat velvollisia osallistumaan ruodutukseen ja väenottoihin. Samoin Piikkiöstä, Kaarinasta ja Paraisilta löytyi juuri yhteen ruotuun tarvittavat kymmenen yli yhden manttaliin ratsutilaa, jotka myös asettivat yhden nihdin. Sauvon, Rymättylän, Meri-Maskun ja Mynämäen pitäjistä ratsutilojen asettamia nihtejä löytyi yhteensä neljä.⁹⁶

Ruodutus ja väenotot koskivat myös osaa Hämeen ja Uudenmaan ratsutiloista 1640- ja 1650-luvulla. Ratsutiloista muodostettujen ruotujen oli järjestettävä tai palkattava uudet miehet karanneiden nihtiensä tilalle.⁹⁷ Saarioisten Tiuran kylän ratsumies Pekka Lassenpoika valitti vuonna 1653, että maakirjanpitäjä oli jakanut hänen aiemmin yhden tilan muodostaneen ratsutilansa kahdeksi tilaksi. Toinen tiloista oli sitten viety ruodutuksen ja väenottojen alle. Sotakollegio kehotti maaherra Creutzia tarkistamaan asian ja valvomaan, ettei Pekka Lassenpoika kärsisi vääryyttä. Mikäli tila muodosti vain yhden kokotilan, sen oli saatava säilyä yhden ratsukon alla, eikä sitä saanut rasittaa väenotoilla.⁹⁸

Sotakollegio saattoi tosin erityisistä syistä, esimerkiksi jos kysymyksessä oli vanha ratsutila, myöntää ratsukon varustajalle vapautuksen väenotoista useammalta kuin yhdeltä tilalta. Esimerkiksi Turun ja Porin ratsuväen korpraali Hartwich Hindrichsson varusti Hämeen-Uudenmaan ratsuväkeen ratsukon edesmenneen isänsä tilalta, ja hän sai tammikuussa 1648 sotakollegiolta kirjallisen luvan säilyttää tämän Kalvolan kappelin alaisen Kankaanpään ratsutilan ja sen rajapiirin sisällä olleen torpan yhden ratsukon alla. Päätös perustui kuningattaren 4.6.1643 antamiin ohjeisiin. Torppaa vaadittiin myöhemmin väenottojen piiriin. Sotakollegio vahvisti kuitenkin elokuussa 1653, että Hartwichin saama vapautuskirje oli voimassa.⁹⁹

Suomalaiset jalkaväen upseerit valittivat, että heille jaettuja tiloja ruodutettiin väenotoissa ja nihtejä vietiin aivan kuten muiltakin tiloilta, vaikka heidän tuli nauttia samaa väenottovapautta kuin muidenkin upseereiden Ruotsissa. Seurauksena oli tilojen köyhtymistä ja autioitumista.¹⁰⁰ Sotakollegio antoi katselmuskomissaareille ohjeet olla kiusaamatta jalka- ja ratsuväen esimiehille jaettuja tiloja ylimääräisillä väenottorasituksilla, koska heillä oli täysi työ omassa palveluksessaankin.¹⁰¹

96 VA 6999, 11-12; VA 7000, 4-5, 8, 10, 22-24; Ks. m. Korkiakangas 1996, 44.

97 VA 7009, 2-5, 8-9; HämJv:ssä ja s:lla 19-24; LäntUudJv:ssä palvelleita ratsutilojen asettamia nihtejä.

98 KrA, KrKR 27.6.1653: Creutz recommenderas; Ks. m. KrKR 3.7.1654: Remissional till Munstringen (vastaavat esimerkit Ylä-Satakunnan Kangasalan ja Savon Pellosniemen pitäjistä).

99 Vrt. KrA, KrKR 7.1.1648 ja 9.8.1653: Öppet bref.

100 Vrt. KrA, KrKR 1.2.1649: Kongl: Krigs Collegij förklarings; KBR I: Strängnäs 6.2.1639; Ks. m. Luukko 1945, 465.

101 KrA, KrKR 22.3.1649: Till Richsdrotzet.

Hallitus oli kuitenkin asiasta edelleen toista mieltä: kuninkaallisen päätöksen ja väenotto-ohjeen mukaan ratsumies tai talonpoika sai nauttia 1650-luvun alussa ratsutilavapauden ainoastaan yhdeltä tilalta ratsukkoa kohden. Jos hänellä oli kaksi tilaa tai enemmän yhden ratsukon alla, nämä ylimääräiset tilat olivat velvollisia osallistumaan ruodutukseen ja väenottoihin.¹⁰² Ratsutilasäännöksiä tulkittiin Kristiinan aikana usein siten, että vain yksi kokotila ratsukkoa kohden sai olla vapaa väenotoista, mutta ei sen sijaan esimerkiksi kaksi puolen veron tilaa.¹⁰³

Sotakollegion ohjeissa Kaarle X Kustaan hallituskauden alussa todettiin, että hallituksen ja HKM:n 6.2.1639 ratsutiloista antama päätös oli yhä voimassa: Yhdelläkään miehistönsä ratsutilalla ei saanut olla ruodutuksesta ja väenotoista vapaana enempää kuin ratsumies, ratsutalonpoika, yksi renki ja yksi poika sekä upseereiden ratsutiloilla yhden rengin sijasta kaksi laillista renkiä. Sääntö ei koskenut etuustiloja; ne kuuluivat ruodutuksen ja väenottojen alaisuuteen aivan kuten muutkin talonpoikaistilat.¹⁰⁴

Mitä tuli esimerkiksi kahdesta puolitalasta muodostettujen ratsutilojen väenotto-ongelmiin, niin sotakollegio ilmoitti tiedostaneensa suomalaisen ratsulaitoksen vaikeudet, ja ymmärtävänsä sen eron, mikä Suomessa oli tilan ja manttaalin välillä. Ratsutilojen väenottorasitus ja vakinaisten verojen perintä niiltä olivat seurausta nimenomaan siitä, että Suomessa oli jaettu useampia taloja yhden ratsupalveluksen alle – mitä ei olisi tullut tehdä. Ohjeiden mukaan vain yksi tila ratsukkoa kohti sai olla vapaa näistä rasituksista. Suomalaisten ratsumiesten valitukset kyseisiä rasituksia vastaan olivat sotakollegion mukaan perusteltuja: ratsutilojen verotuotto ei, täyttilojen jaosta huolimatta, useinkaan ylittänyt säädettyä 30 talaria, eivätkä tilat olleet käytännössä yli yhden manttaalin tiloja. Sama ongelma koski upseereiden hevos- ja ratsutiloja. Sotakollegiossa ongelmaa ei voitu ratkaista, vaan se jätettiin kuninkaan päätettäväksi.¹⁰⁵

Sotakollegio kuitenkin ehdotti kuninkaalle, ettei manttaaliltaan kiistanalaisia ratsutiloja, jotka aikanaan olivat hyväksytyt yhden kokotilan alle, kiusattaisi väenotoilla ja muilla rasituksilla ennen kuin Suomen tilojen koosta ja manttaaleista olisi tehty ajantasainen selvitys.¹⁰⁶ Kuningas ratkaisi asian osittain vielä syksyn aikana. Hämeen, Turun ja Viipurin läänien maaherroille marraskuun puolivälissä 1654 lähetetyissä väenotto-ohjeissa todetaan, että yksi tila tai mikä uutta: kaksi puolitalaa ratsukkoa kohti sai olla vapaana ruodutuksesta ja väenotoista.¹⁰⁷

102 KrA, KBR II: Konglig Resolution (s. 9 - lähde on ajoitettu muun tekstin perusteella v:lle 1650-51).

103 Vrt. Lappalainen 1975, 31.

104 KrA, KrKR 30.6.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaringh: 6 §; KrKR 15.11.1654: Till Ernest Creutz; Ks. m. KrKR 27.11.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaring: 15 §.

105 KrA, KrKR 10.7.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaringh: 3 ja 4 §.

106 Vrt. KrA, KBR II: Efterskrifne ährender... 5. n(ovem)bris 1654; KrKR 27.11.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaring (till Jochim Liebsdorff): 10 §.

107 KrA, KrKR 15.11.1654: Till Ernest Creutz, Lorenz Creutz och Johan Rosenhane: Väenotto-ohjeiden 3 §: Jos ratsukon alla oli yhteenlaskettuna enemmän kuin yksi kokotila, oli ratsutilan osallistuttava ylimenevältä tilanosalta ruodutukseen ja väenottoihin.

Kaarle X Kustaan päätös ja kiistanalaisten tilojen mahdollinen rauhoittaminen merkitsivät ratsukonvarustajille paljon, sillä esimerkiksi Viipurin läänissä ratsuja rakuunatiloilta otettu nihtimäärä putosi vuoden 1654 59:stä vuonna 1655 kahdeksaan. Kruunu oli kuitenkin vain osittain suojea puolittilojen väenottovapautta kohtaan, minkä vuoksi kysymys ruodutuksesta ja väenottovapautteen oikeutetuista aiheutti harmaita hiuksia ja pään raavintaa myöhemminkin. Ongelmaan manttaalin ja kokotilan yhteenvastaavuudesta ei löydetty lopullista ratkaisua.

Esimerkiksi ratsutilana ollut kokotila, joka oli jaettu sisarusjaon perusteella kahteen osaan, joutui varustamaan kaksi ratsukkoa jos mieli säilyttää ruodutus- ja väenottovapauden. Vielä enemmän ratsukonvarustajaa sieppasi, mikäli vain toinen sisaruksista jäi viljelemään ensin jakautunutta sitten yhdistynyttä tilaa, koska nämä tilat oli ehditty viedä maakirjoihin kahdeksi tilaksi. Suomen ylipäälikkö Kustaa Horn piti tapausta epäoikeudenmukaisena ja vertasi sitä siihen, että tila olisi pysynyt jakautumatta, jolloin se olisi säilynyt vapaana väenotoista.¹⁰⁸

Ongelma oli ollut esillä aikaisemminkin holhoojahallituksen ja Kristiinan aikana: Esimerkiksi Hämeessä ja Uudellamaalla oli vuonna 1641 joitakin ratsutiloja, jotka olivat hajonneet sisarusjaossa. Tällöin asia ratkaistiin siten, että sisarusjaon kautta hajonneet tilat saivat tilapäisesti säilyttää ratsutila-asemansa, mikäli nämä yhdessä pitivät yllä ratsukkoa.¹⁰⁹ Hallitus soi vuonna 1660 ruodutus- ja väenottovapauden niille ratsutiloille, jotka olivat perinnönjaoissa tai muutoin pirstottu ja jotka olivat olleet kokotalon (manttaalin) suuruisia.¹¹⁰

Ratsukon varustaminen ei antanut täyttä suojaa väenotoilta 1670-luvullakaan, vaan sekä vapaa-, että jakotiloja (fri- och tilldelningshemman) ruodutettiin.¹¹¹ Mistään uudesta ilmiöstä ei, kuten edellä olemme huomanneet, ollut kysymys. Suuri osa ratsutiloihin kohdistetuista väenotoista suoritettiin valituksista huolimatta laillisesti, mutta väärinkäytöksiäkin varmaan oli. Väenottoja suorittaneet tai niistä valittaneet eivät 'ohjeviidakon' paisuessa näyttäisi itsekään aina tienneen, oliko kyseinen väenotto suoritettu laillisesti vai ei.¹¹²

108 Vrt. Lappalainen 1975, 31-32.

109 KrA, KrKR 6.3.1641: Att mentionera: 10 §; KrKR 9.11.1644; KrKR 16.12.1647: Ks. lisää: RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 210; Johan Berndes 26.2.1636; Pernajan Skinnarbyn Erkki Martinpoika; RRPB 1641, 217-218: Vrt. päätökset 2.8.1641 ja 2.7.1642: Porvoon pitäjän Matti Erkinpoika.

110 Korkiakangas 1996, 44.

111 Villstrand 1992, 208-209; Ks. m. Sondén 1883, 14, 17-18.

112 Vrt. KrA, KrKR 26.10.1647: Viipurin läänin jalka- ja ratsuväen miehet valittivat, että he eivät nauttineet vapautta väenotoista, kestityksestä ja kyydityksestä, ruis- tai riikintalariavusta jakotiloilta joilta he palvelivat, mutta joita he eivät asuneet; Villstrand 1992, 293-298.

Yhteiskunnallisten ristiriitojen peilautuminen vanhemmassa jakolaitoksessa

Läänitys- ja lahjoituspolitiikka oli kruunulle ja sen sotaväelle kaksiteräinen miekka: osaltansa se mahdollisti rälssikaupoista saatujen varojen avulla sotaväen ylläpidon jatkamisen vierailta mailla, osaltansa se murensi kotimaisen sotaväen veropalkkajärjestelmän taloudellista perustaa. Vertauskuvallisesti sanottuna sen avulla oli siis mahdollista lyödä pää pois viholliselta, mutta hetken kuluttua sama 'miekka' jo löi pitelijältään jalat alta.

Luontaistalouden oloissa läänityslaitos oli varsin käyttökelpoinen järjestelmä, jonka avulla syrjäseutujenkin tilojen verot voitiin käyttää tehokkaasti palvelemaan kruunun tarkoitusperiä. Läänityslaitos oli eräänlainen 'veropalkkajärjestelmä' varsinaisen veropalkkajärjestelmän rinnalla. Käytännössä läänitys- ja lahjoituspolitiikka kuitenkin estivät vanhemman jakolaitoksen kehittämisen nuoremman jakolaitoksen kaltaiseksi säännölliseksi veropalkkajärjestelmäksi.

Vanhempi jakolaitos puolestaan soti järjestelmänä niin talonpojan rauhallista halua maanviljelykseen kuin aatelin privilegioita vastaan. Edunjakojärjestelmänä se ei voinut olla vaikuttamatta yhteiskunnan 'poliittiseen ilmastoon' ja aineelliseen hyvinvointiin. Vanhempi veropalkkajärjestelmä oli täynnä yhteiskunnallisia vastakohtia, ristiriitaisuuksia ja epäkohtia. Siksi se oli myös hyvin elävä järjestelmä, joka pakotti kaikki yhteiskunnan väestöryhmät taistelemaan oikeuksistaan.

Aatelittomien säätyjen reduktiovaatimukset ja veropalkkojansa osin vaille jääneiden sotilaiden kyllästyminen lahjoitus- ja läänityspolitiikkaan saivat 1600-luvun puolimaissa aikaan käänteeseen poliittisessa ilmastossa: painostuksen alla aatelin oli taivuttava niin sanottuun neljännesreduktiopäätökseen. Täysimittaisen reduktiopäätöksen siemen oli näin heitetty tekemään tuhoaan läänitys- ja lahjoituspolitiikan kumoamiseksi.

Tilojen veronmaksukyvyttömyys oli ongelma myös sotaväelle, mutta yksityiskohtaisia tarkkoja talokohtaisia laskelmia sotaväen tilojen autioitumisesta ei tässä ole ollut mahdollista suorittaa. Ongelmallisin tilanne oli kolmikymmenvuotisen sodan aikana erityisesti valtakunnan itäisessä puoliskossa: Ruotsin valtakunnan autiotilatappioista tuli laskutavasta riippuen noin kolme neljäsosaa tai neljä viidesosaa vuosina 1646-47 Suomesta. Eniten autiotiloja oli siellä, missä väenottoja eniten pakoiltiin: Viipurin ja Savonlinnan läänissä. Väenotot näyttäisivät olleen keskeisin syy tilojen autioitumiseen. Sotaväen asuin- ja ratsutilat olivat pääosin vapaat väenotoista, mutta täysin suojattuja ratsutilatkaan eivät olleet väenotoilta. Muut sotaväen palkkatilat kuuluivat väenottovelvollisuuden alaisuuteen.

Koko maan vakinaisten verotulojen kertymän kannalta autiotilatappiot eivät olleet niin katastrofaaliset kuin läänitys- ja lahjoituspolitiikka. Esimerkiksi rauhan vuonna 1653 autiotilatappiot olivat Ruotsi-Suomessa vain 47 043 talaria, mutta pelkästään perinnöllisten ilman chtoja ja chtojen kanssa luovutettujen lahjoitusten myötä kruunun käytöstä poistui samaan aikaan 874 556 talarin verot. Sotavuonna 1646 kruunun autiotilatappiot olivat 183 661 talaria.

Sotaväen vanhemman 'veropalkkahallinnon vastaus' autiutilojen asettamiin haasteisiin oli sallia kotimaassa olleiden sotilaiden ja heidän perheidensä asettuminen autiutiloille. Suurimääräisestä sotamiesten asuttamisesta autiutiloille ei ollut vielä kolmikymmenvuotisen sodan aikana kysymys, sillä sotaväki oli pääosin Itämeren eteläpuolella.

■ VI Sodanrahoituksen kokonaisjärjestelmä

Sotaväen palkat olivat vain pieni osa kolmikymmenvuotisen sodan kokonaisrahoituksesta. Ensin mainittu ei ole aina täysin erotettavissa viimeainitusta eikä sodan kokonaiskustannuksia ja rasituksia voida tarkkaan mitata. Aiemmin olen (Pylkkänen 1995) selvittänyt niiden kustannusten rahoittamista, joita syntyi kun Ruotsi osallistui 'Saksan sotaan' vuosina 1630-1648.¹ Tässä on tarkoitus syventää aiempia tutkimuksiani seuraavien kysymysten osalta:

- 1) Miten Ruotsi rahoitti sotaan osallistumisensa?
- 2) Mikä oli vanhemman veropalkkalaitoksen osuus sotilaiden kokonaispalkkauksesta?
- 3) Missä määrin palkat rästiytyivät – miksi?
- 4) Saivatko sotilaat palkkansa?

1. Sodan rahoitus

Vakinainen vero tuotti aina 1620-luvulle saakka suurimman osan valtakunnan tuloista, mutta sen jälkeen kruunun muut tulolähteet vähensivät sen merkitystä Ruotsin finanssipolitiikassa. Meritullin, pikkutullin ja muiden välillisten kulu- tusverojen sekä kontribuutioiden kantaminen kasvattivat kaupunkien verotaak- kaa, mutta pääosa veroista saatiin silti jatkossakin maaseudulta vakinaisen veron muodossa.²

Miesvahvuudeltaan paristakymmenestä tuhannesta yli satatuhatpäiseksi vaihdelleen sotaväen ylläpitämiseksi oli sotanäyttämön resurssit käytettävä tehokkaasti hyväksi, mitä varten Ruotsi loi valloittamilleen alueille vakaan ja toimivan sodanrahoitusjärjestelmän. Se perustui sotaverojen kantoon käteisenä ja luontaistuotteina kuten viljana. Alueilta kannettiin lisäksi normaalit verot ja tullit.³

1 Ks. enemmän: Pylkkänen 1995, 73-106.

2 Kerkkonen 1945, 37, 287.

3 Vrt. Böhme 1994, 185; Kennedy 1989, 65, 71: V:n 1630 lopulla Kustaa II Aadolfilla oli komennoissaan yli 42 000 sotilasta; Jokipii 1990, 41-42: Breitenfeldin taistelun aikana (1631) Ruotsin armeijan vahvuus oli n. 83 000 miestä (joista n. 20 % kotimaasta) ja Lützenin taistelun aikoihin (1632) n. 149 000 miestä (n. 18 % kotimaasta); Nilsson 1990, 185-186.

Nördlingenin tappiosta vuonna 1634 alkanut ruotsalaisten huono sotaonni, liittolaisten ja Preussin tullitulojen menettäminen⁴ Stuhmsdorfin rauhan seurauksena vuonna 1635 pakottivat Ruotsin turvautumaan entistä enemmän omiin taloudellisiin resursseihinsa. Ratkaisuksi tuli jo 1500-luvulta tuttu tilojen verojen luovuttaminen sotalaitoksen käyttöön. Kameraalihallintoa tehostettiin laatimalla edellä esitetyllä tavalla tilajaosta sotilasmaakirjat. Kysymyksessä oli selvä muutos kameraalisessa ajattelussa: pyrkimys sitoa kotimaisen sotalaitoksen palkanmaksu pysyvästi maahan.

Samaan aikaan luovuttiin myös Ruotsi-Suomen meritullien vuokrajärjestelmästä tullien vuokra-aikojen umpeuduttua. Meritullit annettiin vuonna 1636 kruunun virkamiesten hoidettavaksi, koska kansleri Axel Oxenstierna uskoi, että kruunun tullitulot nousisivat näin huomattavasti. Samanlainen kehitys tapahtui myös pikkutullien suhteen Turussa ja Viipurissa vuosina 1637-1641, mutta pikkukaupungeissa pikkutullit säilytettiin vuokrattuina.

Edes Ranskan osallistuminen kolmikymmenvuotiseen sotaan Ruotsin pahimman ahdingon vaiheessa vuonna 1637, ja Ranskan Ruotsille antamat subsidit eivät poistaneet sotaväen rahoitusongelmaa, vaan sodan jatkaminen vaati edelleen kotimaisten resurssien hyödyntämistä ja tehostamista.⁵ Varaintarve oli kaiken aikaa pohjaton, jonka vuoksi myös kotimaiset säädöt suostuivat vuonna 1638 – niiden verojen lisäksi, joita oli kannettu jo Kustaa II Aadolfin aikana – maksamaan vilja-apuveroa. Tämäkään ei riittänyt, vaan holhoojahallitus teki samana vuonna päätöksen lahjoitusmaiden jakamisesta ja talonpoikien verotusoikeuden myymisestä.⁶ Kruunu luopui sotaväen, linnoitusten ja laivaston huoltoa varten kannetusta vilja-apuverosta vuonna 1649 eli miltei heti kolmikymmenvuotisen sodan päätyttyä.⁷

Joka luuli, että sotaverotus lieventyisi laajemminkin heti rauhan tultua, erehtyi. Osa jalkaväestä jäi Itämeren eteläpuolen varuskuntiin, mutta pääosa suomalaisesta sotaväestä siirrettiin vuoden 1649 lopulla kotimaahan. Sotaväen ylläpitoa päätettiin jatkaa ja rykmenttien määrä palautettiin jotakuinkin vuoden 1634 hallitusmuodon mukaiseksi.⁸

Kun suuri osa sotakorvauksistakin käytettiin muihin tarkoituksiin kuin sotilaiden rästisaatavien maksuun, niin Sven A. Nilssonin (1990) mukaan on pelättävissä, että armeijan demobilisointi kaatui hyvin suuressa määrin kotimaan rahoitettavaksi ja että tämä taakka saattoi olla raskaampi kuin varustamis-

4 Kerkkonen 1945, 40: Preussista v:na 1628-1635 kannetut lisenssit olivat muodostaneet suurimman ylimääräisen tulon, mitä kruunulla oli käytettäväänään 30-vuotisen sodan aikana.

5 Vrt. VA 6998; KrA, Regementsräkenskaper II.B.... Krigs statens Jordebok... Ulthi Carelen pro Anno 1637; Mäntylä 1987, 199; Nilsson 1990, 31, 36-39, 255; Villstrand 1992, 62; Kerkkonen 1945, 107-108 (meritullista) ja 186-189 (maatullista).

6 Vrt. SKA, Rikshuvudbok 1638, 15-16; Schybergson 1902, 465; Ks. m. Nilsson 1990, 15 ja Munthe 1971, 5: Lahjoitusmaita luovutettiin jo Kustaa II Aadolfin aikana, mutta vain "kohtuullisessa määrin". Holhoojahallitus sitä vastoin käynnisti Saksan sodan jatkuessa suurimittaiset rälsrikaupat, mutta lopullisesti lahjoituspolitiikka karkasi käsistä Kristiina-kuningattaren aikana.

7 Korkiakangas 1996, 75.

8 Vrt. Lappalainen 1986, 131-132, 139 ja 141.

kustannukset osallistuttaessa kolmikymmenvuotiseen sotaan.⁹ Mitään suuria määriä sotakorvausrahoja suomalaiset rykmentit eivät näyttäisi todellakaan saaneen. Esimerkiksi eversti Henrik Hornin Saksasta Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin palkkoihin loppuvuodesta 1649 kotimaahan tuomat 2 623 dukaattia sotakorvausrahoja eivät päätyneet suoraan rykmentille, vaan kuningatar pidätti ne kruunun muihin tarpeisiin. Kamarikollegio antoi toki everstille vahvistuskirjeen, jossa sotakorvaussumma luvattiin maksaa takaisin heti ensimmäisenä kevätpäivänä.¹⁰

Lahjoituspolitiikalla eli luovuttamalla kruununmaata rälssille ja myymällä yksityismaiden verotusoikeuksia kruunu sai kipeästi kaipaamiensa käteisvaroja sodankäyntiä varten ja toisaalta välttyi maksamasta velkojaan käteisellä. Kruunun ja Kristiina-kuningattaren avokätisyys lahjoitusten suhteen kostautui 1650-luvun finanssikriisinä, joka sai aikaan kasvavan reduktiopaineen ja säätyriidan. Rahoituskriisi oli myös yksi syy pyrkiä sitomaan kotimaisen sotaväen ylläpito entistä tiukemmin maasta saataviin verotuloihin. Kolmikymmenvuotisen sodan aikana tapahtunut heilahdus luontaistaloudesta kohti rahataloutta otti rauhan palattua taka-askelia.¹¹ Tempoilu raha- ja luontaistalouden välillä kuitenkin jatkui, mikä näkyi ristiriitaisena talouspolitiikkana: lahjoituksin hoidettiin velkoja ja palkittiin kruunun silmissä ansioituneita, jotta vähät käteisvarat olisivat säästyneet, mutta samalla kavennettiin kruunun vakinaisten verotulojen pohjaa.¹²

Että rahapolitiikka (ja siihen liittyen läänitys- ja tullipolitiikka sekä välilliset verot) nousi valtakunnan johdon ajattelussa ja keskusteluissa luontaistalouden edelle taloussuunnitelmissa, oli käsittääkseni seurausta paitsi ajan valtavirtauksen, merkantilistisen talouspolitiikan omaksumisesta,¹³ myös luonnollinen yritys väistää toistuvien katovuosien¹⁴ valtiontalouden suunnittelulle aiheuttamia ongelmia. Läänitys- ja lahjoituspolitiikalla pyrittiin myös välttämään luontaistalouden tehokkaan hyväksikäytön estävät kuljetusongelmat.¹⁵

Osittaisen siirtymisen kohti rahataloutta teki välttämättömäksi myös osallistuminen eurooppalaisille markkinoille ja mahdottomuus pitää yllä suuria palkka-armeijoita ja paisunutta hallintoa pelkästään luontaistalouden keinoin.¹⁶ Ruotsin

9 Vrt. Jokipii 1990, 49 ja Nilsson 1990, 194-195: Ruotsin sotapäällystö ja palkkasoturijoukot saivat Westfalenin rauhansopimuksessa lupauksen noin 5 miljoonan Reichstaalerin korvauksista Saksan eri osavaltioilta ja kaupungeilta, mutta täysimääräisenä sitä ei saatu koskaan perittyä; Åström 1980, 309.

10 SKA, Registratur 5.10.1649: Asdecuracion (vrt. adsecurares) för Öfwersten H. Horn; 13.10.1649: Till Rentemester; Rikshuvudboks Journal 1650 (konsepti ilman numerointia): mainitaan ko. dukaatit; Mahdollisesti kevään ensimmäisellä tarkoitettin tässä vappua, jossa kohtasivat vanhan keskiajan perinteen mukaan kesän ja talven taistelu "conflictus veris et hiemis": Vilkkunen 1984, 119.

11 Vrt. Torstendahl 1979, 256-257; Pylkkänen (TuYHL) 1994, 62, 172-176; SRA, M 919: National Ordningen 28.9.1654: Puhtaaseen rahatalouteen siirtymisen vaikeutta kuvastaa, että kuningas Kaarle X Kustaa suunnitteli sekä kotimaisen sotaväen että värvättyjen saksalaisten joukkojen päivittäisen ylläpidon (kuukausipalkka) osittain luontaistalouden pohjalta.

12 Vrt. Kennedy 1989, 65.

13 Vrt. Torstendahl 1979, 256; Kerkkonen 1945, 39, 163; Ks. m. Kovero 1937, 208-209; Steensgaard 1995, 32-33.

14 Tomberg 1992, 64, 71-72.

15 Vrt. Korhonen 1939, 76-77; Jokipii 1956, 182; Ks. m. Nilsson 1990, 251.

16 Vrt. Kovero 1937, 208-209; Steensgaard 1995, 32-33; Villstrand 1992, 21-23.

riippuvuudesta luontaistaloudesta ja markkinoiden pienuudesta kertoo sekin, ettei siellä vielä yrityksistä huolimatta ollut saatu käyntiin pankkitoimintaa.¹⁷

Vallitsevan luontaistalouden periaatteiden mukaisesti eri kollegioilla oli kullakin oma erillinen menosääntönsä, jotka yhdessä muodostivat valtion menosäännön. Tällainen finanssisysteemi, jossa jokaista kirjattua menoerää kohti oli maksettaessa melko tarkkaan oltava tiedossa vastaavan suuruinen tulolähde, teki valtiontalouden raha- ja maksuliikenteen tavattoman jäykäksi. Sotalaitoksen käyttöön oli varattu oma erillinen menosääntönsä, joka oli normatiivisesti sidottu maaveroihin.

Vuosisadan puolivaiheille tultaessa Suomen verotusjärjestelmässä oli kolme eri-ikäistä kerrostumaa: Vuotuinen eli päävero (koostui vanhoista maaveroista), kymmenysvero ja ylimääräiset verot. Periaatteesta, että vakinaisilla veroilla tydytettäisiin vakinaiset menot ja ylimääräisillä tuloilla ylimääräiset menot, ei voitu pitää kynsin hampain kiinni sota-ajan hätätaloudessa. Monet menot oli katettava suurelta osin tilapäisillä ja ylimääräisillä, osin umpimähkäisilläkin tulolähteillä kuten verojen ja kruununtilojen myynnillä rälsille.

Vakinaisen veron tuotto oli toki tällöinkin taloudellisen suunnittelun runkona ja sen lisäksi lepäsi valtiontalous tullien, uusien verojen ja valloitetuilta alueilta saatujen tulojen varassa. Kuvaa sotalaitoksen menosäännöstä hämärtää, että valtakunnan puolustukseen oli varattu myös kassareservi, jonka käytöstä määräsi hallitsija. Nämä reservit eivät näkyneet taktisista syistä menosäännöissä, koska vihollisten ei haluttu pääsevän selville varojen määrästä. Varsinaista finanssiohjelmaa ei Kustaa II Aadolfilla, holhoojahallituksella tai Kristiinalla ollut, vaan finanssipolitiikassa kuljettiin välttämättömyyksien teitä rahoituslähteeltä toiselle sokeasti kuin kana jyvien perässä. Valtiontaloutta ohjasivat sotalaitoksen ja sodankäynnin tarpeet.¹⁸

Preussista ja Baltian provinssista Saksan sotanäyttämölle siirretyt varat sekä Ranskan ja Hollannin tuki kattoivat parhaimmillaankin vain 15 %, mutta useimmiten paljon vähemmän – erään arvion mukaan ehkä prosentin verran – Saksan sodan vuosittaisista kustannuksista, joiden on arveltu vaihdelleen 20 ja 30 miljoonan riikintalarin välillä. Ilman tätä tukea Ruotsi tuskin olisi kuitenkaan pystynyt kovin laajamittaiseen offensiiviseen sodankäyntiin.

Ranskan tuki nimittäin antoi uskottavuutta Ruotsin hyökkäyspolitiikalle ja toimi samalla eräänlaisena vakuutena Ruotsin finansseille – helpottaen siten lainojen saantia Saksan kaupungeilta, Ruotsin, Hollannin ja Saksan kauppiailta ja marketenteilta (sotaväkeä seuraavat kenttäkaupustelijat) sekä kotimaisen sotaväen upseereilta. Lisäksi ulkopuolinen rahoitus antoi toivoa sotaväelle siitä, että se saisi jonakin päivänä perittyä rästisaatavansa kruunulta. Sotaväki oli

17 Annala 1928, 78-79; Amsterdamin ja Hampurin pankkiirit olivat tärkeitä Ruotsille järjestäessä 30-vuotisen sodan rahoitusliikennettä: Vrt. Jokipii 1990, 46 ja Ekholm 1971, 188-193, 218-224, 228; Ks. problematiikasta m. Kennedy 1989, 69, 72; Steensgaard 1995, 33.

18 Vrt. Åström 1980, 310-311; Jokipii 1956, 164; Kerkkonen 1945, 40; Kerkkonen 1947, 146, 204, 206-207, 209-210; Lappalainen 1986, 132-133.

käytännössä yksi kruunun luotonantajista suostuessaan tappelamaan velaksi.¹⁹

Perspektiiviharhan välttämiseksi on vielä teroitettava mieliin, etteivät sen enempää ruotsalaiset kuin suomalaiset tai Ruotsin liittolaiset olleet ne, jotka maksoivat pääosan suuren kenttäarmeijan kustannuksista. Kurjimman osan kärsivät Saksa ja sen asukkaat, joiden luona sotaväki asui ja joilta se otti ruokansa ja rehunsa, ja joiden piholla se taisteli, ja joilta se ryösti ja joilta valloitettua maata Ruotsi jakoi läänityksiksi omille upseereille ja ulkomaisille palkkasoturipäälliköillensä.

Westfalenin rauhanteosta voitonjuhlineen syytyi monen silmiin ehkä valheellisen petollinen kuva Ruotsin suurvaltamahdista Euroopassa. Ruotsin saavutuksia ei voi eikä tarvitse kieltää, mutta on muistettava, että Ruotsi saattoi olla suuri ja mahtava ainoastaan niin kauan kuin sen suurvalta-armeija elätettiin muualla kuin kotimaassa tai ainakin muiden varoin. Tietoisuus tästä ja siitä, että sotaa varten otetut velat ja sotaväen rästäpalkat olisi maksettava rauhan tullen, oli Ruotsille yksi todennäköinen syy pitkittää sotaa ja hakea suurta voittoa.²⁰

2. Varuskuntana ja kentällä toimivan joukon palkkaus

Lützenin taistelun aikoihin Kustaa II Aadolfilla oli komennossaan kaikkiaan 183 000 sotilasta, joista 62 000 miestä oli 98:ssa varuskunnassa ympäri Pohjois-Saksaa ja 34 000 miestä Ruotsissa, Suomessa ja Baltian varuskunnissa. Noin 66 000 miestä operoi itsenäisinä alueellisina sotajoukkoina komentajiensa johdossa eri puolilla Eurooppaa. Kuningas itse kuoli johtaessaan reilun 20 000 miehen armeijaa Lützenissä marraskuussa 1632.

Kolmikymmenvuotisen sodan päättyessä Ruotsilla oli 127 varuskuntaa ympäri Saksaa sekä 95 muuta kaupunkia ja linnaketta sen liittolaisten suojassa. Huomattava osa Ruotsin sotaväestä oli kaiken aikaa varuskuntina.²¹

Kotimaisten rykmenttien esimiehille osoitettiin kolmikymmenvuotisen sodan aikana vuosipalkka riippumatta siitä, oliko joukko kotimaassa tai varuskunnissa ja 'kentällä'. Varuskunnissa ja kentällä ollessaan esimiehet saivat vakinaisessa menosäännössä esitettyjen vuosipalkkojen lisäksi päivittäisen ylläpidon, joka

19 Vrt. Böhme 1994, 186; Lundkvist 1966, 411; Böhme 1967, 55; Nilsson 1990, 185-187, 192; Esim. everstien ja sotaväen kruunulle rästäpalkkojen muodossa antamista luotoista: SKA, Rikshuvudbok i concept 1650 (I:102), 118-121 ja KrA, KrKR 31.3.1647: Till Rijkz och Cama Råd: mm. Hämeen sotaväen rästeistä.

20 Vrt. Kennedy 1989, 65-66; Jokipii 1990, 43-45: Ruotsin varuskuntien ylläpidossa "ryöstötalous" pyrittiin korvaamaan nopeasti pakkoveroin, jotta sotaväen ylläpito olisi saatu vakaammalle pohjalle. Kurjin kohtalo oli niillä saksalaisilla, jotka asuivat Keski-Saksassa, jossa sota lainehti edestakaisin. Sen sijaan Etelä-Saksa ja Itämeren rannikko kärsivät vähemmän; Böhme 1994, 185, 187, 217; Nilsson 1990, 194; Lindgren 1985, 331-332.

21 Parker 1988, 40.

maksettiin kerran kuussa tai puolikuukausittain (kuukausipalkka).²² Järjestelmän etuna oli se, että kotimaassa ollessaan Ruotsin kansallisen sotaväen miehistö sai elatuksensa heidät asettaneilta tiloilta ilman, että kruunun olisi tarvinnut maksaa heille palkkaa. Euroopan palkkasoturiarmeijoista ilmeisesti ainoastaan Alankomaiden sotaväessä maksettiin säännöllistä palkkaa ympäri vuoden. Tämä oli verraton etu, sillä se mahdollisti sotaväen jatkuvan ylläpidon ja kouluttamisen.²³

Ruotsin kansallisen sotaväen palkat saatettiin maksaa rahana, muonana, vaatteina ja kenttä- sekä varuskuntajoukoille myös linnaleirin mukaisena ylläpitona.²⁴ Ruotsissa ja Suomessa linnaleirijärjestelmä lakkautettiin Kaarle IX:n aikana,²⁵ mutta valloitusalueilla sitä käytettiin siis myöhemminkin.²⁶

Kun kuukausipalkkoihin tarkoitettuja varoja ei löydy sotilasmaakirjoista, niin on tehtävä kysymys: mistä nämä varat otettiin – kruunun tarkoin salatusta sota- ja kenttäkassastako? Aiemmin joukkojen ylläpitokustannukset oli voitu kattaa joko ottamalla käyttöön kotimaiset resurssit tai elättämällä joukko sota-toimialueen kustannuksella. Usein käytettiin molempia keinoja.²⁷ Sotaväen määrän kasvaessa kotimaiset varat eivät riittäneet sen ylläpitoon. Etenkin 1630-luvulla valloitetuilta alueilta kannettiin huomattava osa sotakustannuksista.²⁸

Kentällä ja varuskunnissa olleen sotaväen kuukausipalkat järjestettiin sijoitusalueen kaupunkien ja maaseudun väestöltä kannetuin verorahoin ja parselein sekä linnakkeiden makasiineista. Varsinkin kaupungeilta vaaditut kontribuutiot eli pakkoverot olivat tärkeitä tulolähteitä. Osa joukoille päätyneistä varoista oli peräisin kaupungeilta vaadituista paloveroista ja ryöstöretkiltä, valloitusalueiden lisenssituloista, Venäjältä ostetun ja Itämeren alueelta saadun viljan myyntivoitoista, Ruotsin kupari- ja muista kaupoista sekä Ranskan Ruotsille myöntämistä subsideista ja yksityishenkilöiltä otetuista lainoista.²⁹ Kontribuutiojärjestelmän merkitys korostui erityisesti joukkojen talvehtiessa tietyillä alueilla. Talvileirin ajaksi jalkaväki sijoitettiin ilmeisesti kaupunkeihin, mutta ratsuväki oli käytännöllisempi sijoittaa maaseudulle.³⁰

22 Vrt. SRA, M 919: Till 1644 Ordinantien; KrA, KrKR 12.5.1636: 4 §; KrKR 13.5.1636: Till Cammerådhi; KrKR 8.11.1650: Fullmacht; KrKR 12.7.1652: Instruction: 5 § (HämJv, kirje N:o 136); KrKR 14.6.1652: Öpen Confirmation för Mester Niels Paulson Lund att vara Regementz barberare (HämJv); RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-1652; Ks. m. KrA, KrKR 17.2.1646: Öppet bref; SRA, M 919: Krigsfolez Ordninger... Öfversedd aff H:K:M uthi Rijga dhen 16.8.1622: "Besoldningh" tarkoitti v. 1622 kuukauden (31 vrk) palkkaa kenttäarmeijassa ja "läningh" 40 päivän palkkaa varuskunnassa; Korhonen 1939, 75; Tersmeden 1979, 29; Hamilton 1846, 148, 159: V. 1612 kenttäarmeijalle maksettiin "mänatliga solden" ja linnaleirissä olleille nihdeille "läningen". Edellinen oli hieman suurempi kuin viimeksi mainittu; Bellfrage 1934, 23.

23 Vrt. Alankomaiden sotaväestä: Howard 1976, 37, 55, 58.

24 KrA, KrKR 12.5.1636: Ohjeet jalka- ja ratsuväen rykmentin- ja katselmuskirjureille: 4 ja 5 §; KrKR 12.7.1652: Instruction: 5 § (HämJv, kirje N:o 136).

25 Juvelius 1927, 150.

26 Ks. m. Korhonen 1953, 166: Esim. linnaleirin jatkumisesta v. 1627 Tartossa.

27 Ekholm 1971, 145.

28 Kerkkonen 1947, 144.

29 Vrt. SKA, Rikshuvudbok 1653, 193-194 (LäntUudJv:n kuukausipalkoista), 199-200 (PohJv) + Journalit N:o 1991, 3353, 3424, 3577, 3594; Böhme 1967, 56-60, 68-95; Lundqvist 1966, 380-384, 386-417; Tersmeden 1979, 29-31; Nilsson 1990, 187-188; Ekholm 1971, 195.

30 Vrt. Ekholm 1971, 234.

Ruotsi-Suomen kansallisen sotaväen palkkaus ja ylläpito ei siis perustunut yksinomaisesti vanhemman jakolaitoksen varaan, vaan sotilasmaakirjajaon mukainen vanhempi jakolaitos oli järjestelmä, jonka puitteissa huolehdittiin kansallisen jalka- ja ratsuväen vuosi- ja ylimääräisistä palkoista sekä ratsukko- ja ratsukorvauksista. Kentällä ja varuskunnissa olleet kotimaiset joukot saivat sen lisäksi kuukausipalkkansa vanhemman jakolaitoksen ulkopuolisista varoista. Tätä kautta on ymmärrettävissä, kuinka esimiehet ylipäänsä saattoivat tulla vuosikaudet³¹ toimeen vierailta mailla ilman maakirjojen mukaisia palkkoja ja ratsukorvauksia. Jalka- ja ratsuväen kuukausipalkat vuodelta 1644 ovat nähtävissä liitteestä 8.

Kuukausipalkkojen maksaminen kotimaiselle kentällä ja varuskunnissa olleelle sotaväelle vanhemman jakolaitoksen mukaisten vuosipalkkojen lisäksi kavensi hieman sitä suurta palkkaeroa, joka kotimaisen sotaväen ja ulkomaisten palkkasotureiden välillä kieltämättä oli jälkimmäisten eduksi.³² Mistään pienistä summista ei jakolaitoksen ulkopuolelta maksetuissa kuukausipalkkoissa ollut kysymys.

Esimerkiksi Hämeen jalkaväkirykmentin kotimaiset vuosipalkka- ja muut saatavat olivat vuonna 1640 vain 4 142 talaria. Stralsundin, Anklamin ja Deminin veroaitoista sekä Stralsundin vaatekamarista ja kassasta rykmentille osoitettiin moninkertaisesti enemmän, yhteensä 30 589 talaria, joista kyseisen vuoden kuukausipalkkoihin 28 147 talaria. Peräti 87 % Hämeen jalkaväen palkoista maksettiin siis muilla kuin ruotsalaisilla tai suomalaisilla – yleensä rykmentin sijoitusalueen asukkailla.³³ Toisen lähteen mukaan kentällä tai varuskunnissa olleen yhden kotimaisen jalkaväkirykmentin kuukausipalkat olivat 38 367 talaria eli 3 197¼ talaria kuukaudessa. Kotimaassa ollessaan samat esimiehet ja nihdit olisivat saaneet ainoastaan vuosipalkan, joka oli rykmentin (8 komppaniaa) päällystön osalta noin 3 408 talaria ilman rykmentinupseereiden ja everstin sekä everstilutnantin ylimääräisiä palkkoja, jotka tekivät 2 714 talaria. Miehistön vuosipalkat tekivät 1 560 talaria. Jalkaväkirykmentti sai kotimaassa ollessaan siis noin 7 682 talaria ja kentällä tai varuskunnissa ollessaan $38\,367 + 7\,682 = 46\,049$ talaria. Kotimaassa olleen kansallisen jalkaväkirykmentin palkkakustannukset olivat vajaan yhden viidenneksen (17 %) siitä, mitä ne olivat kentällä tai varuskunnissa.

Yhden kotimaisen kentällä tai varuskunnissa olleen ratsurykmentin kuukausipalkat tekivät vuonna 1644 yhteensä 69 696 talaria eli kuukaudessa 5 808 talaria. Ulkona ollut rykmentti sai tämän lisäksi vielä kotimaasta vuosipalkan

31 Esim. KrA, KrKR 19.8.1645: Till Riks och Cammer Rådhi; Böhme 1967, 64; HämUmRv:n komentaja kenraalimajuri Torsten Stålhandske sai v. 1639 komentoonsa Ruotsin Sleesian armeijan, joka asusteli seuraavat kaksi vuotta Brandenburgin ja Sleesian alueilla saamatta mitään raha- tai muona-avustusta alueen ulkopuolelta.

32 SRA, M 919: Till 1644 Ordinantien.

33 SKA, Rikshuvudbok 1640, 337 ja 527; Ks. m. KrA, Militiehuvudbok 1646, 3, 14, 45 ja 58: Liivinmaan varuskuntina v. 1646 olleiden joukkojen kuukausi- ja rykmentinupseereiden palkat tekivät aina kahdeksaa komppaniaa kohti 38 367 talaria ja ne maksettiin Liivinmaan varoista. Kotimaasta esim. HämJv sai samana vuonna vain 6 689 talaria vuosipalkkoihin ja ylläpitoon: Ks. m. Juvelius 1927, 134: Kuukausipalkat muodostivat jo 1500-luvulla huomattavasti vuosipalkkaa suuremman tuloeran sotilaille.

ja jokaisesta ratsusta 30 talarin korvauksen. Mikäli rykmentti oli kotimaassa, saivat sotilaat ainoastaan ratsukorvaukset ja vuosipalkan, jotka tekivät 42 440 talaria. Kun tähän lisätään rykmentinupscereiden ylimääräisenä palkkana nauttimat 2 730 talaria, niin rykmentin sotilaat saivat kotimaassa ollessaan 45 170 talaria, mutta kentällä ja varuskunnissa $69\,696 + 45\,170 = 114\,866$ talaria. Ratsurykmentin palkkakustannuksistaikin noin 60 % maksettiin sotatoimintai sijoitusalueen väestöllä.³⁴

Itämeren varuskuntina rauhan aikana toimineet suomalaiset rykmentit saivat suurimman osan ylläpidostaan ja palkoistaan 1650-luvulla edelleen sijoitusalueidensa tuloista. Esimerkiksi vuonna 1653 Nils Bååtin Inkerinmaalla ja Pommerissa ollut Pohjanmaan jalkaväkirykmentti sai 71 tai 88 % kaikista palkoistaan sijoitusalueidensa sekä Liivinmaan ja Viron varoista. Suomesta rykmentin sotilaat saivat vuosipalkkansa, vuotuisen ylläpidon ja upscereiden ylimääräiset palkat, jotka muodostivat yhteensä vain 12 % rykmentin palkkatulosta.³⁵

3. Kruunun palkkarästit – saiko sotaväki palkkansa?

Kustaa II Aadolfin vuonna 1621 julkaisemien sota-artiklojen 117 §:n mukaan kaikkien kotimaan sotilaiden tuli halukkaasti palvella kruunua clatustaan vastaan, vaikkei palkkoja olisi pystytty maksamaan määräaikana. Vastineeksi kruunun oli toki hyvitettävä rästit aikanaan.³⁶ Ruotsin osallistuessa kolmikymmenvuotiseen sotaan erityisesti Saksaan vietyjen joukkojen palkat tahtoivat myöhästyä: esimerkiksi Klas Hastferin jalkaväkirykmentin savolaiset sotilaat vaativat kruunua maksamaan pelkästään vuosilta 1630-33 yhteensä 2 100 viljatynnyrin rästit.³⁷ Käytännössä tämä tarkoitti ilmeisesti sitä, että rykmentiltä oli jäänyt täysin saamatta noin kahden vuoden viljaylläpito.³⁸ ”Pärtytiin halla- vuosi” 1635 ei varmaan lohtua tuonut.³⁹

Hämeen jalkaväkirykmentin (HämJv) vuosien 1637-40 rästit olivat sen sijaan huomattavasti vähäisemmät. Taulussa 2 esitetty laskelma paljastaa, että Hämeen jalkaväen päällystön vapaatilajako oli jo vuonna 1637 hyvin valmis. Vuosien 1639-40 kohonneet rästisaatavat kielivät varmaan huonommista satovuosista, mutta aivan niin paha kato ei ollut kuin laskelmasta saattaisi päätellä. Esimer-

34 Vrt. SRA, M 919: Till 1644 Ordinantien... . Swänske landz ryttares månatz löning när dhe ähra i fällth och guarnison; Swänske knechternas månads löning i fält och guarnison; liite 7 ja 8; Ratsuväen osalta vrt. m. Braunerhjelm 1913, 15-18.

35 SKA, Rikshuvudbok 1653, 199-200 ja journalit N:o 1991, 3353, 3424, 3577, 3594: Rykmentti sai Suomesta 6 406 talaria ja muualta 47 011 talaria.

36 SRA, M 904: Gustaf II Adolfs Krigsartiklar (renskrift 15.7.1621); Katsottu m. Krigz Articular 1642, CXVII.

37 Nordlund 1974, 399.

38 Vrt. Regementsräkenskaper -1723. Supplement. Vol. 60.a: Tavastehus läns infanteri 1637-40: Esim. HämJv:n vuosittainen viljaylläpito pyöri reilun tuhannen viljatynnyrin paikkeilla.

39 Vrt. Luukko 1945, 118.

kiksi vuonna 1640 kruunulla olisi ollut mahdollisuus lyhentää rästejä pelkästään rykmentin oman menosäännön puitteissa niillä 135 viljatynnyrillä ja 262 talarilla, jotka säästyivät kun osa viroista oli täyttämättä. Jostain syystä näitä varoja ei osoitettu kuitenkaan rykmentin rästien korvaamiseen, vaan kruunu varasi ne muihin tarpeisiin.⁴⁰

TAULU 2. *HämJv:lle jaetut ja rästiin jääneet saatavat 1637-1640.*

Vuosi	Viljaa saatu tynnyriä	Viljaa rästissä tynnyriä	Vapaatiloilta saatu talaria	Vapaatiloilta rästissä talaria
1637	987	47	1674	48
1638	987	47	1674	48
1639	854	165	1602	95
1640	497	394	1125	317

Lähteet: KrA, Regementsräkenskaper -1723. Supplement. Vol. 60.a: Tavastehus läns infanteri (H. Burtz) 1637-1640; Kritiikkiä: vuosien 1637-1638 saatavat ja rästit koskevat todennäköisesti vain jompaa kumpaa vuotta, koska summat ovat aivan samat.

Kruunu ei missään nimessä voinut luottaa tyhjätaskun asemaan jääneiden sotilaiden palvelusmotivaatioon. Esimerkiksi maaliskuussa 1642 valitettiin sotakollegiosta kamarikollegiolle, ettei Suomen sotaväki ollut saanut edellisvuoden palkkojaan:

”Pian on miehiä taas lähdössä Suomesta ja herrat voivat arvata, onko mukava lähteä ilman palkkoja”.⁴¹

Katovuodet toisensa jälkeen eivät antaneet sotilaille toivoa paremmasta.⁴² On vaikea arvioida kuinka suuri osa palkoista jäi rästiin, mutta viitteellinen kehys on löydettävissä Hämeen jalkaväen Saksassa olleiden upseereiden valituksesta vuodelta 1645. Upseerit valittivat saaneensa viimeisen kymmenen vuoden aikana vain kahden täyden vuoden ylläpidon ja muina vuosina vain kolmen, neljän tai korkeintaan viiden kuukauden rahapalkan. Täysin perätön valitus ei voinut olla, koska sotakollegio myönsi näiden Saksassa olleiden upseereiden saaneen palkkaa vain henkensä pitimeksi asti.⁴³ Valituksesta ei käynyt ilmi, koskiko se pelkästään kenttä- ja varuskuntajoukkojen kuukausipalkkoja vai vuosipalkkaa tai molempia. Oletettavasti miehistön palkat hoidettiin vaikeinakin vuosina paremmin, koska heidän palkkansa olivat mitättömämmät vastaten lähinnä toimeentulominimiä tai päivittäistä ylläpitoa.

40 V:na 1637 ja 1638 kruunulle säästyi rykmentin saatavista 8 tynnyriä viljaa ja 16 talaria, mutta v. 1639 vastaavasti 23 tynnyriä viljaa ja 40 talaria täyttämättä olleista viroista.

41 KrA, KrKR 11.3.1642: Till Richz och Cammerråd.

42 Vrt. Luukko 1945, 118: Ainakin Pohjanmaalla vuodet 1641-1643 olivat katovuosia.

43 KrA, KrKR 19.8.1645: Till Riks och Cammer Råd.

Suomesta Saksaan ja Baltiaan lähetettävän sotaväen laivausvalmistelujen aikana keväällä 1646 sotakollegio varoitteli kamarikollegiota, että michiä saattaisi olla vaikea saada lähtemään kentälle, koska sotaväki ei ollut saanut kaikkia vuoden 1644 palkkojaan ja vuoden 1645 palkat olivat maksamatta.⁴⁴ Sotilaat tiesivät nimittäin varsin hyvin, että heille kuului toimittaa rahasaatat, vaatteet ja muona ennen kentälle vientiä⁴⁵ – mikäli näin ei tapahtunut, tekivät monet sotamichet omat johtopäätöksensä ja käänsivät selkensä sotahommille. Sotakollegio oli oikeassa: esimerkiksi Hämeestä ja Uudeltamaalta ilmestyi laivauspaikalle Helsinkiin ainoastaan reilusti sata jalkamiestä vaaditun parinsadan sijasta, jolloin osa tilatuista laivoista jäi tyhjinä odottamaan Riikaan lähtöä.⁴⁶ Sotamichiä oli aiemminkin paennut maksamattomien palkkojen vuoksi.⁴⁷

Paljoo parempi ei tilanne ollut myöhemminkään: pelkästään Turun ja Hämeen läänien sotaväki vaati vuonna 1647 muutamalta viime vuodelta maksuun 18 844 talarin rästejään.⁴⁸ Mikäli summa piti jotakuinkin paikkansa, se tiesi vertauskuvallisesti sitä, että lähes 80 % kolmen jalkaväkirykmentin tai vaihtoehtoisesti yli 40 % esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin palkoista olisi jätetty yhden vuoden osalta korvaamatta.⁴⁹ Viljaksi muutettuna rästitrahoilla olisi saanut 8 375 viljatynnyriä 2,25 talarin tynnyrihinnalla laskettuna.

Sotaväen ylläpidon tulevaisuus ei näyttänyt kovin valoisalta joukkojen kotiuttamisen hämmöttäessä kolmikymmenvuotisesta sodasta: kesä 1648 oli ollut Suomessa erityisen satcinen ja sato oli jäänyt huonoksi. Kamarineuvos Seved Bååtin mukaan Suomesta puuttui sotaväen, lukioiden ja koulujen ylläpitoa saataavista peräti 12 000 tynnyriä viljaa. Vajasta peitettiin ilmeisesti lisenssituloin.⁵⁰ Per Brahe kirjoitti 7.11.1648 kamarikollegiolle ja kuvaili Suomen tilanteen vieläkin vakavammaksi kuin Seved Bååt: kato oli niin suuri, että se aiheuttaisi viljavrossa noin 50 000 talarin vajauksen.⁵¹ Viljatynnyrin kruunun-

44 KrA, KrKR 20.4.1646.

45 Vrt. KrA, KrKR 5.10.1643: Instruction: 3 §.

46 Vrt. KrA, KrKR 24.4. ja 27.5.1646; KrKR 13.7.1646: HämUmRv:n eskadroona lähti 12 laivalla Saksaan, mutta jalkaväen laivaus Riikaan jäi yhä tekemättä. Upseerit olivat samaan aikaan etsimässä saapumatta jääneitä niltejä, mutta varmuuden vuoksi HKM määräsi ottamaan laivoihin niin monta miestä myös TurJv:stä kuin oli mahdollista saada kokoon; Lappalainen 1986, 150; Hämeen ja Uudenmaan jalkaväen siirto Helsingistä Riikaan toteutui vasta 22.7.1646. Laivoihin astui kaikkiaan 7 upseeria ja 123 sotamiestä.

47 KrA, KrKR 12. ja 17.10.1636: Esim. Viipurin jalkaväestä.

48 KrA, KrKR 31.3.1647: Till Richz och Cama Råd: Sotakamreeri Abraham Steensson ihmettelikin, löytäisikö kuningatar näiltä seuduilta sotilaisiksi halukkaita; KrKR 1.3.1648: HämJv:n kapteeni Julius Borgmeister oli valittanut, että hänellä oli saatavia rästissä kaikkiaan kahdelta-toista viime vuodelta.

49 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 156: V. 1641 HämUmRv:n kaikki palkkasaatat olivat 44 810 ja Hämeen kolmen jalkaväkirykmentin yhteensä 21 376 talaria lisätyn avioituneille sotamiehille myönnettyillä henkirahavapauksilla ja sotamiehille sekä heidän vaimoilleen myönnettyllä karjaverohelpotuksella, jotka yhdessä tekivät 2 930 talaria.

50 Tigerstedt 1880, 42-45: Viljan hinta kohosi jatkuvasti huonon sadon vuoksi; KrA, KrKR 13.10.1649: HämUmRv:n esimiesten varustamiskyky oli uhattuna maksamattomien palkkojen vuoksi rykmentin palattua kolmikymmenvuotisesta sodasta; Ks. m. Luukko 1945, 120.

51 Kerkkonen 1945, 260, 268-269: Myös kaupunkien henkivero-, pikku- ja meritullimäärät viittaavat siihen, että Suomessa oli katovuosi v. 1648 ja että myös kaksi seuraavaa vuotta olivat lamavuosia.

hinnan (2,25 tal.⁵²) ja Brahen antamien tietojen mukaan laskettuna Suomen viljavaje olisi ollut yli 22 000 tynnyriä.

Per Brahe kirjoitti sotakollegiolle elokuun lopulla 1649, että maassa on jälleen vaikea katovuosi. Hän arveli, ehkä hieman liioitellen, jotta saisi pitää Suomen väenottorahat sotaväen tarpeita varten maassa, että sotaväki saattaisi saada vain kolmanneksen saatavistaan kyseiseltä vuodelta. Brahe huomautti varovaisesti sotakollegiolle myös siitä, että upseerit eivät katsoisi hyvällä silmällä, mikäli maan miltei ainoat varat vietäisiin tällaisella hetkellä Suomesta pois.⁵³

Matleena Tornberg (1989) on löytänyt Turun Akatemian ylioppilas Petrus Magni Gylleniuksen vuosien 1648-1654 päiväkirjamerkinnöistä selityksen vuoden 1649 katovuodelle. Talvi 1648-49 alkoi Turun seudulla lokakuussa ja piti sisällään vain yhden suojajakson joulun aikoihin. Talvea seurasi kaunis ja lämmin alkukevät, joka sulatti Aurajoesta jäät huhtikuun alussa. Lämpöaalto sai rukiin ylenemään, mutta toukokuussa talven viimat leikkasivat siltä elinvoiman. Kesä oli osin kuiva ja kuuma, mutta syyskuussa pohjatuuli puhalsi hallan maahan ja aiheutti luultavasti katastrofaalisen tuhon kevätiljalle. Myöhäinen kevät- ja aikainen syyskalla saivat siten aikaan koko vuodentulon epäonnistumisen.⁵⁴

Tiedot Ruotsi-Suomen karjaveromäärien romahtamisesta 122 990 talarista 70 400 talariin vuosien 1648-49 aikana vahvistavat kadon olemassaolon valtakunnan jossain osassa. Vuonna 1650 karjaveroa onnistuttiin kantamaan jo 89 794 talaria, mutta valitettavasti Suomessa tapahtunutta karjaveronkantoa ei ole eritelty koko valtakunnan karjaverotuloista vuosina 1648-50.⁵⁵ Myös muut lähteet vahvistavat, että vuoden 1649 sato jäi huonoksi: monien pelättiin kuolevan nälkään, ellei ulkomailta saataisi vilja-apua heti vesien auetessa vuoden 1650 keväällä. Sotaväen oli rauhantilasta huolimatta turha odottaa saavansa palkkojaan täysimääräisinä: osa palkoista oli katovuosien vuoksi siirrettävä rästeiksi.⁵⁶

Suomalaiset upseerit valittivat vuonna 1650, etteivät olleet saaneet vuodelta 1648 kuin puolet ja vuodelta 1649 kaksi kolmannesta palkkasaatavistaan. Per Brahen pelko totaalaisesta kadosta ei onneksi täysin toteutunut, mutta herkullinen valtiovarain tilanne ei missään nimessä ollut. Rahan puutteessa esimerkiksi osa Hämeen ja Uudenmaan ratsu-upseereiden vuoden 1645 rästipalkoista päätettiin korvata vuoden 1649 lopulla vaatetarpeina. Osa vuoden 1649 palkoista korvattiin myös Ruotsin puolella vaatteina ja varusteina. Vuonna 1650 sotilaille maksettiin jälleen vain puoli palkkaa.⁵⁷

Vuonna 1650 veroina Suomesta sotavälle osoitettu summa oli Pohjanmaata lukuunottamatta ennätyskellisen alhainen. Oliko kysymys esimerkiksi kato-

52 Viljan hinnasta esim. KrA, KrKR 12.7.1654.

53 KrA, KrKBB 28.8.1649: Per Brahe.

54 Vrt. Tornberg 1989, 68-70; Gyllenius (1649) 1962, 111-112.

55 Vrt. Kerkkonen 1947, 192-193.

56 Tigerstedt 1880, 47-49; Nordmann 1904, 176-177: Talvi 1648-1649 oli ankara; KrA, KrKR 12.10.1650.

57 KrA, KrKR 22.2 ja 23.8.1650; KrKBB 28.8.1649: Per Brahe; SRA, M 919: Militia Staten 1650: HämJv:n saamat palkat; SKA, Registratur 14.11.1649: Till Samuel Nilsson; Tigerstedt 1869, 140.

vuosien aiheuttamasta veronmaksukyvyttömyydestä vai helpotettiin rahvaan verotaakkaa tilapäisesti Saksasta saatujen sotakorvausten vuoksi tai muista syistä, ei ole tutkittu. Katovuodet näyttävät todennäköisemmältä selitykseltä, sillä myös Inkerin- ja Liivinmaalta vakinaiseen sotaväen menosääntöön saadut tulot jäivät vähäisiksi.⁵⁸ Selitys kadon näkymiselle kauheimmillaan Suomen tileissä vasta vuonna 1650 voisi olla siinä, ettei maassa ehkä ollut siemenviljaa kylvettäväksi kadon jäljiltä.⁵⁹

Valitettavasti Suomen vuoden 1650 vakinaisen veron määrää ei ole eritelty valtakunnan päätilien säilyneessä konseptissa, joten senkään perusteella ei voida arvioida Suomea mahdollisesti kohdanneen kadon laajuutta. Koko Ruotsin vakinaisen veron määrä vuosina 1635-48 oli sen sijaan melko tasaisesti 2 miljoonan talarin paikkeilla, eikä vuosi 1650 muodostanut tässä suhteessa poikkeusta.⁶⁰ Vuoden 1650 päätilien journaaleista onnistuikin kuitenkin selvittämään, että Suomen kolmesta eteläisestä maakunnasta saatiin kysieisenä vuonna vakinaisia verotuloja vain 259 809 talaria eli noin puolet normaalista.⁶¹ Suomea näyttäisi siis kohdanneen rankka katovuosi – mikään muu yksittäinen tekijä ei näin suurta vakinaisen veron heilahdusta riittä selittämään.

Katovuosien paikoittainen kauheus käy karusti ilmi hämäläisen Yrjö Sipinpojan tapauksesta. Kurja sää oli jo useana vuotena syönyt osan Yrjön sadosta. Talvi 1649-50 muodostui lopulta kohtalokkaaksi kun Yrjöltä loppui ape ja rehu kotieläimille. Yrjön kaksi ratsuhevosta, kuusi työhevosta, 14 lehmää, 30 lammasta, 14 sikaa ja muu pienkarja nääntyivät nälkään. Aiemmin hyvin menestyneestä ratsutalonpojasta tuli hetkessä niin köyhä, ettei hänelle jäänyt riutuneiden eläinten raatojen lisäksi mitään elintarvikkeita itselleen, vaimolleen ja monille lapsilleen.⁶²

Vuosina 1640-52 kruunun velka sotaväen vakinaisen menosäännön alaiselle henkilöstölle kasvoi jatkuvasti aina vuoteen 1650 asti ottamatta lukuun vuosia 1642 ja 1646. Vuonna 1650 kruunun velka sotaväelle oli pelkästään sotaväen vakinaisen menosäännön puitteissa 55 027 – 90 473 talaria. Sotaväen vakinaiseen menosääntöön laskettiin sotalaitoksessa palvelevien vuosipalkat, hevosten, ratsukkojen ja nihtien ylläpito. Laivaston ja tykistön menot eivät kuulu sotaväen vakinaisen menosäännön alaisuuteen. Karua todellisuutta oli, ettei sotaväki saanut ainakaan ajoissa kaikkia saataviaan. Käytännössä kruunun velka sotaväelle saattoi olla huomattavasti suurempi kuin yllä on esitetty, sillä luotettavia tutkimuksia siitä, missä määrin sotilaat saivat ylimääräisen sotaväen menosäännön alaiset saatavansa (kuukausipalkat), ei ole ollut mahdollista tehdä.⁶³

58 Pylkkänen 1995, 88-91.

59 KrA, KrKBB 28.8. 1649: Per Brahe; Pylkkänen 1995, 90.

60 Vrt. Kerkkonen 1947, 170-175.

61 SKA, Rikshuvudboks Journal, N:ot 1253 (Turun ja Porin läänistä n. 93 404 tal.), 1328 (Hämeen ja Uudenmaan läänistä 75 804 tal.) ja 1403 (Viipurin ja Savonlinnan läänistä 90 601 tal.). Kysymys on pyöristetyistä talarisummista; Vrt. esim. Rikshuvudbok 1646, 1, 55: V. 1646 kysieisistä lääneistä saatiin vakinaisia verotuloja yhteensä 533 600 talarin edestä; Ks. Suomesta kannetusta vakinaisen veron määrästä: Kerkkonen 1947, 170-175.

62 VA 7004, 122: Allekirjoittanut Hämeenlinnassa 27.4.1650 maaherra Erich Andersson Oxe.

63 Ks. enemmän: Pylkkänen 1995, 83, 92-93.

Hetkellisesti tilanne alkoi ilmeisesti helpottaa: esimerkiksi Hans Ridderin Hämeen jalkaväkirykmentille osoitettiin vuoden 1652 menosäännössä 2 898 talaria korvaukseksi edellisvuosien maksamattomista palkoista.⁶⁴ Syksyllä 1653 pahin puute oli ohi ainakin joidenkin rykmenttien kuten Hämeen jalkaväkirykmentin osalta: viljalaareissa oli jyviä enemmän kuin mitä rykmentin oli sinä vuonna määrä saada.⁶⁵ Sato oli todellakin ollut monin paikoin hyvä, minkä vuoksi sotakollegio lähetti helmikuussa 1654 kaikille maaherroille ohjeet korvata jalkaväelle edellisvuosina syntyneitä rästejä ylijäämäviljasta.⁶⁶

Myös kruunun tulot olivat vuonna 1653 menoja suuremmat. Kruunulle oli kuitenkin kertynyt takavuosilta niin paljon rästivelkoja, ettei niitä pystytty maksamaan aivan hetkessä takaisin, vaikka kruunun budjetti olisi ollut muuttaman vuoden ajan niukasti ylijäämäinen. Ruotsin positiivisen budjettituloksen kannalta valloitusalueiden tulot eivät jääneet vaille merkitystä. Esimerkiksi vuonna 1653 Ruotsilla oli käytettävissään tuloja Etu- ja Taka-Pommerista sekä Bremenin ja Verdenin alueilta 425 033 talarin ja Viron-, Inkerin- ja Liivinmaalta ainakin 973 810 talarin edestä.⁶⁷

On tietämätöntä, missä määrin sotilaat ennättivät nauttia korvausta aiemmista palveluksistaan ennen kuin heidät vietiin jälleen meren taakse uuteen sotaan. Kovin hyvä tilanne ei ollut, sillä sotakollegio sai vielä vuonna 1654 ottaa jatkuvasti vastaan rykmenttien valituksia edellisvuosien rästeistä. Näyttää siltä, että ne rykmentit, jotka olivat poissa kotimaasta, jäivät edelleen ilman täysimääräisiä vuosipalkkoja.

Esimerkiksi Frans Knorringin Uudenmaan itäiselle jalkaväkirykmentille ei ollut maksettu vuosipalkkoja ja vaateylläpitoa sen jälkeen kun rykmentti oli siirretty Suomesta Narvaan. Myös osa päällystön ylläpidosta vuosilta 1650-53 oli saamatta. Rykmentin sotamiehet ja upseerit olivat olleet vaatimattomasti yhteismajoituksessa (så slätt med logementen accommoderade) Narvassa ainakin talven 1653-54, mutta ehkä kauemminkin. Eversti asui toistaiseksi vuokra-asunnossa, mutta sotakollegio yritti järjestää hänet Narvanlinnassa olleeseen puurakennukseen.⁶⁸

Kotimainen ratsuväki kärsi samaan aikaan varustamisvaikeuksista. Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsuväen upseereiden edellisvuosien palkat olivat suurelta osin maksamatta. Päällystölle varattujen vapaatilojen verotuotot jäivät lisäksi monessa tapauksessa niin alhaiseksi, etteivät esimiehet saaneet täyttää korvausta ratsujensa ylläpidosta. Jokainen sai tyytyä niihin tiloihin ja veroihin, jotka hänelle oli hevostensa ylläpitoon varattu. Vuosien 1651-52 tilajako oli ollut riittämätön, mutta lisäystä ratsuväen vapaatilojen määrään ei ollut luvassa.⁶⁹

64 KrA, Militiehuvudbok 1652, 89.

65 Vrt. KrA, KrKR 21.1.1654: Öfwersten Johan Stake, Berndt Mellin (HämJv); Ks. m. KrKR 1.2.1654: Swar oppå Majorens Hans Löflingz bref (Örebro Slott).

66 KrA, KrKR 9.2.1654: Till alla landzhöfdingarne; Ks. rästien korvauksista m. KrKR 27.2.1654: Till Öfwersten Salomon von Sacken.

67 SKA, Rikshuvudbok 1653, 21-24; Ks. valtakunnan tuloista ja menoista lisää: Pykkänen 1995, 77-78.

68 Vrt. KrA, KrKR 26.7.1654: Krigz Collegij Resolution: 1, 4 ja 5 §; KrKR 20.3.1654: Till Cammereraren E. Andersson; Pykkänen 1995, 94.

69 KrA, KrKR 10.7.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaringsh: 1 ja 2 §.

Palkkakiistojen ratkaiseminen saattoi kestää kymmeniäkin vuosia. Esimerkiksi Hämeen ja Viipurin läänien sotaväki taisteli 1640- ja 1650-luvulla vuosien 1634-1635 palkkarästeistään. Sotilaat valittivat saaneensa vain puolet kyseisten vuosien palkoistaan, sillä suomalaisten palkat oli maksettu kuparirahana, vaikka menosääntö oli laadittu hopearahan mukaisesti. Sotakollegio kehotti ensin kamarikollegiota vuonna 1646 ja myöhemmin vuonna 1654 kreivi Erich Stenbockia yhdessä katselmuskomissario Simon Rosenbergin kanssa tarkistamaan valituksen ja ottamaan selvää, oliko kyseisten vuosien palkat maksettu yksinkertaisena kuparirahana vai kaksinkertaisesti hopearahan arvon mukaan (för-dubblingen efter sölfwermyntz värde). Jos virhe oli tapahtunut, se oli korvattava.⁷⁰

Vanhempi jakolaitos ei palkkajärjestelmänä yleensä riittänyt turvaamaan sotaväen kotimaisia saatavia täysimääräisesti tai ajallaan. Sotaväen palkkaus oli ollut erittäin ongelmallista myös vanhempina aikoina. Tässä mielessä määrättyjen tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilastehtävien ja -virkojen palkkaukseen oli oletettavasti kuitenkin edistysaskel sotaväen ylläpidon järjestämisessä.⁷¹

Lopuksi on ehkä mielenkiintoista katsoa, kuinka tavallista verojen rästyminen tähän aikaan oli: pelkästään Suomen kolmesta eteläisestä maakunnasta oli vuonna 1650 rästissä takavuosilta, osa aina 1620-luvun lopulta saakka, verotuloja kruunulle seuraavasti:⁷²

Lääni	Rästissä veroja kruunulle v. 1650
Turun ja Porin	121 615 tal.
Hämeen ja Uudenmaan	70 703 tal.
Viipurin ja Savonlinnan	87 709 tal.
Yhteensä:	280 027 tal.

Jos muutamme rästien kokonaissumman viljaksi 2,25 talarin⁷³ tynnyrihinnalla laskettuna, niin Suomesta jäi toimittamatta tältä ajalta yli 124 000 tynnyrillistä veroviljaa kruunulle (keskimäärin reilut 5 000 tynnyriä vuodessa). Karkeasti arvioituna toimittamatta jäänyt vilja vastasi noin 62 000 ihmisen yhden vuoden leipäviljatarvetta (vrt. luku VII.2.).

70 Vrt. KrA, KrKR 16.12.1646 ja 1.8.1654; Ks. m. Kerkkonen 1945, 18-22, 148: V:sta 1633 alkaen Ruotsin rahajärjestelmää muutettiin siten, että verot oli laskettava hopearahassa, mutta maksu sai käytännössä tapahtua alkuvuosina kuparirahassa, koska hopearahaa oli liikkeessä hyvin vähän.

71 Sotaväen palkkarästeistä vanhemmilta ajoilta on vain hajatietoja. Esim. v. 1589 ilmoitettiin hallitukselle, että suurimmalle osalle Suomen sotaväkeä oli kolmen vuoden palkka maksamatta, mutta joidenkin lippukuntien osalta neljän jopa viidenkin vuoden palkka. V. 1594 kerrottiin Suomen jalkaväen lippukuntien viiden tai kuuden, moniailla useammankin vuoden saamattomista palkoista: Vrt. Tawaststjerna 1901, 97.

72 SKA, Rikshuvudboks Journal 1650, N:ot: 1252, 1327, 1402: Kysymys on pyörätetyistä talarisummista.

73 Viljan hinnasta ks. KrA, KrKR 12.7.1654.

4. Miksi palkat rästyivät?

Osa talonpojista oli ensinnäkin niin varattomia, etteivät he pystyneet maksamaan päällystölle palkkasaatavia varsinkaan huonoina satovuosina.⁷⁴ Kruunu oli alun perin arvioinut tilojen verotusarvon liian korkeaksi, jolloin osa tiloista autioitui, eivätkä esimiehet saaneet tiloilta heille osoitettuja veroja. Lahjoitus- ja läänityspolitiikka söi osan sotalaitoksen maista ja saatavista ilman, että sotaväki olisi saanut menettamiensä palkkatilojen sijaan uusia tiloja.⁷⁵

Kruunun palkkatoimitukset eivät myöhästyneet pelkästään varojen vähyyden vuoksi. Yhtenä selittäjänä palkkojen viivästymiselle oli, etteivät rykmentit toimittaneet vahvuusluetteloitaan riittävän ajoissa sotakollegiolle, jolloin sotaväen saatavat osoitettiin muihin tarpeisiin.⁷⁶ Sota- ja kamarikollegio eivät nimittäin sallineet syydellä kruunun varoja säkin suusta miten sattui, vaan edellyttivät, että kirjanpito oli kunnossa. Muun muassa Hämeen-Uudenmaan ratsuväen ratsumestari Jacob Anderssonin komppanialle kuuluneet vuoden 1644 palkat määrättiin takavarikoitavaksi kruunulle, kunnes komppaniasta toimitettaisiin tarkat (miesten nimet ja tehtävät sisältävät) vahvuusluettelot sotakollegiolle.⁷⁷

Paikkansa pitämätön tieto rullissa vei helposti palkan väärään osoitteeseen: Kirjuri merkitsi esimerkiksi vuonna 1645 virheellisesti Hämeen jalkaväen saarnaaja Johan Frisiuksen myös Uudenmaan itäisen jalkaväkirykmentin saarnaajaksi, jolloin Frisius sai oman palkkansa lisäksi palkan viimeksi mainitusta rykmentistä. Itä-Uudenmaan rykmentin saarnaaja Elias Marci Hamnius karhusi myöhemmin saataviaan, jolloin sotakollegio määräsi Frisiuksen luopumaan vuoden 1649 palkastaan Hamniuksen hyväksi.⁷⁸

Syytä palkkojen rästyymiseen oli myös keskushallinnossa. Vuoden 1644 sotaväen saatavat viipyivät, koska kamarikollegio ei toimittanut ajoissa sotakollegiolle meno- ja tulosaantöitä.⁷⁹ Sotakollegio kirjoitti maaliskuussa 1645 Suomen maaherroille, että provinsiaalikirjurit saisivat maksaa sotaväen saatavat sotakollegion toimittamien miesluetteloiden mukaisesti.⁸⁰

74 KrA, KrKR 6.6.1643: Till Rijkz och Cammer Råd.

75 Ågren 1922, 9-10, 15; Vrt. verorasitus myös: SRA, M 906: Strödda administr. handl. 3. rörande armén (Vuoden 1652 jako Smålandissa); Tersmeden 1979, 62.

76 KrA, KrKR 30.4.1636. ... om rullorna; KrKR 1.10.1648: Till Gouv: Erich Steenbock; KrA, KrKR 21.12.1649 ja 27.5.1650: Rykmentteille saatettiin maksaa joskus myös edellisvuoden palkkalistojen mukaan, jos uusia vahvuusrullia ei ollut toimitettu. Sotakollegio menetteli näin esim. Stålarmin Porin rykmentin kohdalla, koska arveli, etteivät palkkalistat poikenneet juurikaan edellisvuodesta. Tällöinkin uusien esimiesten (esim. vänrikki Hemming Swensson, HämJv) ja muiden, joiden asema rykmentissä oli muuttunut, palkat rästyivät; Vrt. Lappalainen 1987, 59.

77 KrA, KrKR 3.1.1645: Sotaväen tuli saada saatavansa menosäännön mukaisesti; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1644, 166, 245; Åberg 1950, 124, 128-131: Rykmenttien vahvuusrullissa oli varsinkin kenttäarmeijan osalta suuria aukkoja 1630- ja 1640-luvulla; Kruunu ehkä käytti palkkojen takavarikointia (sequest) 'kiristyskeinona' saadakseen rykmentit laatimaan seikkaperäiset ja sotaväen hallinnon sekä sotatalouden sääntelyn kannalta tarpeelliset vahvuusluettelot (A.P.).

78 KrA, KrKR 19.9.1650: Till Peer Gustafsson.

79 KrA, KrKR 3.1.1645.

80 KrA, KrKR 17. ja 18.3.1645; Vrt. KrKR 18.6, 25.8 ja 13.10.1649: HämUmRv:n saatavat rästyivät myös v:lta 1645, koska kamarikollegio ei ollut toimittanut sotakollegiolle menosaantöitä.

Hämnessä taas vuoden 1646 palkkojen myöhästymisestä syytettiin maaherraa, joka ei ollut kamarikollegiolta saamastaan menosäännöstä huolimatta antanut provinsiaalikirjurille ajoissa maksumääräystä varojen osoittamiseksi sotaväelle.⁸¹ Osansa palkkojen myöhästymiseen oli sillä, etteivät provinsiaalikirjurit olleet toimittaneet tilejään ajoissa sotakollegiolle.⁸²

Sotakollegion palkkakuulustelussa provinsiaalikirjuri Per Gustafsson esitti yhdeksi syyksi palkkojen rästytykseen sen, ettei sotaväen vuotuisista säästöistä saanut antaa maksuosoituksia sellaiselle, joka oli jäänyt ilman asianmukaista palkkaa. Maaherrat saivat sotakollegiolta kehotuksen ajatella uudelleen palkoista yli jääneiden varojen käytön: rykmenttien ylimääräiset 'tulot' olisi kirjattava kruunulle säästöiksi vasta sitten kun kaikki olivat saaneet menosäännön mukaiset palkkansa. Sotakollegion 27.2.1647 antama uusi ohje kuului:

"Mitä toisesta virasta jää palkkaa yli, sillä voidaan täyttää toisesta virasta puuttumaan jäänyt osuus".⁸³

Varsin usein maakirjoissa valiteltiin 1630- ja 1640-lukujen rästytyneiden palkkojen syyksi kovia aikoja: sodan lisäksi talonpoikia koettelivat katovuodet, jotka olivat seurausta pikku jääkaudelle ominaisten hallojen ja pakkasten kulkemisesta pitkin viljavainoita. Mittaamattoman runsaslumiset talvet, kylmät ja sateiset kesät sekä toisilleen vastakkaiset ääri-ilmastolliset olosuhteet pahensivat satotappioita.⁸⁴ Myös huonot kuljetusolosuhteet hidastivat palkkojen perille toimittamista, sillä tieverkko ei kestänyt suurien vilja- ja rahaerien kuljetamista edes kesällä tai etenkin kelirikkoaikana, vaan toimitukset oli jätettävä usein talven rekikeleille tai korvattava vekselisuorituksin.⁸⁵

Sotaväen toimeentuloa ei juuri auttanut, että sille osoitettiin vanhoja rästejä ja epämääräisiä maksuosoituksia. Sotakollegio peräänkuuluttikin kamarikollegiolta uusia ajatuksia keinoista, joilla köyhät sotilaat vastedes saisivat varmemman vakuuden palkoistaan.⁸⁶ Kamarikollegio ei suinkaan tyytynyt ottamaan päällensä sotakollegion sille ojentamaa syntipukin viittaa, vaan heitti sen edelleen maaherrojen ylle, koska nämä jakoivat vastoin ohjeita sotaväen menosäännön alaisuuteen kuuluneita varoja muille valtion virkamiehille.⁸⁷

Yhtenä syynä siihen, ettei sotaväki saanut rauhan aikanaan saataviaan ajoissa ja täysimääräisinä, arveltiin olevan talonpoikien ja voutien mahdollisesti harjoittaman vilpin kymmenysviljan toimittamisen suhteen.⁸⁸ Kaiken lisäksi

81 KrKR 12.2.1647: Till Landzhöfdingen Wälb. Arfwed Horn.

82 KrA, KrKR 13.9.1647: Till Pedher Gustafsson.

83 KrA, KrKR 27.2.1647: Till Arfwed Horn, Jacob Claesson Ugglä; KrKR 27.2.1647: Till provincialskrifwären Per Gustafsson.

84 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1642, 135; 1644, 212-213; Tornberg 1989, 69.

85 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1644, 239; 1647, 13: Esim HämJv:n everstiluutnantti Detlof Siwers sai v. 1647 vekselikorvauksen; Lappalainen 1975, 101-102, 104: Rahaliikenne korvattiinkin usein vekseliliikenteellä.

86 KrA, KrKR 31.3.1647: Till Richz och Cama Råd.

87 KrA, KrKR 29.4.1647: Till landzhöfdingen Knut Lillichöök. Mutatis mutandis Arfwed Horn och Jacob Classon Ugglä.

88 KrA, KrKR 12.8.1654: Till Öfwersten Nils Båät (PohJvR); Vastaavia ohjeita muihin maakuntiin: KrKR 5.11.1654: Till landshöfdingen Knut Kurck... . Lijka lydande till alle provincier.

osa upseereiden palkkatiloista oli väenottojen alaisia. Tämä yhdessä sen kanssa, että näidenkin tilojen haltijat joutuivat maksamaan kruunulle ylimääräisiä veroja, heikensi päällystön mahdollisuuksia saada palkkansa.⁸⁹

5. Vastatoimenpiteitä haittojen minimoimiseksi

Jos talonpoika ei kyennyt maksamaan verojaan, voutien tai nimismiesten oli käytävä mittaamassa ulos rästiä vastaava määrä talon irtainta omaisuutta tai muutoin veronkantaja joutui itse vastuuseen toimittamatta jääneestä verosta.⁹⁰ Mikäli palkkoja ei pystytty suorittamaan sotaväelle täysimääräisesti, tingittiin ensin ilmeisesti upseereiden palkoista. Suomalaiset upseerit valittivat esimerkiksi, että heidän palkoistaan oli vähennetty vuonna 1646 jokaiselta talarilta puolitoista äyriä.⁹¹ Samoin jalkaväen upseereille varattu kymmenysverovilja jaettiin usein koko rykmentille.⁹²

Suomen saariston talonpojille oli annettu, varmastikin vaikeiden aikojen vuoksi, lupa käydä kauppaa Tallinnassa.⁹³ Helpottaakseen Suomen taloudellista ahdinkoa hallitus salli vielä 1650-luvullakin Suomen rannikkotalonpojille oikeuden tuoda Virosta tullivapaasti viljaa.⁹⁴

Palkkojen rästytymistä pyrittiin ehkäisemään, ainakin Turun läänissä, kirjaamalla vuoden 1650 maakirjoihin vuoden 1647 ohje siitä, että rykmentissä täyttämättä olleiden vakanssien säästöt voitaisiin käyttää niiden virkojen palkkoihin, joista jäi jotakin puuttumaan. Aliupseeristo, joilla muutenkin oli vähemmän tuloja – ja erityisesti kauan palveluksessa olleet – tuli asettaa palkanmaksun kiireellisyysjärjestyksessä etusijalle.⁹⁵ Jonkinlaista palkkasolidaarisuutta siis noudatettiin.

Monista privilegioistaan huolimatta myös aatelien oli vaikeina aikoina osallistuttava ylimääräisin uhrauksin sotaväen ylläpitoon. Esimerkiksi rykmentinupseereiden vuoden 1652 rästipalkat määrättiin korvattavaksi kantamalla vuoden 1653 Laurin päivän eli elonkorjuun aikoihin neljän hopeatararin sota-apuvero jokaiselta rälssimanttaalilta.⁹⁶ Samoista rahoista oli määrä maksaa myös ratsumestareiden, luutnanttien ja kornettien kyseiseltä vuodelta rästiin jäänyt osa vuosipalkoista, mutta muihin vanhoihin rästeihin ei rahoja saanut toistaiseksi käyttää.⁹⁷

89 Luukko 1945, 465.

90 Vrt. Saloheimo 1990, 49; Blomstedt 1960, 89, 93, 95.

91 KrA, KrKR 1.2.1649: Krigs Collegij förklaringh: Sotakollegio kirjoitti Per Brahelle, että koska HKM ei ole antanut mitään tällaista määräystä maaheroille tai kirjanpitäjille, sotaväen oli saatava lyhentämättömänä se mikä heille oli menosäännössä säädetty.

92 Ågren 1922, 8.

93 Vrt. Styffe 1852, 232: Kongl. Instruction, dat. 9.5.1648

94 Tigerstedt 1880, 51-52 (Reval 2.5.1650).

95 KrA, Regementsräkenskaper -1723. III.B. Åbo län 1650-52: Jordebok 1650, 106; KrKR 27.2.1647.

96 KrA, KrKR 4.2.1653: Till Per Brahe; KrKR 25.2.1653: Till Cammar Collegium; Ks. m. Vilkuva 1984, 206-211.

97 KrA, KrKR 4.2.1653: Till KrigzFiscalen J. von Liebstorff.

Kamarikollegio pyrki vuonna 1652 ilmeisesti jonkinlaiseen tasapuolisuuteen siviili- ja sotilasvirkamiesten palkkauksessa antamalla ohjeen, että Suomen ja Pohjanmaan kirkkokymmenysvilja oli jaettava kahtia: puolet sotilaspäällystölle ja toinen puoli papistolle, lukioille ja kouluille. Mitä sitten jäi puuttumaan tuli korvata maksamalla kruununarvon mukaan 9 hopeamarkkaa eli 2,25 talaria tynnyriltä.⁹⁸

Etteivät talonpojat pystyisi kätkemään kymmenysviljaansa sotaväeltä, sotakollegio antoi elokuussa 1654 Pohjanmaan jalkaväkirykmentin eversti Nils Bäätille ohjeet lähettää joitakin rykmenttinsä miehiä valvomaan sadonkorjuuta ja katsomaan, minkä verran sotaväen pitäisi saada kirkkokymmenysviljaa. Everstin tuli toimittaa joku alaisistaan vahtimaan myös kymmenysviljan toimittamista veroaittoihin ja itse jakotoimitusta. Myös muissa maakunnissa sotilaiden tuli kierrellä kylissä ottamassa selvää, kuinka paljon viljaa oli saatu taltteen. Kuva sotilaista valvomassa sadonleikkuuta peltojen laitamilla ja tarkkailmassa viljan toimittamista veroaittoihin piirtää ikävällä tavalla nähtäväksemme sen kitkan sotilaiden ja siviiliyhteiskunnan välillä, jonka niukkuus leivästä aiheutti.⁹⁹

On oletettavissa, että maksamattomat palkat ja tyytymättömyys asuin- ja maanomistusolosuhteisiin tulehduttivat monin paikoin kotimaahan palanneiden sotilaiden ja heidän palkoistansa ja viljaylläpidostansa vastanneiden talonpoikien ja virkamiesten välit. Tasapuolisuuden nimessä on sanottava, että osasi kansa riidellä, nujakoida, rikkoo lakia ja hyviä tapoja ilman sotilaiden läsnäoloakin.¹⁰⁰

Kaarle X Kustaa pyrki heti valtaan noustuaan saattamaan valtion tulo- ja menosäännön suunnittelun entistä varmemmalle ja paremmalle kannalle määräämällä jokaista kollegiota asettamaan yhden edustajan valtakunnan kamarineuvoksen (rijksz cammeråd) johtamaan vuoden 1655 budjettiriiheen.¹⁰¹ Sota teki kuitenkin tyhjäksi suunnitelmallisen taloudenpidon mahdollisuudet.

98 KrA, KrKR 3.11.1652: Till Jochim von Liebstorff; Rahanarvosta: Lagerqvist & Nathorst-Böös 1993, 70; Viljatynnyrin hinnasta ks. m. KrKR 12.7.1654: Assignment.

99 KrA, KrKR 12.8.1654: Till Öfwersten Nils Båat (PohJvR); Vastaavia ohjeita muihin maakuntiin: KrKR 5.11.1654: Till landshöfdingen Knut Kurck... . Lijka lydande till alle provincier; Ks. myöhemmiltä ajoilta m. Viljanti 1940, 80, 84.

100 Vrt. talonpoikien ja ratsumiesten riita-asioista: KrA, KrKR 9.7.1653; Till Per Brahe; Talonpoikien haluttomuudesta maksaa autioutilaveronsa sotamiehille: KrKR 29.11.1654: Till Landzhöfdingen Johan Rosenhane, Ernest Creutz; Tappelunujakoista sotilaiden ja siviilien kesken ks. esim. VA 7953, 143 (ratsumies E.H.) ja 144 (kapt. M.M.); Sakkoluettelo Hollolan ylisestä kihlakunnasta 1651; Ks. m. Siviilien ja sotilaiden osuus alioikeuksissa käsitellyissä salavuoteusjutuissa: Pyökkänen 1990, 368; Esimerkkejä riita-asioista Ruotsissa: Ågren 1989, 153-.

101 Vrt. KrA, KrKR 13.7.1654: Till Rijksz Marsken.

Sotilaat luotonantajina – sotaväen sijoitusalueen väestö kärsijänä

'Saksan sodan' rahoituksessa kotimaasta kannetut vakinaiset ja ylimääräiset verot, tullit ja ulkomaiset apurahat näyttelivät vain vähäistä osaa. Pääosa sotarasituksista kannettiin sotaväen sijoitus- ja valloitusalueiden väestöltä. Kotimainen vanhempi jakolaitos kattoi kansallisen sotaväen vuosipalkat, ratsujen ja ratsukkojen varustamiskustannukset sekä esikuntahenkilöstön ylimääräiset palkat. 'Kentällä' ja varuskunnissa olleen sotaväen kuukausipalkat ja sotaväen päivittäinen ylläpito, jotka olivat huomattavasti edellä mainittuja kustannuksia suurempia, maksettiin niin ikään sotaväen sijoitus- tai sotatoimi-alueiden asukkailla.

Karu totuus on, etteivät sotilaat saaneet usein edes kotimaisia palkkasaataviaan täysimääräisinä, vaan palkat rästyivät. Palkkojen rästytyksen syinä olivat talonpoikien varattomuus, katovuodet, kruunun virheelliset arviot tilojen veronmaksukyvyistä, sotaväen tilojen köyhtyminen, lahjoittaminen, läänittäminen ja rälsrikaupat. Muina syinä voidaan mainita rykmenttien laiminlyönnit tilinpidon perusteena olleiden vahvuusluettelojen toimittamisessa sotakollegiolle, paikkaansa pitämättömät tiedot vahvuusluetteloissa, sotaväen saatavien jakaminen muille viranhaltijoille, veropalkkahallinnon sisäiset ongelmat ja se, ettei sotaväen täyttämättä jääneiden virkojen säästöistä saanut ennen vuotta 1647 maksaa muista viroista puuttumaan jääneitä palkanosia.

Kruunun velka Ruotsin sotaväen vakinaisen menosäännön alaiselle henkilölle kasvoi jatkuvasti vuosina 1640-52, ottamatta lukuun vuosia 1642 ja 1646. Tämä velka oli vuonna 1650 vähintään 55 027 – 90 473 talaria. Rästytyneillä rahoilla olisi saanut tyydytettyä arviolta 12 000 – 20 000 ihmisen yhden vuoden leipäviljatarpeen. Käytännössä velkasumma oli todennäköisesti moninkertainen, sillä luvuissa ei ole mukana jakolaitoksen ulkopuolisia kuukausipalkoista maksamatta jääneitä rästejä. Kruunu pystyi vähitellen, viimeistään vuosina 1652-53, lyhentämään jossain määrin vanhemman jakolaitoksen alaisia velkojaan sotilaille, mutta vuonna 1655 alkanut sotajakso näyttäisi katkaisseensa tämän lupaavan kehityskulun.

Palkkojen perintä talonpojilta ja voudeilta ei sujunut ongelmitta, vaan näiden epäiltiin pimittävän osan vuoden tulosta. Sotakollegio antoi siksi vuonna 1654 ohjeet lähettää rykmenteistä sotilaita peltojen laitamille valvomaan sadonkorjuuta ja viljan toimittamista veroaittoihin. Tämä tuo ikävällä tavalla ilmi sen inhimillisen hädän, minkä taistelu leivästä sai aikaan.

■ VII Sotaväen huoltoapu

Kenttäarmeijassa taistelleita haavoittuneita ja sotaretken aikana sairastuneita sotilaita jätettiin toipumaan marssireitin varrella olleisiin kyliin ja Itämeren varuskuntiin.¹ Taistelukululta kolhiutuneena kotiutettu suomalainen sotilas saapui usein Tukholmaan nälkiintyneenä, paljain jaloin ja vähin vaatein.² Pahimmin sairastuneet saatiin Saksasta Ruotsiin.³ Päästäkseen meren yli Suomen sotilaat kääntyivät tavallisesti sotakollegion puoleen matkamuonan ja kuljetuksen järjestämiseksi.⁴ Ellei kolhuja kärsinyt nihti voinut vetäytyä lähimaistensa hotseihin, hänellä oli kotimaahan palatessaan vaihtoehtoina kerjuu, apu kruunulta, sukulaisilta, ruodulta, kirkolta tai paikallisyhteisöltä.⁵ Ratsumiehet ilmeisesti palasivat isäntänsä luokse.⁶ Tässä on tarkoitus kiinnittää huomiota seuraaviin ongelmiin:

- 1) Tarjosiko vanhempi jakolaitos minkäänlaista 'sosiaaliturvaa' terveytensä tai virkansa menettäneille sotilaille ja sotavanhuksille – mikä oli sotaväen menosäännön ulkopuolisten asema?
- 2) Keillä oli oikeus sotilaille osoitettuihin palkkoihin – ketkä kuuluivat vanhemman veropalkkajärjestelmän piiriin?

I. Sotarahneista huolehtiminen

Modernin Euroopan ensimmäisen vakinaisen sotilassairaalan perusti Espanjan Alankomaissa olleita joukkoja varten Alban herttua vuonna 1567, mutta jatkuvaan käyttöön tämä Brabantissa ollut Mechelen sotilassairaala saatiin vasta vuonna 1585. Sairaala työllisti 49 henkilöä, ja siellä oli 330 sairavuodetta.

1 KrA, rullor 1642-43:11, 112-; 1642:20, 6, 211; 1650:6, 113-; VA 7001b: Rulla Uppå Öfversteut. A. Munckz compagnie 1.2.1650 (PohJv); Pykkänen 1991, 36.

2 KrA, KrKR 29.6.1636: Reko Klemetinpoika; KrKR 7.12.1646; KrKR 5.3.1647; KrKR 31.1, 6.4, 22.4 ja 28.5.1650: Mm. Prahan taisteluissa loukkaantuneita Hämeen rykmenttien sotilaita; KrKR 23.1.1651: Everstiluutnantti Märten Ingewaldson Brämmare.

3 Vrt. KrA, KrKR 11.10.1636: Till Rijkz Cammerådth.

4 KrA, KrKR 2.11.1641; KrKR 15.4.1642; Ks.m. KrKR 19.12.1645; KrKR 10.10.1648.

5 Vrt. KrA, KrKR 11.10.1644: Till Jöns Kurck; KrKR 13.7.1653: Till Consistorium uti Ubsala; Forsius 1982, 29-30; Ks. m. Kuisma 1990, 261-262.

6 Vrt. esim. Lappalainen 1983, 35.

Mechelen sotilassairaalan tarkoitus oli kuntouttaa michet siten, että he pystyisivät palaamaan takaisin palvelukseen. Mechelen ei ollut varsinainen sotainvalidien veljeskoti, jossa olisi huolehdittu sotaraihnaisten klinikäisestä ylläpidosta, vaan sotilassairaala.⁷

Sotaraihnaisten 'veljeskodin' perustamisessa ruotsalaiset olivat ilmeisesti ensimmäisiä. Kustaa II Aadolf päätti Mitaun piirityksen aikana vuonna 1622 – kuultuaan, että uscissa maissa huolehdittiin haavoittuneista – perustaa Vadstenan sotilashuoneen. Se oli ensimmäinen loukkaantuneille ja vanhoille sotilaille varta vasten perustettu laitos. Esimerkiksi Italiassa, Espanjassa, Ranskassa ja Englannissa sotaraihnaisista huolehtivat luostarit ja kirkot.⁸ Espanjalaisten Alankomaiden sotaväki oli asiassa liikkeellä ruotsalaisten kanssa samoihin aikoihin. He perustivat erityisen 'kodin' sodassa loukkaantuneille sotilaille, jossa oli vuonna 1640 majoitettuna 346 miestä. Ranska perusti vastaavan sotavanhuksille ja -raihnaisille tarkoitetun "Hôtel des Invalides'in" vuonna 1670.⁹ Kysymys sotilashospitaalin perustamisesta oli ollut esillä myös Tanskassa.¹⁰

Vadstenan vastaanottokyky oli ainakin vielä vuoden 1640 lopulla heikko, koska sotilashuoneen rakennus- tai korjaustyöt olivat kesken. Sen ulkopuolelle jääneille sotaraihnaisille tuli jakaa viljaa.¹¹ Suunnitteilla oli myös Suomen sotilashuoneen ja sotilashospitaalin perustaminen Vadstenan mallin mukaisesti, mutta sen puuttuessa oli sairaille sotamiehille järjestettävä viljaylläpito vanhaan tapaan.¹² Sotilaille myönnetyn viljamäärän suuruuteen vaikuttivat sotilaan ja hänen perheensä tarve, varallisuus, palvelusvuodet, arvoaste, ansiot, joukko-osasto ja mahdollisesti aselaji.¹³ Sodassa vammautuneelle perheelliselle sotamiehelle, joka ei halunnut asua Vadstenan sotilashuoneessa, kuului vuosittaisena ylläpitona neljä tynnyriä viljaa. Avioituneille aliupseereille oli jaettava vastaavasti kuusi ja vänrikeille sekä luutnanteille 12 viljatynnyriä.

Oikeus Vadstenaan pääsyyn oli kaikilla Ruotsin sotaraihnaisilla vaimoinen ja lapsinen sikäli kun sotakollegio sen salli. Tilojen ja hoitovarojen puute, pitkä merimatka ja maataival sekä vieraskielisyys ehkäisivät kuitenkin tehokkaasti suomalaisten hakeutumisen ja pääsyn sinne. Suomalaiselle perheettömälle

7 Vrt. Parker 1988, 72-75: Mechelen sai seuraajia vasta kun englantilaiset perustivat Kilmainhamin sotilassairaalan Dubliiniin 1681 ja Chelsean sotilassairaalan Lontooseen 1684; Ks. m. Rafael Altamira (Translated by Muna Lee), A History of Spain. 1962, 378.

8 Sträng 1981, 39-40, 44; Fredenberg 1883, 84-85; Ks. m. Lagerroth 1928, 76.

9 Parker 1988, 73, 75: Parker ei mainitse ollenkaan Ruotsin Vadstenan sotilashospitaalia.

10 Lind 1994, 41.

11 Vrt. KrA, KrKR 9.12.1640; KrKR 1.2.1641: Till Claudi de la Val: Esim. kersantti ja sotavanhus Märthen Pedersson, joka sai vuosittain kaksi tynnyriä viljaa, määrättiin v. 1642 Vadstenan sotamiestaloon. Kersantti anoi kuitenkin nöyrästi lupaa säilyttää viljaylläpito ja jäädä kotiin vaimon ja lasten luo. Sotakollegio myöntyi toivomukseen; Ks. m. KrA, Vadstena Krigsmanshus rullor 1639-1697.

12 KrA, KrKR 26.6.1641: Till Henrich Fleming; Ks. m. Kuisma 1990, 261.

13 Vrt. KrA, KrKR 9.12.1640; KrKR 13.6.1642: Öpen Zedell för en gammal ryttare Märten Clemetsson i Finland; KrKR 5.10.1643: Öppen Zedell; KrKR 29.3.1643: Öppet Bref; KrKR 11.9.1647: HKM:n Henkikaartissa palvellut lippumies Wilhelm Blem sai loppuelämänsä ajan kahdeksan tynnyriä viljaa; KrKR 5.7.1651: Terveytensä ja näkönsä menettäneelle luutnantti Matti Yrjönpojalle myönnettiin kymmenen tynnyriä viljaa vuosittain.

sotamiehelle oli annettava joitakin tynnyreitä viljaa harkinnan mukaan.¹⁴ Parhaassa tapauksessa vapautuspassin saanut haavoittunut sotilas saattoi saada kotimaasta tilan, ylläpidon ja esimies- tai siviiliviran.¹⁵

Kristiina-kuningatar antoi vihdoin vuoden 1646 lopulla lahjoituksen Suomen sotilashuoneen perustamiseksi Hämeeseen. Kysymyksessä oli läänitys, jonka verot oli jaettava seudun apua tarvitseville sotilaille.¹⁶ Lähteissä esiintyvistä termistä ”krigshospital” huolimatta, kysymys ei ollut varsinaisesta sotilashospitaalista, vaan vain sotilashuoneelle osoitettujen verojen jakamisesta sotaretkillä toimintakyvyn menettäneille ja heidän läheisilleen.¹⁷

Sotaraihnaiten ylläpitoon osoitettiin sotilashospitaalin varoista vuonna 1652 604 talaria. Suuren suuresta avusta ei ollut kysymys, sillä mikäli kullekin avunsaajalle osoitettiin noin kaksi tynnyriä viljaa vuodessa, olisi näillä varoilla voitu turvata vain 134 sotaraihnaisten välttämättömin ravinto.¹⁸ Merkityksetöntä apu ei silti ollut, sillä osa klinikäisen sotilashuoneavun piiriin päässeistä kituutti hengissä uscita kymmeniä vuosia. Esimerkiksi Turun ja Porin läänin jalkaväessä palvelleet sokcutunut sotamies Jussi Jussinpoika sai elatusta vuodesta 1647 alkaen neljännesvuosisadan ajan.¹⁹ Kruunulla ei ollut tarjota vielä 1670-luvullaakaan terveytensä sotahommissa menettäneille suomalaisille sotamiehille juuri muuta hyvitystä kuin raha- tai luontaiskorvaus. Ne, joilla ei ollut omaa tilaa tai muuta majapaikkaa, joutuivat kulkemaan kerjuulla.²⁰

Tilojen ja niiden verojen jakaminen ’sotilashospitaalin’ käyttöön tavallaan täydensi sotaväen veropalkkalaitosta, sillä ”kruunulle jääneitä” eli sotaväen jakolaitoksen ulkopuolella olevia, veronsa suoraan kruunulle maksavia tiloja oli niiden vuoksi entistäkin vähemmän.²¹

-
- 14 Vrt. KrA, KrKR 13.11.1641: Ordning; KrKR 16.2.1654: Till Lars Kagg; KBR I: 14.8.1640: 4 § ja 31.3.1641: 19-20 §; Ks. m. KrKR 18.10.1637; Pykkänen (Genos 3/94) 1994b, 116-117; Warnstedt 1994, 40;
 - 15 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1648, 294-295: Korpraali Hannu Tuomaanpoika, jonka oikea jalka halvaantui musketinkuulasta, kelpasi kotimaassa olevien nihtien muonittajaksi; KrA, KrKR 11.10.1644: Till Jöns Kurek; KrKR 23.6.1643: Vanhuuden vuoksi ratsupalveluksesta luopunut Sven Michelsson nimettiin juhannusaattona 1643 Hämeenlinnan vahtimestariksi; KrKR 19.10.1646: Pertti Tuomaanpoika; Ks. m. Virrankoski 1973, 643.
 - 16 Vrt. KrA, KrKR 30.12.1646: Memorial för Krigsfiscalen Jochim Liebstop; KrKR 21.1.1647: Till J. Liebstop; Roos 1933, 22-23 viite 3: Liebstorff sotilashuoneen edustajaksi; Ks. m. Blomstedt 1960, 95.
 - 17 Vrt. KrA, KrKR 5.10.1643: Instruction: 18 §: Suomen sotilashospitaalin viljoista; KrKR 13.7.1650: Jochim Liebstop; KrKR 5.7.1654: Kyrön Tapani Eerikinpojan tuli saada ylläpito ”af Krigsmanshusmedlen”; Ks. m. KrKR 25.11. 1637: Vadstenasta käytetään nimitystä ”wårdhus eller Krigz Hospital”; Steckzén 1930, 140; termi ”krigshospitalet i Finland år 1647”; Fredenberg 1883, 84-85 ja Forsius 1982, 30: Sotilashuone eli sotilashospitaali.
 - 18 Laskelma on suoritettu sen tiedon varassa, että viljan kruununhinta oli n. 2,25 talaria tynnyriltä: Vrt. KrA, MHB 1652, 138-139; KrKR 12.7.1654; KrKR 23.7.1652: Öpet brief (kirje N:o 177): Vanhalle ja ruumiillisesti heikolle, monta hevosta ja varustusta menettäneelle Karjalan ratsurykmentin ratsumies Niilo Eerikinpoika Nathaiselle myönnettiin v. 1652 loppuelämäkseen kaksi tynnyriä viljaa vuosittain; KrKR 30.6.1653: Jochim von Liebsdorff: Martti Mikonpoika.
 - 19 Warnstedt (Genos 1/94) 1994, 41-44; Ks. lisää: KrA, Vadstena Krigsmanshus rullor 1665-1829, 2-3: Esim. väpeli Thomas Tysk Lempäälän pitäjältä.
 - 20 Steckzén 1930, 430; Ks. m. Ericson 1983, 43; Sträng 1981, 44.
 - 21 Vrt. Matinoli 1976b, 67; Lagerroth 1928, 74-76, 87, 92, 97, 99.

2. Avustukset sotilaiden leskille ja perheille

1600-luvun jatkuvien sotien aikana naiset saivat ottaa kasvavassa määrin vastuun tilojen hoidosta miesten ollessa sotaretkillä tai jäädessä palaamatta sodasta,²² vaikka kruunu pyrkikin hyvin pitkälle välttämääseen tilannetta, missä tilan kaikki miesväki olisi viety sotaan.²³ Miesten ollessa vuosikausia poissa kotoaan tilat rappeutuivat ja saattoivat siirtyä toisten omistukseen. Monen sotamiehen vaimon kohtalo oli vajota mökkiläisen asemaan ja hankkia leivänjatketta kehräämällä ja kerjäämällä.²⁴

Sotapäällystön vuonna 1607 Uppsalan valtiopäivillä esittämässä postulaatissa edellytettiin, että kruunu suorittaisi jonkinlaisen korvauksen sotilaiden leskille ja lapsille.²⁵ Kysymys oli selvästikin vanhan tavan legitimoimisesta tai uuden käytännön määrittelemisestä. Kruunu oli myöntänyt sodassa terveytensä menettäneille sotilaille ja heidän leskilleen määräaikaista tilojen verovapauksia, viljaa tai vastaavia korvauksia viimeistään Kustaa Vaasan ajoista. Leskille ei kuitenkaan jaettu korvausta sen jälkeen kun he avioituivat.²⁶ Köyhä sotamiehen leski saattoi saada apua myös ruodulta. Näin kävi esimerkiksi ruotsalaiselle Kirstin Nilsdotterille (i Löfstaz), joka jäi vuonna 1635 hoitamaan yksin tilaansa, kun kaksi hänen poikaansa vietiin nihdeiksi Preussiin.²⁷

Taloluvun mukaisten väenottojen myötä yleistyi sijaisten palkkaus sotamiheksi talon puolesta. Mökinpoika voitiin ottaa jo lapsena taloon elätettäväksi nimenomaan sillä puheella, että hän menisi aikuistuttuaan nihdeksi talon puolesta. Jos taas vanhemmat itse olivat elättäneet sotaväkeen astuvan poikansa täysikasvuiseksi, talon oli suoritettava vanhemmille hyvitys: esimerkiksi lehmä ja jyvätynnyri. Sijaissotamiehelle maksetuista korvauksista tärkein oli pestiraha, joka vaihteli tapaus kerrallaan.

Esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaalla oli 1600-luvun puolimaissa tavallisinta maksaa noin 100 kuparitalarin eli 40 hopeatalarin pestiraha. Sodan alla kyseinen summa saattoi kasvaa huomattavasti suuremmaksi. Osan pestirahasta sai usein sotamiehen perhe. Jos nihdeksi lupautunut oli naimaton, pestirahasta maksettiin osa hänen vanhemmilleen. Mikäli nihti kuoli ennen kuin ehti nauttia pestirahan, maksamatta jäänyt osa oli suoritettava hänen lähimmälle omaiselleen. Riitapauksissa kruunu antoi yleensä enemmän ymmärtämystä sotamiesten perheille kuin muille itsellisille.²⁸ Mikäli nihti kuoli kruunun palveluksessa ehtimättä nauttia edes ruoturahaa, se tuli korvata nihdin vanhemmille, vaimolle ja lapsille tai lähimmälle perilliselle seuraavassa katselmuksessa.

22 Lindegren 1980, 62-63, 120-125, 130, 257; Parker 1988, 53.

23 Lappalainen 1987b, 65-66; Lindegren 1980, 174; Luukko 1945, 415, 419-421, 424.

24 Luukko 1945, 430.

25 Artéus 1986, 53.

26 Fredenberg 1883, 84; Frosterus 1765, 42; Mäkelä 1979b, 375; Luukko 1945, 470; Kuisma 1990, 261; Virrankoski 1973, 634.

27 KrA, KrKR 6.7.1635: Till Ture Sparre; Ks. Nordiska Familjebok (13) 1930, 540: Löfstad on Itä-Göötanmaalla.

28 Virrankoski 1973, 622-624; Luukko 1945, 421-423; Lappalainen 1975, 36-37: Esim. sysmäläinen Kaarina Mikontytär.

Kuninkaallisella päätöksellä 18.3.1637 säädettiin, että ratsumiesten lesket ja lapset saivat nauttia armovuoden palkan aivan kuten muutkin kruunun virkamichet. Ratsuväessä leskien armovuosipalkkaan ja ylläpitoon kuuluivat sekä ratsukkojen varustamiseen varattujen vapaatilojen verot että esimiesten kyseisen vuoden palkat.²⁹ Leskelle oli myös ennen muita annettava mahdollisuus varustaa uusi ratsukko edesmenneen miehensä ratsutilalta.³⁰ Sijaisen puolestaan varustanut ratsutilallinen joutui maksamaan sijaisratsumiehen leskelle rästissä olleet palkat.³¹

Aivan turvattomia sotalesket – varsinkaan upscereiden – eivät siis olleet, sillä he saivat periä miestensä rästipalkat kruunulta. Esimerkiksi Hämeen jalkaväen eversti Hendrich Burtin kuoltua vuonna 1643 hänen leskensä vaati kruunua korvaamaan miehensä palkkarästit.³² Rästien maksu saattoi olla hidasta. Kruunu esimerkiksi lyhensi eversti Burtin leskelle rästisaatavia ainakin vielä vuonna 1652.³³

Jalkaväessä lesken armovuosipalkkaan näyttäisi kuuluneen vuosipalkka, josta osa annettiin mahdollisesti viljälläpitoa. Väepeli Yrjö Matinpojan leski Kirsti ja hänen neljä pientä lastaan saivat kruunulta neljä tynnyriä viljaa neljän vuoden ajan.³⁴ Matleena Tornbergin mukaan tämä riitti perustoimeentuloon, sillä aikui- nen ihminen tarvitsi eläkkeen vuodessa noin kaksi tynnyrillistä leipäviljaa (noin 200 kg) ja lapset iästä riippuen puolisen tynnyriä tai enemmän.³⁵

Esimiehet majoitusmestareista eversteihin hoitivat komppanianpäällikkyyden lisäksi rykmentinupscereiden virkatehtäviä ja saivat palkkaa molemmista viroistaan. Leski sai tällaisessa tapauksessa nauttia suruvuodelta kummankin viran palkat. Esimerkiksi Tanskan sotaan Hämeen jalkaväen riveissä osallistuneen

-
- 29 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1644, 248-249; KrA, KrKR 29.8.1644: HämUmRv:n ratsumestari Mathias Roosin leski; KIBR I: Strängnäs 7.2.1639: Ruoduilta kerättiin yhdeksän hopeamarkan ruoturaha nihdin aseistuksen hankkimiseen; Ks. v:n 1637 päätös: Livijn 1835, 53.
- 30 KrA, KrKR 13.12.1643: Krigs Collegij förklaring: Jos kunnollisen ratsukon esittäneen lesken varallisuus ei riittänyt aseisiin ja haarniskaan, kruunu tuli leskeä vastaan lahjoittamalla ne pääkatselmuksen yhteydessä; Ks. m. Livijn 1835, 54: Viittaus kuninkaalliseen muistioon 19.2.1639: 2 §; Belfrage 1934, 25.
- 31 Vrt. Luukko 1945, 442.
- 32 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1643, 183; 1644, 14: Kapteeni Johan Bertilssonin leski; 1644, 295: Itä-Göötan rykmentin kapteeni Walter Duufsin leski; 1644, 211: Eversti Burtin v:n 1638 saatavista (1 500 talaria) maksettiin 401 talaria 1644, mutta loput jäivät edelleen rästeiksi; 1646, 77, 90-91: Eversti Burtille v:lta 1638-1643 kuuluvia ylimääräisiä palkkoja (bestelningh) oli v:ta 1647 koskevissa laskelmissa maksamatta vielä 5 631 talaria. Kruunu ei pyrkinytkään maksamaan ensin tiettyjen vuosien rästejä pois alta, vaan lyhensi samanaikaisesti esim. vuosien 1638, 1640 ja 1641 rästejä sitä mukaa ja niiltä momenteilta, joihin rahoja oli kertynyt. Kruunu ei siis käyttänyt v:n 1641 palkkavaroja v:n 1638 rästeihin, vaan maksoi ne vasta kun maksuvelvolliset olivat toimittaneet veronsa kruunulle; 1647, 31: Burtille kuuluneet palkkarästit olivat vähentyneet 5 595 talariin; Vrt. myös Mäkelä 1989, 158.
- 33 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1648, 298; 1649, 320: Myös HämUmRv:n edesmenneen kenraalimajuri Torsten Stålhandsen perillisille maksettiin vuosien takaisia palkkarästejä; KrA, KrKR 31.7.1643: Per Gustafsson.
- 34 KrA, KrKR 31.7.1648 (s. 434): Jochim Liebsdorff; Ks. m. KrKR 1644:531: Peer Gustafsson 29.10.
- 35 Keskustelu väitöskirjaansa valmistelleen M. Tornbergin kanssa 31.8.1992; Vrt. Hannerberg 1971, 94; Moring 1987, 15; Vertailun vuoksi mainittakoon, että ruokaviljan kulutus oli Kiinassa v. 1990 keskimäärin 239 kg henkeä kohti; Malinen (Kanava 4/95) 1995, 224; Ks. m. Jutikkala 1980, 195.

majuri Johan Anderssonin kuoltua 16.6.1644 Jyllannin Aarhusissa leski Eva von Deckhoff sai nauttia armovuosipalkat miehensä majurin ja kapteenin viroista.³⁶ Upscereiden leskille annettiin toisinaan myös läänitykseksi joitakin tiloja.³⁷

Hämeen-Uudenmaan ratsuväen luutnantti Zacharias Botvedsson kaatui Nördlingenin seudulla käydyssä taistelussa 28.10.1648. Häneltä jäi jälkeensä kolme pientä äiditöntä orpopoikaa Elias, Samuel ja Sigfrid sekä suuret velat. Varattomille pojille myönnettiin isänsä vuosien 1648-49 saatavat armovuosipalkaksi.³⁸ Mikäli sotilailta jäi velkoja, heidän vaimonsa olivat tietyissä tapauksissa korvausvelvollisia.³⁹

Sotaleskelle myönnetty armovuosipalkka ei nimestään huolimatta ollut aina täysi vuosipalkka, vaan kruunu pyrki säästämään tässäkin: Jos ratsumies kaatui juhannuksen – elokuun aikana, leski sai nauttia armovuosikorvausta vuoden loppuun eli puolen vuoden palkan. Syys-toukokuussa kuolleesta sotilaasta kruunu sen sijaan maksoi armovuosikorvauksen koko palkkavuodelta juhannuksesta juhannukseen.⁴⁰ Myös muut omaiset kuin lesket ja lapset saattoivat periä sukulaistensa rästisaatavia.⁴¹

Kruunu oli 1620-luvulta lähtien pyrkinyt muodostamaan osasta valloitetuille alueille sijoitetuista varuskuntajoukoista pysyviä siirtokuntia. Siirtokuntakomppanioiden lisäksi monet varuskunniksi sijoitettujen rykmenttien miehistä ottivat mukaansa perheen tai perustivat sellaisen paikanpäällä.⁴²

Varuskuntien sotilasperheillä ei ollut muuta tekemistä varsinaisen veropalkka-järjestelmän kanssa kuin se, että ne olivat oikeutettuja perimään armovuosi-saatavat ja rästipalkat perheenpään poistuttua. Sotamiesten pojat laskettiin sen sijaan niin selvästi kuuluviksi rykmentiin, että kun isä menehtyi ja hänen poikansa jäi täysorvoksi, tämä pidettiin silti edelleen rykmentin kirjoissa ja poikasesta huolehdittiin. Sotilaspojista myös maksettiin armovuoden palkka aivan kuten upseerin kuoltua.⁴³ Esimerkiksi Viipurin läntisen jalkaväkiryk-

36 KrA, KrKR 29.10.1644; HämJv:n vaiheista ks. Pylkkänen (TuYHL) 1989, 96-97; Ks. m. KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1644, 6: Maj. mestari Carl Pyllin tapaus; KrA, KrKR 4.9.1650: Everstilutnantti Edvart Jonstonin kuolema 6.8.1649; Wirilander 1950, 20-22: Majoitusmestarin ja komppanianpäällikön tehtävät ja palkka erotettiin toisistaan 1600-luvun puolivälin seutuvilla.

37 Åström 1980, 305; Saloheimo 1990, 44, 83; Ks. varhemmilla ajoilla m. Nilsson 1989, 110-111 ja 117.

38 KrA, KrKR 15.7.1653: Erich Andersson; Personregister, rullor 1650:5.

39 Mäntylä 1969, 212; Naisten oikeudellisesta asemasta velka- ja perintöasioiden suhteen ks. enemmän: Pylkkänen 1990, 262-270, 288, 317-.

40 Vrt. KrA, KBR I: 18.3.1637: Muutos armovuosipalkkaan; Ks. m. KrKR 9.9.1647 ja RRPB (Tav.-Nyl. län) 1645, 7: HämUmRv:n majuri Johan Henriksson Jägerhornin lesken armovuosipalkka; Tämä ”vanha määräys” vahvistettiin uudestaan 22.11.1680: Fredenberg 1883, 28.

41 KrA, KrKR 27.10.1652: Ture Ribbing (kirje N:o 270): Sotakollegio vaati maaherraa antamaan voudille käskyn maksaa Oulun pitäjän Elisabeth Matintyttärelle kuolleen veljen rästipalkan.

42 Fagerlund 1983, 47-49; Esim. HämJv:n vääpeli Johan Jacobssonin vaimo oli Tartosta: KrA, Regementsräkenskaper -1723. Supplement. Vol.60.a: Tavastehus läns infanteri 1639; Ks. aihepiiristä enemmän: Margus Laidre, Schwedische Garnisonen in Est- und Livland 1654-1699. Tallinn 1990; Saloheimo 1990, 169.

43 Lappalainen 1975, 47; Ks. m. KrA, rullor 1655:4, 1529-: UmLJv:n lapsirulla; 1655:4, 1605-: ViipJv:n lapsirulla.

mentin nihti Sipi Valtosen pojan Petteri Sipinpojan kuoltua reilun viiden vanhana, hänen vanhempansa olivat oikeutettuja saamaan kaksi tynnyrillistä sotilaspojille varattua viljaa armovuosikorvauksena.⁴⁴

Sen selvittäminen, kuinka monet sotilaista olivat perheellisiä, ei ole yksinkertaista. Vuosien 1637–40 tilien perusteella on laskettavissa, että vuoden 1637 Hämeen jalkaväkirykmentin (H. Burtin) 156 esimiehestä vähintään 75:llä oli kotimaassa vaimo. Kun tähän lisätään vielä muista lähteistä kootut tiedot, niin vähintään 82 esimiehellä – eli yli joka toisella – oli vaimo. Avioituneiden lukumäärä oli todellisuudessa varmaan vieläkin korkeampi. Tilit eivät paljasta koko totuutta, sillä palkan saattoivat kuitata vaimon sijasta muutkin omaiset tai sotilaiden palkkavaltuudet.⁴⁵ Osalla varuskuntien sotilaista oli sitä paitsi vaimot ja perheet mukanaan, joten heitä emme tapaa tileistä.⁴⁶ Kun näinkin moni esimies oli perheellinen, on selvää, ettei palkkatiloilta voitu suorittaa keskeytymättä palkkoja sotaväelle, vaan tilojen verot olivat osaksi sidottu sotilaiden leskiperheiden ja lähiomaisten armovuosi- ja rästipalkkoihin.

Vastaavasti vähintään 37 % Hämeen jalkaväen ja 38 % Hämeen-Uudenmaan ratsuväen vuoden 1641 esimiehistä avioituivat jossain elämänsä vaiheessa. Laskelmat perustuvat edelleenkin satunnaisiin hajatieloihin, joten todellisuudessa avioituneiden määrä oli varmasti suurempi. Taulussa 3 on esitetty Hämeen ratsuväkirykmentin ja Hämeen jalkaväkirykmentin vuoden 1641 päällystön avioituneiden esimiesten vähimmäismäärät. Vuonna 1641 Hämeen-Uudenmaan ratsu-upseereiden tehtävissä palvelleista 83 %, aliupseereista 47 % ja alemmasta päällystöstä 10 % avioitui. Hämeen jalkaväen upseereista 56 % ja aliupseereista 63 % sekä alemmasta päällystöstä 32 % avioitui. Varsinkin tiedot alemman päällystön avioliittojen vähäisestä määrästä tuntuvat jossain määrin epäluotettavilta. Se on selitettävissä suurelta osin sillä, että heistä on huomattavasti vaikeampi saada tietoa kuin ylempien 'säätiryhmien' jäsenistä.

Esikuntahenkilöstöön on laskettu ratsuväessä saarnaajat ja parturit ja jalkaväessä pappien⁴⁷ ja parturien lisäksi rykmentinkirjuri ja profossit. Esimerkiksi kaikki kyseenomaiset parturit ja profossit olivat syntyperältään todennäköisesti saksalais-balttilaisia, joista ei ruotsalaisissa lähteissä juuri muuta mainita kuin nimi.

Joidenkin rykmenttiin palkattujen ulkomaisten ammattimiesten palkan järjestäminen Suomesta käsin saattoi olla ongelmallista, jos heillä ei ollut omaisia tai palkkavaltuutettuja Suomessa. Mahdollisesti tällaisesta tapauksesta oli

44 KrA, rullor 1655:7, 661, 670, 673.

45 KrA, Regementsräkenskaper -1723. Supplement. Vol 60.a: Tavastehus läns infanteri 1637-1640: Upseereista 8:lla, aliupseereista 11:llä, alemmasta päällystöstä 54:llä ja esikunnasta 2:lla profossilla oli vaimo; Lisätiedot pro gradu -työtä varten keräämästäni HämJv:n esimiesten henkilökortistosta: v:n 1637 lippumies Eskill Perssonilla (KrA, Finska Militieböcker 1656:7, 792), vänrikki Peter Schmidtillä (Elgenstierna VII/1932, 30-), kapteenilla Brix Böning (Schlegel och Klingspor 1875, 39-), Anders Munck (Carpelan 1958, 734-), Johan Andersson (KrA, Personregister, rullor -1700 ja RRPB [Tav.-Nyl. län] 1644, 247), majuri Detlof Siwersillä (Carpelan 1958, 662-) ja eversti Ilenrik Burtilla (RRPB [Tav.-Nyl. län] 1643, 176) oli myös vaimot.

46 KrA, RRPB II.B. 1640: Karelen, s. 27-30: Esim. Narvassa palvelleilla ViipItJv:n (R. Wrangelin) sotilailta oli vaimoja mukana Narvassa.

47 Pappien avioliitoille ei ollut estettä uskonpuhdistuksen jälkeen: Laine 1995, 158.

kysymys niiden kahden parturin kohdalla, joiden vuosia 1637-38 koskevat veropalkkaoukeudet Hämeen jalkaväen majuri Detlof Siwers lunasti maksamalla itse heidän palkkansa.

TAULU 3. Avioituneiden määrä suhteessa esimiesten kokonaismäärään Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin (HämUmRvR) ja Hämeen jalkaväkirykmentin (HämJvR) vuoden 1641 eri päällystöryhmissä

	HämUmRvR	HämJvR
Upsceerit	20/24	14/25
Aliupseerit	9/19	10/16
Alempi päällystö	4/41	31/96
Esikuntahenkilöstö	-/3	-/11
Yhteensä	33/87	55/148

Lähteet: Ks. viite 48.

Ei ollut myöskään harvinaista, että aviosuhteet sokeutuivat miesväen ollessa poissa kotoa. Hämeen jalkaväen vääpeli Tuomas Mikonpoika ja hänen samassa kompaniassa palvellut rumpalipoikansa Heikki Tuomaanpoika joutuivat yhteisvastuullisesti maksamaan palkoistaan huorintekoon syyllistyneen vaimonsa ja äitinsä sakot, koska Tuomas huoli langenneen vaimonsa takaisin. Tästä hyvästä Tuomaksen vaimo tosin vältti huoruudesta säädetyn kuolemantuomion, mutta ei sakkorangaistusta.

Hämeen kolmen jalkaväkirykmentin (H. Burtin Hämeen, A. Jörgenreichin Uudenmaan läntisen ja L.H. Reuterin Uudenmaan itäisen jalkaväkirykmentin) miehistön lukumäärä oli vuonna 1641 3 374 sotamiestä, joista ainakin 812 eli noin joka neljäs mies oli avioitunut.⁴⁸ Vastaavasti Savon jalkaväen eversti Alexander Gordonin ja Hans Simonssonin kompanioiden miehistä ainakin noin joka kolmannella oli vaimo. Katselmuksessa Anders Haren kompanian miehiksi itsensä ilmoittaneista 75 savolaisesta nihdistä noin joka toinen (37) oli naimisissa.⁴⁹ Näihin tietoihin verrattuna Rainer Fagerlundin (1983) tarkat

48 Vrt. KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 156, 229-250; Pylkkänen (TuYHL) 1989, 4, 32, 164 - tietoja on täydennetty mm. KrA, Indelningsverk och jordeböcker 1648: Tavastehus län 1648 -maakirjan jälkeen olevasta luettelosta, ja HämJv:n osalta: KrA, Regementsräkenskaper -1723. Supplement. Vol. 60.a: Tavastehus läns infanteri 1637-1640. Tiedot on poimittu kirjoittajan kokoamista ja hallussa olevista neulakorttikokoelmasta; Esimiehet on luokiteltu päällystöryhmiin liitteen I mukaisesti; Vrt. Ericson 1983, 37: Erään aikalaiskuvauksen mukaan ainakin ruotujakolaitoksen aikana monet Ruotsin sotamiehistä olivat perheellisiä; Aviosuhteista ks. Lappalainen 1983, 32-33; Kra, Regementsräkenskaper -1723. Supplement. Vol 60.a..., 1637: Tuomas Mikonpojan tapaus - ja 1638: D. Siwers osti partureidensa vapaatilasaatavat; Ks. aviorikoksista ja niiden rankaisumenettelystä: Mäntylä 1969, 64 ja Aalto 1996, 82-86, 108.

49 Vrt. KrA, RRPB II.B. 1640: Karelen, s. 27-30: Eversti Gordonin kompanian miehistä vähintään 31:llä oli vaimo ja kapteeni Hans Simonsson Rijsin Nümyndessä olleen kompanian miehistä ainakin 34:llä oli vaimo; KrA, rullor 1640:11, 271-, 325-, 330-: H. Simonssonin kompanian miehistövahvuus vaihteli syys-lokakuun 1640 aikana 92-117 miehen välillä ja A. Gordonin kompanian vahvuus oli syyskuussa 97 miestä.

tiedot Uudenmaan itäisestä jalkaväkirykmentistä vuodelta 1649 tuntuvat vähäisiltä. Liivinmaan varuskunnissa viisi vuotta olleessa Uudenmaan itäisessä rykmentissä vain noin joka kymmenes mies oli avioitunut.⁵⁰

Naimattomien ja naineiden määrä tietenkin vaihteli rykmenteissä jatkuvasti. Eino Jutikkalan (1957) arvioiden mukaan Hämeen yli 15 vuotta täyttäneestä vuoden 1634 aikuisväestöstä oli naimisissa jotakuinkin 60 %, mutta naimattomien ryhmässä keskeisen osan muodostivat ehkä sotilaat.⁵¹ Osaselittäjänä naimattomien suurelle osuudelle sotaväessä pitäisin irtolaisten kirjaamista sotaväen rulliin.⁵² Myöhempien ruutusotamiesten elämäntyyli oli ilmeisesti huomattavasti vakiintunempaa kuin sotaisalla 1600-luvulla. Esimerkiksi Jari Niemelän (1990) tutkimista vuosien 1776-1809 kaikkiaan 835 ruutusotilaasta korkeintaan 40 miestä eli vajaat viisi prosenttia oli naimattomia.⁵³

Täysin ainutlaatuista Ruotsin korvausmenettely sotilaiden leskille ei ollut, sillä tapa maksaa jonkinlaisia korvauksia sotilaiden leskille ja orpolapsille sekä vihollisen vangiksi joutuneiden sotureiden vaimoille oli käytössä 1640- ja 1650-luvulla ainakin Espanjan Alankomaiden sotaväessä.⁵⁴ Venäjällä taas myönnettiin 1600-luvulta alkaen aatelisratsuväen sotilaiden leskille ja lapsille pieni ylläpito- korvaus kaatuneen pomestje-läänityksen aatellisen haltijan tilalta. Leskelle ylläpito annettiin loppuelämäksi tai uuden avioliiton solmimiseen asti, mutta orpopojat vietiin vartuttuaan sotaväkeen.⁵⁵

3. Ylimääräiset upseerit

Ylimääräisellä upseerilla (reformerade officerare) tarkoitettiin esimestä, jolla ei ollut vakinaista vahvistettua virka-asemaa. Heitä ei ollut toisin sanoen kiinnitetty pysyvästi mihinkään tehtävään, mutta ei myöskään lopullisesti irtisanottu. Ylimääräiset upseerit olivat ikäänkuin 'kyttäysasemissa' odottamassa pääsyä vapautuville vakansseille ja nauttivat odotuspalkkaa siltä ajalta, jonka joutuivat vartomaan virkaanpääsyä. Vuonna 1636 ylimääräisten upseereiden vapaatilat olivat osa sotaväen tilajärjestelmää ja ne kirjattiin sotilasmaakirjoihin.⁵⁶

Ylimääräisiä upseerinvirkoja oli perustettava silloin kun kotimaassa ei ollut ketään upseeria vastaanottamassa ja harjoittamassa rykmenttiin tulevaa täydennysmiehistöä. Ylimääräisten upseereiden käyttö oli kruunulle ongelma, koska

50 Fagerlund 1983, 66: UmlUv:ssä oli päällystää 153 henkilöä ja 880 miestä eli 1033 sotilasta. Avioliiton oli solminut 99 miestä, ja näillä oli 120 lasta. Avioliitoista 30 oli lapsettomia.

51 Jutikkala 1957, 164-166, 202: Esim. Hollolan kihlakunnan 1634 henkikirjassa mainitaan 665 sotamiehen vaimoa ja 1639 tileissä 661 sotamiehen vaimoa.

52 SRA, M 399: Administr. handl. rör. ... Tavastehus läns infanteriregemente: Esim. Hämeen kolmesta kihlakunnasta kirjattiin vuonna 1645 rulliin 18 irtolaista.

53 Niemelä 1990, 56; Kuisma 1991, 413 + viite 159: Esim. Uudenmaan jalkaväkirykmentin Helsingin komppanian Helsingin pitäjän sotamiehistä oli v. 1800 avioliitossa yli 90 prosenttia.

54 Vrt. Parker 1988, 75 + viite 93.

55 Keep 1985, 45-46.

56 Vrt. KrA, KrKR 17.3.1640: Till H. Fleming; KrKR 5.9.1637: Till J. Baner och H. Wrangel; VA 7886: Läänintilit, Hämeen ja Uudenmaan sotilasmaakirja 1636-37; Roos 1933, 24: viite 2.

heidän ylläpitoonsa ei ollut varauduttu sotaväen menosäännössä, mutta silti heille oli järjestettävä ylläpito ja tilat. Sotakollegio (kriigsrätten) vaati asiantilan korjaamista vuonna 1631 siten, että kuningas määräisi täydennettävistä rykmenteistä aina joitakin upseereita kotimaahan ottamaan ajoissa vastaan ja kouluttamaan täydennysmiehistön.⁵⁷

Toisena syynä ylimääräisten upseereiden 'vakanssien' säilymiseen oli se, ettei rykmenttien komppaniamäärä säilynyt kaiken aikaa vakiona, vaan vaihteli tavallisimmin kahdeksan ja täyden tusinan välillä.⁵⁸ Tilanne oli ilmeisesti seurausta kiinteästä väenottojärjestelmästä (mies- tai taloluvun mukaan) ja tietämättömyydestä ulkomailla olevien komppanioiden todellisesta täydennystarpeesta.⁵⁹ Myös ylimääräisten komppanioiden muodostaminen oli ongelmallista, koska sotaväen menosääntö (kriigsstaten) oli laadittu vain määrävahvuisen armeijan ylläpitämiseksi. Vakinaisen sotamenosäännön puitteissa ei voitu maksaa palkkoja ylimääräiselle sotaväelle ennen kuin heidät oli hyväksytty menosääntöön.⁶⁰

Esimerkiksi Ruotsissa ja Suomessa oli vuonna 1636 enemmän rykmenttejä kuin hallitusmuoto salli. Tilanne oli korjattava pääkatselmuksessa. Monta kelpo miestä ja upseeria jäi ilman virkaa, vaikka Saksassa olleissa rykmenteissä avautui paikkoja täytettäväksi kaiken aikaa. Epäselvä nimityskäytäntö johti virkojen tuplamiehitykseen ("dubbelofficerer"). Saadakseen virkanimitysjärjestelyt säännölliselle kannalle sotakollegio vaati huhtikuussa 1636 valtakunnan kanslerilta, että hän kieltäisi Ruotsin ja Suomen rykmenttien ja komppanioiden päälliköitä itse täyttämästä vapautuneita upseerinvirkoja. Vastedes vain sotakollegio saisi, hallituksen suostumuksella, täyttää vapautuneet vakanssit. Näin pystyttäisiin paremmin välttämään ylimääräiset upseerinimitykset ja saataisiin aikaan säästöä kruunun varoihin.⁶¹

Sota-ajan tarpeet edellyttivät usein jatkossakin uutta miestä kaatuneen tai palveluksesta poistuneen tilalle ilman, että olisi ollut aikaa jäädä odottamaan sotakollegion nimityskirjettä. Se aiheutti ongelmia palkkajärjestelyihin. Esimerkiksi Hämeen jalkaväen vänrikki Willam Conradt astui rykmentin palvelukseen vuonna 1638, mutta hänen palkkansa oli saamatta vielä vuonna 1640, koska hänellä ei ollut sotakollegion valtakirjaa viran hoitoa varten. Palkan pidättäminen ilman valtakirjaa olleilta upseereilta oli varmaan tehokas keino siirtää nimitykset sotakollegiolle.⁶²

57 KrA, KrKR 12.7.1631: Stormechtigeste Konung.

58 Vrt. KrA, KBR I: Stockholm 31.3.1641: 4 §: Esim. v:n 1641 katselmuksessa joistakin jalkaväkirykmenteistä oli tarkoitus muodostaa 12 komppaniaisia; KrA rullor 1641:13: HämJv pysyi vielä kahdeksan komppaniaisena.

59 Vrt. KrA, KrKR 16.9.1651: Swar Uppå twenne Generalens (Lewenhaupt) skrifvelser ifrån Finland; KrKR 23.12.1643: Till Feltmarskalken Lennart Torstensson.

60 Vrt. KrKR 17.1.1645.

61 KrA, KrKR 30.4.1636: ... om Gen:ll Munstring; KrKR 5.9.1637: Till J. Baner och H. Wrangel.

62 KrA, Regementsräkenskaper -1723. Supplement. Vol. 60.a: Tavastehus läns infanteri 1637-1640. Räckningh... 1640; Ks. lisää palkan pidättämisestä ilman valtakirjaa olleilta: W. Conradtin tulo HämJv:n vänrikiksi v. 1638 varmistettu: KrA, rullor 1639:11, 73 ja 1641:13; KrA, KrKR 5.7.1637: Öppet bref för David Siffersson (HämUmRv) ja KrKR 27.7.1637: Till Landzhöfdingen Arflned Horn; Vrt. m. KrA, rullor 1643:11, 139, 1644:20, 239 ja KrKR 13.8.1646: Esim. HämJv:n vääpeli Martti Heikinpoika.

Ylimääräisten upseerien palkat järjestettiin 1640-luvun puolivaiheilla sotaväen vakinaisen menosäännön ulkopuolelta – ilmeisesti kruunun yleisestä menosäännöstä.⁶³ Kuningatar lupasi tammikuussa 1646 niille ylimääräisille upseereille, jotka olivat jääneet virattomiksi rykmenttien supistamisen vuoksi, että he saisivat säilyttää vanhat palvelustilansa kunnes heidät työllistettäisiin uudestaan. Ylimääräisten upseerien tilat suljettiin kuitenkin sotilasmaakirjojen ulkopuolelle.⁶⁴

Ylimääräinen luutnantti Märten Winter, jonka komppania lakkautettiin kuningattaren päätöksellä vuonna 1646, valitti sotakollegiolle, ettei hänen annettu vanhoilla päivillään nauttia mitään vapautta siitä tilasta, joka hänelle oli jaettu virkaa ja asumista varten. Sotakollegio totesi asian johdosta kirjoittamassaan kirjessään kenraalikuvernööri Per Brahelle, että kuningattaren 16.1.1646 antaman päätöksen mukaisesti kaikkien ylimääräisten upseereiden kuului nauttia sama vapaus virka- ja asuintiloiltaan kuin vakinaisten upseereiden (”*confirmerade officerer*”).⁶⁵ Luutnantti Winterin ongelma ratkesi pian valituksen jälkeen, sillä hän sai talven 1648 tullessa määräyksen astua Hämeen jalkaväen luutnantin virkaan.⁶⁶

Kolmikymmenvuotisen sodan jälkeen ylimääräisten upseereiden luku kasvoi, kun sotaväen määrää supistettiin. Kysymys oli ilmeisesti joidenkin ylimääräisten komppanioiden lakkauttamisesta.⁶⁷ Kruunu pyrki tosin pitämään ainakin osan ylimääräisistä korkea-arvoisista upseereista käytettävissään myöntämällä heille täydet palkkaedut. Esimerkiksi eversti William Barclaylle maksettiin kuningattaren vuonna 1648 antaman kirjeen perusteella odotusvakanssilla ollessaankin täyttä everstin palkkaa, kunnes hänelle löydettäisiin sopiva virka jostakin maarykmentistä.⁶⁸

Vuonna 1650 menosäännössä oli varattuna erityinen menoluokka (”*reformerad gagie*”) virattomille upseereille.⁶⁹ Sotakollegion mukaan ylimääräisten upseereiden tilojen poistaminen sotilasmaakirjoista vuonna 1646 oli tapahtunut vastoin kuningattaren ohjetta, ja se vaati edelleen vuoden 1651 sotilasmaakirja-

63 KrA, KrKR 17.1.1645: Sotakollegio nimenomaisesti kielsi maksamasta ”*ordinarie krigsstatenista*” ylimääräisille upseereille, ”*efter som dee på ordinarie staten finnas upförda och godh giörda*”.

64 KrA, KrKR 28.5.1651: Till Rijkz och Cammar Råd.

65 KrA, KrKR 8.11.1648: Till Rijkzdrotzet (Peder Brahe): Viittaa HKM:n päätökseen 16.1.1646: 3 §; KrKR 28.5.1651: Till Rijkz och Cammar Råd; KrKR 11.8.1652: Till Rijkz- och CammerRåd; Ks. m. KrKR 19.1.1650: Myös luutnantti Arvid Michelsson sai tyytyä v. 1646 komppaniansa lakkauttamisen vuoksi ylimääräisen luutnantin virkaan.

66 KrA, KrKR 15.12.1648: Fullmacht; Finsk militiebok 1654:6, 320 ja 1657:8, 1148: Winter oli HämJv:ssä luutnanttina v. 1654 ja kapteenina v. 1657.

67 Vrt. KrA, KrKR 9.11.1650: Recommendation: Supistukset koskivat mm. Turun (Stålarmin) rykmentin B. Bockin komppaniaa; Rullor 1651:5; 1651:7; 1654:4: B. Bock oli jälleen komppanianpäällikkönä vuonna 1654; KrKR 20.3.1650: Komppania, missä luutnantti Hans Småpepper palveli, lakkautettiin; Rullor 1647:11: HämJv:ssä kymmenen komppaniaa; 1650:6: HämJv:ssä yhdeksän komppaniaa; KrA, KrKP 22.1.1650: Tienstlösa officerare; Pylkkänen 1989, 25; Roos 1933, 24 viite 2.

68 Vrt. KrA, KrKR 14.2.1653: Till Cammar Collegium; Cavallie 1981, 97.

69 KrA, KrKP 3.7.1650.

uudistuksen yhteydessä ylimääräisten upseerien palkkatilojen sisällyttämistä sotilasmaakirjoihin.⁷⁰ Näin myös tapahtui.⁷¹

Vuonna 1651 määrättiin, että Suomen jalkaväkirykmentit muodostettaisiin normaalin kahdeksan komppanian sijasta yhdeksänkomppaniaisiksi, koska michiä ei yleensä tullut riittävästi katselmukseen.⁷² Yhdeksänsien komppanioiden tarpeellisuutta perusteltiin myös sillä, että niiden avulla voitaisiin pitää kotimaassa olevat nihdit paremmin koossa. Rykmenttien yhdeksänsien komppanioiden vahvuuteen laskettiin myös ne karanneet ja piileksivät nihdit, jotka saatiin kiinni.⁷³

Muutamia sotaväen menosäännön lakkautuspalkoilla olleita ylimääräisiä upseereita ja aliupseereita sijoitettiin samalla kaikkien rykmenttien kirjoille, mutta he saivat muita upseereita vähemmän palkkaa.⁷⁴ Esimerkiksi ratsuväessä ylimääräiset korpraalit ja muonittajat rinnastettiin palkkauksessa vanhastaan ratsumichistöön eli he eivät saaneet vuosipalkkaa, vaan ainoastaan 30 talarin ratsutilavapauden ratsua kohti.⁷⁵

Myös taistelussa haavoittunut upseeri voitiin siirtää ylimääräisten virkaveljien joukkoon. Kun luutnantti Johan Henriksson sai pahan osuman taistelussa, hänet kirjattiin sotaväen vakinaisten palkkalistojen ulkopuolelle ylimääräiseksi upseeriksi. Hän vaati ylläpitoa joltakin talonpoikaistilalta, koska sellainen oli suotu useille muillekin ylimääräisille upseereille. Sotakollegio suositteli maaherraa jakamaan hänelle Sulkavalta Narvassa eronneen lippumies Eskill Dunkarin Panoim-nimisen tilan, jota Matti Rekonpoika asui.⁷⁶ Toisinaan kävi niin, että sairastuneen tai vangiksi joutuneen esimiehen tilalle määrättiin joku toinen. Mikäli aiempi viranhaltija palasi virkaan, joutui sijainen palaamaan entiselle vakanssilleen tai sitten hänet kirjattiin ylimääräiseksi upseeriksi.⁷⁷

4. Kotikapteenit, -majurit ja värvärit

Paitsi ylimääräisiä upseereita, kotimaassa oli myös niin sanottuja 'kotikapteeniteita'. He eivät olleet varsinaisesti ylimääräisiä upseereita, koska heillä oli

70 KrA, KrKR 28.5.1651: Till Rijkz och Cammar Rådhi; Esim. 1636 PohRv:n (maj. Printzin komppania) sotilasmaakirjassa oli reformoituja korpraaleita: KrA, Indelningsverk och jordeböcker. Vol. 117: Österbottens jordebok pro anno 1636. Krigsfolket.

71 Esim. KrA, Regementsräkenskaper -1723. III.B. Åbo län 1650-1652: Jordebok 1651, 232: Reformoitu kapteeni Gustaf Edemundt.

72 KrA, KrKR 16.9.1651: Swar.

73 KrA, KrKR 27.11.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaring (till Jochim Liebsdorff): 19 §.

74 Roos 1933, 24: viite 2.

75 Vrt. KrA, Indelningsverk och jordeböcker 1641. Vol. 114: Nylands och Tavastehus läns kavalleriregemente, s. 10, 20 ja 70: "Reformerat Corporaler recknas ibland der Gemene och bekomma ingen fordell" ja sama muonittajista s. 80.

76 Vrt. KrA, KrKR 18.8.1648: Till Landzh. Michel Jordan: Luutnantti J. Henriksson pyysi toimeentulonsa turvaamiseksi "en frijbonde kunde blifwa benifererat" (Vrt. SAO: Palveluskyvytön, sairas upseeri saattoi saada elatustilan, jos hän ei saanut ylläpitoa sotilashuoneesta).

77 Braunerhjelms 1913, 12.

tehtävä ja vakanssi kotimaassa. Kotikapteenin tehtävänä saattoi olla esimerkiksi 'yhdeksännen komppanian' johtaminen ja kouluttaminen. Myös ylimääräinen upseeri voitiin nimittää kotikapteenin virkaan.

Esimerkiksi suomalainen Matti Lassenpoika, joka oli palvellut kruunua nuoresta pitäen, hoiti sotaväen kapteenin virkaa vuodesta 1607 alkaen. Vuonna 1625 hänen komppaniansa oli ainoa, mikä voitiin antaa everstiluutnantti Alexander von Essenille. Matti Lassenpoika siirrettiin samalla kotikapteeniksi kolmen kihlakunnan sotamiehille. Matti Lassenpoika harjoitti kotimaassa olevia sotilaita aina vuoteen 1633 asti, jolloin Hans Brent astui hänen sijalleen. Sotakollegio vaati hallitusta myöntämään vanhalle ja kauan palvelleelle Matti Lassenpojalle joitakin vapauksia tilan veroista, jotta hän tulisi paremmin toimeen.⁷⁸ Matti Lassenpoika kirjattiin sotilasmaakirjoihin vanhaksi ylimääräiseksi kapteeniksi ja hän sai nauttia vapaatilan verot Sipoon Hindsbyn tilalta.⁷⁹

'Kotimajuri' Hans Larsson vaati omavaltaisesti vuosien 1646-1647 saataviaan sotakamreeri Abraham Steenssonilta, mutta tämä ei voinut siihen suostua, koska majuria ei ollut viety sotaväen palkkalistoille.⁸⁰ Tämä oli varmaan seurausta ylimääräisten upseereiden palkkatilojen poistamisesta sotilasmaakirjoista. Vuoden 1651 sotilasmaakirjauudistuksen jälkeen ylimääräisten upseereiden tilat palautettiin sotilasmaakirjoihin. Esimerkiksi kotimajuri Johan Gyldenär oli merkitty sotaväen vuoden 1654 tilikirjoihin, ja hän saattoi varmemmin mielin odottaa saavansa palkkansa aikanaan.⁸¹

Varsinaisen sotaväen lisäksi maassa oli nostoväkeä ja kaupungeissa porvarikaartit. Nostoväkeen kuuluivat 15-60 vuotiaat miehet, jotka olivat vaaran uhattessa velvollisia puolustamaan kotialuettaan. Nostoväen upseeristo kuului ainakin sodan aikana veropalkkajärjestelmän piiriin eli heille myönnettiin verovapauksia. Ennen Kaarle X Kustaan Venäjän-sotaa nostoväki oli viimeksi pantu liikekannalle vuonna 1623.⁸²

Harvinaislaatuuisimpia sotilasmaakirjoihin kirjatuista viranhaltijoista olivat ehkä värvärit. Tällaista tehtävää hoiti ratsuväen värväri ja luutnantti Axel Eriksson, joka sai nauttia korvauksena työstään kahden tilan verot Hämeen läänin Kulsialan pitäjästä.⁸³ Hänen tarkka toimenkuvansa ei käy ilmi maakirjasta.

Alkeellinen 'sosiaalisen turvan' järjestelmä

Paitsi taistelukentällä, sotilaat osasivat kamppailla elämänsä puolesta myös yhteiskunnassa. Tai mitä on sanottava siitä, että saavuttamatta koskaan 'viiden-

78 KrA, KrKR 8.8.1636: Bewijss; Kotikapteenista yhdeksännen komppanian johtajina: KrKR 16.9.1651: Swar; Ks. m. Lappalainen 1975, 83.

79 VA 7886, 16: Läänintilit, Hämeen ja Uudenmaan sotilasmaakirja 1636-37.

80 KrA, KrKR 26.10.1648: Swar på Rijkzdrotzetens bref.

81 KrA, Finsk militiebok 1654:6, 295.

82 Lappalainen 1972, 63 ja 262; Ks. m. Lappalainen 1975, 46.

83 KrA, Regementsräkenskaper -1723. II.B. Åbo och Björneborgz län 1636-1640: Åbo lähns jordebok 1638. Krigsfolket.

nen säädyn' asemaa juuri sotilaat ja heidän perheensä pääsivät osallisiksi erilaisista sosiaalisen turvan järjestelmistä. Palveluksesta laillisesti vapautetuilla sotilailta oli alkeellinen 'eläketurva' vanhuuden ja työkyvyttömyyden kohdassa. Osa korvauksista maksettiin tarkoitusta varta vasten läänitettyjen tilojen veroista ja osa kruunun muista varoista. Järjestelmä tavallaan täydensi vanhempaa veropalkkajärjestelmää.

Poisnukkuneiden sotilaiden lähiomaiset olivat oikeutettuja perimään armo- vuosisaatavien lisäksi kruunulta näiden rästäpalkat. Sotilaiden pojat myös pidettiin rykmenttien kirjoilla isiensä kuoltua, ja heistä huolehdittiin. Sotilaspojan kuollessa vanhemmille myönnettiin pieneksi lohdutukseksi armo- vuosisakorvaus.

Rykmenttien supistamisen yhteydessä työttömiksi jääneille, mutta palvelukseen tarvittaessa uudelleen lupautuneille esimiehille myönnettiin eräänlainen 'työttömyyskorvaus' antamalla heidän nauttia verot vanhoilta palvelustiloiltaan. Varsinaista vuosipalkkaa heille ei maksettu. Paitsi veropalkkajärjestelmä, vanhempi jakolaitos oli tietyin varauksin myös eräänlainen sotilaiden ja heidän omaistensa 'sosiaalisen turvan' järjestelmä.

Kruunun ja sen verovelvollisten myöntyminen näihin lisärasituksia tienneisiin järjestelyihin on käsitettävissä sitä taustaa vasten, että kuoleman viikatteen läsnäolo kouraisi lähimmäisten mieliä miesten poistuessa sotaan 'sinne jonnekin', tai sitä että kylien raiteilla taapersi sodassa terveytensä menettäneitä ja näkyviä ruumiillisia vammoja kantavia sotaraihnaisia. Kukapa olisi voinut olla suomatta heille tätä pientä hyvitystä heidän uhrauksistaan.

■ VIII Rauhan ajan jakolaitos

Westfälenin rauhansopimusta juhlittiin Turun tuomiokirkossa Per Brahen läsnäollessa suurin juhlallisuuksin ”tam vocali, quam instrumentali” (sekä vokaalittettua instrumentaalimusiikilla) sotarumpujen ja torvimusiikin sointuessa mitä ihanimmin yhteen.¹ Pian olivat kuitenkin edessä arkiset ongelmat, muun muassa kotimaahan palaavaa sotaväkeä koskevien kysymysten ratkaiseminen kuten sotilaiden asuttaminen ja ylläpito. Rauhan ajan jakolaitoksen keskeisimpiä tutkimusongelmia ovat muitten muassa seuraavat:

- 1) Kuinka ’Saksan sodasta’ kotimaahan palanneen sotaväen majoitus ja ylläpito järjestettiin?
- 2) Mitä uudistuksia jakolaitoksessa tehtiin ja miksi – miten vuoden 1651 jakolaitos erosi varhemmista, esimerkiksi vuoden 1639 järjestelyistä?
- 3) Millaisia sotilaita olivat maanviljelijöinä?
- 4) Säilyivätkö sotilaille jaetut tilat sotaväen käytössä?
- 5) Onnistuttiinko sotaväen tilajako toteuttamaan selkeän aluejärjestelmän hengessä? Vastasivatko esimiesten palkka-alueet heidän omien komppanioidensa miehistö- ja ratsutila-alueita? Olivatko komppanioiden palkkatilaluudet keskenään päällekkäisiä vai toisistaan erillisiä?
- 6) Saivatko upseerit veroarvoltaan suurimmat palkkatilat?

1. Rauhan ajan ongelma: miten pitää mahdollisimman edullisesti yllä miesmäärältään riittävä sotaväki?

Sotaväen palkkauksen järjestäminen vaati rauhan tultua uusia ratkaisuja. Tässä tilanteessa sotaviskaali Jochim Liebsdorff ja kenraalikuvernööri Per Brahe tekivät aloitteen Suomen sotilasmaakirjajaon tarkastamisesta eli käytännössä myös jakolaitoksen uudistamisesta. Sotaväelle oli tarkoitus palauttaa seuraavassa katselmuksessa ne tilat, jotka se oli menettänyt lahjoitusten ja läänitysten myötä ja saattaa sotaväen palkkatilajärjestelmä pysyvälle kannalle. Maakirjoista oli poistettava ne ratsutilat, jotka olivat onnistuneet väärin perustein säilyttämään yhden ratsupalveluksen alla yli yhden manttaalin olevat tilan osansa. Sotakollegion mukaan kotimaisen sotaväen taloushallinnon toimivuus kytkeytyi

¹ Vrt. Nordmanni 1904, 174; Ranta 1975, 806.

pitkälti maakirjajaon onnistumiseen.²

Sotaväen kotiuttamisen ajankohdasta vallitsi epätietoisuus vielä syyskesällä 1649. Ei ollut itsestään selvää, ehdittäisiinkö sotaväkeä kotiuttamaan ennen talven tuloa vai jouduttaisiinko operaatio lykkäämään seuraavaan vuoteen.³ Ajan hermolla olleet saattoivat tosin tehdä joitakin päätelmiä siitä, että Kristiina-kuningatar antoi elokuussa 1649 ”erityisistä syistä ja motiiveista” kamarikollegiolle määräyksen toteuttaa läänitettyjen kirkkokymmenysviljojen osittainen peruutus. Kaikki vuonna 1649 annetut ja sen jälkeen elin- tai määräajaksi annettavat kymmenysviljojen läänitykset oli palautettava kruunulle ottamatta lukuun kreivikuntien kirkkokymmenyksiä ja sellaista kymmenysviljaa, joka jaettaisiin palkaksi joko kruunun virkamiehille tai sotaväelle. Per Brahe sai ohjeet toteuttaa kymmenysviljan palautuksen Suomessa.⁴

Kuningatar oli, määräyksen ajankohdan huomioon ottaen, todennäköisesti jo tehnyt mielessään päätöksen kotiuttaa Saksassa olevan sotaväen vielä saman syksyn aikana. Sotakentiltä palaavia ja karskeihin otteisiin tottuneita miehiä ei sopinut pitää nälässä, joten voi olla, että peruutettavat kymmenysviljat oli tarkoitus varata sotaväelle. Kristiinan päätös sotaväen kotiuttamisesta julkistettiin kuukautta myöhemmin ja Suomen sotaväen pääosa kotiutettiin ’Saksan sodasta’ loppuvuodesta 1649.⁵ Ruotsin sotaväen rauhan ajan vahvuudeksi päätettiin myöhemmin 30 000 jalkaväen sotilasta, 10 000 ratsumiestä ja jonkin verran värvättyä väkeä.⁶

Ainakin varsinaisen Ruotsin puolella kymmenysviljaa koskeneet läänityspäätökset peruutettiin. Koska kymmenysviljan osittainen peruutus kruunulle koski myös valtakunnan itäistä puoliskoa, on oletettavissa että asia hoidettiin samalla tavalla myös Suomessa. Kullekin rykmentille määrättiin tietyt alueet, joilta niille määrättiin kannettavaksi ylläpito kymmenysviljassa. Mikäli kymmenysvilja ei riittäisi, vaje olisi peitettävä muulla veroviljalla (gärde spannemålen). Sotaväen vuoden 1650 ylläpito tuli järjestää samojen ohjeiden mukaan, mutta vuoden 1651 ylläpito oli vasta suunnittelun alla.⁷

2 Vrt. KrA, KrKR 1.2.1649: Krigs Collegij förklaringsh; KrKR 3.7.1649: Till Peer Brahe; KBR I: Stockholm 13.1.1651: 1 §: Katselmuksia ei ollut 1649-50; Tersmeden 1979, 52.

3 Vrt. Lappalainen 1986, 131-132.

4 SKA, Registratur 29.8.1649: Till Pedher Brahe at låta revocera en dehl af kyrkietijtjondens Under Cronan igen; Vrt. Registratur 4. ja 24.8.1649: Vastaavat Ruotsia koskevat kirjeet.

5 Vrt. KrA, KrKBB 29.11.1649: Per Brahe; Lappalainen 1986, 131-132, 140-141; Yksittäisiä miehiä tuli myöhemmin Suomeen: SKA, Rikshuvudboks Journal (konsepti ilman numerointia) Esim. vänrikki Johan Jacobsson (journaalissa virheellisesti nimi Jacob Johansson - oikea nimi tarkastettu rykmentin vahvuusluetteloista: KrA, rullor 1650:6) palasi vasta v:n 1650 puolella vaimonsa kanssa Leipzigitä Taka-Pommeriin ja jatkoi sieltä matkaansa Suomeen jo aiemmin palanneeseen Hämeen jalkaväkirykmenttiin. Taka-Pommerissa vänrikki sai kahden kuukauden rästissä olleen palkkansa turskana ja sillinä (yht. 21 talarin arvosta).

6 Viljanti 1935, 40: Laivamiehiä oli pidettävä 4 000 miestä.

7 Vrt. SKA, Registratur 14.11.1649: Till Johan Berndes; 28.11.1649. Till Thönis Langman: Myös kamarikollegiosta lähetetyn kirjeen sanamuoto vihjaa siihen suuntaan, että ohje koski koko maata: ”Eftersom Kongl. Mtz. nådige wilie och befallning är, att Krigsfolket i landet skole wisse kyrckioherbergen blifwa åhrligen uppehåldne”; Ks. m. 4.12.1649: Till Tönnis Langman, Bengt Ribbing och Bengt Bagge; Sotakollegio kirjoitti kymmenysviljan jaosta kuningattarelle vielä 29.1.1650: Tersmeden 1979, 50-51; Mikään uusi keino läänitettyjen kymmenysviljojen peruuttaminen ei ollut. Esim. Kustaa II Aadolf oli aiemmin käyttänyt samaa menettelyä sotaväen palkkaamiseksi: Luukko 1945, 463.

Myöhemmät tapahtumat osoittavat kuningattaren tahdon todella olleen, että valtakunnan sotaväki saisi ylläpitonsa kirkkokymmenyksistä. Se ei kuitenkaan ollut aina mahdollista, koska suuri osa kirkkokymmenyksistä oli osoitettu kirkkojen, koulujen, hospitaalien ja muiden kruunun palvelijoiden ylläpitoon. Kymmenysten vuotuinen määrä oli lisäksi riippuvainen kulloisestakin sadosta. Puuttuvat osat tuli siksi järjestää muista viljavarjoista tai puhtaana rahana.⁸

Vuosina 1651-52 ainakin neljän ruotsalaisen rykmentin sotilaat saivat ylläpitonsa kymmenysviljavarjoista. Kymmenysviljaa ei tullut kuitenkaan jakaa niille nihdeille, joille oli jaettu sotamiestilat.⁹ Suomessa kymmenysviljaa jaettiin ainakin upseereille viljaylläpitoa, ja rykmenttien päällystölle osoitettiin vuonna 1651 omat kymmenysvilja-alueensa.¹⁰ Ohje maksaa kotimaassa olevien jalkaväen upseereiden viljaylläpito niin pitkälle kuin mahdollista kirkon kymmenysviljana oli annettu kamarikollegiolle viimeistään vuonna 1650. Jalkaväen esimiehille varatut kirkkokymmenykset osoittautuivat kuitenkin pian riittämättömiksi. Kamarikollegio sai syksyllä 1652 tehtäväkseen katsoa, että kymmenysvilja osoitettaisiin jatkossa lukioiden ja koulujen palvelijoiden sijasta jalkaväen upseereille ja alupseereille. Mitä kruunun muilta palvelijoilta jäi puuttumaan viljasta, oli korvattava heille rahana, sikäli kuin valtion menosääntö sen kestäisi.¹¹

2. Ratkaisuna jakolaitoksen uudistaminen

Kirjelmässään kuningattarelle 29.1. 1650 sotakollegio vaati sotilasmaakirjoissa olevien tilojen säilyttämistä pysyvästi sotaväen menosäännön alla. Lisäksi sotaväen tilajaon puutteet oli korjattava.¹² Vasta nyt esitettiin, että ratsuesimichet saisivat myös Suomessa vuosipalkkansa tilojen veroina.¹³ Kuningatar suostui esitykseen. Mikäli riittävän vauraita tiloja vuosipalkkojen täyttämiseen ei löytyisi, kullekin esimiehelle olisi jaettava lisäksi niin monta autiotilaa kuin vuosipalkan täyttäminen edellytti. Autiotiloille myönnettäisiin muutaman vuoden verovapaus, miltä ajalta upseereiden tuli saada palkkansa rahana tai viljana siten kuin valtion tulo- ja menosääntö sen parhaiten kestäisi.¹⁴

8 Vrt. KrA, KBR I: 31.1.1650: 3 § ja 25.9.1652: 10 §; SRP XV, 121: 4.10.1651.

9 Ågren 1922, 7-8 ja viite 6 sekä SRP XV, 120-121: Valtaneuvosto 4.10.1651: Kymmenysviljavaroin pidettiin yllä ainakin Uplannin, Södermanlannin, Västmanlannin ja Itä-Göötanmaan rykmentit. Drotsi ehdotti lisäksi, että niille sotilaille joilla ei ollut tiloja jaettaisiin viljaa; Myös v. 1653 näiden rykmenttien nihdeille jaettiin kymmenysviljaa: Tersmeden 1979, 54, 57, 66.

10 VA 7002, 631-; VA 7003, 613-.

11 Vrt. KrA, KBR I: Stockholm 25.9.1652: 10 §; Roos 1933, 28; Ågren 1922, 52-53: Kymmenysten määrä vaihteli eri vuosina satojen vuoksi. Vasta v. 1681 säädettiin kymmenysviljalle kiinteä määrä (oikeastaan tietty summa rahaa), joka tuli toimittaa niin hyvinä kuin huonoina vuosina; Tersmeden 1979, 57-58.

12 Steckzén 1930, 221; Tersmeden 1979, 50-51.

13 Roos 1933, 12 (viite 1: Rådsprotokoll 29.1.1650).

14 KrA, KrKR 23.2.1650: Till Pehr Brahe; Ks. m. KBR I: 31.1.1650: 4 §; KBR I: 25.9.1652: 2 §: Päällystön tuli nauttia autiotiloilta niin monta vapaavuotta verotuksesta kuin tila oli ollut autiona.

Sitomalla ratsuväen upseereiden vuosipalkat maahan pyrittiin keventämään sotalaitoksen menosääntöä ja järjestämään sotaväen ylläpito niin huokeasti kuin mahdollista.¹⁵ Ilman ajan tasalla olevia vahvuusluetteloita ei sotaväen ylläpitoa voitu järjestää oikein, minkä vuoksi kuningatar määräsi 13.1.1651 – sotakollegion ehdotuksesta – pääkatselmuksen pidettäväksi Ruotsissa talven aikana ja Suomessa myöhemmin kesällä.¹⁶

Jakolaitoksen tarkistus ja uudistaminen oli luontevaa toteuttaa pääkatselmuksessa, minkä vuoksi hallitus antoi jo 21.1.1651 lisäohjeet asian järjestämisestä. Uudistustarve lähti ennen kaikkea siitä, että sotaväki oli menettänyt takavuosina suuren määrän ratsu- ja palkkatiloja räissikauppojen, tilanvaihtojen ja lahjoitusten vuoksi saamatta niiden sijaan korvaavia tiloja. Kuvernöörin, maa- ja katselmusherrojen tuli katsoa pääkatselmuksessa, että sotaväki saisi joko takaisin aiemmat tilansa tai vastaavat korvaavat tilat.¹⁷

Katselmusta ja sotilasmaakirjauudistusta johti kreivi Gustav Adolf Lewenhaupt (Leijonhufvud). Hänen pääapurinaan oli sotaviskaali Jochim Liebsdorff, joka oli 1635 alkaen toiminut Suomessa johtamis- ja verohallinnollisissa tehtävissä. Liebsdorff tiesi tehtävänsä, sillä hän oli osallistunut jo 1636/37 Karjalan sotilasmaakirjan laatimiseen. Sotaviskaali kiersi maata sotilashallinnon virkamiesten kanssa heinä-elokuun ajan, jonka jälkeen he siirtyivät Tammi- saareen laatimaan lopulliset jakoselvitykset. Kevättalvella 1652 Liebsdorff matkasi valmis maakirjaluonnos mukanaan Tukholmaan, missä se joutui sota- ja kamarikollegioiden tarkkaan syyniin.

Maakirjoihin tehtiin vielä korjauksia ennen niiden hyväksymistä. Suomen sotilasmaakirjat valmistuivat silti nopeammin kuin samaan aikaan tekeillä olleet Ruotsin vastaavat. Kristiina-kuningatar ja kamarineuvos hyväksyivät asiakirjan 20.10.1652. Sotakollegio sai valmiit sotilasmaakirjat haltuunsa tammikuun lopussa tai helmikuun alussa, minkä jälkeen valtakunnan veromestari sekä sota- ja kamarineuvos lopulta 12.2.1653 vahvistivat allekirjoituksillaan niiden voimaantumisen.¹⁸

Sotilaspalkkatilajaon toteuttamisesta julkaistiin kuninkaallinen plakaatti, joka lähetettiin 16.12.1652 ainakin Viipurin läänin maaherra Johan Rosenhannelle. Huhtikuussa 1653 sotakollegio lähetti maaherralle tämän omasta vaatimuksesta lisäkappaleita julistuksesta, jotta Rosenhane saattaisi jakaa niitä nähtäviksi sopiviin paikkoihin ympäri läänin. Toimenpiteen tarkoitus oli edistää sotilas-

15 Vrt. KrA, KrKR 14.11.1648: Till Fältmarskalken; KBR I: 31.1.1650: 1 §; Ks. m. Tersmeden 1979, 50.

16 SRA, RReg 13.1.1651: Kongl. Majtz Nådige Resolution: 1 §; KrA, KBR I: Stockholm 13.1.1651: 1 §; Vrt. m. Viljanti 1945, 277.

17 SRA, RReg 21.1.1651: Till alle Gouverneurer och landzhöfdingar i Swerige och Finland; RReg 21.1.1651: Fullmacht ... och ... Instruction: Pääkatselmukslohjeet: 13 §.

18 Vrt. VA 7003, 618: Sotilasmaakirjat 20.10.1652; VA 7002, 639: Sotilasmaakirjat 12.2.1653; KrA, KrKR 15. ja 16.9. sekä 26.11.1651: Lewenhaupt Suomen katselmusherrana ja nihtien autioutilajaon toteuttajana; KBR I: 25.9.1652: Norrlantia lukuunottamatta sotaväen tilajaosta oli laadittu maakirjat; KrKR 8.2.1653: Sotakollegio ilmoitti kamarikollegiolle saaneensa sen lähettämät rykmenttien maakirjat; Liebsdorffista ks. KrKR 3.2.1637; Roos 1933, 22-23; Viljanti 1945, 277-278.

palkkatilajaon käytännön toteuttamista, mikä osoittaa, ettei jakolaitosasia ollut vielä selvinnyt kaikille saatikka toteutunut täysin tyydyttävästi.¹⁹

Epävarmuutta ratsuväen jakolaitoksen tulevaisuudesta ja lahjoituspolitiikan pelkoa kuvastaa todennäköisesti se, että monet ratsutalonpojat, upseerit, virkamiehet ja jopa joku yksittäinen ratsutilan omistanut porvarikin pyrkivät vuosina 1652-1653 lukuisin anomuksin varmistamaan aikaisempien ratsutilavapauksiensa jatkuvuuden.²⁰ Pelko ratsutilaoikeuden menettämisestä jollekin toiselle ei ollut aivan turha. Esimerkiksi Knut Pekanpoika joutui hakemaan tukea sotakollegiolta saadakseen säilyttää perintöratsutilansa, joka oli äskettäin jaettu Hämeen-Uudenmaan reformoidulle korpraalille Matti Pertinpojalle.²¹

2.1. Hämeen jalkaväkipäällystön palkkatilajärjestelmä

Vanhemman jakolaitoksen ensimmäisessä tarkastusvaiheessa²² 1651/52 sotilasmaakirjoihin kirjattiin monia uudistuksia. Hämeen jalkaväkirykmentin esimiehille ei merkitty enää yhtään omaa vapaatilaa. Niiden jättäminen pois oli osittain seurausta siitä, että vapaatiloja omistaneet esimiehet olivat poistuneet rykmentin palveluksesta.²³ Ilmeisesti omista vapaatiloista oli siis luovuttu tilanomistajien luonnollisen poistunnan myötä. Niiden tilalle olettaisi toisaalta otetun joitakin uusia, mikäli sitten ei ollut tarkoitus pyrkiä eroon omista vapaatiloista jalkaväen palkkalähteenä. Viimeksi mainittuun viittaa, että omat vapaatilat poistuivat vuosien 1651/52 maakirjauudistuksessa miltei täydellisesti myös muista jalkaväkirykmenteistä.

Esimiesten omista vapaatiloista pyrittiin ehkä eroon, koska niiden käyttö palkkalähteenä muuttui haitalliseksi palkkajärjestelmän toimivuuden kannalta heti, jos vapaatilan omistava esimies ylennettiin, siirtyi toiseen joukko-osastoon, tai poistui palveluksesta. Oman vapaatilan verotuotto nimittäin seurasi aina tilanomistajaa ja aiheutti siten kohtuutonta pirstaleisuutta palkka-alueisiin sekä kerrannaisia haittavaikutuksia palkanmaksun uudelleenjärjestelylle.²⁴ Kun Hämeen ja Uudenmaan alueella toimi kolme jalkaväkirykmenttiä, niin rykmenttien tehokas hallinnoiminen edellytti varmaan selviä komppaniakohtaisia palkka- ja hallintoalueita.²⁵

19 KrA, KrKR 9.4.1653: Till Johan Rosenhane.

20 Esim. KrA, KrKR 10.7.1652: Kirkkonummen kirkkoherra Abraham Olai Hermeinen ja uuden Helsingin porvari Ilindrich Fredrichsson (kirjeet N:o 131-133); KrKR 19.7.1652: HämUmRv:n muonittaja Erich Thomasson; KrKR 27.7.1652: Ratsutilallinen Christoffer Jacobsson; KrKR 25.4.1653: Suur-Lohjan pastori Swen Forchilli, luutnantti Hans Erichsson jne.; KrKR 13.6.1653: Rykmentinkirjuri Hans Warg; KrKR 8.7.1653: HämUmRv:n luutnantti Simon Peersson Ruuth; KrKR 7.10. 1653: Kapteeni Johan Pistolekors.

21 KrA, KrKR 21.2.1654: Remissional till Munstringen.

22 Tarkkaan ottaen sotilasmaakirjat laadittiin ja tarkastettiin maakirjanpitäjien ja provinsiaalkirjureiden toimesta joka vuosi, mutta v:n 1651 tarkastus suoritettiin keskushallinnon keskitetyn suunnitelman mukaan ja siihen liittyi uudistuksia.

23 Vrt. VA 7002; VA 6998.

24 Vrt. Pylkkänen (TuYHL) 1989, 81 ja 145; Roos 1933, 13-14, 20 ja 26-27, 33; V:n 1664 sotilasmaakirjassa ei omia vapaatiloja ollut yhdelläkään suomalaisen jalkaväkirykmentin esimiehellä.

25 Vrt. Viljanti 1940, 17.

Hämeen jalkaväkirykmentin päällystön vuosipalkat kannettiin vuonna 1651 157 palkkatilalta. Liitteestä 2b näemme Hämeen jalkaväkirykmentin päällystön palkkatila-alueet. Verrattuna vuoteen 1639 järjestelmälle oli ominaista päällystön palkkatilojen pirstaleisempi sijainti ja selkeiden pitäjittäisten palkka-alueiden puuttuminen komppanioilla. Kihlakunnittain tarkasteltuna jakolaitos oli hicman lähempänä sitä ideaalia, mihin 1639 oli ylletty. Peräti 80,9 % kaikista vapaatiloista sijaitsi yhä Hollolan kihlakunnassa ja loppuista 14,0 % oli Sääksmäen, 4,5 % Raaseporin sekä 0,6 % Porvoon kihlakunnissa.²⁶

Vuonna 1651 oli 149 Hämeen jalkaväkipäällystön 157 vapaatilasta samoissa Hollolan ja Sääksmäen *kihlakunnissa*, joista rykmentti sai miehistönsä. Vapaatiloista 107 oli samoissa *pitäjissä*, joista rykmentti sai sotamiehensä, mutta näistä vain 30 tilaa oli kunkin esimiehen oman komppanian miehistön täydennysalueella. Esimiesten vapaatilojen enemmistö oli vain kahdessa komppaniassa samoissa pitäjissä, joista heidän miehistönsä otettiin.²⁷

Myös upscereiden asuintilat saattoivat olla kaukana varsinaisesta rykmentin täydennysalueesta. Pisimmästä päästä työmatka oli Ruotsissa asuneella Hämeen jalkaväen luutnantti Erich Slottella. Hämeen sijainti meren ja monen kinttupolun takana ei varmasti houkuttanut lähtemään työmaalle ilman välitöntä pakkoa. Luutnantti Slottelle myönnettiin kesällä 1654 lupa jäädä asuintilalleen Ruotsiin, vaikka Suomessa oli määrä pitää pääkatselmus; luutnantin läsnäoloa ei tällä kertaa nähty välttämättömäksi.²⁸

Sotakollegio käski marraskuussa 1654 yhtenäistämään seuraavassa pääkatselmuksessa suomalaisten rykmenttien ja komppanioiden miehistö- ja päällystön palkka-alueet.²⁹ Päällystön vapaatilojen saattaminen heidän omien komppanioidensa miehistöalueille tyrehtyi siihen, että vuodeksi 1656 suunniteltu suomalaisen sotaväen pääkatselmus siirtyi aina vuoteen 1661 asti.³⁰ Vuosien 1651-1652 jaossa ei siis ratkaistu kysymystä päällystön asumisesta. Ne, joilla oli oma tila, saattoivat luonnollisesti edelleen asua siinä, mutta mitään kiinteää puustellijärjestelmää nuoremman jakolaitoksen tapaan ei järjestetty. Missä määrin esimiehet asuivat heille jaetuilla vapaatiloilla, ei ole tunnettua. Kokeemukset myöhemmiltä ajoilta kuitenkin osoittavat, että upseerit asuivat monesti mieluummin omia tilojaan kuin heille viran puolesta jaettuja kruunun virkataloja tai että he olisivat asuneet yhdessä verotalonpojan kanssa.³¹

26 Vrt. liite 2b; Viljanti 1940, 16-18 (+ viitteet): Hattulan kihlakunnasta rykmentillä ei ollut yhtään vapaatilaa, mikä oli varmaan seurausta siitä, että Hattulan ja Raaseporin kihlakunnat luovutettiin v. 1632 uudelle eversti Anton Jörgenreichin UmLjv:lle. Jörgenreichin rykmentti sai pääosin myös Sääksmäen kihlakunnan. HämJvR näyttäisi viimeistään 1660-luvulla saaneen yhä suuremman osan Sääksmäen kihlakuntaa omiin tarpeisiinsa.

27 Vrt. KrA, rullor 1651:7; VA 7002-7003; LIITE 2b; Pylkkänen (TuYHL) 1994, liite 6; Pylkkänen 1995b, 14.

28 KrA, KrKR 19.8.1654: Till Grefwe Erich Steenbock.

29 KrA, KrKR 27.11.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaring (till Jochim Liebsdorff): 8 §.

30 Vrt. Lappalainen 1975, 77-79.

31 Roos 1933, 51, 90-91, 94 (viite 2); Niemelä 1995, 218: Ruotujakolaitoksen aikana puustelliasumisen ongelmana oli se, että sotilaspäällystön jäsenet joutuivat muuttamaan virkakierron vuoksi paikkakunnalta toiselle. Kruunun omaisuutta olleen puustellin kunnostamiseen ei aina viitsitty ryhtyä, koska tulokset olisivat jääneet suureksi osaksi vieraiden hyödyksi. Monet upseerit asuivat ja kunnostivat siksi mieluummin omia kartanoitaan.

2.2. Hämeen-Uudenmaan ratsuväen jakolaitos

Ratsu- ja hevostiloina olleiden vapaatilojen rinnalle varattiin vuonna 1651 ratsupäällystölle vuosipalkka- eli etuustilat. Vuosipalkan vajeusten täyttämiseen ja esikuntatehtävistä maksettaviin ylimääräisiin palkkoihin jaettiin ylimääräisiä palkkatiloja. Jokaiselle esimiehelle pyrittiin osoittamaan palkkatila veroineen, mutta osalle alemmaa päällystystä osoitettiin pienempien palkkojen vuoksi yhteiset palkkatilat.³²

Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystöllä oli vuonna 1651 284 vapaatilaa ja 260 etuustilaa. Vapaatiloja oli huomattavasti enemmän kuin vuonna 1639, mutta niistä vain 32 oli esimiesten omia (Vrt. liitteet 4b ja 5). Kun esimiesten todellinen lukumäärä oli 95 (näillä oli virkoja yhteensä 107), niin kolmanneksella esimiehistä oli oma vapaatila. Esimiesten omien vapaatilojen määrä väheni myös myöhemmin suomalaisissa ratsurykmenteissä, ottamatta lukuun Viipurin läänin.³³ Ratsuväessä esimiesten omien vapaatilojen poistamista palkkalähteiden joukosta ei nähty ehkä niin välttämättömäksi kuin jalkaväessä, koska Hämeen ja Uudenmaan alueella toimi ainoastaan yksi ratsurykmentti.

Vuoden 1651 maakirjauudistus vei ratsuväen jakolaitosta periaatteessa suuren harppauksen eteenpäin: kukaan ratsumiehistä tai esimiehistä ei ratsastanut enää puhdasta rahakorvausta vastaan. Päällystölle jaettujen vapaatilojen keskimääräiset mieskohtaiset verotuotot vastasivat, toisin kuin vuonna 1639, lähestulkoon kruunun kustakin ratsusta 'säätämää' ohjeellista 30 talaria. Tämä oli ollut mahdollista jakamalla upseereille entistä useampia vapaatiloja ratsua kohti.

Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsumestari Jost Qwantin komppanian esimiehet saivat vapaatiloiltaan keskimäärin yli 29 talaria hevoselta ja miehistön ratsutilojen veroarvot olivat keskimäärin reilut 30 talaria. Michistön ratsutiloilta yli jääneet varat osoitettiin todennäköisesti esimiehiltä puuttuvien saatavien täydentämiseen ja päinvastoin. Toisaalta eversti Henrik Hornin komppanian ratsuesimiehet saivat vapaatiloiltaan keskimäärin vajaan 25:n ja miehistö reilun 22 talarin korvauksen. Koko rykmentin osalta ei tarkkojen ratsumäärien puuttuessa voi tehdä kuin summittaisen kirjavahvuuslaskelman, jonka todistuksellinen arvo on vain suuntaa antava. Sen mukaan rykmentin 36 000 talarin ratsukorvaustarpeista olisi jäänyt puuttumaan vapaatilojen veroja reilut 3 615 talaria, jos rykmentti oli määrävahvuinen.³⁴

Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystön palveluksesta nauttimien vapaatilojen painopiste oli vuonna 1651 seitsemässä komppaniassa kahdeksasta samoissa

32 VA 7002-7003; KrA, KrKR 30.5.1643: Till Richz och Cammerråd: Ruotsissa etuustiloja jaettiin ratsuväelle jo kolmikymmenvuotisen sodan aikana.

33 Vrt. VA 6998; VA 7002: Lisäksi esimiesten vapaatiloina oli seitsemän tilaa, jotka olivat heidän sukulaistensa (isän, vaimon tai appivanhempien) omistuksessa; Roos 1933, 19-20, 33, 38; V. 1664 HämUmRv:ssä oli enää seitsemällä esimiehellä oma vapaatila ja v. 1674 vain viidellä, mutta TurPorRv:ssä ei yhdelläkään upseerilla. ViipSavRv:ssä omien tilojen määrä lisääntyi v:nä 1664-1674 tusinasta kuuteentoista.

34 VA 7002, 166-218 (erit. 166-172 ja 186-192): HämUmRv:n 8 komppanian kirjavahvuuteen on laskettu (komppanian määrävahvuuteen kuului 25 päällystön ja 125 miehistön ratsua) 1 200 ratsua; Vrt. Roos 1933, 24.

pitäjissä, joissa esimiesten omien komppanioiden miehistön ratsutilat olivat. Kun vähennämme rykmentin tiloista neljä vapaatilaa, jotka oli jaettu esikunta-henkilöstön ratsukorvauksiin, oli 195 rykmentin esimiesten jäljelle jääneistä 280 vapaatilasta samoissa pitäjissä, joista heidän omat komppaniat saivat ratsukonsa. Kuitenkin 270 esimiesten vapaatilaa 284:stä oli samoissa pitäjissä, joista jokin rykmentin komppanioista sai ratsukkoja.³⁵

On kuitenkin pantava merkille, etteivät päällystön palvelustilat olleet Suomessa 1660-luvullakaan keskittyneet niin suuressa määrin heidän omien komppanioidensa miehistöalueille kuin muualla Ruotsissa. Sotakollegio antoikin vuoden 1664 sotilasmaakirjauudistuksen yhteydessä ohjeet saattaa päällystön tilat myös Suomessa komppanioiden miehistöalueiden yhteyteen³⁶ – ajatus, joka oli lähellä toteutua Hämeen jalkaväen osalta vuoden 1639 ja ratsuväen kohdalla vuoden 1651 jaon tuloksena, mikäli sodat ja lahjoituspolitiikka eivät olisi sotkeneet järjestelmää.

Myöskään ratsuväen upseereiden omat asuintilat eivät aina keskittyneet heidän omien komppanioidensa miehistön ratsutila-alueille. Sotakollegio esittikin marraskuussa 1654 Suomen sotaviskaali Jochim Liebsdorffille, että esimiesten omien ratsutiloina olevien asuintilojen korvaaminen muilla palvelustiloilla oli toivottavaa. Ilmeisesti kysymys oli siitä, että upseereiden haluttiin asuvan miehistönsä keskuudessa. Käytännössä muutos oli määrä toteuttaa nähtävästi siten, että upseereille annettaisiin pääkatselmuksessa mahdollisuus vaihtaa aikaisemmat asuintilansa toisiin palvelustiloihin. Näin myös heidän vaimonsa ja lapsensa varmimmin seuraisivat heitä, mikä luullakseni vasta motivoi upseereita pysymään rykmenttinsä miehistön yhteydessä.³⁷

Nuorempaa jakolaitosta käsittelevien tutkimusten pohjalta on oletettavissa, ettei vanhemmasta jakolaitoksesta voinut käytettävissä olleella tilakannalla ja ilman reduktiota tulla järjestelmää, jossa upseereiden asuintilat olisi kyetty saattamaan heidän komppanioidensa miehistöalueille. Ei nimittäin kuulosta uskottavalta, että upseerit olisivat yleisesti suostuneet muuttamaan heille viran puolesta käyttöön varatuille pienille kruunun- tai perintötiloille. Riittävä määrä sätereitä, kartanoita ja suurtiloja upseereiden asuttamiseksi miehistönsä asuinseuduille oli saatavilla aikaisintaan maareduktion jälkeen.³⁸

Muiden esimiesten kuin upseereiden asumisvaatimukset eivät liene olleet mahdottomia ratkaistavaksi, sillä heille riittivät pienemmätkin tilat. Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystön 32 omasta vapaatilasta 25 oli vuonna 1651 samoissa pitäjissä heidän omien komppanioidensa miehistön ratsutilojen kanssa. Mainituista 25 vapaatilasta 18 oli aliupseereiden tai alemman päällystön omistuksessa, mutta olipa joukossa 7 upseereiden omaa asuintilaakin.³⁹

35 VA 7002: V:n 1651 sotilasmaakirja.

36 Roos 1933, 32-33.

37 Vrt. KrA, KrKR 27.11.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaring: 12 §.

38 Vrt. problematiikka: Roos 1933, 96-98, 104-105, 222-223.

39 VA 7002, 107-: HämUmRv:n 1651 sotilasmaakirja: Lisäksi esimiesten käytössä olleista vaimojen, isien ja appivanhempien omistamista seitsemästä vapaatilasta neljä oli samoissa pitäjissä, joista kyseisten esimiesten komppanioiden ratsukot tulivat.

Etuustilojen käyttöönotto vuosipalkan perustaksi oli niin ikään vuoden 1651 parannuksia. Etuustilojen painopiste oli alueilla, joilla vapaatiloja oli vähemmän.⁴⁰ Etsittäessä ratsupäällystön vuosipalkkaukseen soveltuvia etuustiloja vaatimukset eivät olleet aivan niin kovat kuin ratsutilojen kohdalla, vaan etuustiloiksi kelpuutettiin keskimäärin pienempiä tiloja kuin vapaatiloiksi. Peräti 45 % kaikista Hämeen-Uudenmaan ratsuväen vuoden 1651 etuustiloista oli veromääriltään alle 10 talarin tiloja, mutta vapaatiloista vastaavasti vain 18 %. Per Brahe sai Suomessa tehtäväkseen selvittää, missä määrin viljelyksessä olleet autiotilat olisivat kelpollisia etuustiloiksi.⁴¹

Se mikä vuosi- ja ylimääräisistä palkoista jäi vajaaksi, pyrittiin keräämään ylimääräisiltä palkkatiloilta ("till fördels upfyllande såsom och... bestelningh"), joita Hämeen-Uudenmaan ratsuväellä yhdessä aatelislippueen kanssa oli 54.⁴² Ylimääräisiäkin tiloja ei ollut riittävästi, joten jotakuinkin puolet suomalaisen ratsuväen päällystön vuosipalkoista maksettiin yhä vuonna 1653 rahassa.⁴³

Epäkohdaksi ja rykmenttien talouden kannalta epävarmuustekijäksi jäi se, että laskennallisen palkan perustaksi kelpuutettiin vuonna 1651 myös sellaisia tiloja, joita rykmenteillä ei vielä tosiasiallisesti ollut. Tällaisia toistaiseksi vain paperilla olleita 'rahasampoja' olivat esimerkiksi ne rykmenttien maakirjoihin etuustiloiksi kelpuutetut eliniäksi ja määräämättömäksi ajaksi sotalaitokselta pois lahjoitetut tilat, joiden verot olivat rykmenttien saatavilla vasta lahjoituksen haltijan kuoltua tai läänityskauden päätyttyä.⁴⁴ Hämeen-Uudenmaan ratsuväelle kaavailtiin jaettavaksi kruunulle ajan kanssa palautuvia läänitystiloja kaikkiaan 3 175 talarin ja Viipurin-Savon ratsuväelle 4 037 talarin edestä.⁴⁵ Aivan turhaan tällaisia tiloja ei kuitenkaan viety sotilasmaakirjoihin. Niiden tuli nimittäin suorittaa, viimeistään vuodesta 1654 alkaen, läänitys- ja lahjoituskauden aikana sotalaitokselle ylimääräiset veronsa.⁴⁶

Lahjoitustilojen jakaminen sotalaitokselle oli kuitenkin ongelmallista, minkä vuoksi sotakollegio vaati heinäkuussa 1652 maakirjanpitäjiä katsomaan yhdessä provinsiaali-, rykmentin- ja katselmuskirjureiden kanssa sotalaitokselle uudet tilat maakirjoihin vietyjen lahjoitustilojen sijaan.⁴⁷ Kamarikollegio vaati kesällä

40 Vrt. liitteet 2d ja 2e: Sysmä muodosti selvän poikkeuksen, sillä siellä oli runsaasti sekä etuustettä vapaatiloja.

41 Liite 3a; Roos 1933, 12 (viite 1).

42 Vrt. VA 7002, 240-249, 392-, 480; VA 6998; VA 7003, 593.

43 Tersmeden 1979, 59-60; Vrt. Korkiakangas 1996, 87.

44 Esim. kolme HämUmRv:n vapaatiloa merkittiin klinikäisiksi lahjoituksiksi, mutta niiltä tuli varustaa rykmentille hevoset lahjoituksen saajan kuoltua. Vielä oli 68 läänitettyä tilaa, joiden tuli läänityskauden päätyttyä palautua rykmentin etuustiloiksi: VA 7002, 218-, 240-, 243-; Ks. m. VA 7002, 87-: "Expectanser" (varrontatiloja): Varsinais-Suomen rykmenteiltä pois läänitettyjä tiloja, jotka palautettiin v. 1651 sotilasmaakirjoihin vartomaan läänityskauden päättymistä ja palauttamista sotalaitokselle; KrA, KBR I: 25.9.1652: 1 §; Nilsson 1964, 11-12, 17, 21: Kruunulla oli v. 1632 lähtien ollut tapana kirjata kaikki aatelin käsiin joutuneet uuden rälssin mukaiset vero- ja kruununtilat maakirjoihin yhä kruunulle veroa maksaviksi alkuperäisen tilaluontonsa mukaisesti, koska ne palautuisivat ajan kanssa kruunun verotiloiksi. Tilinpitäjien tuli laskelmissaan lyhentää rälssioikeuksia nauttineiden tilojen verot kruunun tuloista; Jutikkala 1958, 154; Roos 1933, 25 ja Tersmeden 1979, 58 sekä Ågren 1922, 8: 'paperitiloista'.

45 VA 7003, 595-597.

46 KrA, KrKR 11.7.1654: Resolution.

47 KrA, KrKR 3.7.1652: Till Johan Rosenhane.

1653 selvitystä sotakollegiolta ja se puolestaan Suomen sotaviskaali Liebsdorffilta, miksi lahjoitus- ja läänitystiloja oli ylipäänsä merkitty sotilasmaakirjoihin.⁴⁸

Päälimmäisenä syynä lahjoitus- ja läänitystilojen viemiseen sotilasmaakirjoihin oli se, että sotaväen vakinainen menosääntö oli alijäämäinen, koska osa sotilaspalkkatiloista oli takavuosina annettu lahjoituksiksi tai palkkatiloiksi kruunun muille virkamiehille. Sotilasmaakirjauudistuksen käytännön toteuttamisesta vastanneet virkamiehet siis vain noudattivat kuningattaren jakolaitos-uudistuksen yhteydessä antamaa päätöstä palauttaa sotaväen käytöstä kruunun muille palvelijoille tai lahjoituksiksi luovutetut palkkatilat takaisin sotaväelle.

Periaatteellisesti kuningattaren päätös palauttaa lahjoitus- ja läänitystilat takaisin sotaväen käyttöön ei ollut merkityksetön, sillä se osoittaa, ettei ajatusta jakolaitoksen saattamisesta säännölliselle kannalle ollut täysin hylätty. Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa halusi, allekirjoittamalla kamarikollegion tarkistuksen jälkeen korkeimman omakätisesti vuosien 1651-52 sotilasmaakirjat, nimenomaisesti taata sotaväen palkkajärjestelmän saattamisen vakaalle kannalle.⁴⁹

Vuosien 1651-52 jakotoimitus ei kuitenkaan ollut täysin realistisella pohjalla, sillä osa sotaväelle suunnitelluista tiloista ei koskaan tullut aiottuun käyttöön, vaan jäi läänityksen- tai lahjoitustenhaltijoiden hallintaan. Tosiasiallisesti onkin kysenalaistettava, ehtikö ratsuväen etuustilojen käyttöönotolla ja koko jakolaitosuudistuksella olla toivottuja myönteisiä vaikutuksia, sillä kuningattaren ristiriitainen lahjoituspolitiikka ja uudet sodat vesittivät ainakin osittain nämä uudistushankkeet.⁵⁰

2.3. Muutokset palkkatilojen koossa vuosina 1639 ja 1651 – esimiesarvon vaikutus palkkatilan kokoon

Edellä on käynyt ilmi, että kruunu jakoi kolmikymmenvuotisen sodan päätyttyä suomalaiselle sotaväelle entistä enemmän palkkatiloja. Olivatko jaetut tilat veroarvoltaan heikompia – kuten saattaisi olettaa tilamäärän kasvaessa – kuin sodan aikana käytössä olleet tilat? Entä saivatko ylemmät esimiehet keskimäärin vauraampia tiloja palkkansa turvaksi kuin muut?

Esimerkiksi Ruotsissa Smoolannin ratsuväessä rykmentin- ja katselmuskirjurit olivat jakaneet parhaat vuosipalkkatilat upseereille. Sotakollegion mukaan menettely oli väärä. Sen sijaan jokaiselle upseerille oli jaettava tilat siitä kihlakunnasta tai pitäjästä tai ainakin mahdollisimman läheltä sitä aluetta, missä hänen komppiansa ratsutilat olivat.⁵¹

48 KrA, KrKR 22.6.1653: Till Jochim von Liebstorffén.

49 Vrt. KrA, KBR II: 19.7.1654: 1 ja 2 §.

50 Roos 1933, 27-28; Ks. m. Tersmeden 1979, 62-63; Korkiakangas 1996, 87.

51 KrA, KrKR 5.10.1653: Till Staffän Klingspor.

Hämeen jalkaväki- ja Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmenttien vuosien 1639 ja 1651 palkkatilat on ryhmitetty liitteissä 3a ja 3b palkansaajien sotilasarvojen ja tilojen verosummien mukaisesti eri veroluokkiin.⁵² Sekaannusten välttämiseksi on muistutettava, että ratsuväessä vapaatilalla tarkoitettiin ratsuja ja hevostilaa, mutta jalkaväessä esimiehen vuosipalkkatilaa. Ratsuväen esimiesten vuosipalkkatiloja nimitettiin etuustiloiksi.⁵³

Hämeen-Uudenmaan ratsuväen esimiesten vapaatilojen mediaanit osuivat eri luokkiin vuosina 1639 ja 1651. Ensin mainittuna vuonna tilojen mediaaniluokan veroarvo oli 20-24 talaria⁵⁴ ja tyyppiarvo osui samaan luokkaan. Jälkimmäisenä ajankohtana ratsukorvauksia suorittaneiden tilojen veroarvot olivat selvästi alhaisemmat, sillä mediaani osui luokkaan 15-19 talaria. Tyyppiarvo jakaantui luokkiin 10-14 ja 15-19 talaria painottaen siten tilojen keskimääräistä verotuksellista kokoa lähemmäs 14-15 kuin 19 talaria.

Oliko pitkä sotajakso köyhdyttänyt⁵⁵ Hämettä ja Uuttamaata niin, että ratsuväen esimiesten oli rauhan tullen tyydyttävä entistä pienempiin ratsukorvaustiloihin? Toisaalta on muistettava, että suurtilojen muodostuminen hiipui 1630-luvulla⁵⁶ ja että osa parhaista suurtiloista oli ehkä annettu läänityksiksi, jolloin ratsulaitokselle jouduttiin jakamaan verotuotoltaan pienempiä tiloja.

Sotilasarvottomaisen tilavertailun kannalta liitteen 3 esimiesjoukko ja sen palkkalähteinä olleet talot ovat vähälukuiset, mutta varovaisia arvioita esimiesaseman suhteesta palkkatilan laatuun voidaan ehkä tehdä. Vuonna 1639 osa ratsuesimiehistä sai vapaatilojen verotuottojen sijasta rahakorvauksen, mutta verotuottoina ratsukorvauksen saaneiden esimiesten vapaatilat jakaantuivat ennako-odotusten mukaan siten, että upseereiden (kornetteja lukuunottamatta) vapaatiloilla oli keskimäärin suuremmat verotuotot kuin aliupseereilla ja alemmalla päällystöllä (vrt. päällystöryhmistä liite 1: arvoasteet).

Tilojen verotuottojen mediaanit osuivat aina majurista luutnantteihin veroluokkiin yli 25 talaria, korneteista muonittajiin (pappeja lukuunottamatta) veroluokkaan 20-24 talaria, mutta kaikilla muilla alemmilla sotilasviranhaltijoilla veromäärien mediaanit olivat hieman pienemmät. Jaettujen vapaatilojen koko noudatti siis jossain määrin esimiesten palkka- ja arvoasmaa.

Vuoden 1651 sotilasmaakirjan mukaan vapaatilojen koolla ei sitä vastoin ollut selvää korrelaatiota palkan ja arvoasteen mukaiseen 'statukseen'. Korpraalien ja pappien vapaatilojen veroarvojen mediaanit sijoituivat samoihin luokkiin kuin vuonna 1639, mutta kaikilla muilla oli keskimäärin aikaisempaa hieman heikompia tiloja. Esimerkiksi rykmentinupseereiden vapaatilojen enemmistö sijoittui veroluokkiin alle 15 talaria.

52 Luokittelussa on otettu huomioon verojen talarisummat, muttei äyrejä tai peninkejä.

53 Lappalainen 1987, 60-61; Roos 1933, 18, 24-25.

54 Vrt. Lappalainen 1989b, 147, 151: Michistön ratsunvarustajatalojen mediaani oli HämUm Rv:ssä 20-24 talaria, mutta tyyppiarvo 15-19 talaria.

55 Vrt. Saloheimo 1990, 56: Esim. Savossa ratsutalojen lukumäärä aleni kolmikymmenvuotisen sodan loppua kohti mahdollisesti juuri ratsukon varustamisen raskauden vuoksi, mutta nousi pian uudestaan.

56 Vrt. Jutikkala 1958, 122-123.

Mistä johtui, että vauraimmat vapaatilat kuuluivat vuonna 1639 majurille, ratsumestareille ja luutnanteille, mutta vuonna 1651 majoitusmestarin ja pata-rumpalin yksittäisten tilojen lisäksi aliupseeristoon kuuluncille korpraaleille? Oliko korpraaleiden tiloissa kysymys omista vapaatiloista vai jaettiin heille myös keskimäärin muita suurempia vapaatiloja? Kysymyksen ratkaisemiseksi olen erottanut liitteessä 4b esimiesten omat vapaatilat muista vapaatiloista.

Ratsupäällystön omat vapaatilat sijoittuivat vuonna 1639 yleensä sitä korkeampiin veroluokkiin, mitä korkea-arvoisemmasta esimiehestä oli kysymys. Toisaalta rykmentinupseereilla ei ollut majuria lukuunottamatta käytettävissä ratsukorvauksiin lainkaan omia vapaatiloja. Korpraaleilla oli vuonna 1651 selvästi veromääriltään muita ryhmiä suuremmat omat vapaatilat, mutta heille myös jaettiin keskimääräistä suurempien vapaatilojen verot⁵⁷ – miksi?

Oliko kysymys siitä, että upseereilla oli läänityksinä väenotoista ja veroista osittain vapaita kartanoita ja suurtiloja, jolloin heille ei ollut tarpeen jakaa suuria palkkatiloja, vaan pienemmätkin kelpasivat? Ratsuväen korpraalit taas olivat todennäköisesti läänityksiä ja lahjoituksia vaille jääneitä suurtalonpoikia vauraine tiloinen. Korpraalien omien tilojen säilyminen ratsulaitoksen käytössä saattoi siis olla seurausta halusta turvata suurtilan asema⁵⁸ ratsupalveluksen tuottamien verovapauksien avulla.

Kruunulla ei välttämättä ollut vielä tietoista pyrkimystä päästä eroon ratsupäällystön omista vapaatiloista, vaikka ne hajottivat aluejärjestelmän kiinteyttä ja tekivät tilajaosta epävakaa. Hämeen-Uudenmaan ratsuväen esimiesten omien vapaatilojen vähentyminen vuosien 1639-1651 välillä 50:stä 32:een saattoi olla seurausta vapaatiloja omistaneiden esimiesten luonnollisesta poistunnasta rykmentin palveluksesta tai kruunun tavasta palkita upseereita läänityksin.⁵⁹ Saattoi myös olla, että kruunun oli esimiesasemaan nousseiden ratsuisäntien painostuksesta sallittava omien tilojen käyttö ratsutiloina; aivan kuten kruunu salli sen ratsumiehistöille.

Hämeen-Uudenmaan ratsuväen päällystö ei saanut vielä vuonna 1639 vuosi-palkkoja etuustiloilta, mutta vuonna 1651 niitä oli jaettu Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystölle 260 kappaletta. Etuustilat olivat verolukujensa puolesta pieniä ja heikkoja tiloja: yli puolet etuustiloista sijoittui veromääriensä puolesta alle 15 talarin veroluokkaan, mutta tyypillisimmin ne olivat alle 10 talarin tiloja. Sotilasarvottain tarkasteltuna etuustilojen keskimääräiset verot eivät ylittäneet yhdessäkään tapauksessa vastaavien virkojen vapaatilojen verosummien mediaaneja (liite 3a).

Suurimpia yli 20 talarin etuustiloja jaettiin, kuten vapaatiloja vuonna 1651, eniten korpraaleille ja korneteille. Omat tilat eivät kelpaa edes osaselitykseksi suurimpien vuosipalkkatilojen keskittymiseen ylimmille aliupseeriston (korp-

57 Vrt. liitteet 3a ja 4b.

58 Vrt. Läntinen 1991, 17; Bure (1626) 1985, 36.

59 Aliupseeriston tilojen osuus omista vapaatiloista oli v. 1639 64 % ja v. 1651 jo 72 %. Ehkä upseereiden omat vapaatilat poistuivat jakolaitoksen käytöstä aatelointien ja muiden palkitsemistapojen (lahjoitukset ja läänitykset) myötä; liitteet 3 ja 4; Päällystön omista vapaatiloista ks. m. Roos 1933, 20.

raalit) ja alimmille upscereiden (kornetit) viranhaltijoille, sillä esimiehillä ei ollut omia etuustiloja.⁶⁰ Poikkeuksellisen suuren etuustilan veroista pääsi nauttimaan kornetti Petter Pålack, jolle oli suotu Lammin pitäjän Palosen kylän Reko Martinpojan tilan 46 talarin verot.⁶¹ Miksi suurimpien etuustilojen verot osoitettiin vuonna 1651 korneteille ja korpaaleille, eikä ylemmille upscereille, on vaikea käsittää. Kun korpraaleiden vuosipalkat olivat upscereiden palkkoja paljon pienemmät, niin isojen talojen verojen jakaminen juuri heille ei tunnu äkkipäätä mietittynä mielekkäältä.

Oliko suurimpien etuus- ja vapaatilojen verojen jakaminen aliupseeriston ylimmille viroille siis sattumaa vai löytyykö taustalta oma veropoliittinen ajattelunsa? Ajateltiin esimerkiksi, että jakamalla upseerin palkkaustehtävä useamman talon harteille upseeri saisi varmemmin ainakin osan palkastaan, vaikka joku tiloista olisi köyhtynyt. Autioitumisen vaaran luulisi toisaalta olleen kaikkein suurin juuri pienillä tiloilla.

Miksi rykmentinupscereille kuitenkin jaettiin juuri tällaisten pienten talojen verotuottoja? Esimerkiksi eversti Henrik Horn sai vuonna 1651 ratsukorvauksen 11 vapaatilalta, joiden kaikkien veromäärä jäi alle 15 talarin. Kaikista 30:stä rykmentinupscereiden ratsukorvauksena olleista vapaatiloista 24 tilan veromäärä jäi alle 15 talarin. Pienten tilojen jako selittyy vain osittain sillä, että kaikkein suurimmat tilat olivat usein alempien esimiesten (esim. korpraaleiden) omia vapaatiloja. Ihmetystä kuitenkin herättää, etteivät upseerit kaikesta päätellen tavoitelleet tai ainakaan saaneet jäljelle jääneistäkään vauraimpia tiloja.⁶²

Päällystön 'monitilapalkkaus' asettuu uuteen valoon kun yhdistämme sen Theodor Wijkanderin (1866) mainitsemaan vuoden 1634 ohjeeseen, jonka mukaan verojen maksamista upscereille useilta tiloilta tuli välttää. Ylimääräiset verot kannettiin nimittäin manttaalin mukaan, jolloin se, joka nautti tilan vuotuiset verot sai vapaasti nauttia ylimääräisen veron. Palkan ylittävä vuotuisen vero tuli sen sijaan luovuttaa kruunulle muihin tarkoituksiin. Upscereille tuli siksi jakaa korkeimman verotuoton omanneet talot, aivan kuten vuoden 1639 jaossa oli pääosin tapahtunut. Säännöksellä oli tarkoitus ehkäistä upscereita keräämästä tätä ylimääräistä palkkactua itselleen. Wijkanderin mainitsemaa alkuperäislähdettä näkemättä on kuitenkin vaikea tarkistaa, oliko upscereilla oikeutta nauttia tilojensa ylimääräisiä veroja – hieman se epäilyttää.⁶³

Upseeriston palkkatilajärjestelmässä tapahtunut muutos saattaisi viitata siihen, että korkea-arvoiset upseerit nähtävästi pystyivät – vastoin kruunun aiempia päätöksiä – sotakentiltä palattuaan vaikuttamaan siihen millaisia palkkatiloja heille jaettiin.⁶⁴ Sotiminen väenottoineen ja kohonneine verovaati-

60 Liite 3a: VA 6998, 17-; VA 7002, 231-.

61 VA 7002, 225, 231: Toiseksi suurin etuustila oli Mäskälän pitäjän Rastilassa, jossa taloa isänmöi Erkki Matinpoika, ja 26 talarin verotuoton nautti korpraali Matti Eskonpoika.

62 VA 6998, 2, 7; VA 7002, 166-; liite 3a: Yli 25 talarin luokkaan sijoitettuja tiloja oli v. 1639 reilu kolmannes ja v. 1651 runsas viidennes kaikista vapaatiloista; Vrt. Jutikkala 1958, 126-127.

63 Vrt. Wijkander 1866, 168: Wijkander viittaa kamarikollegion kirjeeseen 28.4.1634 lääninkirjanpitäjille; Vrt. v:n 1634 ohjeen ristiriitaisuudesta tämä työ: luku IV.2.2. Verohuojennukset.

64 Vrt. Steckzén 1930, 55; Roos 1933, 219, 221, 225; Ks. m. Sondén 1883, 9: ruotujakolaitoksesta.

muksineen kulutti varmasti taloja ja aiheutti paineita rasisitusten jakamiseen uscamman harteille. Siirtyminen upseereiden 'monitilaisempaan palkkaturvaan' olisi siten voinut tapahtua myös luonnollisena ratkaisuna tilavarallisuuden heiketessä.

Hämeen jalkaväkirykmentin päällystölle jaetut vapaatilat olivat veroarvoiltaan keskimäärin pienempiä kuin ratsuväellä, mikä saattaisi selittyä jalkaväen pienemmillä palkkatarpeilla. Jalkaväen palkkamenot olivat vain noin viidenneksen ratsuväen vastaavista.⁶⁵ Vuosien 1639 ja 1651 sotilasmaakirjoissa jalkaväen päällystön vapaatilat osuivat veromääriensä puolesta mediaaniluokkaan 10-14 talaria. Tilojen tyyppiarvo oli vuonna 1639 alle 10 ja jälkimmäisenä ajankohtana 10-14 talaria. Jalkaväkipäällystön vuosipalkkatilojen veroarvot lähestyivät vuonna 1651 hieman saman läänin ratsuväen vapaatilojen veroarvoja.

Vuonna 1639 Hämeen jalkaväen rykmentinupseereiden yksittäisillä vapaatiloilla oli majurin vapaatiloja lukuunottamatta korkeimmat veroarvot (20-24 talaria). Komppaniaupseereiden ja aliupseereiden vapaatilat olivat etupäässä 10-14 talarin tiloja ja alemmalla päällystöllä alle 10 ja 10-14 talarin tiloja. Esikuntahenkilöstöstä pappien vapaatilat olivat jossakin 15-19 ja 20-24 luokkien välimaastossa, profossien luokassa 15-19 ja partureiden lähes samoissa sekä rykmentinkirjurin vapaatilat veroluokassa 10-14 talaria.

Rykmentinupseereiden yksittäiset tilat olivat vuonna 1651 majurin vapaatiloja lukuunottamatta selvästi heikompia kuin vuonna 1639. Majurin lisäksi komppanianupseereista kapteenit ja vänrikit, alemmasta päällystöstä lippumiehet, muonittajat, varusmestarit ja rumpalit sekä esikuntahenkilöstöstä papit, parturit ja kirjurit olivat kuitenkin saaneet aavistuksen verran vauraammat vapaatilat kuin vuonna 1639.⁶⁶ Hämeen jalkaväen luutnantteja ylemmillä upseereilla ei ollut palkkalähteinä omia vapaatiloja lainkaan vuonna 1639. Vuonna 1651 ei omia vapaatiloja ollut yhdelläkään rykmentin esimiehellä.⁶⁷

Sotilasjohtajien palkkalähteinä olleiden tilojen veromäärien kehitys oli vuosina 1639 ja 1651 Hämeen jalkaväessä siis eri suuntainen kuin saman läänin ratsuväessä. Vapaatilojen veromäärien mediaaniluokka laski⁶⁸ ratsuväessä 20-24 talarista 15-19 talariin ja tyyppiarvojen osalta 20-24 talarista lähemmäs 15:tä talaria. Hämeen jalkaväessä tyyppiarvo nousi alle 10 talarista 10-14 talariin, mutta tilojen mediaaniveroluokka säilyi 10-14 talarissa. Mikä selittää erisuuntaisen kehityksen? Oliko ratsuväki niin suuressa puutteessa, että pientenkin tilojen varustamat ratsukot kelpasivat? Vai luovutettiinko edellä mainittu pienten tilojen tuottama (kyseenalainen) verohyöty ratsuaselajin eduksi? Tai pystyivätkö jalkamiehet parantamaan kokonaispalkkaetujaan, minkä

65 Vrt. Roos 1933, 18; liitteet 3a ja 3b.

66 Liite 3a ja 3b (m. viite).

67 Liite 4a.

68 Sen sijaan ViipSavRv:n varustajatalojen mediaanit ja tyyppiarvot pysyivät samoissa luokissa kuin aiemminkin, mutta aivan pienten varustajatalojen osuus palkkatiloista väheni. Lappalainen peräänkuuluttaa, oliko kysymyksessä köyhimpien talojen luopuminen varustamisesta tappioiden vuoksi vai vain uusi verollepano? – Lappalainen 1989b, 148.

vuoksi kruunu olisi pyrkinyt saamaan entistä hieman suurempia palkkatiloja jalkaväelle?

Liitteestä 7 käy ilmi, ettei jalkaväen palkkauksessa sinänsä tapahtunut sellaisia muutoksia, joiden vuoksi sille olisi pitänyt antaa aiempaa suurempien tilojen veroja. Osittain kysymys oli ehkä veroteknisistä muutoksista, sillä tilojen verosummat olivat nousseet vuodesta 1639 vuoteen 1651 mennessä reilulla talarilla huolimatta veroyksikköarvojen pysymisestä ennallaan.⁶⁹ Tätä taustaa vasten katsottuna ratsuesimiesten palkkalähteinä toimineiden tilojen muutos heikompaan suuntaan oli vielä hieman suurempi kuin mitä veroluokituksesta on suoraan nähtävissä: esimerkiksi ne vapaatilat, joiden veroarvo oli hieman vajaa 9 talaria vuonna 1639, sijoittuivat vuonna 1651 veroluokkaan 10-14 talaria.⁷⁰

2.4. Jalkaväen jakolaitoksen suuri harppaus: tilajako sotamiehille

Suurin osa suomalaisesta sotaväestä palasi sotakentiltä marraskuun 1649 loppuun mennessä. Vasta tällöin tuli huutava tarve saada ratkaisu sotamiesten sijoittamiselle yhteiskuntaan. Siitä, minne sotilaat majoittuivat Suomeen palattuaan, ei ole juuri tietoa. Aikalainen Petrus Magni Gyllenius kirjasi marraskuussa 1649 päiväkirjaansa, että Turkuun Saksasta näihin aikoihin tulleet sotilaat matkasivat jo muutaman päivän kuluttua jonnekin maaseudulle.

Sotamiestiloja ei ollut jaettu suuria määriä ainakaan tammikuuhun 1650 mennessä tai sitten jako oli vasta aluillaan. Tämän osoittavat hallituksen kaavailut uudesta maantarkastuksesta, jonka tarkoituksena oli selvittää autiotilojen todellinen luonne. Maantarkastus jäi pitämättä mahdollisesti siksi, että autiotilat suunniteltiin jaettavan kotiutettaville sotamiehille. Kuningatar myöntyi ajatukselle, mutta ihmetteli missä kunnossa sotamiehet saisivat autiotilat. Asiasta oli ilmeisesti ollut puhetta sotaväen edustajien kanssa, koska valtaneuvostossa oltiin tietoisia sotamiesten vaatimuksesta saada kuuden vuoden verovapaus autiotiloille.⁷¹ Vuoden 1667 holhoojahallituksen mietinnön mukaan kuningattaren motiivina autiotilojen jakamiseen sotamiehille oli ollut maan saattaminen viljelykseen ja karkuruuden ehkäiseminen sitomalla nihdit maahan.⁷²

Vielä kesäkuussa 1651 oli kuitenkin epävarmaa, miten tilojen jako nihdeille

69 VA 6998, 17; VA 7002, 199-: Esim. profossi Mikko Jussinpojan oman vapaatilan veroluvut olivat v. 1639: taloluku 1, äyrioluku 1½ (skt.), nokkavero-, karjaluku 4 ja manttaaliluku 1/3 (gml.). Tilan verotuotto oli 9 talaria, 24 äyriä ja 8 3/5 penninkä. V. 1651 profossi Mikko Jussinpojan oman vapaatilan veroyksikköiden arvot olivat ennallaan, mutta verotuotto oli silti korkeampi 11: 9: 8 3/5 talaria.

70 Vrt. VA 6998; VA 7002; LIITE 3a: V. 1639 alle 15 talarin veromäärän vapaatiloja oli HämUmRv:n palkkalähteinä 12 % kaikista vapaatiloista, mutta v. 1651 jo 40 %.

71 Vrt. Luukko 1967, 400; Lappalainen 1986, 140-141 ja 151; SRP XIV, 18-20: 29.1.1650; Itämeren varuskunnissa oli silti edelleen v. 1650 suomalaista jalkaväkeä miltei jokaisesta rykmentistä: SKA, Rikshuvudbok i koncept 1650 (I:102), 99-104; Gyllenius (1649) 1962, 111.

72 KrA, KBR II: 17.9.1667: Kongl. Majtzt Resolution och förklaring... omgående Militiens i Finlandh redresserande: Holhoojahallituksen mukaan kumpikaan päämäärä ei toteutunut.

toteutettaisiin, sillä jaettavista tiloista arveltiin olevan pulaa.⁷³ Pääosa sotamies-tiloista jaettiin kuitenkin nihdeille heinä-elokuussa pidetyssä pääkatselmuksessa.⁷⁴ Toisaalta emme voi edellisen perusteella sulkea täysin pois sitä vaihtoehtoa, että sotamiehet olisivat asettuneet autiotiloille heti palattuaan kolmikymmenvuotisesta sodasta. Siinä tapauksessa vuoden 1651 maakirjoilla olisi vain vahvistettu jo tapahtunut jako ja tehty siihen tarvittavat muutokset. On nimittäin kysyttävä, missä tuhannet sotamiehet asuivat sodasta palattuaan, elleivät ruotuisäntiensä taloissa tai autiotiloilla – linnaleirissäkö?

Ongelmaa on ehkä helpoin lähteä purkamaan tekemällä lisäkysymys: Missä asuivat sotamiesten vaimot ja lapset kolmikymmenvuotisen sodan aikana? Sotilaiden naimat talollisten tyttäret saivat varmaan jäädä vanhempiensa luo, ja sotaan vietyjen isäntien vaimot jäivät luonnollisesti viljelemään ja hoitamaan perhettä ja tilaa. Sotänäyttämölle komennettujen talollisten poikien ja renkien vaimojen ja lasten voi ajatella jääneen piikomaan ja auttamaan tilojen isäntäväkeä. Perheelliset sotamiehet palasivat kolmikymmenvuotisen sodan päätyttyä hyvin todennäköisesti omaistensa luo – ellei vaimo ollut ehtinyt jo lupautua toiselle.⁷⁵

Pohjanmaalta on säilynyt tietoja, joiden mukaan 1650- ja 1660-luvulla kotiutetut nihdit saivat elatuksensa heidät asettaneilta taloilta.⁷⁶ Kaikilla, varsinkaan irtolaisina sotaväkeen otetuilla ja sotaraihmaisilla tai varuskunnissa olleilla sotilasperheillä, ei ollut näitä mahdollisuuksia, vaan osa kulki kerjuulla.⁷⁷ Sotamiesten omatoimistakin autioiden viljelyksenottoa tapahtui. Pohjanmaalla esimerkiksi sotamies Erkki Heikinpoika otti Saksan sodasta palattuaan viljelykseen yhden manttaalin autiutilan ja anoi vapautusta nihtipalveluksesta. Anomuksen käsitelleet viranomaiset puolsivat hakemusta siksi, että Erkki oli hankkinut oman veljensä sijaisekseen nihdiksi ja koska autiutila tulisi näin viljelykseen sekä kruunulle hyödyksi.⁷⁸ Autiutilan ottaminen viljelykseen saattoi olla sotapalveluksesta vapautuvalle nihdille tai ratsumiehelle miltei ainoa tapa löytää jotakuinkin kelvollinen paikka siviiliyhteiskunnassa.⁷⁹

73 Tigerstedt 1880, 54-56.

74 VA 7002, 293-; VA 7003, 274, 299; KrA, KrKR 26.11.1651: Till Rijkz och Cammer Råd; KrA, Regementsräkenskaper -1723. III.B. Åbo län 1650-1652: Jordebok 1651, 303- ja Gustaf Adolph Leijonhufvudin kirje 4.12.1651 Turun ja Porin rykmenttien sotamiesten hemkall -tilajaosta (s. 641); Roos 1933, 22-23; Erityisesti Uusimaa mainittiin – ilmeisesti lahjoituspolitiikan vuoksi – niiden alueiden joukossa, joissa vapaita tiloja ei ollut riittävästi sotamiehille: SRP XV, 114, 118: 3.10.1651: ...”är nogot tillgiordt”.... ”Här äre lichvel någre provintzer, som allreda äre bestelte medh soldatehemman, såsom Smålandh, Vestergjötlandh och nu Finland etc.; Ks. m. Tersmeden 1979, 52.

75 Esim. sotamiesten vaimojen hoitamista tiloista: Jutikkala 1957, 202: Hollolan kihlakunnassa asui v. 1639 ainakin 661 sotamiehen vaimoa, joilla oli yhteensä 382 lehmää; Ks. sodan tuomista sosiaalisista ongelmista esim. Lappalainen 1983, 33; Virrankoski 1973, 639.

76 Vrt. Virrankoski 1973, 635-636; Luukko 1945, 431.

77 Vrt. Ainakin Ruotsissa osa nihdeistä joutui kulkemaan kerjuulla: SRP XV, 114: 3.10.1651; Tersmeden 1979, 52.

78 VA 7001b: Kirje on päivätty Uudessakaarlepyyssä 31.7.1650; Nihdillä oli mahdollisuus saada vapautus palveluksesta, mikäli hän pystyi osoittamaan olevansa ainoa miesapu talossa tai jos hän itse hoiti isoa taloa tai esitti jonkin muun päteväen synn palkata sijainen. Jos palkattu nihti karkasi, laillisesti kirjattu nihti otettiin takaisin palvelukseen: KrA, KrKR 1639: Kirje N:o 14: Instruction: 8 §; Virrankoski 1973, 643.

79 Kuisma 1990, 93.

Aiemmin tietämättömissä olleista vuoden 1650 maakirjoista on arkistojen uudelleenjärjestelyjen yhteydessä löytynyt maakirja Turun läänin sotaväen tilajaosta. Sen perusteella ei sotamiestilajakoa ollut vielä suoritettu. Valtakunnan vuoden 1650 päättilikirjojen konsepteissa ja journaaleissa on mainittu ainoastaan päällystön vapaatiloilta saamat korvaukset, mikä osoittaa, ettei laajamittaista sotamiestilajakoa ollut vielä suoritettu Suomessa.⁸⁰

Vuoden 1651 pääkatselmus oli siis se tilaisuus, jossa Suomen sotamiestilojen jako pääosin ja virallisesti suoritettiin. Lokakuussa 1651 käydyissä valtaneuvoston keskusteluissa todettiin, että Suomessa sotamiehille oli jo jaettu tiloja – ja niitä voitaisiin vielä jakaa lisää. Tavoite näyttäisi olleen, että vähintään kuuden mutta mahdollisesti kaikkien Suomen jalkaväkirykmenttien nihtien ylläpito järjestettäisiin pysyvästi 1/8 tiloilta. Valtaneuvostolla ei ollut tässä vaiheessa luotettavan täsmällistä tietoa siitä, miten sotamiestilajako oli suoritettu, sillä sotilasmaakirjat olivat parhaillaan vasta työn alla.⁸¹

2.5. Sotamiestilojen jako Suomessa vuonna 1651

Sotamiehille osoitettiin vuoden 1651 sotilasmaakirjoissa tilat kaikille Suomen kahdeksalle rykmentille ja yhdelle skvadroonalle.⁸² Pohjanmaa laskettiin tässä yhteydessä osaksi Norrlantia. Valtaneuvostossa lokakuussa 1651 käytyjen keskustelujen perusteella näyttäisi siltä, ettei siellä ollut vielä jaettu nihdeille tiloja.⁸³

Sotakollegion 12.2. 1653 vahvistamassa vuoden 1651 sotilasmaakirjassa sotamiestilat osoitettiin yhtenä könttänä kaikille Hämeen-Uudenmaan jalkaväkirykmenteille ilman tarkkaa rykmenttikohtaista erittelyä.⁸⁴ Toisessa sotilasmaakirjaversiossa oli jakosuunnitelma rykmenteittäin, mutta siinäkään ei mainittu

80 KrA, Regementsräkenskaper -1723. III.B. Åbo län 1650-1652: Jordebok 1650; SKA, Rikshuvudbok i koncept 1650 (I:102); Rikshuvudbok i koncept 1650, 99-104 and Journal (ilman numeroita oleva konsepti); Rikshuvudbok (1650) Journal N:ot 1222, 1292-1293, 1364-1366, 1434-1437; Vrt. Suomen rykmenttien saataviin v. 1653: Rikshuvudbok 1653, 189-200.

81 Varsinaisessa Ruotsissa 1/8 tiloja oli jaettu seitsemän rykmentin nihdeille Smoolannissa, Länsi-Göötanmaalla, Värmlannissa ja Närrikessä. Taalainmaalla ja Norrlannissa (Länsi-Pohja ja Jämtlanti) oli käytössä vakinainen sotamiehenpito, jossa kaksi tai kolme talonpoikaa piti yllä aina yhden nihdin – tosin järjestelmä ilmeisesti horjui, koska moni talonpoika oli köyhtynyt. Uplannissa, Södermanlannissa, Västmanlannissa ja Itä-Göötanmaalla nihdeille ei ollut järjestetty tiloja, vaan osa kulki kerjuulla. Kuningatar edellytti tilajaon toteuttamista myös näissä maakunnissa. Kaikissa maakunnissa, esim. Uplannissa ja Uudellamaalla ei tosin ollut riittävästi tiloja vapaana jaettavaksi sotamiehille. Helsinglannissa, Gästriklassissa, Ängermanlannissa ja Medelpadissa nihdit saivat ilmeisesti ylläpidon (hemkall) talonpojilta: Vrt. SRP XV, 114, 117-118; 3.10.1651; SRP XV, 121: 4.10.1651; SRP XV 122: 6.10.1651; SRP XV, 125: 8.10.1651; Tersmeden 1979, 52-53.

82 VA 7003, 111- (TurJv), 132- (PorJv), 274- (HämJv), 299- (UmltJv), 322- (UmLJv), 545- (SavJv), 565- (ViipItJv), 575- (ViipLJv), 581- (Viipurin läänin skvadroona); VA 7002, 115- (TurJv), 138- (PorJv), 293- (Hämeen ja Uudenmaan jalkaväkirykmenttien tilat), 590- (ViipItJv), 601- (SavJv), 621- (ViipLJv) ja 626- (Viipurin skvadroona).

83 Vrt. SRP XV, 121: 4.10.1651; SRP XV, 122: 6.10.1651; Tersmeden 1979, 52; Norrlannissakin suunniteltiin jaettavan 1/8 tiloja.

84 VA 7002, 293-396: Sotamiehille jaettiin kolmenlaisia tiloja: 1) ”Desse föliande hemman såsom dhe medtiden och efter handen Cronan hemfalla/ förordnas och ahnsees till knechternas hemkall”, 2) ”ödeshemman till soldaters tilldelninghz”, 3) ”knechters till tedelninghz

tarkempaa komppaniajakoa. Hämeen jalkaväkirykmentille maakirjan mukainen totutus olisi antanut tiloja seuraavasti (taulu 4):

TAULU 4. Hämeen jalkaväen miehistölle vuonna 1651 'jaetut' tilat

Hämeen jalkaväkirykmentin miehistön pitäjittäinen "hemkall"-tilajako ja niille 'jaetut' michet vuonna 1651.

Pitäjä	"hemkall"-tila lkm.	jaettu michiä lkm.
Jämsä	7	29
Rautalampi	25	71
Lammi	10	63
Padasjoki	1	5
Hollola	12	77
Tennilä	3	10
Uusikylä	20	88
Asikkala	7	35
Sysmä	18	94
YHTEENSÄ	103	472

Hämeen jalkaväkirykmentin miehistön pitäjittäinen "tilldelningh"-tilajako ja niille 'jaetut' michet vuonna 1651.

Pitäjä	jakotila lkm.	jaetaan michiä lkm.
Jämsä	13	43
Rautalampi	32	75
Uusikylä	4	47
Asikkala	2	7
YHTEENSÄ	51	172

Hämeen jalkaväkirykmentin miehistölle Viipurin läänistä osoitettavissa olleet autiotilat, ja niille 'jaetut' michet vuonna 1651.

Pitäjä	autiotila lkm.	jaetaan michiä lkm.
Vehkalahti	7	34
Virolahti	65	347
YHTEENSÄ	72	381

YHTEENVETO Hämeen jalkaväkirykmentin miehistön 'jakotiloista':
YHTEENSÄ: 226 'jakotilaa', joihin 'mahdutettiin' 1025 miestä

hemman". Ensimmäisessä tapauksessa tilat oli annettu clinicäisiksi läänityksiksi tai määräämättömäksi ajaksi rälssiksi, joten ne olivat eräänlaisia 'tiloja paperilla'. Näiltä osin jakolaitos lepäsi tyhjän päällä, ja on kyseenalaista, moniko näistä tiloista lopulta päätyi niille sotilasmaakirjassa varattuihin tehtäviin.

Lähteet: KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1651:II, 209-, 218-, 220-: Sotilasmaakirja saapui Tukholmaan postitse 29.11.165(2?); RRPB (Tav.-Nyl. län) 1652:II, 155-; Esitetty hemkall-jako vastaa kuningattaren 20.10.1652 vahvistamaa sotilasmaakirjajakoa: vrt. VA 7003, 274-, 618.

”Hemkall-” eli ylläpitotiloilta ja ilmeisesti myös asutuilta jako- (tilldelnings-) sekä autiotiloilta sotamiehet saivat majoituksen ja ruoan sekä heille määrätyn osan tilan veroista, mutta asumattomilta jako- ja autiotiloilta vain asunnon ja oman osuutensa tilan tuotosta sikäli kuin se oli mahdollista. Pääosa jakotiloista oli sotilasmaakirjojen perusteella talonpoikien viljelyksessä olevia tiloja, mutta joukossa oli myös rappiolle joutuneita ja asumattomia autiotiloja. Pelkästään sotilasmaakirjojen perusteella ei uskalla kuitenkaan sanoa varmaksi, missä määrin autiotilojen isänniksi merkityt talonpojat asuivat niitä. Eino Jutikkalan (1945) mukaan eivät edes maakirjat ja henkikirjat yhdessäkään riitä aina antamaan vastausta tähän, koska viranomaiset löivät sangen usein laimin kirjaamisvelvollisuutensa. Henki- ja ilmeisesti vuoden 1647 maakirjojen vertailun kautta Jutikkala päätyy tulkintaan, jonka mukaan sotamiehille Hämeestä jaetut tilat olivat asumattomia ”kylmiä” taloja.

Tiloista käytetty hemkall-nimitys saattaisi käsittääkseni viitata siihen, että tiloilla oli joko vanhaa talonväkeä tai sitten jotkut naapureista viljelivät kyseisiä autiotiloja. Kaikissa tapauksissa hemkall-käsite ei kuitenkaan tarkoittanut asuttua tilaa tai asuttua autiotilaa: Turun ja Porin jalkaväkirykmenttien maakirjoissa on nimittäin joissakin tapauksissa mainittu erikseen sellaiset jako- ja hemkall-tilat, joita kukaan ei asunut (Ödhe utan äbo thenne hem). Hämeen jalkaväki- ja Uudenmaan itäisen jalkaväkirykmentin hemkall-tilat taas mainitaan kuningattaren 20.10.1652 vahvistamissa sotilasmaakirjoissa nihdeille jaetuina autioina. Hemkall-tilalla saatettiin siis tarkoittaa sekä asumattomia että pelkästään verotuksellisia autiotiloja.

Uudenmaan läntisen rykmentin nihdeille jaetut tilat mainitaan autioiksi ilman hemkall-merkintää. Suomen itäosista vuonna 1651 Viipurin ja Savon rykmenttien sotamiehille jaetut tilat olivat autiotiloja, joita kutsuttiin myös nihtien vapaatiloiksi (frihemman). Myös viimeksi mainittujen rykmenttien tilojen kohdalle on merkitty sotilasmaakirjoihin niitä viljelleiden tai viljelevien talonpoikien nimet, mutta osan kohdalla mainitaan ”slott ödhe” tai ”ödhe” tai että autiotila oli jonkun muun kuin tilan alkuperäisen talonpojan käytössä. Käsitteiden jako- (tilldelnings-), ylläpito- (hemkalls-) ja autiotila (ödes hemman) käyttö vuoden 1651 eri sotilasmaakirjaversioissa oli terminologisesti vakiintumatonta, joten niiden perusteella on vaikea erotella, oliko eri rykmenteille jaettujen sotamiestilojen kesken käytännössä mitään eroa.⁸⁵

85 Vrt. V:n 1651 sotilasmaakirja: Kra, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1651:II, 209-, 218-, 220-, 221-; Hämeen rykmenttien sotamiestilat: VA 7002, 293-396. Erityisesti s. 307: ”förfallit hemman”, s. 307: Af Lindert Hindrichsson (hemman) 33 (daler) ”Ränta på föres dessa (8) soldater 17:20:14 2/5 daler”, s. 323: ”Ödes jordens twenne Hemman 52:7:- daler/: tilldeelt dess (5) soldater 11:-:21 1/5 daler”(vast. mainintoja m. s. 329, 337, 351); Sotakollegion 12.2.1653 vahvistama v:n 1651 sotilasmaakirja: VA 7002, 115- (TurJv) ja 138- (PorJv) ”Tildel: hemman

Pistokokeet vuoden 1651 Hämeen läänin henkikirjoista osoittavat kuitenkin Jutikkalan arvion päteväksi: sotamiehille jaetut tilat olivat henkikirjan perusteella etupäässä kylmiä asumattomia tiloja. Vain harvakseltaan tapaamme niistä omistajia, jotka asuivat tiloilla jakovuonna 1651. Toisaalta tiloja mahdollisesti asuneita vanhoja isäntiä ja emäntiä (yli 63-vuotiaat) tai varattomia ja tilansa aktiivisesta viljelyksestä luopuneita itsellisiä ei aina kirjattu henkikirjoihin.⁸⁶ Missä määrin voimme siis luottaa henkikirjaan punnittaessa sitä, elivätkö sotaväelle jaettujen autiutilojen entiset asukkaat yhä taloissaan?

Monet Ruotsin rykmenttien 1/8 tiloille sijoitetuista sotamiehistä vain asuivat talonpojan luona ja nauttivat tilalta ylläpidon sekä verotuoton ilman, että itse olisivat varsinaisesti viljelleet tiloja.⁸⁷ Tällaisilla tiloilla asuvat sotamiehet saivat ilmeisesti periä saatavansa talonpojalta itse, ilman välikäsiä.⁸⁸

On mahdollista, että joiltakin jakotiloilta pelkästään maksettiin palkkaa ruotuisäntiensä luona asuville nihdeille. Maakirjojen sotamiestiloja koskeva merkintätapa ei sulje pois tällaista menettelyä, sillä niihin kirjattiin sotamiestilan sijainti, tilan viljelijä, sotamiesten nimet ja 'ruotuosoitteet'. Huolimatta siitä, asuiko sotamies jakotilaansa, sotamiehillä oli oikeus saada ohjeiden mukainen ylläpito (majoitus, palkka ja ruokatarpeet) heille jaetuilta tiloilta. Kun sotamiehiä mahdutettiin myös sellaisille 1/8 autiutilaosuuksille ja autiomaalle, joita talonpojat eivät asuneet, niin on otaksuttava nihtien todella viljelleen niitä.⁸⁹ Että näin myös oli, käy ilmi sotakollegion vastauksesta suomalaisten sotamiesten valituksiin.⁹⁰

Esimerkiksi Janakkalan pitäjän Selänojan kylän kolmen manttaalin autiomaalle, jonka laskennalliseksi verotuotoksi arvioitiin reilut 71 talaria, mahdutettiin vuoden 1651 pääkatselmuksessa 32 Janakkalan, Lopen ja Mäskälän pitäjien sotamiestä. Jaon tuli tapahtua Hämeessä periaatteella, että kukin sotamies saisi yhden talarin arvoisen vuotuisveron ja 1/6 manttaalin ylimääräisen veron (eli

eli: r hemkall oprättat", 590- (ViipItJv), 601- (SavJv), 621- (ViipLJv), 626- (Viipurin skvadroona); Kuningattaren 20.10.1652 vahvistama v:n 1651 sotilasmaakirja: VA 7003, 111- (TurJv), 132- (PorJv), 274- ja 289- (HämJv) Edellä taulussa esitetyt HämJv:lle jaetut 103 hemkall- ja 51 tilldelningh-tilaa olivat tämän maakirjaversioon mukaan jaettaessa - ainakin verotuksellisesti - autiutilan asemassa, 299- (UmItJv), 322- (UmLJv), 545- (SavJv), 565- (ViipItJv), 575- (ViipLJv) "Lars Erichsson för Per Pernains ödhe", 581- (Viipurin skvadroona); Jutikkala (HAik) 1945, 73-74; Roos 1933, 24: viite 2; Ägren 1922, 7 (viite 5), 50-51; Viljanti 1940, 81, 87-89, 95: Hemkall-tiloilta kerätyistä veroista vuosipalkkaa varten.

86 Katsottu HämJv:n sotamiehille Sysmästä jaetut 18, Uudestakylästä jaetut 24 ja Rautalammitla jaetut 32 sekä Hämeen ja Uudenmaan jalkaväkirykmenteille Portaasta (Tammela ja Somero) jaetut 19 tilaa. Näistä 93:sta autiutilasta vain seitsemällä tilalla oli henkikirjojen mukaan asukkaat v. 1651 (mikrofilmi on paikoin epäselvä sivujen taitteesta, joten pieni virhemarginaali on olemassa): Vrt. v:n 1651 sotilasmaakirjat: VA 7002, 300-, 339-343 ja 7003, 289-293; Someron, Tammelan, Rautalammin, Sysmän ja Uudenkylän henkikirjat: VA 7953; Lähdekritiikin osalta ks. m. Markkanen, Nygård ja Rantatupa 1976, 46.

87 Ks. m. Tersmeden 1979, 58.

88 Vrt. Viljanti 1940, 77, 80: Myöhemmin, 1680-luvulla oli tapana, että rykmentinkirjuri kantoi sotamiehille jaettujen tilojen verot ja jakoi ne sotamiehille.

89 Vrt. VA 7001, 63 (ruotuluettelo) ja 7002, 296-297 (sotilasmaakirja): Jämsän pitäjän ruotuluettelossa ja sotilasmaakirjoissa mainitaan mm. nihdit Luukas Martinpoika Kiukkoilan isännän ruodusta, Yrjö Tuomaanpoika Valkialuomasta ja Erkki Matinpoika ruotuosoitteella Juokslahti; KrA, KBR II: s. 9-12: 13 § (n. v. 1650-51): Sotamiehille oli annettava ylläpito heille jaetuilta tiloilta.

90 KrA, KBR II: 19.7.1654: 3 §.

apuveromanttaalin) mukaisen nautintaosuuden tilaan.⁹¹ Mainittuja 32 miestä ei suinkaan asutettu yhdelle tilalle, vaan maakirjojen käsite 'autiomaa' saattoi käsittää jopa kokonaisen kylän tai vain osan siitä. Voudit nimittäin yhdistivät kauan autiona olleen kylän talojen veroluvut yhteen maakirjassa nimikkeen "ödes jordh" alle.⁹²

Talonpoika oli velvollinen huolehtimaan myös palkkaamansa sijaissotamiehen ylläpidosta tämän oleskellessa kotona, vaikka hän oli maksanut tälle suuren pestin. Jos talon puolesta palveli nihtinä isännän oma poika, ei isännän tarvinnut suorittaa pojalleen välttämättä mitään palkkaa silloin kun poika oli kotona. Elatustaan vastaan sotamiehen olisi pitänyt osallistua – ainakin ruotuisäntänsä luona asuessaan – talon töihin. Ilmeisesti sama koski myös hemkall-tiloilla asuvia sotilasryhmiä. On kyseenalaista, missä määrin sotilaat osallistuivat näihin töihin. Miehet olivat nimittäin tottuneet joutenoloon pitkän varuskuntapalveluksensa aikana eikä vähäinen korvaus välttämättä innostanut sotamiehiä työpalvelukseen heidän köyhien isäntiensä käskyvallan alle.

Käytännössä sotilaita lienee pidetty yllä edelleen tavalla, joka muistutti hyvin paljon linnaleiriä. Erona vanhaan linnaleirijärjestelmään oli kuitenkin se, että talonpoika tiesi hänelle määritellyn verorasituksen perusteella tarkkaan, mitä hänen tuli suorittaa sotilaille ja mitä ei – ja että talonpoika saattoi ainakin periaatteessa vaatia sotilailta pieniä työsuorituksia.⁹³ Tässä mielessä talonpoikien asema oli korjaantunut. Jo linnaleirijärjestelmän aikana papisto, porvaristo ja talonpojat olivat ajoittain voineet lunastaa itsensä vapaaksi epämääräisestä linnaleirirasituksesta maksamalla tietyn kruunun määräämän rahasumman tai veron eli 'laillistetun linnaleirin'.⁹⁴ Vanhempi jakolaitos on käsittääkseni osin rakentunut tämän 'laillistetun linnaleirijärjestelmän' vakinaistamisen pohjalle.

Nihdeille jaettuina autiotiloja asuvien ja viljelevien talonpoikien tuli maksaa vapaavuosien aikana autiotilavero nihdeille. Kun talonpojat olivat haluttomia tähän, siitä seurasi uusi riidan aihe sotilaiden ja talonpoikien välille. Viipurin ja Hämeen läänien maaherrat saivat sotakollegiolta ohjeet tarvittaessa pakottaa talonpojat autoveron maksuun sotilaille.⁹⁵ Talonpoikien, joiden köyhissä nurkissa sotaväkeä asui, kannalta 'linnaleirimäinen' asutus saattoi muistuttaa pahimmillaan miehitystä; olkoonkin, että kysymys oli kansan omista sotapojista.⁹⁶

91 Vrt. VA 7002, 293, 312 ja Luukko 1967, 401 sekä Jutikkala 1945, 75: Esitetyllä ehdolla koko manttaalille olisi sijoitettu kahdeksan sijasta kuusi sotamiestä, mutta käytännössä sotamiesten määrä vaihteli tiloilla riippumatta tilojen manttaaliluvuista tai niiden äyri-luvuista; Ks. m. Fredenberg 1883, 20-21: Kustaa II Aadolf oli säätänyt jo 5.7.1621, että jokaiselle miehille tuli antaa heille jaetuilta tiloilta 1 talarin vakinainen vero ja 1/8 tilan ylimääräiset verot.

92 Vrt. Jutikkala 1958, 116; VA 7002, 293, 312, 323; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1651:II, 213-214: Myös osa hemkall-tiloista oli nimikkeen "ödes jord" alla.

93 Vrt. Luukko 1945, 423-424, 431-432: Kaiken lisäksi upseerit vaativat toisinaan sotamiehiä omiin töihinsä (luvatta), jolloin nämä olivat tietysti poissa 'isäntänsä' työvoimasta; Sotartiklojen mukaan ei yksikään esimies saanut vaatia sotilaitaan työhön vain omaa etua tavoitellen: Krigz Artielar 1642, XLIX.

94 Ks. Fagerlund 1991, 69-70, 80-81, 85, 87-88, 90-91, 93-95.

95 KrA, KrKR 29.11.1654: Till Landzhöfdingen Johan Rosenhane, Ernest Creutz.

96 Vrt. Kuisma 1990, 325; Luukko 1945, 431; Nilsson 1989, 43.

Sotamiestiloiksi varattiin myös upseereille ja aliupseereille sekä papeille ja muille virkamiehille eliniäksi tai määräajaksi annettuja läänitustiloja, jotka palaisivat ajan myötä kruunulle. Hämeen-Uudenmaan rykmenttien nihdeille tällaisia tiloja varattiin 994 talarin edestä. Kaikkien kruunulle palautuvien läänitustilojen ei ollut kuitenkaan määrä päätyä sotamiehille, vaan niiden joukosta oli valittava veronmaksukykyisiä tiloja, joilla korvattaisiin päällystön sotamiestiloiksi luovuttamat autiotilat tai heikkokuntoiset etuus- ja vapaatilat.⁹⁷

Heikkokuntoisimpien päällystön palkka- ja muiden tilojen osoittaminen sotamiehille tuskin lisäsi sotamiesten innokkuutta maanviljelyyn, mutta oletettavasti sitäkin enemmän vastenmielisyyttä tilanhoitoa kohtaan. Niinpä suomalaiset sotamiehet eivät suostuneet ottamaan vastaan kaikkia heille osoitettuja tiloja. Sotamiehiä, jotka kieltäytyivät ottamasta viljelykseen heille jaettuja tiloja, uhattiin rangaistuksilla.⁹⁸

Saivatko nihdit elatusstilansa samoista pitäjistä, joiden ruotujen puolesta he palvelivat? Kysymyksen ratkaisemiseksi olen selvittänyt asetelmaan – ottamatta lukuun Rautalammin pitäjän nihtejä – kuinka moni edellä mainituista (taulu 4.) Hämeen jalkaväen hemkall-tilojen nihdeistä mahdutettiin oman ruotupitäjänsä tiloille.

Pitäjä	Hemkall-tiloilla nihtejä, lkm.	joista ruotupitäjiinsä asutettiin lkm.
Jämsä	29	29
Lammi	63	-
Padasjoki	5	5
Hollola	77	45
Tennilä	10	-
Uusikylä	88	58-62
Asikkala	35	26
Sysmä	94	91
YHTEENSÄ:	401	254-258

Tarkastelluista 401 Hämeen jalkaväen nihdistä runsas kolme viidestä sai hemkall-tilansa oman ruotupitäjänsä alueelta, joten jonkinlainen pyrkimys asuttaa nihdit omien ruotujensa läheisyyteen näyttäisi olleen. Lammin ja Tennilän pitäjistä rykmentissä ei ollut miehiä, mutta Hämeen jalkaväestä asutettiin Lammin pitäjän ylläpitotiloille 52 naapuripitäjän padasjokelaisten ruotujen asettamaa nihtiä ja Tennilän pitäjän tiloillekin mahdutetuista kymmenestä nihdistä puolet oli naapuripitäjän Uudenkylän ruotujen kirjoilla. Lammi ja Tennilä olivat ensi-

97 VA 7003, 606-608; Ks. m. KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1652:II, 166, 174: Autioituneita ja veronkantokyvyytään rappeutuneita palkkatiloja ei tullut poistaa sotilasmaakirjoista, vaan ne tuli antaa miehien palkkatiloiksi; Se, missä määrin läänitustiloja palautettiin sotaväelle, vaatisi oman tutkimuksensa.

98 KrA, KrKR 27.11.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaring: 24 §; Ks. m. KrKR 29.11.1654: Till Johan Rosenhane, Ernest Creutz.

sijassa Uudenmaan itäisen jalkaväkirykmentin rekrytointialuetta,⁹⁹ joten näihin pitäjiin osoitettiin Hämeen jalkaväestä etupäässä sellaisia nihtejä, joille ei löytynyt tilaa rykmentin varsinaisen täydennysalueen autiutiloista.

Kaikki sotilaat eivät välttämättä muuttaneet heille osoitetuille tiloille. Sotilaiden jääminen perheidensä luo tai 'ruotuosoitteisiinsa' voi olla yksi selitys sille, etteivät kaikki nihdit ottaneet vastaan heille jaettua 1/8 osuutta sotamies-tiloilta. Kukapa perheellistä olisi vapaachtoisesti suostunut muuttamaan taloon, jossa tulisi asumaan monia muitakin sotilaita ahtaissa oloissa – jos vaihtoehto oli olemassa.¹⁰⁰ Elämä 'jätkäpirtissä' ei pidemmän päälle varmaan houkuttellut sodasta viimein eroon päässyttä poikamiestäkään. Ehkäpä osa asujista tympiintyi ja vaihtoi maisemaa, jolloin sitkeimmät saivat asua väljemmin.

Monet sotamiehille osoitetuista tiloista olivat eri pitäjissä kuin se ruotutalo, jonka puolesta sotamies palveli. Syyt tähän olivat luonnollisia: Sotamiehille jaetut tilat olivat suurelta osin autiutiloja, jotka sijoituivat usein 'valtatciden' halkomiin pitäjiin. Hämeessä tällaisia pitäjiä olivat erityisesti Renko, Mäskälä, Lammi ja Tennilä, jotka eivät kuuluneet Hämeen jalkaväen rekrytointialueisiin vuonna 1651. Kaikki näiden pitäjien autiutiloille mahdollisesti mahdolliset Hämeen jalkaväkirykmentin sotamiehet joutuivat siis asumaan muualle kuin alkuperäisen ruotupitäjänsä. Yhtä sotamiestaloa kohti jaettiin sitä paitsi useita nihtejä, jolloin jaossa ei voitu ottaa huomioon kaikkien miesten ruotuosoitteita tai toivomuksia.¹⁰¹

Jos taulussa 4 mainittuja 226 sotamiestilaa kohti oli tarkoitus majoittaa 1025 sotilasta, niin jokainen talo sai keskimäärin alle viisi sotamiesasujaa. Edellä lueteltujen sotamiestilojen mukaisella jaolla olisi ollut mahdollista majoittaa 571 hämäläistä sotamiestä samoihin pitäjiin, joista rykmentin miehistö otettiin vuonna 1651. Loput 454 maakirjavahvuuteen luettua miestä olisi jouduttu sijoittamaan sellaisiin pitäjiin, joista rykmentissä ei ollut miehiä.¹⁰² Ilmeisesti Viipurin läänistä varattuja tiloja ei käytännössä jaettu eversti Johan Ridderin Hämeen jalkaväkirykmentille tai sitten jako oli tilapäinen, koska vuoden 1652

99 Kra, rullor 1651:7; Ks. m. Viljanti 1940, 18-19.

100 VA 7003, 279-288; Ks. lisää esim. VA 7002, 209 (Jämsä), 309 (Lehijärvi), 312 (Janakkala), 320 (Lammi) ja 324 (Tuulos): Lähes kaikkien ko. sivuilla mainittujen sotamiesten ruotuosoite oli kyseisissä pitäjissä, mutta esim. Janakkalan Selänojan kolmen manntaalin autiomaalla osa oli naapuripitäjien Mäskälän ja Lopen nihtejä; Tersmeden 1979, 65 (viite 13): Mikäli sotamies asui omaa tilaa, hemkall-talonpojan tuli antaa nihdille vuosittain kaksi tynnyriä viljaa ja kaksi leiviskää ruokatarvikkeita; Luukko 1945, 431: Etelä-Pohjanmaalta on sellaisiakin tietoja, että sotamiehet olivat ainakin 1660-luvulla rakentaneet 6-9 huoneenkin asuntoja kylän yhteismaille vastoin kuninkaallista metsäasetusta.

101 Vrt. Lappalainen 1975, 32-33, 37; Virrankoski 1973, 622; Vrt. VA 7002 ja KrA, rullor 1651:7 sekä Jutikkala 1957, 125, 170, 239: Pitkäaikaista osin sotilaskuljetusten ja -majoituksen seurauksena syntyneitä verokyvyyttömyyttä, mikä lopulta johti autoitumiseen, esiintyi Hämeessä eritoten valtatien varrella olleissa pitäjissä. Juuri näille alueille sijoitettiin 30-vuotisen sodan päätyttyä runsaasti sotamiehiä. Ratsumiehiä ei sijoitettu autiutiloille, vaan he olivat renkeinä isäntiensä ratsutiloilla.

102 Vrt. KrA, rullor 1651:7: Rykmentin orimattilaiset, längelmäläiset, mäntyharjulaiset, iittimäläiset, laukaalaiset, viitasaarelaiset, muuramelaiset ja Palvasalmen kappeliin kuuluvat miehet olisivat v:n 1651 maakirjan mukaisella jaolla joutuneet johonkin muuhun pitäjään kuin missä heidän ruotujensa tilat olivat. Esim. Lammin ja Tennilän pitäjiin, joista rykmentissä ei ollut miehiä, olisi sopinut 73 sotamiesasujaa ja Viipurin läänin sotamiestiloihin 381 Hämeen sotilasta.

maakirjan mukaan rykmentin miehistölle järjestettiin palkkatilat Hämeen-Uudenmaan läänistä. Ainoastaan Herman von Cappelenin hämäläis-uusmaalaisella rykmentillä oli vielä vuonna 1652 joitakin palkkatiloja myös Kyminkartanon läänissä.¹⁰³

Kaikista taulussa 4 luetelluista 226 sotamiestilasta 142 oli samoissa pitäjissä kuin Hämeen jalkaväkirykmentin päällystön vapaatilat. Jos suljemme Kyminkartanon läänin todennäköisesti toteutumattoman tilajaon tarkastelun ulkopuolelle, niin tiloista kaikki, ottamatta lukuun Hollolan pitäjän tilatusinaa, olivat samoilla alucilla kuin esimiesten vapaatilat.¹⁰⁴ Michistön ja päällystön Hämeen läänin sisäinen tilajako pohjautui siis, ainakin paperilla, samoihin pitäjiin.

Ainakin Ruotsissa vuoden 1651 katselmuksessa oli todella jaettu tiloja muutoinkin kuin paperilla. Samoin sotakollegion kirjeistä kamarikollegiolle ja Viipurin läänin maaherralle Johan Rosenhanelle käy ilmi, että niitejä oli mahduttettu autiutiloille niin Karjalassa kuin muissakin maakunnissa Suomen 1651 pääkatselmuksessa. Maaherra Rosenhanen toivottiin estävän lääninkirjanpitäjää ja voutteja puuttumasta suoritettuun tilajakoon ja käskemään heitä jättämään sotaväen tiloista huolehtimisen provinsiaali- ja rykmentinkirjuruiden tehtäväksi, koska he laativat sotakollegiolle muutkin sotaväkeä koskevat laskelmat ja selvitykset. Vanhemman jakolaitoksen tila oli kuitenkin edelleen sopimukseton siinä mielessä, että maakirjajako vahvistettiin vasta lokakuussa 1652.¹⁰⁵

Vertailun vuoksi esitettäköön Viipurin lääninkirjanpitäjä Hans Hollander Ridderin ja Ernest Mårtensson Grabben 3.3.1652 Tammisaaressa allekirjoituskillään vahvistamien vero- ja miesluetteloiden (skatte och mantals book) mukainen jako. Viipurin ja Savonlinnan läänissä jaettiin vuonna 1651 yhteensä 803 autio- eli nihtien vapaatila kolmen rykmentin ja yhden skvadroonan sotamiehille. Jako suoritettiin seuraavasti:¹⁰⁶

Rykmentti Sotamiesten lkm. Tilojen lkm. Sotamiestä/tila

B. von Gerten	1 008	296	3,4
F. Johnston	1 008	249	4,0
A. Koskull	1 019	141	7,2
T. Kinnemund	504	117	4,3
Yhteensä	3 539	803	4,4

103 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1651:II, 220- ja 1652:II, 155-; Vrt. KrA, KrKR 25.11.1650: Fabian Berndesin Karjalan rakuunat valittivat jo v. 1650 siitä suuresta sckaannuksesta, mikä aiheutui kun rakuunatiloiksi jaettuja tiloja oli maakirjanpitäjien toimesta jaettu uudelleen toisten rykmenttien ylläpitoon. Rykmenttien välille syntyi näin huonoa henkeä ja riitaa tiloista. Kirjeestä ei käy ilmi, jaettiin ko. tiloja miehistölle vai päällystölle.

104 VA 7002-7003; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1651:II.

105 Vrt. KrA, KrKR 26.11.1651: Till Rijkz och Cammer Rådih; KrKR 3.12.1651: Till Öfversten J.M. Wrangell, till Ludwig Leijonhufvud; KBR I: Stockholm 13.1.1651: 1 §: Katselmuksia ei ollut 1649-50; Viipurin läänin tilajaosta: KrA, KrKR 3.7.1652: Till Johan Rosenhane; Ks. m. Roos 1933, 22-23: Sotakollegiossa sotilasmaakirjojen koskemattomuus vahvistettiin uudelleen vielä helmikuussa 1653.

106 VA 7003, 545-584: Kaikki 803 tilaa olivat autiutiloja eli "knechternes frihemman"; Ks. II.H. Ridderistä: Lehtinen 1961, 383.

Osa nihdeistä nimettiin tietyille autiotiloille, mutta monille tiloille vain merkittiin niille mahdutettavien miesten määrä. Esimerkiksi Kinnemundin skvadronan miehiä ei nimetty tietyille tiloille, mikä oli varmaan seurausta siitä, että skvadronan miehet olivat varuskuntana Riian edustalla Nymündessä. Luettelon perusteella näyttäisi siltä, että useimmilla autiotiloilla asui talonpoika perheineen, mutta paljon oli myös autiotiloja, joiden viljely jäi sotamiesten innokkuuden varaan.¹⁰⁷ Suuri osa Viipurin ja Savonlinnan läänien sotamiehille jaetuista heikkokuntoisista tiloista jäi ottamatta viljelykseen.¹⁰⁸

Varsinais-Suomessa nihtitiloille tuli keskimäärin 5,2 sotamiesperhettä, mikäli vuoden 1651 päätöksen mukainen suunnitelma toteutui. Hämeen 288 sotamiestaloa annettiin 1650-luvun puolivälissä 2 086 sotamiesperheen viljeltäväksi eli niissä olisi asunut 7,2 perhettä tilaa kohti, mikä on paljon ottaen huomioon Hämeen pienet viljelysalat.¹⁰⁹

2.6. Jaettiin eri komppanioille tiloja samoista kylistä?

Yleissilmäys liitteisiin 2a – 2c riittää paljastamaan sen, että vapaa- ja etuustilojen osoittaminen yhdestä ja samasta pitäjästä eri komppanioiden esimiehille ei ollut mitenkään harvinaista. Mutta miltä järjestelmä näytti mikrotasolla: jaettiin yhdestä kylästä vapaatiloja vain yhden ja tietyn komppanian esimiehille vai saattoiko kylä olla samaan aikaan useamman komppanian etuus- tai vapaatila-alueena? Kysymyksen selvittämiseksi olen käynyt läpi Hämeen jalkaväki- ja Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin vuosien 1639 ja 1651 sotilasmaakirjat.

Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin päällystön vapaatila-alueella oli vuonna 1639 vain neljä kylää,¹¹⁰ joilta luovutettiin tilojen veroja ratsu- tai hevoskorvaukseksi useamman kuin yhden komppanian esimiehille. Vaikka ratsuväen komppanioiden tila-aluejako ei noudattanut aivan tarkasti pitäjärajoja, niin oltiin siis hyvin tarkkoja siitä, että tietystä kylästä maksettiin veroja vain tietyn komppanian esimiehille. Vuonna 1651, kun vapaatilojen määrä kasvoi vuoden 1639 114:stä 284:ään, lisääntyi viitentoista selllaisten kylien määrä, jotka olivat samaan aikaan useamman kuin yhden komppanian esimiesten vapaatila-alueena. Taulusta 5 on nähtävissä ne kylät, joissa oli samaan aikaan useamman kuin yhden komppanian esimiesten vapaatiloja vuosina 1639 ja 1651.

Esimerkiksi Yrjö Tuomaanpoika Hauhon Nurmen kylästä suoritti vuonna 1639 veronsa majurin komppanian luutnantti Johan Erichssonille ja mahdollinen veli Martti Tuomaanpoika eri komppaniaan ratsumestari Mathias Roosille.

107 VA 7003, 545-584: Esim. s. 556: yhdelle talonpojan lesken asumalle autiotilalle mahdutettiin kuusi sotamiestä, s:t 555, 560-561, 566-567, 576 jne. esim. autioista, joita sotamiesten oli ilmeisesti tarkoitus viljellä itse; KrA, rullor 1651:9, 104-120: T. Kinnemund.

108 Vrt. Viljanti 1935, 42-43.

109 Vrt. Jutikkala 1945, 73 ja Luukko 1967, 461.

110 Näistäkin kahdessa tapauksessa esimiehen oma tila osui sellaiseen kylään, joka oli määrätty toimimaan jonkun muun komppanian esimiehen vapaatila-alueena.

Sipoon hallintopitäjän 'Akoisten' kylästä (mahd. Lopen Ahoinen?) jaettiin vuonna 1651 tilojen veroja peräti kolmen eri komppanian viranhaltijoille. Eversti Henrik Hornin komppanian kapteeniluutnantti Abraham Markusson sai ¼-manttaalin verot Pertti Erkinpojan tilalta ja ratsumestari Elias Botvedssonin komppanian muonittaja Erkki Matinpoika sai nauttia samalta tilalta ¾-manttaalin verot. Poikkeustapauksessa jopa yhden talon verot saatettiin siis jakaa palkkoina kahteen eri komppaniaan. Samasta kylästä saivat hevuskorvauksensa myös everstin komppanian muonittaja Krister Henrikinpoika ja everstiluutnantti Johan Gallen komppanian kornetti Mats Persson.

TAULU 5. Hämeen-Uudenmaan ratsuväen päällystön useamman kuin yhden komppanian vapaatila-alueena olleet kylät vuosina 1639 ja 1651. Vuosiluvun alla olevista luvuista käy ilmi, kuinka monen komppanian vapaatiloja kylässä oli:

Kylä	V. 1639	V. 1651
Hauhon Nurmi	2	-
Hauhon Alvettula	2	-
Sipoon Kerava	2	-
Sipoon Savijärvi	2	-
Hattulan Luolaja	-	2
Kulsialan Laitikkala	-	2
Lehijärven Ihalampinen	-	2
Lehijärven Mervi	-	2
Lohjan Maikkala	-	2
Mäskälän Luhtiala	-	2
Pälkäneen Kukkola	-	2
Rautalammin Kivijärvi	-	2
Rengon Kankaantaka	-	2
Sipoon (Äskois/Akois?)	-	3
Sipoon Skavaböle	-	2
Sipoon Mårtensby	-	2
Sipoon Kyrkoby	-	2
Sysmän Saari	-	2
Tennilän Tojjala	-	2

Lähteet: VA 6998 ja 7002-7003: Vuosien 1639 ja 1651 sotilasmaakirjat.

Ratsuväen vuosipalkkoihin vuonna 1651 merkittyjen etuustilojen veroja osoitettiin yhdestä kylästä samalla tavoin pääasiassa yhden, mutta toisinaan kahden tai jopa kolmen komppanian viranhaltijoille. Pelkästään Rautalammin pitäjältä rykmentille osoitetuista 79 etuustilasta 20 tilaa oli niissä vähintään kuudessa kylässä, joista luovutettiin veroja kahden tai kolmen komppanian virkamie-

hille.¹¹¹ Joskus sekä etuus-, että vapaatilat saattoivat olla samassa kylässä. Esimerkiksi Rautalammin Kärkkäälän kylässä oli Hämeen-Uudenmaan ratsuväen kolmen komppanian esimiesten vuosipalkkatiloja ja yhden esimiehen hevoskorvaustila.¹¹²

Parturimestari eli välskäri Mathias Raben tapauksessa vapaa- ja etuustilat oli keskitetty tarkoituksellisesti pääosin Rautalammin Kivijärven kylään, josta oli vuonna 1651 varattu kuuden vapaatilan verot kahden komppanian parturimestarin hevoskorvausten peittämiseen. Parturimestari Mathias Rabe hoiti näitä molempia virkoja ja lisäksi vielä kahden muun komppanian parturimestarin tehtävät. Mainittujen kuuden tilan lisäksi hän sai hevoskorvauksia kahdesta muustakin kylästä niin, että kaikki rykmentille Rautalammita vuonna 1651 osoitetut vapaatilojen verot kasautuivat samalle miehelle.

Mathias Rabe sai myös kahden virkansa vuosipalkkoja varten neljä etuustilaa Kivijärven kylästä, joten suurin piirtein kaikki kyseisen kylän isännät olivat valjastettu raatamaan pelloillaan oman leipänsä ohella sen edestä, että parturimestari saisi nauttia heiltä verot. Pienestä summasta ei ollut kysymys, sillä pelkästään Kivijärven kymmenen tilallisen oli maksettava parturimestarille hevoskorvauksina reilut 53 talaria ja vuosipalkkoina noin 33 talaria eli yhteensä yli 86 talaria. Muiden komppanioiden viroistansa Rabe sai lisäksi erillisen korvauksen muista pitäjistä ja kylistä.¹¹³

Pistokokeet osoittivat, ettei ollut mitenkään harvinaista jakaa jalkaväen esimiehille vuosipalkkatiloja samoista kylistä, joista ratsuväen esimiehet saivat hevostilansa tai vuosipalkkansa: Hauhon pitäjässä olleista Hämeen jalkaväkirykmentin everstin komppanian kymmenestä vapaatilasta seitsemän oli samoissa Juntulan, Vitsilän ja Alvettulan kylissä ja kirkonkylässä, joista Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin esimiehet saivat vapaatilansa.¹¹⁴

Jaettiin sotatekijöiden samoista kylistä eri komppanioille? Ikävä kyllä nihtitilojen vuoden 1651 jaosta ei ole löytynyt komppaniakohtaisia tilaluetteluita. Sen sijaan sotakollegion kirjeenvaihdosta käy ilmi, että tilojen jakaminen yhdestä ja samasta kylästä useamman komppanian miehistölle oli paikoin ongelma. Esimerkiksi eversti Axel Stålarmin Porin jalkaväkirykmentin sotamiestilajako oli vielä vuonna 1654 sillä tavalla sekavalla kannalla, että yhdestä ja samasta kylästä oli jaettu monin paikoin tiloja 3-5 komppanian nihdeille.

111 VA 7002-7003: Sotilasmaakirja 1651: Ko. kuusi kylää olivat Sonkarinsaari, Leppävesi, Kärkäs (Kärkkäälä), Sumiais (Sumiainen), Kivijärvi ja Kortjärvi (Koutajärvi?). Sotilasmaakirjojen kylännimien kirjoitusasut ovat Rautalammin pitäjän osalta hyvin tulkinnanvaraisia; Vrt. Kirjoitusasuista: Saloheimo 1959, paikannimihakemisto: Kärkkäälä (myös liitekartalla), Sumiainen; Suomen asutus 1560-luvulla. Kyläluettelot. Helsinki 1973, 135-137.

112 VA 7002-7003; Esim. Kärkkäälästä saivat Pertti Lassenpojan, Heikki Iiirisen/Heinosen, Krister Ollinpojan ja torppari Brusius Rossin tiloilta vuosipalkkansa kolmen eri komppanian esimiehet: everstiluutnantti Johan Galle, korpraali Hannu Pertinpoika ja sotilaspappi Johan Mathia. Siellä oli myös kaksi parturimestari Mathias Rabelle hevoskorvaukseksi osoitettua vapaatilaa.

113 VA 7002-7003; Vrt. "Suomen asutus 1560-luvulla" -teoksen kyläluettelossa (Helsinki 1973, 136) mainitaan Kivijärvellä olleen silloin 8 verotilaa ja 2 muuta tilaa eli yhteensä 10 tilaa.

114 VA 6998: Hämeen ja Uudenmaan läänin v:n 1639 sotilasmaakirja; Samoin esim. seitsemän HämJv:n esimiehille Hauhon pitäjistä vuosipalkkoja varten jaetuista 13 vapaatilasta oli v. 1651 samoissa kylissä IiämUrmV:n esimiesten vuosipalkka- eli etuustilojen kanssa: VA 7002: V:n 1651 sotilasmaakirja.

Rykmentinkirjuri Jacob Nilsson sai tehtäväkseen katsoa, että kustakin kylästä saisivat sotamiestiloja vain yhden komppanian miehet. Jos tiloja jäi kuitenkin yli, niitä sai jakaa korkeintaan toiselle, mutta ei useammalle komppanialle saman kylän alueelta. Yksi poikkeus sentään sallittiin: mikäli jotkut niidit olivat ehtineet jo rakentaa ja kunnostaa heille jactut tilat, heidän oli annettava pitää ne riippumatta siitä mihin komppaniaan he kuuluivat.¹¹⁵ Komppanioiden aluejako pyrittiin siis määrittämään paitsi pitäjittäin, myös kylien tarkkuudella.

3. Oliko sotamiehistä maanviljelijöiksi?

Käsitykset sotamiehistä maanviljelijöinä kolmikymmenvuotisen sodan aikana ja sen jälkeen eivät yleensä ole olleet mitenkään korkealla. Upseereiden ja miehistön on sanottu tärvelleen heille jactut tilat, minkä jälkeen he pyrkivät vaihtamaan köyhtyneet tilansa parempiin tai asettuivat luvattomasti toisille tiloille; yleensä heiltä puuttui halu viljellä. Ymmärtämystä sotamiehiä kohtaan on toisaalta osoitettu toteamalla, että heillä ei ollut useinkaan varoja maanviljelyyn. Lisäksi on painotettu, että sotamiesten uskoa maanviljelysuraan horjutti kaiken aikaa tietoisuus siitä, että heidät saatettiin lähettää varuskunta- tai kenttäpalvelukseen milloin vain, jolloin työn hedelmät jäisivät korjaamatta.¹¹⁶

Esimerkiksi Uudenmaan läntisestä rykmentistä oli talvella 1653-54 kahdeksan, Viipurin itäisestä rykmentistä yhdeksän ja Viipurin läänin eversti Thomas Kinnemundin skvadronasta kaikki neljä sekä Porin rykmentistä kaksi komppaniaa Liivinmaan varuskunnissa rauhan ajan puolustustehtävissä. Riikaan oli sijoitettu ilmeisesti koko Turun jalkaväkirykmentti, ja Narvassa oli kahdeksan komppaniaa Uudenmaan itäisestä rykmentistä.¹¹⁷ Viipurin läänissä sotamiestilojen vastaanottaminen jäi osittain toteutumatta, koska pääosa joukoista oli poissa Suomesta ainakin vuosina 1650-51 ja 1653-54.¹¹⁸

Ajateltaessa mitä mahdollisuuksia kruunulla oli säilyttää sotamiestilat viljeljinä, tuntuisi loogiselta, että kruunu olisi jakanut viljelystiloja etupäässä sota-

115 Vrt. KrA, KrKR 27.11.1654: Krigz Collegij Resolution och förklaring: 25 §; KrKR 7.12.1654: Till Jacob Nilsson.

116 Vrt. Roos 1933, 24 (viite 2), 55, 62; Ågren 1922, 5, 50-52; Tersmeden 1979, 49; Viljanti 1935, 41-42; Omiaan kirsipuolisen huonon käsityksen leviämiseen sotamiehistä maanviljelijöinä on ollut asian kirjaaminen 'yleisenä totuutena' tietosanakirjoihin: "Sotamiehet hoitivat huonosti talojaan, ... ja ottivat mielivaltaisesti uusia tilalle." Ks. esim. Iso Tietosanakirja 11. Otava. Ruotujakolaitos. Helsinki 1936, 503.

117 KrA, KrKR 20.3.1654: Till Öfwersten Herman Cappel, Öfwersten Axel Axelsson Ståhlarm, Cammereraren Erich Andersson, Gen.gouv. Erich Stenbock, Fiscalen Liebsdorff; Ks. m. KrA, rullor 1654:5, 1260:T. Kinnemundin skvadronasta; SKA, Rikshuvudbok 1653, 193-194: II. Cappelenin rykmentistä.

118 Vrt. SKA, Rikshuvudbok i concept 1650, 99-104: F. Jonstonin, A. Koskullin, B. von Gertenin Viipurin ja Savon rykmentit ja T. Kinnemundin skvadrona olivat edelleen ainakin osaksi Liivin- ja Inkerinmaan varuskunnissa. Ks. sama lähde myös muista suomalaisista rykmenteistä; Rikshuvudbok i concept 1650: Journaler (Inkerin- ja Liivinmaan menosääntöjen kohdalta); KrA, rullor 1650:6, 179 ja 1651:4, 785-: ViipLJv oli Riiaassa 1650-51; Rullor 1651:9, 47-, 104- ja 122-: T. Kinnemundin skvadrona oli Nymündessä ja ViipLJv Tarttossa, mutta SavJv oli 15.8.1651 katselmuksessa Lappeenrannassa; Viljanti 1935, 42.

miesperheille ja mahdollittanut naimattomia nihtejä sellaisille tiloille, joita talonpojat asuivat. Näin järjestettynä ulkomaille komennettujen perheellisten nihtien tilojen hoito olisi jäänyt sotamiesten vaimojen harteille kun taas talonpojat olisivat huolehtineet naimattomien nihtien palkkatiloista. Suunnitelmiin tuskin kuului jättää – ainakaan sotatilan puhjetessa – joitakin nihteistä kotimaahan hoitamaan tiloja, koska taistelujaotus olisi kärsinyt.¹¹⁹

Sotamiestilojen tuottamattomuudessa ei välttämättä ollut kysymys siitä, että sotilaat olisivat tietoisesti tai mielivaltaisesti riistäneet tilat elinkelvottomiksi. Sotamiestilojen heikon menestyksen yksi selittäjä, jota aikaisempi tutkimus ei ole riittävästi korostanut, oli nähdäkseni se, ettei nihteillä yksinkertaisesti ollut siemenviljan puutteessa mahdollisuutta tuottavaan maanviljelykseen. Välittömästi kolmikymmenvuotisen sodan jälkeen Ruotsi-Suomessa oli nimittäin huutava pula viljasta,¹²⁰ joten kuinka sitä olisi riittänyt maahan kylvettäväksi kertaalleen jo autioituneille tiloille varsinkaan, jos tilalla oli kahdeksan nälkäistä sotamiehen suuta.

Maan laihtuminen sotamiesten käytössä ei ole oudoksuttavaa, koska sotamiesperheiltä yleensä puuttuivat karja ja vetojuhdat sekä siten mahdollisuudet peltojen lannoitukseen ja kyntöön.¹²¹ Vaikka joillakin olisi karjaa ollutkin, niin rehun puutteessa sotamiesten oli varmaan teurastettava talosta viimeinenkin nauta ja pisteltävä se suihinsa. Talonpojan ja kruunun viranomaisten mielestä tällainen kädestä suuhun eläminen näytti ehkä tilan tarkoitukselliselta turmelmiselta ja laiskuudelta, mutta oliko kysymys loppujen lopuksi siitä? On nimittäin muistettava että useimmilla sotamiehillä oli talonpoikainen tausta, joten he varmasti tiesivät miten maata viljellä.

On otettava huomioon, että sotamiestiloja jaettiin suuria määriä vasta vuonna 1651: moni sotamies oli siis joutunut elättämään itsensä pitkälti toista vuotta miten taisi – osa ehkä ruotuisäntiensä renkeinä osa kerjuulla. Kruunun veropalkkapolitiikka laahasi auttamattomasti jäljessä tosi elämästä. Osa nihteistä oli ehkä ennättänyt jo järjestää elämänsä niin, ettei muutto kruunun tarjoamalle tilalle edes kiinnostanut. Sitä paitsi autiotilojen saattaminen viljelykseen kesti talonpojaltakin kruunun optimistisimpienkin arvioiden mukaan muutamia vuosia, joksi ajaksi autiotilavapaus tavallisimmin myönnettiin. Kun kysymys oli sotamiehistä, joista kukaan ei ilmeisesti ollut päävastuullinen isäntä,¹²² vaan vastuu tilan hoidosta oli yhteinen, niin on selvää, ettei nopeita tuloksia voitu odottaa. Uusi sotajakso esti sotamiehiä näyttämästä todellista luonnettaan maanviljelijöinä.

Kruunun tarkoitus oli aluksi, että kukin sotamies olisi saanut 1/8 tilaltaan noin yhden hopeatalarin arvoisen vakinaisen veron tuoton ja ylimääräisen veron. Mikäli kahdeksalle nihdille jaetun tilan vakinaisen veron tuotto oli yli kahdeksan

119 Vrt. KrA, KrKR 27.11.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaring (till Jochim Liebsdorff): 24 §.

120 Vrt. Tigerstedt 1880, 42-49; Nordmann 1904, 176-177.

121 Vrt. Jutikkala 1945, 79; Jutikkala 1957, 241-242; Korkiakangas 1996, 106.

122 Vrt. Esim. valtaneuvostossa oltiin huolestuneita, tulisiko viljelyksestä mitään kun tiloilla asuu niin monta nihtiä: ks. esim. SRP XV, 114-115: 3.10.1651; Tersmeden 1979, 64 viite 1.

hopeataria, tuli yli menevä osa luovuttaa kruunulle. Viimeistään vuonna 1654 kruunu suostui kuitenkin luovuttamaan 1/8 tiloille mahdutetuille nihdeille sekä vakinaiset että ylimääräiset verot (wiss och owiss), siis käytännössä täydellisen verovapauden. Jos tilalle jaetut kahdeksan nihtiä olivat sitä vastoin saaneet tilakseen alle kahdeksan hopeatarin veron arvoisen tilan, he saivat tyytyä siihen mitä saivat – ”jokainen nauttikoon tuuristaan”.¹²³

Tietojen kulku oli ymmärrettävästi hidasta: suomalaiset autiotiloja asuvat ja viljelevät nihdit valittivat jo heinäkuussa 1654, että heitä kaikkia vaaditaan, asui heitä sitten seitsemän tai kahdeksan samassa talossa, maksamaan yhdessä laamannin ja tuomarinveroa 4 talaria 16 äyriä yhdeltä tilalta. Sotakollegio pyysi kuninkaalta vahvistusta siihen, ettei nihtien tarvitsisi maksaa näitä veroja autiotilan vapausvuosilta, koska 18 äyriä menetys vähensi tuntuvasti sotilaan tuloa. Yksittäisen sotamiehen menetys oli ilmeisesti suurempi, mikäli tilalla asui vähemmän kuin kahdeksan nihtiä.¹²⁴

Hicman myöhemmin sotakollegio antoi ohjeet, että verovapaus koski myös laamannin ja tuomarin veroa. Ylimääräisiä veroja (extraordinarie utlagor) koskenut vapaus ei tulisi kuitenkaan olemaan pysyvä, vaan se oli voimassa ainoastaan (autiotilan) vapaavuosien ajan.¹²⁵ Normaalisti nihtien kuului maksaa tiloiltaan ainoastaan kymmenys-, laamannin- ja tuomarinverot.¹²⁶ Joka tapauksessa se, ettei kruunu vaatinut vakinaista veroa ollenkaan sotamiestiloilta, antoi nihdeille mahdollisuuden saada aktiivisella työpanoksella hieman leivän lisää. Nihdeille myönnetty lupa pitää vakinaisen veron tuotto ja autiotilan vapaavuosilta myös ylimääräinen vero tarkoitettiin nähtävästi ikään kuin ’porkkanaksi’¹²⁷ maan saattamiseksi paremmin viljelykseen. On mahdoton tietää, olisiko kruunun sotamiehille esittämä veroporkkana tehonnut, koska uusi sotajakso romutti pian sotamiestilojen elinmahdollisuudet.

Edellä esitetyn valossa on ehkä perusteltua miettiä sitä, ovatko aikaisemmat, osin aikalaiskäsityksiin perustuvat arviot sotamiestilojen elinkelvottomuudesta liian yksipuolisia.¹²⁸ Myöhemmät kokemukset ruotujakolaitoksesta osoittavat, että sotamiehet kykenivät ainakin ’torpparin roolissa’ viljelemään maatiilkkujaan.¹²⁹ Toisaalta voimme kysyä, millaiseksi yhteiskunta olisi muodostunut, mikäli siellä täällä talonpoikaisasutuksen seassa ja maanteiden varsilla olisi ollut pysyvästi ’kolhoosimaisia’¹³⁰ sotilastaloja? Olisiko näillä tiloilla sittenkään

123 Vrt. KrA, KBR I: Uppsala 14.3.1654: 3 §; KrKR 10.3.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaringh: 5 §; VA 7002, 293; Autiotilan vapaavuosista: Jutikkala 1958, 118-121.

124 KrA, KBR II: 19.7.1654: 3 §.

125 KrA, KrKR 27.11.1654: Krigz Collegij Resolution och förklaring: 24 §.

126 SRP XV, 115: 3.10.1651; Tapa, että verohelpotuksia tiloillensa saaneiden sotilaiden oli maksettava kirkkokymmenykset – kuten kruunun muidenkin alamaisten – oli käytössä jo 1560-luvulla: Frosterus 1765, 41.

127 Vrt. Ågren 1922, 82: Upseereille ja rusthollareille luvattiin 1680-luvulla, ettei verotusta kiristettäisi, vaan esimiehet itse saisivat pitää tilojensa ylimääräisen tuoton. Näin oli tarkoitus innostaa heitä hoitamaan paremmin tilojaan.

128 Vrt. Viljanti 1935, 42, 44; Roos 1933, 24 (viite 2), 55, 62; Ågren 1922, 5, 50-52; Tersmeden 1979, 49; Ks. m. Viljanti 1940, 80: HämJv:n eversti Brakelin käsitys sotamiehistä maanviljelijöinä ei ollut v. 1684 ollenkaan niin huono kuin eräiden muiden aikalaisien.

129 Vrt. Fredenberg 1883, 49; Niemelä 1990, 31, 189-190.

130 Vrt. VA 7002, 323 ja 380: Esim. kahden tilan autiomaalle sijoitettiin 23 sotamiestä/sotamiesperhettä.

tullut työnteosta mitään vai olisivatko ne muodostuneet yhteiskunnan moraalittomiksi rauhattomuuspesäkkeiksi, joissa juopottelu, irtolaisuus, välinpitämättömyys ja haureus¹³¹ olisivat rehoittaneet enemmän kuin perinteinen maalaisyhteisö olisi kestänyt? Olisivatko sotamiehet näin asutettuina pysyneet pidemmän päälle kurissa?

Ne sotaväelle jaetut autiotilat, joita yksikään nihti ei ottanut asuakseen, kruunu pyrki saattamaan viljelykseen antamalla ne halukkaiden talonpoikien käyttöön. Autioksi jääneet tilat olivat sotaväelle paitsi hyödyttömiä, myös haitallisia, koska sotaväki ei saanut niiltä sotaväen menosääntöön kirjattuja saataviaan: osa palkoista jäi siis maksamatta. Kullekin sotamiestilan viljeltäväksi ottaneelle talonpojalle tuli myöntää autiotilavapaus tilan kunnan mukaan. Kun tilat olisivat jälleen veronmaksukykyisiä, talonpoikien tuli toimittaa veronsa sotamiesten palkoiksi.¹³²

Suunnitelmat jakolaitoksen saattamisesta säännölliselle kannalle kaatuivat Kaarle X Kustaan aikana uusiin sotiin: moni tila kylmeni, kun sotamiehet marssitettiin ja laivattiin taas kerran meren yli sotakentille. Sotamiesten viljeltäväksi jääneiden tilojen kohtalo oli usein jäädä pitkäksi aikaa ilman talonpoikaista asujaa oleviksi autioiksi. Harvoja poikkeuksia lukuunottamatta uusia taloja ei tämän jälkeen, edes rauhan koittaessa vuonna 1661, näy ainakaan Hämeessä jaetun sotamiehille. Jo maahan tavallaan sidotut sotamiesperheet tasoittivat kuitenkin tietä kohti ruotujakolaitoksen kaltaista sotaväen ylläpitojärjestelmää, vaikka 1650-luvun sotamiestilojen mukainen nihtien ylläpito poikkesikin myöhemmästä ruotujakolaitoksen ylläpitojärjestelmästä.¹³³

4. Muita autio- ja sotamiestilojen käyttöön liittyneitä ongelmia

Autiotiloja ei käsittäkseni, ottamatta lukuun kruunulle jo joutuneita autiotiloja, voitu noin vain jakaa sotamiehille. Vanhat autiotiloja koskevut säädökset nimittäin edellyttivät, että voutien ja käskynhaltijoiden oli tarjottava autioksi jääneen tilan lailliselle perijälle kolmilla kihlakunnan käräjillä mahdollisuus ottaa tila viljelykseen tarvittavine verovapausvuosineen.¹³⁴ On tutkimatta, missä

131 Esim. Porvoon kihlakunnan v:ien 1621-1700 tuomiokirjoissa huoruuteen syylliseksi mainituista suuri osa oli sotilaita: Aalto 1996, 82-86.

132 KrA, KrKR 6.7.1653: Till Peer Samuelsson. Mutatis Mutandis Uthi Finlandh allenast till Cammereraren Erich Andersson; Ks. sotamiestilojen asuttamiskysymyksestä m. Jutikkala 1945, 78-79.

133 Vrt. Viljanti 1935, 40-42, 292: Turun läänissä autiotiloja jaettiin sotamiehille vielä 1660-luvullakin, mutta suuri osa niistä jäi autioiksi. Kaikesta huolimatta yritettiin tällaista 'jakolaitosta' pitää yllä aina v:een 1680 asti, jolloin Kaarle XI kielsi uskomasta sotamiesten hoitoon enää mitään tiloja. Sen sijaan oli sotamiehille jaettava reduktiosta ylijääneiden talojen veroja; Jutikkala 1945, 75, 79; Jutikkala 1958, 120; Tässä ei ole ollut mahdollista vertailla v:n 1661 Hämeen nihtien tilajakoa v:n 1651 jakoon. Turun lisäksi Hämeestä on säilynyt sotilasmaakirja nihtien hemkall-tiloista v:lta 1661, joten perustutkimus asiasta olisi mahdollinen: KrA, Militiekontoret G.II.b. Verifikationer och jordeböcker (Finska) 1661.

134 Vrt. Styffe 1852, 31-32; Ks. m. Jutikkala 1958, 118.

määrin säännöksestä kyettiin pitämään kiinni tuhansien tilattomien sotilaiden soljuessa sotakentiltä kotimaahan.

Sotamiesten mahdolluttaminen autioutiloille tuotti etenkin Karjalassa vaikeuksia upseereiden palkkauksen järjestämiselle: kamarikollegio oli osoittanut autiutiloja arviolta 4 000 hopeatalarin edestä upseereiden palkkajärjestelyihin, mutta koska Lewenhaupt oli mahdolluttanut vuoden 1651 pääkatsemuksessa autiutiloille nihtejä, sotakollegio vaati kamarikollegiota järjestämään upseereiden palkkarat muualta.¹³⁵

Suomessa autiutiloja jaettiin jossain määrin myös ratsuväen vuosipalkkatiloiksi ja ratsujen varustamista varten, mikä ei ainakaan parantanut ratsupäällystön ja miehistön mahdollisuutta saada palkkansa.¹³⁶ Suomen sotakanreeri Erich Anderssonia kiellettiin sallimasta ratsu-upseereiden mahdollisia tilojen vaihtoyrityksiä nihdeille jaettuihin tiloihin, koska jakolaitos menisi aivan sekaisin. Sotamiehet kärsivät näistä vaihtokaupoista ja pian olisivat kaikki ratsu-upseerit vaatimassa entistä parempia tiloja: kukaan ei olisi tyytyväinen.¹³⁷ Suomen sotaviskaali Jochim Liebsdorffia taas informoitiin, ettei sotamiestiloja saanut jakaa etuustilojen täyteen, koska sellainen menettely aiheuttaisi suuren sotkun. Miehistön ja upseereiden tilajako oli säilytettävä ennallaan. Päällystön vuosipalkkatilojen vajuus oli tarkoitus täyttää sotaväeltä aikanaan pois luovutetuilla tiloilla, jotka palaisivat rykmenteille ajan myötä.¹³⁸

Epäkohta sotaväen hallinnon kannalta oli myös se, että sotilaat saattoivat asua edelleen muualla kuin heille jaetuilla tiloilla. Kruunu yritti estää tällaisen epäjärjestyksen kieltämällä helmikuussa 1653 ratsumiehiä ja sotilaita asumasta muualla kuin palvelustiloillaan.¹³⁹ Eräs Suomessa ratkaisua kaivannut ongelma oli, miten kylien metsät ja muut omistukset olisi jaettava nihtien ja muiden kylissä asuvien kanssa. Asiaa mietittiin syksyllä 1654 sotakollegiossa ja parhaana ratkaisuna nähtiin noudattaa sitä jakoa, joka kussakin kylässä oli vanhastaan vallinnut tilojen kesken. Pääasia oli, että jako olisi lain- ja oikeudenmukainen.

Vielä jää ratkaisematta cräs kysymys, joka askarrutti jo aikalaista, sotaviskaali Jochim Liebsdorffia: kuuluiko myös uusien nihtien saada sotamiestilat, ja jos, niin miten? Sotakollegion mukaan uusille nihdeille ei tarvinnut jakaa tiloja heti, vaan vasta sitten kun oli kulunut suunnilleen vuosi miehen kirjoittamisesta nihdiksi. Sotamiestilaosuuksia jaettaisiin niin kauan kuin niitä riittäisi, mutta jatkotoimenpiteistä ei tehty sen tarkempia päätöksiä.¹⁴⁰ Uusia nihtejä ehkä ajateltiin sijoitettavan poistuneiden tilalle, mutta miten meneteltiin silloin jos

135 KrA, KrKR 26.11.1651: Till Rijkz och Cammer Råd.

136 KrA, KrKR 27.11.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaring: 13 §; KrKR 29.11.1654: Till Rijkz- och Cammar Råd; Ks. m. KrKR 19.7.1654: Remissional: IÅmUmRv:n trumpetisti Nils Ekebladh sai v. 1651 kaksi asumatonta autiota, joilta hän ei tietenkään voinut saada mitään maksua. Sotakollegio ehdotti tilojen korvaamista uusilla; Saloheimo 1990, 56: Autiutilojen lisäksi veroa maksavat pienilat saattoivat joutua ratsutilan aputiloiksi.

137 KrA, KrKR 29.11.1654: Till Erich Andersson.

138 Vit. KrA, KrKR 27.11.1654: Krigs Collegij Resolution och förklaring (till Jochim Liebsdorff): 7 §.

139 Frosterus 1765, 54.

140 KrA, KrKR 27.11.1654: Krigz Collegij Resolution och förklaring: 26 ja 27 §.

edellisen nihdin leski ja lapset asuivat kyseistä tilanosaa? Pahimman vaihtoehdon puolesta kertoo valtaneuvostossa lokakuussa 1651 käyty keskustelu sotamiestiloista: nihdin kuollessa olisi leski 'heitettävä pihalle' ja otettava uusi nihti tilalle. Miehiä tosin epäilytti, voisiko vanhaa leskeä noin vain häättää tilalta, mutta nuorempien arveltiin kyllä pystyvän huolehtimaan itsestään.¹⁴¹

Sotilaiden asuttaminen muutti paikoin rajusti yhteiskuntarakennetta: maatilkkuja viljeltäväkseen saaneet sotamichet eivät omistaneet tiloja ja olivat siten kasvattamassa tilattomien luokkaa Hämeessä. Sotamiehiä vaimoineen sijoitettiin esimerkiksi Hämeenlinnan ympäristöön niin runsaasti, että nämä muodostivat lähes kolmanneksen koko kihlakunnan 15 ja 60 ikävuoden välillä olleesta väestöstä ja Mäskälä-Rengossa sekä Lopella jopa noin puolet.¹⁴²

Sotaväen sijoittamisesta kotimaahan seurasi tiettyjä ristiriitoja sotilaiden ja siviilien kesken. Esimerkiksi Turun ratsuväen pari ratsumiestä oli käyttäytynyt isäntiensä valituksen mukaan varsin omavaltaisesti. Toinen oli kielletty ottamasta vastaan isännän tarjoamaa maksua. Sen sijaan hän oli käynyt luvatta käsiksi isäntänsä maahan ja satoon sekä pantannut omin päin isäntänsä niityn. Toinen ratsumies taas oli ajanut väkivaltaisesti isäntänsä pois tilalta. Sotakollegio kirjoitti asiasta kenraalikuvernööri Per Brahelle ja käski häntä huolehtimaan, että asiat käsiteltäisiin oikeudenmukaisesti siellä minne ne kuuluivat.¹⁴³

5. Jäikö Pohjanmaa ilman nihtitiloja?

Helmikuussa 1654 sotakollegiosta lähetettiin kaikille Ruotsin ja Suomen sotaväen eversteille kirje, jonka sanoma oli pelkistetyksi:

"Emme epäile, ettetekö jo ole pitänyt talonkatselmusta sotamiestiloista antamiemme ohjeiden mukaan. Olette varmaan jo vaatinut ja kantanut sakkorahat puutteellisesti hoidetuilta tiloilta. Tiedottakaa meille, miten paljon kruunu on saanut sakkorahatuloja rykmenttinne osalta ja pankaa kruunulle kuuluva osuus säästöön odottamaan uusia ohjeita. Loput voitte käyttää huonokuntoisten sotamiestilojen korjaukseen".¹⁴⁴

Pohjanmaan jalkaväkirykmentin osalta tämä kirje ei aiheuttanut toimenpiteitä, sillä siellä ei sotamiehille ollut jaettu sotamiestiloja, vaan ainoastaan palkkatiloja päällystölle. Sotakollegio ilmoitti Pohjanmaan rykmentin eversti Nils Bååtille, ettei upseereille jaettuja tiloja tarvitsisi tarkastaa, koska upseerit osaisivat kyllä

141 SRP XV, 116; 3.10.1651; SRP XV, 122; 4.10.1651.

142 Jutikkala 1957, 114-115, 133, 206: Westfalenin rauhan jälkeisissä sotilashallinnollisissa järjestelyissä sotamiesten asuttaminen kasautti tilattoman väestön valtateiden varsille. Vasta ruotujakolaitoksen toteuttaminen tasasi väestörakennetta kun sotilasasutus siroteltiin tasaisemmin eri pitäjiin.

143 KrA, KrKR 9.7.1653; Till Per Brahe; Ks. m. Virrankoski 1973, 636; Luukko 1945, 431-432, 465-466; Mäntylä 1969, 219-220.

144 KrA, KrKR 3.2.1654; Ks. m. KrKR 31.7.1654.

huolehtia tiloistaan.¹⁴⁵ Yhtenä selittäjänä sille, ettei sotamiestilajakoa ollut suoritettu Pohjanmaalla oli varmastikin se, että rykmentin sotamiehet olivat pääosin puolustustehtävissä Itämeren alueella ja vain käväisivät kotimaassa Saksan sodan päätyttyä.¹⁴⁶

Vuoden 1652 sotilasmaakirjoihinkaan ei Pohjanmaan sotamiehille merkitty sotamiestiloja. Tämä ei ollut ihme, sillä rykmentti oli kesäkuussa Narvassa. Miten Pohjanmaan jalkaväkirykmentin sotamiehet sitten saivat ylläpitonsa? Ainakin Ruotsin puolella sellaisten rykmenttien sotamiehille, jotka eivät saaneet veroja tai ylläpitoa sotamiestiloilta, myönnettiin kullekin tynnyrillinen kirkkokymmenensviljaa, mikä vastasi kruununhinnassa noin 2,25 talaria.¹⁴⁷

Pohjanmaan rykmentti oli yhä vuonna 1653 Inkerinmaan ja Pommerin varuskunnissa. Se oli ainut suomalainen jalkaväkirykmentti, jonka miehistölle ei ollut vielä jaettu sotamiestiloja.¹⁴⁸ Nils Bååtin rykmentille kannettiin vuoden 1653 aikana 1 044 talarin vero sotaväen marssin rahoittamiseksi Hämeen ja Uudenmaan läänin halki.¹⁴⁹ Rykmentin oli siis kaikesta päätellen määrä marssia joko kotiin Pohjanmaalle tai sitten sille vietiin täydennyksiä Itämeren varuskuntiin. Kesällä 1654 Pohjanmaan jalkaväkirykmentti oli joka tapauksessa Suomessa, mutta kuusi komppaniaa siitä määrättiin elokuun lopulla yhdessä Hämeen-Uudenmaan ratsuväen kanssa Liivinmaalle.¹⁵⁰

Heinäkuulta 1654 sotakollegion kirjeistä löytyy kyllä maininta, että rahvas oli Pohjanmaalla väsynyt toimittamaan ”knechternes hemkall och utrustning till togh”.¹⁵¹ Pohjanmaan nihdit olivat saaneet hemkall-ylläpitoa ainakin jo edellisenä vuonna, mutta mahdollisesti aiemminkin.¹⁵² Viittäisiko tämä siihen, että Pohjanmaallakin olisi vihdoinkin suoritettu tilajako nihdeille? Todennäköisesti kysymys oli vain siitä, että kotimaassa olleet pohjalaiset sotamiehet asuivat heidät asettaneissa taloissa ja nauttivat ylläpitoa (hemkall) talonpojilta. Pohjanmaan jalkaväkirykmentin vuosien 1654–60 sotilasmaakirjoihin on nimitäin kirjattu vain päällystön tilajako: miehistölle 1/8 tiloja ei siis ollut jaettu.¹⁵³

145 KrA, KrKR 21.2.1654: Swar Uppå Öfw. Nils Båts skrifwelse.

146 SKA, Rikshuvudbok i concept 1650 (I:102), 99, 378: v. 1649 rykmentti oli varuskuntina Kalmarin, Gotlannin, Etu-Pommerin ja Inkerinmaan alueilla. Osa rykmentistä sai yhä v. 1650 palkkaa Etu-Pommerista; Vrt. KrA, Rullor 1649:18, 335-; 1650:6, 86-119; 1651:4, 811; N. Bååtin rykmentin Jacob Krafsadtin komppania oli Kalmarissa; 1652:4, 675-; 1654:4, 802-840; VA 7001b; Virrankoski 1973, 635; Luukko 1945, 498.

147 SKA, Indelningsverk för Armén. A. Det äldre indelningsverket. A:14: Längd å hemman anslagna Österbottens infanteriregemente (avskrift) 1652: Sotamiestilajako ei koskenut myöskään Uplannin, Östergötlanin, Södermanlannin rykmenttejä ja Västmanlannin kuutta komppaniaa; Esim. viljatynnyrin kruununhinta v. 1649 oli yhdeksän markkaa eli 2,25 talaria; SKA, Registratur 28.6.1649: Till Grefwe Erich Oxenstierna ja KrA, KrKR 12.7.1654: Assingation; Kra, rullor 1652:4, 675-.

148 SKA, Rikshuvudbok 1653, 199-200, 608 ja Journaalit N:o 1131, 1991, 3353, 3424, 3577, 3594: Pohjanmaan rykmentti; Sotamiestilajako Suomen muille rykmentteille: ks. journaalit 1194-1195, 1252-1254, 1315-1318; Ks. m. Luukko 1945, 498.

149 Vrt. SKA, Rikshuvudbok 1653, 612 + Journal N:o 1226, 1258.

150 KrA, KrKR 25.8.1654: Order till Gen.maj. H. Horn och Öfwersten N. Bååth; Vrt. KrA, Rullor 1654:4, 802-840.

151 KrA, KrKR 15.7.1654.

152 Vrt. Tersmeden 1979, 57; SRP XV, 121: 4.10.1651.

153 KrA, III.B. Regementsräkenskaper för Finland: Österbotten. Infanteri 1654-1660: Jordebok Oppå Öfwerstenz wälb. Herr Nills Bååtz Regemente; Virrankoski 1973, 643.

Käsittelistä sekaannusta aiheuttaa se, että Suomen muiden rykmenttien miehille vuonna 1651 jaettuja sotamiestiloja kutsuttiin myös hemkall-tiloiksi. Erotuksena Pohjanmaan jalkaväestä nihtejä ei ollut tarkoitus kuitenkaan majoittaa heidät asettaneiden talonpoikien (hemkall) luo, vaan ensi sijassa autiutiloil-le.¹⁵⁴ Näiden tietojen vertailu Armas Luukon (1945) tutkimuksiin vahvistaa päätelmän: Luukon mukaan naimattomat sotamiehet asuivat Pohjanmaalla 1660- ja 1670-luvulla ”vanhaan tapaan” kotimaassa ollessaan etupäässä heidät asettaneiden talonpoikien luona. Sotamiesten ’kotona elättäminen’ oli omaksuttu Länsipohjasta, missä oli siirretty vakinaiseen sotamiehenpitoon eli eräänlaiseen ruotujakojärjestelmään jo vuonna 1649.¹⁵⁵ Mahdollisesti sama tapa koski 1650-luvulla Norrlannin osalta myös Hälsingelannin, Ångermanlannin ja Medelpadin nihtejä.¹⁵⁶ Aikalaisten kielenkäytössä ”hemkallilla” tarkoitettiin siis paitsi laivamiesten ylläpitoa,¹⁵⁷ myös nihtien ylöspitoa heidät asettaneiden ruotutalonpoikien luona ja sotamiehille jaettuja 1/8 tiloja.

6. Ensimmäinen talonkatselmus – Porin rykmentin nihtitilojen jatkuvuus vuosina 1651-54

Estääkseen ratsulaitoksen rappeutumisen sotakollegio määräsi vuonna 1650 everstejä selvittämään ratsutalonpojille vuoden 1636 talonkatselmusohjeiden velvoitteet. Rauhan aikana kunkin komppanian ratsumestarin tuli pitää yhdessä vouden ja kihlakunnanlautakunnan kanssa talonkatselmus joka kolmas vuosi. Niitä, jotka eivät olleet rakentaneet talojaan lain mukaan, tuli sakottaa ja vaatia korjaamaan huomatu puutteet.¹⁵⁸ Marraskuussa 1652 muun muassa Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin komentajalle Henrik Hornille lähetetyistä talonkatselmusohjeista käy ilmi, ettei yhtään talonkatselmusta ollut vielä pidetty pitkällisten sotien ja muiden syiden vuoksi. Sotakollegion käsityksen mukaan monet tilat olivat päässeet turmeltumaan, koska upseerit ja sotamiehet viettivät huoletonta elämää.

Katselmusohjeissa kiellettiin kaikenlainen tilojen vaihto, koska oli pelättävissä, että sotilaat päästäisivät uudetkin tilansa rappiolle. Mikäli osa upseereista

154 Myös jakotiloja (tilldelningshemman) kutsuttiin toisissa maakirjaversioissa hemkall-tiloiksi, ja ainakin osa jakotiloista kuten hemkall-tiloistakin oli autioita: Vrt. VA 7002, 115-, 138-, 293-, 590-, 601-, 621-, 626-; VA 7003, 111-, 132-, 274-, 299-, 322-, 545-, 565-, 575-, 581.

155 Luukko 1945, 431-435: Erotuksena Länsipohjasta oli Pohjanmaalla nimenomaan talonpoika, joka sotamiehen oli palkanut eikä ruotu, velvollinen pitämään yllä sotamiehen tämän ollessa kotimaassa. Sijaisen palkannut talonpoika oli velvollinen antamaan tälle talvimuonan, 2 tymyriä viljaa ja 2 leiviskää muita elintarvikkeita. Naimattoman sotamiehen oli asuttava talonpojan luona ja tehtävä tälle työtä, mutta naimisissa ollut sai asua ja käydä työssä missä halusi. Jos sotamies oli rakentanut itselleen ja perheelleen tuvan talonpojan maalle, hänen oli annettava siinä asua, mutta hän ei saanut ilman lupaa tunkeutua talonpojan tiluksille tai kalavesille.

156 Vrt. SRP XV, 121: 4.10.1651; Tersmeden 1979, 57.

157 Vrt. esim. Lappalainen 1987, 61: Laivamiesten ”hemkall” käsitti tiloja, joilta he saivat ruuan, vaatteet ja palkan.

158 KrA, KrKP 6.8.1650.

ja michistöstä ei kuitenkaan halunnut asua heille jaettuja tiloja, vaan ottivat niille talonpoikia ja antoivat heille osan tilan tuotosta, menettely tuli vahvistaa käräjillä. Tilan viljeltäväkseen ottanutta talonpoikaa ei myöskään saanut sanoa irti muutoin kuin käräjillä. Sotakollegio saattoi yhdessä talonkatselmuserrojen kanssa ottaa palkkatilan pois sellaiselta sotamieheltä tai upseerilta, joka löi laimin tilojensa hoidon ja valvonnan.¹⁵⁹ Etuna siitä, että talonpoika otti viljeltäväkseen sotamiestilan tai päällystön palvelustilan oli se, ettei tila jäisi autioksi sodan syttyessä.¹⁶⁰

Ensimmäiset tunnetut askeleet Suomen talonkatselmusrintamalla otettiin kesällä 1653 tai viimeistään maaliskuussa 1654: siis pian sotakollegiosta lähetetyn hoputuskirjeen jälkeen. Tältä ajalta löytyy nimittäin Anders Paul(sson)in laatima talonkatselmusluettelo eversti Axel Axelsson Stålarmin Porin jalkaväkirykmentin esikunnalle jaetuista tiloista (Regementz Staabz Bönder). Kaikki parikymmentä esikunnalle jaettua taloryhmää olivat viljelyksessä ja hyvässä kunnossa. Esimerkiksi Hämeenkyrön pitäjän Tevaniemen Martti Ollinpojalla oli 11 hyvin hoidettua rakennusta, pellot olivat käytössä ja niityt korjattu. Vielä todettiin, että kalastusvesiä ja takamaita oli käytettävissä vähänlaisesti, mutta hyvä humalatarha tilalta löytyi.¹⁶¹

Samanaikaisesti talonkatselmuksen kanssa oli pidetty tarkastus siitä, kuinka moni rykmentin sotamiehille vuosina 1651-52 jaetuista ylläpitotiloista (heemkalshemman) oli yhä sotamiesten käytössä. Sotamiehille oli jaettu kaikkiaan 224 tilaa, joiden asema käy ilmi taulusta 6.

159 KrA, KrKR 4.11.1652: Instruction, mut. mut.: Hindrich Horn (HämUmRv); Vrt. m. KBR I: Husesyns ordning in Aug. 1658: 3 ja 4 §.

160 Vrt. Roos 1933, 93-96: Kaarle XI yritti nuoremman jakolaitoksen aikana edistää samantapaisen systeemin omaksumista päällystön tilojen säilyttämiseksi elinkelpoisina. Päällystön tilojen antaminen talonpoikien viljeltäväksi 'puolituottoa' vastaan ei ollut kuitenkaan ongelmatonta. Ensinnäkin kahden isännän järjestelmässä syntyi helposti erimielisyyksiä tilan hoidosta. Esimiehen lähtiessä sotaan ja jäädessä sille tielleen oli sitä paitsi olemassa riski, että hänen vaimonsa ja lapsensa menettäisivät viljelysoikeuden tilaan, jonka töihin he olivat osallistuneet. Talonpojalle. Kuninkaan oli suostuttava päällystön ja kamarikollegion vastarinnan edessä siihen, ettei päällystöä saanut pakottaa 'puoliviljelyyn' muussa kuin siinä tapauksessa, ettei tilan viljelyksiä muutoin kyettäisi pitämään yllä.

161 VA 7007, 6.

TAULU 6. Porin rykmentin sotamiehille vuosina 1651-1652 jaettujen "heemkals"-tilojen asema 19.3.1654

Tilan asema	Tilojen määrä	% tiloista
Sotilaat viljelevät	101	45,1
Maksaa veroa sotaväelle	76	33,9
Autio - ei käytössä	27	12,1
Tilaa ei ole	3	1,3
Asukas ei luovuta veroa sotaväelle	12	5,4
Luovutettu pois rykmentin käytöstä	5	2,2
YHTEENSÄ:	224	100,0

Lähteet: VA 7007, 1-5.

Tiloista lähes neljä tilaa viidestä oli vuonna 1654 edelleen sotamiesten asuin- tai palkkatiloina. Sotaväelle veroa maksava tila tarkoitti usein tilaa, jolta talonpoika tai joku muu tilan viljelyksensä ottanut maksoi toistaiseksi vain autiotilaveronsa joko suoraan sotamiehille tai rykmentinkirjurille. Näistä 76 tilasta 56 oli tilan omistaneen talonpojan, tämän vaimon tai lesken viljelyksessä. Loppuja asuivat tai viljelivät naapurit, kruunun virkamiehet, yksittäiset sotilaat, ratsu-miehet, sotavanhukset tai sotilaiden vaimot ja lesket. Esimerkiksi Tyrvään Houhajärven tila oli alun perin annettu kolmelle sotamiehelle, joista vain Jöns Jörenssoin oli jäänyt viljelemään tilaa. Hän maksoi kahden muun sotilaan osuuden rykmentinkirjurille.

Aivan kuten Eino Jutikkala (1945) on todennut Hämeen osalta,¹⁶² enin osa sotilaille jaetuista tiloista oli Porin suunnallakin kylmiä asumattomia tiloja. Yllättävän monen sotamiestilan – arviolta kolmanneksen – isäntänä oli kuitenkin talonpoika tai tilan entinen asukas, joten kruunu jakoi sotamiestiloiksi runsaasti myös asuttuja eli verotuksellisia autioita. Tämä käy hyvin yhteen aiemmin esittämäni (luku VIII. 2.5.) oletuksen kanssa, että monilla Hämeen ja Turun läänien nihtien ylläpitotiloilla asui sotilaiden lisäksi tilojen vanhoja asukkaita.

Noin joka kahdeksas Porin jalkaväen sotamiehille jaetuista sotamiestiloista oli jäänyt jaon jälkeen ilman asujaa ja viljelijää. Autioksi jääneet tilat olivat joko sotamiesten tai sotaväelle verovelvollisten talonpoikien hylkäämiä sekä sellaisia autiotiloja, joihin yksikään sotamies ei ollut suostunut muuttamaan. Esimerkiksi Karkun pitäjän Martti Kuhnin autioitunut Kutalan tila ei ollut jostain syystä kelvannut sinne määrätyille sotamiehille.

Kolmea maakirjoihin vietyä sotamiestilaa ei joko ollut olemassakaan tai ainakaan tarkastusta pitäneet eivät niitä löytäneet. Puuttuvat tilat olivat Anders Paul(sson)in mukaan Kokemäen Matti Yrjönpojan tila Kakkulaisten kylästä, yksi tila Kangasalan Onnistaipalelta ja Pirkkalan Ahion kylä, jonka nimistä

162 Vrt. Jutikkala 1945, 74.

kylää ei ollut koko pitäjässä.¹⁶³ Sotilasmaakirjoista löytyy kyllä Pirkkalan Ahoinkylä ja Kakkulaisista oli sotamiestilana Matti Paulinpojan tila, jotka saattoivat olla tarkastajien peräänkuuluttamia tiloja, mutta jotka jäivät löytymättä ehkä maakirjasta väärin kopioitujen nimi- ja osoitetietojen vuoksi.¹⁶⁴

Keitä olivat ne kaksitoista uskaliaista, jotka rohkenivat olla luovuttamatta veroja sotamiehille tai rykmentinkirjurille? Tällainen oli esimerkiksi eräs Tyrvään pitäjän Sammaljoelta katon pänsä päälle löytänyt vanha sotilas ja muonittaja, joka mahdollisesti jaksoi viljellä tilaa vain sen verran, että sai pidettyä itsensä elävien kirjoissa. Samoin nimeltä mainitsemattomat lainvalvojat, nimittäin nimismies ja kivalteri, olivat katsoneet oikeudekseen viljellä paria tilaa omaan lukuunsa maksamatta veroa. Loput olivat omapäisiä talonpoikia tai autioksi jääneen tilan viljelykseen ottaneita naapureita, jotka ehkä vain olivat päättäneet pitää itse sen minkä kylvivät.

Viisi tilaa oli luovutettu pois sotaväen käytöstä sotilasmaakirjajaon jälkeen: kaksi tilaa oli luovutettu ratsutiloiksi, kahdelle talonpojalle oli myönnetty vapauskirje ja yksi tiloista oli läänitetty sotilaiden saamaa korvausta vastaan rälssimies Jacob Arvidssonille. Toinen ratsutiloiksi luovutetuista sotamiestiloista oli Enwald Laurinpojan Iloisten tila Vesilahdelta, joka oli vuoden 1651 jaossa varattu viiden sotamiehen ylläpitoon. Sotamiehille luovutettiin sen tilalle korvaukseksi yksi tila naapuripitäjän Tyrvään Uudestakylästä.¹⁶⁵

Toukokuussa 1654 Suomen sotakamreeri määrättiin selvittämään, miten rykmentit olivat pitäneet talonkatselmuksia. Hänen tuli myös vaatia talonkatselmuksia itselleen ja toimittaa ne sitten sotakollegioon.¹⁶⁶ Ilmeisesti katselmuksia ei ollut kaikin paikoin pidetty, sillä heinäkuussa 1654 sotakollegiosta kirjoitettiin kaikille kotimaassa olevien rykmenttien komentajille, että talonkatselmus olisi tullut jo pitää. Mikäli joku eversteistä ei ollut sitä vielä suorittanut, sellainen olisi pidettävä pikimmiten.¹⁶⁷ Talonkatselmuksien vaatiminen on jälleen yksi lenkki siinä ketjussa, joka osoittaa sotakollegion aktiivisen pyrkimyksen saattaa sotaväen jakolaitos kestäväälle ja säännölliselle kannalle 1650-luvun alkuvuosina.

Sotakollegio yritti lopulta marraskuussa 1654 löytää ratkaisua sellaisten sotamiestilojen viljelykseen saamiseksi, joita sotamiehet eivät asuneet. Sotaviskaali Liebsdorffin oli käskettävä rykmenttien kirjureita etsimään ahkerasti talonpoikia tällaisille tiloille. Talonpojat saivat tiloilta samat vapaudet, jotka niille oli myönnetty. Sotaviskaali sai luvan vahvistaa tilat talonpojille väliaikaisesti, mutta lopullinen vahvistaminen tapahtuisi sotakollegion kirjeillä. Talonpojat saivat pitää tilat myös verovapausvuosien päätyttyä, mikäli maksaisivat sotamiehille tiloilta määrättyt verot.¹⁶⁸

163 VA 7007, 1-5; Ks. m. Suomen asutus 1560-luvulla. Kyläluettelot. Helsinki 1973.

164 VA 7002, 157: Pirkkalan Ahoinkylälle mahdutettiin v:n 1651 jaossa kuusi sotamiestä.

165 Vrt. VA 7007, 1-5: Esim. Hämeenkyrön Vähäröyhön tilalta oli maksettu verot rykmentinkirjurille vuosina 1652-53, mutta ei enää vuonna 1654; VA 7002, 154.

166 KrA, KrKR 30.5.1654: Kungl. Krigs Collegij Instruction.

167 KrA, KrKR 31.7.1654: Till alle Öfwersterne.

168 KrA, KrKR 27.11.1654: Krigz Collegij Resolution och förklaring: 24 §.

Vuoden 1658 talonkatselmusohjeista käy ilmi, ettei mitään katselmuksia ollut pidetty muutama vuoteen, mutta sellainen tuli järjestää vielä saman vuoden syksyllä. Niissä lääneissä, joissa ei ollut upseereita paikalla, tehtävä annettiin provinsiaali- ja rykmentinkirjureiden, kihlakunnan voutien ja tuomarien sekä lautakuntien huoleksi.¹⁶⁹ On kuitenkin epätodennäköistä, että katselmuksia olisi pidetty kaikissa kihlakunnissa tai pitäjissä.

7. Palkkatilajärjestelmän jatkuvuus vuosina 1651-54 Portaan, Rautalammin ja Sysmän pitäjissä

Palkkatilojen jatkuvuuden varmemmaksi selvittämiseksi olen kartoittanut Hämeen jalkaväki- (HämJv) ja Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin (HämUmRv) vanhemman jakolaitoksen tilan kolmessa Hämeen pitäjässä. Ensimmäiseksi tarkastelemme tilannetta Sysmän pitäjässä.¹⁷⁰

TAULU 7. *Sotaväelle Sysmästä vuonna 1651 jaetut tilat, joista oli käytettävissä vuonna 1654*

	v. 1651	v. 1654
HämJv		
Päällystön vapaatilat:	32	26-31
Sotamiestilat:	18	17-18
HämUmRv:		
Päällystön vapaatilat:	20	18-20
Päällystön etuustilat:	17	16-17
Michistön ratsutilat:	19	14-17
YHTEENSÄ:	106	91-103

Sysmän pitäjistä vuonna 1651 jaetut tilat säilyivät rauhan aikana rykmenttien käytössä suuremmitta muutoksitta. Suurin osa päällystölle jaetuista tiloista näyttäisi sitä paitsi säilyneen määrättyjen virkojen käytössä – toisin kuin jakson 1639-51 aikana. Ainuttakaan Sysmästä Hämeen jalkaväelle tai Hämeen-Uudenmaan ratsuväelle vuonna 1651 jaettua tilaa ei läänitetty tai lahjoitettu räälisille ainakaan vuoteen 1654 mennessä.¹⁷¹

169 KrA, KBR I: Husesyns ordning in Aug. 1658: 1 ja 2 §.

170 V:n 1651 sotilasmaakirjajaon jälkeen uudet sotilasmaakirjat laadittiin ilmeisesti vasta seuraavalla vuosikymmenellä. Tutkimus on siksi suoritettava vertailemalla v:n 1651 sotilasmaakirjaa läänintilien maakirjoihin: Vrt. VA 7002-7003: Sotilasmaakirjat 1651; VA 7958: Läänintilit, Hämeen ja Uudenmaan läänin maakirja 1654: Sysmän pitäjä s. 291-.

171 Tilojen identifiointi varmasti samoiksi ei ole aivan kaikissa tapauksissa mahdollista, koska osa v. 1651 jaetuista tiloista oli v:een 1654 mennessä ehtinyt siirtyä isältä pojalle tai mahdollisesti veljelle. Lisäksi henkilön- ja paikannimien käyttö oli hieman ontuvalla pohjalla mahdollisesti kirjurin vaihtumisen vuoksi. Esim. ratsumestarin etuustilana olleesta Hannu Paulinpojan tilasta käytettiin v. 1651 nimeä Onkijoki ja v. 1654 vakiintuneempaa Onkiniemi-nimitystä (vrt. Suomen asutus 1560-luvulla. Kyläluettelot. Helsinki 1973, 151). Jäljennettäessä henkilöiden nimiä aiemmista maakirjoista näyttäisi myös syntyneen joitakin virheitä.

Toiseksi tutkimusalueeksi olen valinnut Portaana pitäjän (Somero ja Tammela), josta yhdessä Uudenkylän kanssa lahjoitettiin aatelille tai myytiin rälssiksi absoluuttisesti eniten tiloja Hämeessä.¹⁷² Portaasta jaettiin Hämeen ja Uudenmaan sotaväen miehistöille 19 tilaa, joista ainakin 18 säilyi nihtien käytössä. Ratsupäällystölle jaetuista 16 etuustilasta 12-13 tilaa säilyi etuustiloina ja ratsupäällystön kaikki kolme vapaatilaa olivat edelleen vuonna 1654 rykmentin esimiesten hevostiloina.¹⁷³

Niin ikään Rautalammlta Hämeen jalkaväkirykmentin nihdeille vuonna 1651 jaetuista 32 jakotilasta (tilldelningh z hemman) 30-31 oli yhä vuonna 1654 nihtien käytettävissä.¹⁷⁴ Hämeen jalkaväen miehistöille jaettujen tilojen jatkuvuus sopii hyvin yhteen edellisessä alaluvussa Porin rykmentin miehistön tiloista esitetyn kanssa. Tilojen merkitseminen nihdeille jaetuiksi autoiksi ei kuitenkaan riitä paljastamaan sitä, asuivatko sotamiehet heille jaettuja tiloja.

Eino Jutikkalan (1945) maa-, henki- ja tuomiokirjoihin perustuvat tutkimukset sotamiestilojen asuttamisesta viittaavat vahvasti siihen, että huolimatta joistakin päinvastaisista tuomiokirjamerkinnoista pääosaa sotamiehille jaetuista tiloista todella asuivat sotamiehet tai näiden perheet. Eri asia on, että täyttä määrää sotamiehiä tuskin koskaan asui heille osoitetuilla tiloilla.¹⁷⁵ Myös kylmät asuimattomat tilat olivat osa sotamiehille jaettua palkkaa, joten herättäisi ihmetystä, mikäli he olisivat yleisesti luopuneet tästä toimeentulomahdollisuudesta ja heittäytyneet täysin kerjuulle.

Yhtään edellä luetelluista Portaana, Rautalammin ja Sysmän pitäjistä sotaväelle jaetuista 176 tilasta ei luovutettu rälssiksi vuosien 1651-54 välillä. Mikäli näin oli yleisemminkin, tietäisi se sitä, että sotaväen tilat säästyivät Kristiinan kiihkeältä läänitys- ja lahjoituspolitiikalta 1650-luvun alussa muita tiloja paremmin. Sotaväen tilat säilyivät odotetusti sotilasmaakirjauudistuksen jälkeisen lyhyen rauhan jakson aikana huomattavasti paremmin rykmenttien käytössä kuin 'Saksan sodan' aikana.

172 Vrt. Jutikkala 1957, 282.

173 Vrt. VA 7002, 167-, 221-, 300-; VA 7958, 225-, 228-: HämJv:n päällystölle ja HämUmRv:n miehistöille ei Portaasta ollut jaettu tiloja. UmltJv:n ja UmlLjv:n päällystön vapaatilat eivät ole mukana tarkastelussa.

174 Vrt. VA 7003, 274, 280-283, 289-293; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1651:II, 209-, 218-; Rautalammin nihtien jakotiloista ainoastaan yksi tila (Kalaniemen Erkki Ratikan), oli varmuudella luovutettu pois rykmentiltä eversti Henrik Hornin etuustilaksi: VA 7958, 210-; Esim. Rautalammin Kuivasmäeltä nihdeille v. 1651 varatulta Lasse Marttisen autiotilalta sai v. 1654 palkkansa eräs korpraali, mutta tilalta tuli suorittaa lisäksi ¼ manttaalin, ¼ tilan ja 1 jousen osalta verot joillekin nihdeille. Lasse Marttisen tila oli ilmeisesti siis v. 1654 jälleen veronmaksukykyinen: Vrt. VA 7003, 289-293; Sotilasmaakirja 1651 ja VA 7958, 211; Maakirja 1654; Lasse Marttisen tilan veronmaksukyvyyn osoittaa sekin, ettei jousia kirjattu enää näihin aikoihin Hämeen maakirjoihin, mikäli kysymys oli autiotilasta. Ks. asiasta enemmän: Jutikkala 1957, 211-215.

175 Vrt. Jutikkala (HAik) 1945, 74-79.

”Ootti aikaa parempaa, vaan sota syttyikin”

Kruunu ei tarttunut toimeen sotamiesten asuttamisongelman ratkaisemiseksi ennen kuin se päivä, jolloin sotilaat palasivat kotimaahan oli käsillä – vaikka ongelma oli tiedossa viimeistään Westfalenin 1648 rauhasta lähtien. Pääosan Suomen sotaväestä palatessa syksyllä 1649 ’Saksan sotanäyttämöltä’ sotamiehille ei ollut ilmeisesti jakaa muuta kuin vilja-apua. Viime hetken hätäisenä toimenpiteenä Kristiina-kuningatar määräsi Suomessakin peruutettavaksi osan vuonna 1649 läänitetystä kymmenysviljoista kruunulle ilmeisesti siksi, että viljaa riittäisi myöhemminkin sotaväelle.

Sotamiehet majoittuivat oletettavasti heidät asettaneiden ruotutalonpoikien tai omaistensa luo ja osa mahdollisesti linnalciiriin. Osa sotilaista joutui ehkä kerjuulle.

Parannusta sotamiesten tilanteeseen saatiin vasta kesällä 1651, jolloin sotamiehet pyrittiin asuttamaan etupäässä asumattomille ja asutuille veronmaksukyvyttömille autiotiloille. Pohjanmaalla sotamiestilajakoa ei toteutettu, vaan siellä sotilaat asuivat heidät asettaneiden talollisten luona. Sotamiesten ja sotaväen palkkatilat säilyivät rykmenttien käytössä rauhan vuosina 1651-54 huomattavasti paremmin kuin kolmikymmenvuotisen sodan aikana. Esimerkiksi noin neljä tilaa viidestä Porin rykmentin sotamiehille vuonna 1651 jaetuista tiloista oli yhä vuonna 1654 sotamiesten käytettävissä.

Sotamiesten ’haluttomuutta ja kyvyttömyyttä’ viljellä sotamiestiloja on ehkä korostettu liiaksi. Paremminkin pitäisi sanoa, että sotamiehillä ei ollut taloudellisten olosuhteiden vuoksi yleensä mahdollisuutta onnistua maanviljelijöinä: heiltä puuttuivat suureksi osaksi siemenvilja, karja, vetojuhdat ja lannoitusmahdollisuudet.

”Case-study” -tutkimuksessa kävi ilmi, että Hämeen jalkaväessä vain kahden komppanian esimiesten vapaatilojen enemmistö oli vuonna 1651 samoissa pitäjissä, joista heidän omien komppanioidensa miehistö rekrytoitiin. Tosiasiassa päällystön tilat saattoivat silti olla heidän omien komppanioidensa miehistöalueilla, sillä vuonna 1651 nihdeille osoitetut sotamiestilat jaettiin pääosin samalta alueelta kuin päällystön vapaatilat. Jos halutaan selvittää, jaettiin myös esimiehille vapaatiloja heidän omien komppanioidensa miehistöalueilta, niin vuoden 1651 sotamiestilajakon jälkeen ei pidäkään verrata keskenään niinkään rykmenttien rekrytointialueita ja päällystön vapaatila-alueita, vaan miehistön ja päällystön vapaatila-alueita. Vuoden 1651 osalta tämä ei ole kuitenkaan mahdollista, koska sotamiestiloja ei sotilasmaakirjoissa vielä eritelty komppanioittain. Hämeen-Uudenmaan ratsupäällystön vapaatilojen painopiste oli vuonna 1651 seitsemässä komppaniassa kahdeksasta samoissa pitäjissä esimiesten omien komppanioiden miehistön ratsutilojen kanssa.

Kullekin komppanialle pyrittiin osoittamaan ensisijaiset palkkapitäjät, mutta tilojen osoittaminen yhdestä ja samasta pitäjästä eri komppanioiden esimiehille ei ollut mitenkään harvinaista. Sen sijaan yhdestä kylästä ei mielellään jaettu tiloja useamman komppanian sotilaille, mutta aina tästä periaatteesta ei onnistuttu pitämään kiinni. Aselajien (jalka- ja ratsuväki) kesken ei ollut kuitenkaan

niin suurta merkitystä, oliko samassa kylässä sekä jalkaväen palkka- ja sotamiestiloja että ratsutiloja, koska kysymys oli kahdesta erillisestä järjestelmästä. Niinpä ei ollut mitenkään harvinaista, että jalkaväellä ja ratsuväellä oli tiloja samoissa kylissä.

Mitään varmaa korrelaatiota sotilasarvon ja esimiehille jaettujen tilojen veroarvon suuruuden välillä ei voitu osoittaa. Vuonna 1639 Hämeen-Uudenmaan ratsuväen ja Hämeen jalkaväen esimiehille jaettujen vapaatilojen koko noudatti kuitenkin jossain määrin esimiesten palkka- ja arvoasemaa, mutta vuonna 1651 tällaista yhteyttä ei ollut havaittavissa. Lisätutkimuksia kaipasi ennen kaikkea se, miksi ratsuväen korpraaleilla oli keskimääräistä suurempia tiloja. Osaksi kysymys oli ehkä siitä, että ratsukorpraalit olivat etupäässä suurtilonpoikia, jotka halusivat ratsukon varustamalla turvata tilansa aseman.

Sotaväen palkkaus sidottiin vuonna 1651 entistä tiukemmin maasta saataviin veroihin jakamalla tiloja ja niiden veroja sotilaille. Aiemmin rahana maksetut ratsuväen esimiesten vuosipalkat korvattiin suurelta osin jakamalla esimiehille etuustilojen verotuottoja. Jalkaväessä esimiesten omat vapaatilat pääosin poistettiin rykmenttien käytöstä mahdollisesti siksi, että ne aiheuttivat pirstaleisuutta rykmenttien palkka-alueisiin. Omat vapaatilat nimittäin sijaitsivat usein rykmenttien palkka-alueiden ulkopuolella, ja lisäksi ne poistuivat rykmenttien käytettävistä esimiesten poistuessa, mikä tuotti kerrannaisia haittavaikutuksia palkkajärjestelyille. Myös ratsuväessä esimiesten omat vapaatilat vähentyivät, mutta eivät yhtä nopeasti kuin jalkaväessä.

Epäkohdaksi ja rykmenttien talouden kannalta epävarmuustekijäksi jäi se, että laskennallisen palkan perustaksi kelpuutettiin vuonna 1651 myös sellaisia tiloja, joita rykmentillä ei edes ollut. Tällaisia paperilla olleita 'rahasampoja' olivat nimittäin ne rykmenttien maakirjoihin kelpuutetut sotaväeltä pois luovutetut lahjoitustilat, joiden verot olivat rykmenttien käytettävissä vasta lahjoituksen haltijan kuoltua tai lahjoituskauden päätyttyä. Vähäistä lohtua sotaväki sai siitä, että siltä pois lahjoitettujen tilojen ylimääräiset verot tuli väliajallakin, viimeistään vuodesta 1654 alkaen, maksaa sotaväelle.

Osa sotaväelle vuonna 1651 osoitetuista läänitys- ja lahjoitustiloista jäi kuitenkin myöhemminkin läänitysten ja lahjoitusten haltijoiden hallintaan. Muutenkin on kyseenalaistettava, ehtikö jakolaitosuudistus vaikuttaa toivotulla tavalla ennen uutta sotajaksoa.

■ IX Jakolaitos ja yhteiskunnat

Selvittäessään ruotsalaisen jakolaitoksen ja läänitys- ja lahjoituspolitiikan yhteyksiä Sven A. Nilsson (1989) on päätenyt siihen tulokseen, että tilojen verojen osoittaminen sotilaiden palkkaukseen oli erityinen 'aikansa ruotsalainen tapa'. Veroja oli toki osoitettu läänitysten muodossa sotilaiden palkkioiksi muuallakin Euroopassa, mutta mitään laajaa palkkausjärjestelmää siitä ei kehittänyt muualla kuin Ruotsissa. Niinpä Nilsson käyttää järjestelystä nimitystä "den svenska modellen".

Tilojen verojen lahjoittaminen ja läänittäminen sotapäällystölle yleisty Ruotsissa erityisesti rahoituskriisin yhteydessä 1570-luvun alussa, jolloin kruunulla ei yksinkertaisesti ollut mahdollisuuksia jatkaa palkkojen suorittamista puhtaasti rahassa. Ruotsin talouden agraarinen luonne ja mahdollisuus osoittaa yksittäistenkin tilojen verot sotilaiden palkitsemiseen ja palkkoihin oli luonnollinen ratkaisu. Tic kohti myöhempiä virkakohtaista veropalkkakjärjestelmää oli lopullisesti avattu.¹

Janne Backlund (1993) on puolestaan nostanut esille kysymyksen nuoremman jakolaitoksen merkityksestä ruotsalaisen maatalousyhteiskunnan sosiaaliselle eriytymiselle. Hän tarkastelee erityisesti verovapaita ratsutalonpoikia 1680-luvun reduktion jälkeen eräänlaisina yhteiskunnallisen muutoksen lipunkantajina siirryttäessä agraarisesta yhteiskuntamuodosta kohti 'maatalouskapitalismia'.²

Nils Erik Villstrand (1996) siirtää kysymyksen valtakunnan itäiseen puoliskoon Suomeen, jossa ratsutilalaitos saavutti suuren jatkuvuuden ilmeisesti jo kolmikymmenvuotisen sodan aikana tai pian sen jälkeen. Suomessa oli siis jo ennen reduktiota olemassa jokseenkin stabiili ryhmä, ratsutilalliset, jolla oli tarve verohelpotuksia nauttivien tilojensa jatkuvuuden turvaamiseksi pyrkiä varallisuutensa kasvattamiseen eli eräänlaiseen perinteisestä maalaisyhteiskunnasta poikkeavaan 'markkinaorientoitumiseen'.³

Tässä luvussa on tarkoitus jatkaa 'ruotsalaisen mallin' vertailevaa tutkimusta muiden yhteiskuntien osalta ja ennen kaikkea testata sen paikkansapitävyyttä

1 Vrt. Nilsson 1989, 145-153; Backlund 1993, 37, 204.

2 Ks. enemmän Backlund 1993, 9-14, 69-, 75, 77, 112-, 150-.

3 Vrt. Villstrand 1996 – kirja-arvostelun käsikirjoitus: "Bonderusthällarna som socialt avantgarde"; Ks. m. Ågren 1989, 137, 143, 145-146, 157.

1600-luvun osalta. Samoin tarkastelemme vanhemman jakolaitoksen yhteiskunnallisia heijastuksia kotimaassa ja pohdimme sen suhdetta yhteisöjen sosiaaliseen differentiaatioon? Selvitettäviä kysymyksiä ovat:

- 1) Oliko ruotsalaisella vanhemmalla jakolaitoksella olemassa ulkomaisia esikuvia?
- 2) Oliko vanhemmalla veropalkkajärjestelmällä samanaikaisia vastineita?
- 3) Mitkä olivat vanhemman veropalkkajärjestelmän yhteiskunnalliset seuraukset? Samalla pohdimme, olivatko ratsutalonpojat jo vanhemman jakolaitoksen aikana maalaisyhteiskunnan varhaisia 'riskinottajia' eli eräänlaisia voittoon tähtääviä 'pienyrittäjiä' – aiheuttiko vanhempi jakolaitos yhteiskunnan sosiaalista differentoitumista?⁴

Varsinkin kysymysten 1 ja 2 luotettava selvittäminen vaatisi laajoja perustutkimuksia, joihin tässä ei ole mahdollisuutta ryhtyä eikä sotaväen ylläpitoa ole tiettävästi ulkomaillaakaan tästä näkökulmasta juuri tutkittu. Esitys perustuu siksi lähinnä eri kirjoittajien muissa yhteyksissä esittämiin, usein vaikeaselkoihin ja yleistäviin hajamainintoihin, joten niihin on suhtauduttava tietyllä varauksella. Kysymys 3 on ollut tutkimuksessani esillä jatkuvasti, joten tässä ei ole tarkoitus toistaa kaikkea edellä sanottua, vaan keskittyä joihinkin aiemmin tekstissä vähemmälle huomiolle jääneisiin ilmiöihin. Kysymykset ovat kuitenkin siksi tärkeitä ja ajankohtaisia, että niitä on ehkä paikallaan pohtia.

1. Oliko vanhempi jakolaitos ainutlaatuinen ruotsalainen järjestelmä?

1.1. Veropalkkajärjestelmä historiallisena ilmiönä

On ehkä paikallaan luoda yleissilmäys sotaväen ylläpitoon eri puolilla maailmaa, ja katsoa, missä määrin tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotaväelle on ollut tavallista.

Esimerkiksi muinaisessa Egyptissä oli jo varhain jaettu sotilaille viljelysmaata noin yhdeksän tynnyrinalaa miestä kohti. Sotamiehet eivät kuitenkaan viljelleet tiloja itse, vaan vuokrasivat ne maanviljelijöille.

Rooman keisarikunnan aikana puolestaan annettiin germaaneille maata nykyisen Itävallan seutuvalta sotapalveluksen suorittamista vastaan. Sotilaat saivat viljellä ja asua verovapaasti palvelustiloihin.⁵

Keskusvaltaisessa Kiinassa oli jo 500-600-luvulla käytössä järjestelmä, jossa määrättyltä alucelta ylläpidettiin tietyn kokoista sotajoukkoa. Luoteis-Kiinassa saattoi kuusi perhettä asettaa yhden miliisin, jonka tuli rauhan aikana palvella yksi kuukausi vuodessa. Tang-dynastian aikana näille talonpoikaismiliiseille

4 Ks. Backlund 1993, 74-, 84-85; Villstrand 1996.

5 Wijkander 1866, 254.

(bondemilis) jaettiin maata ja verovapauksia korvaukseksi palveluksesta. Talonpoikaismiliisin roolista sotilaina ei ole täyttä selvyyttä.

Arabien keskitetty verohallinto puolestaan jakoi ennen nykyisen vuosituhannen alkua sotilashenkilöille verotusoikeuksia palkaksi palveluksista.⁶

Keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa Euroopan johtavissa maissa käytettiin lähinnä palkkasotaväkeä. Joukkojen ylläpito perustui pitkälti ryöstelyyn ja kaupungeilta kiristettyihin lunnaisiin 'paloverolla' uhkaillen. Palkkajoukkojen ongelmana oli ennen kaikkea niiden kalleus. Pysyvän sotajoukon ylläpito itsessään edellytti jatkuvia sotia. Värväystoiminta ei ollut halpaa, joten ruhtinaitten sekä hallitsijoiden rahakirstut hupenivat huimaavaa tahtia.

Ranskan Kaarle VII turhautui palkkamenoihin ja antoi vuonna 1448 määräyksen, jonka mukaan kussakin pitäjässä oli 50 ruokakuntaa kohti koulutettava yksi riuska mies jousiampujaksi. Jousiampujat olivat vapaat muista veroista kuin suola- ja erityisistä sotaveroista, jonka vuoksi heitä kutsuttiinkin vapaa-ampujiksi (francs archers). Sota-aikana he saivat rahapalkan kruunulta. Kaarle VII:n poika Ludvig XI korvasi tämän enimmillään 16.000 miehen vahvuisen puolisoitilaallisen vapaa-ampujajoukon värvätyllä väellä.⁷

Vakinaisen armeijan ensimmäisenä alkumuotona Euroopassa on pidetty niin ikään Ranskan Kaarle VII:n vuonna 1445 perustamia vakinaisten verojen avulla ylläpidettyjä ordonanssikomppanioita. Niiden miehet jaettiin linnaleirimäiseen tapaan pieninä osastoina kaupunkien ja kylien elätettäväksi.

Espanjalaiset taas järjestivät ripeästi ensimmäisen huomattavan vakinaisen ja suuressa määrin kansallisen palkka-armeijan. Päällystölle ja miehistölle jaettiin asuin- ja palkkatiloja ilmeisesti hieman Ruotsi-Suomen linnaleirikäytäntöä vastaavasti. Malli levisi pian Sveitsiin, Saksaan, Ranskaan ja Italiaan, mutta väärinkäytösten myötä tällainen majoitusjärjestelmä toi mukanaan tarpeettomia rasituksia ja katkeroitti väestöä.⁸

Ottomaanien levittäessä valtaansa Balkanille pakeni serbejä muun muassa Kroatiaan, jossa Itävallan ja Venetsian etelärajalle luotiin sotilasvyöhyke suojaksi turkkilaisia vastaan. Raja-alue oli muutamien kymmenien kilometrien levyinen ja kulki suunnilleen nykyisen (1994) Kroatian ja Vojvodinan etelärajan pitkin eli Kroatian ja Bosnian rajan seutuvilla. Sotatoimien autioittamiin kyliin asutettiin pääasiassa serbipakolaisia. Näistä Itävallan ja Turkin rajalle vuosina 1535-1881 asettuneista talonpojista muodostettiin rajajoukkoja, joiden tehtävänä oli käydä jatkuvaa sissisotaa turkkilaisia vastaan. Rajajoukkojen palkkaus ja ylläpito hoidettiin myöntämällä heille maata ja verohelpotuksia tai tilojen verotuottoja.⁹

6 Vrt. Backlund 1993, 19; Danielsson 1992, 1-2.

7 Viljanti 1935, 8-9; Jokipii 1991, 73-74.

8 Vrt. Viljanti 1935, 9; Wijkander 1866, 61 (viite); Parker 1988, 72; Espanjan Alankomaiden sotaväki oli ensimmäinen suurempi vakinainen armeija Euroopassa. Se oli jatkuvasti asissa 1567-1706; Ks. m. Nilsson 1989, 8.

9 Vrt. Lehti 1994, 175 (kartta sotilasrajavyöhykkeestä), 185-186; Backlund 1993, 19-20; Ks. m. Danielsson (avhandlingspromemoria) 1992, 2.

Edellä kuvatut esimerkit ovat kuitenkin vain pintapuolisia hipaisuja eri maiden monimutkaisiin palkkaussysteemeihin eri aikoina ja osoittavat vain sen, että tiloja ja niiden veroja on osoitettu sotaväelle kautta historian muodossa tai toisessa. Jakotoimitus kameraalisena ilmiönä – siis tilojen ja niiden verojen osoittaminen kruunun viranhaltijoille korvauksena esimerkiksi sotilaspalveluksesta – näyttäisi olleen tyypillisintä infrastruktuuriltaan vaatimattomasti kehittyneille maanviljelysyhteiskunnille, joissa verot muodostuivat suurelta osin luontaistuotteista. Luontaisverojen keskitetty kanto oli epäkäytännöllistä verrattuna siihen, että osa niistä voitiin jakaa omien tilojen verohelpotuksina suoraan viranhaltijoiden palkaksi.¹⁰ Tässä mielessä 'Ruotsin malli' ei ollut mikään täysin uusi ratkaisu. Sen sijaan se oli omaleimainen ratkaisu aikana, jolloin nousevat kansallisvaltiot turvautuivat yleensä palkka-armeijoihin. Vai oliko se sittenkään niin ainutlaatuinen?

1.2. 'Aikansa ruotsalainen järjestelmä'?

Ruotsin vastustajista kolmikymmenvuotisessa sodassa esimerkiksi kuuluisa Wallenstein ja liittolaisista Saksi-Weimarin herttua Bernhard kokosivat koko sotaväensä antamalla värväystehtävän niin kutsutuille 'sotaherroille'. Tällaisia itsenäisiä päätoimisia sotaurakoitsijoita, jotka varustivat ja ylläpitivät rahakorvausta vastaan sotakelpoisia rykmenttejä ja prikaateja halukkaiden käytettäväksi, oli vuosina 1630-35 Euroopassa arviolta nelisen sataa.¹¹

Yhtenä edellytyksenä palkkasotaväelle oli irtonainen työvoima. Euroopan keskusalueilla talonpoikien riippuvuus rahamarkkinoista lisääntyi jatkuvasti, jolloin maatalouden liikaväestön oli hakeuduttava uusien elinkeinojen pariin. Kaikki maaseudulta kaupunkiin siirtyneet 'vapaat miehet' eivät kyenneet järjestämään itselleen ammattia tai toimeentuloa. Hallitsijat, ruhtinaat ja herttuat ostivat tarvitsemansa sotaväen palvelut rahalla sotavärvärien välityksellä usein juuri näiltä irtolaisen asemaan jääneiltä. Kovimpaan hintaan kauppasivat itseään aiemmin sodissa – omalla tai vihollisen puolella – kunnostautuneet veteraanit.¹²

Päinvastaista kehityssuuntaa Ruotsiin verrattuna edusti myös Alankomaat. Nuoressa tasavallassa ei juuri ollut yhtenäistä verotusta, eikä keskushallintoa. Vapaussotaan Espanjaa vastaan rahat hankittiin lähinnä lainaamalla omilta kansalaisilta, mutta myös avoimilta markkinoilta. Provinssit hankkivat tulonsa miten kykenivät, rannikkoalueet kaupankäyntiä verottamalla. Paikallisverojen maksamisen osallistuivat kaikki säätyryhmät. Yhteisillä veroilla kehitettiin provinssien omaa hallintoa, ei keskushallintoa, joka tietoisesti pidettiin pienenä ja kuluiltaan vähäisenä. Alankomaista ei tullutkaan vahvaa keskitettyä valtiota kuten monista muista samanaikaisista maista.¹³

10 Vrt. Backlund 1993, 19, 37.

11 Parker 1988, 64.

12 Vrt. Parker 1988, 47-52; Nilsson 1989, 8-9; Villstrand 1992, 21.

13 Vrt. Kolbe (Kolbe viittaa Marjolein C. T'Hartin tutkimukseen *The Making of a Bourgeois State. War Politics and Finance during the Dutch Revolt*) Kanava 6/1993, 368; Parker 1988, 63-64.

Tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilaiden palkoiksi ei ollut tavallista Euroopassa, koska yksittäisten talojen verotuotot eivät olleet siellä feodalismien ja talouden erilaisen rakenteen vuoksi yhtä helposti järjestettävissä jakolaitoksen kaltaisen järjestelmän käyttöön. Elbeltä itään yksittäiset tilat olivat usein suurmaanomistajien läänityksiä ja lännempänä tilat muodostivat yleensä yhteisön (Gemeinde), joka yhteisesti vastasi verojen maksusta.¹⁴ Edellä sanottu kaipaakaan ehkä vielä sen lisäyksen, että Ruotsissa jakolaitoksen toteuttaminen oli läänitys- ja lahjoituspolitiikasta huolimatta mahdollista nimenomaan vahvan keskushallinnon ansiosta – mikä taas muualta Euroopasta puuttui.¹⁵

Tanskan puolustuksen rungon muodostivat 1600-luvun alussa laivasto, aatelis- ja läänitysratsuväki ja varuskuntien jalkaväki. Vuonna 1614 muodostettiin lisäksi maakunnallisia jalkaväkiyksiköitä. Nämä organisoitiin seuraavana vuonna Skoonen ja Jyllannin rykmenteiksi. Jalkaväen vahvuuteen kuului 4 000 kruununtalonpoikien¹⁶ tehtävään luovuttamaa miestä. Isäntä saattoi joko palvella itse tai asettaa sijaansa poikansa tai palkkamiehen. Viimeksi mainittu yleistyivät sittemmin. Michen vapaaehtoisesti asettaneet tilat nauttivat vapautta veroista ja maanvuokrista. Kruunu pyrki ottamaan sotamiehet mahdollisimman pieniltä tiloilta, koska kruunun verotulon menetykset jäivät näin menetellen vähäisemmiksi. Näiden uusien maahan sidottujen maakuntarykmenttien ylläpitoon myönnettiin täydennykseksi myös tullituloja.¹⁷

On mahdollista, että tämä myöhemmin jakolaitokseksi kutsuttu järjestelmä tuli tunnetuksi Tanskassa samoihin aikoihin Ruotsin kautta, mutta se saattoi tapahtua myös omaehtoisesti läänityslaitoksen pohjalta ratsuväen esimerkkinä mukaellen.¹⁸

Vuodesta 1621 alkaen miehet otettiin Tanskassa sotaväkeen ”læg”-jaon puitteissa kun aiemmin sotamiehen asetti aina yksi tila. Kysymys ei ollut enää verovapauteen oikeuttavasta vapaaehtoisesta sotamiehen asettamisesta, vaan lægin muodosti aluksi yhdeksän taloa, jotka asettivat yhdessä sotamiehen saamatta mitään vapautusta veroista tai maanvuokrista. Parhaat aiemmin sotamiehen asettaneista kruununtaloista jaettiin upseereiden asuintiloiksi tai aliupseereiden palkkatiloiksi.¹⁹ Näiltäkin osin järjestelmä on osin vaikeaselkoinen, ja vaatisi lisätutkimuksia.

Tanskan valtaneuvoksen vuonna 1646 tekemä esitys verovapaan kruununmaan myöntämisestä ratsumiehille ei saanut kuninkaan hyväksyntää, mutta

14 Nilsson 1989, 147-148; Backlund 1993, 20.

15 Jokipii 1991, 63, 67-69; Ks. m. Nilsson 1989, 148: Maakirjojen merkityksestä verohallinnossa.

16 Vrt. Kan 1983, 90-91: Perintötalollisten talonpoikien asettamien nihtien määrä ei voinut olla suuri, sillä Tanskan saaret ja Skoone olivat suurten herraskartanoiden aluetta eikä Tanskassa ollut kuin vähäinen määrä perintötalonpoikia; Ks. m. Fabricius 1942, 302; Lind nimenomaisesti mainitsee kyseiset 4 000 tilaa kruununmaiksi: Lind 1994, 39-40.

17 Vrt. Jespersen 1985, 275, 278; Lind 1994, 30-32, 39-42, 45-46, 48; Viljanti 1935, 10; Ks. m. Andersen 1942, 73; Nilsson 1989, 8: Tanskassa talonpoikainen sotaväki voitiin kotiuttaa suurelta osin rauhan aikana, koska sodan uhatessa Saksan värväysmarkkinoilta oli nopeasti saatavissa palkkasotilaita.

18 Vrt. Lind 1994, 40, 42-43.

19 Vrt. Jespersen 1985, 275, 278; Viljanti 1935, 10; Lind 1994, 44-45: Lægin mukainen rekrytointi säilyi väenottojen perustana myöhemminkin.

Fredrik III joutui valtaistuimelle noustessaan (1648) osittain taipumaan ajatukselle. Osa värvätyistä ratsukomppanioista lakkautettiin ja miehistö sijoitettiin kruununtiloille. Heille myönnettiin joko tiloja tai vaihtoehtoisesti rahakorvauksia talonpojilta. Järjestely näyttäisi kuitenkin jääneen lähinnä kokeiluksi ilman, että sitä olisi suuressa määrin toteutettu.²⁰

Tanskassa perustettiin 1670-luvulla 4 000 ratsukon kansallinen ratsuväki: kukin ratsukon varustamiseen sitoutunut talonpoika sai viljelläkseen kahdeksan tynnyrinalan suuruisen kruununtilan ja verohelpotuksia sekä vapauksia muista rasituksista. Yritys sitoa ratsukkojen ylläpito laajamittaisesti maaomaisuuteen – eräänlaisen jakolaitoksen varaan – toteutui 1670-luvulla myös Tanskassa.²¹ Tanskalle kuuluvassa Norjassa myönnettiin ilmeisesti samoihin aikoihin joitakin verohelpotuksia ratsukkoja varustaneille kruununtiloille mahdollisesti ruotsalaista ratsuväen jakolaitosta jäljitellen. Myös ratsu-upseereille osoitettiin tilojen veroja heille jaetuilta tiloilta. Järjestelmä lakkautettiin myöhemmin, ilmeisesti Fredrik IV:n (1699-) hallituskauden jälkeen.²²

Rauhan palattua vuonna 1679 Tanskassa luovuttiin maahan sidotusta ratsupalveluksesta korvaamalla se jälleen palkkajoukoilla. 1700-luvulla perustettiin tosin rakuunajoukkoja, joiden ylläpito sidottiin kruununmaahan samaan tapaan kuin ratsuväki lähes kolmekymmentä vuotta aikaisemmin.²³

Venäjän palvelusvelvollisessa ratsuväessä aatelin maaomaisuus tai maan hallinta katsottiin korvaukseksi ratsukkojen varustamisesta samaan tapaan kuin Ruotsi-Suomessakin. Rajaseutujen kasakoille tavattiin puolestaan myöntää verottomia pientiloja sitä vastaan, että kasakat olisivat kruunun käytettävissä sodan tullen. Myös osalle streltseistä ja tykkimiehistä oli alkuvaiheessa jaettu maata. Hämmästyttäviä yhtäläisyyksiä on havaittavissa etenkin 1600-luvun Venäjän uusimuotoisen ratsuväen ja Ruotsin ratsuväen jakolaitoksen kesken. Venäjällä vapaehtoisesti ratsukon varustaneet saivat nimittäin 30 ruplan vuosipalkan, joka saatettiin korvata myös maatilkulla. Rakuunoille myönnettiin puolestaan rauhan aikana 12 ruplan korvaus tai vastaavan kokoisia tiloja. Korvaus oli pienempi kuin ratsuväessä, koska kruunu vastasi aseista, hevosista ja varusteista.

Venäjällä tehtiin myös uusimuotoisen jalkaväen osalta kokeiluja, joissa Ruotsin rajan suunnalla asuville paikallisille miehille myönnettiin verovapauksia tiloillensa siltä ajalta kun nämä sotivat tai palvelivat varuskunnissa. Erotuksena ruotsalaisiin niiteihin näiden puolisoltilaiden oli maksettava tiloilla asuessaan kruunulle maaverot. Toisin kuin Ruotsi Venäjä lakkasi vähitellen 1600-luvun loppuolella sitomasta uusimuotoista sotaväkeä maahan.²⁴

20 Vrt. Jespersen 1985, 277-278; Fabricius 1942, 302; Lind 1994, 85, 94.

21 Vrt. Jespersen 1985, 276-279, 303-304; Fabricius 1942, 366, 396; Viljanti 1935, 10; Livijn 1835, 44; Ks. m. Lind 1994, 40, 42-43.

22 Vrt. Livijn 1835, 44: Ratsutilat vapautettiin ainakin väenotoista ja kyyditysvelvollisuudesta. Myös norjalaisille jalkaväen upseereille osoitettiin tilojen verotuottoja hieman myöhemmin; Lind 1994, 40, 42-43.

23 Fabricius 1942, 427, 441-442; Ks. m. Livijn 1835, 44.

24 Ks. enemmän Lappalainen ja Pylkkänen 1996, artikkelin käsikirjoitus: ”Fredstida lösningar på krigstida manskapsbehov. Ryssland och Sverige i mitten av 1600-talet”. - Väst möter Öst.

Ajatuksena vanhemman jakolaitoksen kaltainen maahan sidottu palkkaustapa sai kannatusta myös kuuluisan, ruotsalaisiakin joukkoja vastaan kolmikymmenvuotisessa sodassa taistelleen itävaltalaisen sotamarsalkan ja sotatieteilijä Raimondo Montecuccolin (1609-1681) mielessä. Hän esitti muun muassa, että kaikissa Itävallan maissa jaettaisiin talo puutarha- ja peltotilkkuihin määrättylle sotamiesryhmälle ja että kymmenen taloa huolehtisi aina yhden sotamiehen huoltamisesta. Mahdollisesti ajatus tällaisesta järjestelmästä juonsi Ruotsin sotaväen menestyksestä ja Montecuccolin vuosina 1654-1655 Ruotsissa viettämien diplomaattivuosien ajalta.²⁵

Montecuccoli piti Ruotsin järjestelmää omaperäisenä. Ainoa järjestelmä, jolla hänen tietääkseen saattoi olla yhtäläisyyksiä ruotsalaisen ratsulaitoksen kanssa, oli turkkilainen Spahi-ratsuväki.²⁶ Ottomaanien valtakunnassa, jossa maa oli valtion omistuksessa, osa ratsuväestä (timarcr) sijoitettiin nimittäin jo 1500-luvulla 'kruununtiloille', joita he asuivat ja joiden verotuloista he saivat palkkansa.²⁷

Ruotsin kansallisen sotaväen vanhempi jakolaitos ei ollut lopultakaan niin ainutkertainen. Se erosi kuitenkin muiden yhteiskuntien vastaavista järjestelyistä siinä, että se ei jäänyt vain kokeilun asteelle, pelkästään rauhan ajan järjestelmäksi tai marginaaliseksi ilmiöksi muiden järjestelyiden rinnalla. Ruotsi-Suomen vanhempi jakolaitos poikkesi muista vastaavan kaltaisista verojärjestelyistä myös siinä, että sotaväen tilajako perustui periaatteessa tietyille viroille – viranhaltijan persoonasta riippumatta – osoitettuihin yksittäisten tilojen veroihin eikä vain tietyiltä alueilta kerättyihin veroihin tai henkilökohtaisiin palkkalääni-tyksiin.²⁸ Käytännössä säännöllinen virkapalkkajärjestelmä toteutui tosin vain osittain kuten olemme edellä saaneet huomata. Ruotsalaiset kehittivät tilojen ja niiden verojen osoittamisesta sotilaiden palkoiksi joka tapauksessa todellisen järjestelmän tehokkaine hallinto- ja valvontakoneistoineen. Tässä mielessä voimme puhua 'Ruotsin mallista'.

2. Vanhemman veropalkkajärjestelmän yhteiskunnalliset vaikutukset

Kalliit pysyvät armeijat johtivat kaikkialla rahoitus-, vero- ja talouspoliittisiin kokeiluihin, joilla oli laaja merkitys yhteiskunnallisen järjestäytymisen kannalta. Sotalaitoksen tarpeiden tyydyttämiseksi oli pakko luoda entistä tehokkaampi hallintokoneisto, joka palveli samalla muitakin valtion tarkoitusperiä. Sotalaitos oli tähän aikaan osa sitä valtion ydintä, jonka tarpeet pitkälti säätelivät muuta yhteiskunnallista elämää.²⁹

25 Vrt. Viljanti 1935, 296; Nordisk Familjebok 14/1931, 276.

26 Livijn 1835, 45; Vrt. Wijkander 1866, 254: Turkissa ratsupalvelus oli sidottu maahan jo Suleiman Suuren aikana (1520-1566).

27 Vrt. Backlund 1993, 19; Wijkander 1866, 254.

28 Vrt. Backlund 1993, 19-20; Nilsson 1989, 145, 150; Lappalainen 1987, 59.

29 Vrt. Hacker 1988, 23-24; Backlund 1993, 70.

Vanhempi jakolaitos toteutti edellisen vuosisadan käytäntöihin verrattuna osittain uudentyyppistä veropoliittista ajattelua, joka oli seurausta jatkuvasta sodankäynnistä ja sen edellyttämästä talouden tehostamisesta. Verotuksen kiristäminen loi paineita ylimääräisen verotuksen tasavertaistamiseen maanluontojen osalta. Vielä 1500-luvulla kruunun- ja rälssin talonpojat maksoivat vain puoli-veron siinä missä perintötalonpoika täysiveron. Koska lisäverot kannettiin pääasiassa sotaa varten, katsottiin ehkä, että väenottojen tavoin myös kruunu- ja perintötalonpoikien verotuksen tuli olla tasavertaista. Vuosisadan vaihtuessa vain rälssin asujat onnistuivat säilyttämään etunsa, kun taas kruunun- ja perintöluontoisen maan asukkaiden verot vähitellen tasoittuivat.³⁰

Suomessa verotuksen tasavertaistaminen kruunun- ja perintötalonpoikien kesken ei välttämättä vaikuttanut välittömän mullistavasti verokertymään, koska kruununlallisia oli vielä 1600-luvun alkupuoliskolla verraten vähän.³¹ Toisaalta talonpoikien kokonaisrasitus kasvoi muun muassa jatkuvien sotien vuoksi niin, että yhä harvemmat talonpojat saattoivat jatkaa maanviljelystä itsenäisinä talonpoikina. Veronmaksukykyensä menettäneistä tuli kruununlallisia ja läänityspoliittikan seurauksena suuri osa heistä huomasi päätyneensä aatelin alustalaisiksi.³²

Vanhempi veropalkkajärjestelmä oli harmillinen riippakivi läänitys- ja lahjoituspolitiikan kannattajille. Sotaväki vaati rälssittömien rinnalla toistuvasti reduktiota oman asemansa turvatakseen. On muistettava, että 1680-luvun suuri reduktio toteutettiin suurelta osin juuri sotaväen tarpeita ajatellen.³³

Verorasituksen kasvu koettiin varmasti kielteisenä, mutta rasituksilla oli ehkä kääntöpuolensa: verotuspaineiden kasvaessa talonpoikien oli kiristettävä työtahiaan ja muutettava työtapaansa, jolloin maatalouden kokonaistuotanto vähän kerrassaan kasvoi. Samanaikaisen sosiaalisen differentoitumisen myötä ylituotanto keskittyi yhä harvempien käsiin, jolloin vähitellen muodostui perusta kaupankäynnin kasvulle ja yhteiskunnallisen työnjaon lisääntyvälle eriytymiselle.³⁴ Sotaa ja veroja vältelleet taas asuttivat syrjäseutuja, jolloin asutus mahdollisesti jakautui entistä tasaisemmin.³⁵

Yksilön ja paikallisyhteisön kannalta vanhempi veropalkkajärjestelmä jakoi väestöön kohdistuvia rasituksia tasaisemmin koko talonpoikaisen väestön osalle kuin mihin vielä linnaleirikäytännön vallitessa oli pystytty.³⁶ Kirjanpidon ja kontrollisysteemin kehityksessä tuli kaukana sotaväen kulkureiteiltä oleville tiloillekin nimittäin yhä vaikeammaksi väistää yhteiskunnan yksilölle asettamia

30 Nilsson 1990, 31, 36-41, 48, 255; Rälssitilat vapautettiin v. 1644 vanhoista ylimääräisistä epäsäännöllisistä veroista (ovissa räntorna), mutta uusiin ylimääräisiin säännöllisiin veroihin (extraordinarie räntor) niidenkin tuli osallistua ottamatta lukuun säterien rajapiirin sisällä olleita tiloja.

31 Vrt. Jutikkala 1958, 144-145, 150-151; Virrankoski 1985, 140-141.

32 Lindgren 1985, 324-325, 327, 329; Backlund 1993, 72.

33 Vrt. Backlund 1993, 204.

34 Villstrand 1992, 20; Backlund 1993, 72, 78-79.

35 Vrt. Saloheimo 1990, 595.

36 Vrt. Fagerlund 1991, 69-70; Kiuasmaa 1985, 286; Mäntylä 1987, 185; Viljanti 1935, 8; Jutikkala 1945, 72; Danielsson (avhandlingspromemoria) 1992, 13-14; Kerkkonen 1945, 104.

velvollisuuksia.³⁷ Linnaleiri-termi tosin esiintyi rykmenttien mahdollisena palkkaustapana rahan, muonan ja vaateylläpidon rinnalla vielä vuosina 1647-1648 ainakin Karjalan ja Uudenmaan itäisen rykmentin rykmentinkirjureiden ohjeissa, mutta linnaleirin käyttämisestä kotimaisen sotaväen elättämiseen Suomessa ei tältä ajalta ole tietoja.³⁸ Linnaleiriin turvautumisen mahdollisuutta ei kuitenkaan, ainakaan tilapäisjärjestelyinä, täysin poistettu.³⁹

Sotakollegion Suomea koskevista ohjeista käy kuitenkin ilmi, että linnaleirin käyttöä pyrittiin välttämään kaikin tavoin. Esimerkiksi sotaväen laivausten tuli tapahtua ripeästi, etteivät joukot olisi maalle tarpeettomasti vaivaksi.⁴⁰ Sitä vastoin osa Itämeren eteläpuolelle sijoitetuista joukoista saatettiin yhä elättää linnaleirissä. Esimerkiksi Hämeen-Uudenmaan ratsurykmentin talvehtiessa tammi-maaliskuussa 1636 Liivinmaalla järjestettiin sen ylläpito linnaleirijärjestelmän puitteissa.⁴¹ Samoin suunniteltiin Suomesta syksyllä 1654 Liivinmaalle komennetun jalka- ja ratsuväen miehistön majoitus linnaleirin varaan, mutta päällystön muonitus-, ylläpito- ja majoituskysymykset olivat vielä syyskuussa ratkaisematta.⁴²

Vanhempi jakolaitos tuli verojärjestelmän standardisoitumisen myötä ja selvi-
ne pelisääntöineen edelleen säätelämään sotilaiden, veronkantomiesten ja siviili-
henkilöiden taloudellista kanssakäymistä. Veronkanto-oikeutta ja kannettavan
veron määrää, mittaamista ja verotuotteita koskevat määräykset ja ohjeet
selvenivät. Talonpojat tiesivät nyt kenelle ja minne verot menivät, ja mitä heiltä
sai vaatia ja mitä ei.⁴³ Kontrolloitu veropalkkajärjestelmä vähensi sotilaiden
tarvetta omavaltaiseen ryöstelyyn, jolloin kanssakäyminen siviili- ja sotilas-
henkilöiden kesken saattoi tapahtua aiempaa oikeudenmukaisemmissa merkeis-
sä.⁴⁴

Kruunun kannalta jakolaitoksen kirjaaminen erillisiksi sotilasmaakirjoiksi
tiesi ennen kaikkea parantuneita mahdollisuuksia hallita kontrolloidusti valta-
kunnan sisäistä varainmuodostusta ja kansalaisia. Tässä mielessä vanhempi

37 Vrt. Styffe 1852, 169; Kerkkonen 1945, 34-35; Lindegren 1985, 333-334.

38 KrA, KrKR 26.10.1647 ja 4.12.1648: Instruction; Vrt. KrKR 31.3.1648: Sotaväen laivaussuunnitelmat. Mahdollisesti esim. Turussa, Helsingissä tai Viipurissa laivausta odottavan sotajoukon tilapäinen ylläpito saatettiin järjestää laivojen saapumiseen asti poikkeustapauksessa linnaleirimäisesti. Ehkä linnaleiri-termin esiintyminen kirjurin ohjeissa selittyy sillä, että esim. laivojen myöhästyessä tai mikäli laivat eivät jostain syystä riittäneetkään kuljetettavaksi aiotulle joukolle, osa siitä jouduttiin pitämään tilapäisesti yllä majoittamalla sotilaita laivauspaikkakunnan lähiseudun asukkaiden elätettäväksi; Luopuminen linnaleiristä oli varmasti ollut seurausta kansan sitä kohtaan tuntemasta inhosta, keskitetyi johdetun valtakunnallisen verotuksen yleistymisestä ja sotajoukon määrän kasvusta siirryttäessä kohti ammattiarmeijoita.

39 Jansson 1991, 209-210.

40 KrA, KrKR 29.4.1636: Till Broor Andersson; KrKR 13.5.1636: Till Cammerråd; KrKR 27. ja 30.5.1646: Till Praecidenten Jöns Kurck; Suomesta Saksaan laivattava ratsuväki oli katselmuksen jälkeen komennettava kotiseuduilleen, koska tarvittavat alukset saapuivat Helsinkiin vasta 24.6.1646 ja ettei sotaväki turhaan rasittaisi seudun asukkaita; KrKR 13.7.1646: Swar: Laivat saapuivat Helsinkiin vasta 29.6.1646.

41 KrA, Krigskollegii militiekontoret G.Ib. Hufvud Book på Krigsakerna Anno 1636, 33, 61.

42 KrA, KrKR 30.9.1654: Till Rijkz Marsken.

43 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-52: Maakirjoista on nähtävissä verotuksen yhdenmukaistaminen ja verojen osoittaminen talonpojilta viranhaltijoille; Iuhtala 1933, 7-9; Wijkander 1866, 84.

44 Jokipii 1990, 44.

jakolaitos ei ollut ollenkaan epäonnistunut ratkaisu.

Osa varuskunniksi asetetuista sotamiehistä saattoi vanhemman jakolaitoksen 'säännöllisten palkkaetujen' turvin pelastaa perheensä kotimaan kovenevalta verotukselta ja köyhyysloukulta haettamalla sen luokseen.⁴⁵ Näin suomalaista verenjuurta virtasi pysyvästikin Baltian maihin,⁴⁶ ja kotimaassa mahdollisesti ollut tila jäi autioksi tai sai uudet asujat.

Seurauksena palkkojen rästytyksestä varuskuntajoukot velkaantuivat usein paikallisille, mikä ei ainakaan lisännyt myötätuntoa sotaväkeä kohtaan.⁴⁷ Maahan myös muutti tilojen läänittämisen ja asuintilojen jaon myötä jatkuvasti lisää ulkomaista päällystystä, joka osin aatcloituna muodosti uuden yläkerroksen suomalaisessa yhteiskunnassa. Moni suvuista tosin sammui sodan vaikutuksesta hyvin pian.⁴⁸

Autiutilojen jakaminen sotamiehille toi elämän takaisin kylmiksi jääneille tiloille ja hiipuviin kyliin. Miesten jutustellessa sotakokemuksistaan ja 'Euroopan ihmeistä' monen emännän ja isännän mieliin piirtyi varmasti kokonaan uusi maailma monine hämmäntävine ajatuksineen. Elämä kylissä vilkastui ja perheettömien sotamiesten hyörintä kylän tytärten ympärillä loi ehkä hetkellisesti uudenlaista vipinää. Toisaalta sotilaiden paluu siviiliyhteiskuntaan tuotti arvattavasti monille, niin siviileille kuin sotilaille, sopeutumisasikeuksia. Tilallisten ei ehkä aina ollut helppo sulattaa lähinurkissa eläviä osin toimeettomia ja turhautuneita sotamiehiä. Toisaalta talolliset saivat ehkä aiempaa helpommin avukseen⁴⁹ lisäansioita etsiviä työmiehiä.

Suurittamattomista palkoista syntyi niin ikään kärhämää ratsutilallisten ja näiden ratsupalvelijoiden välille. Ratsutalonpoikia myös kiusasi, että jotkut upseerit laidunsivat omavaltaisesti hevosiaan ratsutilallisten pelloissa. Sotilasrasitusten taloudellinen ja henkinen paine sai ratsutilalliset vaatimaan kruunulta jotakin hyvitystä kaiken omaisuutensa uhraamisesta varustuksiin. Sotakollegiolle vaade tuli yllätyksenä: "Tällaista emme ole odottaneet".⁵⁰

Ehkäistäkseen kansalaistottelemattomuutta ja saattaakseen niskuroivat ratsutilalliset ja näiden palvelijat kuriin sotakollegio määräsi vietäväksi katselmusohjeisiin, että jokainen ratsumies, joka jättäisi isäntänsä ilman pääkatselmuksessa myönnettyä lupaa, oli otettava kuten irtolainen nihdiksi jalkaväkeen. Jos joku ratsutalonpoika karkotti tai ei suostunut muonittamaan ratsumiestä ja maksamaan asianmukaista palkkaa, ratsutila tuli tuomita menetetyksi kruunulle ja sallia ratsumiehen jatkaa varustamista tilan puolesta.⁵¹ Viimeksi mainittu tuskin koski perintötiloja.

45 Vrt. KrA, KrKBB 1642:319-320: Jöns Kurck 26.5.1642, Turku.

46 Loit 1982, 193-198.

47 KrA, KrKBB 1646:173-174, 195-196: Johan Wittenberg 1.3. ja 16.7.1646, Turku; KrKBB 1647:45: Gabriel Oxenstierna 28.2.1647, Dorpt.

48 Vrt. KrA rullor 1623-1666: Päällystöluettelot; Saloheimo 1990, 596.

49 Vrt. Jutikkala 1945, 76.

50 KrA, KrKP 1.8.1650: Samptlige Rittersnes besvär i Finland.

51 KrA, KrKP 6.8.1650: Vastauksia Suomesta tulleisiin valituksiin; KrKP 22.11. ja 10.12.1650: Ratsukon varustajien toimentulo ja ratsumiesten asema pyrittiin sodan päätyttyä turvaamaan ohjeella, jonka mukaan yksikään ratsutalonpoika ei saanut omavaltaisesti varustaa kokematonta renkiä entisen taistelussa karaistuneen tilalle eikä viimeksi mainittu toisaalta saanut vaatia kohtuutonta palkkaa isännältään.

Kaupunkien kaupankäynnin kannalta tilojen verotuottojen osoittaminen – käteisen rahan sijasta – palkkatiloilta ja veroaitoista kotimaassa olleelle sotaväelle varmasti vähensi näiden tarvetta käydä kauppaa kaupungeissa ja markkinapaikoilla. Joukkojen ollessa varuskunnissa tai kentillä kotimaan palkkatiloilta kannetut luontaistuotteet pyrittiin todennäköisesti realisoimaan usein rahaksi, jotta sotaväki olisi pystynyt hankkimaan kaipaamiensa tarvikkeita sijoitusalueiltaan. Sotaväen ollessa ulkomailla kotimainen kauppa ja sen merkitys sotaväen ylläpitämiseksi siis oletettavasti jossain määrin kasvoivat.⁵²

On lisäksi selvää, että kotimaiset maahan sidotut ja talonpoikien seassa elävät sotilaat olivat tarvittaessa luotettavampia kotimaan puolustajia kuin rahan perässä rintamakäännöksiin valmiit ulkomaiset palkkasoturit. Ehkä laskettiin myös, että mikäli Ruotsi tai Suomi muuttuisivat sotänäyttämöksi, niin omat pojat käyttäytyisivät siviiliväestöä kohtaan inhimillisemmin kuin kieltä ja kulttuuria taitamattomat vieraat palkkasoturit. Sama koski sotaväen majoittamista kotimaahan.

Sotaväen ollessa kotiutettuna oli lisäksi edullista, mikäli sotilaille oli jotain järkevää tekemistä, vaikkapa peltotilkun äärellä, kuin että he olisivat olleet joutilaina pahanteossa jossakin kaupungissa. Maahan sidottu palkkaus oli kätevä, koska niin säästettiin kruunun vähiä käteisvaroja. Osin luontaistuotteisiin perustuva palkkaus oli edullinen kruunulle myös siksi, että paineet palkankorotuksiin jäivät elintarvikkeiden hintojen noustessakin vähäisemmäksi kuin jos sotilaat olisivat saaneet vain rahapalkan.⁵³ Vanhempi veropalkkajärjestelmä aiempaa valvotumpine palkkaetuineen myös edisti sotaväen vähittäistä ammatillistumista.⁵⁴

Vanhemman jakolaitoksen keskeisin vaikutus oli siinä, että Ruotsi ylipäänsä pystyi nousemaan suurvallaksi. Sodankäynnin edellytysten turvaamisen välineenä se oli kuitenkin vain yksi apuväline ulkomaisen rahoituksen ja valloitetujen alueiden hyväksikäytön rinnalla.⁵⁵ Samalla vanhempi jakolaitos toteutti suurvaltactua palvelevaa valtiontalouden militarisoitua, josta kansalaisten oli maksettava jatkuvasti kova hinta väenottojen ja lisäverojen muodossa.⁵⁶ Vanhempi jakolaitos oli Ruotsin suurvalta- ja hyökkäyspolitiikan tukijärjestelmä.

52 Vrt. hallituksen ja porvareiden pyrkimyksistä: Beckman 1887, 63-65.

53 Vrt. Livijn 1835, 39, 49.

54 Vrt. Artéus 1986, 34, 58, 73: Palkkajärjestelmän kehittyneisyys on yksi indikaattori sotaväen professionalisoitumisen mittaamiseksi. Kehittymättömän eläkejärjestelmän, teoreettisen koulutuksensa, urakehitysmahdollisuuksien jne. puolesta Kustaa II Aadolfin armeijan päällystönjärjestelmä oli puoliammatillisen armeijan tai lähes ammatillisen armeijan asteella; KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-52: Sotamiestilojen jakaminen kolmikymmenvuotisen sodan jälkeen virallisti sotamiesten aseman 'täysipäiväisinä' sotilaina myös rauhan aikana.

55 Vrt. Artéus 1986, 13; Jokipii 1990, 41-46.

56 Artéus 1986, 117; Lappalainen 1991, 170; Lappalainen 1987b, 62-63.

3. Vanhempi jakolaitos ja yhteiskunnan sosiaalinen differentoituminen

Edellä (luvut IV ja V) on käynyt ilmi, että vanhempi jakolaitos sisälsi eri tarkoituksiin osoitettujen tilojen kesken taloudellista eriarvoisuutta esimerkiksi väenottojen ja verotuksen suhteen; puhumattakaan, että aatelisto ja sen alaiset talonpojat nauttivat erityisiä etuja rälsiasemastaan jääden käytännössä vakinaisen veron osalta sekä normaalin kruununverotuksen että vanhemman veropalkkajärjestelmän ulkopuolelle. Erityisen mielenkiintoisen tutkimusryhmän muodostavat tällöin ratsutalonpojat, jotka olivat veroetuineen päällystön rinnalla hyväosaisimmassa asemassa – vai olivatko?⁵⁷

Ratsutilojen verovapaudet eivät olleet käytännössä tasavertaisia eri kokoisille ratsutiloille. Periaatteessa kunkin tilan tuli saada 30 talarin verovapaus yhtä ratsukkoa kohti, mutta käytännössä monen suomalaisen ratsutilan verotuotot jäivät alle kyseisen summan. Kruunu ei useinkaan pystynyt lupaamaan pienille ratsutiloille lisätiloja tai suorittamaan rahakorvausta täyden verovapauden saavuttamiseksi.⁵⁸ Ratsutilojen keskinäistä epätasa-arvoisuutta lisäsi se, että niin sanotut vanhat ratsutilat saivat nauttia yhtä ratsukkoa kohti koko verotuotonsa, vaikka se olisi ollut yli 30 verotalaria.⁵⁹

Olivatko pienten tilojen ratsutalonpojat 'pelureita ja riskinottajia' kun he varustivat esimerkiksi Hämeessä vuonna 1636 ratsukkoja useimmiten alle 20 talarin veroarvon (vrt. luku IV.) tiloilta? Tavoittelivatko he ratsutilojensa verovapauksien turvin mahdollisuutta parantaa tilansa kuntoa lähemmäs 30 talaria? Merkitsikö ratsutilalliseksi ryhtyminen siis yritystä vaurastua tai päästä muita tiloja edullisempaan verotukselliseen asemaan?

On otettava huomioon, että ilman ratsutilaoikeuksia nämä tilat olisivat olleet verovelvollisia niille arvioidun veronkantokyvyn mukaan ilman, että niillä olisi ollut mahdollisuutta nostaa ratkaisevasti omaa elintasoaan omalla työpanoksella tai lisämään hankinnalla tai raivauksella. Ratsutilavapaus sen sijaan antoi pienen, alle 30 talarin tilan omistajalle mahdollisuuden omalla työpanoksella ja raivaustoiminnalla kohottaa verovapaasti tilansa verotuottoa ja omaa elintasoaan. Merkityksetöntä ratsutalonpojan varallisuuden kannalta ei ollut sekään, että hän saattoi saada autiotilan viljelysoikeuden varustamisensa tueksi. Jos kaikki sujui hyvin, ratsutilallinen saattoi ratsukkoon tekemänsä alkusijoituksen jälkeen hankkia kovalla työpanoksella sievoisen omaisuuden. Tosin omilleen pääseminen kesti, ratsutilan kunnosta riippuen, ratsukon varustamisen jälkeen kenties uscitakin vuosia: crään arvion mukaan 30 verotalarin tilaltakin yli kolme

57 Vrt. Backlund 1993, 10, 12, 15, 69, 74, 76-77, 83, 86-90, 96-105, 110-111.

58 KrA, KrKR 1643:158; KrKR 1645:10, 29; korpraali Johan Wiri 10.10; KrKR 1649:125; KrKBB 1639:217-219; Viipuri 8.8.1639; KrKBB 1640:1, 3-4; Jochim Liebsdorff, Jordansby 10.1.1640; KrKBB 1647:879-881; Hendrich Fleming 3.10.1647, Turku; KrKBB 1647:887-889; Hendrich Fleming 8.11.1647, Turku; RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 206; Vrt. Heino 1987, 354-355; Ågren 1922, 18-19.

59 KrA, KrKR 1644:634; KrKP 30.1.1649; Vrt. Backlund 1993, 83-84: Nuoremman jakolaitoksen aikana ratsutilalliset saivat tiloilleen täydellisen verovapauden ja heille jaettiin lisäksi augmenttitilojen veroja.

vuotta.⁶⁰ Varustamiskustannuksia tosin hieman helpotti, mikäli ratsutilalla oli riittävä oma hevoskanta.⁶¹

Myös veronmaksukyvyllään 30 talarin tai yli sen arvoiseksi arvioidun ratsutilan omistaja saattoi pitää vaurastuessaan yli 30 talarin kohoavan tuottoensa itsellään seuraavaan talonkatselmukseen tai maantarkastukseen asti. Sama koski periaatteessa muitakin kuin ratsutilallisia, mutta heillä ei ollut samanlaisia edellytyksiä lisätä tilojensa tuottoa kuin verovapautensa kautta pelivaraa saaneilla ratsutilallisilla. Ratsutiloilla ei myöskään ollut erityisasemansa vuoksi niin suurta vaaraa joutua läänitetyiksi kuin muilla tiloilla.

Omien havaintojeni mukaan maantarkastukset olivat harvinaisia: useimpina vuosina tilojen veroarvot kopioitiin ilmeisesti edellisistä maakirjoista. Tilojen verotusarvoihin saatettiin toki puuttua myös kamariviskaali Antti Äimän tarkastusmatkoilla Suomessa 1630- ja 1640-luvuilla, mutta joka paikkaan ei hänkään pienen virkakuntansa kanssa ennättänyt.⁶² Joidenkin ratsutilojen arveltiin ilmeisesti kyenneen vapauksiensa avulla kohentamaan asemaansa, sillä kuninkaan mielestä kruunun ei tullut korvata puuttuvaa osaa ratsukon varustajille ennen kuin olisi suoritettu tarkistus, mitkä puolitiloista todella olivat alle 30 talarin tiloja. Kuninkaan käsityksen mukaan osa puolitiloista voitaisiin todennäköisesti korottaa verotuottoensa puolesta kokotiloiksi.⁶³

Läheskään kaikille 'taloudellinen riskinotto' ryhtymällä ratsukon varustajaksi ei kannattanut: esimerkiksi Savossa ratsutilojen lukumäärä laski – ilmeisesti toistuvien ratsukkojen menettämisen vuoksi – kohti kolmikymmenvuotisen sodan loppua, mutta rauhan vuosina luku taas nousi.⁶⁴

Edellä Hollolan pitäjän ratsutilojen jatkuvuutta käsitelleessä ”case study” - tutkimuksessa (luku III) paljastui, että noin neljä tilaa viidestä säilytti jollakin konstilla ratsutila-asemansa sotavuosina 1639-48 huolimatta raskaista ratsutappioista. Yhtenä selittäjänä oli kruunun pitkämielisyyttä; kruunun oli ehkä pakon edessä taivuttava siihen tosiasiaan, että ratsutiloille oli annettava lisäaikaa varustamiseen, jotta kruunu ylipäänsä saisi riittävästi ratsukkoja. Kruunu ei aina edellyttänyt ratsutilalta edes veroja varustamisen välivuosilta, mikäli se vain varusti uuden ratsukon heti käskettäessä.⁶⁵

60 Vrt. Korkiakangas 1996, 42; Nuoremman jakolaitoksen aikaisista varustamiskustannuksista vrt. Backlund 1993, 97-100; Autioista: KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1641, 206 ja 212; Lappalainen 1989b, 138.

61 Ågren 1989, 143 ja 145: Mainituissa esimerkkitapauksissa ratsuhevosien hinta vaihteli 1650-luvulla 16-24 hopeatolariin.

62 Tilojen todelliset veroarvot oli tarkoitus selvittää talonkatselmusten yhteydessä, joita ei sotavuosina kuitenkaan ilmeisesti pidetty. Esim. v:n 1658 talonkatselmuksissa asiasta mainitaan. Kruunu epäili, että maakirjoissa on monia tiloja, myös ratsutiloja, joiden verotuksellinen arvo on ilmoitettua parempi: KrA, KBR I: Husesyns ordning in Aug. 1658: 5 ja 8 §; Maantarkastuksia pidettiin esim. Savossa ainakin v:nä 1561 ja 1663. Viimeksi mainittuna vuonna ainoastaan 1,6 % Savon talonpojista sai aikaisempaa korkeammat veroluovut. Valitettavasti Saloheimo ei ole eritellyt ratsutilonpoikien osuutta: Saloheimo 1990, 37-44; Kamariviskaali Antti Äimä sai v. 1642 Suomessa entistä suuremmat verontarkastusvaltuudet, mutta tehtävä oli vaikea. V. 1649 oli tarkoitus pitää yleinen maantarkastus, mutta se jäi pitämättä: Luukko 1967, 380-381 ja 400.

63 KrA, KBR II: Hans Kongl. Mtz... 19.7.1654: 6 §.

64 Vrt. Saloheimo 1990, 56.

65 Vrt. KrA, KrKR 16.11.1643: Till Jöns Kurck; KrKR 4.6.1647: Öppet bref för h. Anna Christoffersdotter.

Toisin kuin nuoremman jakolaitoksen vallitessa, kruunu armahti vanhemman veropalkkajärjestelmän aikana usein ratsukon menettäneitä jakamalla näille uuden aseistuksen ja haarniskan kruunun puolesta. Nuoremman jakolaitoksen aikana ohjeet olivat yksiselitteisemmät: jos ratsutila ei kyennyt varustamaan, ratsutilaoikeudet luovutettiin jollekin toiselle.⁶⁶ Kruunun joustavuus vanhemman veropalkkajärjestelmän aikana antoi sekin pelivaraa ratsutilallisille.

Halukkuutta ratsukon varustamiseen kyllä löytyi, mikä sekin voi kertoa sen puolesta, että se oli riskeistä huolimatta – jopa sota-aikana⁶⁷ – useammin kannattavaa kuin kannattamatonta. Syitä oli monia muitakin kuin verovapaus (ks. luku IV.6). Monet ratsutilalliset kuten talonpojat ja näiden lesket, upseeristo, papit ja porvarit pyrkivät rauhan tultua varmistamaan ratsutila-asemansa jatkuvuuden.⁶⁸ Tämä ei ole ihmeellistä, sillä ratsukon varustaminen oli esimerkiksi monille läänityksiä vaille jääneille esimiehille ja talonpojille keino päästä tavallaan 'verovapaiden miesten' joukkoon. Ratsukon varustamisen arvioitiin ilmeisesti olevan kaikkesta päätellen paremman vaihtoehdon kuin verojen maksaminen kruunulle.⁶⁹ Ehkä ratsutilat olivat myös porvareille, upseereille ja muille oiva sijoituskohde.⁷⁰

Ilmeisesti ratsutilalonpojan kannatti ottaa riski: hän nautti erivapauksia, ja verovapautensa turvin hän saattoi jopa saada mahdollisuuden muita talonpoikia ylellisempään elämään. Jos kävi huonommin, tilallinen saattoi vanhemman jakolaitoksen aikana vedota vanhaan ratsutila-asemaansa ja yrittää kruunun pitkämielisyyden vuoksi varustamista uudelleen tai sitten luopua varustamisesta ja maksaa veronsa kruunulle.

Kysymys olisi lisätutkimuksien arvoinen, mutta näin sormituntumalta on yhdyttävä Villstrandin ajatukseen siitä, että ratsutilalonpojat saattoivat jo vanhemman jakolaitoksen aikana edistää yhteiskunnan sosiaalista eriytymistä toimimalla tien viitoittajina 'maatalouskapitalismia' kohti. Jatkossa olisi tutkittava muun muassa sitä, missä määrin ratsutilalliset tekivät maakauppoja. Saivatko ratsutilalliset lisätuloja varustamisensa esimerkiksi tervanpoltosta?⁷¹

66 Vrt. KrA, KrKR 21.3.1638: Katselmusohjeet: 23 §; KrKR 13.12.1643: Krigs Collegij förklaring: 5 §; KBR I: HKM:tz Nädige swar: Strängnäs 7.2.1639: 6 §; Backlund 1993, 84-85.

67 Vrt. Backlundin tutkimukset sotajakson 1675-79 osalta: Backlund 1993, 102-105, 111.

68 KrA, KrKP 1.8.1650: Samptlige Ritternes beswär i Finland; KrA, KrKR 10.7.1652: Kirkkonummen kirkkoherra Abraham Olai Hermeinen ja uuden Helsingin porvari Hindrich Fredrichsson (kirjeet N:o 131-133); KrKR 19.7.1652: HämUmRv:n muonittaja Erich Thomasson; KrKR 27.7.1652: Ratsutilallinen Christoffer Jacobsson; KrKR 25.4.1653: Suur-Lohjan pastori Swen Forchilli, luutnantti Hans Erichsson, Espoon kirkkoherra Märten, sotakamreeri Erich Andersson, Raaseporin läänin käskynhaltija Isak Olofsson, Hämeen ja Uudenmaan lääninkirjanpitäjä Anders Markusson; KrKR 5.6.1643: Hans Kyhle: Nilla Joosepintytär Pohjanmaalta; KrA, KrKR 13.12.1643: Krigs Collegij förklaring: Ratsutilan eduista ks. Lappalainen 1989b, 137-138.

69 Vrt. Nuoremman jakolaitoksen osalta: Backlund 1993, 18, 76-77, 105.

70 Vrt. Backlund 1993, 151, 193.

71 Vrt. Villstrand 1996.

Agraarisen yhteiskunnan varallisuudenjakojärjestelmä

Tilojen ja niiden verojen osoittaminen korvaukseksi sotilaspalveluksesta on leimallisesti agraariyhteiskunnan tapa, jota on muodossa tai toisessa käytetty palkitsemiskeinona eri puolilla maailmaa. 1600-luvulla veropalkkajärjestelmää kokeiltiin ainakin Tanska-Norjassa ja Venäjällä. Tanska-Norjassa veropalkkajärjestelmä jäi lyhytaikaiseksi kokeiluksi, mutta Venäjällä järjestelmä muistutti eräin osin – etenkin ratsuväen osalta – hämmästyttävän paljon ruotsalaisia järjestelyjä. Toisin kuin Ruotsi Venäjä luopui vähitellen 1600-luvun lopulla sotaväen palkkauksen sitomisesta maahan. Mahdollisesti myös turkkilaisen Spahi-ratsuväen ylläpito järjestettiin samaan tapaan kuin Ruotsi-Suomessa. Tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilaiden palkkoihin ei ollut yleistä samaan aikaan muualla Euroopassa, koska jakolaitoksen kaltainen järjestelmä ei ollut siellä yhtä käyttökelpoinen feodalismien ja talouden erilaisen rakenteen vuoksi.

Eri tehtäviin merkittyjen tilojen erilaiset verotukselliset järjestelyt heijastuivat vähitellen väistämättä myös tilojen ja niiden asukkaiden asemaan ja yhteiskunnan sosiaaliseen eriytymiseen. Voimme ajatella esimerkiksi kylmille autio-tiloille mahdutettujen sotilasperheiden, sotaväelle veroa maksavien talonpoikien tai verohelpotuksia nauttivien ratsutilallisten varallisuuskulua.

■ X Köyhän valtakunnan ratkaisu

Tutkimukseni yksi tavoite oli luoda aiempaa selkeämpi kuva vanhemmasta jakolaitoksesta vuosina 1636-1654. Aiempi tutkimus on käsitellyt jakolaitosta hyvin vaihtelevin kriteerein. Käsitys vanhemmasta jakolaitoksesta on usein johdettu suoraan nuoremasta jakolaitoksesta,¹ mikä on osaltaan johtanut seka-viin tulkintoihin ja jättänyt tuntemuksen vanhemmasta jakolaitoksesta sananmukaisesti nuoremman jakolaitoksen varjoon.

Tietämystä vanhemmasta veropalkkajärjestelmästä on vaivannut perustutkimuksen puute. Tämä käy hyvin ilmi siitä, että aiemmassa tutkimuksessa mainitaan Suomen osalta ainoastaan vuosien 1638/39, 1651/52, 1664 ja 1674 sotilasmaakirjat, jotka kieltämättä olivat eräänlaisia jakolaitoksen tarkastus- ja uudistusvuosia. Jakolaitos oli kuitenkin ainakin vuosien 1636-1654 välillä alati muuttuva järjestelmä, jonka muutokset kirjattiin vuosittain sotilasmaakirjoihin. Aivan jokaiselta vuodelta niitä ei ole.

Mikäli vanhemman jakolaitoksen kriteerinä pidetään maakirjojen ja sotaväen menosäännön ja tilien mukaista tilojen ja niiden verojen osoittamista kruunun viranomaisten välityksellä – tai omien tilojen verohelpotuksien myöntämistä – sotilasvirkojen palkkaukseen tai oikeutta tämän palkan nauttimiseen, voidaan vanhempi jakolaitos esittää edellä selvitetyn perusteella rekrytoinnin, palkkauksen ja ylläpidon osalta seuraavasti (ks. taulu 8.):

Rekrytointi: Sotaväen vanhempi jakolaitos ei ollut varsinainen rekrytointijärjestelmä ottamatta lukuun ratsumiehistöä ja rakuunoita, jotka saivat palkkansa ja ylläpitonsa ratsutilan verohelpotuksia saaneilta isänniltä tai omien tilojen verovapauksina.

Yksittäiset ratsukon varustajat ja värvätyt rakuunat (kuten kaikki värvätyt), jotka varustivat tai palvelivat kruunulta saamaansa puhdasta rahakorvausta vastaan jäivät luonnollisesti vanhemman jakolaitoksen rekrytoinnin ulkopuolelle. Sama koskee niitä rakuunoita, jotka oli värvätty palvelukseen muualta kuin heille jaetuilta autiotiloilta, mutta jotka nauttivat autiotilan tai sen verot palkaksi. Sen sijaan jos autiotilan asuja lähti itse tai lähetti jonkun muun

1 Ks. liite 9.

rakuunapalvelukseen aution saamaa verovapautta vastaan, kuului rekrytointi vanhemman jakolaitoksen alaisuuteen.²

Ratsu-upseeristosta ainoastaan niiden esimiesten rekrytointi, jotka olivat palvelleet michistössä tilansa verovapauden puolesta, voidaan laskea osaksi vanhempaa jakolaitosta.

Jalkaväessä miehistö rekrytoitiin – ilman verohelpotuksia – tietyllä määräsuhteella mies- tai taloluvun mukaisin väenotoin, jolloin kysymys oli lähinnä verotukseen verrattavasta rasituksesta. Upseeristo taas koottiin osin värväämällä ja osin michistöstä väenottojen kautta, joten jalkaväen ja sen upseeriston rekrytointi on suljettava vanhemman jakolaitoksen ulkopuolelle.

Palkkaus: Vanhempi jakolaitos oli vielä kolmikymmenvuotisen sodan aikana Suomessa ensisijassa päällystön palkkatilajärjestelmä, sillä tilojen veroja osoitettiin pääasiassa vain ratsupäällystön ratsu- ja hevostorvauksiin sekä jalkaväen esimiesten vuosipalkkoihin. Tässäkin kohden on esitettävä muutama varaus:

Osa ratsu- ja jalkaväen upseereista nautti vielä kolmikymmenvuotisen sodan aikana puhdasta rahapalkkaa, koska järjestelmä oli käymistilassa, eivätkä he kuuluneet siten kaiken aikaa vanhemman jakolaitoksen piiriin.

Mikäli ratsumies (tai rakuuna) itse oli ratsukon varustaja, hän sai palkkseen kruunun hänelle osoittaman verohelpotuksen omalta tilaltaan – ja palkkaus kuului siis jakolaitoksen piiriin. Tällöin verohelpotus oli sekä rekrytointi- että palkkakorvaus. Jos ratsutilan puolesta palveli isännän sijasta poika, veli, vävy, renki tai joku muu, hän sai palkkansa jakolaitoksen ulkopuolelta – ratsutilan isännältä.

Aiemmin puhdasta rahakorvausta vastaan ratsukon varustaneelle saatettiin jakaa tilojen veroja, jolloin hänen palkkauksensa kuului jakolaitoksen alaisuuteen. Osalle värvätyistä rakuunoista jopa jaettiin pienehköjä autiotiloja ja niille verovapauksia korvauksena palvelusta, jolloin palkkaperuste oli selkeästi vanhemman jakolaitoksen mukainen, mutta ei täyttänyt rekrytointin ehtoja, ellei aution asuja astunut riviin itse tai lähettänyt aution puolesta jotakin toista.

Sotaväen miehistölle jaettiin vähäisessä määrin 1/8 sotamiestiloja ja niiden veroja jo kolmikymmenvuotisen sodan aikana – Ruotsissa niitä oli jaettu enemmän. Suomessa sotamiehet voidaan suurin joukoin laskea vanhemman jakopalkkalaitoksen alaisuuteen kuitenkin vasta vuoden 1651 sotamiestilajon myötä, mutta tilajako ei tällöinkään kattanut aivan kaikkia. Sotamiesten rekrytointi tapahtui lisäksi jatkossakin eri tilalta kuin mistä mies sai palkkansa.

Lisäksi on mainittava, että ajoittain kotikapteenit ja -majurit sekä ylimääräiset upseerit lisättiin sotaväen tileihin, ja he nauttivat ainakin osan palkkoistaan heille jaettujen tilojen veroina. Sama koski joissakin tapauksissa ratsuväen värväreitä. Nostoväen upseeristolle myönnettiin verovapauksia kun nostoväki oli komennettuna ascisiin. Tässä tutkitulla ajanjaksolla nostoväen liikekannallepanoa ei Suomessa suoritettu.

2 Rakuunoiden palkkaus ja rekrytointimenetelmät tunnetaan toistaiseksi vain pääpiirteissään, koska heistä ei ole valmistunut perustutkimusta.

Ylläpito: Vuosipalkkojen lisäksi sotaväki nautti kentällä ja varuskunnissa palvellessaan päivittäistä ylläpitoa, joka maksettiin parin viikon välein tai kuukausittain (kuukausipalkka) sijoitus- ja valloitusalueen varoista – siis jakolaitoksen ulkopuolelta. Sotaväen ollessa kotimaassa ylläpitoa ei maksettu.

Eräänlaiseksi ylläpidoksi voidaan kuitenkin laskea palveluksesta vapautettujen työkyvyttömiä sotainvalidien ja -vanhusten elatus, joka kustannettiin osaksi sotilashuoneläännityksen tilojen veroista ja osaksi muista varoista. Tämä korvaus ei ollut kuitenkaan virka- vaan persoonakohtainen, ja se maksettiin useimmiten viljälläpitoa. Tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilashospitaalitoiminnan käyttöön tavallaan täydensi sotaväen jakolaitosta, koska sotilaille varattiin näin – sen sijaan, että tilat olisi osoitettu jakolaitoksen ulkopuolelle kruunun muuhun käyttöön – eräänlainen yli palvelusajan jatkuva 'eläketurva'.

Toinen ryhmä, jonka voidaan laskea päässeensä nauttimaan sotaväelle jaettujen tilojen veroista, olivat sotilaiden lesket, lapset ja omaiset. He saivat nimittäin periä menettämänsä lähiomaisen armovuosi- ja rästipalkat. Periaatteessa ne olisi tullut maksaa edesmenneelle viranhaltijalle osoitettujen tilojen veroista, mutta ne voitiin korvata myös muuten. Tärkeä oli myös ratsutalonpojan lesken oikeus jatkaa ratsutilallisena.

Myös värvärien, mikäli heillä oli sotilastausta, voi olettaa nauttineen jonkinlaista ylläpitoa palveluksen päätyttyä. On mahdollista, että värvärin tehtävä saattoi sinänsä olla eräänlainen 'eläkevirka'.

Taulussa 8 on pelkistetty tulos siitä, mitä sotaväen vanhempi jakolaitos oli rekrytointi-, palkkaus- ja ylläpitojärjestelynä. Tarkastelujakson alussa ja kolmikymmenvuotisen sodan aikana Suomen sotaväen vanhemman jakolaitoksen mukainen tilojen ja niiden verojen osoittaminen käsitti lähinnä ratsumiehistön (ml. rakuunat) rekrytoinnin korvaamisen ratsutilojen verohelpotuksina ja ratsupäällystön ratsu- ja hevostilakorvaukset sekä jalkaväkipäällystön vuosipalkka-järjestelmän.

Vanhempi jakolaitos ei ollut täysin 'valmis' järjestelmä, vaan osa palkoista, ratsu-, ja hevostilakorvauksista sekä ratsuväen rekrytointikorvauksista maksettiin rahassa. Vapaatiloja (frihemman) olivat ratsu- ja hevostilat sekä jalkaväen vuosipalkkatilat. Ratsuväen vuosipalkkoihin jaettiin etuustilojen (fördels-hemman) veroja Pohjanmaan ratsukomppaniassa jo vuonna 1636, Turun läänin ratsuväelle vuonna 1650 ja muille ratsuväen osastoille vuoden 1651 jakolaitosuudistuksessa. Ratsuväen rykmentinupseereille jaettiin vuonna 1651 lisäksi korvauksena esikuntatehtävien hoidosta ylimääräisiä palkkatiloja (beställnings-hemman). Kruunu ei kuitenkaan onnistunut rauhan aikanaakaan täysin sitomaan sotaväen palkkoja maahan palkkatilajärjestelmän avulla, vaan sen täytyi edelleen suorittaa osa palkoista käteismaksuina.

TAULU 8. *Sotaväen vanhempi jakolaitos 1636-1654 Suomessa*

Aselaji/ Henkilöstöryhmä	Rekrytointi	Palkkaus	Ylläpito
JALKAVÄKI:			
Upseeristo	-	1	3
Michistö	-	2	3
RATSUVÄKI:			
Upseeristo	3	1	3
Michistö	1	3	3
(Rakuunat)	1	3	3
MUUT:			
Ylimääräiset upseerit	-	3	3
Kotikapteenit ja -majurit	-	3	3
Värvärit	-	3	3
Värvätyt	-	-	-
Sotarah naiset	-	-	3
Sotilaiden perheet ja omaiset	-	-	3

Selite:

- 1 = kuuluu selkeästi vanhempaan jakolaitokseen
- 2 = nivelletty 1651 sotamiestalojaon myötä osaksi vanhempaa jakolaitosta
- 3 = voidaan lukea tietyin varauksin vanhempaan jakolaitokseen
- = ei kuulu vanhemman jakolaitoksen alaisuuteen

Sodan päätyttyä ratsumiehet ja nihdit olivat ilmeisesti ratsu- tai ruotuisäntiensä ja osa omilla tiloillaan perheidensä luona, kruunun vilja-avun varassa ja osa myös kerjuulla. Vasta vuoden 1651 sotilasmaakirjauudistuksen ja sotamiestalojaon jälkeen jakolaitos kattoi suuressa määrin myös sotamiesten palkkajärjestelmän (tilldelnings-, öde- och hemkallshemman). Autiotiloja jaettiin samoihin aikoihin myös rakuunoille. Jos palaamme liittessä 9 esitettyyn kaavioon 2, niin vanhempi jakolaitos oli Suomessa vuosina 1636-54 lähinnä siinä esiteltyjen D- ja J-ryhmittelyiden mukainen järjestelmä.

* * *

Päällystön vapaatilojen jatkuvuuden osalta vuosina 1639-1651 saimme tulokseksi:

1) ettei esimiesten käyttöön varattujen tilojen veroja pystytty yleensä osoittamaan sen enempää rykmenttien kuin tiettyjen esimiesvirkojen pysyviksi palkkalähteiksi.

2) Sotalaitoksen pyrkimyksestä huolimatta tietyn tilan verotuotto ei läheskään aina pysynyt tietyn viran palkkalähteenä silloinkaan kun palkkatila pysyi rykmentin kirjoilla.

3) Sotalaitoksen käytössä säilyneet tilat olivat esimiesten omia vapaatiloja lukuunottamatta usein viranhaltijan persoonasta riippumattomia palkkalähteitä, joilta maksettiin eri vuosina palkkoja eri viranhaltijoille.

4) Osa tiloista pysyi kuitenkin samojen henkilöiden palkkalähteinä riippumatta virkatehtävästä ja olematta esimiesten omia tiloja. Kysymys oli selvästikin läänitysten ja virkapalkkatilojen välimuodosta: eräänlaisista palkkaläänityksistä.

Virkakohtaista palkkatilajärjestelmää, jossa tietyltä tilalta olisi maksettu pysyvästi palkkaa määrätyn viran haltijalle, ei onnistuttu sodan aikana luomaan.

Ratsumichistölle vuonna 1639 sotilasmaakirjoihin merkityt ratsutilat säilyttivät niille jakolaitoksessa annetun tehtävän huomattavasti paremmin kuin päällystön hevos- ja palkkatilat. Suoritettussa "case study" -tutkimuksessa jopa neljä ratsutilaa viidestä säilytti ratsutila- asemansa vuosina 1639-48 suurista varustamistappioista huolimatta. Ratsutilat näyttäisivätkin olleen eräänlaisessa suosituimmuusasemassa muihin vanhemman veropalkkajärjestelmän tiloihin verrattuna.

Rauhan tultua jakolaitosta ei jostain syystä ryhdytty välittömästi uudistamaan, mutta vuoden 1651 jakolaitosuudistuksessa sotaväen palkkatilajärjestelmä pyrittiin jälleen muodostamaan pysyväille kannalle. Suoritettujen "case study" -tutkimusten perusteella sotaväelle jaetut tilat säilyivät lyhyen rauhan jakson ajan ainakin vuoteen 1654 asti pääosin sotaväen käytettävissä. Ne näyttäisivät myös säilyneen aiempaa paremmin tiettyjen virkojen käytössä. Näyttäisi jopa siltä, että niitä lahjoitettiin tai läänitettiin vuosina 1651-54 huomattavasti vähemmän kuin jakolaitoksen ulkopuolelle jääneitä tiloja.

Jakolaitoksen sisällä tilat eriytyivät erilaisiin niille määrättyihin tehtäviin, jolloin myös niiden vero- ja väenottorasitukset poikkesivat toisistaan. Kaikkein selvimmän tämä tuli esille ratsutilallisten kohdalla, jotka saattoivat mahdollisesti vähitellen jopa vaurastua jakolaitoksessa nauttimiensa erivapauksien avulla. Tämä edellytti kuitenkin sitä, että ratsutilallinen ei kärsinyt kovaa varustamistappioita.

Vanhempi veropalkkajärjestelmä saattoi siten olla yksi lenkki siinä ketjussa, joka edisti yhteiskunnan vähittäistä sosiaalista differentioitumista perinteisestä stabiilista agraarisesta yhteiskunnasta kohti seuraavan vuosisadan 'maatalouskapitalismia' eli 'agraarivallankumousta' tai 'mahdollisuuksien yhteiskuntaa'. Eräinä tienviitoittajina tällä polulla saattoivat olla juuri ratsutilalliset. Merkityksentöntä tältä kannalta ei varmaan ollut, että ratsutalonpojat näyttäisivät saaneen huomattavan osuuden talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustajistossa.

* * *

Vanhemman jakolaitoksen palkkajärjestelyt muodostivat vain osan kentälle ja varuskuntiin komennetun kotimaisen sotaväen palkkauksesta: vanhempi jakolaitos oli kotimaisen sotaväen vuosipalkka-, ratsukko- ja hevuskustannusten korvausjärjestelmä. Näiden lisäksi kentälle ja varuskuntiin komennetulle sotaväelle maksettiin päivittäinen ylläpito tai kuukausipalkka jakolaitoksen ulkopuolisista varoista. Noin 83–88 % suomalaisen jalkaväen ja 60 % ratsuväen palkkakuluista otettiin rykmenttien sijoitusalueiden tai sotatoimialueiden väestöltä – siis muilta kuin suomalaisilta veronmaksajilta.

Palkkajärjestelyiden kotimaista verotaakkaa tosin kasvattivat aikanaan sotaväen kotiuttaminen sekä erilaiset sotaraihaisten ja sotilasperheiden 'eläke- ja sosiaalisen turvan' ylläpitojärjestelyt, joita yllä olevissa laskelmissa ei ole otettu huomioon. On lisäksi pidettävä mielessä, että kotimaista sotaverotaakkaa kasvattivat lisäksi muut sotakulut, joihin osoitettiin ehkä kotimaisia tullituloja ja muita välillisiä veroja, aseidenvalmistuksen raaka-aincita jne.

Sotilaat saivat kuitenkin olla vuodesta toiseen ilman täysimääräisiä palkkoja. Käytännössä sotilaat olivatkin eräänlaisia kruunun luotonantajia suostuessaan käymään sotia velaksi. Kotimaisen sotaväen toiveet täysimääräisistä palkoista ja rästisaatavien pikaisesta korvaamisesta Saksan sodan päätyttyä kariutuivat paitsi lahjoituspolitiikan kiroihin myös maata vuosikymmenen lopulla kohdanneisiin katovuosiin ja satotappioihin. Harvat sotilaista – varsinkaan upseeristosta – tai näiden omaisista elivät niin vanhoiksi, että olisivat ehtineet saada kruunulta korvauksen kaikista palkkarästeistään.

Termien sotaväen ylläpito ja palkkaus takaa paljastuu yksi verraton sosiaalinen turvajärjestelmä, jota tavallisella veronmaksajalla tai irtolaisella ei ollut: se oli jatkuva ylläpito. Silloinkin kun ajat olivat huonot, ja palkkoja ei pystytty maksamaan, sotaväki takasi jäsenilleen yleensä ylläpidon eli päivittäisen ruoan. Etu ei ollut noina aikoina aivan vähäpätöinen. Siinä missä talonpoika perheeseen sai tuntea katovuoden vatsassaan nälkäkouristuksina, sotamies sai porskuttaa vielä huolettomana. Nälkään ei kruunu hevin antanut omien sotilaidensa kuolla, vaan lähetti mieluummin voutin matkaan keräämään veronsa siitä vähästä mitä talonpojilla laarien pohjalla oli.

Vanhemman jakolaitoksen kaltainen veropalkkajärjestelmä oli pohjimmiltaan yritys mobilisoida mahdollisimman tehokkaasti resursseja suurvalta-ajan ruotsalaisen sotaväen ylläpitoon ja palkkoihin. Se oli puutteineenkin Ruotsin hyökkäys- ja laajentumispolitiikan keskeinen kansallinen tukijärjestelmä.

* * *

Sotaväki ja sotakollegio sen edustajana vaativat toistuvasti sotaväeltä luovutettujen tilojen palauttamista takaisin sotaväen menosäännön alle, koska osa sotilaiden palkoista jäi niiden vuoksi saamatta. Näin ollen sotaväki loi vaatimuksillaan lisää kaukupohjaa rälssittömien 1630-50-luvuilla esittämille reduktio-

vaatimuksille. Vasta maaomaisuuteen kohdistuneen reduktion toteuttaminen 1680-luvulta alkaen ja pitempi rauhanjakso tekivät mahdolliseksi puhdistaa järjestelmän epäkohdat ja saattaa sotaväen ylläpito säännölliselle ja vakinaiselle kannalle. On muistettava, että reduktio toteutettiin nimenomaan sotaväen palkkatarpeita ajatellen.

Järjestelmän jatkuva säännöllisyys ei ollut tällöinkään mahdollista muulloin kuin rauhan aikana. Tässä mielessä nuoremman jakopalkkalaitoksen 'paremmuutta' verrattuna vanhempaan on ollut tapana korostaa ehkä turhankin paljon. Kysymys ei käsittäkseni ollut ensi sijassa uudemman veropalkka-järjestelmän kehittyneisyydestä, vaan parantuneista mahdollisuuksista – yhteiskunnallisten olosuhteiden muututtua – toteuttaa jo kauan tavoitteena ollutta suunnitelmallista tulo- ja menopolitiikkaa.

Eräässä mielessä läänitys- ja jakolaitospolitiikka eivät olleet ollenkaan ristiriitaisia järjestelmiä. Vanhempi jakolaitos voidaan nimittäin nähdä eräänlaisena köyhän miehen läänityslaitoksena ja läänityspolitiikan jatkeena, missä siirryttiin maaomaisuuden rajallisuuden vuoksi jakamaan pysyvien henkilökohtaisten lahjoitusten tai ehdollisten läänitysten sijasta tilojen verotuottoja tietyille viroille. Maaomaisuudesta saatavat tulot saatiin näin yhteiskunnassa taajempaan kiertoon: läänitykset ja lahjoitukset tarjosivat haltijalleen klinikäisen tai perinnöllisen palkkaedun, mutta jakolaitoksen kautta jaetut tilat vain palkkaedun siltä ajalta kun viranhaltija hoiti tehtävänsä. 'Eläke- ja vanhuudenturva tai sairausavustus' hoidettiin tällaisessa järjestelmässä kruunun kannalta huokeammin osoittamalla niihin virkapalkkaa pienempiä osuuksia tarkoitukseen erityisesti varattujen tilojen veroista ja kruunun muista varoista.

Vanhempi jakolaitos on itse asiassa kehittynyt paitsi läänityslaitoksen, myös linnaleirin 'laillistamisen' pohjalta – tai mitä on sanottava siitä, että papisto, porvaristo ja talonpojat saattoivat ajoittain jo 1500-luvun lopulla lunastaa itsensä vapaaksi linnaleiristä maksamalla vastaavan rahasumman tai säädettyt apuverot. Vanhemmassa jakolaitoksessa tämä 'laillistettu käytäntö' järjestelmällisesti vaadittuna nimenomaisesti korvasi vanhan epämääräiseen ja osin laittomaan veronkantoon perustuneen linnaleirin. Etuna vanhaan linnaleiriin verrattuna oli juuri tarkka kirjanpitoon perustuva valvonta, koska sen avulla voitiin ehkäistä sotilaiden riisto ja mielivalta rahvasta kohtaan.

Paluu sotamiesten majoittamiseen 1650-luvulla talonpoikien tiloille oli askel vanhan linnaleirin suuntaan, koska talonpojalle tuli jälleen velvollisuus majoittaa sotamiehiä. Toisaalta linnaleirin sääntelemättömyys pyrittiin poistamaan määräämällä tarkkaan mitä talonpojan tuli maksaa sotilaille. Kokemukset vanhasta linnaleiristä ja tiedot sotaväen kotiuttamisen tuomista vaikeuksista antavat aiheen pelätä, etteivät kaikki sotilaat täysin tyytyneet 1650-luvullakaan siihen mitä heille oli tiloilta säädetty.

* * *

Tilojen ja niiden verojen tai omien tilojen verovapauksien myöntäminen korvaukseksi sotilaspalveluksesta oli vanhastaan tunnettu tapa eri puolilla maail-

maa. Tässä mielessä ruotsalainen vanhempi jakolaitos ei ollut 'ainutlaatuinen ruotsalainen järjestelmä'. Ruotsissa jakolaitos erosi aikansa vastineista kuitenkin siinä, ettei se jäänyt vain kokeiluksi tai rauhan ajan järjestelyksi. Erityiset piirteensä se sai siitä järjestelmällisyydestä, millä se toteutettiin. Tässä mielessä vanhempi jakolaitos oli nimenomaan 'Ruotsin malli'. Jakolaitoksen tehokas keskitetty sotilaskameraalinen hallinta ei olisi ollut mahdollista ilman sen kodi-
fiointia erillisiin sotilasmaakirjoihin. Jakolaitoksen tehokkuutta laskivat kuitenkin katovuodet, sotarasitusten aiheuttamat paineet järjestelmää kohtaan, läänitys- ja lahjoituspolitiikka sekä tilojen autioituminen.

Muissa Euroopan maissa "jakolaitoksen" kaltaisen järjestelmän toteuttaminen ja hallinta oli vaikeaa erilaisten maanomistusolojen ja sotaväen oman maakirja-järjestelmän puuttumisen vuoksi. Sotaväen menojen kontrolli, vilpin ja veronkannon mielivallan estäminen, valtiontalouden keskitetty valvonta ja koordinaointi olisi ollut epätoivoista Ruotsissakin pelkästään vanhan maakirjajärjestelmän puitteissa. Näiltä osin siirtyminen vanhemman jakolaitoksen mukaiseen tarkasti kontrolloituun sotilasmaakirjanpitoon oli epäilemättä edullinen paitsi kruunulle myös talonpojille, jotka nyt paremmin tiesivät mitä heiltä sai vaatia mitä ei. Sotaväen palkkauksen sitominen maahan ja tarkka kirjanpito arvatenkin myös estivät maaomaisuuden täydellisen pois läänittämisen ja lahjoittamisen, ja olivat myöhemmin perusteluna sille, että suuri osa pois luovutetusta maaomaisuudesta voitiin aikanaan palauttaa keventämään kruunun menosääntöä.

Toinen erityispiirre Ruotsin vanhemmassa jakolaitoksessa oli, että se pyrki olemaan virkakohtainen – ei siis enää persoonasta riippuva – palkkatilajärjestelmä. Tämän toteuttaminen ei kuitenkaan onnistunut täysin suunnitellulla tavalla. Juuri tämä pyrkimys vakinaisten virkojen perustamiseen säännöllisine tulolähteineen oli kuitenkin osoitus päämäärästä muodostaa Euroopan ensimmäinen todella vakinaisella pohjalla seisova kansallinen sotaväki.

Vanhempi jakolaitos merkitsikin säännöllisyyteen pyrkivänä veropalkka-järjestelynä yhtä pientä edistysaskelta sotilasammattien professionalisoinnissa. Samaa voidaan myöhempien eläkejärjestelmien kannalta sanoa kruunun tavasta myöntää eräänlaisena 'jakolaitoksen kylkiäisenä' apua sotavanhuksille ja -raihneisille. Sosiaalisten turvajärjestelmien kannalta vilja-avun, armovuosi-palkkojen ja sotilaiden rästisaatavien myöntäminen sotilaiden leskille ja perheille oli seikka, joka vahvisti kehitystä kohti pohjoismaista hyvinvointivaltiota. Tämä apu epäilemättä myös vähensi vastarintaa suorittaa sotapalvelusta.

Mielenkiintoista näissä etuisuuksissa on nimenomaan se, että saajina olivat sotilaat ja heidän perheensä. Tämä herättää nimittäin kysymyksen, mikä oli ollut se painostusryhmä, joka alun perin sai kruunun tekemään tällaiset myönnytykset. Oliko 'sotilassäädyltä', jota virallisesti ei ollut edes olemassa, sittenkin vaikutusvaltaa ohi muiden säätyjen? Vai oliko kysymys vain yhteiskunnallisesta solidaarisuudesta, jota muut säädetyt olivat halunneet osoittaa sotilaille (lue: omille pojilleen ja heidän perheilleen) korvauksena siitä riskistä, minkä he joutuivat ottamaan. Joka tapauksessa näiden etuisuuksien olemassaolo

paljastaa yhteiskunnasta sen, että vallanpitäjät eivät voineet laskea yksipuolisesti vaativansa väestöltä sodassa välttämättömiä veriuhreja tekemättä tiettyjä vastamyönnytyksiä.

* * *

Keskeneräisenäkin veropalkkajärjestelmä kuitenkin toimi jollakin tavalla, ilmeisesti jopa tyydyttävästi sodankäyntiä ajatellen. Työssäni ovat luonnollisesti nousseet esiin lähinnä veropalkkajärjestelmän ongelmat, koska runsas kirjallinen lähteistö kumpuaa juuri niistä. Veropalkkajärjestelmän hyvistä puolista ei ollut niin suurta tarvetta tehdä muistiinpanoja tai käydä kirjeenvaihtoa kuin monista pikkuseikoista, jotka vaativat ratkaisua.

Verotuksen kautta jakolaitos kosketti tavalla tai toisella koko yhteiskuntaa. Vanhempi jakolaitos oli muun Euroopan silmissä ehkä vanhakantainen ja alkukantainen luontaistalousjärjestelmä, joka kuitenkin sisälsi eräitä aikakauden moderneimman keskushallinnon ja kansallisvaltion elintärkeitä elementtejä, jotka osaltansa auttoivat luomaan edellytykset Ruotsi-Suomen suurvalta-politiikalle.

Se, että Ruotsin valtakunnan itäisen puoliskon, vieläpä agraariyhteiskunnan, noin 350 000 asukkaan onnistui vuodesta toiseen pitää yllä, varustaa, huoltaa, palkata ja osin myös majoittaa noin 13 000 – 15 000 suomalaista sotilasta ilman kansan tai sotilaiden suuria väkivaltaisia mellakoita, kertoo järjestelmän perustan olleen toimiva kaikkine puutteineen ja palkanmaksuvaikeuksineen. Vanhempi veropalkkajärjestelmä oli ongelmineenkin toimiva kriisiajan yhteiskunnan järjestely – osa ruotsalaista suurvaltaihmettä.

Jos teemme analogiapäätelmän omaan aikaamme, niin tällainen noin neljän prosentin väestönsosan sitominen sotaväkeen tietäisi sitä, että pitäisimme yllä noin 200 000 sotilaan puolustusvoimia nykyisen noin 33 000 rauhan ajan sotilaan sijasta. Olisi ihme, ellei tällainen järjestely tuottaisi kauan jatkuessaan mitään ongelmia.

* * *

Lopuksi on vielä heitettävä ilmaan ajatus siitä, onko edellä esitetyn vanhemman jakolaitoksen tulkinnan perusteella (ks. m. liite 9) syytä mieltiä uudelleen ”indelningsverket”-termin käyttöä myös nuoremman jakolaitoksen osalta. Käsitökseni on se, että haluttaessa käsitellä *ruotujako- ja veropalkkajärjestelmä* saman käsitteen alla, tällainen käsite voisi olla *määräjakolaitos (indelningsverket)*. Tällöin nuorempi jakolaitos (*det yngre indelningsverket*) käsittäisi lähinnä tilojen ja niiden verojen osoittamisen palkoiksi upseeristolle ja ratsuväen rekrytoinnin ratsutiloille myönnettyä verovapautta vastaan. Ruotujakolaitos (*rotehållet*) käsittäisi siis vakinaisen sotamiehenpidon (*det ständiga knektehållet*). On lisäksi muistettava, että ”indelningsverket” oli siviilivirkojen osalta pelkkä veropalkkalaitos, jolloin yhdenmukaisuus edellyttäisi termin ymmärtämistä jokseenkin samalla tavalla myös sotaväen osalta.

Jatko-ongelmia

Tutkimuksen tavoite ei voi olla kaikkien kysymysten 'lopullinen' ratkaiseminen, vaan sen tehtävä on myös nostaa esille uusia ratkaisemattomia kysymyksiä, joiden selvittämisellä kuvaa menneisyydestä voidaan täydentää. Tämä prosessi on välttämätön, sillä ilman saavutettujen tulosten – siis tutkimuksen itsensä – kyseenalaistamista uusilla lisäkysymyksillä ilmiöiden ymmärtämisprosessi tavallaan katkeaa 'totuuden' löytymiseen. Tietämystämme sotaväen veropalkka-järjestelmästä voidaan kohottaa hakemalla perustutkimusten avulla vastauksia muitten muassa seuraaviin kysymyksiin:

- Mitä 1620-luvulla 'vakiinnutettu' vanhempi jakolaitos sisälsi palkka-järjestelmänä. Miten se poikkesi vuosien 1636-54 järjestelyistä – miksi?
- Mitä kaikkea nuorempi- ja vanhempi jakolaitos käsittivät eri lääneissä eri aikoina? Miten sotaväen verotus vaihteli alueittain?
- Miten siviilit ja paikallisyhteisöt suhtautuivat tilojen ja verojen osoittamiseen sotaväelle? Miten väestörakenne ja asutustilanne muuttui niissä kylissä, joiden tiloista ja veroista suuri osa luovutettiin sotilaille?
- Missä määrin upseereiden asuintilat olivat heidän omien komppanioidensa miehistöalueilla, ja saivatko upseerit läänitys- tai lahjoitustilansa tavallisimmin oman rykmenttinsä alueilta tai asuintilojensa läheisyydestä?
- Miten moni sotaväelle 'pysyvästi' osoitetuista tiloista läänitettiin, lahjoitettiin, myytiin rälssiksi tai autoitui? Miten todellisia uhkia autoituminen, läänitys- ja lahjoituspolitiikka olivat sotaväen palkkatilajärjestelmälle?
- Missä määrin vanhemman jakolaitoksen aikaiset ratsutilat säilyivät ratsutiloina aina nuorempaan jakolaitokseen asti? Oliko ratsutila käytännössä lähes 'maanluonto' jo ennen nuoremman jakolaitoksen mukaista ratsutilojen virallista vakinaistamista?
- Mikä oli ratsutilojen todellinen varallisuus eri veronkantoalueilla eli kihlakunnissa ja lääneissä? Oliko selvää korrelaatiota ratsutilan vaurauden ja sen ratsutila-aseman jatkuvuuden kesken?
- Säilyivätkö ratsutiloille sotilasmaakirjoihin merkityt veroarvot vuodesta toiseen muuttumattomina, jolloin ratsutila saattoi rauhassa kasvattaa vaurauttaan seuraavaan maantarkastukseen asti? Miten usein maan verotuksellisia tarkastuksia järjestettiin? Miten yleistä autiotilojen viljely eräänlaisina ratsutilojen aputiloina oli?
- Edistikö vanhempi jakolaitos yhteiskunnan sosiaalista differentoitumista? Mikä oli ratsutilallisten merkitys tässä prosessissa – pystyikö ratsukon varustamalla vaurastumaan? Mikä oli ratsutalonpoikien osuus talonpoikien valtiopäiväedustajistosta ja käyttivätkö valtiopäivätyöskentelyyn osallistuneet ratsutalonpojat asemaansa hyväkseen?
- Miten vanhempi veropalkkajärjestelmä kehittyi vuodesta 1654 eteenpäin? Esimerkiksi: miten moni vuoden 1661 sotilasmaakirjoihin merkityistä sotamies-tiloista oli samoja kuin vuonna 1651, vai jaettiin niille uusia sotamies-tiloja?

■ Lähteet

ARKISTOLÄHTEET

Krigsarkivet, Tukholma (KrA)

Amiralitetskollegii arkiv

Amiralitetskollegium Registratur (AmKR) ja Brevbok (AmKBB). Käytetty viitteissä mainittujen päivien ja vuosien osalta Turun yliopiston historian laitokseen (TuYHL) mikrofilmattuja (mf.) kappaleita.

Indelningsverket och jordeböcker

Vol. 114: Nylands och Tavastehus läns kavalleriregemente. KCA 15384: 1641 och 1648.

Vol. 117: Österbottens regemente 1636. Jordebok. Krigsfolcket.

Vol. 117: Indelnings Jordebok Uppå Wijborgz Lähns Infanterie Regemente Pro Anno 1685.

Vol. 117: Persedlejordebok för Tavastehus lähn 1792.

Krigskollegium kansli

Krigskollegium Protokoll (KrKP) 1650.

Krigskollegium Registratur (KrKR) 1631-1654. Vuosien 1632 ja 1634 reistratuurat eivät ole säilyneet.

Brevbok (KrKBB). Käytetty viitteissä mainittujen päivien ja vuosien osalta mf. TuYHL.

Kungl. bref m.m. (KB) för åren 1638-1659.

Kungl. bref och resolutioner (KBR I och KBR II). KBR I: 1624-1654; KBR II: 1649-1677.

Krigskollegium Militiekontoret.

G. Räkenskaper Ib. Militiehuvudbokskopior. Militiehufvudböcker (MHB) 1636-1654.

G IIa. ja G IIb. Finska militieböcker 1653-1659. Käytetty mf. TuYHL.

G IIb. Verifikationer och jordeböcker (Finska) 1661.

Räkenskaper (militiekontoret): Avlöningslistor 1639-1651. Käytetty Suomen valtionarkiston mikrofilmit: WA 2057, WA 2058.

Personregister, rullor -1700

Regementsräkenskaper -1723

Regementsräkenskaper II.B. Provinsialböcker (RRPB) Tavastehus-Nylands län (Tav.-Nyl. län) 1639-1652. Mikrofilmattu (mf.) Suomen valtionarkistoon (VA, FR 453-457). Sisältävät mm. vuosien 1639-52 sotilasmaakirjat ja rykmenttien tilit: KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1639-40 (VA, FR 453:1639-40); RRPB 1641 (FR 453:1641, 1-44 ja FR 454:1641, 44-); RRPB 1642 (FR 454:1642); RRPB 1643 (FR 454:1643); RRPB 1644 (FR 454:1644); RRPB 1645 (FR 454:1645); RRPB 1646 (FR 454:1646, 1-122 ja FR 455:1646, 123-); RRPB 1647 (FR 455:1647); RRPB 1648 (FR 455:1648, 1-175 ja FR 456:1648, 176-); RRPB 1649 (FR 456:1649); RRPB 1651 (FR 456:1651:I ja FR 456:1651:II); RRPB 1652 (FR 456:1652:I ja FR 456:1652:II, 1-342 sekä FR 457:1652:II, 342-).

Regementsräkenskaper II.B Provinsialböcker Karelén: Viborgs-Nyslotts län 1637-1641.

Regementsräkenskaper II.B. Provinsialräkenskaper Finland: 1637 Karelén: Viborg-Nyslotts län. "Krigs statens Jordebok på Infanteries officerernes Frijhemman och thes Renta Uthi Carelen pro Anno 1637.

Regementsräkenskaper II.B. Provinsialräkenskaper Finland: 1646-1648 Tavastehus-Nylands län.

Regementsräkenskaper II.B. Provinsialräkenskaper Finland: Åbo och Biörneborgs län 1636-1641. Åbo lähns Jordebok pro Anno 1636, 1638, 1639 och 1641. Krigsfolket.

Regementsräkenskaper III.B. för Finland: Tavastehus läns västra infanteriregemente 1663-1665.

Regementsräkenskaper III.B. för Finland: Åbo län 1650-1652. Jordeböcker.

Regementsräkenskaper III.B. för Finland: Österbotten. Infanteri 1654-1660. Regementslut. Jordebok Oppå Öfwerstanz wälb. Herr Nils Bäätz Regimente.

Regementsräkenskaper III.B.a: Nylands infanteriregemente 1698-1699.

Regementsräkenskaper -1723. Supplement. Vol. 60.a: Tavastehus läns infanteri. Räckningh för Öfverstens Edell och Wälb: Hendrich Burtz Regimente pro Anno 1637-1640.

Rullor 1632-1660.

Vadstena Krigsmanshus rullor:
1639-97; 1665-1829.

Riksarkivet, Tukholma (SRA)

Militaria (M): M 279, M 904, M 906, M 916, M 919 ja M 399.

Strödda Militiehandlingar före 1631: C 4.

Riksregistratur (RReg) 1651: Januari - April.

Kammararkivet, Tukholma (SKA)

Kamarikollegion arkiston (SKA) lähtee ovat Ruotsin valtionarkistossa (SRA) erillisenä arkistokokoelmana.

SKA, Rikshuvudböcker och Journaler 1633-1653. Vuodet 1643, 1645, 1648-1652 puuttuvat, mutta osa tiedoista on korvattavissa vuosien 1644 ja 1646 pääkirjojen edellisvuosilta ilmoittamalla tiedoilla ja säilyneiden konseptien perusteella.

SKA, Indelningsverk för Armén. A. Det äldre indelningsverket. A:14: Längd å hemman anslagna Österbottens infanteriregemente (avskrift) 1652.

SKA, Registratur 1649. Kungliga kammarkollegiets kansliarkiv 1612-1879. Kansli, B.II.a.1. vol 40 (Registratur).

Kansallisarkisto, Helsinki (aiempi Valtionarkisto = VA)

Läminntileji. I. Yleisiä asiakirjoja. Sotalaistosta koskevia asiakirjoja:
(käytetty pääosin mikrofilmeinä).

VA 6998 (mf. LT 1809): Sotilasmaakirjat 1638-1639.

VA 6999, 7000, 7001b, 7004, 7007, 7009, 7010b (mf. ES 2372-2373): Värväys- ja katselmusluetteloita ja muita sotaväkeä koskevia asiakirjoja.

VA 7002-7003 (mf. ES 2372-2373): Vuoden 1651 sotilasmaakirjat.

VA 7886 (mf. LT 1144): Hämeen ja Uudenmaan lääni. Sotilasmaakirjat 1636.

VA 7903 (mf. LT 1145: v. 1637-40): Häme-Uusimaa.

VA 7909 (mf. ES 2563-2564): Häme-Uusimaa.

VA 7911 ja 7915 (mf. LT 1146: v. 1640-41): Häme-Uusimaa.

VA 7916 (mf. LT 1147: v. 1641-42) Häme-Uusimaa.

VA 7953 (mf. LT 849): Hämeen ja Uudenmaan lääni. Sis. mm. henkikirjoja ja sakkoluetteloita vuodelta 1651.

VA 7958: Hämeen ja Uudenmaan läänin maakirja 1654.

WA 766-769: Ruodutus- ja väenottoluettelot 1639-1651.

Suomen asutuksen yleisluettelo (SAY): Hollolan pitäjä.

Turun maakunta-arkisto, Turku (TMA)

Turun ja Porin lääninhallitus. Lääninkonttori II.

1712 Års militiae jordebok. Åbo- och Biörneborgz Lähn.

Henkirakuunarykmentin ruotujakolaitos
1731.

LÄHDEJULKAISUT

BURE (1626) 1985

Anders Bure, Pohjoismaiden kuvaus v. 1626
(Suomennos prof. Tuomo Pekkanen). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 427. Mikkeli 1985.

GYLLENIUS (1622-1667) 1962

Petrus Magni Gyllenius, Diarium Gyllenianum
eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622-
1667. Utgiven och kommenterad av C.J.
Gardberg och Daniel Toijer. Karlstad 1962.

HAUSEN 1894-1898

Reinh. Hausen, Bidrag till Finlands historia II.
Helsingfors 1894-1898.

KRIGZ ARTICLAR 1642

Krigz Articular. Stockholm 1642.

LAGUS 1860

Wilhelm Gabriel Lagus, Undersökningar om
finska adelns gods och ätter, eller Jesper
Mattsson Krus' förteckning öfver nye och
gamble frelsis landhböndher uthi Finlandh
a. 1618 med biografiska, genealogiska,
heraldiska, topografiska och kameralistiska
anteckningar. Helsingfors 1860.

RAP IV 1871

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-
protokoll. Ser. I. Fjerde delen (1645-1651).
Stockholm 1871.

SRP I, III, VII, XIII-XV

Svenska riksrådets protokoll. Handlingar
rörande Sveriges historia. (Severin Bergh
toim.). Stockholm 1878, 1895, 1912, 1916,
1920.

STIERNMAN 1729

Anton Stiernman, Riksdagars och mötens
besluth. 2. 1633-1680. Sederholm 1729.

STYFFE 1852

Carl Gustaf Styffe, Samling af instructioner
för högre och lägre tjenstemän vid landt-
regeringen i Sverige och Finland. För-
anstaltad af K. Samfundet för utgifvande
af handskrifter rörande Skandinaviens his-
toria. Stockholm 1852.

SUOMEN ASUTUS 1973

Suomen asutus 1560-luvulla. Kyläluettelot.
Helsingin yliopiston historian laitoksen
julkaisuja N:o 4. Helsinki 1973.

TIGERSTEDT 1849-1850

Karl Tigerstedt, Handlingar rörande Finlands
historia kring medlet af 17:de århundradet,
i akademiska disputationer utgifne af Karl
Tigerstedt. Helsingfors 1849-1850.

TIGERSTEDT 1869

Karl K. Tigerstedt, Bref från General-
guvernörer och Landshöfdingar i Finland,
förmåligast under Drottning Kristinas tid.
Åbo 1869.

TIGERSTEDT 1880

Karl K. Tigerstedt, Ur Per Brahes brefvexling.
Bref från och till Per Brahe. Pehr Brahe.
Helsingfors 1880.

TUTKIMUKSET JA MUU KIRJALLISUUS

AALTO 1996

Seppo Aalto, Kirkko ja kruunu siveellisyyden
vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja
yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621-1700.
- Bibliotheca Historica. Suomen Historial-
linen Seura. Helsinki 1996.

AEJMELAEUS 1924

Hannes Aejmelaeus, Namnlistor öfver vid
finska regementen år 1653 tjänande över-
och underbefäl, civila tjänstemän och spel.
Sammanställda enligt 1653 års militiebok.
Suomen sukututkimusseuran vuosikirja
(SSV) VIII. Helsingfors 1924.

ALMQUIST 1917

Joh. Ax. Almquist, Den civila lokal-
förvaltningen i Sverige 1523-1630:I. Med
särskild hänsyn till den kamerala indel-
ningen. Meddelanden från svenska
riksarkivet. Stockholm 1917.

ALTAMIRA 1962

Rafael Altamira, A History of Spain (translated
by Muna Lee). New York 1962.

ANDERSEN 1942

C.O. Bøggild Andersen, Christian IV's tids-
alder. Schultz Danmarkshistorie. Køben-
havn 1942.

ANNALA 1928

Vilho Annala, Suomen varhaiskapitalistinen
teollisuus Ruotsin vallan aikana. Helsinki
1928.

ARTÉUS 1986

Gunnar Artéus, Till militärstatens förhistoria.
Krig, professionalisering och social för-
ändring under Vasasönnernas regering.

- Militärhistoriska studier, utgivna av Militärhistoriska avdelningen vid Militärhögskolan Nr 8. Stockholm 1986.
- BACKLUND 1993
Janne Backlund, Rusthållarna i Fellingsbro 1684-1748. Indelningsverket och den sociala differentieringen av det svenska agrarsamhället. *Studia Historica Upsaliensia* 173. Uppsala 1993.
- BECKMAN 1887
Karl Vilhelm Beckman, Bidrag till utskottsmötenas historia. Akademisk afhandling. *Historiallisia Väitöskirjoja*. Uppsala 1887.
- BELFRAGE 1934
Nils Belfrage, Erik Soop och Västgöta ryttare 1622-1631. Stockholm 1934.
- BERGHOLM 1901
Axel Bergholm, Sukukirja I-II. Suomen aateltomia sukuja. Kuopio 1901.
- BLOMSTEDT 1960
Yrjö Blomstedt, Hämeen historia 2.2. Hämeenlinna 1960.
- BRAUNERHJELM 1912
A. Braunerhjelm, Kungl. Lifregementets till häst historia. I: Upplands- och Södermanlandsfanorna intill år 1621. Uppsala 1912.
- BRAUNERHJELM 1913
A. Braunerhjelm, Kungl. Lifregementets till häst historia. II: Upplands- och Södermanlands Ryttare åren 1621-1635 samt Upplands Ryttare åren 1636-1666. Uppsala 1913.
- BÖHME 1967
Klaus-Richard Böhme, Geld für die schwedischen Armeen nach 1640. - *Scandia* - tidskrift för historisk forskning. Lund 1967.
- BÖHME 1994
Klaus-Richard Böhme, Building a Baltic Empire. Aspects of Swedish Expansion, 1560-1660. - In *Quest of Trade and Security: The Baltic in Power Politics, 1500-1990*. I: 1500-1890. Västerrik 1994.
- CARLSSON 1973
Sten Carlsson, Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865. Andra upplagan. Lund 1973.
- CARLSSON & ROSÉN 1962
Sten Carlsson & Jerker Rosén, Svensk historia I. Tiden före 1718. Stockholm 1962.
- CARPELAN 1942-1965
Tor Carpelan, Ättartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna ätterna I-IV. Helsingfors 1942-1965.
- CAVALLIE 1981
James Cavallie, De höga officerarna. Studier i den svenska militära hierarkien under 1600-talets senare del. Lund 1981.
- CRONENBERG 1995
Arvid Cronenberg, Från vasatid till andra världskriget. - Arméns ledning från vasatid till nutid (red. Lennart Rönnberg). Stockholm 1995.
- DANIELSSON 1988
Peter Danielsson, Det militära indelningsverket med särskild hänsyn till Aspelands och Tunalands härader. Lars-Olof Larssons uppsatsseminarium, 60 poängskurs 10.2.1988. Högskolan i Växjö.
- DANIELSSON 1992
Peter Danielsson, Avhandlingspromemoria 15.12.1992. Ett krigsfinansiellt experiment under stormaktstiden. Det äldre indelningsverket. Historiska Institutionen. Lunds Universitet.
- DANIELSSON 1992b
Peter Danielsson, Pre-PM 14.1.1992. (Seminaarityö ennen "avhandlingspromemorian" valmistemista). Högskolan i Växjö. Lunds Universitet.
- EKHOLM 1971
Lars Ekholm, Kontributioner och krediter. Svensk krigsfinansiering 1630-1631. - Det kontinentala krigets ekonomi. Studier i krigsfinansiering under svensk stormaktstid. *Studia Historica Upsaliensia*. Kristianstad 1971.
- ELGENSTIERNA 1925-1936
Gustaf Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser I-IX. Stockholm 1925-1936.
- ERICSON 1983
Lars Ericson, Indelningsverket sett med brittiska ögon. Kring en engelsk skildring av den svenska armén 1694. - Karolinska förbundets årsbok 1983.
- ERICSON 1987
Lars Ericson, Forskning kring det yngre militära indelningsverket igår - idag - imorgon. - *Militärhistorisk Tidskrift*. Stockholm 1987.
- ERICSON 1995
Lars Ericson, Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred. Wallin & Dalholm 1995.

- FABRICIUS 1942
Knud Fabricius, Enevældens dæmring og den ældre enevælde. Schultz Danmarkshistorie. Bind III. Kobenhavn 1942.
- FAGERLUND 1983
Soldatsönerna i Livland i mitten av 1600-talet. - Karolinska förbundets årsbok 1983.
- FAGERLUND 1991
Rainer Fagerlund, Sotilasrasitus Varsinais-Suomessa 1523-1617. Varsinais-Suomen historia V, 7. Varsinais-Suomen maakuntaliitto. Laitila 1991.
- FLEEGE 1901
Uno A. Fleege. Kyrkslätt socken. Del III: Historia. Helsingfors 1901.
- FORSIUS 1982
Arno Forsius, Sosiaali- ja terveydenhuollon kehitys Hollolassa ja Lahdessa vuoteen 1865. Hämeenlinna 1982.
- FREDENBERG 1883
Alfred Fredenberg, Anteckningar rörande det svenska indelta infanteriets uppkomst och utveckling från äldsta tider. Stockholm 1883.
- FRIES 1883
Ellen Fries, Bidrag till kändedomen om Sveriges och Nederländernas diplomatiska förbindelser under Karl X Gustafs regering. Historiallisia väitöskirjoja. Uppsala 1883.
- FROSTERUS 1765-1770
Henric Frosterus, Inledning Til Svenska Krigs-Lagfarenheten I-II. Stockholm 1765, Uppsala 1770.
- FRYXELL 1852
And. Fryxell, Berättelser ur svenska historien. Adertonde delen. Karl den elftes historia. Stockholm 1852.
- GENERALSTABEN (SVERIGES KRIG) 1936
Sveriges krig (I) 1936. Generalstaben. Stockholm 1936.
- GRILL 1978
C. Grill, Statistiskt sammandrag af svenska indelningsverket. Facsimileutgåva med register 1978 (alkuperäinen ilm. 1855-1857). Göteborg 1978.
- GROTENFELT 1940
N. Karl Grotenfelt, Anteckningar om indelta dragoner i östra Finland 1644-1721. Helsingfors 1940.
- GROTENFELT 1994
Nils G. Grotenfelt, En berättelse från Savolax. Borgå 1994.
- GUSTAFSSON 1887
Clas Hjalmar Gustafsson, Bidrag till historien om drottning Kristinas afsägelse och riksdagen 1654. Historiallisia väitöskirjoja. Stockholm 1887.
- GÄFVERT & SÖDERBERG 1982
Björn Gäfvert och Ulf Söderberg, Regimentsskrivaren. En studie i indelte regementens förvaltning under 1800-talet. Meddelanden från Krigsarkivet IX. Uddevalla 1982.
- GÖRANSSON 1990
Göran Göransson, Virtus Militaris. Officersideal i Sverige 1560-1718. Studier över stormaktstidens officersideal. Bibliotheca Historica Lundensis 68. Västermik 1990.
- HACKER 1988
Barton C. Hacker, Sotilaallisesta vallankumouksesta teolliseen vallankumoukseen: armeijan naiset ja kansantalous varhaisen uuden ajan Euroopassa. Nainen ja sotalaivos (Toim. Eva Isaksson). Jyväskylä 1988.
- HALILA 1949
Aimo Halila, Suurvalta-aika. - Suomen historian käsikirja. Porvoo 1949.
- HALILA 1985
Aimo Halila, Verotus. Suomen historia 3. Suurvalta-aika. Espoo 1985.
- HAMILTON 1846
Henning Hamilton, Afhandling om Krigsmaktens och Krigskonstens Tillstånd i Sverige under Konung Gustaf II Adolfs regering. Stockholm 1846.
- HANNERBERG 1971
David Hannerberg, Gärd och åker. Skörd och boskap. Svenskt agrarsamhälle under 1200 år. Stockholm 1971.
- HAVIA 1981
Timo Havia, Varsinais-Suomen merellinen vartiointi- ja hälytysjärjestelmä esihistoriallisen ajan lopussa ja keskiajalla. Suomen historian pro gradu -tutkielma. TuYHL. Huhtikuu 1981.
- HEIKINHEIMO 1955
Ilmari Heikinheimo, Suomen elämäkerrasto. Porvoo 1955.
- HEINO 1987
Ulla Heino, Eurajokelaiset armeijan rullissa. - Eurajoen historia 1. Jyväskylä 1987.
- HOLM 1929
Torsten Holm, Kungl. Västmanlands regementes historia I. Stockholm 1929.

- HOLM 1935
Torsten Holm. Kungl. Västmanlands regementes historia II. Stockholm 1935.
- HOWARD 1976
Michael Howard, War in European History. Oxford 1976.
- HUHTALA 1933
Kalle Huhtala, Suomen vakauslaitoksen historia. Suomen maanmittauksen historia 3. Porvoo 1933.
- INKINEN 1953
Antti Inkinen, Virka-arvot ja arvonimet Suomessa ennen itsenäisyyden aikaa. Historiallinen Arkisto 54. Helsinki 1953.
- ISO TIETOSANAKIRJA I-XI.
Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki 1931-1958.
- JANSSON 1991
Arne Jansson, Bördor och bärkraft. Borgare och kronotjänare i Stockholm 1644-1672. Uppsala 1991.
- JANSSON 1993
Arne Jansson, Johan Rosenhane - ämbetsmän i Kristinas och Karl X Gustavs tid. - Karolinska förbundets årsbok 1993.
- JESPERSEN 1985
Leon Jespersen, The Machtstaat in Seventeenth-century Denmark. - Scandinavian Journal of History vol 10. No 4/1985.
- JOKIPII 1953
Mauno Jokipii, Porin kreivikunta. Historiallinen arkisto 54. Suomen Historiallinen Seura (SHS). Helsinki 1953.
- JOKIPII 1956
Mauno Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I. Historiallisia tutkimuksia XLVIII. SHS. Forssa 1956.
- JOKIPII 1960
Mauno Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat II. Historiallisia tutkimuksia XLVIII:2. SHS. Forssa 1960.
- JOKIPII 1990
Mauno Jokipii, Johan Adler Salvius - diplomaatti ja sotarahoituksen hoitaja 30-vuotisen sodan aikana. - Sitä kuusta kuuleminen. Studia Historica Jyväskylälensia 41. Jyväskylä 1990.
- JOKIPII 1991
Mauno Jokipii, Suomi Euroopassa. 1600-luku - Ruotsi-Suomen kansainvälisin kausi. Jyväskylä 1991.
- JUTIKKALA 1945
Eino Jutikkala, Sotaväen ylläpidosta Hämeessä 1600-luvun keskivaiheilla. - Historiallinen Aikakauskirja (H/Aik) 1945.
- JUTIKKALA 1957
Eino Jutikkala, Väestö ja yhteiskunta. - Hämeen historia 2.1. Hämeenlinna 1957.
- JUTIKKALA 1958
Eino Jutikkala, Suomen talonpojan historia. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos. Helsinki 1958.
- JUTIKKALA 1966
Eino Jutikkala & Kauko Pirinen, Suomen historia. Helsinki 1966.
- JUTIKKALA 1977
Eino Jutikkala, Sota kansojen ja erityisesti oman kansamme historiassa - Kolmikymmenvuotisen sodan perintö. Historiallisia tutkimuksia 105. Helsinki 1977.
- JUTIKKALA 1980
Eino Jutikkala, Suurten sotien ja asutuseksansion kaudet. - Suomen taloushistoria 1. Helsinki 1980.
- JUVELIUS 1927
Einar W. Juvelius, Suomen sotahistorian pääpiirteet. I osa. Aika vuoteen 1617. Helsinki 1927.
- KAN 1983
Aleksandr Kan, Skandinavian maiden historia. Moskova 1983.
- KATAJALA 1994
Kimmo Katajala, Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683-1697. Historiallisia Tutkimuksia 185. SHS. Jyväskylä 1994.
- KEEP 1985
John L.H. Keep, Soldiers of the Tsar. Army and Society in Russia 1462-1874. Oxford 1985.
- KENNEDY 1989
Paul Kennedy, The Rise and Fall of the Great Powers. New York 1989 (originally published in 1987).
- KERKKONEN 1945
Veikko Kerkkonen, Etelä-Suomen kaupunkien kruununverot 1614-1650. Historiallisia Tutkimuksia 30. SHS. Helsinki 1945.
- KERKKONEN 1947
Veikko Kerkkonen, Ruotsi-Suomen finansseista 1600-luvun alkupuoliskolla. Historiallinen Arkisto 52. SHS. Helsinki 1947.

- KERÄNEN 1987
Jorma Keränen, Kustaa Vaasa ja uskonpuhdistuksen aika. - Suomen historian pikkujättäläinen. Porvoo 1987.
- KIUASMAA 1985
Kyösti Kiuasmaa, Valtaistuinriitojen ja uskonpuhdistuksen aika. - Suomen historia 2. Espoo 1985.
- KLEBERG 1930
Johan Kleberg, Krigskollegii historia. Biografiska Anteckningar 1630-1865. Stockholm 1930.
- KOLBE 1993
Laura Kolbe, Pieni kansa - suuri menneisyys. - Kanava 6/1993.
- KORHONEN 1939
Arvi Korhonen, Hakkapeliittain historia I. Helsinki 1939.
- KORHONEN 1953
Arvi Korhonen, Eerikki Antinpoika. Porvoo 1953.
- KORKIAKANGAS 1996
Onni Korkiakangas, Sotilasrasitus Varsinais-Suomessa 1617-1809. Jyväskylä 1996.
- KOVERO 1937
Iltm. Kovero, Kauppapolitiikka. Porvoo 1937.
- KROHN 1862
Julius Leopold Fredrik Krohn, Suomenkielinen runollisuus Ruotsinvallan aikana, ynnä kuvaelmia suomalaisuuden historiasta. Historiska disputationer. Helsinki 1862.
- KUISMA 1990
Markku Kuisma, Helsingin pitäjän historia II (1550-1713). Jyväskylä 1990.
- KUISMA 1991
Markku Kuisma, Helsingin pitäjän historia III (1713-1865). Jyväskylä 1991.
- KUVAJA & RANTANEN 1994
Christer Kuvaja ja Arja Rantanen, Sipoon pitäjän historia vuoteen 1868. II osa. Jyväskylä 1994.
- KUVAJA & RANTANEN 1994b
Christer Kuvaja och Arja Rantanen, Sibbo sockens historia fram till år 1868. Band 2. Jyväskylä 1994.
- LAGERQVIST & NATHORST-BÖÖS 1993
Lars O. Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös, Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar. Borås 1993.
- LAGERROTH 1927
Fredrik Lagerroth, Indelnings- och grund-
- skatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. Malmö 1927.
- LAGERROTH 1928
Fredrik Lagerroth, Statsreglering och finansförvaltning i Sverige. Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen XI. Malmö 1928.
- LAGERROTH 1932
Fredrik Lagerroth, Medeltid och nutid i den svenska statshushållningens historia. - Scandia 5. Lund 1932.
- LAIDRE 1990
Margus Laidre, Schwedische Garnisonen in Est- und Livland 1654-1699. Tallinn 1990.
- LAINEN 1995
Esko M. Laine, Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla. - Historiallinen Arkisto 105. Helsinki 1995.
- LANGER (1978) 1981
Herbert Langer, Trettioåriga kriget. En kulturhistoria. (Alkuperäistekstistä "Hortus Bellicus" kääntänyt Paul Frisch). 1981.
- LAPPALAINEN 1972
Jussi T. Lappalainen, Kaarle X Kustaan Venäjän sota v. 1656-1658 Suomen suunnalla. Jyväskylä 1972.
- LAPPALAINEN 1975
Jussi T. Lappalainen, Elämää Suomen sotaväessä Kaarle X Kustaan aikana. Jyväskylä 1975.
- LAPPALAINEN 1983
Jussi T. Lappalainen, Paikallisyhteisö ja sotalaitos. - Paikallishistoriallisen toimiston julkaisuja 5. Jyväskylä 1983.
- LAPPALAINEN 1986
Jussi T. Lappalainen, Suomen joukkojen siirrot 1638-1649. - Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu N:o 44. Joensuu 1986.
- LAPPALAINEN 1987
Jussi T. Lappalainen, Forskningsproblem inom det äldre indelningsverket. - Särtryck ur Nils Erik Villstrand (red.) "Kustbygd och centralmakt 1560-1721. Studier i centrumperiferi under svensk stormaktstid". Helsingfors 1987.
- LAPPALAINEN 1987b
Jussi T. Lappalainen, Valtiöpäiviltä väenotto paikalle. Suomen jalkaväen rekrytointi 1638-1649. - Tiede ja Ase N:o 45/1987.
- LAPPALAINEN 1989b
Jussi T. Lappalainen, Hakkapeliittain jouk-

- koon. Suomen ratsuväen rekrytointi 1638-1649. - Tiede ja Asc. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu N:o 47. Joensuu 1989.
- LAPPALAINEN 1991
Jussi T. Lappalainen, Verot verta joivat - vai joivatko? Verotushistorian tarpeesta. - Academia Scientiarum Fennica. Suomalaisen Tiedekatemian vuosikirja 1990-1991. Vammala 1991.
- LAPPALAINEN 1991b
Jussi T. Lappalainen. Kun kansa pantiin maksaan. - Tiede 2000 8/1991. Vantaa 1991.
- LAPPALAINEN JA PYLKKÄNEN 1996
Jussi T. Lappalainen ja Ali Pykkänen: Artikkelin käsikirjoitus: "Fredstida lösningar på krigstida manskapsbehov. Ryssland och Sverige i mitten av 1600-talet. - Väst möter Öst.
- LEHTI 1994
Marko Lehti, Yksi kieli - kolme kansaa. Keitä ovat serbit, kroaatit ja Bosnian muslimit? - Historian vähemmistöt. Turun Historiallinen Arkisto 48. Turku 1994.
- LEHTINEN 1961
Erkki Lehtinen, Hallituksen yhtenäistämispoliittikka Suomessa 1600-luvulla. Historiallisia tutkimuksia 60. SHS. Lahti 1961.
- LIND 1994
Gunner Lind, Hæren og magten i Danmark 1614-1662. Odense 1994.
- LINDEGREN 1980
Jan Lindegren, Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620-1640. Studia Historica Upsaliensia 117. Uppsala 1980.
- LINDEGREN 1985
Jan Lindegren, The Swedish 'Military State', 1560-1720. - Scandinavian Journal of History. Vol 10. No 4. 1985.
- LIVIJN 1835
C. Livijn, Kort öfversigt av svenska cavaleries indelningsverk, före Konung Carl XI:s tid. 1835.
- LOIT 1982
Aleksander Loit, Invandringen från Finland till Baltikum under 1600-talet. - Historisk Tidskrift för Finland 67. Helsingfors 1982.
- LUNDKVIST 1966
Sven Lundkvist, Svensk krigsfinansiering 1630-1635. - Historisk tidskrift (86) 1966.
- LUUKKO 1945
Armas Luukko, Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta isoonvihaan. Vaasa 1945.
- LUUKKO 1957
Armas Luukko, Elinkeinot. - Hämeen historia 2.1. Hämeenlinna 1957.
- LUUKKO 1967
Armas Luukko, Suomen historia 1617-1721. Porvoo 1967.
- LÄNTINEN 1984
Aarre Läntinen, Satakunnan ratsastalot ja rusthollit. - Studia Historica Jyväskyläensia 30. Jyväskylä 1984.
- LÄNTINEN 1991
Aarre Läntinen, Armeijarasitus Keski-Suomessa suurvaltakaudella. - Senpä seudun eestä. Keskiuomalaiset sodassa kautta aikojen. Jyväskylä 1991.
- MALINEN 1995
Pekka Malinen, Kiinan viljaongelma ja muu maailma. - Kanava 4/1995.
- MANKELL 1870
J. Mankell, Anteckningar rörande Finska arméens och Finlands krigshistoria I. Stockholm 1870.
- MARKKANEN, NYGÅRD JA RANTATUPA 1976
Erkki Markkanen, Toivo Nygård, Heikki Rantatupa, Opas Suomen historian lähteistöön. Keuruu 1976.
- MATINOLLI 1976b
Eero Matinoli, Kruununverotus. - Varsinais-Suomen historia VI, 4. Turku 1976.
- MORING 1987,
Beatrice Moring, Befolkning och samhällsutveckling i tre sekler. Inö Skärgårdskommuns historia. Åbo 1987.
- MUNTHE 1971
Arne Munthe, Studier i drottning Kristinas och reduktionens historia. Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 2. Stockholm 1971.
- MÄKELÄ 1979
Anneli Mäkelä, Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autioituminen myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa. Historiallisia Tutkimuksia 109. SHS. Forssa 1979.
- MÄKELÄ 1979b
Anneli Mäkelä, Nastolan historia I. Jyväskylä 1979.
- MÄKELÄ 1989
Anneli Mäkelä, Suvusta perheeseen. Satakunnan ja Karjalan naisen asema 1500-luvulla. Historiallisia Tutkimuksia 151. Jyväskylä 1989.

- MÄNNIKKÖ 1981
Matti Männikkö, Suomen kansainvälis-
poliittinen asema Ruotsin mahtavuuden ja
Venäjän nousun kaudella. - Historian
perintö 7. Turku 1981.
- MÄNTYLÄ 1969
Ilkka Mäntylä, Ja yhteinen rahvas todisti.
Kollaasi 1600-luvun suomalaisista tuomio-
kirjoista. Porvoo 1969.
- MÄNTYLÄ 1987
Ilkka Mäntylä, Suurvaltakausi. - Suomen histo-
rian pikkujättiläinen. Porvoo 1987.
- NIEMELÄ 1990
Jari Niemelä, Tuntematon ruotusotilas. Ruot-
sinajan lopun ruotuarmeijan miehistön
sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakun-
nassa. Historiallisia tutkimuksia 157. Hä-
meenlinna 1990.
- NIEMELÄ 1995
Jari Niemelä, Ruotuarmeijan merkitys 1700-
luvun suomalaisessa yhteiskunnassa. - Niin
tuli sota maahan! (Toim. Jari Niemelä).
Turun Historiallinen Arkisto 49. Turku
1995.
- NILSSON 1964
Sven A. Nilsson, På väg mot reduktionen.
Studier i svenskt 1600-tal. Stockholm 1964.
- NILSSON 1968
Sven A. Nilsson, Från förläning till donation.
Godspolitik och statshushållning under
Gustav II Adolf. - Historisk tidskrift 4/1968.
Stockholm 1969.
- NILSSON 1989
Sven A. Nilsson, På väg mot militärstaten.
Krigsbefälets etablering i den äldre Vasa-
tidens Sverige. Opuscula Historica Upsa-
liensia 3. Uppsala 1989.
- NILSSON 1990
Sven A. Nilsson, De stora krigens tid. Om
Sverige som militärstat och bondesamhälle.
Studia historica Upsaliensia 161. Uppsala
1990.
- NILSSON 1994
Sven A. Nilsson, Politisk mobilisering i den
svenska militärstaten. - Scandia 2/1994.
Tidskrift för historisk forskning. Lund 1994.
- NORDISK FAMILJEBOK 1923-37
Nordisk Familjebok. Encyklopedi och konver-
sationslexikon. Stockholm 1923-1937.
- NORLUND 1974
Roland Nordlund, Kontribution eller satis-
faktion. Pommern och de svenska krigs-
finanserna 1633. - Historisk Tidskrift 3/
1974. Stockholm 1974.
- NORDMANN 1904
Petrus Nordmann, Per Brahe. Illustrerad
lefnadsteckning. Skrifter utgifna af Svenska
litteratursällskapet i Finland. L.X. Helsing-
fors 1904.
- ODHNER 1865
C.T. Odhner, Sveriges inre historia under
drottning Christianas förmyndare. Stock-
holm 1865.
- PARKER 1988
Geoffrey Parker, The military revolution.
Military innovation and the rise of the West,
1500-1800. Cambridge 1988.
- POHJOLAN-PIRHONEN 1960
Helge Pohjolan-Pirhonen, Suomen historia
1523-1617. VII osa. Porvoo 1960.
- PULMA 1994
Panu Pulma, Vaivaisten valtakunta. - Armeli-
aisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalai-
sen sosiaaliturvan historia. Jyväskylä 1994.
- PYLKKÄNEN 1989
Ali Pylkkänen, Hämeen jalkaväkirykmentin ja
Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin
vuoden 1641 päällystön palvelusura. Suo-
men historian pro gradu -tutkielma 1989.
Turun yliopiston historian laitos (TuYHL).
- PYLKKÄNEN 1991
Ali Pylkkänen, Hämeen jalkaväkirykmentin ja
Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin
vuoden 1641 päällystön palvelusura. -
Sotahistoriallinen Aikakauskirja N:o 10.
Sotahistoriallisen seuran ja sotatieteen
laitoksen julkaisuja. Jyväskylä 1991.
- PYLKKÄNEN 1992
Ali Pylkkänen, Mitä tapahtui Hämeen-
Uudenmaan rykmenttien 'Aluejärjestel-
mälle' 1639-1651? - Sukuviesti 2/1992.
Forssa 1992.
- PYLKKÄNEN 1994
Ali Pylkkänen, Vanhempi jakolaitos Hämeessä
1639-1651. Lisensiaattitutkielma 1994
(TuYHL).
- PYLKKÄNEN 1994b
Ali Pylkkänen, Kysymys Suomen sotamies-
huoneesta ja sotahospitaalista 1600-luvulla.
- Genos 3/1994.
- PYLKKÄNEN 1995
Ali Pylkkänen, Saksan sota ja finanssit. - Niin
tuli sota maahan! (Toim. Jari Niemelä).
Turun Historiallinen Arkisto 49. Turku
1995.
- PYLKKÄNEN 1995b
Ali Pylkkänen, Vanhempi jakolaitos ja sota-

- väen aluejärjestelmä – ”Ruotsin kotimainen suurvaltaihme”. - Sotahistoriallinen Aika-kausikirja 14. Jyväskylä 1995.
- PYLKKÄNEN 1990**
Anu Pykkänen, Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660-1710. Jyväskylä 1990.
- RANTA 1975**
Raimo Ranta, Turun kaupungin historia 1600-1721. Toinen nide. Turku 1975.
- RENVALL 1962**
Pentti Renvall. Ruotsin vallan aika. Suomen kansanedustuksen vaiheet 1850-luvun puoliväliin. Suomen kansanedustuslaitoksen historia I. Helsinki 1962.
- ROBERTS 1979**
Michael Roberts, The Swedish imperial experience 1560-1718. Cambridge.
- ROOS 1927**
John E. Roos, Officersboställen i Finland under svenska tiden. Skrifter utgivna av genealogiska samfundet i Finland III. Helsingfors 1927.
- ROOS 1933**
John E. Roos. Uppkomsten av Finlands militieboställen under indelningsverkets nyorganisation 1682-1700. Historiallisia tutkimuksia 18. Helsingfors 1933.
- SALOHEIMO 1959**
Veijo Saloheimo, Rautalammin historia. Pikkisäämäki 1959.
- SALOHEIMO 1990**
Veijo Saloheimo, Savon historia II:2. Savo suurvallan valjaissa 1617-1721. Jyväskylä 1990.
- SAO**
Svenska Akademiens Ordbok (SAO). Ordbok öfver Svenska Språket utgivna af Svenska Akademien. I-XXIV. Lund 1898-1965.
- SARVAS 1985**
Pekka Sarvas, Raha 1600-luvulla. Suomi suurvalta-aikana. - Suomen historia 3. Espoo 1985.
- SCHLEGEL & KLINGSPOR 1875**
Bernhardt Schlegel och Carl Arvid Klingspor, Den med sköldebref förlånade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättar-taflor. Stockholm 1875.
- SCHYBERGSON 1902**
M.G. Schybergson, Finlands historia I. Helsingfors 1902.
- SISÄASIAINMINISTERIÖ 1985**
Sisäasiainministeriö, Läänihallinto 350 vuotta. Länsförvaltningen 350 år. Valtion painatuskeskus 1985.
- SONDÉN 1883**
Per Sondén, Nils Bielke och det svenska kavalleriet 1674-1679. Akademisk afhandling. Stockholm 1883.
- STECKZÉN 1930**
Birger Steckzén, Krigskollegii historia I: 1630-1697. Stockholm 1930.
- STEENSGAARD 1995**
Niels Steensgaard, Aasia ja Eurooppa - yksi vai kaksi maanosaa (suom. Jaakko Anhava). - Kanava 1/1995.
- STRÄNG 1981**
Gunnar Sträng, Vadstena Krigsmanshus. Mjölby 1981.
- SUNDQUIST 1931**
S. Sundquist, Finlands folkmängd och bebyggelse i början av 1600-talet. Meddelanden från generalstabens krigshistoriska avdelning II. Stockholm 1931.
- TAWASTSTJERNA 1901**
Werner Tawaststjerna, Suomen sotavoima Juhani III:n aikana. - Historiallinen Arkisto XVII. Helsinki 1901.
- TERSMEDEN 1979**
Lars Tersmeden, Carl X Gustafs armé. (Red. Arne Ståde). Carl X Gustaf studier 8. Stockholm 1979.
- THURGREN 1858**
J.A. Thurgren, Stadgar rörande Rusthållsinrättningen i Swerige. En handbok för Rusthållare och Ryttare m. fl. Stockholm 1858.
- TORKKELI 1989**
Tanja Torkkeli, Vanhempi jakolaitos ja Kustaa Kurjen ratsuväkirykmentti. Proseminaari-esityelmä 4.4.1989 (TuYHIL).
- TORNBERG 1989**
Matleena Tornberg, Ilmaston- ja sadonvaihtelut Lounais-Suomessa 1550-luvulta 1860-luvulle. - Työ tekijäänsä kiittää. Turun Historiallinen Arkisto 44. Tammisaari 1989.
- TORSTENDAHL 1979**
Rolf Torstendahl, Mellan normalstat och fasta anordningar. Den medellånga finansplaneringens villkor i Sverige 1620-1680. - Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige (red. Margareta Revera och Rolf Torstendahl). Motala 1979.

- WAARANEN 1860
Johan Esaias Waaranen, Öfversigt af Finlands tillstånd i början af sjuttonde seklet. Historiska Disputationer. Helsingfors 1860.
- WARNSTEDT 1994
Christopher von Warnstedt, Personnotiserne i Krigsmanshusräkenskaperna för Finland år 1670. - Genos. Tidskrift utgiven av genealogiska samfundet i Finland. 65 Årgång. 1/1994. Helsinki 1994.
- WEIBULL 1933
Curt Weibull, Gustaf II Adolf. - Scandia 6. Lund 1933.
- WIJKANDER 1866
Th. Wijkander, Öfversigt af svenska krigsfattningens historiska utveckling från äldre tider till indelningsverkets afslutande år 1733. Stockholm 1866.
- VILJANTI 1935
Arvo Viljanti, Vakinaisen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa 1600-luvun lopulla. Erityisesti silmälläpitäen Turun läänin jalkaväkirykmenttiä. Turku 1935.
- VILJANTI 1940
Arvo Viljanti, Vakinaisen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa 1600-luvun lopulla. Osa II: Uudenmaan-Hämeen lääni. Turku 1940.
- VILJANTI 1945
Arvo Viljanti, Milloin 1600-luvun varsinaiset sotamiestalot tulivat Suomessa käytäntöön? Historiallinen Aikakauskirja (HAik) 1945.
- VILKUNA 1984
Kustaa Vilkuna, Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen. Keuruu 1984.
- VILLSTRAND 1992
Nils Erik Villstrand, Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620-1679. Ekenäs 1992.
- VILLSTRAND 1996
Nils Erik Villstrand: Käsikirjoitus: "Bonderusthållarna som socialt avantgarde".
- WIRILANDER 1950
Kaarlo Wirilander, Suomen upseeristo 1700-luvulla. Historiallisia tutkimuksia 34. Helsinki 1950.
- VIRRANKOSKI 1973
Pentti Virrankoski, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Oulu 1973.
- VIRRANKOSKI 1982
Pentti Virrankoski, The impact of military service on finnish rural society in the 17th century. Turun historiallinen arkisto 38. Turku 1982.
- VIRRANKOSKI 1985
Pentti Virrankoski, Maanomistus ja maanluonnot Ruotsin-ajalla. -Suomen historia 3: Suurvalta-aika. Espoo 1985.
- ÅBERG 1950
Alf Åberg, Rullföringen inom armén genom tiderna. Föreningen Armémusei Vänner Meddelanden XI (FAVM). 1950.
- ÅGREN 1989
Kurt Ågren, Ryttare och knekt i stormaktstidens Sverige. Rekryteringen under trettioåriga kriget i en Närkesocken. - Närkingar i krig och fred. Närkes militärhistoria I (red. Lars Otto Berg m. fl.). Kumla 1989.
- ÅGREN 1922
Sven Ågren, Karl XI:s indelningsverk för armén. Uppsala 1922.
- ÅSTRÖM 1980
Sven-Erik Åström, Suurvalta-ajan valtiotalous - Suomen asema Ruotsin valtion- ja sotataloudessa. Suomen taloushistoria 1. Helsinki 1980.
- ÅSTRÖM 1986
Sven-Erik Åström, The Role of Finland in the Swedish National and War Economies during Sweden's Period as a Great Power. - Scandinavian Journal of History 11/1986.
- ÖSTERBERG 1992
Eva Österberg, Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige. - Scandia 58:1 1992. Lund 1992.

■ Liitteet

LIITE 1. Jalka- ja ratsuväen päällystöjärjestelmä 1640-luvulla

UPSEERISTO	JALKAVÄKI	RATSUVÄKI
1) Rykmentin esikunta/Rykmentinupseerit	Kenraalit (A) Eversti (A) Everstiluutnantti (A) Majuri (A) Majoitusmestari (A)	Kenraalit (A) Eversti (A) Everstiluutnantti (A) Majuri (A) Majoitusmestari (A)
2) Komppanianupseerit	Kapteeni (A) Luutnantti Vänrikki	Ratsumestari (A) Luutnantti Kornetti
ALIUPSEERISTO		
1) Aliupseerit	Väpeli Kersantti	Korporaali (3)
2) Alempi päällystö	Kirjuri Lippumies Muonittaja Varusmestari Rumpali (2) Piipari Korporaali (6)	Kirjuri Muonittaja Trumpetisti Kengitysseppä Profossi

MUU PÄÄLLYSTÖ

1) Esikuntahenkilöstöön on tutkimuksessani luettu seuraavat puolisoitaaliset (civilmilitära) viranhaltijat:

Pappi (2)	Saarnaaja (2)
Rykmentinkirjuri (1)	
Parturi (4)	Parturi (1)
Profossi (4)	

Huomautus: (A) = Kukin näistä on samalla oman komppaniansa päällikkö. Esikuntahenkilöstöön on katsottu kuuluvaksi sellaiset viranhoitajat, jotka eivät olleet minkään komppanian yksinomaisia palvelijoita. Suluissa oleva numero kertoo kyseisen viran toimenhaltijoiden normaalimäärän komppaniassa, jos näitä oli enemmän kuin yksi. Tavallisesti rykmentissä oli kahdeksan komppaniaa. Esikuntahenkilöstön lukumäärät ovat vuoden 1641 pääkatselmusrullasta ja kertovat kyseisten virkojen määrän rykmentissä.

Lähteet: KrA, rullor; Lappalainen 1975, 165; Rykmentti oli oma pienisyhteiskuntansa, jolla oli omat elimensä hallintoa, oikeudenhoitoa, huoltoa, lääkintähuoltoa ja sielunhoitoa varten: Luukko 1945, 455; Holm 1929, 82; Ks. m. Belfrage 1934, 24.

LIITE 2. Palkkatilojen aluejako

Liite 2a. Hämeen jalkaväkirykmentin päällystön vapaatilojen (frihemman) komppanioittainen pitäjäjako vuonna 1639

KIHILAKUNTA/ Pitäjä	PALKKATILOJA KOMPPANIAA KOHDEN									
	EK	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	YHT:
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	YHT:
<i>Vakioitu järj.</i>										
SÄÄKSMÄKI										
Rautalampi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sääksmäki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Jämsä	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Längelmäki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pälkäne	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kulsiala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Saarioinen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kalvola	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Porras	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
HOLLOLA										
Padasjoki	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Sysmä	-	-	18	-	-	-	-	-	16	34
Tuulos	6	2	-	-	1	-	-	12	-	21
Asikkala	-	-	-	-	13	1	-	-	-	14
Hauho	7	10	-	-	-	-	-	-	-	17
Lammi	1	-	-	-	1	-	9	-	-	11
Hollola	3	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Uusikylä	-	-	-	21	12	-	-	-	1	34
Tennilä	-	-	-	1	-	1	-	-	-	2
HATTULA										
Hattula	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mäskälä	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lehijärvi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Renko	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Janakkala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Loppi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vihti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
PORVOO										
Porvoo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pernaja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sipoo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Helsinki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
RAASEPORI										
Espoo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lohja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Siuntio	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kirkkonummi	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Inkoo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karjaa	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Pohja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tenhola	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
YHTEENSÄ	17	12	19	21	15	14	12	12	17	139

2a Huomautus: Roomalaisilla numeroilla on ilmaistu komppanioiden järjestys sellaisena kuin se on sotilasmaakirjassa. Arabialainen numero osoittaa vakioitujen komppaniajärjestyksen vuoden 1641 komppaniajärjestyksen mukaan. EK = Esikuntahenkilöstön palkkatilat.

Lähteet: VA 6998.

Liite 2b. Hämeen jalkaväkirykmentin päällystön vapaatilojen (frihemman) komppanioittainen pitäjäjako vuonna 1651

KIHLAKUNTA/ Pitäjä	PALKKATILOJA KOMPPANIAA KOHDEN										
	EK	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	YHT:
	<u>EK</u>	<u>1.</u>	<u>2.</u>	<u>8.</u>	<u>4.</u>	<u>5.</u>	<u>9.</u>	<u>3.</u>	<u>7.</u>	<u>6.</u>	<u>YHT:</u>
<i>Vakioitu järj.</i> SÄÄKSMÄKI											
Rautalampi	2	-	-	-	-	-	3	-	-	-	5
Sääksmäki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Jämsä	-	-	-	-	-	1	12	-	-	-	13
Längelmäki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pälkäne	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	4
Kulsiala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Saarioinen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kalvola	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Porras	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
HOLLOLA											
Padasjoki	-	-	-	2	2	1	-	2	-	2	9
Sysmä	-	4	1	7	5	3	-	-	1	11	32
Tuulos	7	1	-	-	-	6	1	4	-	2	21
Asikkala	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Hauho	3	-	-	-	1	3	-	4	2	-	13
Lammi	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-	3
Hollola	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Uusikylä	2	7	18	4	3	-	-	-	12	-	46
Tennilä	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
HATTULA											
Hattula	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mäskälä	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lehijärvi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Renko	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Janakkala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Loppi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vihti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
PORVOO											
Porvoo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pernaja	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Sipoo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Helsinki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
RAASEPORI											
Espoo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lohja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Siuntio	1	-	-	1	2	-	-	-	1	1	6
Kirkkonummi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Inkoo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karjaa	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Pohja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tenhola	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
YHTEENSÄ	16	14	19	16	14	14	20	12	16	16	157

Lähteet: VA 7002-7003.

Liite 2c. Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin päällystön vapaatilojen
(frihemman) komppanioittainen pitäjäjako vuonna 1639

KIHILAKUNTA/ Pitäjä	PALKKATILOJEN MÄÄRÄ KOMPPANIOITTAIN								
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	YHT:
<i>Vakioitu järj.</i>	<u>1.</u>	<u>2.</u>	<u>3.</u>	<u>4.</u>	<u>5.</u>	<u>6.</u>	<u>7.</u>	<u>8.</u>	<u>YHT:</u>
SÄÄKSMÄKI									
Rautalampi	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sääksmäki	-	-	-	-	4	2	-	-	6
Jämsä	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Längelmäki	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pälkäne	-	-	-	-	3	-	-	-	3
Kulsiala	-	-	-	-	6	-	-	-	6
Saarioinen	-	-	-	-	4	-	-	-	4
Kalvola	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Porras	-	-	-	-	1	-	-	-	1
HOLLOLA									
Padasjoki	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Systemä	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Tuulos	-	-	6	-	-	1	-	-	7
Asikkala	-	-	1	-	-	1	-	-	2
Hauho	-	-	8	1	-	3	-	-	12
Lammi	-	-	4	-	-	-	-	-	4
Hollola	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Uusikylä	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Tennilä	-	-	1	-	-	-	-	-	1
HATTULA									
Hattula	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Mäskälä	-	-	-	3	-	1	-	-	4
Lehijärvi	-	-	-	1	-	1	1	-	3
Renko	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Janakkala	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Loppi	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Vihti	1	-	-	1	-	1	-	-	3
PORVOO									
Porvoo	2	3	-	-	-	1	-	-	6
Pernaja	1	4	-	-	-	2	-	-	7
Sipoo	1	2	-	-	-	-	-	7	10
Helsinki	3	3	-	1	-	-	2	3	12
RAASEPORI									
Espoo	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Lohja	-	-	-	2	-	-	5	-	7
Siuntio	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kirkkonummi	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Inkoo	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karjaa	-	-	-	-	-	-	3	-	3
Pohja	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tenhola	2	-	-	-	-	-	-	-	2
TURUN JA PORIN LÄÄNI									
Perniö	1	-	-	-	-	-	-	-	1
YHTEENSÄ	12	12	20	15	18	16	11	10	114

Lähteet: VA 6998.

Liite 2d. Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin päällystön vapaatilojen
(frihemman) komppanioittainen pitäjäjako vuonna 1651

KIHLAKUNTA/ Pitäjä	PALKKATILOJEN MÄÄRÄ KOMPPANIOITTAIN									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	EK	YHT:
	2. 7.	3.	6	1.	4.	5.	8.	EK	YHT:	
<i>Vakioitu järj.</i>										
SÄÄKSMÄKI										
Rautalampi	3	3	-	-	2	-	-	1	-	9
Sääksmäki	-	-	-	-	-	-	5	-	-	5
Jämsä	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Längelmäki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pälkäne	-	-	-	7	-	-	-	-	1	8
Kulsiala	-	-	-	3	-	-	2	-	-	5
Saarioinen	-	-	-	-	1	-	6	-	-	7
Kalvola	-	-	-	-	-	-	8	-	-	8
Porras	-	-	-	-	2	-	1	-	-	3
HOLLOLA										
Padasjoki	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2
Sysmä	-	-	14	-	-	6	-	-	-	20
Tuulos	-	-	1	4	-	-	-	-	-	5
Asikkala	-	-	4	1	-	-	-	-	-	5
Hauho	-	-	1	5	-	-	-	-	-	6
Lammi	-	-	2	4	1	-	-	-	-	7
Hollola	-	-	2	-	-	1	-	-	2	5
Uusikylä	-	-	4	1	-	-	-	-	-	5
Tennilä	-	-	2	3	-	-	-	-	1	6
HATTULA										
Hattula	-	-	-	-	-	2	2	-	-	4
Mäskälä	1	1	1	-	3	4	1	-	-	11
Lehijärvi	2	-	-	-	-	2	2	2	-	8
Renko	-	-	-	1	1	9	-	-	-	11
Janakkala	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Loppi	2	-	1	-	1	2	-	-	-	6
Vihti	12	-	2	-	-	1	-	1	-	16
PORVOO										
Porvoo	7	-	-	-	-	1	-	1	-	9
Pernaja	4	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Sipoo	7	3	-	-	2	2	-	20	-	34
Helsinki	1	-	-	-	-	-	-	8	-	9
RAASEPORI										
Espoo	2	5	-	-	7	-	-	1	-	15
Lohja	2	16	-	-	2	-	-	-	-	20
Siuntio	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kirkkonummi	-	-	-	-	4	-	-	2	-	6
Inkoo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karjaa	-	5	-	-	1	-	-	-	-	6
Pohja	-	5	-	-	4	-	-	-	-	9
Tenhola	-	2	-	-	3	-	-	1	-	6
TURUN LÄÄNI										
Perniö	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Nousiainen	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
YHTEENSÄ	44	40	36	29	35	32	27	37	4	284

Lähteet: VA 7002.

Liite 2c. Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin päällystön etuustilojen
(fördelshemman) komppanioittainen pitäjäjako vuonna 1651

KIIHLAKUNTA/ Pitäjä PALKKATILOJEN MÄÄRÄ KOMPPANIOITTAIN										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	EK	YHT:
Vakioitu järj.	2.	7.	3.	6	1.	4.	5.	8.	EK	YHT:
SÄÄKSMÄKI										
Rautalampi	33	8	2	3	-	3	13	17	-	79
Sääksmäki	-	-	-	-	-	-	3	-	-	3
Jämsä	1	7	-	3	-	-	-	-	-	11
Längelmäki	-	-	-	1	1	-	-	-	-	2
Pälkäne	-	-	-	4	2	-	-	-	-	6
Kulsiala	-	-	-	5	6	-	-	-	-	11
Saarioinen	-	1	-	-	1	-	2	2	-	6
Kalvola	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Porras	-	1	-	1	1	-	5	8	-	16
HOLLOLA										
Padasjoki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sysmä	-	-	10	2	1	3	1	-	-	17
Tuulos	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Asikkala	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Hauho	-	-	1	4	-	-	-	-	-	5
Lammi	-	2	3	6	1	-	-	-	-	12
Hollola	1	-	1	-	-	-	1	1	-	4
Uusikylä	2	-	3	-	-	-	-	1	-	6
Tennilä	-	-	1	1	-	-	1	-	-	3
HATTULA										
Hattula	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mäskälä	-	-	-	-	-	8	2	-	-	10
Lehijärvi	1	-	-	-	-	-	-	1	-	2
Renko	-	1	-	-	4	7	3	-	-	15
Janakkala	-	-	-	-	-	3	-	-	-	3
Loppi	2	4	6	-	1	1	-	2	-	16
Vihti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
PORVOO										
Porvoo	4	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Pernaja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sipoo	4	2	-	-	1	-	-	4	-	11
Helsinki	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2
RAASEPORI										
Espoo	-	3	-	-	4	-	-	-	-	7
Lohja	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Siuntio	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kirkkonummi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Inkoo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karjaa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pohja	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Tenhola	-	1	-	-	1	-	-	-	-	2
YHTEENSÄ	48	33	28	30	27	25	31	37	1	260

Lähteet: VA 7002-7003.

LIITE 3. Palkkatilojen koko ja sotilasarvo

Liite 3a. Vapaatilojen (frihemman) jakautuminen sotilasarvottain talon veroluvun (talaria) perusteella vuosina 1639 ja 1651

Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentti 1639								
Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Sotilasarvo</i>								
Kenraali	-	-	-	-	-	-	-	-
Ev.ltn.	-	-	-	-	-	-	-	-
Majuri	-	-	-	1	1	-	2	4
Ratsumest.	-	-	-	1	3	2	1	7
Lutnantti	-	-	1	4	2	4	5	16
Kornetti	-	3	3	8	1	2	2	19
Korporaali	-	4	5	8	3	3	2	25
Saarnaaja	-	-	3	2	-	-	-	5
Kirjuri	-	-	2	3	1	1	-	7
Muonittaja	-	1	2	6	1	2	1	13
Parturi	-	-	-	-	-	-	-	-
Trumpetisti	-	1	2	1	1	1	-	6
Keng.seppä	-	1	1	2	-	-	-	4
Profossi	1	3	3	1	-	-	-	8
Yhteensä	1	13	22	37	13	15	13	114

Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentti 1651								
Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Sotilasarvo</i>								
Eversti	5	6	-	-	-	-	-	11
Ev.ltn.	-	2	2	1	-	1	-	6
Majuri	7	4	-	-	-	-	-	11
Maj.mest.	-	-	-	1	1	-	-	2
Patarumpali	-	-	-	2	-	-	-	2
Ratsumest.	4	7	10	4	3	1	1	30
Lutnantti	3	7	9	5	5	2	2	33
Kornetti	5	1	9	6	5	2	2	30
Korporaali	7	11	10	12	6	5	9	60
Saarnaaja	2	3	2	2	-	2	-	11
Kirjuri	5	3	1	1	3	-	-	13
Muonittaja	2	11	3	2	2	-	2	22
Parturi	6	3	2	2	1	-	-	14
Trumpetisti	4	2	9	4	1	2	-	22
Keng.seppä	-	-	5	-	2	1	-	8
Profossi	2	3	1	-	1	1	1	9
Yhteensä	52	63	63	42	30	17	17	284

Huomautus: Veroluvuksi on otettu talon talariluku suoraan sotilasmaakirjasta.

Lähteet: VA 6998 ja VA 7002.

Liite 3a. – jatkoa: *Etuustilojen (fördelshemman) jakautuminen sotilasarvoit-
tain talon veroluvin perusteella vuonna 1651*

Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentti 1651

Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Sotilasarvo</i>								
Eversti	14	1	-	-	-	-	-	15
Ev.ltn.	9	3	-	-	-	-	-	12
Majuri	6	1	2	-	-	-	-	9
Maj.mest.	-	-	-	-	-	-	-	-
Patarumpali	-	1	-	-	-	-	-	1
Ratsumest.	16	21	5	1	2	-	-	45
Luutnantti	12	13	12	1	-	-	-	38
Kornetti	8	12	5	4	1	-	1	31
Korpraali	14	10	6	6	1	-	-	37
Saarnaaja	6	4	2	-	-	-	-	12
Kirjuri	6	2	3	2	-	-	-	13
Muonittaja	4	4	4	-	-	-	-	12
Parturi	8	-	3	-	-	-	-	11
Trumpetisti	2	3	4	-	-	-	-	9
Keng.seppä ¹	7	1	-	-	-	-	-	8
Profossi	5	1	1	-	-	-	-	7
Yhteensä	117	77	47	14	4	-	1	260

Lähteet: VA 7002.

1 Yksi kengitysseppien kohdalle luokkaan alle 10 talaria merkityistä seitsemästä etuustilasta oli todellisuudessa 17 talarin tila. Koska ko. tila toimi yhden profossin ja kengityssepän yhteisenä palkkatilana, on veromäärä jaettu kahdella ja tila on merkitty 8½ talarin tilana kengitysseppien kohdalle: Vrt. menettelystä viite 2.

Liite 3b. Vapaatilojen (frihemman) jakautuminen sotilasarvoittain talon veroluvun perusteella vuosina 1639 ja 1651

Hämeen jalkaväkirykmentti² 1639

Veroluvut	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Sotilasarvot</i>								
Eversti	-	-	-	1	-	-	-	1
Ev.ltn.	-	-	-	1	-	-	-	1
Majuri	1	1	-	-	-	-	-	2
Kapteeni	1	5	2	-	-	-	-	8
Luutnantti	2	3	2	3	-	-	-	10
Vänrikki	3	3	2	2	-	-	-	10
Vääpeli	3	4	2	-	-	-	-	9
Kersantti	4	3	1	1	-	-	-	9
Kirjuri	2	6	1	-	-	-	-	9
Lippumies	5	3	-	-	-	-	-	8
Muonittaja	5	3	-	-	-	-	-	8
Varusmest.	6	1	1	-	-	-	-	8
Korpraali	26	1	-	-	-	-	-	27
Rumpali	12	-	-	-	-	-	-	12
Yhteensä	70	33	11	8	-	-	-	122
<i>Esikunta</i>								
Majuri	-	-	-	1	-	-	-	1
Maj.mest.	-	-	-	1	-	-	-	1
Rykm.kirj.	1	2	-	-	-	-	-	3
Pappi	-	-	2	2	-	-	-	4
Parturi	-	2	2	-	-	-	-	4
Profossi	-	-	3	1	-	-	-	4
Yhteensä	1	4	7	5	-	-	-	17
KAIKKI YHT.	71	37	18	13	-	-	-	139

Lähteet: VA 6998 ja VA 7002.

- 2 Talojen veroluku osoittaa arvoasteittain tilojen keskimääräisen verokoon ja kunkin esimiehen tilaltansa nauttiman keskimääräisen verotuoton muiden paitsi jalkaväen korpraalien ja rumpalien osalta. Viimeksi mainittujen osalta veroluokitus ilmaisee vain, kuinka paljon kukin korpraali tai rumpali keskimäärin sai tilaltansa verotuloa, koska yksi palkkatila saattoi toimia useamman korpraalin tai rumpalin palkkatilana. Mikäli kaksi taloa annettiin esim. kolmen korpraalin palkkalähteeksi, on veroluokkiin sijoittaminen tapahtunut siten, että talojen yhteenlaskettu veron talarimäärä on jaettu palkkauttajiensa lukumäärällä. Esim. jos meillä oli 5 ja 13 talarin talot ja veroa nauttimassa kolme korpraalia, syntyi yhtälö $(5+13):3 = 6$. Tällöin veroluokkaan -09 sijoitettiin poikkeuksellisesti kaksi taloa. Korpraaleille ja rumpaleille jaettujen tilojen todellinen veroarvo oli siten hieman korkeampi: korpraalien tiloista 13 sijoittui luokkaan alle 10 talaria, 9 luokkaan 10-14 talaria ja 5 luokkaan 15-19 talaria. Rumpaleiden tiloista 7 kuului luokkaan alle 10 talaria ja viisi luokkaan 10-14 talaria. Hänjv:n palkkatilojen veroarvojen mediaani osui siten todellisuudessa luokkaan 10-14, mutta tyyppiarvo luokkaan alle 10 talaria.

Hämeen jalkaväkirykmentti³ 1651

Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Sotilasarvot</i>								
Eversti	1	1	-	-	-	-	-	2
Ev.ltn.	-	1	1	-	-	-	-	2
Majuri	-	1	1	-	-	-	-	2
Kapteeni	2	3	5	-	-	-	-	10
Luutnantti	3	5	3	2	-	-	-	13
Vänrikki	2	1	5	2	-	-	-	10
Vääpeli	1	6	2	1	-	-	-	10
Kersantti	4	3	3	-	-	-	-	10
Kirjuri	2	7	-	1	-	-	-	10
Lippumies	3	4	1	1	-	-	-	9
Muonittaja	4	4	-	-	-	-	-	8
Varusmest.	3	5	1	-	-	-	-	9
Korporaali	27	3	1	-	-	-	-	31
Rumpali	14	1	-	-	-	-	-	15
Yhteensä	66	45	23	7	-	-	-	141
<i>Esikunta</i>								
Majuri	-	-	-	1	-	-	-	1
Maj.mest.	-	2	-	-	-	-	-	2
Rykm.kirj.	-	-	1	-	-	-	-	1
Pappi	-	-	1	2	-	-	-	3
Parturi	-	-	4	-	-	-	-	4
Profossi	2	1	1	-	1	-	-	5
Yhteensä	2	3	7	3	1	-	-	16
KAIKKI YHT.	68	48	30	10	1	-	-	157

3 Talojen veroluku osoittaa arvoasteittain tilojen keskimääräisen verokoon ja kunkin esimiehen tilaltansa nauttiman keskimääräisen verotuoton muiden paitsi jalkaväen korpraalien ja rumpalien osalta. Viimeksi mainittujen osalta veroluokitus ilmaisee vain, kuinka paljon kukin korpraali tai rumpali keskimäärin sai tilaltansa verotuloa, koska yksi palkkatila saattoi toimia useamman korpraalin tai rumpalin palkkatilana. Korpaaleille ja rumpaleille yhteisesti jaettujen tilojen veroarvo oli todellisuudessa hieman korkeampi: korpraalien tiloista 15 sijoittui luokkaan alle 10 verotalaria, 10 luokkaan 10-14 talaria, 6 luokkaan 15-19 talaria. Rumpaleiden tiloista 7 kuului luokkaan alle 10 talaria, 6 luokkaan 10-14 talaria, 1 luokkaan 15-19 talaria ja 1 luokkaan 20-24 talaria. Todellisuudessa HämJv:n palkkatilojen veroarvojen mediaani ja typpi-arvo osuivat siten molemmat luokkaan 10-14 talaria.

LIITE 4. *Esimiesten omien vapaatilojen koko sotilasarvoittain*

Liite 4a. *Esimiesten omien⁴ vapaatilojen jakautuminen sotilasarvoittain talon veroluvin perusteella*

Hämeen jalkaväkirykmentti vuonna 1639

Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Sotilasarvo</i>								
Eversti	-	-	-	-	-	-	-	-
Ev.ltn.	-	-	-	-	-	-	-	-
Majuri	-	-	-	-	-	-	-	-
Kapteeni	-	-	-	-	-	-	-	-
Luutnantti	-	-	1	2	-	-	-	3
Vänrikki	-	-	-	-	-	-	-	-
Vääpeli	-	1	1	-	-	-	-	2
Kersantti	1	-	-	-	-	-	-	1
Kirjuri	-	-	-	-	-	-	-	-
Lippumies	-	-	-	-	-	-	-	-
Muonittaja	1	1	-	-	-	-	-	2
Varusmest.	-	-	-	-	-	-	-	-
Korpraali	2	1	-	-	-	-	-	3
Rumpali	-	-	-	-	-	-	-	-
Yhteensä	4	3	2	2	-	-	-	11
<i>Esikunta</i>								
Majuri	-	-	-	-	-	-	-	-
Maj.mest.	-	-	-	-	-	-	-	-
Rykm.kirj.	-	-	-	-	-	-	-	-
Pappi	-	-	-	-	-	-	-	-
Parturi	-	-	-	-	-	-	-	-
Profossi	-	-	-	-	-	-	-	-
Yhteensä	4	3	2	2	-	-	-	-
KAIKKI YHT.	4	3	2	2	-	-	-	11

Vuoden 1651 sotilasmaakirjaan Hämeen jalkaväkirykmentin päällystölle ei merkitty omia vapaatiloja palkkalähteiksi.

Lähteet: VA 6998.

4 Omalla tilalla tarkoitetaan vain esimiehen henkilökohtaisesti omistamaa tilaa, sen sijaan isän, vaimon (perintötilat) ja appivanhempien tiloja ei ole luettu tähän ryhmään.

Liite 4b. Esimiesten omien vapaatilojen jakautuminen sotilasarvoittain talon veroluvun perusteella vuosina 1639 ja 1651

Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentti vuonna 1639

Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Sotilasarvo</i>								
Kenraali	-	-	-	-	-	-	-	-
Ev.ltn.	-	-	-	-	-	-	-	-
Majuri	-	-	-	-	-	-	1	1
Maj.mest.	-	-	-	-	-	-	-	-
Ratsumest.	-	-	-	1	1	1	-	3
Luutnantti	-	-	-	2	1	2	4	9
Kornetti	-	1	1	1	-	1	1	5
Korpraali	-	3	2	5	1	2	1	14
Saarnaaja	-	-	-	-	-	-	-	-
Kirjuri	-	-	2	1	1	-	-	4
Muonittaja	-	-	1	4	1	-	1	7
Parturi	-	-	-	-	-	-	-	-
Trumpetisti	-	-	1	-	-	-	-	1
Keng.seppä	-	-	-	-	-	-	-	-
Profossi	1	2	2	1	-	-	-	6
Yhteensä	1	6	9	15	5	6	8	50

Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentti vuonna 1651

Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Sotilasarvo</i>								
Eversti	-	-	-	-	-	-	-	-
Ev.ltn.	-	-	-	-	-	-	-	-
Majuri	-	-	-	-	-	-	-	-
Maj.mest.	-	-	-	-	-	-	-	-
Patarumpali	-	-	-	-	-	-	-	-
Ratsumest.	-	-	-	-	-	-	-	-
Luutnantti	-	-	1	1	1	-	1	4
Kornetti	-	-	2	2	-	-	1	5
Korpraali	-	-	2	3	1	2	6	14
Saarnaaja	-	-	-	-	-	-	-	-
Kirjuri	-	-	-	-	-	-	-	-
Muonittaja	-	2	-	-	1	-	-	3
Parturi	-	-	-	-	-	-	-	-
Trumpetisti	-	-	-	-	-	-	-	-
Keng.seppä	-	-	1	-	1	-	-	2
Profossi	-	2	-	-	1	1	-	4
Yhteensä	-	4	6	6	5	3	8	32

Lähteet: VA 6998 ja VA 7002.

LIITE 5. Päälystön vapaa- ja etuustilojen jakautuminen komppanioittain talon veroluvin perusteella vuosina 1639 ja 1651

Hämeen jalkaväkirykmentin vapaatilat 1639

Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Komppania</i>								
I Everstin	6	1	2	3	-	-	-	12
II Ev.ltn.	14	4	-	1	-	-	-	19
III Majurin	18	3	-	-	-	-	-	21
IV Mjm. ⁵	7	7	1	-	-	-	-	15
V Kapt.	5	7	1	1	-	-	-	14
VI Kapt.	6	3	2	1	-	-	-	12
VII Kapt.	3	4	4	1	-	-	-	12
VIII Kapt.	11	4	1	1	-	-	-	17
EK ⁶	1	4	7	5	-	-	-	17
Yhteensä	71	37	18	13	-	-	-	139

Hämeen jalkaväkirykmentin vapaatilat 1651

Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Komppania</i>								
I Everstin	3	7	4	-	-	-	-	14
II Ev.ltn.	14	3	2	-	-	-	-	19
III Majurin	7	6	3	-	-	-	-	16
IV Kapt.	5	3	4	2	-	-	-	14
V Kapt.	7	4	2	1	-	-	-	14
VI Kapt.	9	11	-	-	-	-	-	20
VII Kapt.	3	3	3	3	-	-	-	12
VIII Kapt.	7	5	3	1	-	-	-	16
IX Kapt.	7	7	2	-	-	-	-	16
EK	2	3	7	3	1	-	-	16
Yhteensä	64	52	30	10	1	-	-	157

Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin vapaatilat 1639

Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Komppania</i>								
I Kenraalin	-	2	1	6	-	3	-	12
II Ev.ltn.	-	-	7	4	-	-	1	12
III Majurin	-	1	-	8	6	2	3	20
IV RM. ⁷	1	2	4	2	1	3	2	15
V RM.	-	-	4	7	2	1	4	18
VI RM.	-	1	2	3	3	4	3	16
VII RM.	-	4	3	4	-	-	-	11
VIII RM.	-	3	1	3	1	2	-	10
Yhteensä	1	13	22	37	13	15	13	114

Lähteet: VA 6998 ja VA 7002.

- 5 Majoitusmestari johti vielä v. 1639 omaa komppaniaa, mutta vuosisadan puolivälissä majoitusmestarin tehtävät erotettiin komppanianpäällikön tehtävistä, ja virka painui rankiasteikossa kapteenin ja luutnantin virkojen väliin: KrA, rullor 1639-51; Wirilander 1950, 20-22.
- 6 Esikunnan vapaatiloihin on laskettu sotilasmaakirjoissa erityisesti rykmentinupseereiden vapaatilat (majurin, majoitusmestarin, rykmentinkirjurin, pappien ja profossien).
- 7 Komppanioita IV-VIII johtivat ratsumestarit.

Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin vapaatilat 1651

Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Komppania</i>								
I Everstin	12	16	6	5	2	1	2	44
II Ev.ltn.	12	13	8	2	2	2	1	40
III Majurin	11	4	9	5	4	1	2	36
IV RM.	1	2	6	4	8	2	6	29
V RM.	6	9	8	3	4	4	1	35
VI RM.	2	5	10	6	3	3	3	32
VII RM.	1	2	6	10	4	2	2	27
VIII RM.	7	12	10	4	2	2	-	37
EK ⁸	-	-	-	3	1	-	-	4
Yhteensä	52	63	63	42	30	17	17	284

Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentin etuustilat 1651

Veroluokat	-09	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-	Yht.
<i>Komppania</i>								
I Everstin	38	9	1	-	-	-	-	48
II Ev.ltn.	14	11	6	2	-	-	-	33
III Majurin	14	5	5	3	-	-	1	28
IV RM.	7	16	5	2	-	-	-	30
V RM.	5	9	10	2	1	-	-	27
VI RM.	4	5	11	3	2	-	-	25
VII RM.	14	8	7	1	1	-	-	31
VIII RM.	21	13	2	1	-	-	-	37
EK ⁹	-	1	-	-	-	-	-	1
Yhteensä	117	77	47	14	4	-	1	260

8 Esikuntahenkilöstön vapaatiloihin on luettu erilliset rykmentinupseereiden palkkaukseen varatut vapaatilat majoitusmestarille ja patarumpalille ("puukslagare"): VA 7002, 237.

9 Patarumpali Gummundh Grijsin palkkaukseen varattu etuustila: VA 7002, 237.

Palkkatilajärjestelmän jatkuvuuden tutkimisella on tarkoitus selvittää, pysyivätkö rykmenttien vuoden 1639 palkkatilat rykmenteillä sotilasmaakirjan tarkastuksesta toiseen. Tarkoitukseni on myös selvittää pysyivätkö tilat määrättyjen virkojen käytössä, kuten oli tarkoitus,¹⁰ tai muuttuiko tilojen käyttöluonne esimerkiksi ratsu- ja hevosilasta (frihemman) vuosipalkkatilaksi (fördelshemman).

Vuosittaisissa sotilasmaakirjoissa on lueteltu rykmenteittäin ja komppanioittain esimiesten nimet ja virka-asema, palkkalähteinä olleiden tilojen isäntien, kylien ja pitäjien nimet sekä tarkat tiedot tilojen veroluvuista ja veromääristä. Tilojen jatkuvuus sotalaitoksen palkkalähteinä voidaan varmistaa hyvin pitkälle näiden tietojen avulla.

Mahdollisimman luotettavan kuvan saamiseksi olen seulonut aineiston useammalla menetelmällä: ensimmäisessä vaiheessa vertasin esimiesten nimien säilymistä maakirjoissa vuodesta toiseen,¹¹ ja koetin sitä kautta selvittää tilojen säilymistä rykmenttien käytössä. Toisessa vaiheessa vertasin kylännimien, pitäjien ja tilan haltijaksi merkittyjen isäntien nimien yhteensopivuutta ja toistumista vuosien 1639-1651 sotilasmaakirjoissa.¹²

Kolmannessa vaiheessa pyrin vielä eliminoimaan tapaukset, joissa sotilaspalkkatila vain näennäisesti katosi kirjanpidosta esimerkiksi sukupolvenvaihdoksen yhteydessä. Tämä oli mahdollista vertailemalla maakirjoissa esiintyneiden tilanomistajien patronyymisiä nimiä aikaisempien maakirjojen tilanomistajien ristimänimiin.¹³ Tämän jälkeen oli vielä verrattava täsmäsivätkö tiedot siihen pitäjään ja kylännimeen, jossa etsittävän tilan olisi pitänyt sijaita. Lisäksi kiinnitin huomiota mahdollisiin tilansiirtoihin veljeltä toiselle sekä tilojen keskinäisiin verolukuihin ja -yksiköihin.¹⁴

Veroluvut ja -yksiköt ovat oivia apuvälineitä selvitettäessä rykmenttien palkkalähteiden jatkuvuutta, koska ne säilyivät hämmästyttävän muuttumattomina vuodesta toiseen – usein jopa lehmälukua myöten. Peräti 20 tilan veroyksiköt

10 Jutikkala 1957, 237.

11 Henkilönimistössä saattoi tapahtua kesken tutkimusjakson huomattavia muutoksia sukunimien käyttöönottamisen, aateloinnin tai kirjurin mieltymysten ja nimien korvakuulolta kirjoittamisen mukaan. Henkilöhaku nimen perusteella ei siten takaa aina yksilön löytymistä, vaikka hän olisi pysynyt tutkimusjoukossa koko tarkasteluajan. Työni kannalta on otollista, että tutkimusjoukko on suurelta osin sama kuin pro gradu -tutkielmassani, ja tarpeelliset nimistön tarkistukset on pystytty suorittamaan pääosin jo siinä yhteydessä: vrt. Pylkkänen (TuYHIL) 1989, 19-22.

12 Vertailu edellyttää paikannimien ja henkilönimien vakioimista tiettyyn muotoon (esim. kaikki Mats Olsson -nimiset ovat Matti Olavinpoikia eivätkä sekaisin Olavin- ja Ollinpoikia jne.).

13 Esim. jos Hattulan kihlakunnan Vihdin pitäjän Vanjärvellä piti tilaa Mikko Heikinpoika v. 1640, niin kävin läpi kaikki Hattulan Vanjärvellä v:n 1639 sotilasmaakirjassa mainitut Heikinimiset tilanhaltijat.

14 Esim. VA 6998, 11-; VA 7002, 187-: Tuuloksen (myöh. Hauhon) Rukkoilassa oli v. 1639 Jaakko Sipinpojan viljelemä HämUmRvR:n palkkatila ja v. 1651 saman tilan isännäksi mainittiin Tapani Sipinpoika (siis potentiaalinen veli). Tällaisenaan tieto on kuitenkin vielä epävarma, mutta kun tarkastelemme viidestä erillisestä veroyksiköstä muodostunutta tilan verolukua niin huomaamme että nekin olivat keskenään samoja. Tämän perusteella voimme päätyä tulkintaan, että kyseessä olivat todennäköisesti veljekset sekä yksi ja sama tila.

ja veroluvut Hämeen-Uudenmaan ratsuväen käytössä vuosina 1639-51 olleista samoina säilyneistä 27-31 vapaatilasta pysyivät täysin muuttumattomina ja kuudessa tapauksessa muutokset olivat hyvin vähäisiä koskien joko karjamäärää, manttaalilukua tai äyirilukua muiden tunnuslukujen säilyessä entisellään.¹⁵

Hämeen jalkaväen osalta veroyksikköjen arvoja ei ole vuoden 1639 osalta voitu käyttää apuna palkkatilan jatkuvuuden toteamiseen, koska palkkatilojen tuotot ilmaistiin tällöin vain viljatynnyreinä ja kappoina. Vertailu on mahdollista vuodesta 1640 alkaen, jolloin Hämeen jalka- ja ratsuväen veroyksiköt yhtenäistettiin.¹⁶ Esimerkiksi Hämeen jalkaväen kersantti Martti Markunpojan kuoltua vuonna 1643 hänen leskensä nautti armovuoden palkan edesmenneen miehensä omalta vapaatilalta. Vuonna 1645 tilaa viljeli todennäköisesti Martti Markunpojan veli, koska kersantin viran palkkalähteenä oli tismalleen samat veroluvut omannut Antti Markunpojan tila samasta Tuuloksen pitäjän Puutikkalan kylästä kuin aiemminkin.¹⁷

Käyttämäni metodi mahdollistaa sotilasmaakirjoissa tarkastelujaksosta toiseen mukana pysyneiden tilojen vähimmäismäärän ja todettavissa olevan enimmäismäärän selvittämisen.¹⁸ Pelkän patronymisen nimistövertailun kautta sotilasmaakirjoista toiseen löydettävien sotaväen palkkatilojen määrä ei sellaisenaan ole täysin luotettava, koska samassa kylässä oli hyvin usein pari kolmekin ”Matti Matinpoikaa”.

-
- 15 VA 7002; VA 6998: Karjalukujen pysyminen vakiona vuodesta toiseen herättää epäilemään lähteiden syntyluonnetta. Toisaalta tilojen toimintaedellytysten voi ajatella, ehkä mieslukua lukuunottamatta, pysyneen tarkastelujakson aikana suhteellisen muuttumattomina: sotajakson aikana työvoimasta oli pula ja uusia niittyjä tai peltoja ei ehkä ollut mahdollista raivata ja ottaa käyttöön, vaan oli tultava toimeen olemassa jo olevilla. Toisaalta ei varmasti mieluusti vähennetty kerran saavutettua karjamäärää, vaan katsottiin rehua saatavan vuodesta toiseen suunnilleen sama määrä ja pidettiin karjaluku sen mukaisena (kirjoittajan huomautus); Jutikkala 1957, 214-216: Vuotuisia veroja osoittavat maakirjojen veroluvut jähmettyivät muuttumattomiksi 1600-luvun kuluessa. Vuosisadan jälkipuoliskolla ei enää pidetty kirjaa lehmien määrästä, vaan jokaisen talon veroperusteeksi vakiintui teoreettinen, muuttumaton lehmäluku.
- 16 VA 7002, 256- ja VA 6998, 53-: Muutos HämJv:n veroluviissa; VA 7002, 166- ja VA 6998, 2-; Veroyksiköt pysyivät v:sta 1640 alkaen koko tarkastelujakson samoina ottamatta lukuun veroyksikköjen nimityksissä esiintynyttä pitäjittäistä vaihtelua: taloluvut ja karjaluvut olivat käytössä joka puolella, mutta äyiriluvun sijasta voitiin käyttää termejä veromarkka tai verokynnärä, nokkaveroa (neb) vastasi jousivero (båg) ja vanha manttaali (gml) korvattiin ajan myötä manttaalilla (Mtal): Vrt. KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-52.
- 17 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1643, 132; 1644, 140; 1645, 136.
- 18 Aukoton ei tämäkään menetelmä ole: jos tila esim. poistui autoitumisen vuoksi sotilasmaakirjoista ja tuli täysin uuden omistajan nimissä takaisin sotilasmaakirjoihin, on tällaisen tilan samaksi osoittaminen hyvin työlästä.

LIITE 7. PALKAT JA ARVOASTE VUOSINA 1639-1651

Ratsuväen vuosipalkat (talaria)

Arvoaste	1639	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	51
Kenr./Eversti	240	240	240	240	240	240	..	240	240	240	240	240
Everstiluutn.	240	240	240	240	240	240	..	240	240	240	240	240
Majuri	240	240	240	240	240	240	..	240	240	240	240	240
Maj.mestari	240	240	240	240	240	240	..	240	240	240	240	240
Ratsumestari	240	240	240	240	240	240	..	240	240	240	240	240
Lutnantti	240	120	120	120	120	120	..	120	120	120	120	120
Kornetti	120	120	120	120	120	120	..	120	120	120	120	120
Korpraali	40	40	40	40	40	40	..	40	40	40	40	40
Saarnaaja	30	30	30	30	30	30	..	30	30	30	30	30
Kirjuri	40	40	40	40	40	40	..	40	40	40	40	40
Muonittaja	30	30	30	30	30	30	..	30	30	30	30	30
Parturi	30	30	..	30	30	30	..	30	..	30	30	30
Trumpetisti	15	15	15	15	15	15	..	15	15	22	22	60
Keng.seppä	15	15	15	..	15	15	15	15	15
Profossi	30	30	30	30	30	30	..	30	30	15	15	15
Ratsumies	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ratsuväen ratsukkojen lukumäärä sotilasarvoittain ja niistä maksettava korvaus (vapaatilojen veroista tai rahassa)

Arvoaste	Hevosia (lkm.)	Talaria
Kenr./Eversti	4	120
Everstiluutn.	4	120
Majuri	4	120
Maj.mest.	4	120
Ratsumestari	4	120
Lutnantti	3	90
Kornetti	3	90
Korpraali	2	60
Saarnaaja	1	30
Kirjuri	1	30
Muonittaja	2	60
Parturi	1	30
Trumpetisti ¹⁹	1	30
Keng.seppä	1	30
Profossi	1	30
Ratsumies	1	30

Huomautus: Rahapalkat ja viljaylläpito eivät käytännössä aina kirjaimellisesti vastanneet esitettyjä summia, vaan rahapalkka korvattiin osaksi ylimääräisenä viljana ja viljaylläpito rahana.

Lähteet: KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1640-51; VA 6998; Ratsumiesten ja nihtien osalta ks. m. SRA, M 919: Till 1644 Ordinantien.

19 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1651:II, 244: Trumpetistille kuului v:sta 1651 alkaen 2 ratsua ja hän sai ratsukorvausta 60 talaria.

Ratsuväen esimiesten ja ratsumiesten ohjeellinen kokonaispalkka vuosina 1639-1651 (talarcina) ilman ylimääräisiä palkkoja:

	Hevosia	Ratsukorvaus	Vuosipalkka	Yht.
Eversti	4	120	240	360
Everstiluutn.	4	120	240	360
Majuri	4	120	240	360
Majoitusmestari	4	120	240	360
Ratsumestari	4	120	240	360
Luutnantti	3	90	120	210
Kornetti	3	90	120	210
Korpraali	2	60	40	100
Kirjuri	1	30	40	70
Muonittaja	2	60	30	90
Saarnaaja	1	30	30	60
Parturi	1	30	30	60
Profossi ²⁰	1	30	30	60
Trumpetisti ²¹	1	30	15	45
Kengitysseppä	1	30	15	45
Ratsumies	1	30	-	30

Jalkaväen vuosipalkkoihin varattujen vapaatilojen ohjeelliset verotuotot (wiss ja owiss: vakinainen vero lisätynä salpietariavulla – talaria)

Arvoaste	1639	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	51
Eversti	24	24	24	24	24	24	25	25	25	25	25	25
Everstiluutn.	24	24	24	24	24	24	25	25	25	25	25	25
Majuri	24	24	24	24	24	24	25	25	25	25	25	25
Maj.mestari	24	24	24	24	24	24	25	25	25	25	25	25
Kapteeni	24	24	24	24	24	24	25	25	25	25	25	25
Luutnantti	18	18	18	18	18	18	19	19	19	19	19	19
Vänrikki	18	18	18	18	18	18	19	19	19	19	19	19
Vääpeli	14	14	14	14	14	14	15	15	15	15	15	15
Kersantti	14	14	14	14	14	14	15	15	15	15	15	15
Kirjuri	14	14	14	14	14	14	15	15	15	15	15	15
Lippumies	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
Muonittaja	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
Varusmest.	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
Korpraali	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Rumpali	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Nihti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2¼
Jalkaväen esikuntahenkilöstö:												
Majuri	24	24	24	24	24	24	25	25	25	25	25	25
Maj.mestari	24	24	24	24	24	24	25	25	25	25	25	25
Rykm.pappi	24	24	24	20	20	..	21	21	21	21	21	21
Mieh.pappi	20	20	20	18	18	..	19	19	19	19	19	19
Rykm.kirj.	16	16	16	16	17	17	17	17	17	17
Rykm.part.	16	16	16	16	17	17	17	17	17	17
Part.kis.	16	16	16	16	17	17	17	17	17	17
Rykm.prof.	16	16	16	16	17	17	17	17	17	17
Mieh.prof.	16	16	16	16	17	17	17	17	17	17

20 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1648, 191; 1649, 268; 1651:II, 244: Profossi sai vuosien 1648, 1649 ja 1651 maakirjojen mukaan vuosipalkkaa 15 talaria entisen 30 sijasta, ja kokonaispalkka laski siten 45 talariin.

21 KrA, RRPB (Tav.-Nyl. län) 1648, 191; 1649, 268; 1651:II, 244: Trumpetisti sai v.na 1648-49 vuosipalkkaa 30 talaria ja ratsukorvauksen, jolloin kokonaispalkka nousi 60 talariin. V. 1651 trumpetistille kuului 2 ratsua eli 60 talarin ratsukorvaus sekä 60 talarin vuosipalkka, joten trumpetistin kokonaispalkka nousi 120 talariin.

Jalkaväen ohjeellinen viljaylläpito (tynnyriä)

Arvoaste	1639	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	51
Eversti	32	..	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
Everstiluutn.	32	..	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
Majuri	32	..	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
Maj.mestari	32	..	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
Kapteeni	32	..	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
Luutnantti	12	..	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
Vänrikki	12	..	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
Vääpeli	5	..	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Kersantti	5	..	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Kirjuri	5	..	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Lippumies	4	..	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Muonittaja	4	..	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Varusmest.	4	..	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Korporaali	3	..	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Rumpali	2	..	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Nihti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	?	-
Rykmentin esikuntahenkilöstö												
Majuri	32	..	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
Maj.mestari	32	..	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
Rykm.pappi	14	..	14	14	14	14	14	14	14	14	14	30
Mieh.pappi	10	..	10	10	10	10	10	10	10	10	10	21
Rykm.kirj.	8	..	8	8	8	8	8	8	8	8	8	15
Rykm.part.	8	..	8	8	8	8	8	8	8	8	8	24
Part.kis.	8	..	8	8	8	8	8	8	8	8	8	24
Rykm.prof.	8	..	8	8	8	8	8	8	8	8	8	10
Mieh.prof.	8	..	8	8	8	8	8	8	8	8	8	5

Huomautus: Tynnyri viljaa vastasi jotakuinkin 2¼ talaria.

Jalkaväen esimiesten kokonaispalkka 1639-1651 (talareina) ilman ylimääräisiä palkkoja eli maakirjojen mukainen vuosipalkka²²

Arvoaste	1639	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	51
Eversti	96		97	97	97	97	97	97	97
Everstiluutn.	96		97	97	97	97	97	97	97
Majuri	96		97	97	97	97	97	97	97
Maj.mestari	96		..	97	97	97	97	97	97
Kapteeni	96		97	97	97	97	97	97	97
Luutnantti	45		46	46	46	46	46	46	46
Vänrikki	45		46	46	46	46	46	46	46
Vääpeli	25		26	26	26	26	26	26	26
Kersantti	25		26	26	26	26	26	26	26
Kirjuri	25		26	26	26	26	26	26	26
Lippumies	18		18	18	18	18	18	18	18
Muonittaja	18		18	18	18	18	18	18	18
Varusmest.	18		18	18	18	18	18	18	18
Korpraali	12		13	13	13	13	13	13	13
Rumpali	9		9	9	9	9	9	9	9

Rykmentin esikuntahenkilöstö

Majuri	96		97	97	97	97	97	97	97
Maj.mestari	96		97	97	97	97	97	97	97
Rykm.pappi	55		53	53	53	53	53	53	53
Mich.pappi	42		42	42	42	42	42	42	42
Rykm.kirj.	34		35	35	35	35	35	35	35
Rykm.part.	34		35	35	35	35	35	35	35
Part.kis.	34		35	35	35	35	35	35	35
Rykm.prof.	34		35	35	35	35	35	35	35
Mich.prof	34		35	35	35	35	35	35	35

Jalkaväen nihtien ja katselmusrenkien vuosipalkka²³ = 1½ talaria tai tynnyri viljaa tai 1/8 tilan verotuotto, joka oli reilut 2 talaria.

Ratsuväen rykmentinupseereiden ylimääräiset palkat (talaria) vuosina 1639-1651.

Kenraali/Eversti	1500
Everstiluutnantti	750
Majuri	240
Majoitusmestari	160
Rykmentinkirjuri	80
Patarumpali ²⁴	120

22 Muodostui tavallisimmin vapaatilojen verotuotoista, voutien rahasuorituksista, vilja-ylläpidosta tai sen reaalisesta raha-arvosta ja salpietariavusta.

23 Ks. m. Viljanti 1935, 39; Ågren 1989, 146.

24 KrA, RRPB (Tav-Nyl. län) 1649; 1651:II, 145, 244; Patarumpalin virka otettiin käyttöön HämUmRv:ssä v. 1651. Patarumpali sai ylimääräistä palkkaa 120 talarin edestä.

Jalkaväen rykmentinupseereiden ylimääräiset palkat (talaria) vuosina 1639-1651

Eversti	1500
Everstiluutnantti	750

Rykmentin palkkakulut (V. 1644) kotimaassa:

Ratsuväki²⁵

1 komppania	a ⁷ 5 305 talaria, joten
8 komppaniaa	= 42 440 talaria
Rykmentinupseerit	= 2 730 talaria
Yhteensä:	= 45 170 talaria

Jalkaväki²⁶

1 komppanian päällystö	á 426 talaria, joten
8 komppanian päällystö	= 3 408 talaria
1 komppanian miehistö	á 195 talaria, joten
8 komppanian miehistö	= 1 560 talaria
Rykmentinupseerit	= 464 talaria
Eversti ja everstiluutnantti	= 2 250 talaria
Yhteensä:	= 7 682 talaria

-
- 25 Laskelma on tehty ratsuväen osalta liitteen 7 perusteella laskemalla yhteen komppanian päällystövirkojen vuosipalkat ja ratsukorvaukset sekä miehistön 125 ratsukon verovapaus a⁷ 30 tal. Ratsumestarista–kengitysseppään kutakin virkaa oli yksi kappale/komppania ottamatta lukuun korpraaleita, joita oli komppaniassa 3 ja trumpeteja, joita oli komppaniassa 2. Rykmentin osalta summa on kerrottu komppaniamäärän mukaisesti kahdeksalla. Lisäksi mukaan on laskettu rykmentinupseereiden ylimääräinen palkka.
- 26 Rykmentin kokonaispalkkaus on selvitetty liitteen 7 perusteella laskemalla yhteen kunkin komppanian esimiesten kokonaispalkka kapteenista-nihteihin ja katselmusrenkeihin. Päällystön virkojen määrä yhdessä komppaniassa oli 18. Muita päällystövirkoja oli komppaniassa yksi, mutta korpraaleita kuusi ja soittajia kolme. Nihtejä oli komppaniassa 126 ja katselmusrenkejä 4. Laskelmassa katselmusrenkit on yhdistetty nihteihin. Lisäksi laskelmaan on otettu everstin ja everstiluutnantin ylimääräiset palkat.

LIITE 8. Kentällä ja varuskunnissa olleen kotimaisen jalka- ja ratsuväen kuukausipalkat vuonna 1644

Kotimaisen ratsuväen kuukausipalkat:

Arvoaste	Palkka		Virkojen määrä kompaniassa
	Tal	Äyriä	
Ratsumestari	36	-	1
Luutnantti	18	-	1
Kornetti	18	-	1
Korpraali	10	16	3
Saarnaaja	6	-	1
Muonittaja	6	-	1
Kirjuri	6	-	1
Parturi	4	16	1
Kengitysseppä	4	16	1
Profossi	4	16	1
Trumpetisti	3	-	2

Ratsujen ylläpitoa varten maksettiin ratsumiehille ja kaikille esimiehille lisäksi kuukausittain:

Tehtävä	Korvaus		Ratsujen määrä kompaniassa
	Tal	Äyriä	
Ratsumies	4	16	100
Esimies	4	16	25

Rykmentinupseereille maksettiin lisäksi hevosten ylläpitämiseksi (med sin hästars förbättr.):

Arvoaste	Korvaus		Virkojen määrä rykmentissä
	Tal	Äyriä	
Eversti	69	-	1
Everstiluutnantti	45	-	1
Majuri	30	-	1
Majoitusmestari	18	-	1
Rykmentinkirjuri	9	-	1
Rykmentinparturi	9	-	1

Jokaista ratsuhevosta kohti tuli edellisten lisäksi jakaa kuukausittain tynnyri kauraa tai rehua ja kuorma heiniä.

RATSUVÄEN KUUKAUSIPALKAT YHTEENSÄ:

1 kompanian kuukausipalkat	a ³ 703½ talaria, joten
8 kompanian kuukausipalkat	= 5 628 talaria
Rykmentinupseereiden korvaus	= 180 talaria
Ratsurykmentin kuukausipalkat	= 5 808 talaria

Lähteet: SRA, M 919: Till 1644 Ordinantien... . Swänske landz ryttares månatz löning när dhe ähra i fällth och guarnison; V:n 1636 ratsuväen palkkasääntö vastaa tässä esitettyä: vrt. Braunerhjelm 1913, 15, 18; Vrt. arvoasteiden tunnistamisen osalta Lappalainen 1975, 165 ja KrA, rullor 1632-1660.

Kentällä ja varuskunnissa olleen kotimaisen jalkaväen kuukausipalkat vuonna 1644

Kotimaisen jalkaväen kuukausipalkat:

Arvoaste	Palkka		Virkojen määrä komppaniassa
	Tal	Äyriä	
Kapteeni	18	-	1
Luutnantti	10	16	1
Vänrikki	10	16	1
Vääpeli	4	16	1
Kersantti	4	16	1
Kirjuri	3	24	1
Lippumies	3	24	1
Muonittaja	3	24	1
Varusmestari	3	24	1
Korporaali	3	12	6
Rumpali	3	-	2
Piipari	3	-	1
Sotamies	2	8	126
Katselmusrenki	2	8	4

Rykmentinupseereille maksettiin lisäksi:

Arvoaste	Palkka		Virkojen määrä rykmentissä
	Tal	Äyriä	
Majuri	18	-	1
Majoitusmestari	18	-	1
Rykmentinpastori	12	-	1
Rykmentinkirjuri	6	24	1
Rykmentinparturi	6	24	1
Rykmentinprofossi	6	24	1
Sotilaspappi	7	16	2
Parturin kisälli	4	16	3
Michistön profossi	4	16	3
Sotaoikeuden kirjuri	4	16	1
Sotaoikeuden vääpeli	4	16	1

JALKAVÄEN KUUKAUSIPALKKA YHTEENSÄ:

1 komppanian kuukausipalkat	a ^o 384¼ talaria, joten
8 komppanian kuukausipalkat	= 3 078 talaria
Rykmentinupseereiden korvaus	= 119¼ talaria
Jv-rykmentin kuukausipalkat	= 3 197¼ talaria

Huomautus: Osa jalkaväen aliupseereiden, alemman päällystön ja miehistön kuukausipalkasta voitiin korvata jakamalla heille mm. leipää, olutta, jauhoja ja ryynejä, kuivattua kalaa ja lihaa, voita ja suolaa.

Lähteet: SRA, M 919: Till 1644 Ordinantien... . Swänske knechternas månads löning i fält och guarnison. Katselmusrenkejä ei rykmenttien vahvuusluetteloista yleensä löydy, vaikka heidät mainitaan v:n 1644 palkkaohjeessa; Till 1644 Ordinantien... . Knechternas månads löning när proviantedt ähr kortatt af undher officerer; Vrt. arvoasteiden tunnistamisen osalta Lappalainen 1975, 165 ja KrA, rullor 1632-1660.

LIITE 9. Terminologiaa – mikä vanhempi jakolaitos (det äldre indelningsverket) oli?

1. Ongelmallinen ”indelningsverket”-käsite

Jakolaitos eli sotaväen palkkauksen ja ylläpidon sitominen maahan voidaan ymmärtää laajasti ottaen ainakin kolmella eri tavalla: 1) Sotaväki sai ylläpitonsa sille osoitettujen tilojen veroista ilman että sotilaat itse viljelivät maata. 2) Sotaväki sai toimeentulonsa sille luovutetun maan verovapauksina, ja sotilaat itse viljelivät heille jaettuja tiloja rauhan aikana. 3) Sotilaiden rekrytointi oli eräänlainen maahan kohdistuva vero, jolloin aina tiettyjen tilojen oli pysyvästi huolehdittava sotilaiden ylläpidosta. Viimeksi mainittu toteutui täydessä mitassa vasta nuoremman jakolaitoksen aikana.

Jakolaitosta on näin ollen perusteltua tarkastella kahdesta eri näkökulmasta, jotka ovat sotaväen palkkaus- ja ylläpito sekä rekrytointi.²⁷ Ruotsalaista termiä *indelningsverket* onkin käytetty tarkoittamaan 1680-luvulla toteutettua *ruotujakolaitosta* ja *veropalkkalaitosta*, jotka yhdessä muodostivat *määräjakolaitoksen*.

Ruotujakolaitos käsitti lähinnä jalkaväen vakinaisen sotamiehenpidon, joka oli järjestetty maakunnallisten rykmenttien aluejärjestelmäksi. Vakinaisen sotamiehenpidon mukaisessa rekrytoinnissa on vielä tehtävä ero ratsuväen (rusthålllet) ja jalkaväen (rotchålllet) välille, koska ratsutilat eivät kuuluneet ruotuihin.

Jalkaväen vakinaisessa sotamiehenpidossa yksi ruotu käsitti tavallisesti kahdesta neljään taloa, ja kunkin ruodun velvollisuutena oli pitää yllä yksi nihti. Ruodun talojen tiluksista oli sotamiehelle erotettava torppa. Ruotujaon ulkopuolelle jäivät rälssisäterit, pappilat, virkatalot ja ratsutilat.

Veropalkkalaitos eli varsinainen jakolaitos taas oli järjestelmä, jossa tiettyjen sotilas- ja siviilivirkojen palkkoihin osoitettiin pysyvästi tiettyjen tilojen verot. Toisen määritelmän mukaan varsinainen (sotaväen) jakolaitos käsitti tilojen ja niiden verojen osoittamisen sotaväen päällystölle ja ratsuväelle. Palkkajärjestelmänä jakolaitoksella on tarkoitettu myös sotilasmaakirjoilla vahvistettua tilojen ja niiden verojen jakoa sotaväelle.

Sekaannusta aiheuttaa se, että nimitys ”indelningsverket” on silti ymmärretty usein ruotujakolaitokseksi.²⁸ Vastaavasti veropalkkalaitokseen on totuttu yhdistämään yleisesti vakinainen sotamiehenpito. Viimeksi mainitussa tapauksessa on selvästi kysymys ”indelningsverketin” kääntämisestä veropalkkalaitokseksi,

27 Vrt. Wijkander 1866, 253-.

28 Vrt. Lappalainen 1989b, 139-140; Wijkander 1866, 253-; Jutikkala 1957, 243-254; Ågren 1922, 1-2; Viljanti 1935, 12-13; Kuisma 1990, 334; Kuisma 1991, 373; Mäntylä 1987, 233; Jakolaitoksesta maakirjajärjestelmänä ks. Niemelä 1995, 210; Backlund 1993, 20.

vaikka oikeammin tulisi tällöin käyttää nimitystä määräjakoislaitos tai käsitellä vakinainen sotamiehenpito ja veropalkkajärjestelmä erikseen.²⁹

Lopulta 'terminologinen päättelykehä' on johtanut siihen, että ruotujakolaitosta käytetään usein rinnasteisesti sanan "indelningsverket" kanssa siten, että ruotujakolaitokseen liitetään veropalkkalaitos eli käsitellään 'ruotujakolaitosta koko laajuudessaan', vaikka tällöin tulisi jälleen oikeammin käyttää nimitystä määräjakoislaitos. Samoin nuorempi jakolaitos on voitu ymmärtää myös ruotujakolaitokseksi.³⁰ Oikeastaan nuorempi jakolaitos tulisi viimeksi mainitussa tapauksessa korvata nimityksellä vakinainen sotamiehenpito, koska sitä (*det ständiga knektechållet/det wisse knektechållet*) käytettiin tästä järjestelmästä jo 1682 valtiopäivistä alkaen.³¹

Jos ymmärrämme nuoremman jakolaitoksen veropalkkajärjestelmäksi, jalkaväen nihtien rekrytointi voidaan käsittääkseni lukea siihen ainoastaan, mikäli tulkitsemme vakinaiseen sotamiehenpitoon sitoutuneille ruoduille myönnetyn väenottovapauden eräänlaisena verovapautena.³²

Tutkimuskirjallisuutta – yleisteoksista puhumattakaan – lukiessa on helppo päätyä mitä moninaisimpiin tulkintoihin siitä, mitä "indelningsverket" oli. Käsitettä "indelningsverket" ja sen johdannaisia (*det yngre [militära] indelningsverket, det egentliga militära indelningsverket, määräjakoislaitos, ruotujakolaitos, veropalkkalaitos, varsinainen jakolaitos jne.*) on yksi ja samakin tutkija voinut käyttää niin monessa merkityksessä ja tarkoituksessa, että on perusteltua esitellä sen eräät erilaiset tulkinnat (A-I) samassa kaaviossa 1. Tärkeämpää kuin se, onko kaavio tulkintojensa osalta aivan ongelmaton, on havainto, että termi jakolaitos on ongelmallinen ellei sitä määritellä täsmällisesti. Selitysosia (A-I) perustuu kaavion viitteessä ilmoitettuihin lähteisiin.

A-ryhmittelyn tapaan jakolaitosta (*indelningsverket, indelning, det yngre [militära] indelningsverket, ruotujakolaitos ja määräjakoislaitos*), käsitelleet ovat nähneet sen laajasti sotaväen palkka- ja rekrytointijärjestelmänä. Jakolaitokseen on tällöin sisällytetty päällystön palkkaus ja miehistön rekrytointi ja palkkaus.

B-ryhmittely poikkeaa edellisestä siinä, että jakolaitos (*indelningsverket ja veropalkkalaitos*) on käsitelty lähinnä veropalkkajärjestelmänä. Jalkaväen nihtien rekrytointia ei ole luettu osaksi veropalkkajärjestelmää. Tätä on tavallisesti perusteltu (myös C-, D- ja G-ryhmittelyn tapauksissa) sillä, että nihtejä asettaneet tilat eivät saaneet mitään verohuojennusta toisin kuin ratsukon asettaneet ratsutilalliset. Sotilastorppien jako ratsu- ja sotamiehille on taas esitetty osana jakolaitoksen mukaista tilajakoa ja palkkausta.

29 Vrt. Kuvaja & Rantanen 1994, 285; Kuvaja & Rantanen 1994b, 289.

30 Vrt. Viljanti 1935, 13; Ågren 1922, 2; Niemelä 1990, 31-34, 89; Niemelä 1995, 209; Ericson 1987, 102; Ks. m. tietosanakirja: Facta 2001. Osa 14: ruotujakolaitos. Porvoo 1985, 152.

31 Vrt. Ericson 1995, 35-39 (ks. m. valokuva dokumentista s. 39).

32 Ks. Böhme 1994, 202-203: Väenotot voidaan nähdä yhtenä verotuksen muotona. Aivan kuten lisäverot, ne vaativat kuitenkin aina erikseen säätäjien hyväksynnän; Fredenberg 1883, 50-51.

C-ryhmittelyssä jakolaitos (indelningsverket) on nähty lähinnä palkkajärjestelmänä, mutta nihdeille jaetut torpat on mainittu osana vakinaisen sotamiehenpidon alaista kontrahtia erotuksena varsinaisesta jakolaitoksesta. Ratsuväen jakolaitos on esitetty osana veropalkkajärjestelmää. On kyseenalaista, ovatko tutkijat tarkoittaneet viimeksi mainitulla myös ratsutorppien jakoa, vai D-ryhmittelyn kaltaista järjestelmää.

D-ryhmittelyssä jakolaitos (indelningsverket, det egentliga militära indelningsverket, veropalkkalaitos, varsinainen jakolaitos, ruotujakolaitos ja määräjakoislaitos) käsitellään veropalkkajärjestelmänä, johon luetaan vain päällystön palkkaus ja ratsuväen rekrytointi. Viimeksi mainittua on perusteltu sillä, että ratsukon varustaja sai tilallensa tietyn suuruisen verovapauden. Torppien jako nihdeille ja ratsumiehille on samalla esitetty osana vakinaisen sotamiehenpidon alaista kontrahtia, jolla ei varsinaisesti ollut tekemistä varsinaisen jakolaitoksen kanssa.

E-ryhmittely poikkeaa edellisestä siinä, että nihtien rekrytointi ja palkkaus on laskettu osaksi jakolaitosta (det yngre militära indelningsverket, määräjakoislaitos ja ruotujakolaitos). Mahdollisesti tutkijat ovat tällöin ajatelleet jakolaitoksen A-ryhmittelyn kaltaisena rekrytointi- ja palkkajärjestelmänä, mutta he eivät ole muistaneet tai nähneet tarpeelliseksi käsitellä ratsutorppia ko. yhteydessä.

F-ryhmittelyssä jakolaitos (indelningsverket och indelning) on määritelty paitsi päällystön palkkatilajärjestelmäksi, myös miehistön rekrytointijärjestelmäksi ilman että olisi tarkemmin määritelty sitä, oliko miehistön palkkaus osa jakolaitosta.

G-ryhmittelyssä jakolaitos (indelningsverket, det yngre militära indelningsverket ja nuorempi jakolaitos) on rajattu päällystön palkkajärjestelmäksi.

H-ryhmittelyn mukaan on käsitelty lähinnä ruotujakolaitosta ja vakinaista sotamiehenpitoa, joiden alaisuuteen on luettu miehistön rekrytointijärjestelmä ja sotilastorppien jako osana ratsu- ja sotamiesten palkkaa.

I-ryhmittelyssä on esitetty tulkinta, jonka mukaan jakolaitos (det yngre indelningsverket) oli jalkaväen miehistön rekrytointi- ja palkkajärjestelmä.

KAAVIO 1. "Indelningsverket" kirjallisuudessa:

Nuorempi jako-/veropalkka-/ruotujako-/määräjakoislaitos:

Aselaji/Henkilöstöryhmä	Rekrytointi	Palkkaus
JALKAVÄKI:		
Upseeristo	-	ABCDEFG
Miehistö	AEFHI	ABEHI
RATSUVÄKI:		
Upseeristo	-	ABCDEFG
miehistö	ABCDEFH	ABCH
(ja rakuunat)	ABCDEFH	ABCH

Lähteet: Vrt. "Indelningsverket" A-ryhmittely: Wijkander 1866, 253-, 275-; Ruotujako-/Määräjakolaitos A-ryhmittely: Lappalainen 1989b, 139-140; "Det yngre indelningsverket" A-ryhmittely: Lappalainen 1987, 58; Ruotujakolaitos A-ryhmittely: Niemelä 1990, 16, 31, 34, 86, 89; Mahd. m. Saloheimo 1990, 452-459; "Indelningsverket" B-/C-ryhmittely: Roos 1933, 2, 51, 181-182, 185, 306, 415, 437-441, 448; "Indelningsverket" D-/C-ryhmittely: Ågren 1922, 1-10, 48-52, 74-76, 138-139, 189; Veropalkkalaitos/"indelningsverket" D- ja mahd. m. B-ryhmittely: Kuvaja & Rantanen 1994, 285, 289, 317-318 (m. kuvateksti); Kuvaja & Rantanen 1994b, 289; Varsinainen jakolaitos D-ryhmittely: Viljanti 1935, 13, 214-215; Ruotujakolaitos D-/A-ryhmittely: Korkiakangas 1996, 87, 96, 98-99, 118-119; "Indelningsverket" D-/A-ryhmittely: Grill (1855-1857) 1978 (faksimile), 5-6, 14, 24; "Det egentliga militära indelningsverket" D- ja "indelningsverket" A-ryhmittely: Danielsson (avhandlingspromemoria) 1992, 16-19; Määräjakolaitos E-/A-ryhmittely: Vrt. Kuisma 1990, 333-334, 343, 345 ja Kuisma 1991, 373, 409-410, 412; "Indelningsverket" G- ja A-, "det yngre indelningsverket" I-ryhmittely: Vrt. Ericson 1995, 35-39 (ks. m. valokuva dokumentista s. 39); "Det yngre militära indelningsverket" G-, E- ja A-ryhmittely: Vrt. Ericson 1987, 102-103; Ruotujakolaitos E-ryhmittely: Saloheimo 1990, 452-459; Määräjakolaitos D-ryhmittelyn mukaan: Saloheimo 1990, 405; "Indelningsverket/indelingen" F-/A-ryhmittely: Grotenfelt 1994, 80-81, 161-162; Nuorempi jakolaitos G-, ruotujakolaitos H- ja nämä yhdessä A-ryhmittely: Vrt. Niemelä 1995, 209-210; Ks. m. Mäkelä 1979b, 391-401; "Indelningsverket" G-ryhmittely: Holm 1935, 17; Ruotujakolaitos H-ryhmittely: Jutikkala 1957, 243-254; Heino 1987, 360-366; Mahd. m. Niemelä 1990, 16, 31-34, 86, 89.

Vielä on tutkimatta sotilasmaakirjoista se, mitä Kaarle XI:n perustama "indelningsverket" sisälsi hänen aikansa ja myöhemmin. Asian selvittämiseksi olen tutkinut eräitä nuoremman jakolaitoksen aikaisia sotilasmaakirjoja. Niiden perusteella jakolaitos oli kameraalinen veropalkkajärjestelmä, joka käsitti tilojen ja niiden verojen jaon jalkaväki- ja ratsupäällystön virkataloiksi ja palkoiksi sekä tilojen verohelpotusten ja aputilojen eli augmenttien jaon ratsutiloille korvauksena ratsukkojen ylläpidosta. Ratsu- tai sotilastorppia emme maakirjoista tapaa. Varsinainen jakolaitos oli siis lähinnä kaaviossa 1 kuvatun D-ryhmittelyn kaltainen järjestelmä.

Nuoremman jakolaitoksen alkua ajoilta (esim. 1698-1699) löydämme maakirjojen yhteydestä tosin myös niille jaetuilla tiloilla sekä tavan jakaa niille ja rakuunoille "hemkallia" eli ylläpitoa tilojen veroina. Sotamies tilat näyttäisivät olleen aikaisemman palkkajärjestelmän perua. Nihtien "hemkall"-tiloja löytyy sen sijaan ajoittain myöhemmilläkin ajoilla, esimerkiksi vuoden 1792 maakirjoista, joten maakirjojen mukainen nuorempi jakolaitos oli ainakin osittain myös nihtien ja rakuunoiden³³ veropalkkajärjestelmä (B-ryhmittely).

33 Ratsumiehet samaistettiin rakuunoihin 4.9.1721, jolloin kaikki Suomen ratsurykmentit muutettiin rakuunarykmenteiksi: Vrt. Roos 1927, 6; Jutikkala 1957, 243-254.

Sotilasmaakirjoissa luetaan lisäksi rykmenttien varatilat (reservehemman) ja upseereiden 'eläkepalkkatilat' (beneficiumhemman).³⁴ Viimeksi mainittuja ei edellä laadituissa kaavioissa ole otettu huomioon, vaikka eläkkeeksi jaetut tilat olivat tavallaan osa sotaväen ylläpitoa. Jatkossa olisi tutkittava, sillä tässä ei siihen ole mahdollisuutta, mitä kaikkea nuorempi jakolaitos oli alucellisena ja ajassa muuttavana sotaväen palkkatila- ja ylläpitojärjestelmänä.

Selkeään yksimielisyyteen siitä mitä "indelningsverket" oli, ei ole toistaiseksi päästy. Edellä esitetty riittänee osoittamaan, että jakolaitos-termin osalta on olemassa tarve jatkaa tieteellistä keskustelua.

2. Indelningsverket-termin määrittelyn vaikutus vanhemman jakolaitoksen tutkimukseen

Verrattuna edellä käsiteltyyn nuorempaan jakolaitokseen on vanhemman jakolaitoksen perustutkimus jäänyt vähälle huomiolle. Vanhempaa jakolaitosta on tavallisesti vain sivuttu nuoremman jakolaitoksen tutkimisen yhteydessä, ja tällöinkin tutkimusmalli on usein johdettu viimeksi mainitusta. Osin seurauksena "indelningsverket"-termin hieman sekavasta käytöstä on aiemmista tutkimuksista tulkittavissa kaaviossa 2 esitettyyn tapaan kirjava kuva siitä, mitä kaikkea vanhempi jakolaitos sisälsi.

Eri tutkijoiden käsitykset eivät yleensä käy täsmällisesti ilmi asianomaisten teksteistä, vaan ne on täytynyt päätellä asiayhteyden ja kirjoittajien esittämien – joskus ympäriryöreydenkin – lausumien valossa. Kaaviossa 2 kuvattu ryhmittely (D,E,G ja J-L) ei ole siis aivan ongelmaton.³⁵

Kukaan tarkastelluista tutkijoista ei esittänyt vanhempaa jakolaitosta nuorempaa jakolaitosta koskevan kaavion 1 A-C, F, H-I -ryhmittelyiden mukaisesti. Osa tutkijoista (D-, E-, G-ryhmittelyn tapaan vanhempaa jakolaitosta käsitelleet) on käsitellyt vanhemman veropalkkajärjestelmän samaan tapaan kuin eräät tutkijat nuoremman veropalkkalaitoksen (vrt. kaavio 1).

Kaavion 2 *D-ryhmittelyn* tavoin jakolaitosta käsitelleet ovat lukeneet siihen tilojen ja niiden verojen jaon päällystölle ja rekrytointikorvauksena ratsukkojen varustajille.

34 KrA. Indelningsverk och Jordeböcker. Vol. 117: Wjborgz Lähns Infanterie Regemente 1685; Vol. 117: Persedle Jordebok för Tavastehus lähn 1792 (mm. Knekte hemkalls hemmans räntorne); Regementsräkenskaper III B.a. Nylands inf. reg.te 1698-1699 (mm. rakuuna- ja nihtitiloja, nihtien "hemkall"-tiloja); TMA, 1712 Års militiae jordebok: Åbo- och Björneborgz Lähn; Henkirakuunarykmentin ruotujakolaitos 1731 (sis. m. TurPorJv:n "indelningz jordebokin"); Kruunu maksoi 1600-luvun lopulla Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen läänissä nihtien vuosipalkkoja vanhojen sotamiestilojen veroista: Viljanti 1935, 214 ja Korkiakangas 1996, 118; Sotilastorpista on olemassa alkuperäislähteissä hyvin vähän helposti saatavilla olevaa tietoa; Joihinkin karttoihin sotilastorpat sen sijaan merkittiin: ks. esim. Kuisma 1990, 335.

35 Esim. ratsumiehistöön palkkauksen on yleisimmin todettu olleen korvausta ensisijassa ratsukon varustamisesta, jolloin se on tulkittu kaaviota laadittaessa rekrytointikorvaukseksi. Siten useampi tutkija kuin tässä on mainittu on saattanut tarkoittaa, että vanhempi jakolaitos oli ratsumiehistöön osalta paitsi rekrytointi-, myös palkkajärjestelmä.

E-ryhmittelyn tapaan vanhempaa jakolaitosta käsitelleet ovat sisällyttäneet siihen tilojen ja niiden verojen jaon sotaväen päällystölle, sotamiehille ja rekrytointikorvauksena ratsukon varustajille. Myös jalkaväen nihtien rekrytointi on nähty osana vanhempaa jakolaitosta. Jakolaitos on tulkittu rekrytointi- ja palkkajärjestelmäksi.

G-ryhmittelyssä vanhempi jakolaitos on nähty päällystön veropalkkajärjestelmänä.

Toiset tutkijat ovat esitelleet vanhemman jakolaitoksen hieman erilaisena järjestelmänä (J-L -ryhmittely) kuin mitä edellä kaaviossa 1 on todettu nuoremasta jakolaitoksesta.

Kaavion 2 *J-ryhmittelyn* mukaiset tulkinnot poikkeavat *E-ryhmittelystä* vain siinä, että jalkaväen nihtien rekrytointi on nähty jakolaitoksesta erillisenä väenottojärjestelmänä. Ratsukkojen varustaminen on nähty osana veropalkkajärjestelmää aivan kuten *E-ryhmittelyssä*.

K-ryhmittely kuvaa tilannetta, missä tutkija on käsitellyt vanhemman jakolaitoksen ainoastaan jalkaväen nihtien rekrytointijärjestelmänä.

L-ryhmittelyn tilanteessa vanhempi jakolaitos on tulkittu päällystön ja miehistön palkkajärjestelmäksi ilman, että ratsumiesten tai nihtien rekrytointia olisi sisällytetty siihen.

KAAVIO 2. *Tulkintoja vanhemmasta jakolaitoksesta:*

Aselaji/Henkilöstöryhmä	Rekrytointi	Palkkaus
JALKAVÄKI:		
Upseeristo	-	DEGJL
Miehistö	EK	EJL
RATSUVÄKI:		
Upseeristo	-	DEGJL
Miehistö	DEJ	L
(ja rakuunat)	DEJ	L

Lähteet: Huomautus: Suuri osa alla luetelluista tutkijoista ei ole käsitellyt rakuunoita, vaikka asetelmasta helposti syntyy sellainen kuva; *E-ryhmittely:* Fryxell 1852, 67-71; Fredenberg 1883, 30-31, 35, 37, 48-49; Halila 1949, 412; Danielsson (avhandlingspromemoria) 1992, 20; Pyökkänen (TuYHL) 1994, 1; Lappalainen 1987, 58-59; Lappalainen 1989b, 139-140; Ericson 1995, 14 (jalkaväen osalta); *G-ryhmittely:* Luukko 1945, 464; Ericson 1995, 36-37; Ks. m. Mäkelä 1979b, 391-392; *J-ryhmittely:* Tersmeden 1979, 49; Rantanen & Kuvaja 1994, 285-286; *J-, D-ryhmittely:* Viljanti 1935, 12-13, 292; *J- ja sen rinnalla L-ryhmittely:* Wijkander 1866, 56, 83-89, 118, 120 (+ viite), 121-123, 129-130, 134-136, 220; Roos 1933, 2, 5-27; Ericson 1987, 102-103; Nordlund 1974, 399; Nilsson 1968, 426; Ågren 1922, 1-10, 18-19; Lappalainen 1987, 58-59, 61-63; *K-ryhmittely:* Parker 1988, 52.

Katsokaamme lähemmin niitä lausumia, joiden perusteella kaavion 2 mukaiseen ryhmittelyyn on päädytty. Mikäli käsitämme ”indelningsverketin” määräjakoilaitoksena (ruotujako- ja veropalkkalaitoksen yhdistelmänä), niin ruotsalaisen terminologian yhtäläisyyden nimessä vanhempi jakolaitos (det äldre indelningsverket) voitaisiin ymmärtää ainakin taloluvun mukaisista väenotoista alkaen paitsi päällystön ja ratsumiehistön veropalkkajärjestelmänä, myös jalkaväen miehistön rekrytointi- ja palkkajärjestelmänä, jossa palkkatilat ja ruodut eivät olleet vielä säännöllisiä. Tähän tapaan (E-ryhmittely) osa tutkijoista, esimerkiksi And. Fryxell (1852) ja jalkaväen osalta kapteeni Alfred Fredenberg (1883), on vanhempaa jakolaitosta käsitellytkin.³⁶ Samoin oli asian laita omassa lisensiaattitutkimuksessani (1994). Myös Peter Danielsson (1992) sisällyttää järjestelmään väenotot ja palkkauksen.³⁷

Osittain tällainen menettely on ollut seurausta siitä, että tieteellisessä tutkimuksessa Kaarle XI:n perustamaan jakolaitokseen on usein sisällytetty vakinaisen sotamiehenpito,³⁸ jolloin vanhemman jakolaitoksen aikaiset väenotot on voitu nähdä osana ”indelningsverketin” esihistoriaa. Ruotujakolaitos onkin aivan elimellisesti kehittynyt taloluvun mukaisen väenottojärjestelmän pohjalta. Toki on tutkimuksissa usein todettu, silloinkin kun sekä rekrytointi että palkkaus on luettu osaksi vanhempaa jakolaitosta, selvä ero nuoremman ja vanhemman jakolaitoksen rekrytointi- ja palkkajärjestelmien välillä. Erona oli pääasiassa se, että nihtien ylläpito perustui vanhemman jakolaitoksen aikana väenottoihin ilman kiinteitä ruotuja, mutta ruotujakolaitoksen aikana tietyt ruodut (yleensä 2-4 taloa) huolehtivat pysyvästi nihtien ylläpidosta.³⁹

Vanhemmassa ratsuväen jakolaitoksessa ratsutilallinen ja ratsumies saattoivat olla yksi ja sama persoona tai ratsutilallisen puolesta saattoi myös ratsastaa sijainen. Ratsu- ja rakuunatilat eivät ilmeisestikään olleet täysin pysyviä, vaan isännät saattoivat ilmoittaa halukkuutensa ratsukon varustamiseen tai luopua varustamisesta pääkatselmuksissa. Nuoremmissa ratsuväen jakolaitoksissa pyrittiin tekemään selvä ero ratsutilallisen eli varustajan ja ratsumiehen välille siten, että ratsutilan puolesta olisi ratsastanut palkattu sijainen. Aina näin ei kuitenkaan käynyt. Sijaisratsumiehen palkkaamisen ajatuksena oli varmaan turvata ratsutilalaitoksen jatkuvuus myös sodan aikana.

Mitä tulee sotaväen ylläpitoon, niin ruotujakolaitoksen aikana jalkaväen nihtien ylläpidosta huolehti pääasiassa ruotu, mutta vanhemman jakolaitoksen aikana ylläpito kuului kruunulle. Se joko maksoi nihdeille palkan rahassa tai myönsi näille tiloja. Ruotujakolaitoksen aikana kruunu edellytti ruotutalonpoikien järjestävän nihdeille torpat. Ratsuväen ylläpito järjestettiin nuoremman

36 Vrt. Fryxell 1852, 67-71; Fredenberg 1883, 18-38, 48-49 ja 84; Ks. m. Halila 1949, 412.

37 Pylkkänen (TuYHL) 1994, 1; Danielsson (avhandlingspromemoria) 1992, 15, 20.

38 Ks. esim. Ågren 1922, 1-2; Viljanti 1935, 13.

39 Vrt. Viljanti 1935, 47; Rantanen ja Kuvaja 1994, 292-293; Lappalainen 1987, 58; Danielsson (avhandlingspromemoria) 1992, 18-20; Fredenberg 1883, 48-49 ja 50-51: Nuorempi jakolaitos poikkesi vanhemmasta lisäksi siinä, että 1) ruotu oli vapaa väenotoista, 2) nihdin ylläpito oli sidottu ruodun maaomaisuuteen, eikä ruotuhenkilöön. Ruodun oli siis yhdessä hankittava sotilas, kun taas taloluvun mukaisissa väenotoissa nihdin asettanut isäntä vastasi nihdin korvaamisesta uudella, 3) sotamiehille jaettiin henkilökohtaisiksi ’asuintiloiksi’ sotilastorpat.

jakolaitoksen aikana siten, että ratsutila varusti ratsukon verohelpotusta vastaan ja se oli periaatteessa myös velvollinen antamaan ratsumiehelle torpan. Vanhemman jakolaitoksen aikana ratsukon varustanut sai niin ikään verohelpotuksen tai varustaminen saatettiin korvata osin verohelpotuksina ja osin rahana tai puhtaasti rahassa.⁴⁰

Kuva nuoremman jakolaitoksen edeltäjästä (so. vanhemmasta jakolaitoksesta) sekä rekrytointi- että palkkajärjestelmänä on siirtynyt sellaisenaan tietosanakirjoihin, vaikka niissäkin kyllä samaan aikaan todetaan varsinainen jakolaitos lähinnä palkkajärjestelmäksi.⁴¹ Kuitenkin termiä ”indelningsverket” on käytetty usein tarkoittamaan lähinnä päinvastaisesti ruotujakoa. Kovin eksaktina tällaista kaksinaista ilmaisutapaa ei voida pitää, varsinkin kun tutkimuksessa ollaan melko yksimielisiä siitä, että jakolaitos oli pohjimmiltaan lähinnä palkkajärjestelmä. Jalkaväen rekrytointi on usein luettu osaksi vanhempaa jakolaitosta ilman, että olisi perusteellisesti pohdittu voidaanko näin tehdä.⁴²

Yhtenä perusteena olla käsittelemättä jalkaväen miehistön rekrytointia osana vanhempaa jakolaitosta on ymmärtääkseni se, että mitään määräystä varsinaisesta pysyvistä ruotujaosta ei annettu,⁴³ vaan kysymys oli edelleen mies- ja taloluvun mukaisista väenotoista. Sitä paitsi ruotu ei ollut vielä yhteisesti vastuussa sotamiehen hankinnasta, vaan se kuului nihdin asettancelle isännälle.⁴⁴

Jussi T. Lappalainen (1987, 1989) ja itse (Pylkkänen 1994) olen tarkastellut rekrytointin aluejärjestelmää vanhemman jakolaitoksen yhteydessä (E-ryhmittely). Lappalainen kyllä toisaalta korostaa, että sotaväen vanhempi jakolaitos oli lähinnä palkkajärjestelmä (J- ja mahdollisesti sen rinnalla myös L-ryhmittely), sillä toisin kuin laivamiesten rekrytointi ei ratsu- ja jalkaväen rekrytointi ollut vielä pysyvällä jaetulla kannalla.⁴⁵ Toisaalta voidaan kysyä, olivatko palkkatilat sen säännöllisemmällä kannalla. Erona rekrytointiin oli kuitenkin se, että rykmenttien tilajako säädettiin vuodesta 1636 alkaen pysyväälle kannalle.⁴⁶ On eri asia, missä määrin se toteutui – tässä taas yksi tutkimusta kaipaava seikka.

Huolimatta siitä, luetaanko nihtien rekrytointia osaksi jakolaitosta vai ei, rekrytointin aluejärjestelmän käsitteleminen vanhemman jakolaitoksen rinnalla on perusteltua eräissä tapauksissa. Näin on esimerkiksi silloin, kun tarkoituksena

40 Vrt. Lappalainen 1987, 58; Danielsson (avhandlingpromemoria) 1992, 18-20; Danielsson (uppsatseminarium) 1988, 5-6. — Ks. m. Ågren 1922, 42-48: Ågren on kyscenalaistanut, oliko Kaarle XI:n tarkoitus estää ratsutilallisia ratsastamasta itse.

41 Iso Tietosanakirja 11: ruotujakolaitos. Otava. Helsinki 1936, 502-503; Otavan Iso Tietosanakirja 7: Ruotujakolaitos. Keuruu 1966, 754.

42 Äänessäolijan ravisteli kysymyksen pohtimiseen lisensiaatitutkimukseni opponentti, tohtori Nils Erik Villstrand 14.2.1994.

43 Taalainmaa sitoutui v. 1621 pitäjittäin pitämään yllä pysyvästi 1 400 miestä käsittävän rykmentin, mutta rekrytointi suoritettiin väenottojen avulla. Taalainmaa sai kiinteät ruodut v. 1635, mutta määräystä yleisestä pysyvästä ruotujaosta tai vakinaisesta sotamiehenpidosta ei annettu. Jämtlanti yhtyi vakinaiseen sotamiehenpitoon v. 1645 ja v. 1649 sitä seurasi Länsipohja: Vrt. Viljanti 1935, 49-53.

44 Vrt. Fredenberg 1883, 50-51.

45 Vrt. Lappalainen 1989b, 139-140; Lappalainen 1987, 58, 61-63; Pylkkänen (TuYHL) 1994, 69-.

46 Ågren 1922, 6; Viljanti 1935, 39.

on selvittää, missä määrin päällystön palkkatilat jaettiin samoilta alueilta, joilta heidän kompaniansa saivat rekryyttinsä.⁴⁷

Lars Tersmedenin (1979) mukaan Kustaa II Aadolfin organisoiman ”vanhemman jakolaitoksen” perusajatus oli, että ratsupäällystölle ja -miehistölle jaettaisiin virka- ja asuintiloiksi kruununtilat sekä 30 talaria tilojen verovapauksina jokaisesta hevosesta, jonka he olivat velvollisia pitämään yllä. Upscereiden tuli saada lisäksi vuosipalkka, joka oli tarkoitus maksaa tilojen veroina. Jalkaväessä päällystön tuli saada asuin- ja virkatiloihinsa kruununtiloja. Lisäksi oli kahdeksaa nihtiä kohti jaettava aina yksi tila, jonka verotuoton nihdit saivat jakaa keskenänsä (J-ryhmittely). Tilat olisivat vapaat ylimääräisistä veroista (från alla o vissa persedlar – naturaräntor). Upseeriston palkkaetuihin kuului lisäksi vuotuinen viljaylläpito kirkkokymmenyksistä.⁴⁸

Tällaisenaan Kustaa II Aadolfin jakolaitos ei voinut kuitenkaan toteutua Suomessa, koska täällä ei ollut tarvittavaa määrää kruununtiloja. On kiistanalaista, oliko Kustaa II Aadollilla ylipäänsä tarkoitus pitäytyä kruununtilojen käyttöön, ja luovuttaa sotaväelle perintötiloja vain mikäli kruununtiloja ei ollut riittävästi.⁴⁹

Sven Ågrenin (1922) mukaan Kustaa II Aadolfin jakolaitoksen perusideaan kuului asuintilojen jako ainakin jalkaväen päällystölle, sota- ja ratsumiehille. Käytännössä tiloja jaettiin myös ratsupäällystölle. Lisäksi päällystön ja nihtien palkat oli tarkoitus järjestää osoittamalla heille tilojen veroja. Tällaisenaan jakolaitos ei toteutunut, vaan esimerkiksi osa ratsumiehistä jäi varsinaisen tilajaon ulkopuolelle. Jotkut ratsumiehet ratsastivat edelleen rahasta ja toisille osoitettiin korvaukseksi määrättyjen tilojen veroja (J- ja sen rinnalla L-ryhmittely).⁵⁰ Hyvin samaan tapaan (J- ja/tai L-ryhmittely) vanhemman jakolaitoksen ovat ymmärtäneet Suomen vanhempaa jakolaitosta laajimmin käsitellyt John E. Roos (1933), Sven A. Nilsson (1968), Roland Nordlund (1974) ja Lars Ericson (1987).⁵¹

Myöhemmässä yleisesityksessään Ericson (1995) esittää (vanhemman) jakolaitoksen perusajatuksena olleen kansallisen sotaväen perustamisen ja sen palkkauksen sitomisen maahan jakamalla upseereille ja sotilaille tiloja ja torppia lähinnä E-ryhmittelyn mukaisesti (ainakin jalkaväen osalta). Myöhemmin hän tosin toteaa ”indelningsverketin” olleen alun perin ennen kaikkea sotilas- ja siviilivirkojen virkatulo- ja palkkatilajärjestelmä (G-ryhmittelyn tapaan).⁵²

Armas Luukko (1945) mainitsee (vanhemman) jakolaitoksen ohimenneen päällystön palkkajärjestelmänä, joka otettiin käyttöön vuoden 1615 vaiheilla

47 Sotaväen miehistön rekrytointi järjestettiin Kustaa II Aadolfin rykmentti uudistuksen seurauksena aluejärjestelmän varaan. Myös palkkaus pyrittiin järjestämään osaksi sotaväen aluejärjestelmää: Vrt. Lappalainen 1989b, 139-140; Lappalainen 1987, 58, 62-63; Pylkkänen (TuYHL) 1994, 69.

48 Tersmeden 1979, 49; J-ryhmittelyn tapaan vanhemman jakolaitoksen on käsitellyt m. Kuvaja & Rantanen 1994, 285-286; Kuvaja & Rantanen 1994b, 289-290.

49 Ks. enemmän: Ågren 1922, 28-31 ja viite 3 s. 31; Wijkander 1866, 120, 122; Sondén 1883, 9; Pylkkänen (TuYHL) 1994, 37-39; Fredenberg 1883, 20.

50 Ågren 1922, 1-10, 18-19.

51 Vrt. Roos 1933, 2, 5-27, 49-51; Nilsson 1968, 426-428; Nordlund 1974, 399; Ericson 1987, 102-103.

52 Ericson 1995, 14, 36-37.

(G-ryhmittely). Upseereille ja aliupseereille osoitettiin tällöin perittäväksi tiettyjen talojen verot, mutta mikäli veronsaaja ei saanut palkkasäännön mukaisia saataviansa täysimääräisinä, voutin tuli maksaa erotus voutikunnan muista tuloista. Palkkatiloilta saadut verot muodostivat vain vähäisen osan päällystön palkasta, sillä pääosa maksettiin edelleenkin viljana.⁵³

Ruotsin ja Suomen ulkopuolisista tutkijoista Geoffrey Parker (1988) mainitsee Ruotsi-Suomen (vanhemman) jakolaitoksen yksipuolisesti jalkaväen rekrytointijärjestelmänä (K-ryhmittely) ja sekoittaa sen osittain myöhempään ruotujakolaitokseen.⁵⁴

Arvo Viljannin (1935) mukaan Kustaa II Aadolfin aikana vakiintuneessa vanhemmassa jakolaitoksessa ratsutilalaitos huolehti sekä ratsumiehen rekrytoinnista että ylläpidosta. Varsinaiseen jakolaitokseen hän sisällyttää myös virkatalojen ja tilojen verojen osoittamisen päällystön palkkoihin (D-ryhmittely). Sen sijaan jalkaväen miehistön vanhempi jakolaitos – mikäli sellaista yleensä oli – huolehti vain ylläpidosta rekrytoinnin tapahtuessa pakkokirjoituksen avulla. Nihdeille pyrittiin jakamaan 1/8 taloja, jolloin vanhempi jakolaitos voitaisiin nähdä J-ryhmittelyn tapaisena järjestelmänä.⁵⁵

Jakolaitostutkimuksen veteraanin, Th. Wijkanderin (1866) mukaan jalkaväen rekrytointi ei 1600-luvun alussa kuulunut varsinaisesti jakolaitokseen, vaan viimeksi mainittu oli tällöin ainoastaan palkkajärjestelmä. Varsinainen ruotujakolaitos toteutui vasta kun tietty määrä tiloja velvoitettiin pitämään pysyvästi yllä aina yksi nihti.

Myöskään ratsuväen jakolaitos ei ollut 1600-luvun alussa rekrytointijärjestelmänä täysin valmis. Osa ratsumiehistä oli värvättyjä, mutta heillekin pyrittiin jakamaan tilat. Näiltä osin ratsuväen jakolaitos oli edelleen palkka-, mutta ei rekrytointijärjestelmä. Ratsuväen rekrytointi oli kyllä kehittymässä vähitellen veropalkkajärjestelmän kannalle, mutta täysin pysyvistä ratsutiloista ei ollut vielä kysymys. Ratsuväen rekrytoinnissa oli pyrkimys siirtyä vähitellen järjestelmään, jossa ratsutilallinen varustaisi hevosen ja ratsumiehen korvauksena tilalle myönnettävästä verovapaudesta. Varsinainen veropalkkalaitos käsitti tilojen ja niiden verojen jaon ratsumiehille, nihdeille ja upseeristolle. Wijkanderin tapa käsitellä vanhempaa jakolaitosta voidaan ehkä esittää kaavion 2 tapaan vähittäisenä muutoksena L-ryhmittelystä kohti J-ryhmittelyä.⁵⁶

Tässä yhteydessä ei ole katsottu tarpeelliseksi jäljittää sitä, mikä tai mitkä edellä kuvailuista jakolaitosryhmittelyistä ovat yleisimmin käytettyjä. Tutkimukseni loppuluvussa pyrin sen sijaan ottamaan kantaa siihen, mikä tai mitkä esitetyistä jakolaitosryhmittelyistä lähinnä kuvastavat Suomen vanhempaa veropalkkajärjestelmää vuosina 1636-54.

53 Luukko 1945, 464; Ks. m. Mäkelä 1979b, 391-392.

54 Parker 1988, 52: Parker esim. esittää ruodun olleen vastuussa jo 1620-luvulta alkaen nihdin hankkimisesta ja ylläpidosta (vanhemman jakolaitoksen aikana nihdistä vastasi kuitenkin hänet asettanut ruotutalonpoika, eikä koko ruotu: vrt. Fredenberg 1883, 50-51); Ks. Parkerista m. Nilsson 1989, 145 (viite 6) ja Danielsson (avhandlingpromemoria) 1992, 1.

55 Vrt. Viljanti 1935, 12-13, 292.

56 Vrt. Wijkander 1866, 56, 83-89, 118, 120 (+ viite), 121-123, 129-130, 134-136, 220.

■ Henkilöhakemisto

Henkilöhakemistossa ovat varsinaisessa tekstissä ja lähdeviitteiden selitysosissa esiintyvät nimet, mutta ei liitetekstien nimiä. Viitteissä vain kirjeen saajina tai lähettäjinä esiintyvät nimet on hakemistosta jätetty pois.

- Andersson, Jacob 44, 46, 143
Andersson, Jeremias 95
Andersson, Johan 153-154
Arvidinpoika, Akseli 92
Arvidinpoika, Heikki 109
Arvidinpoika, Pentti 45
Arvidsson, Jacob 199
Backlund, Janne 204
Baner, Johan 15
Barclay, William 158
Beck, Carl 83
Berg, Jacob 36
Berg, Johan 32
Bergroth, Tanja 86
Berndes, Fabian 66, 69, 109, 185
Berndes, Johan 32-33, 116
Bernhard, herrtua 207
Bertilsson, Johan 152
Bielke, Ture 31
Blem, Wilhelm 149
Blylod, Elias Botvedsson 187
Blylod, Zacharias Botvedsson 94, 153
Bock, B. 158
Borgmeister, Julius 138
Brahe, Per 32, 34, 58, 72, 75-76, 89, 97-98, 110-111, 122, 138-139, 145, 158, 162-163, 170, 194
Brakel, Jürgen Antoni 191
Braunerhjelm, A. 84
Brent, Hans 160
Brusiusson, Sigfrid 110
Brämmare, Märten Ingewaldson 148
Burmeister, Christoffer 83, 109-110
Burt, Hendrich 32, 137, 152, 154-155
Bååt, Nils 136, 146, 194-195
Bååt, Seved 138
Bäck, Carl 39
Böning, Brix 113, 154
Cappelen, Herman von 185, 189
Chounfelt, Märten Jostsson 42
Christersson, Johan 86
Conradt, Willam 157
Creutz, Ernst Johan 64, 82, 124
Danielsson, Peter 23
Deckhoff, Eva von 153
Dunkar, Eskill 159
Duufs, Walter 152
Edemundt, Gustaf 159
Eerik XIV 11, 16-17
Eerikinpoika Tapani 150
Ekebladh, Nils 193
Elias, orpo 153
Engelflycht, Abraham Steensson 31-33, 44, 72, 75-76, 138, 160
Erichsson, Arfned 37
Erichsson, Hans 49, 62, 166, 217
Erichsson, Johan 186
Ericson, Lars 16
Eriksson, Anders 93
Eriksson, Axel 160
Eriksson, Johan 31-32, 51
Erkinpoika, Esko 48
Erkinpoika, Matti 79, 126
Erkinpoika, Niilo 47
Erkinpoika, Pertti 187
Erkinpoika, Tapani 48
Ernis, Casper 31, 56
Ersson, Per 33
Eskonpoika, Matti 48
Eskonpoika, Matti 174
Eskonpoika, Sipi 47
Essen, Alexander von 160
Fagerlund, Rainer 155
Falkenberg, Melker 34
Fincke, Margareta 45
Fleming, Henrik 34-35
Fleming, Herman 114, 119
Forbes, Jacob 48
Forbus, Arvid 45
Forchilli, Swen 49, 62, 166, 217
Fredrichsson, Hindrich 49, 166, 217
Fredrik III 15, 209
Fredrik IV 209
Frisius, Johan 90, 143
Fryxell, And. 16
Galle, Johan 187-188
Gerten, Berend von 185, 189
Gordon, Alexander 31, 45, 56, 155
Grabbe, Ernest Mårtensson 185
Grimm, Jacob 46
Gyldenär, Johan 160
Gyllenius, Petrus Magni 139, 176
Gyllenstierna, Erik Carlsson 32, 112-113
Gyllenswärd, Per Jonsson 123
Haldon, Johan 85
Hannius, Elias Marci 103, 143
Hare, Anders 155
Hastfer, Klas 136
Heikinpoika, Erkki 177
Heikinpoika, Hannu 86
Heikinpoika, Jaakko 50
Heikinpoika, Jussi 61
Heikinpoika, Martti 44, 157
Heikinpoika, Simo 50

- Heikinpoika, Tuomas 64
 Heinonen, Heikki 188
 Hendersson, Johan 90
 Hendrichsson, Arfvid 90
 Henrikinpoika, Krister 187
 Henriksson, Johan 159
 Hermeinen, Abraham Olai 49, 166, 217
 Hiirinen, Heikki 188
 Hindersdotter, Gertrud 38
 Hindrichsson, Hartwich 124
 Hindrichsson, Lindert 180
 Hindrichsson, Thönné 62
 Horn, Arvid 32, 34, 45
 Horn, Henrik 110, 131, 168, 174, 187, 196, 201
 Horn, Kustaa 112, 126
 Hufvudsköld, Jöran Henriksson 92-93
 Jaakonpoika, Antti 44
 Jaakonpoika, Erkki 112
 Jaakonpoika, Heikki 50
 Jaakonpoika, Heikki 60
 Jaakonpoika, Klemetti 47
 Jaakonpoika, Matti 42
 Jacobsdotter, Elin 45
 Jacobsson, Christoffer 49, 62, 166, 217
 Jacobsson, Claes 110
 Jacobsson, Erich 62
 Jacobsson, Johan 39
 Jacobsson, Johan 153, 163
 Jochimsson, Fredrich 46
 Johan, parturimestari 85
 Johnston, Frances 185, 189
 Jonston, Edvart 153
 Joosepintytär, Nilla 49, 217
 Juhana III 17
 Juslenius, Daniel 13
 Jussinpoika, Jussi 150
 Jussinpoika, Mikko 176
 Jussinpoika, Pertti 48
 Jussinpoika, Tuomas 44
 Jutikkala, Eino 120, 156, 180-181, 198, 201
 Jägerhorn, Johan Henriksson 88, 153
 Jönsson, Mårten 74
 Jörensso, Jöns 198
 Jörgenreich, Anton 155, 167
 Kaarle VII 206
 Kaarle IX 17, 96, 113, 134
 Kaarle X Kustaa 11, 13, 49, 67, 86, 114-115, 117, 125-126, 131, 146, 160, 192
 Kaarle XI 19, 35, 192, 197
 Kinnemund, Thomas 185-186, 189
 Kirsti, leski 152
 Klaunpoika, Olavi 42
 Klemetinpoika, Knuutti 42
 Klemetinpoika, Reko 92, 148
 Klemetinpoika, Simo 44
 Knorring, Frans 141
 Knuutinpoika, Jaakko 45
 Knuutinpoika, Tuomas 46
 Koskull, Anders 31, 39, 56, 185, 189
 Krafadt, Jacob 195
 Kristian IV
 Kristiina-kuningatar 39, 43, 45, 62, 64-66, 81, 83, 108, 111-114, 123-126, 130-132, 138, 145, 150, 158, 163-165, 171, 176, 180, 201-202
 Krohn, Julius 13
 Krusenstjerna, Philip von 15
 Kruus, Jesper Matinpoika 14
 Kuhi, Martti 198
 Kuhlefelt, Detlof Siwers 42, 144, 154-155
 Kurck, Jöns 31-33
 Kustaa II Aadolf 11-15, 18, 53-54, 63, 82, 84, 108, 112, 119, 123, 129-130, 132-133, 136, 149, 157, 163, 182, 214
 Kyhle, Hans 32, 56
 Ladonlukko, Maunu 16, 55
 Lappalainen, Jussi T. 13, 24, 60
 Larsson, Hans 160
 Lassenpoika, Martti 42
 Lassenpoika, Matti 160
 Lassenpoika, Niilo 50
 Lassenpoika, Pekka 124
 Lassenpoika, Pentti 50
 Lassenpoika, Pertti 188
 Lassenpoika, Simo 45
 Laurentij, Mathias 62
 Laurinpoika, Enwald 199
 Leijonsköld, M. A. 115
 Lewenhaupt, Gustaf Adolf (Leijonhufvud) 76, 165, 193
 Leyss, Wilhelm 42
 Liebsdorff, Jochim von 32-33, 51, 65, 73, 87, 111, 114, 162, 165, 169, 171, 193, 199
 Lindegren, Jan 95
 Ludvig XI 206
 Lund, Niels Paulson 134
 Lundeberg, Per Gustafsson 33-34, 45, 51, 74, 144
 Luukko, Armas 196
 Markusson, Abraham 187
 Markusson, Anders 49, 217
 Markusson, Jacob 46
 Markusson, Lars 48
 Martinpoika, Erkki 126
 Martinpoika, Luukas 181
 Martinpoika, Niilo 42
 Martinpoika, Reko 174
 Marttinen, Lasse 201
 Mathia, Johan 188
 Matinpoika, Erkki 174
 Matinpoika, Erkki 181
 Matinpoika, Erkki 187
 Matinpoika, Jussi 86
 Matinpoika, Knut 46
 Matinpoika, Olli 90
 Matinpoika, Yrjö 152
 Matintytär, Elisabeth 153
 Maununpoika, Pekka 44
 Mellin, Bernt 91
 Metstake, Reinholt 31, 39, 56
 Michelsson, Arvid 158
 Michelsson, Sven 150
 Mikonpoika, Antti 42
 Mikonpoika, Martti 150
 Mikonpoika, Pertti 62
 Mikonpoika, Tuomas 155
 Mikontytär, Kaarina 151
 Montecuccoli, Raimondo 210
 Munck, Anders 94-95, 154
 Månsson, Måns 88
 Mårten, kirkkoherra 49, 62, 217
 Mårtensson, Mats 44

- Nathainen, Niilo Eerikinpoika 150
 Niemelä, Jari 156
 Niilonpoika, Lauri 96
 Niilonpoika, Pietari 45
 Niilonpoika, Yrjö 46
 Nilsson, Kirstin 151
 Nilsson, Jacob 189
 Nilsson, Sven A. 130, 204
 Nordlund, Roland 95
 Nöding, Henrik 90, 109-110
 Nöthebom, Maria 43
 Odhner, Clas Theodor 116, 118
 Ollinpoika, Krister 188
 Ollinpoika, Martti 197
 Olofsson, Isak 49, 217
 Olofsson, Israel 85
 Oxe, Erich Andersson 140
 Oxenstierna, Axel 12, 13, 130, 157
 Oxenstierna, Åke Eriksson 32
 Pastell, Lennart 92
 Paul, Andrea 102
 Paulinpoika, Hannu 200
 Paulinpoika, Matti 199
 Paul(sson) Anders 197-198
 Pedersson, Märten 149
 Pedhersson, Bartold 74
 Pekaipoika, Knut 166
 Pentinpoika, Klemetti 46
 Persson, Eskill 154
 Persson, Mats 95, 187
 Pertinpoika, Gabriel 47
 Pertinpoika, Hannu 188
 Pertinpoika, Heikki 45
 Pertinpoika, Jussi 48
 Pertinpoika, Matti 166
 Philip, William 95-96
 Pistolekors, Johan 166
 Pistolhielm, Erich Persson 90
 Poitz, Claus 36, 46
 Printz, Johan 32, 57, 59, 61, 159
 Printz, P.S. 50
 Pyll, Carl 153
 Pälack, Petter 174
 Qwant, Jost von 90, 109, 113, 168
 Rabe, Mathias 188
 Ratikka, Erkki 201
 Redd, Hans 50
 Reed, Darfmed 91
 Reit, Nils Jacobsson 91
 Rekonpoika, Matti 159
 Rekonpoika, Tapani 42
 Reuter, Lydert Hendrichsson 90, 155
 Ridder, Hans Hollander 185
 Ridder, Hans (Johan) 91, 102, 141, 184
 Rijs, Hans Simonsson 155
 Rijs, Johan Simonsson 93
 Roos, Mathias 47, 152, 186
 Rosenberg, Simon 142
 Rosendal, Erich Andersson 49, 77, 193, 217
 Rosenhane, Johan 165, 185
 Rossi, Brusius 188
 Ruuth, Simon Persson 43, 166
 Rälamb, Bror Andersson 31-32, 51
 Sacken, Salomon von 95-96
 Salvius, Johan Adler 110, 115
 Samuel, orpo 153
 Schmidt, Peter 90, 154
 Sigfredsson, David 62
 Sigfrid, orpo 153
 Silversparre, Isak Axelsson 85
 Simonpoika, Heikki 61
 Simonpoika, Jussi 62
 Simonpoika, Simo 90
 Sipinpoika, Jaakko 47
 Sipinpoika, Jaakko 64
 Sipinpoika, Lasse 44
 Sipinpoika, Pekka 44
 Sipinpoika, Petteri 154
 Sipinpoika, Yrjö 38
 Sipinpoika, Yrjö 44
 Sipinpoika, Yrjö 140
 Slotte, Erich 167
 Slotte, Lars 44
 Småpepper, Hans 158
 Staffansson, Sven 42
 Stenbock, Erich 142
 Stålarin, Axel Axelsson 143, 158, 188, 197
 Stålhandske, Torsten 92, 135, 152
 Stöök, Christian 74, 112
 Suleiman Suuri 210
 Svendsdotter, Anna 93
 Swensson, Hemming 143
 Swing, Erich Carstensson 34
 Thomasson, Erich 49, 166, 217
 Thomasson, Erich 90
 Thomasson, Mats 47
 Thomasson, Nils 45
 Torkill, trumpetisti 113
 Tornberg, Matleena 116, 139, 152
 Trälod, Eskill Larsson 91
 Tuomaanpoika, Hannu 150
 Tuomaanpoika, Heikki 155
 Tuomaanpoika, Martti 186
 Tuomaanpoika, Pauli 44
 Tuomaanpoika, Pertti 150
 Tuomaanpoika, Sven 96
 Tuomaanpoika, Yrjö 181
 Tuomaanpoika, Yrjö 186
 Tysk, Thomas 150
 Vaasa, Kustaa 16
 Wallenstein, Albrecht von 207
 Valtonen, Sipi 154
 Warg, Hans 166
 Wernstedt, Melkior 32
 Wijkander, Theodor 174
 Viljanti, Arvo 97, 120
 Willigman, Hans 113
 Villstrand, Nils Erik 31, 116, 118, 204, 217
 Winter, Märten 42, 158
 Wrangel, Johan 83, 87
 Wrangel, Reinhold 31, 56, 154
 Yrjönpoika, Hannu 98
 Yrjönpoika, Matti 149
 Yrjönpoika, Matti 198
 Yrjönpoika, Reko 42
 Yrjönpoika, Sipi 49
 Yrjönpoika, Tuomas 44
 Ågren, Kurt 69
 Äimä, Antti 32, 216

■ From the peasant's field to the soldier's table

The allotment of estates and their tax revenues to soldiers and their families in Finland 1636-1654

The rise of Sweden-Finland to a great power during the years 1560-1660 required the harnessing of all the available social resources to maintain and increase the nation's military power. One of the preconditions for keeping up greatpower status and activity on the European market was a monetary economy, at a time when the national economy of the country was based on barter economy without any significant new markets in which to exchange goods for currency. To spare scarce financial reserves for other purposes, the maintenance of the national forces and their remunerations had to be attached to land revenues by assigning estates and their taxes to soldiers, after the 1620's in particular. In research, this arrangement of paying soldiers' wages in the form of land revenues, which is referred to as 'the older military allotment system' (det äldre indelningsverket), has been shadowed by its successor, the younger military allotment system (det yngre indelningsverket), organized by Karl XI.

The main questions of the present study are:

1. What were the various aspects of the older military allotment system as a method of maintaining the national army, and what were its social consequences?
2. How regular or unstable was the older military allotment system — and why? What were the potential threats to this system?
3. How were the native soldiers recompensed for their military service, and were they in fact always paid for it?
4. Who were the people entitled to a soldier's pay?
5. What was the role of the older military allotment system in the total organisation of the hiring and maintaining of domestic troops?
6. Was the older military allotment system a 'unique Swedish system'?

In this study, the term 'the older military allotment system' is meant to refer to the assignment of estates and their revenues to the armed forces for paying their wages and recruitment costs. The roots of this system are in: 1) the encoffment policy, or the practise of awarding landed estates and their revenues as personal fcoffments in compensation for military service, and 2) the legalization of the partly uncontrolled encumbrances caused by accommodating soldiers in civilian's homes (borgläger) as regular encumbrances. In the 16th century,

military troops were accommodated both in towns and in the country in the houses of burghers and peasants, or in Crown manors and castles. Here and there this arrangement, being partly unregulated and poorly controlled, led to arbitrary action in the collecting of taxes, which inflicted much suffering, especially on the peasants. Efforts were surely made to get rid of the evils of the systems by allotting certain estates as sources of income to officers and men. Estates and their revenues had been given to soldiers since the 1560's, but this practice did not become general until the reigns of Karl IX and Gustav II Adolf.

The Constitution of 1634 called for assigning certain farms to regiments permanently. In 1636, the allotment of military estates was registered in distinct military cadastres, and particular estates were placed, as far as possible, at the continuous disposal of particular offices. Contrary to former beliefs, the military cadastres of the eastern part of the realm, Finland, date from the financial year 1636 already, not from the years 1638-39. Consequently, the codification of the older military allotment system as an establishment controlled by cadastres was carried out approximately at the same time as in Sweden proper.

To begin with, in Finland the allotment of estates and their revenues according to the older system applied primarily to the annual salaries of infantry officers, to the remunerations of cavalry officers for providing horses and mounts, as well as to the recruitment costs of the cavalry. In other words, those who recruited and equipped a cavalryman were recompensed for their expenses by assigning them landed estates and their taxes. The yearly salaries of cavalry officers were attached to land revenues in the Ostrobothnian Cavalry Company as early as 1636, in the province of Turku and Pori in 1650, and elsewhere in Finland in 1651, when the military allotment system was reformed. The Crown was not, however, completely successful, in peacetime either, in attaching the wages of the army to land revenues by means of the allotment system, but had to pay part of the salaries in cash as before.

The conscription of infantrymen was not part of the older military allotment system, as their recruitment was not compensated by tax reliefs; instead, the conscription in itself constituted a kind of tax in the form of men. Neither were Finnish infantrymen, on a large scale, referred to military estates during the Thirty Year's War. The Crown did not take measures to solve the question of settling the soldiers before the day of their return was at hand, although the problem was known at least since the Peace of Westphalia in 1648. When the major part of the Finnish army returned home from the theatre of war in Germany during the autumn of 1649, there was obviously no other aid to be given to the soldiers than grain. As an emergency measure of the last moment, Queen Christina decreed that part of the tithes of grain from the enfeoffments made in 1649 had to be returned to the Crown, obviously in order to reserve enough grain for the needs of the army.

Soldiers were presumably accommodated in the houses of those peasants who had equipped them for service or in the homes of their relatives; part of them possibly lived in the quarters of other civilians as in former times. The

rest of the soldiers may have had to go begging. The situation of the soldiers improved only in the summer of 1651, when they began to be settled, mostly in uninhabited and inhabited abandoned farms and with no ability to pay taxes. Along with this process the wages of Finnish infantrymen became part of the older military allotment system. Before this, their wages had been paid in cash or in kind. At the same time, abandoned farms were also allotted to dragoons. Cavalrymen received their pay mainly from outside the military allotment system, from the masters of those farms which had equipped them and where they also lived during their stay at home. If the master was himself a cavalryman, the tax relief granted to the estate in recompense for the recruitment costs was part of his wages, and thus in accordance with the older military allotment system.

The return in the 1650's to the custom of accommodating soldiers in peasants' farms was a step back towards the old arrangement of quartering (*borgläger*), since peasants were again under obligation to lodge soldiers. Efforts were made, however, to diminish the irregularities of the old practice by stipulating accurately what the peasant had to pay to the soldiers. Experience of the past and knowledge of the difficulties caused by the demobilization of military forces warrant the fear that not even in the 1650's were all the soldiers content with what was prescribed by law to be their justified claims.

Also some other people outside the regular budget of the standing army, such as temporary officers not currently holding office, old home captains and majors retired from regular service and committed to training militiamen in the homeland, as well as recruiters of the cavalry were occasionally subject to the older allotment system. For example, there were officers who had become unemployed in connection with reduction of regiments but who had committed themselves to service if they were needed again. These officers were granted some kind of unemployment benefit by allowing them the tax revenues of their old estates of service. However, no actual yearly salaries were paid to them.

Soldiers who were legally exempted from service had simple pension and unemployment benefits. Part of the benefits were paid from the taxes of feoffments particularly chosen for this purpose, and part of them from other resources of the Crown. This arrangement in its own way completed the older military allotment system. As a means of maintaining the army, the older allotment system applied also to soldiers' widows and families, who were entitled to inherit the outstanding claims of the deceased soldiers and part of their yearly pay. The older allotment system was not only a pay system but also, with certain reservations, a kind of arrangement for the social security of soldiers and their families.

Several case studies gave the following results:

In 1639, the estates allotted to the officers of Häme Infantry Regiment for their annual salaries (*frihemman*) were, in seven companies out of eight, located

mainly in the parishes which their own companies had been recruited from. In Häme-Uusimaa Cavalry Regiment, the allotment of estates had not yet been carried out equally well along the lines of a territorial system: in five companies out of eight, the estates of cavalry officers (*frihemman*) were concentrated in the same parishes as those of cavalymen. From the study it appears clearly that the estates were, as far as possible, referred to the officers from the recruitment areas of their own companies.

In 1651, however, in Häme Infantry Regiment the majority of the officers' estates of only two companies were located in the recruitment parishes of their own companies. As a matter of fact, the estates of the officers might still have been in the same area as those of their men, since in 1651 the farms referred to infantrymen were mostly allotted from the same districts as officers' estates. Consequently, in order to find out whether officers were given estates in the areas where the men of their own companies were living, one should not, after the allotment of soldiers' estates in 1651, compare so much the recruitment areas of the regiments with the areas of the officers' estates as the locations of the estates of both officers and men. Nevertheless, as regards the year 1651, this is not possible, since these estates were not yet specified for every company in the military cadastres. In 1651, the majority of cavalry officers' estates (*frihemman*) in Häme-Uusimaa were in the same parishes with those of the men of their own companies, in seven companies out of eight.

There was a tendency to assign each company their primary parishes, but it was not uncommon to refer estates from one and same parish to officers of more than one company. On the other hand, it was not preferable to allot farms from one village to soldiers of several companies, but it was sometimes impossible to follow this principle. Between various branches of military service (infantry and cavalry) it was, however, of no great importance whether there were in the same village estates of both infantry and cavalry, since these were two distinct systems. The consequence of this was that often there were farms of both branches in the same villages.

According to the case studies, it seems not to have been possible in wartime to create a salary payment system of officers, in which a particular estate would have paid a permanent salary to the holder of a certain military office. For instance, out of the estates assigned to the officers of the Häme Infantry Regiment in 1639 only 37-40 per cent, and for those of the Häme-Uusimaa Cavalry Regiment only 33-36 per cent remained at the regiments' disposal until the end of the Thirty Years' War. The loss of estates was due to the enfeoffment and endowment policy of the Crown, to the abandoning of estates, to the assignment of their taxes to other needs of the Crown, as well as to the loss of the regiments' officers themselves.

In the parish of Hollola, even 79 per cent of the estates of Häme-Uusimaa cavalymen preserved their cavalry estate status during 1639-48 despite their heavy equipment losses in those years. By the middle of the 17th century, the establishment of cavalry estates showed the first signs of stabilization, although the cavalry estate did not yet have any official status (*jordnatur*) contrary to

the situation during the younger military allotment system. An explanation to the stabilization is their most favoured position in the allotment system based on tax reliefs, the tolerance of the Crown with those who had difficulty in equipment of cavalrymen, and the fact that they could not be enfeoffed as easily as other estates.

After the war was over, the military allotment system was not immediately reformed for one reason or another, but in the revision of 1651, the establishment of military estates was again placed on a more permanent footing. The case studies indicate that the estates assigned to soldiers remained mainly at their disposal during the short period of peace at least until the year 1654. They appear also to have been at the disposal of certain military offices longer than before. It would even seem that they were donated or enfeoffed during 1651-54 considerably less than the estates that remained outside the allotment system.

Inside the military allotment system estates became differentiated in various roles set by the Crown, which led to diverging encumbrances of taxation and conscription. This development was most evident in the case of cavalry estates, which could possibly even become more and more affluent because of the privileges they enjoyed within the system. This was, however, only possible provided that the cavalryman did not incur heavy losses of equipment. The older military allotment system might thus have been one link in the chain which furthered gradual social differentiation from a traditional and stable agrarian society towards the agrarian capitalism or revolution and the 'society of opportunities' of the following century. The holders of cavalry estates might just have been among those who showed the way in that direction. From this point of view, it is not insignificant either that their proportion of the representatives of the peasantry in the Diet seems to have been considerable.

In 1636, the control of military accounting and wage administration, which had been the responsibility of provincial administration, was transferred to the War Office (*krigskollegium*). The change was not without problems, but it was tinged with administrative conflicts as well as with the officials' internal power struggles. The War Office proposed motions concerning the wage requirements of the military, and the Ministry of Finance (*kammarkollegium*) was responsible for the arrangement of tax revenues for the use of the army. The War Office had no right to give payment orders without the acceptance of the Ministry of Finance.

The Crown reserved itself time for the practical arrangement of payments so that infantrymen received no wages in the first year of service. Also those who mounted cavalrymen were not granted full tax reliefs in the first year of enrollment; they were only exempted from paying taxes on rye and feed. When soldiers were promoted to higher ranks they usually, in their first year of office, received a salary that was in accordance with their former position or half of the salary of their predecessor. This arrangement made it possible to pay a benefit (*nådårsförmån*) to the predecessor's widow, or if he had been unmarried, to set aside part of the salary for other needs of the Crown.

A soldier taken prisoner by the enemy or stricken with illness and vanished

in the battlefield did not lose his right for payment, but after he had returned home the matter was investigated and the wages due were paid him. If a cavalryman and his mount vanished or were taken prisoners, the holder of the cavalry estate was allowed his tax reliefs for two or three years provided that he promised to equip a cavalryman on demand. If the soldier retired between Midsummer and August – the pay year lasted from Midsummer to Midsummer – he could enjoy a half year's pay until the end of the calendar year. If he, instead, retired in September or later, he could, it seems, collect a whole year's pay.

When soldiers were out of Finland, their remunerations were usually transported to provincial stocks on the coast, from where they were, as far as possible, shipped or delivered as cash payments or bills of exchange to the receivers. If payments were delayed, regiments often sent off delegates from their companies to claim the outstanding wages. Part of the wages were collected and signed for by the delegates or relatives of the soldiers from bailiffs or regimental and provincial clerks (chief clerks of the regiments) in the homeland.

During their stay at home, soldiers were apparently assigned directly, without intermediary, only the tax revenues of their estates of residence. The tax incomes of other estates were delivered in connection with normal tax collection to the granaries of parishes and larger districts (*härad*), from where they could then be distributed. In this sense the older military allotment system was not really the opposite of a centralized governmental system.

Earlier research has also been puzzled by the question whether the officers in reality had extra mounts put down in the strength list, or whether they were only 'horses on paper' for bookkeeping reasons. Cavalry officers were not only entitled to recompense for providing mounts, but also liable to keep up a number of mounts corresponding to their official position. In the light of the material covered by this study there is a possibility which cannot be excluded, namely, that the officers might also have had hired men with their packhorses in addition to the extra mounts. On the basis of individual exemplary cases this is even probable, all the more as it would seem that every second or third cavalrymen (every group of tents) took with him packhorses, and perhaps also men, when leaving the country.

For the financing of the 'German War' (1630-48) the regular and extra taxes collected in the homeland, as well as duties and foreign subsidies, were of less importance. The major part of war expenses was paid by the population in the invaded areas and at the places where the troops were stationed. The same applied to the wages of the army. The wages paid according to the older military allotment system covered only part of the total remunerations to the domestic troops ordered to the field and garrisons. The older allotment system was an organisation for payment of the native army's annual wages and recompenses for equipping cavalrymen and providing horses. In addition to this, soldiers had their daily upkeep in the form of monthly pays, when they were in the field or stationed in garrisons. Approximately 83-88 per cent of the wage costs of the Finnish infantry and 60 per cent of those of the cavalry were taken from

the people who lived in the surroundings of the regiments' garrisons or in the theatre of operations, that is, from others than Finnish taxpayers.

The plain truth is that soldiers did not often receive their due wages in full, but the payments were left in arrears. Practically, the soldiers did in fact grant loans to the Crown, since they agreed to fight on credit. The shortfalls in payments were due to the peasants' indigence, crop failures, the Crown's mistaken assessment of the estates' tax-paying ability, the impoverishment and abandonment of military estates, donations, enfeoffments, and the selling of rights to exemption from the estate owner's taxes (*frälseköp*). Other notable reasons were negligence in the delivery of the regiments' strength reports fundamental to the accounting of the War Office, incorrect information in the strength lists, assignment of the amounts due to the military to other officials, the internal problems of wage administration, and the fact that before the year 1647 it was not permissible to use the savings from unfilled military offices to pay the outstanding wages of other offices.

The Crown's debt to the personnel under the regular estimate of expenditure (*utgiftsstat*) of the Swedish military increased continuously from 1640 to 1652, apart from the years 1642 and 1646. In 1650, this debt amounted to at least 55,027 – 90,473 thalers. With the outstanding claims, roughly estimated 12,000 – 20,000 people could have satisfied their annual basic need for breadgrain. In reality, the amount of debt was probably of multiple size, as the numbers do not include the outstanding monthly wages of offices outside the allotment system. In the years 1652-53 at the latest, the Crown was, however, gradually able to pay off the debt accumulated under the older allotment system, to some extent, but the period of war which started in 1655 seems to have interrupted the promising development.

The collection of wages from peasants and bailiffs was not without problems, since they were suspected of hiding part of the yearly income. The War Office therefore gave orders in 1654 to send soldiers from regiments to the field sides to watch over the harvest and its delivery to the tax granaries. This is a sad manifestation of the human distress caused by the struggle for bread.

From behind the terms 'maintenance and wage payment system of the military' an unparalleled social security system is revealed, which no ordinary taxpayer or vagrant could afford, namely: a constant upkeep. Even during bad times, when wages could not be paid, the military generally guaranteed its members their daily maintenance in the form of food. This was not an insignificant benefit in those days.

The enfeoffment and endowment policy of the Crown was, however, a double-edged sword that cut both ways: On the one hand, it made it possible to continue maintaining military forces in foreign countries by means of, for instance, the resources gained by selling rights to exemption from taxes, on the other hand it gradually crumbled the economic basis of the wage payment system of the domestic army. Metaphorically speaking, it made it possible to cut off the enemy's head, but while a moment later the same sword knocked the swordsman off his feet. In practice, the enfeoffment and endowment policy prevented the

older military allotment system from developing into a regular payment system similar to the younger one.

For example, one defect and element of uncertainty in the economy of the regiments was the fact that, in 1651, estates such as the regiment did not even possess were accepted as the basis of calculated wages. Such money spinners on paper were those donated estates which had been conveyed from the army but registered in the regiments' cadastres and whose taxes were available to the regiments only after the holder of the donation had died or the donation period had ended. Some comfort gave, however, the fact that the extra taxes from the donated estates were to be paid to the military even in the meantime, at the latest from the year 1654 onwards. Nevertheless, part of the feoffments and endowments allotted to the army in 1651 were, also afterwards, left in the possession of the occupiers of these feoffments and donations.

The demands of the commoner estates in the Diet for reduction and the soldiers' weariness of endowment and enfeoffment policy brought about a change in the political climate in the middle of the 17th century: Under pressure the nobility had to agree to a resolution, known as quarter reduction. The seed of a full-scale reduction was thus sown which would produce a reaction towards the revocation of the entire endowment and enfeoffment system. The military and the War Office demanded repeatedly that those estates taken from the army had to be returned to the military budget, since the soldiers were left without their wages. Consequently, the army deserved part of the credit for the fact that the demands of the untitled estates for reduction increased in the 1630's-50's. It was not until the accomplishment of the reduction of landed property had started from the 1680's onwards and a longer time of peace had followed that it was possible to clear the system of its faults and to regularize and stabilize the maintenance of the army. It should be borne in mind that the reduction was carried out expressly in view of the wage needs of the military.

Even now the continued regularity of the system was only possible in peacetime. In this sense, the superiority of the younger allotment system compared with the older one has perhaps been emphasized too much. It was not so much a question whether the newer payment system was more advanced, as of better opportunities to carry out a systematic revenue and expenditure policy long hoped for, after social conditions had changed.

The inability of the estates to pay taxes also caused problems to the military. The situation was most difficult in the eastern part of the realm during the Thirty Years' War: For example, in the years 1646-47 about three fourths or four fifths, depending on the calculation method, of those losses of the Swedish realm caused by the abandonment of estates came from Finland. The majority of the uninhabited and abandoned houses were in those districts where conscriptions were most evaded: in the province of Viipuri and Savonlinna. It seems that the conscription of the infantry were the main reason for the abandoning of estates. The residence and cavalry estates of the military were mostly exempted from conscription, but not completely. Other estates allotted to soldiers were under the obligation of conscription.

The reaction of the older military wage administration to the challenges caused by the abandoned estates was to have them inhabited by soldiers of the domestic army and their families. For the most part, this was realized in the general review of the military in 1651, but some of the infantrymen who had been at home during the war had, at that time already, abandoned farms at their disposal. In Ostrobothnia, no estates were referred to infantrymen, as they lived in the quarters of the peasants who had equipped them for the army. The success of bringing the infantrymen's estates under cultivation was not so great as had been hoped for. The soldiers' unwillingness and inability to cultivate their farms may have been exaggerated. It is rather more likely that the soldiers, because of their economic circumstances, had no chance of succeeding in agriculture: they lacked seed grain, cattle, draught animals, and manuring possibilities to a large extent.

Allotment of estates and their tax revenues or exemption from the taxes of their own estate as compensation for military service had been a well-known practice all over the world for a long time past. In this respect, the older military allotment system in Sweden was not a unique Swedish system. It differed, however, from the corresponding systems of the time in (Russia, Denmark-Norway, Turkey) that it was not only an experiment or a peacetime arrangement. One of its characteristic features was the systematic way in which it was carried out. In this sense, the older military allotment system was, in fact, a Swedish model.

The efficient centralized military-cameralistic administration of the allotment system would not have been possible without its codification in distinct military cadastres. The efficiency of the allotment system was, however, considerably reduced by crop failures, pressures caused by war on the system, endowment and enfeoffment policy, as well as the abandoning of estates. In other European countries, the creation and administration of a similar system was difficult because of different conditions of land ownership and because the military lacked its own cadastral system. Checking of military expenses, prevention of deceit and arbitrary collection of taxes, as well as centralized control and coordination of the national economy would have been very difficult tasks also in Sweden within the framework of the old cadastral system only. In these respects, the change over to the closely controlled bookkeeping of military cadastres within the older allotment system was undoubtedly favourable, not only to the Crown but also to the peasants, who were now better aware of what could be required of them and what not. The attachment of the military's wages to land and accurate bookkeeping certainly also stopped complete endowment and enfeoffment of landed property, and later constituted the basis for the fact that a considerable part of the relinquished property could be restored to ease the Crown's expenditures.

Another characteristic of Sweden's older military allotment system was that it aspired to be an allotment system in which the revenues from certain estates were attached to certain offices, not to certain holders of the offices as before. This was not, however, accomplished quite in the way planned. In any event,

this very aspiration to establish permanent offices with regular income was an indication of the intention to place Europe's first national army on a really permanent footing.

The older military allotment system as a wage payment system striving towards regularity was thus one little step forward in the professionalization of military occupations. One step forward in view of later pension plans was also the Crown's habit of granting support to old and disabled soldiers as a kind of by-product of the allotment system. As to social security systems, the granting of the outstanding wages of the soldiers as well as other benefits to their widows and families furthered the development towards a Nordic welfare state. This aid also indisputably reduced the resistance to military service.

An interesting aspect of these benefits is, above all, the fact that the beneficiaries were soldiers and their families. The question arises as to what was the pressure group which originally persuaded the Crown to make these concessions. Did the soldier estate, which officially did not even exist, have influence beyond the other estates of the Diet? Or was this only a question of social solidarity, which the others wanted to show towards the soldiers (that is, towards their own sons and their families) as compensation for the risks soldiers had to take? In any event, the existence of these benefits reveals that those in power did not consider themselves entitled to demand blood sacrifices inevitable in war without making certain corresponding concessions.

A wage payment system like the older military allotment system was basically an attempt to mobilize, as efficiently as possible, resources for the upkeep and hiring of the Swedish army during the great-power period. As an arrangement for maintaining and paying the wages of the domestic army, as well as of recruiting cavalymen, it was the central national support system of Sweden's offensive and expansionist policy.

Although the wage payment system was unaccomplished, it did work somehow, apparently even satisfactorily, considering the success of warfare. The present study deals mainly with the problems of the allotment system, since the abundant source material on the subject naturally emanates from them. It was not so necessary to write down the advantages of the system, or to have correspondence on them, as it was to discuss the many details and questions which called for settlement.

Through taxation the allotment system concerned, in one way or another, the entire society. The older military allotment system was perhaps, in the eyes of the rest of Europe, an early and primitive system of barter economy, which did, however, include some of the vital elements of the most modern central administration and national state, which in turn contributed to the creation of the greatpower politics of Sweden-Finland.

The fact, that the eastern part of the Swedish realm, actually an agrarian society of around 350,000 citizens, managed year after year to keep up, equip, maintain, hire, and partly even accommodate an army of approximately 13,000 – 15,000 Finnish soldiers, without any major violent riots of the people or soldiers, indicates that the foundation of the system did function despite its

defects and problems in the payment of wages. The older military allotment system, even with its faults, was a functioning social arrangement in times of crisis, in other words, part of the Swedish greatpower miracle.

If we draw an analogy between those days and our own time, it would mean that in order to attach 4 per cent of the population to the military, as it was then, we would need to keep up defensive forces of around 200,000 men instead of the present peacetime army of 33,000 men. It would be a miracle, if such an arrangement were not to bring about any problems in the long run.

